

2026-yil, 15-mart 05(73)-son

ISSN 2021-9752

«Til va adabiyot – Языка и литературы – Language and literature» (e-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com) <https://oak.uz/pages/4802>

Til va adabiyot.uz

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ

SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

**Navro'zi
olam
muborak
bo'lsin!**

DOLZARB MAVZU

Aziza MO'MINOVA,
Filologiya fanlari doktori, professor
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Roman-german tillari tarjimonlik kafedrasida
E-mail: azikamadi@mail.ru
Komilaxon ISKANDAROVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
tayanch doktoranti
E-mail: Komilaiskandarova01@gmail.com

O'TINCH NUTQ AKTINING LINGVOMADANIY VA PRAGMATIK TALQINI

Annotatsiya: nutq aktlari nazariyasi til birliklarini muloqot jarayonida bajaradigan kommunikativ vazifalari bilan bog'liq holda o'rganadi. Maqolada o'tinch nutq akti ushbu nazariya doirasida g'arb va mahalliy tilshunoslarning nazariy qarashlariga tayangan holda tahlil qilinib, uning direktiv illokutsion birlik sifatidagi o'rni, pragmatik xususiyatlari hamda muloyimlik strategiyalari ingliz va o'zbek tillari misollari asosida yoritilgan. O'tinchning undash kategoriyasi tarkibiga kirishi va imperativ bilan uzviy bog'liqligi ilmiy asosda ochib berilgan. Shuningdek, o'tinch va iltimos nutq aktlarining o'xshash va farqli jihatlari tadqiq qilingan. Shu bilan birga, o'tinchning lingvomadaniy xususiyatlari milliy mentalitet va madaniy me'yorlar bilan chambarchas bog'liqligi ko'rsatilib, uning muloqot jarayonidagi o'rni yanada aniqlashtiriladi. Ushbu maqola o'tinch nutq aktining muloqot jarayonidagi o'rnini aniqlashtirishga hamda bu birlikning lingvistik tavsifini boyitishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: *nutq aktlari, pragmatika, o'tinch nutq akti, illokutiv aktlar, undash kategoriyasi, imperativ, muloyimlik strategiyasi.*

Аннотация: теория речевых актов исследует языковые единицы в связи с коммуникативными функциями, которые они выполняют в процессе взаимодействия. В статье анализируется речевой акт мольбы в рамках этой теории с опорой на теоретические взгляды западных и местных лингвистов. Его роль как директивной иллокутивной единицы, его прагматические характеристики и стратегии вежливости разъясняются на примерах из английского и узбекского языков. Научно обосновано включение просьбы в категорию увещевания и ее неразрывная связь с императивом. Кроме того, были исследованы сходства и различия между просьбами и мольбами как речевыми актами. Также, в статье показана тесная связь между лингвокультурными характеристиками мольбы и национальным менталитетом и культурными нормами, что позволяет еще больше прояснить их роль в коммуникативном процессе. Данная статья служит для прояснения роли речевого акта мольбы в коммуникативном процессе и обогащения лингвистического описания этой единицы.

Ключевые слова: *речевые акты, прагматика, речевой акт просьбы, иллокутивные акты, категория вежливости, императив, стратегия вежливости.*

Annotation: speech act theory examines language units in relation to the communicative functions they perform in the process of interaction. The article analyses the request speech act within this theory, drawing on the theoretical perspectives of Western and local linguists, its role as a directive illocutionary unit, its pragmatic characteristics and politeness strategies are elucidated on the basis of examples from English and Uzbek. The inclusion of the request in the category of exhortation and its intrinsic connection with the imperative are scientifically demonstrated. Furthermore, the similarities and differences between requests and pleas as speech acts have been investigated. Furthermore, the article demonstrates the close connection between the linguo-cultural characteristics of requests and national mentality and cultural norms, thereby further clarifying their role in the communicative process. This article serves to clarify the role of the request speech act in the communicative process and to enrich the linguistic description of this unit.

Key words: *speech acts, pragmatics, the request speech act, illocutionary acts, the politeness category, imperative, politeness strategy.*

Kirish. Til inson faoliyatining ijtimoiy va kommunikativ vositasi sifatida nafaqat axborot uzatish, balki harakatni yuzaga keltirish funksiyasini bajaradi. Yana ham aniqroq qilib aytganda, so'zlovchining nutqidagi til birliklari nafaqat muloqot uchun, balki tinglovchiga ta'sir etuvchi ma'lim bir ijtimoiy harakatni ham amalga oshiruvchi vosita sifatida talqin etiladi [2: 1-5; 21: 17–

34]. Aynan shu harakat nutq aktlari orqali ifodalanadi va bu aktlar bajaradigan vazifasiga ko'ra farqlanadi. Nutq orqali bajariladigan harakatlar nazariyasi – nutq aktlari nazariyasi – lingvistik pragmatikaning asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib, u til birliklarining kommunikativ maqsadga bog'liq holda bajaradigan funksiyasini o'rganadi.

Nutq aktlari nazariyasi XX asr o'rtalarida ingliz faylasufi J. L. Austin tomonidan asoslab berilgan va keyinchalik uning shogirdi J. Searle tomonidan takomillashtirildi. Bu nazariyaga asosan nutq aktlari uch guruhga ajratilgan:

- 1) lokutsion aktlar;
- 2) illokutsion aktlar;
- 3) perlokutsion aktlar.

Illokutsion aktlar nutqning asosiy maqsadiga yo'naltirilgan aktlar hisoblanib, bu aktlar tarkibida direktivlar alohida o'rin egallaydi. Direktiv nutq aktlari suhbatdoshni muayyan harakatni bajarishga undashga qaratilgan bo'lib, buyruq, maslahat, taklif va o'tinch kabi ko'rinishlarni o'z ichiga oladi. J. Searle direktivlarni nutq aktlarining asosiy turlaridan biri sifatida tasniflaydi va direktiv aktlar orasida o'tinch kategoriyasini suhbatdoshdan kelgusida bajarilishi kutilayotgan harakatni talab qilish shakli sifatida tavsiflaydi [20: 59–82].

O'tinch direktiv nutq aktining nisbatan yumshoq va muloyim shakli sifatida ajralib turadi hamda ijtimoiy masofa, hurmat va etiket omillari bilan bog'liq holda voqelanadi.

Shunday qilib, o'tinch nutq akti nafaqat direktiv illokutsion birlik sifatida, balki ijtimoiy va madaniy omillarga bog'liq pragmatik kategoriya sifatida ham alohida ilmiy qiziqish uyg'otadi. Shu bois o'tinch kategoriyasining nutq aktlari nazariyasidagi o'rnini aniqlash, uning illokutsion kuchi va pragmatik xususiyatlarini tadqiq etish zamonaviy lingvopragmatik izlanishlar uchun dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism. Nutq aktlari nazariyasi hozirgi tilshunoslikda tilning faqat grammatik tuzilishini emas, balki uning real muloqot jarayonida bajaradigan vazifalarini tushuntirishga xizmat qiluvchi muhim nazariy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Bu yondashuv tilni oddiy axborot yetkazish vositasi sifatida emas, balki insonlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni shakllantiruvchi va harakatga undovchi omil sifatida talqin qiladi. Nutq aktlari haqidagi qarashlar dastlab umumiy falsafiy tafakkur doirasida shakllangan bo'lib, keyinchalik lingvistik pragmatikaning asosiy tushunchalaridan biriga aylangan [9: 243]. Xususan, ingliz olimi J. L. Austin nutq orqali muayyan amal bajarilishi mumkinligini asoslab, til birliklarini faqat shakliy jihatdan emas, balki ularning maqsadga yo'naltirilgan kommunikativ xususiyatlari asosida tahlil qilish imkonini yaratdi [2: 94–101].

Mazkur g'oyalar keyinchalik J. Searle tomonidan yanada rivojlantirilib, nutq aktlari tilshunoslik uchun aniq va tizimli nazariy model sifatida shakllantirildi [19: 23–26]. Searle nutq aktlarini funksional belgilari asosida tasniflab, direktiv nutq aktlarini, jumladan, o'tinchni alohida pragmatik birlik sifatida ko'rsatib berdi [19: 64–67]. Natijada, nutq aktlari nazariyasi tilshunoslikda nutqning kontekstga, ijtimoiy munosabatlarga va kommunikativ vaziyatga bog'liq jihatlarini tahlil qilishga keng yo'l ochdi. Aynan shu jihatlar o'tinch nutq aktini murakkab va ko'p qirrali pragmatik kategoriya sifatida o'rganish zaruratini yuzaga keltiradi.

Nutq aktlari nazariyasining tilshunoslikda mustahkamlanishida pragmatika alohida o'rin tutadi. S. C. Levinson pragmatikani til birliklarining kontekst bilan bog'liq holda talqin qilinishi sifatida izohlaydi va nutq aktlarini ushbu sohaning markaziy tushunchalaridan biri deb hisoblaydi. Olimning ta'kidlashicha, gapning grammatik shakli har doim ham uning haqiqiy kommunikativ maqsadini to'liq aks ettirmaydi, chunki nutq mazmuni ko'pincha vaziyat, suhbatdoshlar o'rtasidagi munosabatlar va ijtimoiy omillar orqali aniqlanadi [9: 9–15; 21–24]. Shu jihatdan nutq aktlari nazariyasi semantika doirasidan chiqib, tilning amaliy va ijtimoiy funksiyalarini tushuntirishga xizmat qiladi. S. C. Levinson nutq aktlarini tahlil qilish orqali til yordamida qanday qilib buyruq berish, iltimos qilish, va'da qilish yoki baholash kabi harakatlar amalga oshirilishini ko'rsatadi [9: 18–23]. Bu yondashuv o'tinch nutq aktini mustaqil pragmatik birlik sifatida o'rganish uchun muhim nazariy asos yaratadi.

Yuqorida bayon etilgan nazariy qarashlar va ilmiy mulohazalar shuni ko'rsatadiki, o'tinch nutq aktlari nazariyasida muhim o'rin egallovchi va o'ziga xos pragmatik xususiyatlarga ega bo'lgan kategoriya hisoblanadi. O'tinch nutq akti direktiv illokutsion birlik sifatida suhbatdoshni muayyan harakatni bajarishga undashga qaratilgan bo'lsa-da, u buyruq yoki talabdan farqli ravishda ijtimoiy yumshoqlik, ixtiyoriylik va xushmuomalalik elementlarini o'zida mujassamlashtiradi. Shu sababli, o'tinch pragmatikaning asosiy tadqiq obyektlaridan biri sifatida til birliklarining real kommunikativ vaziyatda qanday ishlashini aniqlashda muhim ahamiyatga egadir.

Bundan tashqari, o'tinch nutq akti turli til vakillari o'rtasidagi muloqot jarayonida, badiiy adabiyot matnlarida hamda tarjima amaliyotida muhim funksional vazifaga egadir. Turli madaniy va ijtimoiy kontekstlarda o'tinchning ifodalanish shakllari sezilarli darajada farqlanishi mumkin, bu esa uning mazmuniy va pragmatik talqinida murakkabliklarni yuzaga keltiradi. Ayniqsa, badiiy matnda o'tinch qahramonlar xarakterini ochish, syujet rivojini ta'minlash va kommunikativ munosabatlarni ifodalashda samarali vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Tarjima jarayonida esa o'tinchning pragmatik ma'nosini to'g'ri yetkazish tarjimon oldiga qo'shimcha vazifalarni qo'yadi.

Shu boisdan, o'tinch nutq aktining nutq aktlari nazariyasidagi o'rnini, uning boshqa nutq aktlari bilan o'zaro aloqasi hamda pragmatik va funksional xususiyatlari ilmiy-nazariy asosda yanada chuqurroq tadqiq qilinishi zarur. Quyida shu sohada o'z hissasini qo'shgan olimlar fikrlari bilan asoslagan holda o'tinch o'zi qaysi kategorianing bir kichik guruhiga mansub ekanligi hamda mustaqil kategoriya sifatida ta'riflari va xususiyatlarini misollar asosida ko'rib chiqamiz.

J. L. Austin va J. Searl nazariyasiga ko'ra, nutq aktlari uch turga bo'linganligi ta'kidlab o'tilgandi. Birinchi guruh bu lokutsion aktlar – so'zning aytilishi va grammatik tuzilishini, ikkinchi illokutsion aktlar guruhi esa – so'zlovchining niyati

– buyruq berish, so‘rash, ogohlantirish kabilarni ifodalaydi. Xususan, uchinchi guruh – perlokutsion aktlar tinglovchiga ko‘rsatilgan ta‘sirni ko‘rsatadi. Illokutsion aktlar bu nutq jarayonida so‘zlovchining qanday niyatni amalga oshirayotganligini bildiruvchi asosiy pragmatik birlikdir [2: 94–101; 19: 23–26].

Quyida A. Qodiriyning “O‘tkan kunlar” va J. Austenning “Pride and Prejudice” badiiy asarlaridan olingan misollar bilan yuqoridagi nazariy fikrlarni asoslaymiz:

— “Darhol chiqib ket!” [16: 123]

— “Be quiet, sir, and listen to me.” [1:312]

Bu gaplarda so‘zlovchi ijtimoiy ustunlikka ega bo‘lib, to‘g‘ridan to‘g‘ri buyruq shaklidan foydalangan.

— “Iltimos, meni bu ishdan mahrum etmang, — dedi Otabek muloyimlik bilan.” [16:167]

— “I beg you to reconsider your decision.” [1:198]

Bu misolda iltimos shakli orqali so‘zlovchi tinglovchining ixtiyoriga murojaat qiladi. Pragmatik jihatdan bu o‘tinch nutq akti hisoblanadi. O‘zbek tilida “iltimos” so‘zi o‘tinchning strukturalaridan biri bo‘lib, u kontekstda iltimos nutq aktidan farqlanadi. “I beg you” konstruksiyasi ingliz tilida o‘tinchning klassik pragmatik ko‘rsatkichi bo‘lib, direktiv aktning yumshoq shaklini ifodalaydi.

Searle illokutsion aktlarni bir necha turlarga ajratadi:

- 1) representativlar (xabar berish, tasdiqlash);
- 2) direktivlar (so‘rash, buyruq berish, o‘tinch, maslahat);
- 3) komissivlar (va‘da berish);
- 4) ekspressivlar (minnatdorchilik, uzr)
- 5) deklarativlar (rasman e‘lon qilish) [19: 23–42]

Illokutsion aktning muhim xususiyati shuki, uning illokutsion kuchidir, ya‘ni bir xil grammatik shakl turli kontekstlarda turlicha maqsadni ifodalashi mumkin. Shu sababli illokutsion aktlar nutqiy vaziyat, ijtimoiy munosabat va madaniy omillar bilan chambarchas bog‘liq holda tahlil qilinadi. Illokutsion aktlarning muhim turlaridan biri – direktivlar bo‘lib, ular tinglovchini muayyan harakatni bajarishga yoki undan to‘xtatishga undaydi [22: 3-6]. Shu bilan birga, imperativ grammatik kategoriyasi ham tinglovchini biror bir ish-harakatga undash yoki undan to‘xtatish uchun qo‘llaniladi. Bundan kelib chiqadiki, direktiv aktlar nutqda imperativ gaplar bilan voqelanadi [6: 14–27].

Zamonaviy tilshunoslikda imperativ va undash kategoriyalari so‘zlovchining tinglovchiga nisbatan muayyan harakatni amalga oshirishga yo‘naltirilgan kommunikativ niyatini ifodalovchi muhim pragmatik birliklar sifatida talqin qilinadi. Imperativ shakl, asosan, undashning grammatik vositasi bo‘lib, u nutq jarayonida buyruq, iltimos yoki maslahat kabi ma‘nolarni yuzaga chiqarishga xizmat qiladi [13: 20].

A. A. Mo‘minovanning ta‘kidlashicha, zamonaviy tilshunoslikda imperativ va undash kategoriyalari sinonim hisoblanadi hamda imperativ undashni amalga oshirishda muhim vositadir. Ammo undash kategoriyasining o‘ziga xos elementlari mavjud bo‘lib, imperativ uning ma‘noviy qismi hisoblanadi [12: 139].

Yuqoridagi fikrdan yaqqol ko‘rinib turibdiki, o‘tinch kategoriyasi ham imperativ hamda undash tushunchalari bilan uzviy bog‘liq hisoblanadi. Tilshunoslik nuqtai nazaridan undash kategoriyasi, imperativ va o‘tinch kategoriyalari direktivlik semantik maydoniga birlashuvchi, adresatga yo‘naltirilgan nutqiy birliklar sifatida talqin qilinadi.

Undash kategoriyasi kommunikativ aktda adresatni aktualashtirish, nutqiy kontakti o‘rnatish vazifasini bajaradi. Ch. Fillmore vokativni (undash) “speech act participant”ni diskursda ajratib ko‘rsatish vositasi” sifatida tavsiflaydi [7: 23–24]. Imperativ kategoriyasi esa fe‘lning mayl shakli sifatida buyruq, talab, ko‘rsatma kabi ma‘nolarni ifodalaydi va adresatni harakatga undashga xizmat qiladi. J. Lyons imperativni “so‘zlovchi tomonidan adresat harakatini nazorat qilishga qaratilgan grammatik vosita” deb izohlaydi [10: 747–748].

Adresant bu nutq jarayonida xabarni yaratib, uni muayyan shaxsga yoki guruhga yo‘naltiruvchi ishtirokchi; u o‘z kommunikativ niyatini til vositalari orqali ifodalaydi va muloqotning boshlovchi tomoni hisoblanadi. Adresat – nutq jarayonida adresant tomonidan yo‘naltirilgan xabarni qabul qiluvchi, unga munosabat bildiruvchi va ko‘pincha javob harakati orqali muloqotni davom ettiruvchi ishtirokchi.

Nutq aktlari nazariyasida J. Searle imperativ va o‘tinch kabi shakllarni “direktivlar” turkumiga kiritib, ularning asosiy maqsadi “tinglovchini muayyan harakatni bajarishga undash” ekanligini ta‘kidlaydi [20: 59–61]. O‘tinch kategoriyasi ko‘pincha imperativning pragmatik modifikatsiyasi sifatida voqelanadi: P. Brown va S. C. Levinson muloyimlik nazariyasida o‘tinch konstruksiyalarini adresatning salbiy yuzi (negative face)ga tahdid soluvchi harakatni yumshatishga qaratilgan strategiya sifatida talqin qiladi [5: 129–131]. Bu yumshatishda grammatik shakl buyruqdan chekinib, pragmatik strategiya orqali o‘tinchga aylantiriladi, natijada adresatning erkin harakat qilish huquqi hurmat qilinadi va muloqotning ijtimoiy maqbulligi ta‘minlanadi. Masalan, ingliz tilida

— “I beg you to excuse me for troubling you.” [1: 198].

“I beg you, excuse me” – salbiy yuzga hurmat bildiruvchi vositalar bo‘lib, so‘zlovchi adresatning harakat erkinligiga aralashayotganini ko‘rsatadi, lekin erkinlik saqlanadi. Bu “negative politeness strategy” hisoblanadi va buyruq shaklini yumshatib, o‘tinchni shakllantirish uchun xizmat qiladi [5: 129–131].

— “Iltimos, meni noto‘g‘ri tushunmang” – dedi Otabek muloyim ohangda [16:167].

O‘zbek tilida esa “iltimos” o‘tinchni yumshatuvchi leksik ko‘rsatkich bo‘lib, bunday vositalar orqali buyruq va bosim kamaytiriladi, adresatning erkin qaror qabul qilish huquqi saqlanadi.

Demak, undash adresatni diskursda belgilasa, imperativ harakatni grammatik jihatdan kodlaydi, o‘tinch esa shu direktiv mazmunni ijtimoiy-pragmatik jihatdan yumshatadi. Shu tariqa mazkur uch kategoriya funksional-

semantik jihatdan o'zaro integrallashgan bo'lib, umumiy direktivlik maydonining tarkibiy qismlarini tashkil etadi. Misol uchun:

– *“Azizim Otabek, bu yoqqa kel,” – dedi u muloyim ohangda [16:112].*

– *“My dear Elizabeth, come here for a moment.” [1: 214]*

Bu gapda undash o'zbek tilida *“azizim”*, ingliz tilida esa *“my dear”* so'zi orqali adresat bilan kontakt o'rnatadi va harakatga chaqiradi.

– *“Bu yerdan darhol chiq!” [16: 123].*

– *“Be quiet, sir.” [1: 312]*

Imperativda esa harakatni bevosita talab qiladi, subyekt ko'pincha ochiq ifodalanmaydi.

– *“Iltimos, meni noto'g'ri tushunmang,” – dedi Otabek [16: 167].*

– *“I beg you to come here for a moment.” [1: 198]*

O'tinch (request) nutq akti esa buruq maylining pragmatik yumshatilgan shakli bo'lib, yuqoridagi misollar kabi muloyimlik strategiyasiga tayanadi.

O'tinch nutq akti pragmatik jihatdan murakkab birlik bo'lib, u kommunikativ vaziyat, ijtimoiy masofa, hokimiyat munosabatlari hamda murojaatning og'irlik darajasi (imposition) bilan bevosita bog'liq. Shu sababli o'tinch ko'pincha bilvosita (indirect) shaklda ifodalanadi. Bu esa uning grammatik tuzilishi bilan illokutsion maqsadi o'rtasidagi tafovutni yuzaga keltiradi [20: 59–65]. Masalan, savol shaklidagi gap aslida iltimos ma'nosini bildirishi mumkin.

– *“Bir oz sabr qilolmaysizmi?” – dedi Otabek muloyim ohangda [16:168].*

– *“Could you allow me a moment to explain myself?” [1: 171].*

Bu gaplar aslida grammatik jihatdan so'roq gap ko'rinishidagi o'tinch hisoblanadi. Mazkur hodisa nutq aktlari nazariyasining muhim jihatlaridan biri sifatida ko'rib chiqiladi.

A. A. Mo'minovaning yozishicha, o'tinch undash kategoriyasining uchinchi guruhi: qat'iy iltimosga o'tinchli yalinish ohangidagi iltimos (supplication) ko'rinishida kiradi [14:5]. Lekin A. A. Mo'minova bu tasnifni yetarlicha deb hisoblamaydi va E. I. Belyayevaning undash kategoriyasini uch asosiy qismga tasniflaganini keltirib o'tadi:

- 1) preskriptiv nutq aktlari;
- 2) rekvestiv nutq aktlari;
- 3) suggestive nutq aktlari.

Bu tasnifga ko'ra, o'tinch iltimos va taklif aktlari bilan birga rekvestiv undashlarga kiradi. [3: 33; 12: 144].

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqadiki, o'tinch bu undash kategoriyasining tarkibiga kiradi, ya'ni uning bir ko'rinishi hisoblanadi. Shuningdek, bu guruhga iltimos va taklif nutq aktlari ham kiradi. Taklifning o'tinchdan farqi aniq bo'lsa-da, iltimos o'tinch bilan ancha yaqin ma'nodagi kategoriya hisoblanadi, hatto ba'zida shaklan bir xil bo'lishi mumkin va chalkashlikka sabab bo'la oladi. Shuning uchun iltimos

va o'tinchning farqli va o'xshash taraflariga ham ilmiy tomondan nazar tashlab o'tishimiz lozim.

Iltimos nutq akti nazariy jihatdan illokutsion direktiv aktlarga mansub bo'lib, adresatdan muayyan harakatni bajarishni muloyim va ixtiyoriy shaklda so'rashni ifodalaydi. J. Searle tasnifiga ko'ra, iltimos va o'tinch ikkalasi ham direktiv nutq aktlari bo'lsa-da, iltimos odatda, xushmuomalalik markerlari bilan (iltimos, marhamat, mumkin bo'lsa) ochiq ifodalanadi, o'tinch esa ko'proq emotsional, ijtimoiy yoki vaziyatga bog'liq ehtiyojni bildiradi va ko'pincha bilvosita shaklda yuzaga chiqadi [20: 59–65]. P. Brown va S. C. Levinson muloyimlik nazariyasida esa iltimos va o'tinch adresatga bildirilayotgan bosimni kamaytirishga xizmat qiluvchi strategiyalar sifatida qaraladi; farqi shundaki, iltimos ijtimoiy me'yoriy shaklga yaqin, o'tinch esa ko'proq shaxsiy munosabat va kontekstga tayangan nutq akti hisoblanadi [5: 65–67].

Sh. Blum-Kulka iltimos nutq aktini empirik asosda o'rgangan va uni to'g'ridan to'g'ri, konvensional bilvosita va noan'anaviy bilvosita turlarga ajratgan. Uning tadqiqotlarida o'tinch iltimosning eng yumshatilgan, pragmatik jihatdan murakkab shakli sifatida talqin qilinadi [4: 197–203]. Shuningdek, E. Olshtain iltimos va kechirim nutq aktlarini madaniyatlararo nuqtai nazardan tahlil qilib, o'tinchni ijtimoiy masofa va madaniy me'yorlarga kuchli bog'liq nutq akti sifatida ko'rsatadi. Unga ko'ra, o'tinch iltimosdan ko'ra ko'proq kontekstga bog'liq hisoblanadi [15: 1830]. G. Leech pragmatikada xushmuomalalik prinsiplarini ishlab chiqib, iltimos va o'tinchni foyda–zarar muvozanati asosida tushuntiradi. Uningcha, o'tinch iltimosga qaraganda adresat uchun yuklama yuqori bo'lgan vaziyatlarda yuzaga keladi va shu sababli kuchliroq yumshatish vositalarini talab qiladi [8: 107–110; 123–124].

Demak, iltimos ko'proq me'yoriy va standart, ya'ni maqsadni to'g'ri uzatadi, direktiv akt sifatida talqin qilinsa, o'tinch ko'pincha, kontekstga kuchli bog'langan, emotsional va pragmatik jihatdan murakkab nutq akti sifatida izohlanadi, yana ham aniqroq aytganda, o'tinchning ortida iltimos qilishdan ham ko'proq pragmatik ma'no va maqsad yotadi. Shunisi aniq bo'ldiki, o'tinch bu alohida kategoriya sifatida yuzaga chiqadi hamda o'ziga xos xususiyatlari va elementlari mavjud.

O'tinch nutq aktining o'ziga xosligi shundaki, u ko'pincha suhbatdoshning “yuz” (face) konsepsiyasiga ta'sir qiladi. Shu bois, so'zlovchi odatda, yumshatish strategiyalaridan foydalanadi. Yuqorida ta'kidlanganidek, P. Brown va S. C. Levinson tomonidan ishlab chiqilgan xushmuomalalik (politeness) nazariyasi o'tinch nutq aktining ijtimoiy-pragmatik mexanizmlarini tushuntirishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Muloyimlik (politeness) nazariyasiga ko'ra, o'tinch nutq akti ko'pincha adresatning erkin harakat qilish huquqiga ta'sir qiluvchi harakat sifatida baholanadi, shu sababli u yumshatish strategiyalari orqali ifodalanadi. Bu strategiyalar:

1. Bald on-record (bevosita)
 - “Jim bo’li!” [16: 121]
 - “Hold your tongue.” [1: 309]
2. Positive politeness (ijobiy muloyimlik)
 - “Keling, bu masalani birgalikda hal qilaylik,” – dedi Otabek. [16: 145]
 - “Let us sit down and talk it over.” [1: 176]
3. Negative politeness (salbiy muloyimlik)
 - “Iltimos, meni noto’g’ri tushunmang,” – dedi Otabek. [16: 167]
 - “Could you allow me a moment to explain myself?” [1: 171]
4. Off-record (bilvosita, ishoraviy)
 - “Bu yer ancha sovuq ekan...” [19:169]
 - “It is rather cold in here.” [1: 214] [5: 69–214].

O’tinch nutq aktining qaysi strategiya orqali ifodalanishi quyidagilarga bog’liq:

1) ijtimoiy masofa (D – social distance), (*yaqin bo’lmagan shaxslar o’rtasida*)

– “Agar imkon bo’lsa, hujjatni bugun topshirib bera olasizmi?”

2) hokimiyat farqi (P – power difference), (*quyi maqomdagi shaxs yuqori maqomdagiga murojaat qilganda*)

– “Iltimos, ushbu masalaga e’tibor qaratishingizni so’rasam.”

3) yuklama darajasi (R – rank of imposition) (*adresat uchun bajarilishi og’irroq bo’lgan harakat*)

– “Agar sizga juda qiyinchilik tug’dirmasa, bugun biroz vaqt ajrata olasizmi?”.

Mazkur uch omil kombinatsiyasi o’tinchning lingvistik shaklini belgilaydi. Nutq egasi bevosita buyruqdan ko’ra o’tinch shaklini tanlab, muloqotdagi ijtimoiy muvozanatni saqlashga intiladi [5: 74-78].

Shunday qilib, o’tinch nutq akti nafaqat direktiv illokutsion birlik sifatida, balki ijtimoiy va madaniy omillarga bog’liq pragmatik kategoriya sifatida ham alohida tadqiq talab qiladi.

J. Searle tomonidan ishlab chiqilgan “felisitiy shartlari” (felicity conditions) o’tinch nutq aktining muvaffaqiyatli amalga oshishi uchun zarur bo’lgan pragmatik shartlarni belgilaydi. Masalan:

1. adresat so’ralayotgan harakatni bajarish imkoniyatiga ega bo’lishi kerak;

2. so’zlovchi ushbu harakatning bajarilishini istashi kerak;

3. vaziyat real va samimiy bo’lishi kerak.

Bu shartlar bajarilmaganda o’tinch nutq akti kommunikativ jihatdan to’liq maqsadiga erishmasligi mumkin [20: 57–61]. Misol uchun, “Iltimos, bugun uchrashuvni tashkil qilib bering” kabi o’tinch adresatning bunday imkoniyati mavjud bo’lmagan vaziyatda so’ralsa, u grammatik jihatdan to’g’ri bo’lsa-da, pragmatik jihatdan muvaffaqiyatsiz hisoblanadi, chunki “felisitiy shartlari” ta’minlanmagan bo’ladi.

Yuqoridagi fikrlarga tayangan holda, ingliz (g’arb) tilshunoslarining o’tinch kategoriyasini o’rganish tarixini to’rt bosqichga bo’lish mumkin:

1. Falsafiy bosqich – nutq harakatni ifodalashi haqidagi g’oyalar J. Austin va uning nazariyasiga borib taqaladi. Bu davrda o’tinch nutq aktini o’rganish dastlab umumiy til falsafasi doirasida boshlangan. J. Austin nutqni shunchaki axborot emas, balki amal bajarish vositasi sifatida talqin qilib, illokutsion aktlar nazariyasini ishlab chiqdi. Aynan shu yondashuv o’tinchning mustaqil nutq akti sifatida talqin etilishiga nazariy zamin yaratdi; [2]

2. Lingvistik bosqich: o’tinch – direktiv nutq akti keyingi bosqichda J. Searle nutq aktlarini lingvistik jihatdan tizimga soldi va o’tinchni direktiv illokutsion akt sifatida belgiladi. U felisitiy shartlari orqali o’tinchning qachon muvaffaqiyatli bo’lishini aniqlab berdi [19; 20].

3. Pragmatik bosqich: muloyimlik va bilvositalik – o’tinchning ijtimoiy xususiyatlarini tushuntirishda P. Brown va S. C. Levinson muloyimlik nazariyasi muhim o’rin tutadi. Ular o’tinchni “face-threatening act”ni yumshatish strategiyasi sifatida izohlaydi va ijtimoiy masofa, hokimiyat va yuklama omillarini asosiy mezon sifatida ko’rsatadi [5].

4. Empirik bosqich: madaniyatlararo tadqiqotlar – Sh. Blum-Kulka va E. Olshtain o’tinchni empirik metodlar asosida o’rganib, uni bilvositalik darajasiga ko’ra tasnifladilar. Bu bosqichda o’tinch pragmatikaning asosiy tadqiqot obyektiga aylandi [4].

O’zbek tilshunosligida o’tinch nutq aktining o’rganilishi nisbatan kech boshlangan bo’lib, dastlab u imperativ mayl, undov gaplar va muomala birliklari doirasida ko’rib chiqilgan. Bu yo’nalishda o’tinch asosan, grammatik va uslubiy vositalar orqali izohlangan [17: 248–252]. Keyinchalik pragmatik yondashuvning rivojlanishi bilan o’tinch nutqiy vaziyat, ijtimoiy munosabat va kontekst bilan bog’liq holda tahlil qilina boshlandi. Shu bilan birga, N. Mahmudov nutq va uning pragmatik talqiniga bag’ishlangan tadqiqotlarida o’tinchni kommunikativ maqsad va diskurs doirasida yoritadi [11].

Zamonaviy o’zbek tilshunosligida o’tinch nutq akti badiiy matn pragmatikasi bilan bog’liq holda o’rganilmoqda. Sh. Safarov tadqiqotlarida o’tinch qahramon nutqini individuallashtirish, ijtimoiy munosabatlarni ifodalash va syujet rivojiga ta’sir ko’rsatuvchi pragmatik vosita sifatida talqin qilinadi [18: 96–110]. Bu yondashuv o’tinchni sof grammatik birlikdan ko’ra kengroq, funksional-pragmatik kategoriya sifatida qarashga imkon yaratadi.

Shunday qilib, o’tinch nutq aktining o’rganilish tarixi falsafiy-nazariy bosqichdan boshlab, lingvistik, pragmatik va empirik tadqiqotlar orqali izchil rivojlangan. G’arb tilshunosligida o’tinch mustaqil nutq akti sifatida chuqur tahlil qilingan bo’lsa, o’zbek tilshunosligida u zamonaviy pragmatik yondashuvlar asosida faol tadqiq etilmoqda.

O’tinch kategoriyasi til va madaniyat o’rtasidagi uzviy bog’liqlikni yaqqol namoyon etadi. O’tinchning ifodalanish shakllari turli tillarda bir xil kommunikativ maqsadga

xizmat qilsa-da, ularning til vositalari, muloyimlik darajasi va pragmatik ohangi milliy-madaniy omillar ta'sirida shakllanadi. Shu sababli, o'tinch nutq akti har bir til doirasida o'ziga xos bo'lgan o'xshash va farqli jihatlar bilan ajralib turadi.

O'tinchning mazkur xususiyatlari til egalari madaniy qadriyatlari, muloqot me'yorlari, ijtimoiy munosabatlari hamda mentaliteti bilan bog'liqdir. Ayrim madaniyatlarda, masalan ingliz tilida o'tinch bevosita va ochiq shaklda ifodalansa, boshqa madaniy muhitlarda, masalan, o'zbek tilida u bilvosita, yumshatilgan va ishoraviy vositalar orqali amalga oshiriladi. Demak, o'tinchni ifodalovchi til birliklarini tadqiq etishda lingvomadaniy yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonda madaniyat, mentalitet, olam manzarasi va olamning lisoniy manzarasi kabi tushunchalar o'tinchning milliy-madaniy tabiatini ochib beruvchi asosiy nazariy tayanch sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa. Demak, o'tinch kategoriyasi nutq aktlari nazariyasida direktiv illokutsion birlik sifatida muhim o'rin egallaydi va buyruq hamda talab kategoriyalaridan ijtimoiy yumshoqlik va muloyimlik darajasi bilan farqlanadi. O'tinchning ifodalanish shakli kommunikativ vaziyat, ijtimoiy masofa, hokimiyat munosabatlari hamda yuklama darajasiga bog'liq holda o'zgaradi. Shuningdek, o'tinch til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni aks ettiruvchi pragmatik kategoriya bo'lib, uning talqini milliy-madaniy xususiyatlar bilan belgilanadi.

Xulosa qilib aytganda, o'tinch nutq jarayonida so'zlovchining kommunikativ maqsadga erishishi, ya'ni adresat tomonidan ijobiy qabul qilinishi va o'tinch amalga oshirilishi xushmuomalalik me'yorlariga bevosita bog'liqdir. Shu bilan birga, turli tizimli tillarda o'tinchni ifodalashda qo'llaniladigan muloyimlik strategiyalari umumiy jihatlarga ega bo'lsa-da, ularning amalga oshirilishi milliy-madaniy xususiyatlar bilan belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Austen, J. *Pride and Prejudice*. – London: Penguin Classics, 2003. – P. 171; 198; 214; 312. (Original work published 1813).
2. Austin, J.L. *How to Do Things with Words*. – Oxford: Clarendon Press, 1962. – P. 1–5; 94–101.
3. Belyaeva, E.I. *Modal'nost' i pragmaticheskie aspekty direktivnykh rechevykh aktov v angliiskom yazyke* [Modality and pragmatic aspects of directive speech acts in English]: Doctoral dissertation abstract. – Moscow, 1988. – P. 33
4. Blum-Kulka, S., Olshtain E. Requests and apologies: A cross-cultural study of speech act realization patterns // *Applied Linguistics*. – 1984. – Vol. 5, №3. – P. 196–213. DOI: <https://doi.org/10.1093/applin/5.3.196>
5. Brown, P., Levinson S.C. *Politeness: Some Universals in Language Use*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – P. 65–67; 74–78; 69–214; 129–131
6. Dewa, I., Wijana P. On speech acts // *Journal of Pragmatics Research*. 2021. – Vol. 3, №1. – P. 14–27. DOI: <https://doi.org/10.18326/jopr.v3i1.14-27>
7. Fillmore, C.J. The case for case // In: Bach E., Harms R.T. (eds.). *Universals in Linguistic Theory*. – New York: Holt, Rinehart and Winston, 1968. – P. 1–88.
8. Leech, G.N. *Principles of Pragmatics*. – London: Longman, 1983. – P. 107–110; 123–124
9. Levinson, S.C. *Pragmatics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – P. 9–15; 18–24; 243.
10. Lyons, J. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1977. Vol. 2 – P.
11. Mahmudov, N. *Nutq va uning pragmatik talqini*. – Toshkent: Fan, 2008.
12. Muminova, A.A. Fransuz, o'zbek va rus tillarida undashni ifodalovchi til vositalarining o'ziga xos xususiyatlari // *O'zbekistonda xorijiy tillar*. 2025. – Vol. 11, №1.137–149-b. DOI: <https://doi.org/10.36078/1741364268>
13. Nazari, F. *Sposoby vyrazheniya pobuzhdeniya v sovremennom russkom yazyke* : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. — Moskva, 2012. 20-b.
14. Neustroev, K.S. *Sposoby vyrazheniya pobuzhdeniya i vozdeistviya (na materiale sovremennogo angliiskogo yazyka)* [Ways of expressing motivation and influence]: Candidate's thesis abstract. – Rostov-on-Don, 2008. – P. 5; 22
15. Olshtain, E., Cohen A. Apology: A speech act set // In: Wolfson N., Judd E. (eds.). *Sociolinguistics and Language Acquisition*. – Rowley, MA: Newbury House, 1983. – P. 18–35.
16. Qodiriy, A. O'tkan kunlar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2014. – B. 112; 123; 167; 168
17. Rahmatullayev, Sh. *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. – Toshkent: O'qituvchi, 1996. 248–252-b.
18. Safarov, Sh. *Badiiy matn pragmatikasi*. – Toshkent: Fan, 2013. 96–110-b.
19. Searle, J.R. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969. – P. 23–42; 64–71.
20. Searle, J.R. Indirect speech acts // In: Cole P., Morgan J.L. (eds.). *Syntax and Semantics*. Vol. 3. – New York: Academic Press, 1975. – P. 59–82.
21. Searle, J. R. (2014). What is a speech act? In *Philosophy of language* (pp. 17–34). – Leiden: Brill. https://doi.org/10.1163/1877-5888_rpp_sim_025691. – P. 17–34
22. Zagranovska, O., Lovchuk Y. Types of the illocutionary acts of speech and ways of their implementation in modern English discourse // *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia"*. Seriya "Filolohiia". 2022. – Vol. 13, №81. – P. 3–6. DOI: [https://doi.org/10.25264/2519-2558-2022-13\(81\)3-6](https://doi.org/10.25264/2519-2558-2022-13(81)3-6)

Kamola ULUG'MURODOVA,

Profi universiteti Navoiy filiali "Tillar" kafedrası mudiri

Filologiya fanlari nomzodi, (PhD)

kamolamurodullayevna@gmail.com

ALISHER NAVOIYNING HAMD VA OSHIQONA G'AZALLARIDA QO'LLANGAN LAYLI OBRAZINING TALQINI

Annotatsiya: mazkur maqolada Alisher Navoiyning hamd va oshiqona g'azallari tarkibida qo'llangan Layli obrazining badiiyatiga e'tibor qaratilgan. Unda obraz bilan bog'liq qarashlar baytlar misolida tahlil qilingan va izohlari ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: *hamd, oshiqona, obraz, timsol, bayt, Layli, ishq.*

Аннотация: в данной статье рассматривается художественная природа образа Лейлы, используемого в газелях восхваления и любви Алишера Навои. Анализируются различные точки зрения на этот образ на примере стихов и дается их четкое объяснение.

Ключевые слова: *восхваление, любовь, образ, образ, стих, Лейла, любовь.*

Annotation: this article focuses on the artistic nature of the image of Layla used in Alisher Navoi's ghazals of praise and love. It analyzes the views on the image using the example of verses and clearly explains them.

Key words: *praise, love, image, image, verse, Layla, love.*

Sharq mumtoz adabiyotida oshiqona g'azal – ishq-muhabbat mavzusini markazga qo'ygan, oshiq va ma'shuqa munosabatlari orqali inson ruhiyati, kechinmalari va ichki ziddiyatlarini aks ettiruvchi lirik janr hisoblanadi. Adabiyotshunoslikda bu turdagi g'azallar ishqiy lirika doirasida o'rganiladi va ular ko'pincha majoziy ishq bilan haqiqiy (ilohiy) ishqning uyg'unligi asosida talqin qilinadi.

Bu borada Alisher Navoiy ijodida oshiqona g'azallar alohida badiiy-falsafiy qiymatga ega bo'lib, ular shoir lirikasining eng nozik va teran qatlamini tashkil etadi. Navoiy oshiqona g'azallari nafaqat shaxsiy muhabbat tuyg'ularini, balki ilohiy ishq, inson kamoloti, ruhiy poklanish g'oyalari ham mujassam etadi.

Ilmiy tadqiqotlarda Navoiy g'azallaridagi ishq tasavvufiy ramzlar orqali ochilishi ta'kidlanadi. Yor – ilohiy jamol timsoli, oshiq esa komillik sari intilayotgan inson sifatida talqin qilinadi. Shu bois Navoiy oshiqona g'azallari ma'naviy-axloqiy mazmun kasb etadi.

Sharq she'riyatida oshiqona g'azallar ham, oshiq obrazlari ham xalq orasida juda keng yoyilgan. Bu borada Farhod, Majnun, Xusrav, Vomiq, Mahmud obrazlari haqiqiy oshiqlik, chin muhabbat timsoli sifatida gavdalanadi. Hatto Navoiyning lirik qahramoni Farhod va Majnunni "o'ziga ishq yo'lida yo'ldosh erur" deb biladi¹. Shu bois Navoiy she'riyatida bu obrazlarga murojaat qilganda ham botiniy, ham zohiriy munosabatda bo'ladi.

*Ey ko'ngul, Farhod-u Majnun bo'lg'ay erdi bizcha zor,
 Bo'lsa erdi Layli-yu Shirin bizning jononcha xo'b.*

Ushbu baytda shoir Layli va Shiringa nisbatan Farhod bilan Majnun holatini o'zining pok muhabbat yo'lidagi qiyinchiliklariga qiyoslagan. Chunki Layli bilan Shirin qachonki shoirning jononi sanalgan Alloh kabi go'zallikda

tengsiz bo'lgandagina, Farhod bilan Majnun shoir kabi zorlanishi maqsadga muvofiqligi ta'kidlangan. Bu o'rinda Layli va Shirin timsollarining go'zalligi Yaratganning jamoliga muqoyasa qilinib, ularning ham ta'rifi Alloh singari tengsizligiga ishora qilinmoqda.

Olima D.Yusupova Alisher Navoiy g'azallariga sharhlar deb nomlangan o'quv qo'llanmasida mazkur baytni quyidagicha izohlaydi: "Ey ko'ngul, agar Layli bilan Shirin bizning yorimiz kabi go'zal bo'lsalar edi, Farhod bilan Majnun ham ishq yo'lida bizdek zor bo'lar edilar. (ularning zor-u nolonligi mening iztiroblarim oldida hech narsa emas)"².

Ma'lumki, Haq ishq tasavvufiy istiloh sanaladi. Najmiddin Kubro hazratlari aytganlaridek, "Ishq insonning yurak-bag'rini yondirguvchi bir otashdir. U aqlni shoshiltirar, ko'zni ko'r, quloqni kar aylar. Ammo u eng ulkan qo'rquvni ham kichraytirar, butun diqqatni ma'shuqaga jalb etar. Shu sababdan inson olamda uning go'zalligini ko'rar va shu go'zallikni sevar. Olam esa Allohning go'zalligidir. Agar Allohni kim shu nuqtayi nazar ila sevsa, olamni Alloh sevgisi bilan sevgan bo'lur. Tasavvufiy maslakda ishq – sevgining eng oxirgi darajasi va mukammal ko'rinishi sanaladi. Ishq maqomiga ko'tarilgunga qadar oshiq yana yetti darajada qalb va ruhni kamolga erishtirishi kerak"³ Ana shu bosqichlarni bosib o'tgan har bir inson ishqning asl mohiyatini anglab yetadi. Suvrati-yu siyrati shu istiloh bilan orom topadi va qalban unga tobe bo'ladi.

"Navodir ush-shabob"ning "Yuzung ko'zgasidin..." matlaasi bilan boshlanuvchi 3-g'azalining 5-baytida yuqoridagi fikrlarning asosini ko'ramiz. Xususan:

² Yusupova D. Navoiy g'azallariga sharhlar. – Toshkent: TURON-IQBOL, 2025. 14-bet.

³ Haqqulov I. Taqdir va tafakkur. – Toshkent: Sharq, 2007. 38-bet.

¹ Xo'jayev T. Ko'ngil shoir. – Toshkent, 2001. 6-bet.

*Sening nash'ang edi Shirin ila Laylodakim, Farhod
O'lub, Majnuna bo'ldi yuz tuman ranju ano paydo*

Hamd g'azalning mazkur baytida Layli timsoli Yaratganning Yerdagi tajallisi ma'nosida qo'llangan. Chunki g'azal tasavvufiy ma'no kasb etib, unda shoir Allohning sifatlarini yashirin tarzda ketma-ket bayon etgan. Majnun esa yuz ming ranj-u mashaqqatlarga duch kelganligini tasvirlaydi. Ushbu baytni D.Yusupova quyidagicha izohlaydi: "1.Sening go'zalligining Shirin va Layloda namoyon bo'ldi, bunda Farhod halok bo'ldi, Majnuna esa yuz ming dard-u alam yuzlandi. 2. Ishq va oshiqlik Shirin va Laylo, Farhod va Majnun timsollari vositasida bayon qilinadi. Allohning tajalliysi Farhodni Shiringa, Majnunni Layliga oshiq qiladi. Shirin va Laylining jamoli ilohiy mazhar, boshqacha aytganda, tajalliyot nuri aks etgan nuqtadir. Farhod va Majnun bu nuqtalarda llohning nurini ko'rib unga behud va beqaror bo'lib talpinadilar. Shu mazharga yetishish bilan Yaratganning o'ziga oshiq ekanliklarini isbotlaydilar, ya'ni sifatdan Zotga qarab boradilar"⁴. Malumki, "Alloh, Olloh – butun borliqni yaratgan yagona oliy kuch, tengsiz iloh. Abadiy va mangu barhayot. Uning ta'rif va tavsifi cheksiz"⁵.

Haqiqiy ishq inson ruhini poklab, uning ko'ngil uyini ezguliklarga to'ldiradi. Ko'zlarini ravshanlashtirib, qalbini uyg'otadi. Yon-atrofidagi insonlarga ma'nan yaqinlashtiradi. Qolaversa, haqiqiy ishqning sohib va sohibalari bu yo'lda duch keladigan har qanday yuk mas'uliyatini his etadilar.

Layli andin qo'ydi Majnun ko'nglida raxti g'amin,
Kim, yo'q erdi manzil ul vodiya andin pokrok.

Mazkur baytda shoir Majnun timsoli orqali Layli ishq g'amin o'z qalbiga jo qilgan obrazni gavdalandirish asnosida haqiqiy ishq sohibining suvratini chizgan. Chunki Layli ishq yo'lidagi g'am yukini Majnunning ko'ngil vodiysiga munosib ko'rmoqda. Olima D.Yusupova mazkur baytni quyidagicha izohlaydi: "Oshiqning qalbida ishq g'ami bor. Bu pok g'amdir. Layli bu g'amni qo'yish uchun "ul vodiya" faqat Majnunning qalbini munosib topdi. Zotan, ishq kirgan qalb – pokizadir. Bu ifoda orqali ishq g'ami aslida saodat ekanligi anglashiladi"⁶.

4 Yusupova D. Navoiy g'azallariga sharhlar. – Toshkent: TURON-IQBOL, 2025.64-bet.

5 Алишер Навоий: қомусий луғат. I жилд. – Тошкент: Шарқ, 2016. – Б. 84.

6 Yusupova D. Navoiy g'azallariga sharhlar. – Toshkent: TURON-IQBOL, 2025.96-bet.

Shoir g'azallari mavzu ko'lamiga keng, ammo ularda aks etgan haqiqiy ishq tushunchasi shu mavzuning libosi vazifasini bajara olgan. Jumladan, quyidagi baytni tahlilga olsak:

Sunbulin Laylo ochiptur, yel abiroso emas,

Dog'ini Majnun qonatmish, lolayi hamro emas.

Ushbu misralarni mutolaa qilganda har bir inson ko'z o'ngida bahor tabiati gavdalanadi. Chunki bahorda lola-qizg'aldoqlarning ochilishi va turli gullarning ifori shamol yellari orqali yon-atrofga taralishi tabiiy holatdir. Shoir aynan shu vaziyatni boshqacha talqin qiladi. Ya'ni Layli sunbul sochlarini yoyganida uning ifori olamga yoyilgan bo'lsa, Layli ishqida kuyib qon bo'lgan Majnunning bag'ri tog'dagi lola-qizg'aldoqlarni yodga soladi. Olima D.Yusupova mazkur baytni quyidagicha talqin qiladi: "bahor faslida havoning gullar vositasida xushbo'y hid taratishi tabiat hodisasi bo'lmay, balki, Layloning sunbuldek sochidan taralgan ifordandir.Tog' bag'ridagi qizillik ham Laylo ishqida ko'ksi yara bo'lgan Majnunning qonidan, lolalarning qip-qizil bo'lib ochilib yotishidan emas"⁷. Bu o'rinda Majnun obrazi Layli ishqida shunday achinarli holatga tushganligini anglash mumkin.

Haqiqiy ishq xususida so'z borganda, N.Komilov shunday fikrlarni ilgari suradi: Ishq insonni ma'rifatga olib boradigan qudrat, insonni moddiy asosdan poklovchi, xoli etuvchi muqaddas olov. Ishq solik vujudini kuydirib, ruhini musaffo etadi, solikda tajrid va tafrid (poklanish, yakkalanish) yuz beradi. Shu bois oshiqqlar xalqdan chekinadilar, chunki ularning ruhi dunyoviylikni yoqtirmaydi, xilvatni qo'msaydi, hamma vaqt o'z mavlosi – Alloh bilan birga bo'lishni istaydi"⁸. Shoir hamd va oshiqona g'azallarida qo'llangan Layli obrazi mazkur qarashlarning ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Chunki Majnun solik timsol sifatida ilohiy mazhar sanalgan Layli jamoliga yetish yo'lida har qanday uqubatlarga rozi bo'ladigan obraz sanaladi.

Muxtasar qilib aytganda, shoir Layli obrazini ham oshiqona, ham hamd g'azallarida haqiqiy ishqqa vosita bo'lgan timsol sifatida talqin etgan. Shu bois mazkur obraz bir o'rinda Yaratganning Yerdagi tajallisi sifatida gavdalansa, boshqa bir o'rinda ilohiy mazhar sifatida ko'zga tashlanadi. Bu esa Navoiyning badiiy mahoratini namoyon etadi.

7 Yusupova D. Navoiy g'azallariga sharhlar. – Toshkent: TURON-IQBOL, 2025.214-bet.

8 Komilov N. Tasavvuf. Birinchi kitob. – O'zbekiston, 2012.26-bet.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Алишер Навоий: қомусий луғат. I жилд. – Тошкент: Шарқ, 2016. 84-б.
2. Очилов Э. Барҳаёт сиймолар. – Тошкент: Ўзбекистон, 2012.289-б.
3. Haqqulov I. Taqdir va tafakkur. –Toshkent: Sharq, 2007. 38-б.
4. Шайх Абдулазиз Мансур тафсири. Қуръони Карим – Тошкент: Sano-standart, 2021. 239-б.
5. Yusupova D. Navoiy g'azallariga sharhlar. – Toshkent: TURON-IQBOL, 2025.64-bet.
6. Xo'jayev T. Ko'ngil shoiri. –Toshkent, 2001.6-bet.
- 7.Yusupova D. Navoiy g'azallariga sharhlar. – Toshkent: TURON-IQBOL, 2025.13-bet.
8. Komilov N. Tasavvuf. Birinchi kitob. – O'zbekiston, 2012.26-bet.

Uljamol XONNAYEVA,

*O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar
 universiteti, Jurnalistika fakulteti "Xalqaro va audiovizual jurnalistika"
 kafedrasida katta o'qituvchisi*

GLOBALLASHUV SHAROITIDA MADANIY-MA'RIFIY RADIODASTURLARNING MUHIM AHAMIYATI VA JANRLAR TRANSFORMATSIYASI

Annotatsiya: maqolada milliy radio tizimidagi madaniy-ma'rifiy dasturlarning zamonaviy media muhitida transformatsiyalanish jarayonlari tahlil qilinadi. Radio kontentining raqamli texnologiyalar, internet platformalar va auditoriya talablariga mos ravishda o'zgarishi ilmiy asosda ko'rib chiqildi. Shuningdek, milliy radioda madaniy-ma'rifiy dasturlarning yangi formatlari, interaktiv usullari va jamiyat ma'naviy hayotidagi ahamiyati tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: *milliy radio, madaniy-ma'rifiy dasturlar, transformatsiya, media kontent, raqamli radio, auditoriya.*

Аннотация: в статье анализируются процессы трансформации культурно-просветительских программ национальной радиосистемы в условиях современного медиапространства. На научной основе было рассмотрено изменение радиоконтента в соответствии с требованиями цифровых технологий, интернет-платформ и аудитории. Также на национальном радио будут проанализированы новые форматы, интерактивные методы культурно-просветительские программы и их значение в духовной жизни общества.

Ключевые слова: *национальное радио, культурно-просветительские программы, трансформация, медиа-контент, цифровое радио, аудитория.*

Annotation: the article analyzes the processes of transformation of cultural and educational programs of the national radio system into a modern media environment. Based on scientific research, the article examines the changes in radio content in accordance with the requirements of digital technologies, internet platforms, and audiences. The article also analyzes new formats, interactive methods of cultural and educational programs, and their significance in the spiritual life of society.

Key words: *national radio, cultural and educational programs, transformation, media content, digital radio, and audience.*

Hozirgi globallashuv jarayoni ommaviy axborot vositalarining barcha turlarining o'zgarishiga sabab bo'ldi. Jumladan, eng ommabop, qulay va arzon axborot manbai bo'lmish radio uchun ham jiddiy xavf paydo bo'ldi. Bu xavf nima? Aholining asosiy qatlami axborot oladigan o'rgimchak to'ri, ya'ni internetdir. Radio ijodkorlari ham eshittirishlarni asosiy auditoriyaga, internetga o'tkazishga, transformatsiya qilishga intilmoqda.

Ta'kidlash joizki, radioda eshittirishlarning asosiy qismini madaniy-ma'rifiy dasturlar tashkil etadi. Bugungi kunda radioda madaniy-ma'rifiy dasturlarning transformatsiyasi qanday amalga oshirilmoqda. Dastlab, transformatsiya so'zining ma'nosini bilib olsak (lot. transformatio — o'zgarish, shakl almashish) (1)— muayyan tizim, jarayon yoki institutsional tuzilmaning mazmunan va shaklan yangilanishi, yangi sharoitga mos ravishda qayta tashkil etilishi jarayonini anglatadi. Media olamida kechayotgan o'zgarishlar

radio dasturlari mazmuni, formati, texnologiyasi va auditoriya bilan aloqa usullarining o'zgarishiga sabab bo'ldi. Hozirgi media muhitida ommaviy axborot vositalari, jumladan radio ham texnologik va ijtimoiy o'zgarishlar ta'sirida transformatsiya jarayonini boshdan kechirmoqda. Radio an'anaviy axborot vositasi bo'lish bilan birga, jamiyatning madaniy va ma'naviy hayotini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Agar biz "madaniyat" tushunchasi va uning mazmun-mohiyatiga e'tibor beradigan bo'lsak, "Falsafa" qomusiy lug'ati bo'yicha "madaniyat" so'zi (arabcha — madinalik) shaharlik ta'lim-tarbiya ko'rgan degan ma'nolarni anglatadi. Bundan tashqari tabiat hamda o'zaro muosabatlarda aks etadigan inson faoliyatining o'ziga xos usuli ekanligi ta'kidlanadi. Madaniyat alohida individning hayot faoliyati, shaxsiy madaniyatini hamda ijtimoiy guruhning yoki jamiyatning hayot faoliyati usulini aks ettiradi" (2).

Madaniyat – bu nafaqat ilm, sanʼat, arxitektura. Bu inson tafakkurining barcha yutuqlari: texnologik, maʼnaviy, siyosiy. Media siyosiy madaniyatni yaratish va rivojlantirishi, qadriyatlarni targʻib etishi va jamiyatni farovonlikka olib keladigan usullarni taklif etishi kerak.

Milliy madaniyat rivojida jadidlar katta rol oʻynadi. Taniqli olimlarimizdan biri, professor B.Kosimov jadidchilikni madaniy harakat deb taʼriflagan. “Jadidchilik, – deydi oʻzbek olimi, – ham ijtimoiy, ham siyosiy, ham madaniy harakatdir. Shuning uchun ijtimoiyki, u jamiyatning barcha qatlamlarini jalb eta oldi, milliy uygʻonish ideologiyasi boʻlib xizmat qildi. Shuning uchun siyosiyki, u mustaqillik uchun kurash olib bordi... U madaniy harakat ham edi – adabiyotni yangiladi, matbuot va teatrchilikni yoʻlga qoʻydi, maorifda esa “yangi maktab konsepsiyasi” bilan chinakam inqilob yasadi. Eng muhimi, bularning barchasini ijtimoiy-siyosiy maqsadlarga moslab koʻrib chiqdi”(3).

Sharqona taʼlimni tarbiyadan, tarbiyani esa taʼlimdan ajratib boʻlmaydi. Maʼnaviyatni shakllantirishdagi muhim omil esa mamlakat yoshlarining taʼlim-tarbiya tizimi boʻlib, uning dolzarbligini jadidlarning yetuk namoyandalaridan biri Abdulla Avloniyning “Turkiy Guliston yoxud axloq” asaridagi quyidagi satrlar ham isbotlaydi: “Alhosi, tarbiya bizlar uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir”, “Ilm insonlarning madori hayoti, rahbari, najotidir”(4), degan fikrlari hozir ham oʻz ahamiyatini yoʻqotmagan.

Bugun madaniy-maʼrifiy yoʻnalish, nazarimizda, nafaqat madaniyat, balki maʼnaviy-axloqiy shaxs uchun kurash maydoniga aylandi.

Madaniy-maʼrifiy funksiya jurnalistikaning muhim funksiyalaridan boʻlib, olim Y.Hamdamiy taʼbiri bilan aytganda “uni qushning ikki qanotiga oʻxshatish mumkin”(5).

Maʼrifiy funksiya radioeshittirishda ham muhim rol oʻynaydi. Radioning OAV sifatida shakllanishining ilk davrlarida u sust kommunikatsiyalar va azaldan aholining past taʼlim darajasi tufayli ayniqsa, ahamiyatli edi.

Fikrimizcha, maʼrifiy radiodasturlar, ularning yaratilish vaqtidan qatʼi nazar – bu asosan, dunyoqarashni kengaytiruvchi, ilm, sanʼat, bilimga qiziqishni ragʻbatlantiruvchi dasturlar. Maʼrifiy funksiya, maʼlum boʻlishicha, auditoriyaning estetik, badiiy didini shakllantirish, eshittirishning yuksak mezonlariga intilish va radio tilining ifodaliligi (yorqin obrazli nutq,

voqealarning uygʻunlikda yaratilgan ovozi tasviri, yangragan soʻz, musiqa va shovqinlarning bir-biriga mosligi va h.k.), shuningdek, madaniyatning eng yaxshi namunalari – musiqa, sheʼriyat, teatr postanovkalari va boshqalarda namoyon boʻladi.

Har qanday dastur, maʼlum maʼnoda, insonni madaniyatga chorlaydi. Bu jihatdan aytish mumkinki, har qanday dastur madaniyatga (yoki uning yoʻqligiga) aloqador. Biroq radioda shunday dastur va kanallar ham borki, ular auditoriyani madaniyat yutuqlari va maʼrifiy mediamahsulotlarga qiziqtirish maqsadida yaratilgan. Davlat kanallarida, xususan, “Oʻzbekiston”, “Mahalla” kanallarida madaniy mavzuni yoritish uchun ocherklar, musiqiy-badiiy kompozitsiyalar, radiohikoyalar, davra suhbatlariga murojaat qilinadi.

Nodavlat radiostansiyalarida zarisovkalar, jonli efirdagi intervyular, reportajlar afzal koʻriladi.

Oʻzaro taʼsir va oʻzaro singish bugun deyarli barcha guruh janrlarida kuzatiladi. Hatto vazifasi muhim voqea-hodisalar haqida xabar berish boʻlgan axboriy janrlarda ham baho elementlari (mutaxassis izohlari, muxbirlilik urgʻulari), bayon elementlari (voqea joyi, vaziyatlar vaqti), portret xarakteristikallari (badiiy-publitsistik janrlarga xos) oʻzgarib borgan.

Misollarga yuzlanamiz. “Yoshlar” kanalida “Najot taʼlimda” rukni doirasida UZINFOCOMdan yangi Ustudy avlod oʻquv markazi ochilishidan reportaj efirga uzatildi. Reportajda muxbirning oʻquv xonalarining zamonaviy dizayni, uskunalar haqidagi bayoni, xalqaro mutaxassis Rim Abdullin, tadbirkor Laziz Adxamov, IT-loyihalarni boqarish boʻyicha mutaxassis Yekaterina Nikolayevalarning ekspertlik bahosi oʻrin olgan. Reportajda bolalar – taʼlim dasturlarining boʻlajak ishtirokchilarining portret zarisovkalari ham bor edi(6).

Ekspertlarning fikrlarida Hard Skills, Soft Skills kabi tushunchalar tavsifi, kiberxavfsizlik, dasturlashning dolzarb jihatlari aks etgan edi. Mazkur elementlar reportajning janr chegaralaridan chetga chiqqan boʻlsa-da, aynan ular dasturga taʼlimiy, maʼnaviy tus berdi.

Bugun hatto madaniy sharh (obozrenie) ham dialoglashtirilgan: bunda boshlovchi taklif etilgan mutaxassis bilan mamlakatning madaniy hayoti uchun dolzarb voqea bahosi toʻgʻrisida suhbatlashadi. Madaniy sharh oʻzining formal imkoniyatlariga koʻra biroz tor, degan tasavvur paydo boʻlishi mumkin, biroq uni taklif etilgan mehmon bilan jonli efirda olib borish, tinglovchilardan kelib tushgan qoʻngʻiroqlarni ulash janr chegaralarini sezilarli kengaytiradi. Misol tariqasida

“Oriat FM” radiosidagi “Terra parterra” ruknini keltirish mumkin – u juma kunlari tinglovchilarni kelgusi haftada kutilayotgan madaniy voqealar bilan tanishtiradi. Masalan, dastur sonlarining birida boshlovchi Afisha.uz nashrining bosh muharriri Galina Sapayeva bilan 25-may kuni poytaxtdagi Central Park da o‘tkazilishi rejalashtirilgan Sabantuy-2025 tatar-boshqird bayramining anonsini berishdi. Shu bilan birga, radio ixlosmandlari 20-maydan 25-mayga qadar Milliy bog‘da bo‘lib o‘tadigan kinonamoyish dasturi bilan tanishtirildi. Biroq eng qiziqarli ma‘lumotlar audio-promenad janridagi “Toshkentdan so‘zlaymiz” immersiv spektakli haqida so‘zlab bergan mehmon tomonidan eshittirildi. Tinglovchilar bu noodatiy ekskursiya davomida ishtirokchilar quloqchilarni taqib, shaharning mashhur va notanish joylari: ko‘chalar, xiyobonlar, maydonlar bo‘ylab sayohat qilishadi. Puxta o‘ylangan syujet va hajmli tovush Toshkentni kutilmagan nuqtayi nazardan ko‘rish imkonini beradi(7).

“Terra parterra” dasturi efiri davomida tinglovchilar studiyaga qo‘ng‘iroq qilishadi yoki SMS-xabarlar yuborib, o‘zlarini qiziqtirgan savollarni berishadi yoki sharhlanayotgan madaniy tadbirlarning alohida jihatlarini aniqlashtirib olishadi. Bu an‘anaviy “madaniy sharh”ga yangi jilolar va akustik o‘ziga xoslik baxsh etadi.

Albatta, madaniy-ma‘rifiy eshittirishda janrlar transformatsiyasi tadqiqini axboriy va tahliliy janrlar misolida davom ettirish mumkin edi, biroq mazkur izlanish doirasida biz badiiy-hujjatli janrlar tizimida sodir bo‘lgan o‘zgarishlarga urg‘u berishni istadik. Boisi, aynan ularning qo‘llanilishida, nazarimizda, radioning madaniy-ma‘rifiy vazifasini amalga oshirish uchun katta potentsial mujassam.

O‘zbekiston radiosi faoliyatida 1990 – 2000-yillar mobaynida juda keng islohotlar amalga oshirildiki, ular natijasida mamlakatimizda mazkur soha mukammal va zamonaviy ishlab chiqarish-texnika bazasiga ega bo‘ldi. Radio rang-barang janrdagi eshittirishlar bilan boyidi. Muallif mavzuga ijodiy yondashuv bilan birga jurnalistik axborot va tahlil elementlarini ham kiritgan. Masalan, muallif, o‘z qahramonining yutuqlari haqida to‘xtalar ekan, “Inson orzu-havas bilan yashaydi. Buyuklikni orzu qiluvchi cho‘qqilariga oshiqadi. Ayniqsa, yoshlar o‘z g‘ayratlarini ko‘rsatib bera oluvchi faoliyat maydonini izlaydilar. Hayotning dengizlariga umidbaxsh jilg‘a bo‘lib qo‘shilish istagida ulg‘ayadilar. Jamiyatimiz ularning g‘ayrat-shijoati, yorqin iste‘dodi, guvillab safga qo‘shilayotgan yoshlarning navnihol ijod samaralari

bilan ko‘rkam va badavlatdir”. Qahramonimiz ham barcha talabalar orzu qiladigan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Davlat stipendiyasi sohibi bo‘lish uchun talabalikning ilk kunlaridan harakatni boshladi, ingliz tilini mukammal o‘rganishga alohida e‘tibor qaratdi. Mazkur stipendiya uchun o‘tkazilgan tanlov shartlarini muvaffaqiyatli bajardi. Radioocherk davomida qahramonning kursdoshlari, tengdoshlarining u haqidagi fikr-mulohazalari ham kiritilgan. Dastur yakunida shaxsiy mulohazalar, orzu va maqsadlar sari tinmay izlanish, mehnat bilan erishishni qahramon tilida berildi. Bu bilan bugungi zamonamiz qahramoni hamisha izlanishda ekanligi ifodalangan. Guljahon Seytnazarova iqtidorli bo‘lish barobarida ijodkor ham edi. Uning ijodidan namuna ham keltirilgan: she‘rda, “kulib turgan inson qalbida quyosh borligi. Yangi kun bo‘lib, boshlangan umrning mazmunli damlari hamda insoniyat hamjihatlikda daryodek to‘lib oqaylik, inson zoti qayg‘u-g‘am ko‘rmasin” – degan g‘oyalar bor. Eshittirish qahramoni o‘zining she‘rini katta hayajon bilan o‘qib bergan. Bu esa tinglovchida iliq his-tuyg‘ular qoldiradi. Dasturdagi ovoz va musiqa almashinuvi: har bir qism musiqiy intermedia bilan chegaralangan, bu esa emotsional ta‘sirni yanada kuchaytiradi. Ijtimoiy va tarbiyaviy ahamiyatni oshiradi. Yoshlarni ilmiy va ijodiy faoliyatga undaydi. Milliy va ma‘naviy qadriyatlarni targ‘ib qiladi. Yosh avlodga ishonch va umid tuyg‘ularini uyg‘otadi.

“O‘zbekiston” radiokanalida efirga uzatilgan “Millat va ma‘naviyat”(8) deb nomlangan mualliflik dasturiga yuzlanamiz. Muallif Rohila Yusupova: “Bu dasturni ochishni juda istaganman. Dastur orqali o‘zimning ham millat va ma‘naviyat haqidagi mulohazalarimni mushtariylarga bildirishni istadim, deydi, – muallif o‘z so‘zida. “Millat va ma‘naviyat” mualliflik dasturi axborot-ma‘rifiy va ma‘naviy-tarbiyaviy yo‘nalishdagi radiosuhbat janrida tayyorlangan. Unda ilmiy-psixologik qarashlar, milliy qadriyatlar va ma‘naviy tarbiya masalalari birlashgan. Boshlovchi nutqi va mutaxassis (Orif To‘xtash) bilan oldin yozib olingan suhbat orqali material tinglovchiga yetkaziladi. Muallif dastur boshida shunday kirish qiladi:

– Psixologlar xulosasiga ko‘ra, bolada biror-bir fikr o‘z-o‘zidan paydo bo‘lmaydi va biror-bir fikr o‘z-o‘zidan yo‘q ham bo‘lmaydi. Unda “nima uchun men bu fikrdan qaytishim kerak, nima uchun fikrimni o‘zgartirishim kerak”, degan savol doim turadi. Demak, farzandimizning fikrini, munosabatini yaxshi

tomonga o'zgartirishni istar ekanmiz, u bilan do'stona, yurakdan gaplashishimiz, maqsadimizni unga aniq va tushunarli tarzda yetkazishimiz lozim. Har bir ota-ona zurriyodining baxt-u saodatini, iqboli va kamolini ko'rishni istar ekan, ular bilan bog'liq hech narsani nazardan qochirmasligi va o'zi ham farzandiga ma'naviy ibrat bo'lib yashashi kerak. Dastur davomida O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi qoshidagi Bolalar va o'smirlar adabiyoti kengashi raisi, "O'zbekiston milliy elektr tarmoqlari" aksiyadorlik jamiyati boshqaruvi raisining ma'naviy-ma'rifiy hamda davlat tili masalalari bo'yicha maslahatchisi, bolalar shoiri Orif To'xtash bilan milliy ma'naviyatimiz, qadriyatlarimizni farzandlarimiz qalbiga singdirish, ularni turli mafkuraviy, axborot xurujlaridan asrash mavzularida suhbat qiladi. Mavzu juda dolzarb. Suhbat mulohazali va pedagogik yondashuvlar, ilmiy fikrlarni hayotiy misollar bilan uyg'unlashtirgan holda tashkil etilgan. Muallif bu dastur orqali farzand tarbiyasida ota-onaning o'rni, ibratini, milliy qadriyatlarni yoshlar qalbiga singdirish va ularni zamonaviy axborot-mafkura tahdidlaridan himoya qilishga chaqiradi. Radiotinglovchilar, ota-onalar ongida ma'naviy mas'uliyatni kuchaytirish, tarbiyada do'stona muloqot va samimiyatning ahamiyatini oshirishga undaydi. Suhbatning uzun va bir yoqlama bo'lgani dastur qiymatini biroz tushiradi. Agar dasturga interaktivlik berib, muxlislarning ham bu boradagi fikrlari olinsa, musiqa oraliqlariga milliy kuy va bolalar qo'shiqlaridan parchalar qo'shilsa, mavzuga

uyg'unlik kuchayardi va dastur yanada eshitimli bo'lar edi.

Madaniy-ma'rifiy eshittirishlar tizimida mualliflik dasturlari jamiyatning ma'naviy ehtiyojlarini qondirish, milliy madaniy merosni saqlash va zamonaviy ijtimoiy-adabiy jarayonlarni ommaga yetkazishda muhim o'rin tutadi. "Mualliflik eshittirishlari radiomadaniyatning eng shaxsiy va ta'sirchan ko'rinishi bo'lib, tinglovchi bilan bevosita muloqotda milliy ruh va intellektual ta'sir uyg'unlashishi"(9) ni bildiradi.

O'zbekistonlik olim A.Xaydarov to'g'ri ta'kidlagandek, "Madaniy-ma'rifiy eshittirishlar milliy o'ziga xoslikni asrab qolish va uni global axborot makonida targ'ib qilishning samarali vositasidir"(10). Bugungi kunda axborotlar oqimi shiddat bilan kirib kelayotgan vaziyatda sifatli tayyorlangan radio eshittirishlarni ijtimoiy tarmoqlar orqali yoshlar auditoriyasiga olib kirish zarur.

Yangi media (new media) tushunchasi raqamli texnologiyalar asosida tarqatiladigan axborot turlarini anglatadi. Bu siraga internet, ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilovalar, podkastlar, videobloglar, striming platformalar kiradi.

"O'zbekiston", "Mahalla", "Yoshlar" radiokanallari efirlari internet tarmog'ida juda kam ko'rinadi. Hozirgi paytda aholining asosiy qatlami ijtimoiy tarmoqlardan axborot oladi. Shuning uchun har bir kanal, har bir radiostansiya eng yaxshi dasturlarini albatta, internet tarmog'i orqali online tizimida dunyoga tarqatishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Faydalanilgan adabiyotlar

1. <https://izoh.uz/uz/word/transformatsiya>
2. Mirzayev I.B. Milliy madaniyat falsafasi// Academic research in educational sciences. 2021.Volume 2. B. 962-965.
3. Kosimov B. Jadidchilik va jadid adabiyoti (Davra suxbati) // "Turkiston", 1997. 17-may.
4. Kosimov S. Behbudiy va jadidchilik. // "O'zbekiston adabiyoti va san'ati", 1990, 26-yanvar.
5. Xamdamov Y. Taraqqiyot mezon. – T.: "O'zbekiston" NMIU, 2013. 44-b.
6. "Yoshlar" radiokanali efiri. "Najot ta'limda" dasturi. 22.04.2024.
7. "Orient FM" radiosi efiri. "Terra parterra" dasturi. 16.03.2025.
8. "O'zbekiston" radiokanali efiri. "Millat va ma'naviyat". 27.02.2024.
9. Nazarov, Q. Milliy radiojurnalistika va uning ijtimoiy vazifalari. – T.: Universitet nashriyoti, 2019. 23-b.
10. Xaydarov, A. Madaniy-ma'rifiy eshittirishlarda milliy qadriyatlarning ifodasi// O'zbek tilshunosligi jurnali. 2021. №3(2). 62-b.

Sarvinoz KARIMOVA,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
o'zbek tili va adabiyoti kafedrasida o'qituvchisi

O'ZBEK TILI VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR: YANGI IMKONIYATLAR VA MUAMMOLAR

Annotatsiya: ushbu maqolada o'zbek tilining raqamli davrdagi rivojlanish yo'nalishlari tahlil qilinadi. Korpus lingvistikaning o'zbek tilida shakllanishi, mashina tarjimai va sun'iy intellekt tizimlarining qo'llanilishi, yangi terminologiyaning standartlashtirilishi hamda media tilshunoslikning mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida rivojlanishi masalalari yoritilgan. Tadqiqotda xalqaro va mahalliy olimlarning qarashlari tahlil qilinib, o'zbek tilining global axborot makoniga integratsiyasi uchun imkoniyatlar va muammolar ko'rsatib o'tilgan. Maqola natijalari o'zbek tilining ilmiy, ta'limiy va amaliy sohalarida raqamli texnologiyalar yordamida qo'llanishini kengaytirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: o'zbek tili, korpus lingvistika, mashina tarjimai, sun'iy intellekt, terminologiya, standartlashuv, media tilshunoslik, raqamli texnologiyalar, tilshunoslik, global axborot makoni.

Аннотация: в данной статье анализируются направления развития узбекского языка в цифровую эпоху. Рассматриваются формирование корпусной лингвистики узбекского языка, применение систем машинного перевода и искусственного интеллекта, стандартизация новой терминологии, а также развитие медийного языкознания как самостоятельного научного направления. В исследовании проанализированы взгляды отечественных и зарубежных учёных, обозначены возможности и проблемы интеграции узбекского языка в глобальное информационное пространство. Результаты статьи способствуют расширению применения узбекского языка в научной, образовательной и практической сферах с использованием цифровых технологий.

Ключевые слова: узбекский язык, корпусная лингвистика, машинный перевод, искусственный интеллект, терминология, стандартизация, медийное языкознание, цифровые технологии, лингвистика, глобальное информационное пространство.

Annotation: this article analyzes the directions of the development of the Uzbek language in the digital era. It examines the formation of corpus linguistics in Uzbek, the application of machine translation and artificial intelligence systems, the standardization of new terminology, and the emergence of media linguistics as an independent scientific field. The study analyzes the views of national and international scholars, highlighting the opportunities and challenges of integrating the Uzbek language into the global information space. The findings contribute to the expansion of the use of the Uzbek language in scientific, educational, and practical domains through digital technologies.

Key words: uzbek language, corpus linguistics, machine translation, artificial intelligence, terminology, standardization, media linguistics, digital technologies, linguistics, global information space.

XXI asrda tilshunoslik fanida raqamli texnologiyalar ta'siri tobora kuchayib bormoqda. Tilni o'rganish, tahlil qilish va qo'llashning an'anaviy uslublari bilan bir qatorda zamonaviy raqamli vositalar asosida shakllanayotgan yangi yo'nalishlar – korpus lingvistika, kompyuter lingvistikasi, mashina tarjimai va sun'iy intellektga asoslangan til modellarini yaratish – tilshunoslikning eng dolzarb masalalaridan biriga aylanmoqda.

Hozirgi kunda turli milliy tillar uchun elektron korpuslar, lingvistik platformalar, avtomatik tahlil dasturlari keng ishlab chiqilmoqda. Masalan, rus olimi V. Plungyan (2000) korpus lingvistikasini "zamonaviy tilshunoslikning yangi bosqichi" deb baholaydi. Shu asosda ingliz tilida British National Corpus (BNC), rus tilida Rus milliy korpusi kabi yirik loyihalar yaratildi. O'zbek tilshunosligida ham keyingi yillarda o'zbek matn korpusi, elektron lug'atlar va avtomatik morfologik tahlil vositalarini ishlab chiqish ishlari boshlab yuborildi (Karimov, 2020).

Bundan tashqari, mashina tarjimai va sun'iy intellekt sohasida olib borilayotgan izlanishlar o'zbek tilining xalqaro axborot makonida faoliyat yuritish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. N. Chomsky (2002) tilni "inson tafakkurining universal kodi" sifatida izohlar ekan, zamonaviy texnologiyalar tilning ana shu kodini mashinalar orqali anglash va qayta ishlab chiqishga xizmat qilayotganini ta'kidlaydi.

Raqamli texnologiyalar o'zbek tilining xalqaro miqyosda o'rganilishi, qo'llanishi va targ'ib etilishida yangi ufqlarni ochmoqda. Shu bilan birga, ular oldiga bir qator masalalarni – terminologiyani standartlashtirish, lingvistik resurslarni yaratish, mashina o'qishini milliy tilga moslashtirish kabi dolzarb vazifalarni ham qo'yimoqda.

So'nggi yillarda o'zbek tilshunosligida matn korpuslarini yaratish va ularni ilmiy hamda amaliy faoliyatga joriy etish yo'nalishida jiddiy qadamlar tashlanmoqda. Korpus lingvistika tilni keng hajmdagi elektron matnlar asosida

tahlil qilish imkonini beradigan zamonaviy yo'nalishdir. U orqali so'z chastotalari, grammatik shakllarning qo'llanish darajasi, kollokatsiyalar, frazeologik birikmalar hamda nutq uslublari ilmiy asosda o'rganiladi.

Rus tilshunosi V. Plungyan (2000) korpus lingvistikasini "tilshunoslikning empirik bazasini kengaytiruvchi yangi paradigma" sifatida izohlaydi. Shuningdek, Sinclair (1991) ingliz tili korpuslari asosida olib borgan tadqiqotlarida "korpus tilshunosga nafaqat nazariy, balki real til qo'llanilishidagi qonuniyatlarni ham ko'rsatadi" deb ta'kidlaydi. Shu nuqtayi nazardan, o'zbek matn korpuslarining yaratilishi nafaqat lingvistik tadqiqotlar, balki ta'lim, tarjima, leksikografiya va til siyosati uchun ham katta amaliy ahamiyat kasb etadi.

O'zbek tilida yaratilayotgan milliy matn korpusi (O'zbek tilining milliy korpusi loyihasi, 2020-yillardan boshlab) lug'at tuzishda, terminologiyani standartlashtirishda, mashina tarjimasini tizimlarini takomillashtirishda va til birliklarining real qo'llanilishini aniqlashda muhim manba bo'lib xizmat qilmoqda. Misol uchun, Karimov (2020) o'z tadqiqotlarida o'zbek tilidagi korpus vositalari orqali morfologik tahlilni avtomatlashtirish imkoniyatlarini ko'rsatib beradi.

Demak, o'zbek tilida korpus lingvistikaning rivojlanishi milliy tilning raqamli makonda mustahkam o'rin egallashiga, uni zamonaviy ilmiy talablarga mos tarzda o'rganish va qo'llashga asos yaratmoqda.

Mashina tarjimasini zamonaviy lingvistikaning eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, ko'plab milliy tillar singari o'zbek tilining ham jahon miqyosida faol ishlatilishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Mashina tarjimasini dasturlari, jumladan, Google Translate, Yandex Translate va boshqa onlayn tizimlarda o'zbek tilining sifatli ishlashi uchun keng qamrovli lingvistik resurslar – elektron lug'atlar, morfologik va sintaktik tahlil tizimlari, parallel korpuslar zarur.

Tilshunos olim A. Hutchins (2005) mashina tarjimasini jarayonini "inson tafakkurining til orqali ifodalanishini kompyuter kodiga aylantirish" deb ta'riflaydi. Shu ma'noda, mashina tarjimasini faqat texnologik emas, balki chuqur lingvistik tadqiqotlarni ham talab qiladi. Masalan, ingliz yoki rus tillaridan farqli ravishda o'zbek tilining agglutinatив tuzilishi va so'z tartibidagi o'ziga xosliklar mavjud bo'lib, bu mashina tarjimasini yanada murakkablashtiradi (Nurmonov, 2019).

So'nggi yillarda "O'zbek tilini qo'llab-quvvatlovchi sun'iy intellekt" yo'nalishida bir qator loyihalar shakllanmoqda. Bunday tizimlar nafaqat tarjima, balki ovozni matnga aylantirish, matndan ovoz hosil qilish, avtomatik savol-javob tizimlari kabi funksiyalarni ham amalga oshirishi mumkin. Masalan, Bozorov (2021) o'z tadqiqotida o'zbek tilini sun'iy intellektga moslashtirish orqali ta'lim, ilmiy izlanish va davlat xizmatlarida samaradorlikni oshirish imkoniyatlarini ko'rsatadi.

Shu tariqa, mashina tarjimasini va sun'iy intellekt asosidagi lingvistik tizimlar o'zbek tilining raqamli makonda

mustahkam o'rin egallashiga xizmat qiladi. Ular ta'lim, ilm-fan, davlat boshqaruvi hamda kundalik hayotda milliy tilning qo'llanish doirasini kengaytirib, uning zamonaviy global muhitga integratsiyasini ta'minlaydi.

Mashina tarjimasini zamonaviy lingvistikaning eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, ko'plab milliy tillar singari o'zbek tilining ham jahon miqyosida faol ishlatilishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Mashina tarjimasini dasturlari, jumladan, Google Translate, Yandex Translate va boshqa onlayn tizimlarda o'zbek tilining sifatli ishlashi uchun keng qamrovli lingvistik resurslar – elektron lug'atlar, morfologik va sintaktik tahlil tizimlari, parallel korpuslar zarur.

Tilshunos olim A. Hutchins (2005) mashina tarjimasini jarayonini "inson tafakkurining til orqali ifodalanishini kompyuter kodiga aylantirish" deb ta'riflaydi. Shu ma'noda, mashina tarjimasini faqat texnologik emas, balki chuqur lingvistik tadqiqotlarni ham talab qiladi. Masalan, ingliz yoki rus tillaridan farqli ravishda o'zbek tilining agglutinatив tuzilishi va so'z tartibidagi o'ziga xosliklar mavjud bo'lib, bu mashina tarjimasini yanada murakkablashtiradi (Nurmonov, 2019).

So'nggi yillarda "O'zbek tilini qo'llab-quvvatlovchi sun'iy intellekt" yo'nalishida bir qator loyihalar shakllanmoqda. Bunday tizimlar nafaqat tarjima, balki ovozni matnga aylantirish, matndan ovoz hosil qilish, avtomatik savol-javob tizimlari kabi funksiyalarni ham amalga oshirishi mumkin. Masalan, Bozorov (2021) o'z tadqiqotida o'zbek tilini sun'iy intellektga moslashtirish orqali ta'lim, ilmiy izlanish va davlat xizmatlarida samaradorlikni oshirish imkoniyatlarini ko'rsatadi.

Shu tariqa, mashina tarjimasini va sun'iy intellekt asosidagi lingvistik tizimlar o'zbek tilining raqamli makonda mustahkam o'rin egallashiga xizmat qiladi. Ular ta'lim, ilm-fan, davlat boshqaruvi hamda kundalik hayotda milliy tilning qo'llanish doirasini kengaytirib, uning zamonaviy global muhitga integratsiyasini ta'minlaydi.

Texnologiyalar rivojlanishi bilan o'zbek tiliga ko'plab yangi atamalar va terminlar kirib kelmoqda. Axborot texnologiyalari, sun'iy intellekt, biotexnologiya, iqtisodiyot kabi sohalarning tezkor taraqqiyoti natijasida yuzlab yangi tushunchalar paydo bo'lmoqda va ularning milliy tilga mos shaklda qo'llanilishi zaruriyatga aylanmoqda. Masalan, "server", "algoritm", "platforma", "onlayn", "chat-bot" kabi terminlar kundalik hayotga ham kirib kelgan. Biroq ularning izchil, yagona standart asosida qo'llanilishi til siyosati va ilmiy terminologiya rivoji uchun dolzarb masalalardan biridir.

Tilshunos olim E. Haugen (1972) tilni rejalashtirish jarayonida terminologiya masalasini alohida ajratib ko'rsatgan bo'lib, u "tilni standartlashtirish — milliy o'zlikni saqlashning asosiy vositalaridan biri" ekanini ta'kidlaydi. Shu nuqtayi nazardan, o'zbek tilida ham yangi terminlarni tartibga solish va milliy til imkoniyatlariga moslashtirish muhim vazifa bo'lib qolmoqda.

O'zbekistonlik tadqiqotchi Jo'rayev (2022) o'z maqolasida terminlarni izchil standartlashtirish ilmiy-tadqiqot faoliyati, ta'lim jarayoni va davlat idoralari ish yuritishida bir xil tushuncha va qo'llanmani ta'minlashini qayd etadi. Uning fikricha, terminlarning turli shaklda ishlatilishi chalkashlik va tushunmovchiliklarga olib kelishi mumkin.

Shuningdek, xalqaro tajriba ham shuni ko'rsatadiki, ko'plab davlatlarda terminologiyani tartibga soluvchi maxsus qo'mitalar va ilmiy kengashlar faoliyat yuritadi. Masalan, Turkiyada Türk Dil Kurumu (TDK), Rossiyada esa Rossiya terminologiya qo'mitasi faoliyat olib boradi. O'zbekistonda ham shu kabi tashabbuslar yo'lga qo'yilib, davlat tilida ish yuritishda yagona standartlarni belgilash ishlari bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda.

Demak, yangi terminlarning o'zbek tiliga moslashtirilishi nafaqat lingvistik masala, balki davlat tilining nufuzi va amaliy qo'llanishini ta'minlashda ham muhim omildir.

So'nggi o'n yilliklarda axborot texnologiyalarining rivojlanishi natijasida ijtimoiy tarmoqlar, bloglar va internet nashrlari jamiyatda aloqa va muloqotning asosiy maydoniga aylandi. Bu jarayon o'zbek tilida ham yangi nutq uslubining shakllanishiga olib kelmoqda. Internet muhitida tezkorlik, ixchamlik va emotsional ta'sirchanlik muhim bo'lgani sababli, yangi til birliklari, qisqartmalar, inglizcha so'zlarning qo'llanilishi va turli internet slanglari paydo bo'ldi.

Yoshlar tili alohida e'tiborga loyiqdir. Chunki ular ko'pincha emodzilar, qisqartmalar va inglizcha-o'zbekcha aralash so'zlardan faol foydalanadilar. Masalan, "aka", "opoq", "hmm", "like qildim", "okey" kabi shakllar ommaviy muloqotda keng uchraydi. Bu esa tilshunoslikda yangi tadqiqot yo'nalishini – media tilshunoslikni shakllantirdi.

Mediatilshunos olimi N. Fairclough (1995) "omma oldidagi til — ijtimoiy kuchning ifodasi" ekanini ta'kidlab, ommaviy axborot vositalaridagi til tahlilini jamiyatni anglash vositasi sifatida ko'rsatadi. O'zbek tilshunosligida ham so'nggi yillarda mediamatnlar tahlili, ijtimoiy tarmoqlardagi diskurs, reklama va siyosiy nutqning tildagi aksini o'rganishga oid izlanishlar olib borilmoqda.

Shuningdek, bloglar va internet nashrlari orqali tilning yangi uslubi shakllanmoqda: noan'anaviy jumla tuzilmalari,

konversatsion uslub, qisqa gaplar ko'proq qo'llanilmoqda. Bu jarayon bir tomondan tilni yangilasa, ikkinchi tomondan, adabiy til me'yorlaridan uzoqlashish xavfini ham tug'diradi. O'zbekistonlik tadqiqotchi Shodmonov (2021) bu holatni "tilning kommunikativ moslashuvi" deb ataydi va uni tabiiy jarayon sifatida baholaydi.

Shu bois, o'zbek media tilshunosligi oldida ikki vazifa turibdi:

1. Internet tili orqali tilning yangi shakllarini kuzatish va tahlil qilish;

2. Adabiy til me'yorlarini saqlagan holda ommaviy muloqotga moslashuvchan strategiyalarni ishlab chiqish.

Demak, media tilshunoslik nafaqat internet va OAV tilini o'rganish, balki zamonaviy o'zbek tilining rivojlanish tendensiyalarini aniqlashda ham muhim ilmiy yo'nalish sifatida shakllanmoqda.

Umumiy xulosa. O'zbek tilshunosligi XXI asrda raqamli texnologiyalar ta'sirida yangi bosqichga qadam qo'ydi. Korpus lingvistikaning shakllanishi, mashina tarjimai va sun'iy intellekt tizimlarining rivojlanishi, terminologiya sohasida izchil standartlashuv jarayonlari hamda media tilshunoslikning mustaqil yo'nalish sifatida yuzaga kelishi — bularning barchasi milliy tilning zamonaviy rivojlanish strategiyasida alohida o'rin tutmoqda.

Korpus lingvistika o'zbek tilini elektron muhitda tadqiq qilish imkonini bersa, mashina tarjimai va sun'iy intellekt texnologiyalari uni global ilmiy-texnik makonga olib chiqadi. Terminologiyaning yagona standart asosida qo'llanishi davlat tilining nufuzi va barqarorligini ta'minlasa, media tilshunoslik esa o'zbek tilining ijtimoiy tarmoqlar va internet makonidagi yangi qiyofasini ilmiy tahlil qilishga yo'l ochadi.

Shunday qilib, raqamli texnologiyalar davrida o'zbek tili nafaqat milliy madaniyatning ajralmas qismi, balki global axborot makonida faol ishtirok etishga qodir bo'lgan tirik va rivojlanayotgan til sifatida shakllanmoqda. Kelgusida tilshunos olimlar, texnologlar va davlat siyosatchilarining hamkorligi ushbu jarayonni yanada tezlashtirishi va o'zbek tilining xalqaro miqyosdagi mavqeini mustahkamlashi shubhasizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Plungyan, V. A. (2000). *Korpusnaya lingvistika i ee vozmozhnosti*. — Moskva: Nauka.
2. Chomsky, N. (2002). *On Nature and Language*. — Cambridge: Cambridge University Press.
3. Hutchins, W. J. (2005). *Machine Translation: Past, Present, Future*. — London: Ellis Horwood.
4. Nurmonov, A. *O'zbek tili va raqamli texnologiyalar*. — Toshkent: O'zMU nashriyoti, 2019.
5. Fairclough, N. (1995). *Media Discourse*. — London: Edward Arnold.
6. Shodmonov, I. "O'zbek tilining kommunikativ moslashuvi masalalari." *Tilshunoslik jurnali*, 3(2).2021.77–85.

Сайёра АЛИМСАИДОВА,
 доктор педагогических наук (DSc), профессор
 кафедры русского языка и литературы,
 Кокандский государственный университет
 kokand-sayyora@mail.ru

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОБЪЯСНЯЮЩИХ ВОПРОСОВ В ПРОЦЕССЕ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

Аннотация: в данной статье раскрывается сущность интерпретационных (объясняющих) вопросов как средство развития критического мышления обучаемых. Процессы, связанные с познавательной деятельностью человека, его мировосприятие и миропонимание рассматриваются через постановку правильных вопросов, которые должны сформировать у обучаемого способности к анализу ситуации, к пониманию проблемы, постановке разного рода вопросов, особенно интерпретационных, к решению задач, к выводам и умозаключениям.

Ключевые слова: интерпретация, мышление, познавательная деятельность, таксономия, образовательная политика, технологичный подход.

Annotatsiya: maqolada o'quvchilarning tanqidiy ongini rivojlantirishda izoh beradigan savollarning mazmuni va ularning o'рни ochib berilmoqda. Insonning rivojlanishi, dunyoqarashi va bilim orttirishligi protsesslari to'g'ri savol qo'yilishidan boshlanadi, chunki ushbu savollar o'quvchida vaziyatni tahlil etish, muammoni tushunish, izoh beradigan savollarni tuzish va to'g'ri xulosa chiqarishni rivojlantiradi.

Kalit so'zlar: talqin, fikrlash, kognitiv faoliyat, taksonomiya, ta'lim siyosati, texnologik yondashuv.

Annotation: the article describes the essence of interpretational questions as a means of developing critical thinking of students. Process related with the receptive action of people, their world understanding and world outlook is looked through the correct questions.

Key words: interpretation, thinking, cognitive activity, taxonomy, educational policy, technological approach.

Введение. Образование во все времена содействовало сохранению устойчивости общества, модификации форм и типов взаимоотношений людей, поэтому в социально-экономическая и политическая ситуация требует реализации в обществе языковой политики в области иноязычного образования, нацеленной на удовлетворение как общественных, так и личных потребностей по отношению к неродным языкам.

Интерактивное творчество преподавателя и учащегося сегодня становится безграничным ресурсом, способным радикально повысить вовлеченность студентов, однако ключевым условием успеха остается умение педагога методически грамотно направить этот созидательный потенциал на достижение четко поставленных учебных целей.

Большинство современных методических инноваций неразрывно связано с применением интерактивных методов, которые превращают обучение в многосторонний диалог и живое субъект-субъектное взаимодействие. Теоретический фундамент данной концепции был заложен в трудах таких мировых классиков, как Дж. Дьюи, обосновавший принцип «обучения через действие»

[7], Л.С. Выготский, раскрывший социальную природу развития интеллекта [5].

В контексте реализации национальных стратегий развития образования в Республике Узбекистан вопросы интеракции получили глубокое развитие в работах отечественных ученых: академика Р.Х. Джураева [6], разработавшего методологию интенсификации обучения, Б.Л. Фарбермана [8], внесшего значительный вклад в систематизацию инновационных технологий. Таким образом, переход к интерактивным моделям обучения является объективной необходимостью для обеспечения конкурентоспособности национальной системы образования в условиях формирования цифрового общества.

Основная часть. Технологический подход к обучению предусматривает точное инструментальное управление учебным процессом и достаточно гарантированное достижение поставленных учебных целей.

Технологий обучения существует огромное количество. Каждый преподаватель может самостоятельно придумать новые формы работы с аудиторией. Часто используют на занятиях работу в парах, когда студенты учатся задавать друг другу вопросы и отвечать на них.

Интерактивное творчество преподавателя и учащегося безгранично. Важно только уметь направить его для достижения поставленных учебных целей. Множество методических инноваций связано сегодня с применением интерактивных методов обучения. Интерактивное обучение – это, прежде всего, диалоговое обучение, в ходе которого осуществляется взаимодействие преподавателя и студента.

Суть интерактивного обучения состоит в том, что учебный процесс организован таким образом, что практически все студенты оказываются вовлеченными в процесс познания, они имеют возможность понимать и рефлексировать по поводу того, что они знают и думают. Совместная деятельность учащихся в процессе познания, освоения учебного материала означает, что каждый вносит свой особый индивидуальный вклад, идет обмен знаниями, идеями, способами деятельности.

Интерактивное обучение исключает доминирование как одного выступающего, так и одного мнения над другим. В ходе диалогового обучения учащиеся учатся критически мыслить, решать сложные проблемы на основе анализа обстоятельств и соответствующей информации, взвешивать альтернативные мнения, принимать продуманные решения, участвовать в дискуссиях, общаться с другими людьми. Для этого на занятиях организуются индивидуальная, парная и групповая работа, применяются исследовательские проекты, ролевые игры, идет работа с документами и различными источниками информации, используются творческие работы.

Конфуций писал «Учитель и ученик растут вместе». Педтехнологии позволяют расти как учащимся, так и преподавателям.

Эффективность современного образовательного процесса напрямую зависит от системного применения педагогического инструментария. В педагогической практике часто наблюдается фрагментарное использование отдельных технологий, что нарушает принцип методологической целостности. Для достижения реального результата учителю необходимо не просто копировать разрозненные элементы, а гармонично сочетать комплекс технологий, обеспечивающих всестороннее развитие личности.

Центральное место в этом комплексе занимает развитие критического мышления. В условиях информационного переизбытка ключевой задачей образования становится не простая трансляция знаний, а формирование у учащихся навыков аналитического отбора и оценки поступающих данных. Ученик должен не пассивно потреблять информацию, а уметь рассматривать её под разными углами,

верифицировать точность и определять практическую ценность полученных сведений, превращая их в осознанный когнитивный ресурс.

Технология критического мышления предполагает определенные методы, приёмы и стратегии, объединяющие приёмы учебной работы по видам учебной деятельности. Существуют конкретные приёмы и стратегии для работы на этапе вызова, на этапе осмысления и на этапе размышления. Каждый приём, стратегия в критическом мышлении имеют своей целью раскрыть творческий потенциал обучаемых.

Зачем нужны вопросы? Хороший вопрос - это тот, который допускает достаточно, большое пространство возможных альтернатив. Главные функции вопросов: получение новой информации, уточнение имеющейся, перевод разговора на другую тему, подсказка ответа, демонстрация своего мнения, оценки, позиции; настройка сознания и эмоций на определённый лад.

Систематика вопросов, основанная на созданной известным американским психологом и педагогом Б.Блумом таксономии учебных целей по уровням познавательной деятельности (знание, понимание, применение, анализ, синтез и оценка), достаточно популярна в мире современного образования.

Шесть лепестков «ромашки» (известной, как «Ромашка Блума») - это шесть типов вопросов.

1. Простые вопросы.
2. Уточняющие вопросы.
3. Интерпретационные (объясняющие) вопросы.
4. Творческие вопросы.
5. Оценочные вопросы.
6. Практические вопросы.

Подробнее остановимся на *интерпретационных* (объясняющих) вопросах. Обычно они начинаются со слова: «Почему?» Данный тип вопроса «срабатывает» тогда, когда в ответе присутствует элемент самостоятельности.

Это очень важный фактор, поскольку смена образовательной парадигмы с традиционной на инновационную, развивающую личность обучаемого, предусматривает в качестве основной задачи процесса подготовки будущих специалистов «не столько предоставление информации, сколько обучение способам её получения и использования» [4], а также предоставление возможности самостоятельно выбирать интересующую обучающихся информацию. Другими словами, современные учебные технологии должны предусматривать выработку у обучаемых эвристических, поисковых возможностей: не просто передавать, пусть и весьма эффективно, готовую информацию, не только «учить учиться», но и учить сомневаться, учить иметь новые знания и новые подходы к старому знанию.

Отсюда следует, что задача воспитания установки на самостоятельную работу приобретает сегодня иной, более значимый социально-педагогический статус, а именно статус формирования критически мыслящей, творческой личности, предполагающий оригинальный склад мышления, т.е. способность постоянно ломать привычные рамки накопленного опыта.

Например, для домашнего прочтения и осмысления учащимся старших классов общеобразовательной школы нами был предложен текст из журнала «Преподавание языка и литературы»

Результатом работы должно было быть составление вопросов интерпретационного характера для последующего «озвучивания» их в классе на уроке, обобщающего повторения в целях коллективного обсуждения и формулирования итоговых выводов.

Известно, что хорошо усваивается информация, которая актуальна. Стимулирование интереса к новому знанию происходит через «извлечение» уже известного, а выяснение появившихся вопросов. Возникшие вопросы вызывают потребность в новых знаниях.

Данные задания были направлены на формирование социолингвистической компетенции, как «способность языковой личности организовывать свое речевое поведение адекватно ситуациям общения в соответствии с учетом коммуникативной цели, намерения, обстановки общения в соответствии

с социолингвистической нормой и установками конкретного национально-лингвокультурного сообщества» [2].

При формировании компетенции реализуется принцип коммуникативной направленности, что предполагает вовлечение учащихся в реальное общение, когда школьники учатся преодолевать трудности в общении. Также учитываются принципы проблемности, самостоятельности, диалога культур и другие.

Литературный материал, в котором правильно поставленный вопрос является гарантией точного, мотивированного, аргументированного изложения мыслей, положительно влияет на усвоение собственно языковых явлений. Это в свою очередь помогает продуцированию самостоятельной речи учащихся.

Выводы. Таким образом, изложенный выше подход положительно повлиял на качество языковых знаний как основы выработки коммуникативно-речевых умений и навыков. Эффективной оказалась работа по правильной постановке интерпретационных вопросов и продуманных ответов на них. Всё вместе взятое позитивно повлияло на общий филологический кругозор обучаемых, качество их речевых и стилистических навыков и, что особенно ценно, - на уровень самостоятельности мышления.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азизходжаева Н.Н. Педагогические технологии и педагогическое мастерство. – Ташкент: Молия, 2003. 192 с. [3]
2. Алимсаидова, С.А., and Р. Одилова. «ПРИНЦИП КОММУНИКАТИВНОСТИ ПРИ СОСТАВЛЕНИИ ЭЛЕКТРОННОГО МУЛЬТИМЕДИЙНОГО УЧЕБНОГО ПОСОБИЯ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ.» *SHOKH LIBRARY* 1.1 (2026).
3. Алимсаидова, С.А., and Р.Одилова. «ГУМАНИТАРНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАНИИ.» *SHOKH LIBRARY* 1.1 (2026).
4. Андриянова В.И. Развитие самостоятельного мышления – ключевая задача современного образования // Преподавание языка и литературы. 2007. – № 6. – С. 3–7.
5. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 1999. 352 с. [2]
6. Джурев Р.Х. Организационно-педагогические основы интенсификации профессиональной подготовки учащихся профессиональных колледжей. – Ташкент: Фан, 2004. [3]
7. Дьюи Дж. Психология и педагогика мышления / Пер. с англ. Н. М. Никольской. – М.: Совершенство, 1997. 208 с. [3]
8. Фарберман Б.Л. Передовые педагогические технологии. – Ташкент: Фан, 2000. 128 с. [3]
9. Хамраев Ф. И незнакомый мир нам стал знаком // «Преподавание языка и литературы», 1994. – №1 – с.38–40

TILSHUNOSLIK

Solijon AZIZOV,
 O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti katta o'qituvchisi,
 pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

“ADOLAT” KONSEPTINING KONSEPTUAL MAYDONI VA UNING SEMANTIK YADROSI

Annotatsiya: mazkur maqolada “adolat” konseptining semantik yadrosi va konseptual maydoni kognitiv-semantik hamda diskursiv yondashuv asosida tahlil qilinadi. Konseptning normativ muvozanat va haqqoniylikka tayanuvchi markaziy komponentlari hamda uning institutsional, konflikt va badiiy diskursdagi modifikatsiyalari aniqlanadi. Tadqiqot natijasida “adolat”ning o'zbek badiiy tafakkurida aksiologik va narrativ mexanizm sifatida shakllanish xususiyatlari asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: konsept, adolat, semantik yadro, konseptual maydon, aksiologik qatlam, diskursiv realizatsiya, badiiy diskurs, normativ muvozanat.

Аннотация: в статье анализируются семантическое ядро и концептуальное поле концепта «справедливость» на основе когнитивно-семантического и дискурсивного подходов. Определяются центральные компоненты, основанные на принципах нормативного равновесия и правомерности, а также их модификации в институциональном, конфликтном и художественном дискурсе. В результате исследования обосновываются аксиологические и нарративные механизмы функционирования концепта «справедливость» в узбекском художественном мышлении.

Ключевые слова: концепт, справедливость, семантическое ядро, концептуальное поле, аксиологический слой, дискурсивная реализация, художественный дискурс, нормативное равновесие.

Annotation: the article examines the semantic core and conceptual field of the concept of “justice” through cognitive-semantic and discourse-based approaches. It identifies the central components grounded in normative balance and fairness, as well as their modifications in institutional, conflict, and literary discourse. The study substantiates the axiological and narrative mechanisms of the concept of justice in Uzbek literary thought.

Key words: concept, justice, semantic core, conceptual field, axiological layer, discursive realization, literary discourse, normative balance.

Kirish. Adolat inson tafakkurida ijtimoiy tartib va normativ muvozanatning markaziy mezonini sifatida shakllangan murakkab aksiologik tushunchadir. U jamiyatdagi huquqiy, axloqiy va ma'naviy munosabatlarning baholash mezonini belgilaydi hamda legitimlik kategoriyasi bilan uzviy bog'liqdir. “Adolat” konsepti turli tarixiy va madaniy tizimlarda turlicha talqin qilinadi, biroq uning semantik yadrosi norma va muvozanat g'oyalariga tayanadi. Shu bois mazkur konsept universal mazmunga ega bo'lishi bilan birga milliy-madaniy modifikatsiyani ham o'zida aks ettiradi.

Zamonaviy globallashuv, ijtimoiy transformatsiya va qadriyatlar tizimining o'zgarishi sharoitida adolat tushunchasining mazmuni yanada murakkablashmoqda. Huquqiy davlat qurilishi, fuqarolik jamiyati institutlarining rivojlanishi hamda OAVlarining ta'siri adolat mezonlarini qayta talqin qilish jarayonini kuchaytirmoqda. Natijada “adolat” konsepti nafaqat nazariy-falsafiy kategoriya, balki real ijtimoiy diskursni shakllantiruvchi faol semantik mexanizmga aylanmoqda. Ayniqsa, badiiy va publitsistik matnlarda u jamiyatning axloqiy holatini baholash vositasi sifatida ishlaydi. Shu jihatdan, “adolat” konseptining semantik yadrosi va konseptual maydonini aniqlash bugungi ilmiy tadqiqotlar uchun dolzarb masala hisoblanadi.

Konseptual maydon nazariyasiga ko'ra, har bir konsept *yadro* va *periferik* qatlamlardan tashkil topadi. V.Karasik konseptning aksiologik qatlamini alohida ajratib ko'rsatadi va uni *madaniy baholash mezonlari* bilan bog'laydi [8]. “Adolat” konseptining yadrosi *tenglik*, *haqqoniylik* va *norma* tamoyillariga asoslanadi, periferiyada esa *jazo*, *mukofot*, *qonun*, *mas'uliyat* kabi birliklar joylashadi. Bunday strukturaviy tahlil konseptning ichki tashkil topish mexanizmini aniqlash imkonini beradi.

Asosiy qism. “Adolat” konseptining semantik yadrosi. “Adolat” konseptining semantik yadrosini aniqlash uchun avvalo uning eng *barqaror* va *universal* komponentlarini ajratish zarur. Kognitiv semantika nuqtayi nazaridan yadro – konsept mazmunining eng markaziy, boshqa elementlarga nisbatan ustuvor va semantik jihatdan barqaror qismidir. J.Lakof konseptual tizim tajribaga asoslangan kategoriyalardan tashkil topishini ta'kidlab, markaziy va periferik elementlar o'rtasidagi farqni ko'rsatadi [3; 4]. Shu yondashuv asosida “adolat” konseptining yadrosi *normativ muvozanat* va *haqqoniylik prinsiplariga* tayanadi. Adolat eng avvalo *“haqni o'z egasiga berish”* tamoyili bilan bog'liq semantik maydonda shakllanadi. Bu mazmun tarixiy-falsafiy an'anada ham barqaror saqlanib kelgan.

Falsafiy tafakkurda adolat *tenglik* va mutanosiblik tushunchalari bilan izohlanadi. J.Rolz adolatni “fairness”

kategoriyasi orqali talqin qilib, ijtimoiy institutlarning teng imkoniyat tamoyiliga asoslanishi zarurligini ta'kidlaydi [5]. Ushbu yondashuv adolatning semantik yadrosida tenglik va muvozanat komponentlari mavjudligini ko'rsatadi. Til materiallarida ham "adolat" ko'pincha "tenglik", "haqqoniylik", "to'g'rilik" birliklari bilan bir qatorda qo'llanadi. Bu esa yadro komponentlarining leksik darajada mustahkamlanganini bildiradi. Demak, semantik yadro normativ baholash mezoniga asoslanadi.

A.Vejbitskaya madaniy semantik primitivlar orqali universal tushunchalarni tahlil qilish mumkinligini ko'rsatadi. Uning fikricha, adolat kabi tushunchalar "yaxshi", "yomon", "kerak", "haq" kabi asosiy semantik birliklar orqali izohlanadi [7]. "Adolat" konseptining yadrosi ham aynan "haq" va "kerakli tartib" g'oyalari bilan bog'liq. Shu sababli u faqat huquqiy emas, balki axloqiy baholash kategoriyasi sifatida ham namoyon bo'ladi. Bunday ikki qatlamlilik konseptning barqarorligini ta'minlaydi. Yadro mazmunining o'zagi aynan shu normativ baholash tamoyiliga tayanadi.

"Adolat" konsepti ham ijobiy baholash mezon bilan belgilanadi va odatda, ijtimoiy ideal sifatida talqin qilinadi. Badiiy va publitsistik diskursda adolat ko'pincha jamiyatdagi nomutanosiblikka qarshi qo'yiladi. Shu tariqa semantik yadro oppozitsion juftliklar orqali mustahkamlanadi: adolat – adolatsizlik, tenglik – tengsizlik, haq – nohaqlik. Bu oppozitsiyalar konseptning baholovchi xarakterini kuchaytiradi. Demak, semantik yadro ijobiy aksiologik markazga ega.

Shunday qilib, "adolat" konseptining semantik yadrosi uch asosiy komponentga tayanadi: **normativ muvozanat**, **haqqoniylik** va **tenglik**. Ushbu komponentlar til va tafakkur darajasida barqaror birlik sifatida namoyon bo'ladi. Ular konseptning markaziy mazmunini tashkil etib, periferik elementlarni birlashtiruvchi o'q vazifasini bajaradi. Har qanday diskursiv realizatsiyada aynan shu yadro mazmun aktualizatsiyalanadi. Demak, semantik yadro konseptual maydonning tayanch nuqtasidir.

"Adolat" konseptining konseptual maydoni. Konseptual maydon nazariyasiga ko'ra, har bir konsept yadro va periferik zonalaridan iborat semantik tizimdir. "Adolat" konseptining maydoni keng bo'lib, u turli ijtimoiy va madaniy kontekstlarda turlicha aktualizatsiyalanadi. T. van Deyk diskurs va ijtimoiy ong o'rtasidagi bog'liqlikni ta'kidlab, normativ tushunchalar ideologik kontekstda shakllanishini ko'rsatadi [6]. Shu nuqtayi nazarndan, "adolat" konsepti ham diskursiv maydonda turli ma'nodagi komponentlarni o'ziga birlashtiradi. Periferik zonada jazo, mukofot, qonun, javobgarlik, huquq kabi birliklar joylashadi. Bu elementlar yadroni kengaytiradi, biroq uning o'rnini bosmaydi.

Konseptual maydonning bir qismi diniy talqin bilan bog'liqdir. Ko'plab madaniy an'analarda adolat ilohiy mezon bilan ham izohlanadi. Bu holat konseptning metafizik komponentini yuzaga keltiradi. Shu sababli "adolat" konsepti nafaqat ijtimoiy institut, balki oliy axloqiy prinsip sifatida ham talqin qilinadi. Bunday talqin periferik qatlamni kengaytiradi. Natijada konseptual maydon ko'p qirrali tuzilma kasb etadi.

Adolat tushunchasi odatda siyosiy diskursda legitimlik vositasi sifatida ishlatiladi. Bu holatda konseptning periferiya qismi ideologik rang oladi. Masalan, "ijtimoiy adolat", "tarixiy adolat", "iqtisodiy adolat" kabi birikmalar yadroni kontekstual jihatdan modifikatsiya qiladi. Bu modifikatsiya semantik yadroni o'zgartirmaydi, balki uni kengaytiradi. Demak, konseptual maydon diskursiv omillarga bog'liq ravishda dinamik xarakterga ega.

Badiiy diskursda adolat ko'pincha konflikt yechimi sifatida namoyon bo'ladi. Motiv–harakat–oqibat zanjirida oqibat bosqichi aynan adolatning tiklanishi bilan yakunlanishi mumkin. Shu sababli "adolat" konsepti narrativ strukturada muvozanatni tiklovchi markaz vazifasini bajaradi. J.Bruner ham "hikoyalar o'z ma'nosini odatiy tartibdan og'ish holatlarini tushunarli shaklda izohlash orqali hosil qiladi" [1], deb hisoblaydi. Bu holat konseptning funksional jihatini ko'rsatadi. Periferik elementlar aynan shu narrativ ehtiyoj asosida aktualizatsiyalanadi.

Umuman olganda, "adolat" konseptining konseptual maydoni semantik yadroni o'rab turgan ko'p qatlamli tizimdan iborat. Yadro – normativ muvozanat va haqqoniylik, periferiya esa qonun, jazo, javobgarlik, tenglik, mukofot kabi komponentlardan tashkil topadi. Ushbu tuzilma konseptning dinamik va diskursiv xususiyatini belgilaydi. Shunday qilib, semantik yadro va konseptual maydon o'zaro bog'liq holda adolatning to'liq mental modelini hosil qiladi.

"Adolat" konseptining aksiologik va lingvokulturologik qatlami. "Adolat" konsepti faqat semantik struktura emas, balki qadriyatlar tizimi bilan bevosita bog'liq aksiologik birlikdir. V.Karasik konseptni madaniy qadriyatlarni mujassamlashtiruvchi mental tuzilma sifatida talqin qiladi va uning baholovchi komponentini markaziy qatlam [9], deb hisoblaydi. Shu nuqtayi nazardan, "adolat" konsepti jamiyatning ideal tasavvuri bilan aloqador bo'ladi. U ijtimoiy muvozanatning me'yoriy modeli sifatida qabul qilinadi. Shuning uchun adolat ko'pincha ijobiy aksiologik markazga ega konsept sifatida diskursda namoyon bo'ladi. Uning semantik yadrosi ijtimoiy ideal bilan mustahkamlanadi.

Lingvokulturologik yondashuvga ko'ra, har bir madaniyat adolatni o'z mental stereotiplari asosida talqin qiladi. A.Vejbitskaya madaniy semantik primitivlar orqali universal va milliy komponentlarni farqlash mumkinligini [7] ko'rsatadi. O'zbek lingvomadaniy muhitida "adolat" ko'pincha "haq", "halollik", "vijdon", "insof" birliklari bilan bog'liq holda ishlatiladi. Bu birliklar konseptual maydonning milliy modifikatsiyasini ko'rsatadi. Shu sababli "adolat" konsepti faqat huquqiy emas, balki ma'naviy-axloqiy mazmunga ega tushuncha sifatida namoyon bo'ladi. Bunday ko'p qatlamlilik konseptning lingvomadaniy kodini belgilaydi.

"Adolat" konsepti ko'pincha oppozitsion juftliklar orqali aktualizatsiyalanadi. Adolat – zulm, adolat – nohaqlik, adolat – tengsizlik kabi qarama-qarshi birliklar uning baholovchi xarakterini kuchaytiradi. Bu oppozitsiyalar konseptning semantik yadrosini yanada aniqroq chegaralaydi. Diskursda adolatning ijobiy qutbi

doimo normativ ideal bilan bog'lanadi. Qarama-qarshi qutb esa ijtimoiy nomutanosiblikni ifodalaydi. Shu tariqa aksiologik maydon konseptni baholash mexanizmi orqali mustahkamlaydi.

T. van Deykning diskurs nazariyasiga ko'ra [6], adolat ham ko'pincha siyosiy va ijtimoiy nutqda legitimlikni asoslash vositasi sifatida qo'llanadi. "Ijtimoiy adolat", "tarixiy adolat" kabi birikmalar konseptning kengaygan semantik zonalarini ifodalaydi. Bu jarayon konseptning periferiya qismini faollashtiradi. Biroq yadro mazmun – normativ muvozanat prinsipi – o'zgarmay qoladi. Demak, aksiologik qatlam konseptni ideologik jihatdan mustahkamlaydi.

Shunday qilib, "adolat" konsepti lingvokulturologik va aksiologik jihatdan barqaror ijobiy markazga ega. Uning yadrosi universal normativ tamoyillarga asoslanadi, periferiyasi esa madaniy va diskursiv kontekstda kengayadi. Bu xususiyat konseptning ko'p qatlamli va dinamik tabiatini ko'rsatadi. Natijada "adolat" konsepti jamiyatning ma'naviy va ijtimoiy idealini ifodalovchi markaziy mental birlik sifatida yuzaga chiqadi.

"Adolat" konseptining diskursiv realizatsiyasi.

Diskursiv realizatsiya konseptning real nutqiy jarayonda qanday aktualizatsiyalanishini anglatadi. N.Ferklof tanqidiy diskurs tahlilida tilning ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishdagi rolini ko'rsatadi [2]. Shu nuqtayi nazardan, "adolat" konsepti nutqda faqat tavsiflovchi emas, balki legitimlashtiruvchi funksiyani ham bajaradi. U ko'pincha ijtimoiy qarorlarni asoslash uchun ishlatiladi. Bu holatda konsept normativ baholash vositasiga aylanadi.

Publitsistik va siyosiy diskursda adolat tushunchasi ko'pincha ijtimoiy talab va ideologik pozitsiyani ifodalash uchun qo'llanadi. "Adolat talab qilamiz", "adolat qaror topdi" kabi formulalar jamoaviy ongni mobilizatsiya qilish vositasiga aylanadi. Bu yerda konsept emotsional va pragmatik yuklama oladi. U auditoriyaga ta'sir ko'rsatish instrumenti sifatida ishlaydi. Shu jihatdan, diskursiv realizatsiya konseptning pragmatik qirrasini bilan bog'liqdir.

Til materiallari shuni ko'rsatadiki, adolat ko'pincha metaforik modellarda ham namoyon bo'ladi. Masalan, "adolat tarozisi", "adolat tiklandi", "adolat qaror topdi" kabi birikmalar konseptni vizual va harakatli model orqali ifodalaydi. Shu nuqtayi nazardan, adolat ko'pincha muvozanat yoki tiklanish metaforasi bilan bog'lanadi. Bu metaforalar semantik yadroni mustahkamlaydi.

Umuman olganda, "adolat" konsepti diskursiv jarayonda *normativ, baholovchi va legitimlashtiruvchi* funksiyalarni bajaradi. U badiiy, publitsistik va siyosiy matnlarda turli pragmatik vazifalarni amalga oshiradi. Diskursiv realizatsiya konseptning dinamik va ko'p funksiyali xususiyatini ko'rsatadi. Shu tariqa "adolat" konsepti semantik yadro va konseptual maydon bilan birga real nutqiy amaliyotda ham faol ishlovchi mental birlik sifatida namoyon bo'ladi.

"Adolat" konseptining institutsional diskursdagi semantik-pragmatik konfiguratsiyasi. Institutsional diskursda "adolat" konsepti normativ qarorlarni asoslashning markaziy kategoriyasiga aylanadi. Sud nutqi, huquqiy hujjatlar, rasmiy bayonotlar va siyosiy chiqishlarda adolat ko'pincha argumentning yakuniy

legitimatitsiya nuqtasi sifatida ishlaydi. Bunday kontekstda konsept baholovchi emas, balki *me'yoriy hukm chiqaruvchi* mezon sifatida aktualizatsiyalanadi. Masalan, "adolat talabiga ko'ra", "adolat yuzasidan", "adolat mezonlari asosida" kabi formulalar normativ strukturaning diskursiv markerlari hisoblanadi. Bu yerda "adolat" konsepti ijtimoiy institutning ichki prinsipini ifodalaydi.

Institutsional diskursda semantik yadro – *haqqoniylik va mutanosiblik* – ko'pincha formal mezon bilan bog'lanadi. Qaror subyektiv emas, balki "adolat" nomi bilan obyektivlashtiriladi. Natijada konsept retorik emas, strukturaviy-huquqiy kategoriya maqomini oladi. Bu jarayonda adolat individual hissiyotdan ajralib, tizimning normativ asosiga aylanadi. Shunday qilib, institutsional diskurs konseptni barqaror va rasmiylashtirilgan shaklda mustahkamlaydi.

Konflikt va polemik diskursda "adolat" konseptining identifikatsion funksiyasi. Konflikt diskursida adolat konsepti qarama-qarshi pozitsiyalarni ajratish mezonini vazifasini bajaradi. Har ikki tomon o'z pozitsiyasini "adolatli" deb taqdim etishga intiladi, bu esa konseptni identifikatsion markerga aylantiradi. Bunday kontekstda adolat axloqiy ustunlikni bildiruvchi belgi sifatida ishlaydi. Bu yerda uning semantik yadrosi – haqqoniylik – emotsional kuch bilan boyitiladi.

Polemik nutqda "adolatsizlik", "nohaqlik", "zulm" kabi birliklar fon yaratadi va adolat konsepti qarama-qarshi qutb orqali kuchaytiriladi. Bu oppozitsion mexanizm konseptning baholovchi xususiyatini oshiradi. Konflikt kontekstida adolat faqat norma emas, balki harakatga undovchi impulsqa aylanadi. U ijtimoiy norozilikni artikulyatsiya qilish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Demak, bu yerda konsept mobilizatsion funksiyani bajaradi.

Shuningdek, konflikt diskursida adolat ko'pincha retrospektiv talqin qilinadi. Ya'ni, o'tmish voqealari "adolat tiklanishi kerak" degan formulada qayta baholanadi. Bu jarayon konseptni tarixiy interpretatsiya vositasiga aylantiradi. Shunday qilib, adolat nafaqat hozirgi vaziyatni, balki o'tmishni ham normativ qayta talqin qilish mexanizmini shakllantiradi.

Badiiy diskursda "adolat" konseptining estetik va narrativ funksiyasi. Badiiy diskursda "adolat" konsepti institutsional nutqdagidan tubdan farq qiladi. Bu yerda u huquqiy me'yor emas, balki axloqiy-psixologik mezon sifatida namoyon bo'ladi. Muallif pozitsiyasi, syujet dinamikasi va obrazlar tizimi orqali adolat yashirin yoki ochiq tarzda aktualizatsiyalanadi. Ayniqsa, konfliktli syujetlarda adolatning tiklanishi yoki tiklanmasligi asarning semantik kulminatsiyasini belgilaydi.

Badiiy matnda adolat ko'pincha oqibat bosqichida namoyon bo'ladi. Jinoyat, xiyonat yoki nohaqlik tasviridan so'ng o'quvchi ongida adolat kutiladi. Agar u tiklansa – syujet normativ yakun oladi; agar tiklanmasa – fojia effektini yuzaga keltiradi. Shunday qilib, "adolat" konsepti narrativ strukturaning muvozanat mexanizmi vazifasini bajaradi. U syujetni axloqiy jihatdan yopuvchi elementga aylanadi.

Badiiy diskursning muhim jihati shundaki, bu yerda adolat tashqi sud yoki institut orqali emas, balki ichki vijdon

orqali namoyon bo'lishi mumkin. Qahramon o'z harakatini oqlashi, inkor etishi yoki kech anglab yetishi mumkin. Bu jarayonda "adolat" konsepti psixologik chuqurlik kasb etadi. U ichki monolog, dialog va mualliflik izohi orqali semantik jihatdan boyiydi.

Bundan tashqari, badiiy diskursda adolat har doim ham mutlaq tiklanmaydi. Muallif ataylab ochiq yakun qoldirishi mumkin. Bunday hollarda konsept "ideal norma" sifatida mavjud bo'lib, real voqelik bilan ziddiyatda qoladi. Bu ziddiyat o'quvchini refleksiyaga undaydi. Natijada "adolat" konsepti estetik va falsafiy mazmun kasb etadi.

Shu bois badiiy diskursda adolat uch darajada namoyon bo'ladi: (1) *syujetning normativ muvozanat mexanizmi sifatida*; (2) *obrazning ichki axloqiy mezon sifatida*; (3) *muallifning aksiologik pozitsiyasi sifatida*.

Aynan badiiy diskurs konseptning eng murakkab va ko'p qatlamli realizatsiyasini beradi. Chunki, bu yerda adolat huquqiy formula emas, balki insoniy tanlov va fojiaiy oqibat bilan bog'liq estetik kategoriya sifatida shakllanadi.

Obrazlar tizimida "adolat" konseptining personifikatsiyasi. Badiiy diskursning muhim xususiyati shundaki, abstrakt tushunchalar obrazlar orqali konkretlashtiriladi. "Adolat" konsepti ham ko'pincha individual qahramon xarakteri yoki uning pozitsiyasi orqali personifikatsiya qilinadi. Bunday hollarda adolat tashqi norma emas, balki muayyan obrazning ichki axloqiy konsepsiyasiga aylanadi. Masalan, adolatli qahramon ijtimoiy bosimga qaramay o'z prinsipidan chekinmaydi; adolatsiz obraz esa shaxsiy manfaatni normadan ustun qo'yadi. Shu tariqa konsept xarakter tipologiyasini shakllantiruvchi mezonga aylanadi.

Obrazlar tizimida adolat ko'pincha kontrast tamoyili orqali ochiladi. Bir qahramon haqqoniylikni ifodalasa, boshqasi nohaqlik yoki zulmni mujassamlashtiradi. Bu qarama-qarshilik syujet konfliktini kuchaytiradi. Natijada o'quvchi ongida "adolat" konsepti obrazlararo oppozitsiya orqali shakllanadi. Bu usul konseptni didaktik emas, estetik yo'l bilan ochib beradi.

Shuningdek, adolat ko'pincha ikkilamchi obrazlar – oqsoqol, hakam, ota, ustoz kabi figuralar orqali ifodalanadi. Ular normativ hukm chiqaruvchi ramziy pozitsiyani egallaydi. Bunday obrazlar syujetda muvozanatni tiklovchi markaz vazifasini bajaradi. Shu orqali konsept narrativ

strukturada barqaror tayanchga ega bo'ladi.

Biroq zamonaviy badiiy diskursda adolatning personifikatsiyasi murakkablashadi. Qahramon mutlaq ijobiy yoki mutlaq salbiy bo'lmaydi; adolat va adolatsizlik bir shaxs ichida to'qnashadi. Bu ichki ziddiyat konseptni psixologik darajada chuqurlashtiradi. Shunday qilib, obrazlar tizimi "adolat" konseptining ko'p qirrali tabiatini ochib beradi.

Tragediya va ochiq yakun modelida "adolat" konsepti. Badiiy diskursda adolat har doim ham tiklanmaydi. Ayniqsa, tragediya janrida norma buzilishi yakuniy muvozanatga olib kelmaydi. Bu yerda "adolat" konsepti "amalga oshmagan ideal" sifatida namoyon bo'ladi. O'quvchi ongida adolat talabi saqlanadi, ammo syujet uni to'liq qondirmaydi. Natijada estetik fojia effekti yuzaga keladi.

Ochiq yakunli asarlarda ham adolat tiklanishi noaniq qoladi. Muallif voqeani yakunlamay, normativ bahoni o'quvchi ixtiyoriga qoldiradi. Bunday struktura konseptni refleksiv maydonga ko'chiradi. O'quvchi ichki hukm chiqarishga majbur bo'ladi. Demak, adolat bu yerda tayyor natija emas, balki tafakkur jarayoniga aylantiriladi.

Tragediyada adolat ko'pincha kechikkan yoki qisman amalga oshgan shaklda namoyon bo'ladi. Qahramon jazolanadi, biroq yo'qotishlar tiklanmaydi. Bu jarayon konseptning murakkabligini ko'rsatadi: norma tiklansa ham, ma'naviy zarar saqlanib qoladi. Shunday qilib, "adolat" konsepti estetik paradoks shaklini oladi.

Shu nuqtayi nazardan, badiiy diskurs adolatni mutlaq va soddalashtirilgan formula sifatida emas, balki murakkab insoniy tajriba sifatida talqin qiladi. Bu yerda konsept normativ tizimdan ko'ra axloqiy-fojiaiy tafakkur bilan bog'lanadi. Natijada "adolat" konsepti estetik va falsafiy chuqurlik kasb etadi.

Xulosa. "Adolat" konsepti semantik yadrosi normativ muvozanat va haqqoniylik tamoyillariga asoslangan, biroq diskursga qarab turlicha realizatsiyalanadigan ko'p qatlamli mental tuzilmadir. Institutsional nutqda u legitim mezon sifatida, konflikt diskursida baholovchi marker sifatida, badiiy diskursda esa axloqiy va estetik muvozanat mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi. Demak, adolat o'zbek badiiy tafakkurida statik norma emas, balki insoniy tanlov va baholash jarayonini boshqaruvchi markaziy aksiologik kategoriya hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bruner J. Actual Minds, Possible Worlds. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1987. – 222 p.
2. Fairclough N. Language and Power. – London: Longman, 2001. – 226 p.
3. Lakoff G. Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind. – Chicago: University of Chicago Press, 2008. – 632 p.
4. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 2008. – 256 p.
5. Rawls J.A Theory of Justice. – Rev. ed. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999. – 538 p.
6. van Dijk T.A. Discourse and Power. – Bloomsbury: Bloomsbury Publishing, 2017. – 320 p.
7. Wierzbicka A. Semantics: Primes and Universals. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 500 p.
8. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс: монография. – 2-е изд. – Москва: Гнозис, 2004. – 390 с.
9. Карасик В.И. Языковые ключи. – Волгоград: Парадигма, 2007. – 520 с.

Ikram XUDAYNAZAROV,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti,
"O'zbek tili va adabiyoti" kafedrasida dotsenti.

SOTSIOLINGVISTIK KOMPETENSIYA

Annotatsiya: maqolada sotsiolingvistik kompetensiyaning shakllanish tarixi, nazariy asoslari va uning zamonaviy tilshunoslik hamda ta'lim jarayonidagi ahamiyati tahlil qilinadi. D. Hymes tomonidan ishlab chiqilgan kommunikativ kompetensiya konsepsiyasi, Canale va Swain modeli, shuningdek, Savignon, Kramsh, Mahmudov va Begmatov qarashlari asosida sotsiolingvistik komponentning mohiyati yoritiladi. Til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlik, ijtimoiy rollar, nutq odobi, madaniyatlararo muloqotdagi moslik masalalari tahlil etilgan. Tadqiqot natijalari sotsiolingvistik kompetensiyaning muloqot samaradorligini ta'minlash, madaniyatlararo tushunishni rivojlantirish va chet til o'qitish metodikasida amaliy ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: *sotsiolingvistik kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, til va madaniyat, nutq odobi, kontekst, madaniyatlararo muloqot, lingvopragmatika, ijtimoiy rol.*

Аннотация: в статье рассматриваются история формирования и теоретические основы социолингвистической компетенции, а также её роль в современной лингвистике и образовательной практике. На основе концепции коммуникативной компетенции Д. Хаймса, модели М. Канале и М. Суэйн, а также исследований Савиньон, Крамш, Махмудова и Бегматова раскрывается сущность социолингвистического компонента. Анализируется взаимосвязь языка и культуры, социальные роли, речевой этикет и адаптация в межкультурном общении. Результаты исследования показывают, что социолингвистическая компетенция играет важную роль в обеспечении эффективности коммуникации и развитии межкультурного понимания в процессе обучения иностранным языкам.

Ключевые слова: *социолингвистическая компетенция, коммуникативная компетенция, язык и культура, речевой этикет, контекст, межкультурная коммуникация, лингвопрагматика, социальная роль.*

Annotation: the article examines the historical development and theoretical foundations of sociolinguistic competence, emphasizing its importance in modern linguistics and language education. Based on D. Hymes's concept of communicative competence, the model of M. Canale and M. Swain, and the studies of Savignon, Kramsh, Mahmudov, and Begmatov, the essence of the sociolinguistic component is explored. The interrelation between language and culture, social roles, speech etiquette, and intercultural adaptation are analyzed. The findings demonstrate that sociolinguistic competence is crucial for effective communication, intercultural understanding, and the practical enhancement of foreign language teaching methodology.

Key words: *sociolinguistic competence, communicative competence, language and culture, speech etiquette, context, intercultural communication, linguo-pragmatics, social role.*

Zamonaviy tilshunoslik va ta'lim nazariyasida **sotsiolingvistik kompetensiya** masalasi kommunikativ yondashuvning eng dolzarb yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Globallashuv sharoitida insonlar turli madaniyat, ijtimoiy qatlam va til tizimlariga mansub bo'lgan shaxslar bilan bevosita muloqot qiladi. Bunday jarayonda tilni grammatik jihatdan to'g'ri bilishning o'zi yetarli emas; suhbatdoshning madaniy qadriyatlari, ijtimoiy maqomi, nutq odobi, vaziyatga mos so'z tanlash ko'nikmalari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, sotsiolingvistik kompetensiya — tilni ijtimoiy va madaniy kontekstga mos tarzda qo'llay olish qobiliyati sifatida, kommunikativ kompetensiyaning markaziy komponenti hisoblanadi.

D. Hymes (1974) o'zining "*Foundations in Sociolinguistics*" asarida ilk bor "communicative competence" tushunchasini ilgari surib, tilni bilish faqat grammatik tizimni egallash emas, balki uni ijtimoiy sharoitga mos holda ishlata bilishni ham o'z ichiga olishini ta'kidlagan. Keyinchalik M. Canale va M. Swain (1980) ushbu modelni kengaytirib, kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy qismlari sifatida grammatik, sotsiolingvistik, diskursiv va strategik kompetensiyalarni ajratib ko'rsatgan. Shulardan sotsiolingvistik komponent — til vositalarini ijtimoiy maqom, madaniyat va vaziyatga muvofiq qo'llash qobiliyatini ifodalaydi.

Sotsiolingvistik kompetensiyaning dolzarbligi, avvalo, zamonaviy global kommunikatsiya muhitida sezilmoqda.

Xalqaro ta'lim, diplomatik aloqa, biznes va axborot maydonlarida til bilish bilan bir qatorda madaniyatlararo muloqotni to'g'ri yo'lga qo'yish, ijtimoiy kontekstni anglash zarurati ortib bormoqda. K. Kramsh (1998) bu haqda shunday yozadi:

“Tilni o'rganish — bu madaniyatni o'rganish demakdir; til muloqotdagi ijtimoiy qadriyatlarining eng muhim tashuvchisidir.”

Shu bois sotsiolingvistik kompetensiya nafaqat chet tili o'qitish jarayonida, balki ona tilini egallashda ham asosiy nutqiy malakalardan biri sifatida shakllanmoqda. U til, madaniyat va ijtimoiy muhit o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ifodalaydi hamda muloqot samaradorligini ta'minlaydi.

O'zbek tilshunosligida ham so'nggi yillarda kommunikativ kompetensiyaning ijtimoiy-madaniy aspektlari bo'yicha tadqiqotlar faollashgan. N. Mahmudov (2010) tilni “ijtimoiy fikrning faol tizimi” sifatida talqin qilgan bo'lsa, E. Begmatov (2020) akademik yozuvda muloqot madaniyati, kontekst va muomala odobining lingvistik ahamiyatini alohida ta'kidlaydi. Bu yondashuvlar sotsiolingvistik kompetensiyaning nafaqat nazariy, balki amaliy kommunikativ kompetensiyaning ajralmas qismi sifatida o'rganish zarurligini ko'rsatadi.

Shunday qilib, sotsiolingvistik kompetensiya zamonaviy tilshunoslikda til va madaniyat birligini ta'minlovchi markaziy konsepsiyalardan biri bo'lib, uning o'rganilishi nafaqat lingvistik nazariya, balki ta'lim jarayonida kommunikativ metodlarni takomillashtirish uchun ham muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Sotsiolingvistik kompetensiyaning shakllanish tarixi

XX asr tilshunosligi taraqqiyotida kommunikativ kompetensiya nazariyasining shakllanishi sotsiolingvistik yondashuvning asosiy poydevorini yaratdi. Mazkur konsepsiyaning rivoji tilni faqat grammatik tizim sifatida emas, balki ijtimoiy faoliyat vositasi sifatida talqin etish zaruratidan kelib chiqdi. Shu bilan birga, “sotsiolingvistik kompetensiya” tushunchasi insonning muloqot jarayonida tilni ijtimoiy-madaniy kontekstga mos qo'llay olish qobiliyatini ifodalovchi markaziy kategoriya sifatida shakllandi.

Bu jarayonning ilmiy asosini, eng avvalo, amerikalik olim “Dell Hymes (1972)” ning qarashlari tashkil etadi. U o'zining mashhur “*On Communicative Competence*” asarida Noam Chomskyning “lingvistik kompetensiya” konsepsiyasini kengaytirib, til bilimining haqiqiy muloqotdagi ijtimoiy funksiyalarini inobatga olish zarurligini ta'kidlaydi. Chomsky (1965) tilni grammatik tizim sifatida “to'g'ri gap tuzish qobiliyati” deb izohlagan bo'lsa, Hymes bu fikrni

tanqid qilib, haqiqiy til egallanishi ijtimoiy vaziyat, rollar, madaniyat va kontekstni to'g'ri anglash bilan uzviy bog'liq ekanini isbotladi. Uning fikricha, har qanday muloqotda “nima demoq mumkin”, “qayerda”, “kim bilan”, “qanday ohangda” degan savollarga to'g'ri javob bera olish — bu sotsiolingvistik kompetensiyaning mohiyatidir.

Hymes tomonidan ilgari surilgan bu yondashuv kommunikativ kompetensiya nazariyasining shakllanishiga asos bo'ldi. 1980-yillarda Michael Canale va Merrill Swain Hymes modelini takomillashtirib, “*Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching*” (1980) nomli asarlarida kommunikativ kompetensiyaning to'rtta tarkibiy qismga ajratilgan:

1. **Grammatik kompetensiya** — til tizimini (fonetika, morfologiya, sintaksis) bilish;
2. **Sotsiolingvistik kompetensiya** — til vositalarini ijtimoiy vaziyatga mos qo'llash;
3. **Diskursiv kompetensiya** — nutqning mantiqiy izchilligini ta'minlash;
4. **Strategik kompetensiya** — muloqotdagi to'siqlarni bartaraf etish uchun kommunikativ strategiyalarni qo'llay bilish.

Ularning modelida sotsiolingvistik kompetensiya kommunikativ kompetensiyaning yuragi sifatida e'tirof etildi. Chunki u tilni grammatik jihatdan to'g'ri qo'llashdan tashqari, ijtimoiy maqom, madaniyat, yosh, jins, rasmiylik darajasi kabi omillarni ham inobatga olgan holda muloqotni boshqarish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Canale va Swain (1980) bu haqda shunday yozadilar:

“Sotsiolingvistik kompetensiya — bu til birliklarini ijtimoiy kontekstga muvofiq qo'llay olish qobiliyatidir; u muloqotdagi moslik va maqsadga muvofiqlikni belgilaydi.”

1980–1990-yillarda bu nazariya yanada rivojlanib, Sandra Savignon (1983) tomonidan chet tili o'qitish metodikasiga tatbiq etildi. U “communicative competence”ni amaliy til egallashda markaziy tushuncha sifatida talqin qilib, sotsiolingvistik komponentni o'qituvchining asosiy maqsadi — madaniyatlararo muloqotga tayyor shaxsni shakllantirish bilan bog'ladi. Savignonning tadqiqotlari sotsiolingvistik kompetensiyaning real kommunikativ vaziyatlarda madaniyatga mos nutqni tanlay bilish qobiliyati sifatida mustahkamladi.

Keyingi bosqichda Claire Kramsh (1998) o'zining “*Language and Culture*” asarida sotsiolingvistik kompetensiyaning til va madaniyat o'rtasidagi ko'priki sifatida talqin qildi. Uning fikricha, tilni bilish — bu grammatik tizimni o'zlashtirish emas, balki “til orqali madaniyatni idrok etish va madaniyatlararo farqlarni anglash”dir.

Kramsch bu jarayonni “lingvomadaniy kompetensiya” bilan bog‘lab, til o‘rganuvchini “madaniyatlararo shaxs” sifatida shakllantirish zarurligini asoslab berdi.

Sotsiolingvistik kompetensiya nazariyasining rivoji o‘zbek tilshunosligida ham o‘z aksini topgan. N. Mahmudov (2010) tilni “ijtimoiy ongning faol tizimi” sifatida talqin etar ekan, muloqotda ijtimoiy maqom, vaziyat va nutq odobining o‘rniga e‘tibor qaratadi. E. Begmatov (2020) esa akademik yozuvda til etiketi, muloqot madaniyati va kontekstni anglash sotsiolingvistik savodxonlikning ajralmas qismi ekanini ta’kidlaydi.

Shunday qilib, sotsiolingvistik kompetensiya bugungi kunda kommunikativ kompetensiya modelining markaziy komponenti sifatida qaraladi. U tilni nafaqat tizimli, balki ijtimoiy-madaniy, kontekstual va psixopragmatik jihatdan ham o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi. Til o‘rganish jarayonida bu kompetensiya shakllanmasa, muloqot samaradorligi pasayadi, chunki har bir so‘zlovchi faqat “nima”ni aytishni emas, balki “qachon”, “qayerda”, “kim bilan” va “qanday” aytishni ham bilishi lozim.

Sotsiolingvistik kompetensiyaning tarkibiy qismlari

Sotsiolingvistik kompetensiya insonning til vositalarini ijtimoiy sharoit, madaniyat va kommunikativ vaziyatga mos tarzda tanlay olish va ishlata bilish qobiliyatini ifodalovchi murakkab nutqiy malakalar tizimidir. U kommunikativ kompetensiyaning ajralmas bo‘lagi sifatida til, madaniyat va ijtimoiy rolning o‘zaro aloqadorligini ta’minlaydi.

M. Canale (1983) ta’kidlaganidek, sotsiolingvistik kompetensiya ikki asosiy komponentni o‘z ichiga oladi:

1. Ijtimoiy-madaniy qoidalar — til birliklarini jamiyatdagi maqom, rol, vaziyat va madaniyatga mos ishlata bilish;

2. Nutq odobi (etiket) — muloqotda hurmat, izzat, ehtirom va ijtimoiy muvozanatni saqlovchi til birliklarini to‘g‘ri tanlash.

Bu kompetensiyaning shakllanishi o‘z navbatida quyidagi tarkibiy qismlar orqali amalga oshadi:

1. Ijtimoiy maqom va rol farqlari

Har bir muloqot ishtirokchisi ijtimoiy maqomi, yoshi, jinsi, kasbi va ta’lim darajasiga ko‘ra muayyan nutqiy rolni bajaradi. Shu sababli, sotsiolingvistik kompetensiya “kim bilan, qanday tilda va qanday ohangda” so‘zlashni belgilaydi. Masalan, rasmiy kontekstdagi murojaatlar (“Hurmatli professor”, “Janob elchi”) bilan norasmiy suhbatdagi (“Salom, do‘stim”, “Qani, bir gaplashaylik”) iboralar bir-biridan farq qiladi.

D. Hymes (1974) bu holatni “SPEAKING modeli” orqali izohlagan bo‘lib, unda *Setting (vaziyat)*, *Participants*

(*ishtirokchilar*), *Ends (maqsad)*, *Act sequence (nutq ketma-ketligi)*, *Key (intonatsiya)*, *Instrument (vositalar)*, *Norms (me‘yorlar)* va *Genre (janr)* kabi komponentlar muloqotning ijtimoiy xususiyatini belgilaydi.

2. Nutq odobi va madaniyat

Sotsiolingvistik kompetensiyaning markaziy elementi — nutq odobi (til etiketi) bo‘lib, u madaniy qadriyatlarining lingvistik ko‘rinishidir. Kramsch (1998) fikricha, “har bir til madaniyatning oynasi, nutq esa ijtimoiy qadriyatlarining aksidir”.

O‘zbek tilidagi muloqotda “Assalomu alaykum”, “Marhamat”, “Iltimos”, “Rahmat”, “Kechirasiz”, “Omad tilayman” kabi birliklar nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy-psixologik ahamiyatga ega. Ular so‘zlovchining tinglovchiga nisbatan munosabatini, ijtimoiy hurmat darajasini va madaniy muhitni aks ettiradi. E. Begmatov (2020) “Akademik yozuv asoslari” asarida nutq odobi elementlarini muloqot samaradorligini oshiruvchi pragmatik vositalar sifatida talqin etadi.

3. Kontekst va madaniyatlararo moslik

Sotsiolingvistik kompetensiyaning yana bir muhim tarkibiy qismi — bu madaniyatlararo kontekstni to‘g‘ri anglash va moslashish qobiliyatidir. Masalan, ingliz tilida “How are you?” iborasi odatiy salomlashuv bo‘lsa, o‘zbek tilida u haqiqiy hol-ahvol so‘rovi sifatida qabul qilinadi. Shu sababli, til o‘rganuvchi shaxs kontekstni, ijtimoiy maqsadni va madaniyatni to‘g‘ri talqin eta olmasa, kommunikativ noaniqlik yuzaga keladi. Savignon (1983) buni “sotsiopragmatik to‘siq” deb ataydi, ya’ni tilni grammatik jihatdan bilgan holda, lekin ijtimoiy kontekstni anglamasdan muloqot qilish holati.

4. Til etiketi va vaziyatga moslik

Sotsiolingvistik kompetensiyada til etiketi (lingvistik odob normalari) har bir jamiyatning ijtimoiy qadriyatlariga bog‘liq holda shakllanadi. O‘zbek tilida “siz–sen” oppozitsiyasi, “hazratlari”, “ustoz”, “opaxon”, “aka”, “ukam” kabi murojaat birliklari ijtimoiy masofa va yaqinlikni bildiruvchi sotsiolingvistik indikatorlardir. N. Mahmudov (2010) “Til – bu ijtimoiy fikrning tirik shakli” deya ta’riflab, nutqdagi sotsiolingvistik moslikni milliy tafakkur bilan bog‘laydi.

5. Kommunikativ strategiyalar

Sotsiolingvistik kompetensiyaning amaliy jihatlaridan biri bu strategik moslashuvdir. Har bir suhbatdosh ijtimoiy rolini, suhbat kontekstini va madaniy me‘yorlarni inobatga olgan holda nutq strategiyasini tanlaydi: masalan, ruxsat so‘rash (“Maylimi?”), e’tiroz bildirish (“Kechirasiz, lekin men boshqacha o‘ylayman”), yoki tasdiqlash (“To‘g‘ri

aytasiz”) kabi ifodalar bu kompetensiyaning faol ko’rinishlaridir.

Shunday qilib, sotsiolingvistik kompetensiya ijtimoiy maqom, madaniy qadriyat, kontekst va til etiketi kabi ko’p qatlamli omillarni birlashtiruvchi kompleks hodisadir. U tilni nafaqat kommunikativ vosita, balki madaniyatni aks ettiruvchi ijtimoiy mexanizm sifatida anglashni talab qiladi.

Til va madaniyat munosabatlari

Til va madaniyat o’rtasidagi o’zaro bog’liqlik sotsiolingvistikaning markaziy tadqiqot yo’nalishlaridan biridir. Til insonning dunyoni anglash, fikrni ifodalash va ijtimoiy tajribani uzatish vositasi bo’lish bilan birga, madaniyatning ko’zgusi va tashuvchisi sifatida namoyon bo’ladi. E. Sapir (1921) bu haqda shunday yozgan edi:

“Til – bu madaniyatning asosi, madaniyat esa tilning jonidir; ular bir-biridan ajralmasdir.”

Shu bois sotsiolingvistik kompetensiyaning shakllantirish, avvalo, til va madaniyat birligini anglashni taqozo etadi. Har bir tildagi so’zlar, iboralar, murojaat shakllari, ohang va nutq etiketi shu jamiyatning ijtimoiy qadriyatlari, mentaliteti va tarixiy tajribasini aks ettiradi.

1. Til – madaniyatning ijtimoiy ko’rinishi

Til – bu jamiyat a’zolarining o’zaro muloqotini ta’minlovchi ijtimoiy hodisa. Ammo uning semantik tizimi faqat grammatik me’yorlar bilan emas, balki madaniy konnotatsiyalar bilan ham belgilanadi. Masalan, ingliz tilidagi *“privacy”*, *“individualism”* tushunchalari g’arb jamiyatidagi shaxs mustaqilligini aks ettirsa, o’zbek tilidagi *“mehr-oqibat”*, *“yaxshilik”*, *“hurmat”* kabi birliklar Sharqona jamoaviylik va insoniy yaqinlikni ifodalaydi. K. Kramsch (1998) bu haqda shunday yozadi:

“Har bir til o’z madaniyatining ramziy tizimi bo’lib, uni bilish — shu madaniyatni anglash demakdir.”

Demak, sotsiolingvistik kompetensiya shaxsni faqat til bilimdoni emas, balki madaniyatlararo muloqot ishtirokchisi sifatida shakllantiradi.

2. Etnolingvistik jihat: milliy tafakkur va til birligi

Etnolingvistika tilni xalqning madaniy xotirasi, urf-odatlarini, diniy qarashlari va tarixiy tajribasi bilan uzviy bog’liqlikda o’rganadi. O’zbek tili misolida bu bog’liqlik juda yaqqol seziladi: *“non”*, *“ota-ona”*, *“mehmon”*, *“duo”*, *“hurmat”*, *“nasiba”* kabi so’zlar o’zbek xalqining qadimiy dunyoqarashi, diniy-madaniy qadriyatlari bilan chambarchas bog’liq. Mahmudov N. (2010) ning ta’kidlashicha:

“Til xalq tafakkurining faol shakli bo’lib, unda madaniyatning genetik kodlari saqlanadi”. Shunday ekan, o’zbek tilida sotsiolingvistik kompetensiyaning shakllantirish

milliy tafakkur asosida madaniy birliklarni to’g’ri anglashni talab qiladi.

3. Pragmalingvistik jihat: kontekst va maqsadga yo’naltirilgan nutq

Tilni madaniy kontekstda o’rganishda pragmalingvistik yondashuv muhim o’rin tutadi. Chunki so’zlovchi har bir nutq aktida faqat ma’lumot uzatmaydi, balki ijtimoiy maqsadni amalga oshiradi — e’tirof etish, rad etish, iltimos qilish, minnatdorchilik bildirish kabi. Masalan, o’zbek tilida *“Rahmat”* yoki *“Xudo rozi bo’lsin”* bir xil ma’noni bildirmaydi; ikkinchisi diniy-madaniy ohangga ega bo’lib, so’zlovchining madaniy identifikatsiyasini ko’rsatadi.

J. Searle (1969) tomonidan ishlab chiqilgan *“nutq aktlari nazariyasi”* sotsiolingvistik kompetensiyaning pragmatik asosini belgilab beradi. Unga ko’ra, har bir til birligi illokutsion maqsadga ega, ya’ni u ijtimoiy munosabatni ifodalaydi.

4. Milliy stereotiplar va madaniy tafovutlar

Sotsiolingvistik kompetensiyaning shakllantirishda madaniy stereotiplarni anglash alohida ahamiyatga ega. Chunki har bir jamiyatda nutq odobi, emotsional ifoda, jest va mimika me’yorlari turlicha bo’ladi. Masalan, o’zbek madaniyatida kamgaplik, muloyimlik, tinglovchiga yuzlanib gapirish madaniyat belgisi bo’lsa, g’arb madaniyatida erkin fikr bildirish, to’g’ridan to’g’ri mulohaza qilish ijobiy xususiyat sifatida qaraladi.

Savignon (1983) bu farqni *“madaniyatlararo kompetensiya”* deb atab, til o’rganuvchi shaxsni *“kontekstual moslashuvchanlik”*ka o’rgatish zarurligini ta’kidlaydi.

5. Til va madaniyatning o’zaro ta’siri

Til va madaniyat o’zaro ikki yo’nalishda ta’sir qiladi:

- Madaniyat tildagi birliklarni shakllantiradi. Masalan, o’zbek tilida *“duo qilish”*, *“peshonasi ochiq”*, *“dasturxon yozmoq”* kabi birliklar milliy qadriyatlardan kelib chiqqan.
- Til madaniyatni mustahkamlaydi va avloddan avlodga o’tadi. Tildagi maqollar, hikmatlar, iboralar jamiyatning axloqiy va ma’naviy mezonlarini mustahkamlaydi: *“Til yo’qolsa, el yo’qoladi, El bo’lmasa til bo’lmaydi”*, *“Yaxshi so’z jon ozig’i”* kabi.

Demak, til va madaniyat bir - birini to’ldiruvchi tizimlar bo’lib, sotsiolingvistik kompetensiya aynan shu o’zaro bog’liqlikni anglash va amalda qo’llash qobiliyatiga tayanadi.

Tilni madaniy kontekstdan ajratgan holda o’rganish muloqot samaradorligini pasaytiradi, chunki har bir so’zning orqasida xalqning ma’naviy qadriyatlari, madaniy ramzlari va tarixiy tajribasi mujassamdirlar.

Shunday qilib, sotsiolingvistik kompetensiya zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda va til o'qitish metodikasida kommunikativ kompetensiyaning markaziy tarkibiy qismi sifatida e'tirof etiladi. U tilni nafaqat grammatik tizim sifatida, balki ijtimoiy, madaniy va psixologik jihatdan faol muloqot vositasi sifatida o'rganishni taqozo etadi.

Tadqiqot davomida sotsiolingvistik kompetensiyaning shakllanishi, tarkibiy qismlari va madaniyat bilan uzviy bog'liqligi tahlil qilindi. D. Hymes tomonidan ilgari surilgan kommunikativ kompetensiya nazariyasi, Canale va Swainning modelida sotsiolingvistik komponentning markaziy o'rni aniqlanib, tilni ijtimoiy kontekstda qo'llashning nazariy asoslari belgilandi. Shuningdek, Kramsch, Savignon, Mahmudov va Begmatovlarning ilmiy qarashlari asosida sotsiolingvistik kompetensiya madaniyat, milliy tafakkur va nutq odobi bilan bog'liq holda talqin etildi.

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, sotsiolingvistik kompetensiya shaxsning ijtimoiy rollar, til etiketi, kontekst va madaniyatga mos muloqot yuritish qobiliyatini shakllantiradi. U til o'rganish jarayonida grammatik bilimdan

ko'ra chuqurroq — ijtimoiy va madaniy moslashuvchanlikni talab qiladi. Ayniqsa chet tilini o'qitishda bu kompetensiya madaniyatlararo aloqa samaradorligini ta'minlaydi, millatlararo tushunishni kuchaytiradi va kommunikativ xatolarning oldini oladi.

Amaliy nuqtayi nazardan, sotsiolingvistik kompetensiyaning rivojlanishini ta'minlash:

- ta'lim tizimida kommunikativ metodlarni takomillashtirish;
- milliy madaniyatni lingvistik o'quv materiallariga integratsiya qilish;
- real muloqot vaziyatlariga asoslangan interfaol mashg'ulotlarni joriy etish orqali samarali amalga oshiriladi.

Shunday qilib, sotsiolingvistik kompetensiya tilni o'rganishdan tashqari, madaniyatni tushunish, ijtimoiy rollarni anglash va muloqotdagi moslikni ta'minlash bilan bog'liq keng qamrovli lingvomadaniy jarayon sifatida qaraladi. Bu kompetensiyaning rivoji zamonaviy global kommunikatsiyada madaniyatlararo hamkorlikni chuqurlashtirish va insonlararo tushunishni mustahkamlash uchun muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Asqarova, M. *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. – Toshkent: O'qituvchi, 1992
2. Begmatov, E. *Akademik yozuv asoslari*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
3. Brown, H. D. (2000). *Principles of Language Learning and Teaching*. – New York: Longman.
4. Canale, M.; Swain, M. (1980). *Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing*. – *Applied Linguistics*, №1, 1–47.
5. G'ulomov A. *Tilshunoslikka kirish*. – Toshkent: O'qituvchi, 1985
6. Grice, H. P. (1975). *Logic and Conversation*. In P. Cole & J. L. Morgan (Eds.), *Syntax and Semantics*, Vol. 3. – New York: Academic Press.
7. Hymes, D. (1972). *On Communicative Competence*. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics: Selected Readings*. – Harmondsworth: Penguin Books.
8. Jakobson, R. (1981). *The Framework of Language*. – Michigan: University of Michigan Press.
9. Karimov, A. (2018). *Sotsiolingvistika asoslari*. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi nashriyoti.
10. Kramsch, C. (1998). *Language and Culture*. – Oxford: Oxford University Press.
11. Kramsch, C. (2013). *Context and Culture in Language Teaching*. – Oxford: Oxford University Press.
12. Mahmudov, N. (2010). *Til va nutq madaniyati*. – Toshkent: Fan.
13. Savignon, S. J. (1983). *Communicative Competence: Theory and Classroom Practice*. – Reading, MA: Addison-Wesley.
14. Savignon, S. J. (2002). *Interpreting Communicative Language Teaching: Contexts and Concerns in Teacher Education*. – New Haven: Yale University Press.
15. Searle, J. R. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. – Cambridge: Cambridge University Press.
16. Sapir, E. (1921). *Language: An Introduction to the Study of Speech*. – New York: Harcourt, Brace & Company.

Bereke JUMAKAEVA,

Suleymen Demiril universiteti professori

Ersayn MOLDASANOV,

*Abay nomidagi Qozoq milliy pedagogika
 universiteti dotsenti*

Nurjan ABDUVALITOV,

*Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika
 universiteti dotsenti*

BADIIY MATNNI ANGLASHDA KOGNITIV YONDASHUVNING SAMARADORLIGI

Annotatsiya: ushbu maqolada Abayning ayrim she'rlari kognitiv ta'lim nazariyasi nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi – badiiy matnni o'qitishda kognitiv mexanizmlarning samaradorligini ko'rsatish hamda Abay she'riyatining mazmunini o'quvchining ichki ma'noviy tuzilmalari bilan bog'liq holda ochib berilgan. Natijada o'quvchilarning matnni chuqur anglash darajasi, mantiqiy-konseptual tafakkuri, madaniy-bilishga oid dunyoqarashi hamda refleksiv ko'nikmalari shakllanishi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: *kognitiv ta'lim, sxema nazariyasi, mental model, metakognitsiya, konsept tahlili, faol o'qish, badiiy matn.*

Аннотация: в данной статье некоторые стихотворения Абая анализируются с точки зрения когнитивной теории обучения. Цель исследования — показать эффективность когнитивных механизмов в преподавании художественного текста, а также раскрыть содержание поэзии Абая в связи с внутренними смысловыми структурами учащегося. В результате обосновывается формирование у обучающихся глубокого понимания текста, логико-концептуального мышления, культурно-познавательного мировоззрения и рефлексивных навыков.

Ключевые слова: *когнитивное обучение, теория схем, ментальная модель, метакогниция, концептуальный анализ, активное чтение, художественный текст.*

Annotation: this article analyzes selected poems of Abay from the perspective of cognitive learning theory. The aim of the study is to demonstrate the effectiveness of cognitive mechanisms in teaching literary texts and to reveal the content of Abay's poetry in connection with the learner's internal semantic structures. As a result, the study substantiates the development of students' deep text comprehension, logical-conceptual thinking, cultural-cognitive worldview, and reflective skills.

Key words: *cognitive learning, schema theory, mental model, metacognition, conceptual analysis, active reading, literary text.*

Kirish. Tashqi axborotni qabul qilish kognitiv psixologik va neyrofiziologik jihatdan murakkab jarayon hisoblanadi. O'quvchining axborotni qabul qilishida bir nechta jarayonlar bir vaqtda kechadi. U matnni o'qish orqali qabul qiladimi, eshitish orqali yoki muayyan tasvirni ko'rish orqali qabul qiladimi – har qanday holatda ham persepsiya, ixtiyoriy va ixtiyorsiz tarzda kechadigan e'tibor (attensiya) jarayoni kechadi. Qabul qilingan axborotning muhim qismlariga e'tibor qaratish, uni talqin qilish, ya'ni axborotni qayta ishlash kabi kognitiv bosqichlar tushunish jarayonining asosiy bosqichlari sanaladi. Oddiy qilib aytganda, qabul qilingan axborotni bilish darajasiga ko'ra saralash, ya'ni ongli qabul qilish bosqichida (o'ziga tanish -notanish, ma'lum-noma'lum, o'xshash-farqli va h.k.) muayyan “uyachalarga” joylashtirish, tasniflash (kategoriyalash), tushunish (identifikatsiya, tanish), olingan axborotga

ma'no berish va mantiqiy xulosa chiqarish jarayoni amalga oshadi.

Badiiy asarni tushunib o'qish aynan shu sanab o'tilgan bilish jarayonlarining bir nechtasini o'z ichiga oladi. Bugungi kunda o'quvchilar tomonidan badiiy asarni o'qish va uni tushunib o'qish ancha murakkab muammoga aylanib bormoqda. Shulardan biri – o'quvchilarning badiiy matn o'qishga bo'lgan qiziqishining susayib borishidir. Adabiy asarga bo'lgan qiziqishni asta-sekin vizual tizim siqib chiqarmoqda. Bugun raqamli (digital) davr o'quvchilarining bilish va idrok etish xususiyatlarida o'ziga xosliklar yaqqol ko'zga tashlanmoqda. Bunga dalil sifatida tili chiqmasdan turib elektron qurilmalarni o'zlashtirgan va ularni doimo qo'lidan qo'ymaydigan “zumer” avlodining shakllanib kelayotganini aytish mumkin. Hozirgi bilish jarayoni avval kino va televideniye

orqali, keyinchalik internet ta'siri ostida real borliq bilan nihoyatda murakkab munosabatda bo'lgan universal virtual reallikka aylangan.

Badiiy matnni o'qish, uni qabul qilish jarayoni hamda o'qish ko'nikmalarini shakllantirish masalasi ko'plab olimlar va tadqiqotchilarning ishlarida ko'rib chiqilgan. Ushbu mavzuga oid tadqiqotlar bir necha yo'nalishda olib borilgan. Shularning ayrim asosiy izlanishlari psixolingvistik, adabiy-tanqidiy hamda metodik tadqiqotlarda namoyon bo'ladi. Badiiy asarni o'qish masalalari metodist olimlarni ham ko'p o'ylantirgan. Shu jumladan, bu sohada metodik izlanishlar ham ancha ko'p.

Shu o'rinda bugungi ta'lim jarayoniga kirib kelgan va keng qo'llanilayotgan o'qish turlariga to'xtalib o'tamiz:

Tushunib o'qish – matnni shunchaki ko'z yugurtirib, mexanik tarzda o'qib chiqish emas, balki uning asosiy mazmunini, ma'nosini, mantiqiy bog'lanishlarini anglashdir. Bu o'qish jarayonida o'quvchi axborotni qabul qiladi va uni eslab qolishga intiladi.

Sharhlab o'qish – matn mazmuni va uning ma'nosini tushunib, uni fikr elagidan o'tkazib o'qishdir. Bu o'qishning maqsadi – muallif g'oyasini tushunish bilangina cheklanmay, uni o'z bilimi, tajribasi bilan bog'lashdir. Sharhlab o'qish o'quvchining kuzatish, tahlil qilish, baholash, berilgan obyektning, hayot hodisasining yoki asardagi muayyan birlikning (alohida so'z, so'z birikmasi, aforizm va shu kabi muallif qo'llanmalari bo'lishi mumkin) mazmuni bilan bir qatorda uning mohiyatiga ham chuqur kirib borib o'qishi, anglab qabul qilishini anglatadi.

Sharhlash – muayyan fikrni aniqlash, tushunish yoki asoslash maqsadida mantiqiy xulosa chiqarish jarayonidir. Bu insonning muayyan masala haqida mulohaza yuritishi, sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlab, ma'lum bir xulosaga kelishini bildiradi.

Sharhlashning ham bir nechta turi mavjud.

Induktiv sharhlash – alohida dalillardan umumiy xulosa chiqarish (masalan, shoirning boshqa asarlarini yoki bir nechta shoir ijodini tahlil qilish orqali she'riyatning umumiy xususiyatlarini aniqlash).

Deduktiv sharhlash – umumiydan xususiyga qarab fikr yuritish.

Analogik sharhlash – bir narsani boshqasiga o'xshatib, taqqoslash orqali xulosaga kelish.

Shunday qilib, sharhlash – fikrni mantiqiy jihatdan rivojlantirish va asoslashning muhim usulidir. Bu jarayonda tanqidiy fikrlashning ham muayyan bosqichlari namoyon bo'ladi.

Tanqidiy fikrlashning asosiy o'zagida "haqiqat nazariyasi", ya'ni ko'zga ko'rinadigan va ko'zga ko'rinmaydigan dalillar orqali ma'lum va noma'lum

axborotlarni tahlil qilish, ularni taqqoslash va baholash kabi qadamlar yotadi.

Shuning uchun sharhlab o'qish bilan tahliliy o'qish – kognitiv faoliyatning ajralmas qismi hisoblanadi.

Tahliliy o'qish – matndagi axborotning ijobiy va salbiy jihatlarini, to'g'ri yoki noto'g'ri ekanini saralab o'qish, dalillarning aniqligi va ishonchligini baholagan holda qabul qilishdir. Bu usulda o'quvchi muallifning nuqtai nazarini, dalillarini va qarashini tanqidiy ruhda ko'rib chiqadi. Albatta, tanqidiy o'qishning asosida tanqidiy tushunish yotadi.

Ibratli o'qish – matnni hayotiy tajriba bilan bog'lab, undan namuna va saboq olish maqsadida o'qishdir. Bu usulda o'quvchi matndagi axloqiy va tarbiyaviy mazmunni anglaydi.

XX asrdagi V.V. Golubkov, M.A. Ribnikova kabi metodist olimlar adabiyotni o'qitishning muhim masalalarini ko'targanlar. M.A. Ribnikova badiiy asarlarni tahlil qilishda ularni bo'laklarga bo'lib o'rganishga qarshi chiqqan. U matnni yaxlit holda qabul qilishning muhimligini, asarning badiiy yaxlitligini saqlash zarurligini alohida ta'kidlagan. U o'quvchilarga birdaniga chuqur tahlil qildirmasdan, avvalo asar mazmunini emotsional jihatdan his etishni, muallif g'oyasini butun holda qabul qilishni o'rgatishni taklif etgan. Shuningdek, u o'qishning asosiy maqsadi o'quvchilarning asarni chuqur tushunishi va his qilishi ekanini eslatar ekan, bu bilan bog'liq holda ifodali o'qishga alohida e'tibor qaratish, o'quvchi qabul qilish xususiyatlarini hisobga olish, asarni mustaqil tahlil qilishga imkoniyat berish kabi usullarni joriy etgan.

Kognitiv o'qitish nazariyasiga ko'ra, badiiy matnni tushunib o'qish insonning ichki aqliy faoliyati natijasiga yo'naltiriladi. Ta'lim jarayonida qabul qilish xususiyatlarini hisobga olgan holda, o'quvchining asosiy obyektga e'tibor qaratishi va sharhlay olishi muhim ahamiyatga ega. Ya'ni, badiiy matnni o'qitishda mental mexanizmlar muhim o'rin tutadi.

Qozoq poeziyasining klassigi Abay Qo'nanboyev asarlarini aynan shu nazariya asosida o'qitish ayniqsa muhimdir. Chunki Abay matnlarining o'ziga xos murakkabligi borligi sir emas. Qozoq xalqining ommabop tilini erkin qo'llagan Abayning ayrim so'zlari, ayniqsa fikrni ifodalash konstruksiyalari bugungi o'quvchi uchun keng tadqiqot maydonini ochib beradi.

Abay asarlari orqali o'quvchining kognitiv bilimi chuqurlashib, milliy madaniy kodlarni yangicha anglash imkoniyati yuzaga keladi.

Shoirning "Yosh o'smir zamondosh xafa qildi" nomli she'rini o'qiganda o'quvchi shoirning yoshlarga talabi va nolasini his etadi. Shoir jamiyatning asosiy harakatlanuvchi

kuchi sifatida yoshlarga qarata murojaat qiladi. Ko'zi bilan ko'rgan, kuzatgan insonlarning xulq-avtoridan ruhiy tushkunligi seziladi. Shoir jamiyatdagi bunday ma'naviy inqirozni achchiq til bilan fosh etadi.

*Yomonlik yaxshilik bilan teng barobar,
 Din ishi, Xudo ishini ayra olmas.
 Orin sotib, qasamni buzib, izlagani
 Bir semiz ot, so'ngra bir kosa osh – deydi.*

Shoir eng avvalo, nega yomonlik bilan yaxshilikni teng barobar deb hisoblaydi? Bu insonda qanday kamchilik ekanligini tahlil qilish kerak bo'ladi. Shundan kelib chiqqan holda, nima uchun Abay "Din ishi, Xudo ishini ayra olmas" degan fikrni o'rta tashlaydi? Agar yaxshilik bilan yomonlik teng bo'lmasa, demak din ishi bilan Xudo ishi ham bir-biridan uzoq, ikki turli tushuncha bo'lishi kerak degan xulosa qilish mumkin. Ushbu savollar o'quvchining ichki kognitiv tafakkurini yanada chuqurlashtiradi. Abayning g'amgin bo'lish sabablarini yanada aniqroq ochib beradi.

*Mehnatsiz, ayyorlik bilan mol topaman deb,
 Ishontira olmay, o'zi ham ishonmay, sarson bo'lar.*

Bu yerda insoniy nafs va istaklar ortidan quvgan, hiyla va ayyorlik bilan mol topishga, faqat qorin to'ydirishni maqsad qilgan inson yaqqol ko'zga tashlanadi. Shoir jamiyatni ichidan yemiradigan bu illatlarning mohiyatini chuqur his etadi. U barqarorlikdan yiroq bo'lishni, kasb va hunar o'rganish o'rniga oson yo'l bilan boylik orttirishni, xalq hisobidan kun ko'rish va tirikchilik qilish kabi pastkashliklarni keskin qoralaydi.

Abayning "Yigitlar, o'yin arzon..." she'rini o'qishdan avval o'quvchi ongida "bema'ni kulgi – mazmunsizlik" hamda "mehnat – hayotning mazmuni" kabi an'anaviy tushunchalar sxemasi faollashadi. Aynan shu sxema matnni chuqur anglashga imkon beradi. She'rni o'qish jarayonida undagi har bir so'zning ma'nosini ochish nihoyatda muhimdir:

*"Yigitlar, o'yin arzon, kulgi qimmat,
 Ikkisi ikki narsa – sir va sumbat.*

*Tilda emas, chin qalbdan do'st bo'larlik,
 Kishi bo'lsa yaraydi qilsa suhbat".*

*Birovni husni bor deb yaxshi ko'rma,
 Beqaror nafsing uchun chopib yurma!
 Yor yaxshi bo'lmaydi husni bilan,
 Xulqini yaxshi bilmay ko'ngil berma!*

She'rda ajratilgan so'zlarning mazmun-mohiyatini ochib bermasdan turib, she'rni kognitiv jihatdan idrok etish ham to'laqlonli bo'lmaydi. Uning uchun *kulgi, yor, do'st* so'zlarining konseptual modellarni yaratish muhimdir.

Masalan, "kulgu" va "yor" so'zining konseptual modeli quyidagicha:

Abayni o'qish jarayonida o'quvchi o'z tushunish darajasini doimiy ravishda qayta ko'rib chiqishi, metakognitsiya va o'quvchi refleksiya amalga oshirishi muhimdir. Masalan:

- she'rning yashirin ma'nosi nima?
- shoirning tanqidi kimga qaratilgan?
- "Kulgi qimmat" deganni qanday tushunaman?

Bunday refleksiya o'quvchining metakognitiv nazoratini mustahkamlaydi.

Abay poeziyasini murakkab deb hisoblaymiz, chunki shoirning "teran fikrning iziga tushib anglamas ekanmiz, shoir oson va tayyor konstruksiya taklif qilmaydi" har bir she'ridagi turli fikrlarni boy bermay konseptual tushunish bilangina anglash mumkin.

O'quvchi o'z tushunishiga tayangan holda kontekst yaratadi. Masalan: "Kulgi qimmat" axloqiy qarash; "Arzon o'yin" ma'naviy inqiroz. Shunday qilib, o'quvchi inferensiya qiladi va yashirin ma'noni ochib tushunadi.

Xulosa qilib aytganda, kognitiv ta'lim nazariyasi Abayning she'rlarini teran anglash imkonini beradi. Ushbu yondashuv o'quvchini passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchiga aylantiradi. Shoirning yoshlarga qaratilgan dolzarb fikrlarini bugungi o'quvchining mental olami bilan uyg'unlashtirish orqali adabiyotni yanada hayotga yaqinlashtirish imkoniyati tug'iladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Гадамер Г. Г. Диалектическая этика Платона: феноменологическая интерпретация «Филеба» / пер. с нем. и предисл. О. А. Ковал. – СПб.: С.Петербургское философское о-во, 2000. С. 255.
2. Ракитов А. И. Опыт реконструкции концепции понимания Фридриха Шлейермахера // Историко-философский ежегодник 1988. – М.: Наука, 1988. С. 150–165.
3. Абай. Шығармаларының екі томдық толық жинағы. – Алматы: «Жазушы», Т.2 том. Өлеңдер мен аудармалар. 2004. 336 б.

Shaxlo XALILOVA,
 Turon universiteti, G'arb tillari
 kafedrası dotsenti, f.f.f.d. (PhD)

So'g'diyona SHERQULOVA
 e-mail: sugdiyona sherqulova@gmail.com

SHARQ VA G'ARB TILLARIDA ZONIM MUNOSABATLI MAQOLLARNING SEMANTIK TAHLILI

Annotatsiya: makon va zamon tanlamas maqollar doimo insonning shakllanishi va ongli rivojlanishida katta va muhim o'rin egallaydi. Shu bois ham ushbu maqola aynan zoonimlik, ya'ni hayvon obrazi orqali inson xususiyatlarini ifodalovchi maqollarga urg'u beradi. Qadimdan ham ajdodlar ham sharqda, ham g'arbda o'z og'zaki nutqlarida maqollardan keng foydalanish bilan bir qatorda, ularning qanchalik inson rivoji uchun muhimligini, tasviriy vositalardan biri bo'lib xizmat qilishini bildirib o'tishgan. Ushbu maqolada aynan hayvonlar orqali atrofimizdagi ba'zi bir insonlarning tabiatlarini, fe'l-atvorlarini tasvirlovchi maqollarning semantik ma'noni yuklovchi vazifalari ko'rib chiqilishi bilan ajralib turadi. Semantik, ya'ni zoonimlar orqali nimani ifodalash mumkin va nimani yashirin tarzda ayta olish qobiliyatlari mavjud ekanligini ushbu maqolada ko'rish mumkin. Dastlab, maqollar shunchaki nutqda qo'llanilgan va hech qanday ahamiyat kasb etmagan bo'lsa-da, bugungi zamonaviy lingvistika olamida bunday yo'l bilan asarlar yaratish, vaholanki adabiyotda maqollardan unumli va mazmunli foydalanish orqali yozuvchi o'z asarlarida ham kitobxonlarga, ham jamiyatga oson va tushunarli yetkazishning eng samarali usullaridan bo'lib kelmoqda. Hayvonlardagi ba'zi bir unsurlar insonlar orasida ham uchratish mumkinligi va bu unsurlarni to'g'ridan to'g'ri aytish odamlar ko'nglini xira qilishi mumkinligi sababli ham hayvonlar aksida tasvirlash ancha yengil va samarali usullardan biri ekanligi bugungi tadqiqotchi va olimlar uchun sir emas.

Kalit so'zlar: zoonimlar, semantik vazifadoshlik, zamonaviy lingvistika, sharq olimlari, g'arb olimlari, adabiyot, jamiyat, yozuvchi, kitobxon, hayvon timsoli.

Annotation: proverbs that transcend space and time always play a significant and important role in the shaping and conscious development of a person. For this reason, this article places particular emphasis on zoonymic proverbs, that is, those which express human characteristics through the imagery of animals. From ancient times, our ancestors in both the East and the West have not only made extensive use of proverbs in their spoken language but have also noted their importance for human development, serving as one of the means of description. This article is distinguished by its examination of the semantic functions of proverbs that describe the characters and dispositions of certain people around us through animals. This article explores the semantic possibilities and the capacity for veiled expression that can be achieved through zonyms. Although proverbs were initially used in speech without any particular significance, in the world of modern linguistics, creating works in this way, Indeed, in the literary world, the effective and meaningful use of proverbs has long been one of the most effective ways for an author to convey their message to both readers and society in an easy and understandable manner. The fact that certain traits found in animals can also be observed among humans, and that stating these traits directly might be disconcerting, also makes using animal allegory one of the easier and more effective methods in today's study.

Key words: zonyms, semantic function, modern linguistics, Eastern scholars, Western scholars, literature, society, author, reader, animal allegory.

Аннотация: пословицы, преодолевающие пространство и время, всегда играют значительную и важную роль в формировании и сознательном развитии человека. По этой причине в данной статье особое внимание уделяется зоонимическим пословицам, то есть тем, которые выражают человеческие характеристики через образы животных. С древних времен наши предки как на Востоке, так и на Западе не только широко использовали пословицы в устной речи, но и отмечали их важность для развития человека, служа в качестве одного из средств описания. Эта статья отличается тем, что в ней исследуются семантические функции пословиц, которые описывают характеры и склонности определенных людей вокруг нас через животных. В статье исследуются семантические возможности и способность к завуалированному выражению, которые могут быть достигнуты с помощью зоонимий. Хотя пословицы изначально использовались в речи без какого-либо особого значения, в мире современной лингвистики создание произведений таким образом. Действительно, в литературном мире эффективное и осмысленное использование пословиц давно стало одним из самых эффективных способов для автора донести свою мысль до читателей и общества в легкой и понятной форме. Тот факт, что определенные черты, присущие животным, можно наблюдать и у людей, а прямое указание на эти черты может вызвать недоумение, также делает использование животных аллегорий одним из самых простых и эффективных методов в современных исследованиях.

Ключевые слова: зоонимы, семантическая синонимия, современная лингвистика, восточные ученые, западные ученые, литература, общество, писатель, читатель, аллегория животных.

Kirish. Ushbu maqolaning muhim aspektlaridan biri shundaki, zoonimik maqollar nafaqat sharqda, balki g'arbda ham bu yo'l bilan ifodalangan maqollarni o'rganishning muhimligidir. Biz bugungi yosh tadqiqotchilar oldin o'rganilgan maqollar orqali ularning o'rganilmagan jihatlarini o'rganishimiz bilan ham ajralib turishimiz kerak. Shu bois ham bu maqolada aynan zoonimik tasviriy maqollar emas, ulardan ba'zilarining semantik vazifasini yoritib berish asosiy markazidan o'rin egalladi. Tilshunoslikda semantik vazifa deganda biz bilamizki, so'zning o'z ma'nosi emas, balki uning ko'chma manosi tushuniladi. Aynan mana shu jihatdan quyidagi keltirilgan ma'lumotlar orqali maqollarning semantik xususiyatlarini ko'rib chiqish maqsadga muvofiq. Nafaqat o'zbek mentaliteti, balki butun dunyo xalqlari rivojlanib borar ekan, o'zlarini avvallari hayvonlar bilan solishtirib, ular kabi yurishga, ular kabi ovqatlanishga urinib ko'rishganlari butun dunyo insoniyati rivojlana boshlaganidan dalolat beradi. O'sha vaqtlardan boshlab odamlar sekin-asta rivojlana boshladi. Keyinchalik ongli shakllana boshlagandan so'ng hayvonga inson omiliga xizmat qiladigan bir vosita sifatida qarala boshlandi. Shu bois ham insonlar bir-birlariga metafora (o'xshatish) orqali hazil qila boshlandi. Natijada xalq o'g'zaki ijodida maqollar paydo bo'ldi. Zoonim munosabatli maqollarning vujudga kelishi ham shunday tarixiy bosqichlarda rivojlanib, bugungi kungacha har qaysi xalq mentalitetida chuqur ildiz otgan maqollar sirasiga kiritish mumkin.

O'zbek va ingliz xalqlari ikki mintaqada joylashgan bo'lsa-da, inson rivojlanishi bir nuqtaga borib taqaladi. Shuning uchun ham, sharq va g'arb xalqlari orasida o'xshash maqollarni uchratishimiz mumkin. Aynan bitta ta'rif ikki xalq orasida ikki xil metaforik vosita bilan ifodalanishi ham ularning o'zlariga xosligidan dalolat beradi. Ulardan ba'zilarini ko'rib, tahlil qilinsa quyidagi ta'riflar hosil bo'ladi.

Otning o'limi – itning bayrami. Maqolda ikki xil zoonimlar(hayvonlar) keltirilganligi insonlarning ham ikki xil toifaga mansubligini ifodalashning yaqqol namunasidir. Bu tasviriy ifodalar orqali insonlardagi manmanlik va kibrilik ifodalanmoqda. Ya'ni otning o'limi itga bayram kabi, agar ot o'lsa shunchalik go'shti ko'pligidan otning egasi itga ham ko'p suyak tashlaydiki, u uchun xuddiki bayramdek tuyulishi bu yerda to'g'ridan to'g'ri ko'rinib turibdi. Ammo bu maqoldan asl ko'zlangan maqsad shuki, agar davlat yoki hokimiyatni bo'sh qo'ysa, undagi ishchilar-u xodimlar bemalol bo'lib, hech qaysisi ish vaqtida bo'lmasligi, hamma o'ziga-o'zi xo'jayin bo'lib, bir-birlarini hurmat qilmasliklari natijada parokandalikka sabab bo'lishi tasviriy ifodalanmoqda. Bir qarashda oddiy tuyiladigan ushbu maqol orqali keng va teran ma'noni anglab olish qiyin tuyiladi ba'zan. Bundan tashqari ushbu

maqolda bir kishi yo'qotgan narsasi u uchun arzimas bo'lsa-da, boshqa bir inson o'sha narsaga muhtoj bo'lishi mumkin. Kimdirlar oddiy narsa deb e'tibor qaratmagan ishlar, boshqalar erishishi qiyin bo'lgan vaziyat bo'lishi ehtimoli chuqur ma'no orqali singdirilgan. Shu maqol g'arbliklar orasida qanday ifodalanishini ko'radigan bo'lsak:

One man's loss is another man's gain. "Bir insonning yo'qotishi – boshqasining topganidir", deb tarjima qilinishi mumkin, lekin o'zbek tilida ekvivalent qilib yuqorida keltirilgan maqolni olish ko'proq mosroq. Quyida keltirilgan maqolda aynan zoonimik ifoda keltirilmagan bo'lishiga qaramasdan, semantik jihatdan eng yaqini qilib olishimiz mumkin. Ya'ni bir kishining yo'qotgani u uchun kerakli zarur narsa emasdir, lekin boshqa kishi uchun u eng kerakli bo'lishi ko'rsatib o'tilgan. Ushbu ikki maqol bir-biriga teskari ifodalangan bo'lishiga qaramasdan, umumiy ma'no bitta saqlab qoling. Ya'ni, bir tomondan "bayram" va "o'lim" antonim so'zlar, ingliz tilida ham "loss" (yo'qotish) va "gain"(erishish) antonimlari orqali umumiy ma'no ifodalanmoqda. Bundan ko'rinib turadiki, ikki xil bir-biriga qarama-qarshi so'zlar orqali bitta o'ziga xoslik ifodalash ham sharq, ham g'arb tillarida mavjud.

Shunday talqinda olib borilgan ilmiy dissertatsiya mavzulari ham talaygina. Ulardan birida quyidagicha izoh beriladi.

Yana bir ingliz maqolini tahlil qilinsa, o'zbek xalqlari qaysi maqoldan foydalanishini pragmatik-semantik sharhlanganda quyidagicha xulosa paydo bo'ladi.

Love me, love my dog – Sevganingni iti ham aziz. Ushbu keltirilgan maqolda tasviriy ifoda, ya'ni zoonim ham bir xil ekanligi ko'rinib turibdi. Ikki xalq orasida ham it sadoqat va vafo ramzi sifatida ta'riflanishi keltirilgan maqollarda yaqqol namoyon bo'ladi. Yani ingliz xalqlari "Meni sevsang, itimni ham sev" deb ta'kidlashsa, o'zbek xalqlari "Sevganingni iti ham aziz" deb o'z kundalik turmushlarida ishlatishadi. Zoonim "dog" va "it" insonlarga doimo do'stlik va sadoqat ko'rsatadigan hayvon sifatida ardoqlanishi hech kimga sir emas. Tadqiqotchi olimlar ta'kidlashicha, it o'z egasini hech qachon unutmas ekan. Har qayerda va har qancha vaqt o'tishiga qaramasdan, it o'z egasini tanib olishi mumkin ekan. Vafodorlik va sadoqat borasida itga teng keladigan hayvon topilmaganligi sababli ham, butun insoniyat uchun it do'stlik ramzi bo'lib qolaveradi. Inson hayotida shunday vaziyatlar bo'lishi mumkinki, hamma uni tark etsa ham, barcha uni yomonlasa ham, it egasini hech ham tark etmaydi, unga doimo xizmat qiladi. Bejizga xavfsizlik xodimlari ham qo'riqchi itlardan foydalanishmaydi, negaki, itning hid bilish sezgi organi hayvonlar orasida eng kuchlisidir. Umuman olganda itlar doimo insonlarga ko'makchi, do'stlik va sodiqlikda tengi yo'q hayvonlar sirasiga kiradi.

“Mol egasiga o‘xshamasa xarom o‘ladi”. Ushbu maqol sharq xalqlari orasida eng ko‘p qo‘llaniladigan maqollardan biri bo‘lib, shu bilan bir qatorda, eng sermahsuli hamdir. Bu maqol o‘ziga turli xil ma‘nolarni yuklashi bilan ajralib turadi. Ya‘ni mol-mulk yoki chorva sifatida olinsa ham, uni ehtiyotkorlik bilan, e‘tibor bilan sarflamasa, behuda ketishi, natijada hech narsaga erishmaslik haqida uqtiriladi. Agar inson mehnatsevar bo‘lsa, uning mulki ko‘payadi, yanada yuqori cho‘qqilarni zabt etadi. Mabodo u beparvo bo‘lsa, moli zarar ko‘radi va natijada undan hech qanday foyda ololmaydi, o‘zi zarar ko‘radi. Umuman olganda, mehnatsevarlik hech qachon insonni kam qilib qolmaydi, balki uning martabasini, insonlar orasidagi mavqeyini oshirishga xizmat qiladi. Tarbiyaviy jihatidan iboratki, insonni mas‘uliyatli bo‘lishga, halollikka chaqiradi. Xoh boylik bo‘lsin, xoh chorva uni o‘z o‘rnida ishlatish, joyida kelganda saqlab qolish insonning o‘z qo‘lida ekanligini bilib olish mumkin. Ingliz xalqlari orasida ham shunga o‘xshash maqol bor. Quyida uning sharhini ko‘rib chiqamiz.

“The eye of the master fattens the horse” (Xo‘jayinning nazari otni semirtiradi). Bu maqol bir qaraganda bir-biriga teskaridek tuyilishi mumkin. Ammo, o‘ziga yuklatilgan vazifasi jihatidan bir xil. Inglizlar orasida bu vaziyatda ot obrazi ishlatiladi va o‘zbek tilida antonimlik hosil qiladi. Ya‘ni **“o‘lmoq” va “fatten” — “semirmoq”** bu so‘zlar orqali ma‘no saqlanib qoladi. Ushbu so‘zlar bir-biriga yaqin bo‘lmasa ham, kontekstda bir xil ma‘noni anglatishga yordam beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur ilmiy ishda ingliz va o‘zbek tillaridagi zoonimik xususiyatga ega maqollarni semantik - metaforik jihatdan o‘rganish uchun bir nechta zamonaviy-lingvistik metodlardan kompleks tarzda foydalanildi. Har bir metod alohida maqsadga xizmat qiladi va bir-birini to‘ldiradi.

Qiyosiy-tipologik metod. Ushbu metod orqali ingliz va o‘zbek maqollaridagi hayvon nomlari, ularning semantik xususiyatlari, ramzlari, obrazlar tizimi adabiy qiyoslandi. Qiyoslash uch bosqichda amalga oshirildi:

Struktural qiyoslash — maqollarning grammatik tuzilishi, hayvon nomining pozitsiyasi, obrazning markaziy yoki yordamchi rol o‘ynashi;

Semantik qiyoslash — ma‘no, ramz, konnotativ ma‘no, ijtimoiy va axloqiy yuklama;

Madaniy qiyoslash — hayvon obrazi bilan bog‘liq etnik stereotiplar, mental kodlar, qadriyatlar.

Ushbu metodni qo‘llash natijasida har ikki tilga xos o‘xshashliklar — masalan, ot obrazining to‘kin-sochinlik ramzi sifatida qo‘llanishi aniqlandi.

“It” obrazi har ikkala xalqlar orasida ham sadoqat va do‘stlik ramzlari ekanligi kelib chiqdi.

“Mol” obrazi orqali boylik, mol-mulk ramzlarini ifodalash konnotativ ma‘no orqali ikki tilda ham bir xil qo‘llanilgan.

Farqli jihatlar esa quyidagilardir.

Masalan: o‘zbek tilida **“Mol”** obrazining keng semantik diapazonining mavjudligi, ingliz tilida esa **“horse”** ot markaziy obraz sifatida faol ishlatilishi namoyon bo‘ldi.

Komponent tahlili. Komponent tahlili yordamida zoonimlarning semantik tarkibi aniqlanib, ular quyidagi asosiy semalarga ajratildi:

biologik sema — hayvonning tabiati (masalan: ot — to‘kin-sochinlik; it — vafodorlik);

madaniy sema — xalqning shu hayvon haqidagi tasavvurlari (masalan: it — do‘stlik timsoli);

konnotativ sema — ijobiy yoki salbiy baho (masalan: mol — salbiy/ijobiy; bu tilga qarab farqlanadi);

pragmatik sema — maqolning ta‘sirchanlik maqsadi (maslahat, ogohlantirish).

Xulosa o‘rnida shuni ta‘kidlash joizki, har bir zoonimning semantik yadrosi ma‘lum bir o‘ziga va mintaqaga xos xususiyatlarni ifodalaydi. Maqollar hech ham bitmas-tuganmas ma‘noga ega bo‘lgan, har qaysi xalq va uning tili rivojiga ulkan hissa qo‘shadigan muhim omillardan biri bo‘lib qolaveradi. Insoniyat har doim urf-odatlarini, xarakter xususiyatlarini nimalargadir taqqoslab o‘rganadi va undan badiiy bo‘yoqdor so‘zlar, ifoda vositalari orqali o‘z nutqlarida, asarlarida, hatto kundalik turmushlarida foydalanishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Proverbs — Maqollar — Пословицы / Tuzuvchilar Karamatova K.M., Karamatov/H.S. — Toshkent: Mehnat, 2000. 400-bet
2. O.P.Uralova. Ingliz va o‘zbek tillarida zoonim komponentli maqollarning mentalitetga xos xususiyatlari. Традиции и инновации в исследовании и преподавании языков. — Toshkent, 2023.
3. Teliya V.N. Frazologizm va madaniyat. — Moskva, 1996.
4. Vereshchagin E.M., Kostomarov V.G. Til va madaniyat. — Moskva, 1990.
5. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. — University of Chicago Press, 1980.

Yulduz NUROVA,
BuxDPI filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
yulduznur@gmail.com

O'ZBEK XALQ PAREMALARIDA OZIQ-OVQAT NOMLARINING ETNOLINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: etnolingvistika nisbatan yangi fan bo'lib, ba'zida yangi gumanitar bilim sohalarida sodir bo'lgani kabi uning predmeti va qamrov doirasi hanuz aniq belgilanmagan, ya'ni voqelikning qanday elementlarini o'rganishi mavhumligicha qolmoqda. Shu ma'noda aytish mumkinki, etnolingvistika – bu tutashuvdagi fan. So'nggi o'n yilliklarda bilimning bunday chegaraviy sohalar ko'plab paydo bo'ldi, "tutashuvdagi fanlar"ning yuzaga kelishi hozirgi zamon fanining ham gumanitar, ham tabiiy fanlariga xos xususiyatdir. Etnolingvistika xalq hayotining ruhiy, madaniy, etnik xususiyatlari va ularning tilda aks etishini o'rganuvchi tilshunoslik yo'nalishi hisoblanadi.

Kalit so'zlar: etnolingvistika, etnos, tilshunoslik, chora, surpa, bo'ryo, xurmacha, mo'ndi, madaniyat, etnolingvistika, maqol.

Аннотация: этнолингвистика – относительно новая наука, и ее предмет и сфера применения, как это иногда бывает в новых областях гуманитарного знания, еще не определены, т. е. остается неясным, какие элементы действительности она изучает. В этом смысле можно сказать, что этнолингвистика – это наука на стыке. В последние десятилетия появилось много таких пограничных областей знания, возникновение "наук на стыке" является характерной чертой как гуманитарных, так и естественных наук современности. Этнолингвистика – это направление лингвистики, изучающее духовные, культурные, этнические особенности жизни народа и их отражение в языке.

Ключевые слова: этнолингвистика, этнос, лингвистика, название масла, продукт, язык, культура, этнолингвистика, пословица.

Annotation: ethnolinguistics is a relatively new science, and its subject and scope, as is sometimes the case in new fields of humanities, have not yet been determined, i.e. it remains unclear which elements of reality it studies. In this sense, we can say that ethnolinguistics is a science at the junction. In recent decades, many such borderline fields of knowledge have appeared, the emergence of "sciences at the junction" is a characteristic feature of both the humanities and natural sciences of our time. Ethnolinguistics is a branch of linguistics that studies the spiritual, cultural, and ethnic characteristics of the life of a people and their reflection in language.

Key words: ethnolinguistics, Ethnos, linguistics, Oil name, product, language, culture, ethnolinguistics, proverb.

Kirish. Etnolingvistika nisbatan yangi fan bo'lib, ba'zida yangi gumanitar bilim sohalarida sodir bo'lgani kabi uning predmeti va qamrov doirasi hanuz aniq belgilanmagan, ya'ni voqelikning qanday elementlarini o'rganishi mavhumligicha qolmoqda. Shu ma'noda aytish mumkinki, etnolingvistika – bu tutashuvdagi fan. So'nggi o'n yilliklarda bilimning bunday chegaraviy sohalar ko'plab paydo bo'ldi, "tutashuvdagi fanlar"ning yuzaga kelishi hozirgi zamon fanining ham gumanitar, ham tabiiy fanlariga xos xususiyatdir. O'zbek xalq paremalari tarkibidagi etnik birliklar xilma-xil va turli-tuman bo'lib, ularda uy-ro'zg'or nomlari, jumladan (*chora, surpa, bo'ryo*); (*guppi, yarg'oq, kishan yoqa*); ich kiyim va ularning qismi (*yaxtak, jiyak, baloq*); oyoq kiyim, ularning qismi va o'rinlari (*paytava, ulton, ukpa*); kiyimga yordamchi buyum (*qayish, qiyiq(cha), pushton*); mato nomlari (*beqasam, shoyi, movut*); oziq-ovqat nomlari, chunonchi, quyuq (*ko'mma, qo'g'irmoch, qurtava*), suyuq ovqat (*yorma, umoch, og'iz, yovg'on, bulamiq*); ichimlik (*bo'za, zardob*); mahsulot (*to'qoch, oqliq, jigin*); Shirinlik (*shinni*), don mahsulotlari (*arpa*), moy nomi (*zig'ir yog'i*) kabi etnik birliklar qo'llangan.

Tilshunoslik ilmida barchaning e'tiborini tortayotgan til va madaniyat tushunchasi bilan bog'liq etnolingvistika masalalari hozirga qadar to'laqonli o'z yechimini topganicha yo'q. Shunday muammolardan biri paremalar tarkibida uchrovchi etnik birliklarning leksik-semantik xususiyatlari

sanaladi. Chunonchi, "Borida chora-chora, yo'g'ida banda bechora" etnonimi quyidagi birliklar bilan (**Chora** I. (fors. Chora (tadbir) ko'ruvchi [182]. **Chora** II "katta yog'och idish", "tog'ora"... Shunday ma'noni anglatgan bu ot eski o'zbek tilida **chara** tarzida talaffuz qilingan; keyinchalik birinchi bo'g'indagi **a** unlisi **ā** unlisiga almashgan; **chara** > **chārā**. "Kulol mo'ndida suv ichar". **Mo'ndu** 1. Dushman o'tmasin uchun xandaq atrofiga sanchib qo'yilgan sanchiq; 2. Hayvonlarni ovlashda ishlatiladigan bir turli qurol; 3. Sopol ko'zacha. Mo'ndi – ko'va, ko'vacha. Unda zig'ir yog' saqlardilar, suv tashib keltiradilar. Ammo mo'ndining o'zidan suv ichmasdilar. "Atlas kiysang bo'zingni unutma, kimxob kiysang alagingni" maqoli tarkibida mavjud bo'lgan "atlas" etnonimi quyidagi birliklar bilan (**Atlas** I. (arab ريحال – tekis, silliq) – tanda ipi ham, arqoq ipi ham tabiiy ipakdan to'qiladigan bir yuzlama silliq mato. Tanda ipi abrbandi usulida bo'yab bezatiladi. Alohida ishlov berib atlasga jilo beriladi, shunga ko'ra u tovlanib turadi. **Atlas** II. Albom yoki kitob shaklida tartiblangan jug'rofiy xaritalar, chizmalar majmuyi. Iqtisodiy atlas. **Atlas** III. – [yun – mifologiyada Liviya podshosining nomidan; go'yo u birinchi bo'lib osmon globusini yaratgan emish]. 1. Muayyan maqsadlarda va muayyan tizim asosida tanlab olingan kartalardan iborat bo'lgan va tushunish matnlari bilan albom shaklida nashr etilgan to'plam. Anatomik atlas. Botanika atlas. Zoologiya atlas.) omonimlik munosabatida turadi.

Xuddi shu tarzda maqolada *oqliq, bo'z, parcha; kul, tom* leksik birliklarining omonimik munosabatlari haqida atroflicha ma'lumot beriladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tilshunoslikda til va madaniyat, til va inson omili, til va tarix masalalariga dastlab V. fon Gumboldt, A.Vaysgerber, L.Blumfeld, E.Sepir, Boduen de Kurtene, A.A.Potebnya, A.A.Shaxmatov kabi Yevropa va rus tilshunoslari e'tibor qaratgan. Dunyo tilshunosligida matnni antroposentrik paradigma asosida o'rganish etnolingvistika, lingvistik semantika, lingvokognitologiya, psixolingvistika, lingvokulturologiya, pragmatikaga oid tadqiqotlarda ko'zga tashlanadi.

Xususani, N.Xomskiy, U.Cheyf, B.A.Serebrennikov, L.V.Shcherba, Y.N.Stepanov, R.Galperin, N.I.Karaulov, N.I.Jinkin, A.A.Leontyev, J.Lakoff, A.Vejbiskaya, E.S.Kubryakova, E.Rosh, V.P.Belyanin, V.Z.Demyankov, V.A.Maslova, M.Dridze, K.F.Sedov, A.Nurmonov, N.M.Mahmudov, E.A.Begmatov, Sh.Safarov, S.Boymirzayev, I.Azimova kabi tilshunoslarning ishlarida til tizimi antroposentrik tamoyillar asosida tadqiq etilgan [10]. Professor N.Mahmudovning "Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab..." nomli maqolasida etnolingvistika, lingvokulturologiya, umuman, antroposentrik paradigmaning mohiyatini va bu boradagi muammolar chuqur va asosli yoritib beriladi. O'zbek tilshunoslari X.Abdurahmonov, G.N.Sindibayeva, N.B.Saparova, P.U.Bakirov, M.Djusupov, K.E.Alibekova, Sh.Majitayeva, B.Jo'rayeva, D.S.Turdaliyevlar maqol va matallarning qiyosiy, g'oyaviy-badiiy, leksik, leksik-stilistik, grammatik tahliliga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlar olib borishgan [19]. Ammo o'zbek xalq paremlaridagi etnonimlar omonimiyasini ifodalovchi maqollarning milliy-madaniy xususiyatlari etnolingvistik yondashuv asosida maxsus tadqiq etilmagan.

Tahlil va natijalar (Analysis and results)

– Agar bo'lsa **oqliging**, bilinmaydi yo'qliging.

I. Oqlik – sut, qatiq, pishloq, suzma, qurut, qimron, qimiz va sh.k. Bu mahsulotlarning kishi salomatligiga foydasi katta. Xalqda tuyog'i bor, ya'ni chorvasi bor oilada baraka bo'ladi, degan gap bor [21, 5]. Buyuk hakim Abu Ali ibn Sinoning yozishicha, turli hayvonlar (qo'y, echki, tuya, biya, ayniqsa sigir)ning "suti xiltlarni mo'tadillashtiradi, badanni baquvvat qiladi, semirtiradi, ...ichki yaralarni quyuq xiltlardan tozalaydi, ularni yetiltiradi va yuvadi, ...teridagi xunuk izlarni ketkazadi, (terining rangini yaxshilaydi, ...yuzning rangini, ayniqsa xotinlarni chiroyli qiladi, ...ko'z og'rig'iga, yo'talga va qon tupurishga, astma va nafas qisishiga, sariq kasalliklariga qarshi foyda qiladi" Sigir-buzog'i bor oila to'q oila hisoblangan [2].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдурахмонов Х., Махмудов Н. Сўз эстетикаси. – Тошкент, 1981. 92 б
2. Абу Али ибн Сино. Тиб қонунлари. – Т., 1992. 316 б.
3. Alisher Navoiy. Tuyuqlar.
4. Артеменко М., Фольклорное текстообразование и этнический менталитет // Традиционная культура. Научный альманах. 2001. №2 (4). С. 11–17.
5. Бромлей Ю.В. Очерки теории этноса. – М.: "Наука", 1983. 412. С 57–58.
6. Булатова Н. Д., Этнолингвистика в системе профессиональной подготовки специалистов по народной художественной культуре. – Москва. 2003. 162 с.
7. Бегматов Э. Мадвалиев Н. Маҳкамов Н в.ҳ. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Москва. 1981. 140 б
8. Жўраева Б.М. Ўзбек халқ мақоллари шаклланишининг лингвистик асослари ва прагматик хусусиятлари. – Самарқанд., 2019. 83 б

Izoh. "Oqliq sotgan oqarmas". Bu maqolning kelib chiqishi ota-bobolarimizning qadimiy odatlarga borib taqaladi: o'tmishda deyarli har bir xonadon (ayniqsa, ko'chmanchi chorvadorlar xonadonida) sigir, qo'y, echki, tuya, biya va sh.k sut beruvchi hayvonlar boqilardi. Sutni, qatiqni, qimizni, umuman, "oqliq"ni birovga pulga sotmas edilar yo biror narsa evaziga bermasdilar, tekinga, yo juda bo'lmaganda – qarzga berardilar. (Qarzga vaqtincha oqliq berib turish holatini "novador" deb atardilar. Bu shunday: bir idishga sutni va oqliqni qo'yardilar-da, ichiga bir cho'pni tikkasiga solib, sut qayergacha kelsa, o'sha yerini biror narsa (ip, latta va sh.k) bilan o'rab, belgi qilib qo'yardilar. Qaytib olarda shu "o'Ichov" bilan o'Ichab olardilar. Natijada ikki tomonning ham bir-biriga haqi ketmas, bir-birining ko'nglida hech qanday shubhaga o'rin qolmas edi. Oqlikni sotmaslik to'g'risidagi fikrni davom ettirib yana shuni aytish kerakki, o'tmish avlod-ajdodlarimiz: "oqlik sotgan odamning kosasi oqarmaydi" deb qattiq irm qilardilar. Hatto biror odamning oqlik sotganini bilib qolguday bo'lsalar, undan hazar qilib, "bordi-keldi", "oldi-berdi"ni uzib, uni yakalab qo'yardilar, qabila-urug' boshliqlarni bunday odamga "to'qqiz ayb" qo'yib, jarima soladilar [7, 308].

Izoh: oq+liq I. Qaynatilgan sutni qatiq qilish uchun solinadigan ozgina qatiq tomizg'i. Mana kolxoz bo'lgandan buyon... mol-hol ko'rib og'zimiz oqliqqa tegdi. Sh. Sulaymon. Ota, o'g'il.

Oqlik. II. Pishirilgan sutni ivitish (qatiq qilish) uchun unga solinadigan ozgina qatiq; tomizg'i. – *Hozir sut soqqandirsiz, axir. – Sog'indim...– Pishirib oqlik solib qo'ygan edim.* A. Haqqor. Sarob.

Oqlik. III. To'yga rozilik alomati sifatida sovchilarga beriladigan oq yoki och rangdagi mato, ro'mol, biror kiyim. *Sovchilar xursand bo'lib oqliq olib ketishdi. Eshon qo'ynidagi bir kiyim chitni Surxonboyning oldiga qo'ydi-da, gap boshladi:* – Mana bu xamir uchidan patir, hojim... Oqliq... Quda bo'lmoqchimiz. I. Rahim Taqdir.

Oqlik. IV. Azaga ko'mish marosimiga kelgan ta'ziyachilarga bo'lib beriladigan gazlama yirtish. *Oqliq bermoq* [7, 259].

Xulosa va takliflar. Til madaniy ahamiyatga ega axborotlarni saqlash va to'plash vositasi hisoblanadi. Xalqning mentalitetini o'zida aks ettirgan, madaniyatning ajralmas qismi va tilning muhim qatlamini tashkil etuvchi, bebaho ma'naviy boylik sanalgan maqollar asrlar davomida hayotiy tajribalar asosida sayqallanib, turli vositalar bilan avlodlardan avlodlarga meros qilib qoldirilgan.

M.G'.MO'MINOVA,

Shahrisabz davlat pedagogika instituti v.b. dotsenti,
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

TOPONIMIKA VA TILSHUNOSLIK

Annotatsiya: o'lkamiz tarixi, geografiyasi, madaniyatini bilishda kundalik hayotimiz uchun ahamiyati katta. Joy nomlari ham o'zbek tili tarkibining bir qismidir, tarixiy voqealar va o'tgan-ketgan kishilar tadqirining ko'zgusidir. Ular til boyligimiz va madaniy merosimizning bir qismidir. Mazkur maqolada ham shu jihatlar yuzasidan muhim bo'lgan O'zbekiston toponimiyasiga bag'ishlangan va, shubhasiz, ijtimoiy hamda gumanitar fanlarning, eng dolzarb, bir-biriga tutashib ketgan muhim masalalaridan bahs etadi.

Kalit so'zlar: *toponimik, tarixiy nom, atoqli ot, nominativ birlik, toponim, topoobyekt, geografik, etnonim.*

Annotation: place names play an important role in understanding the history, geography, and culture of our land, as well as in our daily life. Place names are also a part of the structure of the Uzbek language and reflect historical events and the destinies of people who lived in the past. They constitute an important part of our linguistic wealth and cultural heritage. This article is devoted to the toponymy of Uzbekistan, which is significant in this regard, and undoubtedly discusses one of the most important and interrelated issues of the social and humanitarian sciences.

Key words: *toponymic, historical name, proper noun, nominative unit, toponym, topo-object, geographical, ethnonym.*

Аннотация: названия мест играют важную роль в изучении истории, географии и культуры нашего края, а также в нашей повседневной жизни. Топонимы также являются частью структуры узбекского языка и отражают исторические события и судьбы людей, живших в прошлом. Они составляют часть нашего языкового богатства и культурного наследия. Данная статья посвящена топонимии Узбекистана и, безусловно, рассматривает одну из наиболее актуальных и взаимосвязанных проблем социальных и гуманитарных наук.

Ключевые слова: *топонимический, историческое название, имя собственное, номинативная единица, топоним, топообъект, географический, этноним.*

O'rta Osiyo qadimdan jahonning rivoj topgan markazlardan biri: tabiiy boyliklari behisob, havosi yoqimli va odamlari hunarmand, savdo yo'llari obod; bu qadim o'lkada ne-ne hukmdorlar, istilochilar o'tgan, nechalar janglar bo'lgan, turli-tuman xalqlar, qabilalar yashagan, turli zabonlar jaranglagan. Bularning barchasi – xalqlar, dinlar, madaniyatlar va mahalliy aholi bilan qorishib ketgan.

Bu o'zaro biri-biriga bog'liq jarayon o'lkamizning joy nomlarida ham namoyondir. Tarix zarvaraqlarini ochar ekanmiz, turlicha joy nomlariga duch kelamiz. Bir joyning o'zi 5-10, hatto undan ham ko'proq nom bilan atalganini bilamiz.

Dengizlar o'z tevaragidagi viloyatlarning nomi bilan, sohillardagi mashhur shaharlarning ismi bilan, o'ziga quyiladigan daryolarning nomi bilan, atrofida yashagan xalqlarning oti bilan atalgan. Kaspiy va Orol dengizlarining tarixiy toponimik kartalari bunga yaqqol misol bo'la oladi.

Tilshunoslik ilmida ism, nom yoki atoqli otlar atalayotgan mavjud lug'aviy birliklar majmuyi tilimizning bebaho madaniy yodgorligi, ma'naviy merosi hamda tarixiy boyligidir. Shuning uchun ham **“Barcha tarixiy nomlar va joylarning nomlari xalqning milliy hisoblanadi va davlat tomonidan muhofaza qilinadi”**, – deyiladi 1989-yilning 21-oktyabrida qabul qilingan “Davlat tili haqida”gi Qonunning 24-moddasida.¹ Bu nomlarning (ismlarning ham), aniqrog'i, barcha atoqli otlarning kishilik jamiyatidagi ahamiyatini hamda ularning amalda qo'llanilishi zarurligining e'tirofi va ularning tabiiyligini, milliyligini saqlashga hamda tilshunoslik, geografiya, etnografiya, tarixshunoslik singari bir qancha sohalaridagi tadqiqotlarda ilmiy tahlilga tortish uchun qonuniy asosdir.

¹ Абдужаидов Г.А., Шоҳназаров Т.Т. Ўзбекистоннинг Давлат тили ҳақидаги қонунга шарҳлар. – Тошкент, Ўзбекистон, 1990. – Б.32.

Til ijtimoiy hodisa sifatida har bir xalqning aloqa ehtiyoji ta'sirida yuzaga kelar ekan, undagi epellyativ so'zlar kabi nominativ birliklar ham ayni shu ehtiyoj ta'sirida paydo bo'ladi. Toponimlar ham nominativ birliklardan biri sifatida o'zaro munosabat va aloqaga, ya'ni zaruriyatga xizmat qiladi. Shu bilan birgalikda toponimlar bebaho tarix ham sanaladi. Tarixning, xususan, mamlakatimiz tarixining noma'lum sahifalarini ishonchli hamda asosli dalillar bilan tez va osonroq bilish yo'llaridan biri bu hududimizdagi toponimlarning ma'nolarini “chaqa bilish”, ya'ni ishonarli dalillar bilan amalga oshirilgan toponimik tahlillar ko'rinishidagi etimologik tahlillarni o'rganib chiqish kerak.

Bundan tashqari, nomlarning, xususan, toponimlarning boshqa til birliklaridan farq qiladigan qo'shimcha vazifasi, ya'ni toponimik vazifasi va toponimik ma'nosi ham borki, bu haqida maxsus to'xtalib o'tish joiz. Uning bu vazifasi odamlarning makon hamda zamonda toponimlarga nisbatan qanday harakat qildirishni ham belgilaydi. Chunki muayyan hududda joylashgan son-sanoqsiz toponimlar qurshovida insonning adashmasdan u topoobyektdan bu topoobyektga borishi, topoobyektlar orasidan o'ziga zarur obkeyt(lar)ni topa olishi, makonda mavjud bo'lgan turli xil geografik muhitlarni bir-biridan farqlay olishi, topoobyektlarning biri-biriga nisbatan joylashuvidan xabardor bo'lishi kabi nom, shu jumladan, toponimlarning ma'nolarini bilish va farqlash ham ayni vaqtda yosh avlodni zamonaviy toponimik tarbiya bilan, ya'ni ona Vatanga hamda el-yurtga sadoqatli barkamol insonlar sifatida tarbiyalash jarayonida katta ta'limiy-tarbiyaviy, ma'naviy-ma'rifiy ahamiyatga ega.

Turli joy nomlarini quyidagi guruhlar asosida tahlillash mumkin:

1. Yunon yoki arab olimlarining asarlarida tilga olingan ba'zi nomlar, go'yo joy nomlarining yunoncha va arabcha ismlar

deb aytib kelinsa-da, aslida mahalliy nomlardir. U nomlar yunon, arab tillariga moslashtirilib, qo'llanilgan, xolos.

Masalan, yunon ham ba'zi tillarga oid manbalarda Amudaryo Oks, Oksus deb yuritiladi, buni yunoncha nom deyilar. Aslida esa mahalliy nom bo'lib, Ukuz "daryo", "suv" degan so'zdir².

Xuddi shunday manbalarda tilga olingan Yaksart nomi ham aslida mahalliy tildan olingan. Abu Rayhon Beruniy ham "Hasart" deb qo'llagan edi.

2. Bir tildan ikkinchi tilga aynan tarjima qilingan nomlar bor.

Farg'ona vodiysining Norin-Qoradaryo oralig'i O'zbekiston aholisi tilida "Ikki suv orasi" deyilgan, tojik tili vakillari esa "Miyoni Rudon" deb yuritgan.

"Saryomning uch ismi bor turur. Bir ismi Madina ul-bayzo va bir ismi Ispijob derlar va yana bir ismi Saryom turur. Madinat ul-

2 H.Hasanov. O'rta Osiyo joy nomlari tarixidan. – Toshkent: "Fan" nashriyoti, 1965. 4-bet.

bayzo, demak, arab tilida, bizningcha Urunkent ("Oq shahar") demak bo'lur. Har yerda ikki suvning orasi quruq va toshliq bo'lsa oni arab tili birla Ipbijob derlar. Har yerda ikki suvning orasi toshliq bo'lsa, turkiy til birla Saryom derlar". [Rudakiy. Devon III, 1100-bet]

3. Qadimda daryolar, ko'pincha qirg'oqdagi yirik shaharlar yoki atrofdagi viloyatlar nomi bilan atalgan.

Masalan, Sirdaryo – Axi suvi, Farg'ona daryosi, Xo'jand suvi, Shosh daryosi deb yuritilgan ma'lum. Shunga ko'ra, quyidagicha taxmin qilish mumkin: Sirdaryoning Turkiston daryosi, Forob daryosi, Qorachuqkuz, O'tror daryosi degan nomlari ham bo'lgandir, ehtimol.

4. O'rta Osiyoda, xususan, O'zbekistonda etnonim-toponimlar juda ko'p, ya'ni xalq va qabila nomidan olingan joy nomlari shu kungacha saqlanib turibdi. Ba'zi manbalarga ko'ra joy nomlaridan qabila nomi ham olingan. Masalan, daryo va qishloq nomlari bilan atalib kelgan qabilalar ham bor.

O'rta Osiyo joy nomlariga aylangan etnonimlar (xalq, qabila nomlari)ning qisqacha ro'yxati (1-jadval)

Andi	Do'rman	Nayman	Xitoy
Arab	Jaloyir	Olot	Chandir
Axtachi	Kenagas	Ochamayli	Chelak
Baliqchi	Kushon	Saroy	Chimboy
Barlos	Laqay	Sirg'ali	Uymovut
Boyovut	Malik	Tayloq	Qangli
Bo'ka	Mang'it	Uzun	Qiyot
Bo'ston	Nazarbek	Uyg'ur	Qutchi

Ushbu etnonimlarga qarab, shu nomli shahar yoki qishloqlarda qadimdan shunday qabilalar istiqomat qilgan, deb bimalol aytishimiz mumkin. Andijon viloyatidagi "Baliqchi" tumani, Toshkent viloyatidagi "Bo'ka" tumani, Qashqadaryo viloyati Kitob tumanidagi "Ochamayli", "Saroy", "Xitoy" qishloqlari, Shahrisabz tumanidagi "Uymovut", "Qutchi" qishloqlari bevosita etnonimlar bilan aloqador.

Rus etnografi N.Aristov Sibir turkiy qabilalari to'g'risida shunday misollar keltirgan: Qatun daryosining bir irmog'i Nayma bo'lib, Nayman nomidan olingan; qizil, achin, baraba qabilalarining nomlari Qizil, Achinsk, Baraba dashti geografik nomlariga asos bo'lgan.³

Respublikamizning turli tumanlarida Yakshanba, Dushanba, Chorshanba, Juma degan joylari bor. Bular qadimdan haftaning

ma'lum bir kunlarida bozor o'tkaziladigan joylar bo'lganligi bois – bu joylarning asl nomining faolligi asta-sekin susayib, bozor kunining nomi birinchi o'ringa chiqa boshlagan.

5. Talaffuzi va yozilishi bir-biriga ancha yaqin nomlar mavjud. Ulrni bir-biriga chalkashtirib yubormaslik kerak. Masalan: Jurjoniya – Gurganj deyilgan, Xorazmdagi shahar, hozirgi Ko'hna Urganch.

Xulosa qilib aytganda, har qanday geografik nom – toponim qimmatli lisoniy (lingvistik), tarixiy, geografik yodgorlik. O'rta Osiyoda, jumladan, O'zbekistonda qadimiy, substrat toponimlar ko'p. Akademik V.V.Bartoldning fikricha, O'rta Osiyo tarixi bilan shug'ullanmoqchi bo'lgan tadqiqotchi materialning kamligidan emas, aksincha, ko'pligidan, tarqoqligidan qiynaladi, degan edi. Bizni son-sanoqsiz geografik nomlar dunyosi o'rab olgan. Geografik nomlar xalq tomonidan yaratiladi va xalqning mulki hisoblanadi.

3 Аристов Н. А. Заметки об этническом составе тюркских племён и народностей и сведения об их численности // Живая старина. вып. 3 – 4, 1896, стр. 277 – 456

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдужамидов Г.А., Шоҳназаров Т.Т. Ўзбекистоннинг Давлат тили ҳақидаги қонунга шарҳлар. – Тошкент, Ўзбекистон, 1990.
2. Аристов Н. А. Заметки об этническом составе тюркских племён и народностей и сведения об их численности // Живая старина. вып. 3 – 4, 1896, стр. 277 – 456
3. Бегматов Э. Жой номлари – маънавият кўзгуси. – Тошкент: Маънавият, 1998.
4. Бўриев О. Темурийлар даври ёзма манбаларида Марказий Осиё. Тошкент: Ўзбекистон, 1997.
5. Hasanov. H. O'rta Osiyo joy nomlari tarixidan. – Toshkent: "Fan" nashriyoti, 1965.

TILSHUNOSLIKDA ASSOTSIATIV MAYDON HAQIDAGI QARASHLAR

Annotatsiya: maqolada dunyo tilshunosligida maydon terminining qo'llana boshlanishi, hamda bu termin mohiyatan bir-biridan farqlanuvchi funksional-semantik maydon (funktional maydon, semantik maydon), sintagmatik maydon (sintagmatik semantik maydon), epidigmatik maydon, assotsiativ maydon (verbal-assotsiativ maydon) kabilarga nisbatan qo'llanilganligi haqida bayon qilingan.

Kalit so'zlar: *matn, til, paradigma, funksional-semantik maydon, sintagmatik maydon, epidigmatik maydon, assotsiativ maydon, assotsiativ bog'lanish, verbal assotsiatsiyalar, assotsiativ birliklar.*

Аннотация: в статье описывается начало использования термина «поле» в мировой лингвистике и то, как этот термин применялся к таким принципиально различным функционально-семантическим полям, как функциональное поле, семантическое поле, синтагматическое поле, эпидигматическое поле, ассоциативное поле и вербально-ассоциативное

Ключевые слова: *текст, язык, парадигма, функционально-семантическое поле, синтагматическое поле, эпидигматическое поле, ассоциативное поле, ассоциативная связь, вербальные ассоциации, ассоциативные единицы.*

Annotation: the article describes the beginning of the use of the term field in world linguistics, and how this term was applied to such essentially different functional-semantic fields as functional field, semantic field, syntagmatic field, epidigmatic field, associative field, and verbal-associative field.

Key words: *text, language, paradigm, functional-semantic field, syntagmatic field, epidigmatic field, associative field, associative connection, verbal associations, associative units.*

Dunyo tilshunosligida "maydon" tushunchasi XIX asrdan boshlab qo'llana boshladi. Bu termin asosan bir-biridan farq qiluvchi turli xil maydonlarga nisbatan ishlatiladi: funksional-semantik maydon (yoki funksional maydon, semantik maydon), sintagmatik maydon (sintagmatik semantik maydon), epidigmatik maydon va assotsiativ maydon (verbal-assotsiativ maydon) kabilar.

Avstriyalik tarixchi va sotsiolog, shuningdek filolog bo'lgan G. Ipsen ham "maydon" tushunchasini tahlil qilgan. Uning fikriga ko'ra, maydon – umumiy ma'noga ega so'zlar to'plami hisoblanadi. [4;200] Ipsen hind-yevropa tillaridagi metall nomlari bo'yicha ham formal, ham ma'no jihatidan umumiy bo'lgan so'zlar maydonini lingvistik tahlil qilgan. Shu nuqtayi nazardan, u bu yerda leksik-semantik maydonni ko'zda tutgan.

Assotsiativ tilshunoslikda esa, assotsiativ maydon termini asosiy tushunchalardan biri sifatida e'tirof etilgan.

Manbalarda assotsiativ maydon tushunchasini tilshunoslikka fransuz olimi Sh. Balli kiritganligi qayd etiladi. [2;416] Balli assotsiativ maydonni informant ongida ilgari aytilgan so'zga nisbatan paydo bo'lgan, son-sanoqsiz so'zlar to'plami sifatida tasavvur qiladi. Masalan: buqa, sigir, ho'kiz, buzoq, shox va hokazo. Ballining fikriga ko'ra, assotsiativ maydonlarni ajratish

subyektiv hisoblanadi, chunki informant ongida turli psixologik assotsiatsiyalar yuzaga kelishi uning yoshi, kasbi, ijtimoiy maqomi, kayfiyati va boshqa omillarga bog'liq bo'ladi.

Sh. Ballining nazariy qarashlari asosida hozirgi kunda assotsiativ maydon termini til birliklari o'zaro assotsiativ aloqa va bog'lanishda bo'lgan guruh va majmualarga nisbatan qo'llanmoqda. Boshqacha aytganda, assotsiativ maydon – bu inson ongida aks etgan muayyan voqelikni ifoda etuvchi, uning hamrohlari obrazini verbal ravishda aks ettiruvchi, hamda tilning semantik va grammatik jihatdan o'zaro bog'langan birliklari yig'indisi bo'lib, struktur jihatdan leksikografik xususiyatga ega.[6;46]

Tilshunoslar assotsiativ maydon tushunchasini turlicha ta'riflab kelgan. Masalan, S. Patsis uni so'zlar o'rtasidagi tajriba asosida aniqlanuvchi assotsiativ munosabatlarni aks ettiruvchi funksional psixolingvistik model sifatida tavsiflaydi. Uning fikriga ko'ra, mazkur model kommunikatsiya jarayonida real ongni namoyon qiladi. Aslida, assotsiativ maydondan faqat nutqqa kiritilmagan, inson ongidan o'rin olgan til birliklari o'rin oladi.

O.A.Axmanovanning "Slovar lingvisticheskix terminov" kitobida assotsiativ maydon "muayyan so'z bilan turli darajada bog'langan assotsiativ tasavvurlar majmui" deb ta'riflanadi.[1;576]

Y.N. Karaulovning fikriga ko'ra, assotsiativ maydon – bu insonning nafaqat verbal xotirasi (bilimlari) fragmenti, balki tildagi semantik va grammatik munosabatlar, shuningdek ongda obrazlar, motivlar va turli madaniy baho beruvchi elementlarni ham o'z ichiga olgan majmuadir.[5;6]

M.N. Dovgolyuk assotsiativ maydon o'rnida assotsiativ-verbal maydon (AVP) terminini qo'llashni afzal deb hisoblaydi. Uning fikriga ko'ra, assotsiativ-verbal maydon – bu maydon tamoyili asosida tashkil qilingan so'z-stimulga berilgan verbal assotsiatsiyalar majmuidir, chunki u faqat so'zlar orqali olingan tadqiqot materiallarini aniqroq aks ettiradi.[3;47]

Til egalarida olib borilgan tajribalar shuni ko'rsatdiki, assotsiativ maydonlardan so'z xarakteridagi assotsiatsiyalar bilan birga, ko'plab so'z birikmalari va gap shaklidagi assotsiatsiyalar ham o'rin oladi. Shuni inobatga olib, assotsiativ maydon termini eng maqbul tushuncha hisoblanadi. Bu termin maydon a'zolarini, ular qanday turdagi birlik bo'lishidan qat'iy nazar, hammasini o'z ichiga oladi.

Assotsiativ maydonga berilgan ta'riflardan kelib chiqib, unga xos quyidagi xususiyatlarni umimlashtirish mumkin:

1. Assotsiativ maydon a'zolari – til egalarining turtki so'zga bog'liq ravishda xotirada tiklangan birliklari bo'lib, turli til egalarida bu birliklar bir-biridan farq qiladi.
2. Assotsiativ maydon birliklari nafaqat til birliklari o'rtasidagi assotsiativ aloqani, balki narsa va hodisalarning inson tasavvuridagi assotsiativ bog'lanishini ham aks ettiradi.
3. Assotsiativ maydon birliklari – til egalarining turtki so'zga bog'liq tasavvurlari, bilimi va qiziqishlarini ifoda etuvchi elementlardir.
4. Assotsiativ maydon birliklari til egalarining ongda saqlangan tayyor birliklardan iborat bo'lib, ular so'zlar, iboralar, maqollar, hikmatli so'zlar, barqaror birlik sifatida ongda o'rnashib qolgan ayrim so'z birikmalari,

sodda gaplar va inson ichki nutqida shakllangan nutqiy sintaktik birliklarni o'z ichiga oladi.

5. Assotsiativ maydon turtki so'zning ma'no-mohiyatini ochib beruvchi tizim vazifasini bajaradi. Shuningdek, u til birliklarida davr davomida yuzaga kelgan ma'noviy o'zgarishlarni ham aks ettirishi mumkin. Assotsiativ maydon turtki so'zning uzual ma'nosi va virtual ma'nosi orasida farqlash imkonini beradi va tilning milliy-madaniy xususiyatlarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

6. Assotsiativ maydonda turtki so'z bilan semantik jihatdan bog'langan birliklar hamda semantik jihatdan turtki so'zga aloqador bo'lmagan birliklar ham uchraydi. Keyingi turdagi birliklar turtki so'z bilan talaffuz, tovush tarkibi yoki shakliy tuzilishiga ko'ra yaqin bo'lgan birliklardan iborat bo'ladi.

7. Assotsiativ maydon birliklari turli til sathlariga mansub bo'ladi. Odatda maydondan leksik va sintaktik sathga ega birliklar o'rin oladi.

8. Assotsiativ maydon funksional-semantik maydonga o'xshab, yadro va chegara qismlaridan tashkil topgan. Maydonning yadro qismida qo'llanish chastotasi yuqori bo'lgan birliklar joylashadi, chegara qismida esa turtki so'z bilan semantik aloqasi uzilgan, lekin shakliy va talaffuz jihatidan umumiy bo'lgan birliklar mavjud bo'ladi.

9. Turtki so'zning mohiyati va til egalarining ushbu so'zga oid bilim va tasavvurlariga qarab, assotsiativ maydonlar ko'lami va tarkibi turlicha bo'lishi mumkin.

10. Assotsiativ maydon individual xususiyatga ega. Shu bois uning tarkibi har bir til egasida farq qiladi va miqdori ham har xil bo'ladi.

Shuningdek, assotsiativ maydon murakkab tuzilmali bo'lib, u til egalarining tashqi olamga oid tasavvurlari asosida o'zaro assotsiativ bog'langan birliklar majmuini ifoda etadi. Assotsiativ maydon ham individual xususiyatni, ham til egalari jamoasiga xos tasavvurlarni aks ettiruvchi turli sathlardagi birliklar yig'indisidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ахманова О.А. Словарь лингвистических терминов. – М., 2005. – С. 576.
2. Балли Ш. Французская стилистика. – М.: Иностран. лит., 1955. – 416 с.
3. **Довголюк М.Н.** Ассоциативно-вербальное поле «армия»: лингвокогнитивный аспект: Дисс. ... канд. филол. наук., – Санкт-Петербург, 2016. – С. 47.
4. Ipsen, G. Der alte Orient und die Indogermanen // Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft / Festschrift für W. Streiberg. Heidelberg, 1924. – S. 200-237.
5. Караулов Ю.Н. Русский ассоциативный словарь. Кн.1, ч. 1. – М. – С 6.
6. Lutfullayeva D. Assotsiativ tilshunoslik nazariyasi. – Toshkent: "Merius", 2018. 46-bet.
7. Porzig W. Das Wunder der Sprache. – Bern, 1957.
8. Золотова Г.А. Семантическое поле предложения // Синтактика, парадигматика и их взаимоотношения на уровне синтаксиса. – Рига, 1970. – С. 89-193.

Шоира БАБАЕВА,

д.ф.п.н.(PHD), профессор Бухарского государственного
 педагогического института
 (babayevashoira@buxdpi.uz)

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКАЯ СПЕЦИФИКА ПОНЯТИЙ “ВЕРА”, “НАДЕЖДА”, “ЛЮБОВЬ” И “МУДРОСТЬ” В ГЕНДЕРНОМ АСПЕКТЕ (на материале русского и узбекского языков)

Аннотация: статья исследует лингвокультурологическую специфику понятий «Вера», «Надежда», «Любовь» и «Мудрость» как живых культурных концептов, объединяющих личностное, социальное и философское измерения. На основе анализа текстовых корпусов и ассоциативного эксперимента студентов выявлены их семантическая многомерность, метафорическая образность и роль как культурных кодов, передающих ценности и нормы общества. Результаты показывают, что концепты воспринимаются как универсальные ценности, формирующие эмоциональную и нравственную картину мира, при этом сохраняется динамика культурного и когнитивного осмысления у молодого поколения.

Ключевые слова: лингвокультурология, концепт, Вера, Надежда, Любовь, Мудрость, культурные коды, универсальные ценности.

Annotatsiya: maqola «lymon», «Umid», «Muhabbat» va «Hikmat» tushunchalarining lingvokulturaviy xususiyatlarini o'rganadi. Ular shaxsiy, ijtimoiy va falsafiy o'lchamlarni birlashtirgan jonli madaniy konseptlar sifatida tahlil qilinadi. Matn korpuslari va talabalarning assotsiativ tajribalari asosida ushbu konseptlarning semantik ko'p qirrali, metaforik obrazli va jamiyat qiymatlari hamda normalarini uzatuvchi madaniy kodlar sifatida roli aniqlangan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, konseptlar universal qadriyat sifatida qabul qilinadi, hissiy va axloqiy dunyoqarashni shakllantiradi, shu bilan birga yosh avlodda madaniy va kognitiv tafakkur dinamikasi saqlanib qoladi.

Kalit so'zlar: lingvokulturaviy tadqiqot, konsept, lymon, Umid, Muhabbat, Hikmat, madaniy kodlar, universal qadriyatlar.

Annotation: the article examines the linguocultural specifics of the concepts “Faith”, “Hope”, “Love”, and “Wisdom” as living cultural constructs that integrate personal, social, and philosophical dimensions. Based on the analysis of textual corpora and a student associative experiment, their semantic multidimensionality, metaphorical imagery, and role as cultural codes transmitting societal values and norms were revealed. The results show that these concepts are perceived as universal values shaping emotional and moral worldviews, while simultaneously reflecting the dynamic process of cultural and cognitive interpretation among the younger generation.

Key words: linguocultural research, concept, Faith, Hope, Love, Wisdom, cultural codes, universal values.

Введение. В гуманитарном знании XXI века язык всё более осмысляется не как нейтральный инструмент передачи информации, а как пространство формирования смыслов, ценностей и социальных ролей. Через язык общество конструирует свою картину мира, закрепляет духовные ориентиры и транслирует модели поведения. В этом контексте особую значимость приобретает исследование аксиологических концептов, отражающих базовые представления о нравственных основаниях бытия. К числу таких универсалий относятся понятия «Вера», «Надежда», «Любовь» и «Мудрость» — категории, формирующие духовное ядро как индивидуального, так и коллективного сознания. Несмотря на универсальный характер данных понятий, их

семантическое наполнение и образная репрезентация варьируются в зависимости от культурно-религиозной традиции, исторического опыта народа и социально-гендерных установок. Концепт «Мудрость» в русской языковой картине мира демонстрирует более сложную амбивалентность: с одной стороны, он связан с философской рефлексией и опытом, с другой — в культурной традиции присутствует образ «женской мудрости» как особой формы жизненного знания.

Актуальность данного исследования определяется необходимостью комплексного сопоставительного анализа духовно-аксиологических концептов в двух языках, принадлежащих к различным культурным и религиозным традициям. В условиях активного межкультурного взаимодействия понимание

глубинных смыслов базовых понятий становится особенно важным, поскольку именно в них концентрируется культурная память и ценностная система общества. Дополнительную значимость работе придаёт гендерный аспект, позволяющий выявить, каким образом язык закрепляет и воспроизводит представления о женственности и мужественности через интерпретацию духовных категорий.

Научная новизна исследования заключается в рассмотрении понятий «Вера», «Надежда», «Любовь» и «Мудрость» как единой аксиологической системы, формирующей гендерный код культуры в русском и узбекском языках. В отличие от традиционных исследований, где данные концепты анализируются изолированно или преимущественно в религиозном либо литературоведческом аспекте, в данной работе они рассматриваются в междисциплинарной перспективе — на стыке лингвокультурологии, когнитивной лингвистики и гендерных исследований. Такой подход позволяет выявить не только сходства и различия в семантической структуре понятий, но и динамику их интерпретации в современном языковом сознании.

Методология исследования. Методологическая основа работы строится на принципе целостного рассмотрения концепта как динамической единицы культуры, языка и сознания. Понятия «Вера», «Надежда», «Любовь» и «Мудрость» трактуются не как изолированные лексемы, а как сложные ментально-культурные образования, в которых переплетаются семантика, символика, ценностная оценка и социальные установки. Лингвокультурологическая перспектива обеспечивает рассмотрение концепта как «культурного кода», закреплённого в коллективном сознании. Когнитивный анализ направлен на реконструкцию внутренней структуры концепта — его ядра, периферии, образных и оценочных компонентов. Гендерный подход позволяет выявить способы символической маркированности духовных категорий и определить, каким образом через язык воспроизводятся представления о женственности и мужественности.

Методология реализуется поэтапно.

1. Концептуально-семантический анализ. На первом этапе проводится реконструкция семантической структуры исследуемых понятий и их узбекских коррелятов («имон», «умид», «муҳаббат», «ҳикмат») на основе толковых, этимологических и двуязычных словарей. Определяются ядерные значения, исторические наслоения смыслов, а также особенности оценочной составляющей.

2. Дискурсивный анализ. Функционирование концептов исследуется на материале художественной ли-

тературы, религиозных текстов, публицистики, фольклора и современных медиатекстов. Такой выбор материала позволяет проследить динамику интерпретации духовных категорий в различных типах дискурса и выявить трансформации их гендерной семантики в разные исторические периоды.

3. Паремииологический и фразеологический анализ. Пословицы, устойчивые выражения и афористические формулы рассматриваются как концентрированное выражение национального мировоззрения. Именно в паремииологическом фонде языка закрепляются устойчивые ценностные установки и гендерные стереотипы.

4. Сопоставительный анализ. Сравнительный метод выступает ключевым инструментом исследования. Он ориентирован не на формальное выявление лексических эквивалентов, а на реконструкцию культурных моделей, лежащих в основе концептов. Сопоставление осуществляется по следующим параметрам:

- структура и иерархия смыслов;
- образно-метафорическая репрезентация;
- ценностная направленность;

5. Когнитивное моделирование.

В рамках исследования осуществляется построение концептуальных моделей каждого понятия. Модель включает ядро (базовое значение), ближнюю периферию (культурно обусловленные смыслы), дальнюю периферию (индивидуально-авторские и контекстуальные интерпретации), а также гендерный вектор, отражающий распределение символических ролей. В совокупности выбранные методы позволяют рассмотреть духовные концепты как многослойные структуры, в которых язык фиксирует культурную память, социальные ожидания и гендерные сценарии поведения.

Основная часть. Понятия «Вера», «Надежда», «Любовь» и «Мудрость» в русском и узбекском языковом сознании образуют не просто ряд духовных ценностей, а целостную смысловую систему, в которой отражается представление общества о внутренней силе человека, его нравственной устойчивости и социальной роли. Эти концепты функционируют как своего рода «моральные ориентиры», задающие направление личному и коллективному бытию. Однако при внешней универсальности их семантика оказывается глубоко культурно и гендерно маркированной. В русской языковой картине мира «Вера» исторически связана с религиозной традицией и нередко персонифицируется. Уже сама грамматическая форма — существительное женского рода — создаёт предпосылку для ассоциативной связи с образом женщины как носительницы духовной

чистоты и терпения. В узбекской лингвокультуре эквивалентное понятие «вера» несёт в себе более выраженную нормативно-этическую нагрузку. Оно связано не только с внутренним убеждением, но и с ответственностью перед обществом и Богом. Концепт «Надежда» в русском языке тесно связан с ожиданием будущего, с внутренним светом, направленным вперёд. В пословицах и художественных текстах она часто изображается как последняя опора человека: «надежда умирает последней». Это выражение закрепляет образ надежды как спутницы страдания, что усиливает её эмоционально-женскую символику. Надежда в русском культурном коде — это способность ждать, терпеть и верить в лучшее. Гендерный аспект здесь проявляется в ассоциации с образом женщины, хранящей очаг, ожидающей возвращения, сохраняющей верность.

В узбекском языке «надежда» также связан с ожиданием, но его семантика более активна: надежда предполагает стремление, усилие, движение к цели. В поэтической традиции Востока «надежда» нередко соединяется с понятием судьбы и трудолюбия. Здесь надежда — не просто чувство, а мотивация к действию. Гендерная специфика проявляется в том, что «надежда» часто ассоциируется с будущим рода, семьи, детей, что усиливает его коллективный характер. Особую глубину в гендерном аспекте раскрывает концепт «Любовь». В русском языке он обладает широчайшим семантическим диапазоном: от религиозной любви к Богу до романтической страсти и материнской привязанности. Любовь здесь многолика, и её гендерная маркированность варьируется в зависимости от контекста. Однако устойчивым остаётся представление о женщине как о хранительнице любви, её источнике и воплощении. Женская любовь — жертвенная, терпеливая, бескорыстная — становится культурным идеалом. При этом мужская любовь в текстах чаще связана с действием, подвигом, завоеванием.

Анализ и результаты. С позиции лингвокультурологии понятия «Вера», «Надежда», «Любовь»

и «Мудрость» рассматриваются как ключевые концепты, формирующие национальную картину мира и отражающие ценностные ориентации общества. Они не только обозначают определённые состояния или качества, но и выступают носителями культурных символов, исторически и социально закреплённых в языке. В этом исследовании анализ проводился через призму лингвокультурологического подхода, фокусируясь на семантической, метафорической и символической структуре концептов, а также на способах их гендерно-культурной репрезентации. Исследование включало две группы студентов: первая занималась ассоциативным экспериментом, фиксируя личностное и культурное восприятие концептов, вторая — анализом текстовых корпусов (400 контекстов художественного, публицистического и религиозного дискурса). Основной целью было выявить, как концепты функционируют в языке как «культурные сигналы» и каким образом через них передаются нормы, ценности и культурные модели. Результаты показали, что концепты «Вера», «Надежда», «Любовь» и «Мудрость» выступают как многослойные лингвокультурологические структуры. Внутри каждого концепта можно выделить три смысловых доминанты:

- 1) личностно-эмоциональная — отражает субъективное переживание и внутреннюю духовную позицию;
- 2) социально-нравственная — фиксирует культурные нормы, ожидания общества и моральные ориентиры;
- 3) универсально-философская — выражает обобщённые культурные смыслы и абстрактные ценности, закреплённые в традиции.

Ассоциативные реакции студентов показали устойчивость этих структур: внутреннее восприятие концептов совпадало с их текстовой функцией в языке, подтверждая идею о том, что концепт существует одновременно в индивидуальном и коллективном сознании, в речи и в текстах культуры.

Сводная таблица смысловых доминант (в %)

Концепт	Личностно-эмоциональный	Социально-нравственный	Универсально-философский
Вера	62%	27%	11%
Надежда	70%	18%	12%
Любовь	46%	38%	16%
Мудрость	59%	23%	18%

Лингвокультурологический анализ текстов показал, что каждый концепт выполняет функцию «мостика» между языком и культурой. «Вера» закрепляет духовные ценности, одновременно отражая культурный идеал внутренней силы. «Надежда» формирует ожидание будущего и поддерживает систему моральных и социальных ориентиров. «Любовь» соединяет личностный и социальный уровни, интегрируя эмоциональное восприятие и коллективные ценности. «Мудрость» обеспечивает структурирование знаний и опыта, передаваемых через язык от поколения к поколению. Особое внимание лингвокультурологического анализа уделялось гендерной маркированности. Выявлено, что язык фиксирует культурные представления о распределении ролей, но делает это ненавязчиво: концепты остаются универсальными по своей природе, а культурная окраска проявляется как «тонкий фон», усиливающий смысловое поле и создающий эмоционально-символическую насыщенность. Главный вывод исследования состоит в том, что «Вера», «Надежда», «Любовь» и «Мудрость» в языке функционируют как культурные коды, обеспечивающие передачу коллективной памяти, ценностей и норм.

Выводы. Проведённое лингвокультурологическое исследование показало, что концепты «Вера»,

«Надежда», «Любовь» и «Мудрость» в современном языковом сознании выступают не просто словами, а полноценными культурными матрицами, в которых зафиксированы ценности, нормы, символы и исторически сложившиеся представления о мире. Они функционируют как «мосты» между языком, мышлением и культурой, формируя представление о человеке и обществе одновременно. Главная особенность выявленных концептов заключается в их многомерности. Каждое понятие объединяет личностно-эмоциональное измерение, через которое проявляется внутренний мир человека, социально-нравственное измерение, фиксирующее нормы, ожидания и ценности общества, универсально-философское измерение, обеспечивающее обобщение опыта и культурного наследия. Анализ текстовых корпусов и ассоциативный эксперимент студентов показали, что, несмотря на культурные различия и традиции, концепты сохраняют высокую универсальность. Они одновременно отражают культурные особенности и обеспечивают глобальную ценностную основу, понятную человеку вне зависимости от пола, возраста или социальной роли. Таким образом, язык выступает не только средством коммуникации, но и инструментом ментальной архитектуры культуры, закрепляющей коллективное знание и мировоззрение.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арутюнова, Н.Д. Лингвокультурология: основные понятия и подходы. — М.: Наука, 2001. — 256 с.
2. Крысин, Л.П. Семантика и смысл слова в русском языке. — М.: Лингвистика, 1998. — 312 с.
3. Иванова, И.В. Концепт в лингвокультурологическом исследовании. — СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2012. — 184 с.
4. Левина, Е.В. Гендерные аспекты семантики и языка. — М.: Академия, 2009. — 220 с.
5. Мелетинский, Е.М. Слово и культура: введение в лингвокультурологию. — М.: Прогресс, 2005. — 198 с.
6. Парамонова, А.Н. Когнитивная лингвистика и концептология. — М.: Флинта, 2010. — 230 с.
7. Люблинская, М.А. Русские пословицы и поговорки как отражение культурных ценностей. — М.: Вестник РАН, 2014. — 178 с.
8. Джураева, М. Узбекская лингвокультурология: традиции и современность. — Ташкент: Фан, 2011. — 210 с.
9. Кац, И.М. Языковая картина мира и национальные концепты. — СПб.: Речь, 2008. — 192 с.

Насибахон ТОЙЧИЕВА,
Доцент института языков и культуры
народов центральной Азии межфакультетской кафедры русского языка
toychiyeva1967@gmail.com

АНАЛИЗ ПРОБЛЕМ, ПРИ ИЗУЧЕНИИ И СОПОСТАВЛЕНИИ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ, ОТРАЖАЮЩИХ ПОВСЕДНЕВНУЮ БЫТОВУЮ СФЕРУ, В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация: в статье рассматриваются проблемные ситуации, которые встречаются при изучении и сопоставлении бытовой лексики, сравнивается и сопоставляется некоторая бытовая лексика русского и узбекского языков и их образование, перевод бытовых терминов. Сравнительный анализ бытовой лексики русского и узбекского языков выявляет разные духовные и бытовые ценности.

Ключевые слова: интенсивный процесс, национальный язык, интернационализации жизни, инновационно-технический прогресс, социолингвистический регион, западно-европейский язык, актуальность.

Annotation: the article discusses problematic situations that arise when studying and comparing everyday vocabulary, comparing and contrasting certain lexical units of Russian and Uzbek languages, and their formation, as well as the translation of everyday terms. A comparative analysis of the everyday vocabulary of the Russian and Uzbek languages reveals different spiritual and everyday values.

Key words: intensive process, national language, internationalization of life, innovative-technological progress, sociolinguistic region, Western-European language, relevance.

Annotatsiya: maqolada kundalik leksikani o'rganish va taqqoslashda yuzaga keladigan muammoli holatlar ko'rib chiqiladi, rus va o'zbek tillarining ba'zi kundalik leksik birliklari taqqoslanadi va ularning shakllanishi, kundalik atamalarining tarjimai tahlil qilinadi. Rus va o'zbek tillarining kundalik leksikasini taqqoslash tahlili ruhiy va kundalik qadriyatlarining farqliligini ochib beradi.

Kalit so'zlar: intensiv jarayon, milliy til, hayotning internatsionallashuvi, innovatsion-texnik taraqqiyot, sotsiolingvistik mintaq, g'arbiy yevropa tili, dolzarblik.

Ведение. Лингвистическая ситуация в настоящем развивающемся мире характеризуется интенсивными процессами обновления словарного состава литературных языков. Эти развивающиеся процессы в самой высоко масштабной степени сказываются на развитии и состоянии бытовой лексики каждого из национальных языков, что общей интернационализации жизни во всем мире в значительной мере действуют достижения инновационно-технического прогресса, имеющие всемирный характер.

Нужно говорить о масштабных (*знаменательных) вариантах интернационализации бытовой лексики. Одним из таких путей (является) представляется социолингвистический регион, объединяющий языки народов стран СНГ.

Сравнительное изучение бытовой лексики (терминологии) узбекского и русского языков свидетельствует о том, что имеется пласт лексики, заимствуемый многими языками из какого-либо одного языка.

Бытовая лексика представлена заимствованиями из западно-европейских языков (латинского, английского и других языков).

Вопрос функционирования терминов в каком-либо языке имеет свой объект, свою актуальность. Изучение специальной терминологии в процессе становления

высоко квалифицированных специалистов-вопрос, имеющий свою значимость в процессе изучения бытовой лексики на занятиях по русскому языку, так как изучение русского языка направлено на формирование будущих специалистов. Сравнительный анализ бытовой лексики русского и узбекского языков позволяет выявить разные духовные и бытовые ценности, которые, отражают ментальную картину как русского, так узбекского народа.

Методология. Исследования доказали, что лексика узбекского и русского языков отличается тем, что эти языки принадлежат к генетически разным семьям.

Русский язык принадлежит к славянской группе индоевропейской языковой семье, а узбекский язык генетически принадлежит к группе тюркских языков. Словарный состав узбекского языка богат узбекскими общетюркскими словами. Своеобразие сравниваемых языков проявляется в том, что бытовая лексика, отражающая сходные понятия, соотносится с разными символами, особенно важно, что в фольклоре и образно-речевом выступлении узбекского и русского народов фигурируют именно такие вещи, предметы и явления, которые типичны для его быта. И это типичное, оказывается, передает национальный колорит.

Узбекский язык очень богат и интересен. Лексика любого языка день за днем изменяется, обогащает язык новыми словами, это приводит к расширению

его словарного состава. В нашем краю сложились благоприятные условия для обогащения лексики русского языка. Всем известно о том, что лексическая система, выполняя свою функцию как средство общения, создается и обновляется, чтобы адекватно отразить, воспроизвести и закрепить новые понятия в словах и выражениях. Бытовая лексика образуется префиксально-суффиксальным способом, например: бытов-ой, бытов- и-ть, крутить -на-крут-к-а; а часто в сочетании с суффиксацией био-туалет, агро-банк, усечение основ, особенно характерное для образования неологизмов в разговорной речи (бук- из букинистический магазин).

Обращение к словарю не обеспечивает правильности употребления бытовых терминологических словосочетаний.

Сопоставительное изучение бытовых терминологий узбекского и русского языков свидетельствует о том, что имеется пласт лексики, заимствуемый многими языками из какого-либо одного языка.

Рассмотрим на примере: основная функция пылесоса – почистить пыль – чангсурар чангюткич уй ва жихоз чангини суриб тозалайдиган аппарат.

Мясорубка-гушт майдалагич, киймалагич, сепаратор молочный- сут сепаратори, радиолокация- радиотулкин ёрдамида объектларнинг турган жойини аниклаш, сенокосилка- пичан хашак урадиган машина, сенопресс-пичан пресслайдиган машина, пичан пресслагич, сеносушилка- пичан куриткич, сеноуборочная машина –пичан уришга оид, пичан урадиган машина, скрепа, степлер – кискич бириктиргич, соковыжималка – ширакискич, шарбатскикич (шира сувини сикиб оладиган асбоб еки машина, пекарня – нонвойхона, мясник – кассобхона, сольница – туздон, спичечница-гугурт кути, гугуртдон.

Радиатор – 1. Моторнинг сувини совитадиган мослама
2. Бинони буг еки кайнок сув билан иситадиган асбоб.

Самостоятельный поиск активизирует мыслительную деятельность обучаемых, помогает увидеть сложные отношения между значениями полисемантических слов, обогащает словарный запас студентов.

На материале лексики можно также построить проблемные ситуации, при которых студенты сталкиваются с фактами, требующими объяснения.

Рассмотрим некоторые слова бытовой лексики узбекского языка и сопоставим с русским языком. Есть такие бытовые лексик (термины) узбекского языка, когда сопоставляются с русским языком, нет вариантов этих слов в русском языке. Например: Арба-арава, бахча –1. богча;2. полиз; чопон-чабан, сундук- сандик, казань-

козон, кастрюль-кастрюль, арбуз-тарвуз, кишмиш-кишмиш, майиз, йогурт-йогурт, каймак- каймок, компот- компот, шарбат, печь-печка, халат- халат, игла-игна, чайник-чайнак, чай- чай, атлас-атлас, торт-торт, пирог- пирог, пирожки-пирожки, чебурек-чебурек, булочки-булочка и другие.

В русском языке термин бытовой-маиший хаёт кечириш .

В современной практике сравнительно-сопоставительного изучения языков можно выделить два основных типологических метода: 1) сопоставление двух или более языков с языком эталоном, от которого отталкиваются описания различных языков; 2) непосредственное сопоставление строя нескольких языков без сравнения с избранным языком эталоном.

Из представленных, вторая методика более приемлема.

Анализируя структуру языка, принято характеризовать строй русского языка - как синтетический.

При сопоставлении языков (русского и узбекского) важное значение приобретает изучение глубиной и поверхностной структур, точно взятых языковых категорий.

Сравнительно-сопоставительный анализ русского и узбекского языков позволяет установить, что в русском языке средства выражения слов и словосочетаний отличаются большим структурным разнообразием. Связь между языками помогает нам изучать навыки, расширяет мировоззрение, даёт новые значения, средства, присущие языку.

Язык отражает все изменения, происходящие в жизни общества, поэтому среди тех предметов, с которыми мы сравниваем, появляются новые слова, обозначающие новые явления, предметы.

Одно и то же слово, обозначающее конкретный предмет, может использоваться в разных сравнительных конструкциях, получая при этом разные смыслы, выполняя разные функции.

В русском языке встречаются сравнения, в которых что-то с чем-то сравнивают, обозначаются заимствованным словом. Например: йогурт-йогурт, кофе- кофе, какао-какао, имидж-имидж, тасвир, компьютер- компьютер, пульт- пульт, телевизор- телевизор, зангори экран, банка-банка, крышка-крышка, копкок и другие.

Таким образом, изучения узбекской и русской бытовой лексики показывает, что типологическое изучение традиции, обряды и бытовая лексика двух народов имеет важное значение.

Литература

1. Гак В. Г. Сопоставительная лексикология. – М.: Международные отношения, 1997.-264 с.
2. Акишина А.А., Формановская Н.И. Русский речевой этикет. – М.: Русский язык., 2001
3. Балкина Н.В. Учебное пособие по научному стилю речи. 1-2 ч. – М.: РУДН, 2002.
4. Ожегов С. И., Словарь русского языка. – М.: «Русский язык», 2004.

Ниетбай КАРИМБАЕВ,

*Кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой русского языка и литературы
 Каракалпакского государственного университета*

Гульзира УСЕНОВА,

Магистрант 2 курса Каракалпакского государственного университета

ПОНЯТИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНО-ОЦЕНОЧНОЙ ЛЕКСИКИ

Аннотация: в статье рассматривается понятие эмоционально-оценочной лексики в контексте современных лингвистических исследований XX–XXI вв. Анализируются теоретические основания выделения данного слоя словаря в рамках эмотиологии, функциональной семантики оценки, антропоцентрической парадигмы и теории коннотации. Предлагается рабочее определение эмоционально-оценочной лексики, ориентированное на системно-языковую и контекстно-текстовый уровни анализа и применимое к исследованию художественного дискурса.

Ключевые слова: эмоционально-оценочная лексика; эмотивность; оценочность; коннотация; функциональная семантика

Annotation: this article examines the concept of emotional-evaluative vocabulary in the context of contemporary linguistic research in the 20th and 21st centuries. It analyzes the theoretical foundations for identifying this layer of vocabulary within the framework of emotiology, the functional semantics of evaluation, the anthropocentric paradigm, and connotation theory. A working definition of emotional-evaluative vocabulary is proposed, focusing on the systemic-linguistic and contextual-textual levels of analysis and applicable to the study of artistic discourse.

Key words: emotional-evaluative vocabulary; emotiveness; evaluativeness; connotation; functional semantics

Annotatsiya: maqolada XX – XXI asrlardagi zamonaviy tilshunoslik tadqiqotlari kontekstida emotsional-baholovchi leksika tushunchasi ko'rib chiqiladi. Emotiologiya, baholashning funksional semantikasi, antroposentrik paradigma va konnotatsiya nazariyasi doirasida lug'atning ushbu qatlamini ajratishning nazariy asoslari tahlil qilingan. Emotsional-baholovchi leksikaning tizimli-lisoniy va kontekstual-matniy tahlil darajalariga yo'naltirilgan hamda badiiy diskurs tadqiqiga tatbiq etiladigan ishchi ta'rifi taklif etilgan.

Kalit so'zlar: emotsional-baholovchi leksika, emotivlik, baholovchilik, konnotatsiya, funksional semantika.

В лингвистике XX–XXI вв. эмоционально-оценочная лексика обычно понимается как та часть словаря, в которой значение слова и его типичное употребление включают субъективное отношение к обозначаемому: переживание, эмоциональную реакцию, ценностную квалификацию и связанную с ними установку на воздействие. Важно, что «эмоциональное» и «оценочное» в языке не существуют как два изолированных «слоя»: эмоция часто осмысливается через оценку (приятно/неприятно, достойно/постыдно, желанно/нежеланно), а оценка в речи почти неизбежно задаёт эмоциональный фон и формирует тональность высказывания. В результате эмоционально-оценочная лексика оказывается не «украшением» речи, а одним из базовых механизмов субъективации и аксиологической (ценностной) организации смысла, особенно заметным в художественной коммуникации.

Теоретическая опора для определения понятия складывается из нескольких исследовательских линий. Во-первых, эмотиология и теория эмотивности описывают способы вербализации эмоций и фиксируют, что эмотивный компонент может быть системным элементом значения, влияющим на смысл и коммуникативный эффект высказывания. В этом подходе эмоции рассматриваются не только как то, о чём можно сообщить, но и как то, что язык способен выражать и транслировать адресату; следовательно, эмотивность является характеристикой семантики и прагматики языковых единиц, а не только «темой» текста [8:65]. Во-вторых, теория оценки и функциональная семантика оценки задают инструмент

для анализа ценностных значений как структурированных: оценка описывается не бинарно, а как модель, где присутствуют субъект, объект, основание (критерий), шкала, знак и степень оценивания. Такой подход позволяет говорить об эксплицитной и имплицитной оценке, о смене критериев и о контекстном усложнении оценочного смысла [6:54-60]. В-третьих, логико-семантические и антропоцентрические подходы подчёркивают, что оценка в языке принципиально связана с человеческой перспективой и нормой: оценочные значения «привязаны» к системе ценностей, к культурным ожиданиям и к коммуникативной ситуации, а потому не могут быть сведены к «объективному» описанию мира [2: 22-30].

Из этих оснований следует методически важная установка: эмоционально-оценочная лексика определяется не по внешней «яркости» слова и не по субъективному впечатлению читателя, а через семантические и прагматические признаки, которые можно воспроизводимо выявлять на материале. В лексической семантике значение слова описывается как многокомпонентное; помимо денотативного ядра (предметной отнесённости) в значении могут присутствовать дополнительные элементы, отражающие отношение субъекта речи, социально-стилистическую маркированность и типичную прагматику употребления. Это напрямую связано с системной лексикографией и идеей того, что семантика слова может включать «надденотативные» компоненты, влияющие на выбор слова в тексте и на интерпретацию адресатом [1:56-62]. Следовательно, эмоционально-оценочная лексика — это не только «слова чувств», но и более

широкий слой единиц, где ценностные и эмоциональные компоненты выступают как часть значения или как устойчиво актуализируемый смысл.

Для теоретической точности необходимо развести несколько близких категорий, которые часто смешиваются в учебной и исследовательской практике. Эмотивность относится к языковому выражению и/или номинации эмоций; она проявляется как в прямой лексической номинации эмоциональных состояний, так и в косвенных способах выражения эмоции, когда переживание «считывается» через оценку, образность, модальность и речевую установку [8:38]. Оценочность относится к ценностной квалификации и задаёт шкалирование по оси «хорошо/плохо», «норма/отклонение», «желательно/нежелательно», а также по другим культурно значимым шкалам; она структурируется субъектом оценки и опирается на норму, идеал, социальное ожидание [6:21-26]. Экспрессивность и стилистическая маркированность, в свою очередь, связаны с интенсивностью и выразительностью речевого воздействия, с «тональностью» и эффектом речи; экспрессивное может обслуживать и эмоцию, и оценку, но не тождественно им. Стилистика подчёркивает, что выразительные значения образуют самостоятельную область средств и не сводятся к декоративной функции [4:97-103].

Особую роль в сближении эмоционального и оценочного играет коннотация. В коннотативном аспекте значения фиксируются надденотативные компоненты, сопровождающие «предметный» смысл: эмоциональные и оценочные семы, стилистические пометы, социальная маркированность, прагматическая установка, ассоциативный фон. Ключевой момент здесь в том, что коннотация не является произвольной «надстройкой»: она формируется в устойчивой речевой практике и культурной традиции, закрепляется в языке и потому может быть выявлена через повторяемые контексты, типичную сочетаемость и воспроизводимые интерпретации [7:15-21]. Из этого следует, что эмоционально-оценочная лексика в строгом смысле — это не просто «слова, которые кому-то кажутся эмоциональными», а единицы, для которых эмоционально-оценочная окраска либо системно закреплена, либо регулярно возникает в предсказуемых контекстах как результат коннотативного механизма.

Далее принципиально различить два уровня проявления эмоционально-оценочного смысла. На первом уровне находятся единицы, где эмотивный или оценочный компонент устойчив и распознаваем в языке: он проявляется в типичной сочетаемости, в стилистической маркированности, в регулярных прагматических эффектах и нередко фиксируется в лексикографической практике. На втором уровне находятся случаи контекстной актуализации, когда относительно нейтральная лексема получает эмоционально-оценочный смысл в конкретном художественном контексте за счёт образной соотнесённости, семантического окружения, композиционного акцента, интертекстуальной отсылки и жанровых ожиданий. Для поэзии этот второй уровень особенно значим, потому что поэтическое слово способно «перепрофилировать» значение, усиливая именно ценностно-эмоциональный план и переводя его в доминирующую позицию в структуре текста. Здесь важно опираться на методологию анализа художественного языка, где словоупотребление рассматривается как часть исторически и жанрово обусловленной системы художественных стилей и смысловых приёмов [5: 78-86].

С учётом изложенного рабочее определение, пригодное для последующего анализа поэтических корпусов, можно задать следующим образом. Эмоционально-оценочная лексика — это совокупность лексических единиц устойчивых сочетаний, которые на системно-языковом или контекстно-текстовом уровне выражают эмоциональные состояния и установки лирического субъекта и/или ценностные оценки обозначаемого, включают коннотативные и прагматические компоненты значения и выполняют в художественном тексте функции субъективации, формирования тональности и моделирования аксиологического пространства произведения. Важно, что такое определение предполагает проверяемость интерпретации: эмоционально-оценочный компонент должен обосновываться через семантический анализ, через устойчивость коннотации в речевой практике, через контекстные механизмы актуализации и через место единицы в тональности текста, а не через впечатление исследователя. Это соответствует общей установке лексической семантики на системность и на объяснимость выбора слова в тексте как результата взаимодействия значения, сочетаемости и коммуникативной задачи.

Использованная литература:

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды. Том 1: Лексическая семантика : 2-е изд., испр. и доп. — М. : Восточная литература, 1995. — VIII, 472 с.
2. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений [Текст] : Оценка, событие, факт / Н. Д. Арутюнова ; отв. ред. Г. В. Степанов. — М. : Наука, 1988. — 338 с.
3. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. — 2-е изд., испр. — М. : Яз. рус. культуры, 1999. — 895 с.
4. Балли Ш. Французская стилистика / пер. с фр. К. А. Долинина ; под ред. Е. Г. Эткинда ; вступ. ст. Р. А. Будагова. — М. : Изд-во иностр. лит., 1961. — 394 с.
5. Виноградов В. В. О языке художественной прозы : избр. тр. — М. : Наука, 1980. — 360 с.
6. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки = Semantica funcional da valorizacao. — М. : Наука, 1985. — 228 с.
7. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. — М. : Наука, 1986. — 141 с.
8. Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций : монография. — М. : Гнозис, 2008. — 414 с.

Albina GALIAKBEROVA

Senior Teacher, PhD Fergana State Technical University,

Almira NIGMATULLINA

Senior Teacher Fergana State Technical University

THE EFFECTIVENESS OF TRANSLATION THEORY IN TEACHING ESP TERMINOLOGY

Annotation: this article explores the pedagogical role of translation theory in ESP (English for Specific Purposes) terminology teaching, considering translation as both a cognitive and instructional tool. It shows that the principles of equivalence, semantic correspondence, and contextual adequacy foster terminological competence and reduce semantic interference. The results confirm that translation-based approaches improve students' comprehension, memory, and accurate use of professional vocabulary

Key words: language, ESP, terminology, translation theory, equivalence, semantic correspondence, professional vocabulary.

Аннотация: в статье исследуется педагогическая ценность теории перевода в обучении терминологии ESP (английский язык для специальных целей), при этом перевод рассматривается не как исключительно лингвистическая деятельность, а как когнитивный и методический инструмент. Подчеркивается, каким образом принципы эквивалентности, семантического соответствия и контекстуальной адекватности способствуют развитию терминологической компетенции и предотвращают семантическую интерференцию. Исследование показывает, что интеграция переводо-ориентированных подходов в обучение ESP улучшает понимание, запоминание и точность использования специализированной лексики.

Ключевые слова: язык, ESP (английский язык для специальных целей), терминология, теория перевода, эквивалентность, семантическое соответствие, профессиональная лексика.

Annotatsiya: maqolada ESP (maxsus maqsadlar uchun ingliz tili) terminologiyasini o'qitishda tarjima nazariyasining pedagogik ahamiyati o'rganiladi hamda tarjima faqat lingvistik faoliyat emas, balki kognitiv va metodik vosita sifatida qaraladi. Unda ekvivalentlik, semantik moslik va kontekstga muvofiqlik tamoyillari terminologik kompetensiyani rivojlantirishga hamda semantik interferensiyani oldini olishga qanday xizmat qilishi yoritib beriladi. Tadqiqot natijalari tarjimaga asoslangan yondashuvlarni ESP ta'limiga integratsiya qilish maxsus leksikani tushunish, eslab qolish va to'g'ri qo'llashni yaxshilashini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: til, ESP, terminologiya, tarjima nazariyasi, ekvivalentlik, semantik moslik, kasbiy leksika.

It should be noted that, the rapid development of science, technology, and professional communication has significantly increased the importance of English for Specific Purposes (ESP) in higher education. Students studying engineering, medicine, economics, law, and other professional disciplines often possess sufficient knowledge of general English but experience considerable difficulties when dealing with specialized terminology. Therefore, the challenge involves not only unfamiliar vocabulary but also the complex conceptual meanings embedded in professional terms. This makes the search for effective methodological approaches to teaching professional vocabulary in ESP particularly important. One effective approach is the application of translation theory, which enables learners not only to identify cross-linguistic equivalents but also to achieve a deeper understanding of terms, including their semantic and pragmatic characteristics in professional contexts. The use of translation strategies supports the development of

students' ability to comprehend terminology accurately and to use it appropriately in both spoken and written professional communication.

Equally important is the fact that, traditional approaches to ESP vocabulary teaching frequently rely on memorization, glossary work, and contextual guessing. Although these methods may provide superficial familiarity with terms, they often fail to ensure deep comprehension and accurate usage in professional contexts. In this regard, translation theory offers an effective pedagogical foundation that allows terminology to be taught not as isolated lexical units but as carriers of professional meaning. This approach contributes to the formation of students' holistic understanding of a professional terminological system, in which each term is considered in relation to other concepts and processes within the relevant field of knowledge. As a result, the acquisition of terminology becomes meaningful rather than being reduced to mechanical memorization. This, in turn,

enhances the accuracy of professional communication, reduces the risk of terminological errors, and promotes more confident use of specialized vocabulary in both oral and written communication.

In addition, translation theory is based on fundamental concepts such as equivalence, adequacy, semantic correspondence, and contextual adaptation. These principles are directly applicable to ESP teaching, where each term represents a precise professional concept. This can be understood as the search for an equivalent in the native language requires students to analyze the meaning of a term, understand its function within a specific field, and identify its conceptual boundaries. This analytical process transforms translation into a cognitive tool rather than a mechanical linguistic task. When students engage in translation of ESP terminology, they are compelled to examine the internal structure of terms, identify roots and affixes, and compare conceptual systems across languages. For example, many technical and medical terms originate from Greek and Latin. Through translation analysis, learners begin to recognize recurring elements, which facilitates both understanding and memorization. As a result, they acquire the ability to decode unfamiliar terms independently. An important aspect of applying translation theory in ESP teaching is the prevention of false equivalence. Students often tend to rely on direct lexical matches between languages, which may lead to semantic distortion. Translation exercises that require justification of chosen equivalents encourage critical thinking and help avoid such errors. By analyzing why a certain term cannot be translated literally, students gain a deeper understanding of professional semantics. Moreover, the integration of translation tasks into ESP instruction contributes to the development of intercultural competence, as professional terms and concepts often reflect the specific features of scientific traditions and professional practices in different countries. Awareness of these differences helps students not only to interpret terminology correctly but also to use it appropriately in intercultural professional communication. Thus, the application of translation theory in teaching ESP terminology is not limited to the development of lexical skills but is comprehensive in nature, fostering the development of analytical thinking, terminological literacy, and professional communicative competence in future specialists.

Moreover, translation promotes terminological consistency. In professional communication, the use of correct and uniform terminology is essential. Through comparative analysis of English terms and their equivalents in the native language, students learn to maintain accuracy and avoid variability that may lead to misunderstanding. From this perspective, the pedagogical effectiveness of translation-based terminology teaching is also evident in students' improved ability to read and comprehend authentic professional texts. Instead of perceiving terminology as isolated vocabulary items, learners begin to recognize them as part of a conceptual network. This network-based understanding enhances retention and facilitates practical application in academic and professional settings. It is important to note that the use of translation in ESP does not contradict communicative approaches to language teaching. On the contrary, it supports communicative competence by ensuring that students use terminology accurately and appropriately. Professional communication requires precision, and translation theory provides the tools necessary to achieve it. Therefore, translation should be regarded not as an auxiliary or secondary method, but as an integrated component of ESP teaching methodology. A balanced combination of translation exercises with communicative tasks, such as role plays, analysis of professional case studies, and simulation of real-life communication situations, ensures deeper acquisition of terminology and increases students' readiness for professional interaction in a foreign-language environment.

All things considered, the integration of translation theory into ESP instruction connects linguistic training with students' professional knowledge. It makes the learning process more meaningful and directly relevant to their field of study. As a result, students become more confident in using English for professional purposes and develop skills that extend beyond language learning into analytical and critical thinking. It can be concluded that, translation theory should be considered not as an auxiliary method but as a central pedagogical strategy in teaching ESP terminology. Its application contributes significantly to the development of terminological competence, conceptual understanding, and professional communication skills.

References

1. Baker, M. (2018). *In Other Words: A Coursebook on Translation*. Routledge.
2. Catford, J. C. (1965). *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford University Press.
3. Hutchinson, T., & Waters, A. (1987). *English for Specific Purposes*. Cambridge University Press.
4. Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. Prentice Hall.
5. Nation, I. S. P. (2013). *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge University Press.

Utkir OSTONOV,

PhD, acting associate docent

Department "Language teaching"

Samarkand Institute of Economics and Service

E-mail: ostonovutkir@mail.ru

SOCIAL-CULTURAL CONNOTATIONS OF RURAL TOURISM TERMS AND THEIR LINGUOCULTUROLOGICAL INTERPRETATION

Annotation: the article analyzes rural tourism terminology from a linguacultural perspective. Along with their nominative meanings, the socio-cultural connotations of terms reflecting traditions, values, social relations, and cultural codes are examined. The study highlights the role of rural tourism terminology in preserving cultural heritage and enhancing sustainable tourism development.

Key words: rural tourism, terminology, connotation, linguoculturology, cultural heritage

Аннотация: в статье анализируется терминология сельского туризма с лингвокультурной точки зрения. Наряду с их номинативными значениями, рассматриваются социокультурные коннотации терминов, отражающие традиции, ценности, социальные отношения и культурные коды. Исследование подчеркивает роль терминологии сельского туризма в сохранении культурного наследия и содействии устойчивому развитию туризма.

Ключевые слова: сельский туризм, терминология, коннотация, лингвокультурология, культурное наследие

Annotatsiya: ushbu maqolada qishloq turizmi atamaları lingvomadaniy yondashuv yordamida tahlil qilinadi. Atamalarning nominativ ma'nosi bilan bir qatorda, ularning ijtimoiy-madaniy ma'nolari ya'ni xalq turmush tarzi, an'analari, qadriyatları, axloqiy me'yorları va ijtimoiy munosabatlari bilan bog'liq yashirin semantik qatlamlar ochib beriladi. «Non sindirish», «dasturxon yozish», «choy xizmati», «kelinni kutib olish» va «ibodat qilish» kabi atamalar yordamida qishloq turizmi tilining madaniy kodlarning tashuvchisi sifatidagi roli asoslanadi. Tadqiqot natijalari qishloq turizmini rivojlantirishda terminologik tizimlarning ahamiyatini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: qishloq turizmi, atama, ma'no, lingvomadaniyatshunoslik, madaniy meros, milliy qadriyatlar

Introduction

In today's globalization, tourism is becoming not only a sphere of economic activity, but also a means of intercultural dialogue, awareness of national identity and promotion of cultural heritage. In particular, rural tourism plays an important role in preserving local culture, traditional lifestyles and social values. Language and terminology serve as an important tool in this process.

Rural tourism terms often appear not as simple lexical units, but as linguistic phenomena that embody a certain cultural content and social experience. Therefore, it is an urgent issue to analyze them not only in the literal sense, but also in the connotative and cultural sense.

Literature review

The issue of studying the cultural connotation of

terms in the science of linguoculturology has been widely covered in the studies of such scientists as V. Telia, Yu. Stepanov, C. Kramsch, E. Sapir. Within the framework of tourism linguistics, terminology is considered as a code that represents cultural heritage.

Although terms related to rural culture in Uzbek linguistics have been studied from the perspective of ethnolinguistic and cultural studies, their connotative interpretation in the context of rural tourism has not been systematically analyzed. This article aims to fill this gap.

Analysis and results

Rural tourism terms are not only linguistic units that express the subject, but also have connotative components that reflect socio-cultural content. Their socio-cultural connotation is a set of subconscious

meanings associated with the life of the people, customs, values, moral norms and social relations existing in society.

Rural tourism terms, especially words and phrases that express cultural traditions, rituals and specific aspects of people's life, serve as an important tool in the formation of national identity. For example, "breaking bread" - as a symbol of peace, friendship and respect, strengthens social solidarity in society. Also, the phrase "greeting the bride" expresses the respected place of women in the family and society, social roles in the wedding ceremony through language.

Many words in rural tourism terminology are closely related to the ancient traditions, life experience and religious and spiritual beliefs of the people. For example, "praying" is a spiritual and practical action that is carried out before and after a trip, behind which lays the people's respect for life, nature and gods.

Through such terms, tourists have the opportunity to perceive not only the natural beauty of the village, but also its cultural and spiritual world. Therefore, linguistic units in the field of rural tourism are an important tool for preserving cultural heritage and passing it on to new generations.

Rural tourism terms often reflect social relations, family systems, roles in society and communication styles. For example, the term "tea drinking" refers not only to the tea ceremony, but also to a form of intimacy and communication between people. Thus, the terms create a linguistic representation of informal connections and interactions that occur in a cultural environment.

In rural tourism activities, the correct understanding and acceptance of these terms in a cultural context improves the quality of interactions with tourists. When tourists understand these connotative meanings, they enter into a deeper and more meaningful dialogue with the villagers, as a result of which mutual respect and trust are strengthened.

Rural tourism terms embody the cultural codes of a society or ethnic group. These terms express the traditional values, customs, social roles and relationships of rural life. For example, the expression "writing a table" reflects a culture of hospitality and kindness, in which the table serves not only to place

food, but also as a center for social communication. Thus, through the term, language allows us to access the deeper layers of the cultural phenomenon.

Many terms in the field of rural tourism reflect social norms and values. For example, ritual terms such as "kelin salom" not only express social norms, the role of women in society and family relationships, but also evoke strong emotional feelings - such as respect, love, loyalty. Also, terms related to the game "ko'pkari" include the cultural context of courage, heroism, mutual respect and competition in society.

Rural tourism terms are not limited to expressing meaning, but also participate in the process of social communication. With their help, a cultural dialogue is created between the tourist and the village population. Through these terms, the tourist experience becomes not only about seeing and hearing, but also about emotional and spiritual perception. For example, the process of "praying" helps the tourist feel like an integral part of village life, which deepens intercultural understanding.

Many rural tourism terms retain the long historical experience and cultural heritage of the people. Through them, information is obtained about the social and cultural image and lifestyle of historical periods. For example, the tradition of "tea drinking" reflects not only the tea ceremony, but also the culture of hospitality and communication that has been going on since ancient times. Thus, the terminological system continues the memory of the people and cultural heritage through language.

Today, as rural tourism develops on a global scale, its terms act as a bridge between local (local) and global (universal) culture. Although terms specific to local culture are new and interesting for tourists, they are distributed in an adapted form in the language of the global tourism industry. This process requires a balance of linguistic and cultural connotations - while preserving national identity; the terms must be understandable to an international audience.

The socio-cultural connotations of rural tourism terms enrich communication in the tourism sector, strengthen tourists' attachment to the place and deepen their cultural experience. Also, tourist services, products and rituals formed on the basis of cultural connotations create attractiveness for tourists. This serves the sustainable development of rural tourism.

Many terms in the field of rural tourism reflect the expression of gender relations and gender roles in society. For example, the term “kelin salom” is not only part of the wedding ceremony, but also indicates the place of a woman in the family and society, her respectability, social role and unique status. At the same time, sports games such as “ko’pkari”, which are characteristic of men, reinforce the image of courage and masculinity. Through such terms, gender norms and cultural stereotypes in rural life become language.

The socio-cultural connotations of rural tourism terms also depend on which social groups and classes they are used by. For example, some traditional terms may originate from the everyday life of ordinary villagers, while others may be widespread among wealthier or more cultured groups. Therefore, the connotation of terms also determines the scope of their use and understanding, which is important in the formation of social identification and group identity.

The socio-cultural connotation of rural tourism terms affects tourists and local residents not only cognitively, but also emotionally. For example, traditions such as “breaking bread” evoke feelings of sincerity, trust and respect, encouraging the tourist to feel part of rural life. Thus, these terms enrich the emotional aspects of the tourism experience and facilitate intercultural communication.

Many terms in rural tourism are closely related to nature and its protection, reflecting an ecological culture. For example, the terms “eco-farming” or “organic farming” represent not only agricultural technologies, but also a responsible attitude towards natural resources. The connotation of these terms teaches tourists to respect the nature of rural areas

and the need to preserve it, and also serves the development of sustainable tourism.

Cultural exchange through terms in the process of rural tourism is an important socio-cultural process. Tourists not only learn new places using the local language and traditional terms, but also gain a deeper understanding of the values, lifestyle and social relations of the local society. This allows for the development of intercultural dialogue, making tourism more meaningful and effective.

In modern times, terms related to rural tourism are undergoing transformation under the influence of new socio-cultural situations and technological changes. For example, the traditional “tea drinking” ceremony can find a new interpretation within the framework of modern tourism services. This process indicates the expansion of socio-cultural connotations of terms, the adoption of new meanings and the flexibility of culture.

Rural tourism terms are not only linguistic units, but also cultural codes reflecting socio-cultural connotations. Values, customs, social relations and emotional values in society are embodied around them.

Conclusions and Suggestions

In conclusion, rural tourism terms are not simple lexical units, but cultural codes with socio-cultural connotations. Their correct interpretation increases the quality of tourism services and serves to preserve cultural heritage.

As a suggestion: strengthening the explanatory approach in the process of translating terms;

- creating special linguoculturological dictionaries for rural tourism;
- integrating the cultural content of terms into tourist programs is recommended.

References

1. Kuchkarov, S., & Yuldosheva, M. (2024). Community-based tourism experiences in Surkhandarya.
2. Permaculture Research Institute. (2014). Desert Oasis Project.
3. Tokhtayev, B., & Ergasheva, M. (2023). Modern forms of tourism: Glamping experience.
4. Akbarov, A., & Rahimova, M. (2023). Rural Tourism Development and Digital Adaptation.
5. Ganiyev, M., & Tursunova, L. (2024). Development of agroecotourism in the Andes and its ecological significance.

Mamura SAIDOVA,
 Associate Professor (PhD)
 Teaching English Methodology Department
 English language faculty -3 USWLU

THE CORRELATION BETWEEN GRAMMATICAL AND COMMUNICATIVE ASPECTS OF INTERROGATIVE SENTENCES IN ENGLISH AND RUSSIAN

Annotation: the article examines the relationship between the grammatical and communicative aspects of interrogative sentences in English and Russian in a comparative perspective. The relevance of the study is due to the growing interest of modern linguistics in the functional-pragmatic analysis of syntactic constructions and their role in speech interaction. The paper shows that an interrogative sentence is a complex unity of formal-grammatical and communicative-pragmatic characteristics, which are not always in direct correspondence with each other.

Key words: *interrogative sentence; grammatical aspect; communicative aspect; pragmatics; English; Russian; comparative analysis.*

Аннотация: в статье рассматривается взаимосвязь между грамматическими и коммуникативными аспектами вопросительных предложений в английском и русском языках в сравнительном аспекте. Актуальность исследования обусловлена растущим интересом современной лингвистики к функционально-прагматическому анализу синтаксических конструкций и их роли в речевом взаимодействии. В статье показано, что вопросительное предложение представляет собой сложное единство формально-грамматических и коммуникативно-прагматических характеристик, которые не всегда находятся в прямом соответствии друг с другом.

Ключевые слова: *вопросительное предложение; грамматический аспект; коммуникативный аспект; прагматика; английский язык; русский язык; сравнительный анализ.*

Annotatsiya: ushbu maqola ingliz va rus tillaridagi so'roq gaplarning grammatik va kommunikativ jihatlarini o'rtasidagi munosabatni taqqosiy nuqtai nazardan o'rganadi. Tadqiqotning dolzarbligi zamonaviy lingvistikaning sintaktik konstruksiyalarning funksional-pragmatik tahlili va ularning nutq aloqasidagi roli bo'yicha ortib borayotgan qiziqishiga bog'liq. Maqolada so'roq gap formal-grammatik va kommunikativ-pragmatik xususiyatlarning murakkab uyg'unligi ekanligi, ularning har doim bir-biri bilan bevosita mos kelmasligi ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: *so'rov gap; grammatik jihat; kommunikativ jihat; pragmatika; ingliz tili; rus tili; taqqoslash tahlili*

An interrogative sentence is one of the key syntactic units of a language, performing an important communicative function: obtaining information, expressing doubt, prompting a response from the addressee. In modern linguistics, an interrogative sentence is considered not only as a grammatical structure, but also as a means of realizing the speaker's communicative intentions.¹ In this regard, the study of the relationship between the grammatical and communicative aspects of interrogative sentences is of particular relevance, especially in a comparative perspective based on the material of different-system languages, such as English and Russian.²

In traditional grammar, an interrogative sentence is defined as a syntactic construction whose main purpose is to express a question and obtain information. The grammatical aspect of an interrogative sentence includes a set of formal features, such as word order, the presence of interrogative words, intonation, and special grammatical indicators.³

In Russian, the main formal means of expressing interrogativity is intonation, as well as the use of interrogative words (*кто, что, где, почему* и др.). The word order can remain close to that of a narrative, for example:

Ты придёшь завтра?

In English, questions are usually formed in a more grammatically strict manner — by inverting the subject and predicate, using auxiliary verbs (do, be, have, modal verbs), as well as question words:

Do you like this book?

Thus, even at the grammatical level, there is a difference between the analytical structure of English and the synthetic-analytical nature of Russian.

Typology of interrogative sentences

In both languages, the following main types of interrogative sentences are traditionally distinguished:

1. **General questions** (Yes/No questions):

Are you ready? — Ты готов?

2. **Special questions** (Wh-questions):

Where do you live? — Где ты живёшь?

3. **Alternative questions:**

Do you want tea or coffee? — Ты хочешь чай или кофе?

1 Bondarko, A. V. (1991). *Teoriya funktsional'noy grammatiki* [Theory of functional grammar]. Leningrad: Nauka.

2 Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge grammar of the English language*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781316423530>

Разделительные (вопросительно-утвердительные) конструкции:

You like it, don't you? — Тебе это нравится, не так ли?

Despite the formal similarity of the types, their grammatical structure and communicative load in English and Russian differ significantly.

From a communicative point of view, an interrogative sentence is considered a means of realizing a certain speech intention of the speaker. A question is not always aimed exclusively at obtaining information; it can perform additional pragmatic functions: expressing a request, encouragement, doubt, irony, or emotional evaluation. For example, the English sentence:

*Could you open the window?*⁴

Grammatically is interrogative, but communicatively performs the function of a polite request. A similar situation can be observed in Russian:

*Ты не мог бы открыть окно?*⁵

In this case, the grammatical form of the question enters into a complex relationship with the communicative meaning of the statement, which goes beyond the question itself.

Rhetorical questions as a special type of communicative construction

Rhetorical questions, which do not expect an answer, occupy a special place in the system of interrogative sentences. Their main function is to enhance the expressiveness of a statement and influence the addressee.

Ср.:

Who doesn't want to be happy?

*Кто не хочет быть счастливым?*⁶

In both languages, rhetorical questions formally retain the grammatical features of interrogative sentences, but communicatively they are closer to affirmative or evaluative statements. This indicates a discrepancy between grammatical form and communicative function.

Formal grammatical conditioning of questions

In English, the communicative interpretation of an interrogative sentence largely depends on its grammatical

structure. Violation of the rules of inversion or use of auxiliary verbs can lead to a change or loss of interrogative meaning.

In Russian, on the contrary, the communicative function of a question is often realized even in the absence of formally expressed grammatical markers, which enhances the role of intonation and context.

Ср.:

Ты правда так думаешь?

Context as a factor in communicative interpretation

Context plays a decisive role in the interpretation of interrogative sentences in both languages. The same grammatically structured interrogative sentence can convey different communicative meanings depending on the communicative situation.

English:

Are you coming?

Can express either a neutral request for information or reproach or impatience, depending on the pragmatic context and intonation. Similar ambiguity is also characteristic of Russian interrogative constructions.

A comparative analysis shows that English is characterized by a stricter correlation between grammatical form and question type, whereas Russian allows for greater freedom of communicative interpretation with a relatively stable grammatical form.

This difference is due to the typological features of the languages and reflects different strategies for organizing speech communication.

The analysis shows that interrogative sentences in English and Russian represent a complex unity of grammatical and communicative aspects. In English, the grammatical marking of the question dominates, while in Russian, intonation and context play a leading role. At the same time, in both languages there is a discrepancy between the form and function of interrogative sentences, especially in cases of rhetorical and indirect questions.

A comparative study of interrogative sentences provides a deeper understanding of the mechanisms of interaction between grammar and communication and is of great importance for translation theory, intercultural communication, and foreign language teaching methodology.

4 Arutyunova, N. D. (1976). *Predlozhenie i yego smysl* [The sentence and its meaning]. Moscow: Nauka.

5 Kobozeva, I. M. (2000). *Lingvisticheskaya semantika* [Linguistic semantics].

Moscow: URSS.

6

The list of used literature:

1. Arutyunova, N. D. (1976). *Predlozhenie i yego smysl* [The sentence and its meaning]. – Moscow: Nauka.
2. Bondarko, A. V. (1991). *Teoriya funktsional'noy grammatiki* [Theory of functional grammar]. – Leningrad: Nauka.
3. Mukhamedova N.A. "Communicative and functional features and contextual factors of non-categorical statements". *The Lingua Spectrum Journal*. Transforming language education: global trends in the context of artificial intelligence. – Tashkent, 2025, 759 – 762p
4. Saidova M.S. "The concept of function and context within the framework of the communicative approach". *Western European Journal of Historical Events and Social Science* Volume 1, Issue 3, November, 2023, 46-48p
5. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). *A comprehensive grammar of the English language*. – London: Longman.

ADABIYOTSHUNOSLIK

Shoxista NIZOMOVA,
Buxoro davlat pedagogika instituti
O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida dotsenti

O'ZBEK XALQ MAROSIMLARIDA TO'RT UNSUR (SUV, OLOV, HAVO, TUPROQ) OBRAZLARINING POETIK IFODASI

Annotatsiya: ushbu maqolada o'zbek xalq marosimlarida suv, olov, tuproq, havo obrazlarining poetik ifodasi she'rlarda inson his-tuyg'ularining berilishi haqida fikr yuritilgan. O'zbek she'riyati bir-biridan ajoyib ramzlarga, o'xshatishlarga boy. Ayniqsa, zamon va makon tasviri she'riyatimizda o'ziga xos obrazlilikni yaratgan. Shuningdek, xalq marosimlarida suv, olov, havo, tuproq obrazining ifodasi xususida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: *zamonaviy she'riyat, obraz, badiiy obraz, an'ana, qadriyat, marosim, kult, poetik ifoda*

Аннотация: в данной статье рассматривается поэтическое выражение культа воды в узбекских народных ритуалах, а также выражение человеческих эмоций в стихах. Узбекская поэзия богата прекрасными символами и сравнениями. В частности, изображение времени и пространства создало уникальную образность в нашей поэзии. Также обсуждается выражение образа воды в народных ритуалах.

Ключевые слова: *современная поэзия, образ, художественный образ, традиция, ценность, ритуал, культ, поэтическое выражение*

Annotation: this article discusses the poetic expression of the cult of water in Uzbek folk rituals, the expression of human emotions in poems. Uzbek poetry is rich in wonderful symbols and similes. In particular, the depiction of time and space has created a unique imagery in our poetry. It also discusses the expression of the image of water in folk rituals.

Key words: *modern poetry, image, artistic image, tradition, value, ritual, cult, poetic expression*

O'zbek xalq she'riyati bilan birga o'zbek zamonaviy she'riyatida ham suv, olov, havo, tuproq kultining poetik ifodalari juda kuchli saqlanib qolgan.

O'zbek xalq marosimlari, marosim folklori janrlarining deyarli barchasida suv, olov, havo, tuproq obrazi yetakchi o'rinda turganligi va magik-ritual ahamiyat kasb etganligi kuzatiladi.

Xalq lirikasini suv obrazlarisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Suv xalq qo'shiqlaridagi eng faol obrazlardan biridir.

Suv – tabiat hodisasi. Uning tabiatda aylanib yurishi arxaik dunyoqarashda jonning ko'chib yurishiga o'xshatilgan.

Jahondagi turli dinlar, kultlar, marosim va miflarda suvning o'zni shu darajada kattaki, shuning uchun u bilan bog'liq qarashlar ham kengdir. **Ana** shu sabab ularni bir joyga to'plash juda qiyin. **Azaldan** bu urinish muvaffaqiyatsiz bo'lib kelgan.

Qur'oni Karimda suv yerni tiriltiruvchi ilohiy tuhfa, barcha jonotning ilk asosi hisoblanadi. Xususan, **"Anbiyo"** surasi 30-oyatida Olloh shunday deydi: "...barcha jonli mavjudotni suvdan (paydo) qilganimizni ko'rmadinglarmi?!".

O'zbeklarda qurg'oqchilik yillari "Sust xotin" marosimining o'tkazib kelinishi ham bu qadimiy inonchga mos keladi. Yana bir qadimiy ajdodimiz buloq, chashmalarni ko'rib, suv yer tagidan chiqadi, yer tagida suv xudolari qarorgohi bor deb o'ylagani sababli jahondagi ko'pgina chashmalar, buloqlar kult obyektiga aylanib ketgan. Jahonning ko'pgina xalqlari miflarida Koinotda dastlab faqat suv bo'lgan. Olov, yer, o'simlik, hayvonlar suvdan tarqalgan deb talqin qilinadi.

Afsonaviy Nuh payg'ambar to'foni suvning asl, ilk holatiga qaytishi, olamning poklanishi ramzidir. Shu sabab Nuh payg'ambari ikkinchi Odam, deb ham hisoblaydilar.

Bu faktlarning barchasi ajdodlarimiz suvni osmon va ruhlar dunyosi bilan bog'liq deb tasavvur qilganliklarini ko'rsatadi. Suv bilan bog'liq marosimlar, odatlar, irimlar o'zbek xalq maishiy

turmushida ham shunchalar ko'p saqlanib qolganki, ularning barchasini sanab tugatish qiyin.

Turkiy xalqlarda suv juda qadimdan Olloh ne'mati, barcha uchun baravar hisoblangan. Shu sabab uch xonliklar davrida ham suv yerdan farqli ravishda umumxalqniki hisoblangan (246. S.179).

Suv kultining izlari o'zbek xalq ijodining deyarli barcha janr namunalari o'z badiiy ifodasini topgan. Ertaklarda qahramon tashlagan oynadan daryolar hosil bo'lishi suv kulti va partial magiyaga inonchning badiiy ko'rinishidir. Chunki an'anada oyna suv parchasi hisoblangan.

Qadimgi odamlar tasavvurlarida tabiat ongli tushunilib, hosildorlik kultlarida men senga, sen menga aqidasi hukmron bo'lgan. Bu aqidaga ko'ra, insonlar tabiat hodisalari – yer, suv, olov, o'simliklar va h.z. homiylariga qanchalik ko'p va eng aziz narsalarini qurbonlik qilishsa, ular ham buning evaziga odamlar so'ragan narsani berishgan. J.Frezer ma'lumotlariga ko'ra, Nil daryosi bo'yida yashovchi xalqlar yosh qizni yasantirib, Nilga tashlaganlar. Go'yo qiz va er deb bilingan daryoni nikohlaganlar. Odamlar suvga eng go'zal qizimizni bersak, u bizga mo'l hosil beradi deb inonganlar. Keyinchalik bu marosim o'rnini suvga tanga tashlash odati egallagan (240. S.411). Muqaddas bilingan suvlarga tanga tashlash odati o'zbeklarda ham yaqin-yaqingacha mavjud bo'lgan.

Ibtidoiy kishilar tasavvuri asosida yaratilgan asotir va afsonalar, ertaklarda tasvirlanishicha, insonlar dunyosi kabi suv dunyosi ham mavjud. Uning o'z hukmdorlari va qonun-qoidalari bor. Masalan, yunonlarda Neptun (Poseydon) dengiz ma'budi sifatida talqin etilgan.¹ Ana shunday tasavvur-tushunchalar asosida suv **va insonlar dunyosini** o'zaro o'xshatish, tenglashtirishdan iborat **1 Алимӯхамедов А. Антик адабиёт тарихи. Иккинчи нашри. Дарслик. – Тошкент: «Ўқитувчи», 1975. Б.330.**

metaforik ko'chimlar paydo bo'la borgan. Bunday obrazlantirish esa hozirgacha saqlanib kelayotganligi alohida e'tiborni tortadi. Masalan, hozirgi she'riyatda ham suv bilan bog'liq afsonaviy obraz – **suv parisi** timsoli uchraydi. Zero, qadimgi insonlar suv mamlakati, suv devlari va suv parilariga ishonch bilan qarashgan. Ular haqida turli afsona va ertaklar yaratishgan. Pari, asosan, inson qiyofasida tasavvur qilinadi, ko'p hollarda u chiroyli qiz yoki yigit, ayrim hollarda, hayvon, qush, olov tarzida tasvirlanadi.

Etnograf G.P.Snesarev Xorazmda hozirgacha saqlanib qolgan tanga yoki mirobni suvga tashlash odatini ana shunday qadim marosimlarning asoratidir deydi. (196, S.238). Qizig'i shundaki, qurbonlik odatlari o'tgan asr boshlarida ham ayrim yerlarda mavjud bo'lgan. Masalan, Piskent shahri yaqinida Kampiro'ldi degan joy bor. Keksalardan eshitishimizcha, o'tgan asrning 20-yillarida suv toshqini bir necha kun tinmagan. Odamlar echki, qo'y, sigirni qurbonlik qilib ko'rishgan-u, natija bo'lmagan. Shunda bir kekxa kampir o'z ixtiyori bilan o'zini suvga tashlaganda, sel tinib qolgan emish. Suv quturib qurbonlik talab qilayapti, deb tushunilgani uchun bunday odat ilgari ham bo'lgan ekan. Shuningdek, O'zbekistonning barcha tumanlarida ko'klamgi ariq qazish payti ariqqa birinchi suv kelganda, odamlar, albatta, bir-birlarini suvga pishib oladilar. Suvga pishish odati qurg'oqchilik paytidagi "Sust xotin" marosimida ham juda keng qo'llaniladi. Bizningcha, bular suvga, aniqrog'i, uning ilohasiga qurbonliklar berishning transformatsiyaga uchragan ko'rinishi bo'lib, shu yil butun el suvday serob bo'lsin, degan maqsadga qaratilgan va buning uchun suvning magik kuchiga ishonishgan.

Bu etnografik faktlar va inonchlar xalq ertaklarida suv devlari va ajdarlariga har kuni bir qizni qurbonlikka berish, suv qizlari, suv alvastilari haqidagi afsonalar tarzida ifodalangan.

Hosildorlik kultlariga xos muhim bir xususiyat shundaki, ularda ayollar, aniqrog'i ayol jinsidan deb tushunilgan ilohalar yetakchi rol o'ynaydi. **Ayollarning** tabiiy farzand ko'rish qobiliyatlari jahon xalqlari e'tiqodlari, tasavvurlarida hosildorlik va sevgi ilohalarining ko'plab yaratilishiga olib kelgan. Turkiy mifologiyadagi Umay ona, ayollar topinadigan **Anbar** ona, Bibi Fotimalar ana shular jumlasidandir.

O'zbek maqollarida suv yorug'lik, hosil manbai, gavhar deb talqin qilinsa, topishmoqlarda suv qiz bola ko'chimi vositasida ham ko'p ifodalanadi:

Uzun-uzun iz ketdi,
 Uzun bo'lyi qiz ketdi.
 Toshga tegdi taq etdi,
 Sirg'alari yarq etdi (suv).

O'zbek xalq lirikasida uzun bo'y, uzun soch ayol go'zalligining mezonlaridir. Demak, qiz bola suvday suluv. "**Avesto**"dagi **Advisura – Anaxita** suv ilohasi bo'lib, keyinchalik keng ma'noda hosildorlik ma'budasi va homilador ayollar bilan chaqaloqlar homiysiga aylangan (196. 242-248).

G.P.Snesarev **Anbar** ona obrazini **Anaxitaning** islom dini kirib kelganidan keyingi ko'rinishi deb talqin qiladi. Islom ta'siri tufayli **Anaxitaning** suv ilohaligi vazifasi uning o'g'li Hubbiga ko'chadi. Rivoyatga ko'ra, **Anbar** ona kaptar shaklidagi o'g'lini tanimay, unga tosh otganida o'g'li jumhuriyatimizda qo'shiq sifatida mashhur mana bu so'zlarni aytgan ekan:

Quvmang meni toshlar bilan,
 Ko'zing to'lar yoshlar bilan (196. S.255)
 Qo'shiqning xalq ijodidagi to'la varianti quyidagicha:
 Otma meni toshlar bilan,
 Uchib ketay qushlar bilan.
 Qushlar qaytsa, men qaytmayman,
 Ko'zing to'lsin yoshlar bilan (154. 69-b.).

Bu fakt, afsona, rivoyatlar ham xalq qo'shig'iga tarixiy, mazmuniy asos bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

Ajdodlarimiz suvning yaratuvchanlik xususiyatini ayollarga ko'chirib, ayolning farzand ko'rishini suvning xislatlariga ko'chirib borgan. Bu mushohada xalq lirikasida suv g'oyasini sevgi, oila, farzand, baxtli-to'kin turmush istaklari bilan uyg'unlashtirgan. Yuqoridagi topishmoqda suvning qiz bolaga o'xshatilishi faqat badiiy tasvir vositasi bo'lmay, an'anaviy dunyoqarashning poetik qayta mushohada qilishga uchragan ifodasi hamdir.

V.Y.Propp ertaklardagi Baba Yaga obrazi munosabati bilan bu obrazni odamlar homilani erlar ishtirokisiz paydo bo'ladi, deb tushungan davrlar mahsuli, deb izohlaydi (19. S.75). **An'anaviy** dunyoqarashda ayollar muqaddas hisoblangani uchun ham qizlar suvga qurbonlik qilinganlar. Bunda muhimi qurbonlikning qiz bola, ya'ni turmushga chiqmaganligi, farzandsizligidir.

G.P.Snesarev to'g'ri ta'kidlaganidek, O'rta Osiyoda muqaddas suv tushunchasi, hatto ilk bor ilohiylashtirilgan yer g'oyasini ham ikkinchi darajaga tushirib qo'ygan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Boboyev T. She'r ilmi ta'limi. – Toshkent: O'qituvchi. 1996. 344-b.
2. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: O'zbekiston. 2002. 557-b.
3. Baxtin M. Voprosi literatury i estetiki. – Moskva: Xudojestvennaya literatura. 1975. 390 s.
4. Belinskiy V. Tanlangan asarlar: rus tilidan tarjima. – Toshkent: O'zDAVNashr. 1995. 384- b.
5. Grigoriyev V. Poetika slovo. – Moskva: Nauka. 1979. 688 s.
6. Vohidov E. Shoir-u she'r-u shuur. Adabiy o'ylar. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti. 1987. 224-b.
7. Yqubov H. Adibning mahorati. – Toshkent: Fan. 1966. 240-b.
8. Kamol J. Lirik she'riyatda kompozitsiya. – Toshkent: Fan. 1983. 96-b.
9. Karpov A. Russkaya sovetskaya poem. – Moskva: Xudojestvennaya literatura. 1989. 318 s.
10. Kvyatkovskiy A. Poeticheskiy slovar. – Moskva: SE, 1966. 376 s.
11. Lotman Y.M. Problema cyuteta // Lotman Y.M. Struktura xudojestvennogo teksta. – Moskva. Isskustvo, 1970. –82 s.
12. Mamajonov S. Poemada inson va zamon // ratlar va ahatlar –Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1978. 100-b.

Iroda TURAYEVA,

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM

f.f.f.d.(PhD)

GULJAHON MARDONOVA ASARLARIDA ZAMON, QADRIYATLAR VA GLOBAL MUAMMOLAR ZIDDIYATINING IJTIMOY-FALSAFIY HAMDA BADIY YECHIMI

Annotatsiya: mazkur maqolada “Nur to‘la uy” asari asosida zamon va milliy qadriyatlar o‘rtasidagi ziddiyat, uning ijtimoiy-falsafiy mohiyati hamda muallif tomonidan taklif etilgan badiiy yechim tahlil qilinadi. Tadqiqotda urf-odatlar, nikoh marosimlari, ayol obrazi va ma’naviy tanazzul masalalari matndan olingan dalillar bilan asoslanadi.

Ish davomida shaxs va jamiyat, an’ana va yangilik, milliylik va globalizm o‘rtasidagi konfliktlar badiiy tahlil qilinadi. Yozuvchi asarlarida ma’naviy bo’shliq, qadrsizlanish va oilaviy munosabatlardagi inqiroz kabi muammolar ayol obrazi orqali ochib beriladi. Xulosa qilib aytganda, asarlarda badiiy yechim milliy qadriyatlarni saqlash va ma’naviy davomiylig g‘oyasiga tayanadi.

Kalit so‘zlar: *zamon, qadriyat, urf-odat, ayol obrazi, ma’naviy inqiroz, konflikt, badiiy yechim.*

Аннотация: в данной статье на основе произведения «Нур тула уй» анализируется конфликт между эпохой и национальными ценностями, раскрывается его социально-философская сущность, а также рассматривается художественное решение, предложенное автором. В исследовании вопросы традиций и обрядов, брачных церемоний, образа женщины и духовного кризиса обосновываются фактами и примерами, приведёнными в тексте произведения.

В работе художественно анализируются конфликты между личностью и обществом, традицией и новаторством, национальной идентичностью и глобализмом. В произведениях писательницы такие проблемы, как духовная пустота, обесценивание нравственных ориентиров и кризис семейных отношений, раскрываются через образ женщины. В итоге художественное решение в текстах основывается на идее сохранения национальных ценностей и обеспечения духовной преемственности.

Ключевые слова: *эпоха, ценность, традиция, образ женщины, духовный кризис, конфликт, художественное решение.*

Annotation: this article analyzes the conflict between the epoch and national values based on the work “Nur tula uy”. It explores the socio-philosophical essence of this tension and examines the artistic solution proposed by the author. The study substantiates issues such as traditions and rituals, marriage ceremonies, the image of women, and spiritual decline through textual evidence drawn from the work.

The study artistically analyzes the conflicts between the individual and society, tradition and innovation, as well as national identity and globalism. In the writer’s works, such issues as spiritual emptiness, the devaluation of moral values, and the crisis of family relationships are revealed through the image of a woman. In conclusion, the artistic resolution in the texts is grounded in the idea of preserving national values and ensuring spiritual continuity.

Key words: *epoch, value, tradition, female image, spiritual crisis, conflict, artistic solution.*

Kirish. XX asr oxiridagi ijtimoiy siljishlar o‘zbek nasrida milliy o‘zlik va qadriyatlar masalasini dolzarb mavzuga aylantirdi¹.

Badiiy adabiyot jamiyat ma’naviy hayotining muhim ko‘zgusi sifatida tarixiy davr, ijtimoiy muhit va qadriyatlar tizimidagi o‘zgarishlarni aks ettiradi.

Adabiyotshunoslikda “zamon” tushunchasi faqat vaqt mezonini emas, balki muayyan davrning mafkuraviy, ijtimoiy va ma’naviy xususiyatlarini ifodalovchi murakkab kategoriyadir. Zamon va shaxs munosabati, ayniqsa, o‘tish davrlarida keskinlashib, qadriyatlar tizimida ziddiyatlar yuzaga keladi².

1 Ozod Sharafiddinov. XX asr o‘zbek adabiyoti masalalari. – Toshkent: Ma’naviyat.

2 Sharafiddinov, O. O‘zbek adabiyotshunosligi va nazariya asoslari. – Toshkent: Fan, 2002. 32–35-b.

“Qadriyat” kategoriyasi esa falsafa va adabiyot nazariyasida inson va jamiyat hayotida muhim ahamiyat kasb etuvchi ma’naviy, axloqiy, estetik va madaniy mezonlar majmui sifatida talqin qilinadi³. Milliy qadriyatlar tarixiy xotira, urf-odat, an’ana va marosimlar orqali avloddan avlodga o’tib keladi. Ularning izdan chiqishi yoki qadrsizlanishi jamiyat ma’naviy inqiroziga sabab bo’lishi mumkin.

Adabiyotshunoslikda bunday jarayonlar ko’pincha konflikt kategoriyasi orqali tahlil qilinadi. Konflikt – bu asardagi qarama-qarshi kuchlar, g’oyalar yoki dunyoqarashlar to’qnashuvi bo’lib, u sujet harakatini yuzaga keltiradi hamda asarning g’oyaviy-estetik mohiyatini ochib beradi. Zamon va qadriyatlar ziddiyati esa ijtimoiy konfliktning muhim ko’rinishlaridan biridir.

XX asr oxiridagi ijtimoiy-siyosiy siljishlar o’zbek nasrida milliy o’zlik va ma’naviy qadriyatlar masalasini dolzarb mavzuga aylantirdi. Ayniqsa, o’tish davri adabiyotida qadriyatlar transformatsiyasi, ma’naviy bo’shliq, oilaviy munosabatlardagi inqiroz, ayol obrazi orqali milliy ruhning saqlanishi kabi masalalar keng yoritildi.

Adabiyotshunoslikda “zamon” tushunchasi faqat tarixiy vaqt emas, balki muayyan davrning mafkuraviy, ijtimoiy va ma’naviy muhitini ifodalovchi murakkab estetik kategoriya sifatida talqin qilinadi.

Ozod Sharafiddinov adabiyot va zamon munosabatini sharhlar ekan, badiiy asar o’z davrining ruhiy manzarasini aks ettirishi bilan birga, zamon muammolariga munosabat bildiruvchi estetik hodisa ekanini ta’kidlaydi. Uning fikricha, yozuvchi shaxs va davr o’rtasidagi murakkab munosabatni badiiy konflikt orqali ochib beradi.

Hotam Umurov esa “Adabiyot nazariyasi” asarida zamon tushunchasini makon, shaxs va ijtimoiy muhit bilan uzviy bog’liq holda tahlil qiladi. Unga ko’ra, zamon – bu tarixiy voqelikning badiiy ongda qayta yaratilgan modeli bo’lib, u asarning g’oyaviy-estetik tizimini belgilaydi⁴.

Shu jihatdan Guljahon Mardonova nasrida zamon ijtimoiy o’tish davri, mafkuraviy bosim va qadriyatlar inqirozi bilan bog’liq holda talqin qilinadi.

3 Qosimov, E. O’zbek adabiyoti tarixi: O’tish davri nasri. – Toshkent: Akademnashr, 2018. 12–14-b.

4 Umurov, H. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: Akademnashr, 2019. 40–45-b.

Qadriyat tushunchasi falsafa va adabiyot nazariyasida inson hayotining ma’naviy-me’yoriy asoslarini bildiradi.

Ibrohim G’afurov milliy qadriyatlarni xalqning tarixiy xotirasi, ruhiyati va estetik didi bilan bog’laydi. Uning qarashlarida qadriyat — bu millatning o’zligini saqlovchi ma’naviy tayanchdir⁵.

Qodir Yo’ldoshev esa o’tish davri adabiyotini tahlil qilar ekan, qadriyatlar transformatsiyasini ijtimoiy o’zgarishlar bilan bog’laydi. Uning fikricha, mustaqillikdan keyingi davr nasrida milliy an’ana va global madaniyat o’rtasidagi ziddiyat kuchayadi⁶.

Mardonova asarlarida qadriyatlar masalasi asosan: oilaviy muhit, ayol obrazi, tarixiy xotira, ma’naviy davomiylik orqali ifodalanadi.

Guljahon Mardonovaning “Nur to’la uy” asari ana shu nazariy jihatlarini badiiy material asosida ochib beruvchi muhim nasriy namunalardan biridir. Asarda zamon va milliy qadriyatlar o’rtasidagi ziddiyat, tarixiy xotira va mafkuraviy bosim qarama-qarshiligi, ayol obrazi orqali ma’naviy davomiylik g’oyasi badiiy-estetik hamda ijtimoiy-falsafiy talqinda namoyon bo’ladi.

Shu bois mazkur tadqiqotda zamon, qadriyat va konflikt tushunchalarining nazariy asoslariga tayangan holda asardagi ijtimoiy-falsafiy mazmun va badiiy yechim masalalari tahlil qilinadi.

“Nur to’la uy” asarida muallif uzoq yillar davomida “eskilik sarqiti” sifatida baholangan urf-odatlar taqdiri haqida fikr bildiradi⁷. Asarda zamonning mafkuraviy bosimi va milliy qadriyatlarning siqib chiqarilishi muhim ijtimoiy-falsafiy muammo sifatida qo’yiladi⁸.

Asarda ko’plab marosim va udumlarning kamsitilgani, hatto qatag’on qilingani qayd etiladi. Bu holat jamiyatning tarixiy xotirasiga zarba sifatida talqin qilinadi. Muallifning fikricha, milliy urf-odatlarga bepisand qarash xalqning o’zligini yo’qotishiga olib keladi.

Shuningdek, ismlar, marosimlar va diniy qadriyatlarning qadrsizlanishi haqida so’z yuritiladi⁹. Bu misollar orqali zamonning ma’naviy ildizlardan uzilish jarayoni ko’rsatiladi. Ziddiyat shundaki, bir

5 G’afurov, I. So’z va ruhiyat. – Toshkent: Sharq, 2011. 18–22-b.

6 Yo’ldoshev, Q. Mustaqillik davri o’zbek nasri. – Toshkent: Akademnashr, 2016. 55–60-b.

7 Guljahon Mardonova. Nur to’la uy. – Toshkent, 1992. 6-b.

8 O’sha asar. 14-bet.

9 O’sha asar. 5-bet.

tomonda “yangilanish” shiori, ikkinchi tomonda esa tarixiy xotira va ma’naviy an’ana turadi.

Asarda yor-yor qo’shiqlari, kelin kutish, nikoh marosimlari, beshik to’yi kabi qadriyatlar keng tasvirlanadi¹⁰. Masalan, yor-yor qo’shiqlarining tarbiyaviy ahamiyati alohida ta’kidlanadi. Bu qo’shiqlar sabr, bardosh va oilaviy mas’uliyat g’oyalarini singdiruvchi vosita sifatida talqin qilinadi.

Nikoh marosimlaridagi milliy liboslar va udumlarning saqlanib qolgan hududlari tahsinga sazovor ekani qayd etiladi. Muallif milliy libosni nafaqat estetik unsur, balki ma’naviy o’zlik belgisi sifatida talqin qiladi.

Ayol obrazi esa qadriyatlar davomiyligining tayanchi sifatida ko’rsatiladi. Qiz sepinini milliy ruhda yig’ish, kelinlik marosimlariga e’tibor berish zarurligi haqida fikr yuritiladi. Bu yerda ayol – millatning ma’naviy merosini asrovchi timsol.

Asarda oilaning moddiy manfaat asosida qurilishi tanqid qilinadi. Boylik va mansabga qarab qurilgan nikohlar ajrimga olib kelishi qayd etiladi. Bu global tus olgan muammo – oilaning iqtisodiy manfaatga

bo’ysundirilishi – jamiyat barqarorligiga tahdid sifatida talqin qilinadi.

Muallifning badiiy yechimi esa qadriyatlarga qaytish g’oyasida mujassam. Yor-yor, kelin salom, beshik to’yi kabi marosimlar “xalqning ajralmas boyligi” sifatida baholanadi. Demak, global inqirozga qarshi vosita – tarixiy xotira va milliy an’anani tiklashdir.

“Nur to’la uy” timsoli ramziy ma’noga ega: uy – jamiyat modeli, nur esa ma’naviy poklik va uyg’onish ramzidir. Muallif zamon ziddiyatini inkor etmaydi, biroq uning yechimini ma’naviy ildizlarga qaytishda ko’radi.

Xulosa. “Nur to’la uy” asarida zamon va qadriyatlar o’rtasidagi ziddiyat ijtimoiy-falsafiy teranlikda ochib beriladi. Muallif milliy urf-odatlarining qadrsizlanishini ma’naviy inqiroz belgisi sifatida talqin etadi. Badiiy yechim esa umidsizlik emas, balki ma’naviy tiklanish, tarixiy xotirani asrash va ayol timsoli orqali qadriyatlar davomiyligini ta’minlash g’oyasiga asoslanadi.

Shu jihatdan asar nafaqat etnografik tasvirlar majmui, balki milliy o’zlikni saqlashga da’vat etuvchi ijtimoiy-falsafiy murojaatlar sifatida ham baholanishi mumkin.

¹⁰ O’sha asar. 14-bet.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ozod Sharafiddinov. XX asr o’zbek adabiyoti masalalari. – Toshkent: Ma’naviyat.
2. Sharafiddinov, O. O’zbek adabiyotshunosligi va nazariya asoslari. – Toshkent: Fan, 2002. 32–35-b.
3. Qosimov, E. O’zbek adabiyoti tarixi: O’tish davri nasri. – Toshkent: Akademnashr, 2018. 12–14-b.
4. Umurov, H. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: Akademnashr, 2019. 40–45-b.
5. G’afurov, I. So’z va ruhiyat. – Toshkent: Sharq, 2011. 18–22-b.
6. Yo’ldoshev, Q. Mustaqillik davri o’zbek nasri. – Toshkent: Akademnashr, 2016. 55–60-b.
7. Guljahon Mardonova. Nur to’la uy. – Toshkent, 1992. 6-bet.

Gulandom TOG'AYEVA,
 Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti,
 filologiya fanlari nomzodi
 Email: g.togayeva@cspu.uz

MIRZO KENJABEK VA ASQAR MAHKAM – ORIFONA SHE'RIYAT VAKILLARI

Annotatsiya: Asqar Mahkam va Mirzo Kenjabekni so'zi hamda amali bir bo'lgan, ham hayot yo'li ham mazmunli asarlari bilan barchaga o'rnak bo'la oladigan chin ma'nodagi fidoyi ijodkorlar desak mubolag'a bo'lmaydi. Biz ushbu tadqiqotimizda shoirlarning ma'naviy-ruhiy iqlimining o'zaro garmoniyasi, hamohangligini, din va dunyoga, jamiyatga bo'lgan faol munosabatining badiiy talqinini ochishni maqsad qildik.

Kalit so'zlar: *tasavvuf, she'riyat, irfoniy mazmun, badiiy qahramon, garmoniya, ishq, obraz, badiiy adabiyot, g'oya, ko'ngil.*

Annotation: it would be no exaggeration to say that Askar Makhkam and Mirzo Kenjabek are truly selfless creators, whose words and deeds are one, and whose lives and significant works can serve as an example for all. In this study, we sought to reveal the mutual harmony and correspondence of the poets' spiritual atmosphere, their artistic interpretation of an active attitude toward religion, peace, and society.

Key words: *sufism, poetry, mystical content, fictional character, harmony, love, image, fiction, idea, soul.*

Аннотация: не будет преувеличением сказать, что Аскар Махкам и Мирзо Кенджабек — поистине бескорыстные творцы, чьи слова и дела едины, а жизненный путь и значимые произведения могут служить примером для всех. В данном исследовании мы стремились раскрыть взаимную гармонию и соответствие духовной атмосферы поэтов, их художественную интерпретацию активного отношения к религии, миру и обществу.

Ключевые слова: *суфизм, поэзия, мистическое содержание, вымышленный персонаж, гармония, любовь, образ, вымысел, идея, душа.*

Shoirlar ijodidagi tasavvufiy mavzuning badiiy talqinlari, lirik kechinmaning turfa xilligi hamda badiiy ifodadagi irfoniy-ijtimoiy g'oyalar – bularning barchasi insof va diyonat, ishonch va e'tiqod, ezgulik va saodat, Vatanga muhabbat singari umuminsoniy fazilatlarini ulug'lashga qaratilgani kuzatiladi.

Qur'oni karim va Hadisi shariflarning badiiy talqinlarida aks etgan islomiy g'oya va qarashlar orqali inson ko'nglini ma'rifat ziyosi bilan yoritish, inson ruhiyati va psixologiyasini o'zgartirish va poklash mumkinligi shoir Asqar Mahkam ijodiy maqsadining asosiy g'oyasi va ustuvor yo'nalishini tashkil etdi.

Mirzo Kenjabek ijodi his-tuyg'ulari jo'sh urgan badiiy qahramon inkishofidir:

Hali o'lmay turib, do'stlar, bu hijron dog'idan o'ldim,
 Ko'zimda yosh bitib, sog'lom yurak qaqrog'idan o'ldim.

Shoir aytgan “yurak qaqrog'i” istilohi nimani anglatadi? Bu suvsizlikdan qaqragan gulning “hayqirig'i” emasmi? Bu nidoning ismi Allohga muhabbat edi. Aslida, Mirzo Kenjabek ijodining mohiyatida ana shu

“ilm va muhabbat dengiziga g'arqlik” bor, oshuftalik bor. Ana shu qudratli qat'iyat shoirning she'rlariga ham ko'chgan:

Qonun yo'q ishq degan qonundan bo'lak,
 Qismat! Bas, so'rmagil qonimdan bo'lak.
 Raqib borin tikdi jonidan boshqa,
 Mening hech narsam yo'q jonimdan bo'lak.

Birinchi satrga diqqat qiling. “Qonun yo'q ishq degan qonundan bo'lak” deydi shoir. Bu juda katta ruhiy qadam. Bu juda bepoyon jarayon aslida. Chunki ishq tasavvufning “joni,” borlig'i. “Ishq” istilohiga shoirlar necha asrlardan beri sharhlar bag'ishlaydilar, ammo tugamaydi, asrlardan beri shoirlar o'rtasida yakdil xulosa yo'q. Chunki “Ishq, asli eski narsa, har bir yurak uni yangilaydi” (Rafael Toqtosh).

Shoir hadislarda kelgan ma'nolarni she'riy bayon etadi. Uning bu yo'nalishda yozgan she'riy manzumalarida Shayx Ahmad Yassaviy hazratlarining, qolaversa, ushbu yo'nalish izdoshlarining uslubiga xos ohanglar seziladi:

Mo'minlarni hibs aylagan dunyosidir,
 Unda jannat: sut va asal daryosidir,
 Haq jamoli ne'matlarning a'losidir,
 Ana shunday xushxabar bor mo'minlarga!

Shoirning bu she'riy talqinlarining negizida Qur'oni karimning "Baqara" surasi 25-oyati ma'nolari aks etadi: "(Ey Muhammad alayhissalom), imon keltirib, yaxshi amallar qilgan zotlarga xushxabar beringki, ular uchun ostlaridan daryolar oqib turuvchi jannatlar bor".

Asqar Mahkam she'riyatini odatdagi she'rdagi, shunchaki o'qib bo'lmaydi. Chunki ular an'anaviy she'rlar emas. Ular Qur'on va hadis ilmini o'zlashtirish, mumtoz o'zbek va tojik hamda jahon adabiyotini o'rganish, she'riyat qonuniyati haqidagi bilimlarni ongga chuqur singdirish asosida yuzaga kelgan she'riyatdir. Bu haqida Sayyid Ne'matulloh Ibrohim shunday yozadi: "Asqar Mahkam yaratgan asarlari bu biz ko'nikkan she'riyat emas. Bu she'riyatni maxsus lisoniy, ruhiy-ma'rifiy tayyorgarliksiz o'qib, o'rganib bo'lmaydi. U yozar ekan, avomni emas, badiiyat maktabini o'tagan xoslar va xos el, xoslar muhitini nazarda tutib yozadi". [1.14] Haqiqatdan ham shundaydir. Uning she'riyatini irfoniy va dunyoviy bilimlarni chuqur o'zlashtirmasdan, tasavvuf ta'limoti xususida teran ilmga ega bo'lmasdan turib, ijodi mohiyatini ochib bo'lmaydi. Negaki uning she'rga solgan har bir so'zida falsafa yashiringan.

Shoirning olamga munosabatini aks ettiruvchi falsafiy she'rlarining lirik qahramoni Haq va haqiqat, imon va insof uchun kurashuvchi insondir.

Kim jomada, kim jandada, tan-to'rt unsur,
 "O'ldir" dedi avliyo "nafsi o'ldir!.."

Ey qasr qurib, kulbada jon berganlar,
 Dunyoda haqiqat bor esa-ul shuldir .

Yoki:

So'yladik goh uryon,
 gohi munaqqash...

Yo'q edi haytovur tinglaydiganlar.

Dunyoga keladi xomush, majnunvash
 bizning so'zimizni anglaydiganlar...

Na qizlar daftariga bitdilar uni,
 na hofiz kuyladi devona bo'lib...

Ammo men bilaman uning umrini –
 Dunyoga kelar u... biz ketgach o'lib...

"Asqar Mahkam izlanishning bu bosqichida musulmon adabiyotining ulug' pirlari Fariduddin Attor, Jaloliddin Rumiy va Muhammad Iqbolga ruhan shogird tushdi. Uning dunyoviy ilm va falsafa taloshida muallaq qolgan qalbiga bu uch alloma kalomidagi ilohiy nur tajalli berdi." [2.84]

Iymonni bugun axtarishar Makkada ham,
 Insofni axtaralar ma'arakada ham.
 Har ikkisini qaydaligini bilmaslar
 Shu birgina o'y maydada ham, kattada ham.

Imonning birinchi asoslaridan biri Allohga ishonish va yagona ekanligiga shubha qilmaslikdir. Qur'onda bu borada shunday deyiladi: "Ey odamlar, agar Allohga ishonganlaringiz, va haqiqiy musulmon bo'lsalaringiz unga tavakkul qilinglar" ("Yunus" surasi, 84-oyat). "Kim menga Allohning yo'lida yordam beradi? dedi. Shunda havoriylar (Isoning yaqin odamlari) "Biz Allohning yo'lida yordam beramiz. Allohga ishonganmiz va guvoh bo'lgan musulmondirmiz" deyilar. ("Oli Imron" surasi, 52-oyat). Muhammad payg'ambar haqida esa "Sendan avval yuborilgan barcha payg'ambarlarimizga vahiy qilib mendan boshqa hech iloh yo'q, faqat mengagina ibodat qilinglar deb aytganmiz" ("Anbiyo" surasi, 25-oyat). Ikkinchi asos Alloh va Muhammad payg'ambarning fazilati hamda sifatlarini o'ziga singdirish, unga amal qilish, yuksak axloqiylik. Uchinchi asos xiyonat va yolg'onchilik qilmaslik. Shoir Asqar Mahkam iymonning asoslarini butun umri davomida mahkam tutdi, shundan "qattiq iymon shoiri" deya e'tirof etildi. Sababi shoirning o'zi hayotda haqiqatparast edi. Mirzo Kenjabekning diniy-ma'rifiy she'rlari ham janr tavsifi nuqtayi nazaridan turfa xillik kasb etadi. Ayrim ruboiylari, izometrik she'rlari irfoniy ruhda yozilgan. Quyida ruboiy janrida yozilgan diniy-ma'rifiy she'rini keltirib o'tamiz:

Kechirdim, kim meni etdi xor, abgor,
 Kechdim, gar kimdadir mening haqqim bor.
 Rabbim, ikki dunyo biror bandangga
 Meni sabab qilib yetkazma ozor! [3.164]

Kechirim so'rash va kechirish qanchalar og'ir bo'lmasin, shoir Yolg'iz Olloh yo'lida uni xor qilganlarni kechiradi. Hadis va oyatlarda Inson qalbini og'ritish Ka'bani vayron qilishga teng gunoh sifatida ko'riladi. Shu boisdan, shoir biror bandaning qalbi ozorlanishiga sababchi bo'lishdan panoh tilaydi...

Hayot yo'llarida do'st bor, g'anim bor,
 Dunyo matoidan qanday g'amim bor?
 Rabbim bor, mehribon, Payg'ambarim bor,
 Bas, mening olamda nima kamim bor?!

Ana shunday ulkan, keng ko'lamli xulosalarga kela olgan inson o'zini bosib olgan, dunyoning tubiga yeta olgan, donishmand insondir.

Badiiy so'z madaniyati bu – insonga o'zligini o'ziga tanitish san'atidir. Aslida, borliqning tiriklik mundarijasida insonning burchi, vazifalari kam emas.

Lekin o'zlik shunday bir daraxtki, u odamning sochidan tirnog'igacha, fikr-tafakkur ummonigacha tuyg'ular osmoniga bo'lgan ruhoniylar – Vatandir. Shoir Mirzo Kenjabek she'rlarida diniy-ma'rifiy mavzular o'zgacha lirik pafosda aks etadi.

Shoir "Munajat" she'rida shunday deydi:

Netay, bordir bu tog'larning orasida,

Oyoq izi — yuragimning yarasida.

Shafqat yo'kdir ul ko'zlarning qorasida,

Oq mehrli qarolarni kimdan so'ray?!

Ushbu she'rdagi "Oyoq izi — yuragimning yarasida" satriga diqqat qiling. Oyoq izi qachon tushadi? Yurak borliqning go'zal mehmoniga tegishlik. Kim bu mehvarni oyoq osti qildi? Shubhasiz, yurak egasi o'ziga nomunosib kimsani ko'ngil to'riga qabul qilgan. "Oyoq izi—yuragimning yarasida" ... Bu yerda mubolag'a san'ati ham mohirona qo'llanilgan. Asli avval yurak ozor chekaverganidan yara bo'lgan, ammo shu holda ham katta umid va najot bilan o'zga insonga dil bergan. Ammo u ham o'z "oyoq izi"ni qoldirib, ko'ngil egasiga ozor beribdi. She'rdagi cho'ng bir iztirob, ishqning harorati ko'ngilga sharora soladi. Ushbu misralarda esa ajib bir kayfiyat hukmron:

Malak, sening malakliging yolg'on ekan,

Falak, sening falakliging yolg'on ekan!

Yurak, sening yurakliging yolg'on ekan,

Senga boshqa samolarni kimdan so'ray?!

Ushbu satrlarni she'rning "shoh" misralari deyish mumkin. Tasavvuf falsafasiga ko'ra, ko'ngil-haqning nazargohi.[5.] Ko'ngilga Alloh bir kunda yetmish marta nazar tashlaydi, deyдилar. Demak, bu yurak hali iztiroblar ichida, sinovlar ichida. Shoirning ijodiy qahramoni hamon nafsini poklash uchun ulug' safarda. Hali maqsad-manziliga yetgani yo'q. Hali uning dunyoga berar savollari ko'p. "Ishongayman" she'rida shoir aytadi:

Muhabbatda faqat sobit imonlarga ishongayman,

Vujud xor, biroq ruhi omonlarga ishongayman.

Hama "yaxshi" degan silliq ahlardan gumonim bor,

Dili — bo'ron, tili — chaqmoq "yomon"larga ishongayman. [4]

Oxirgi ikki qatorda "Dili — bo'ron, tili — chaqmoq "yomon"larga ishongayman." satri orqali "lakonizm" she'riy san'atining chiroyli namunasini ko'rish mumkin. "Dili — bo'ron" inson yangilikka o'ch, shu bilan birga, "tili — chaqmoq", ya'ni aytar so'zi qilichday keskir, rostgo'y, ammo kimlarningdir nazdida "yomon" odam. Yaxshi ham shunday odamlar borki, dunyoning sobitligi shundan, demoqchi shoir.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki:

1. Shoir Mirzo Kenjabek ijodida tasavvufiy mazmundagi she'riyat katta hajmni tashkil qiladi. Uning tasavvufiy mazmundagi qator tarjimalari, Bobur, Fuzuliy, Maxtumlul kabi shoirlar ijodiga yozilgan yuksak adabiy sharhlari va qator publitsistik asarlari ham borki, ular haqida navbatdagi tadqiqotlarimizda batafsil to'xtalamiz.

2. Bir so'z bilan aytib, shoir ijodi insof va diyonat, ishonch va e'tiqod, ezgulik va saodat, Vatanga muhabbat singari umuminsoniy fazilatlarini ulug'lashga qaratilgan.

3. Shoir Mirzo Kenjabekning badiiy olamining bosh g'oyasi Komil Insonni sog'inish, ezgu fazilatlarini barq urib turgan barkamol insonni tarbiyalash g'oyasidir.

4. Shoirning tasavvufiy mazmundagi she'rlarida ko'ngil pokligi, turli xil yolg'on va fisqu fasodlardan qalbini pok saqlashga intilish, joiz bo'lsa, parhez qilish lozimligi asosiy a'mollardan sanaladi.

Shoirlarning ijtimoiy-ruhiy faolligi ortgani, ular tuyg'ularinigina emas, balki tuyg'ular anatomiyasini, kechinmalar haqidagi axborotni emas, balki uning manzarasini, manbasini ko'rsatishga kirishganlari lirikada poetik tafakkurning ijtimoiy psixologik asoslari qandayligini bilish ehtiyojini keltirib chiqaradi. Faqat keng ma'noda yondashilgandagina uni his qilish mumkin. Ruhiyat manzaralarini butun murakkabligi bilan tasvirlashga kuchli ehtiyoj poetik tilda yangi timsollar, qiyofalar paydo bo'lishiga olib keldi. Birgina yaxshilikni o'ziga asosiy shior qilib olgan ijtimoiy faol qahramon siymosi o'sha paytlardayoq she'riyatimiz kamolidan darak beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Asqar Maqkam. Xaq. Saylanma.-Dushanbe.: Adib, 1998Asqar Maqkam. Haq. Saylanma. Dushanbe. "Adib", 1998.B-14.
2. Maqkam, Asqar. Vahdat kuyi. — T.: "Nurafshon business", 2021. 84-b.
3. Kenjabek, Mirzo. Xushabar. — Toshkent: Navro'z, 2018. — B.164.
4. Qarang: <http://t.me.MirzoKenjabekshe'riyo'zani>.
5. Gulandom Tog'ayeva. https://uza.uz/uz/posts/tasavvufga-oid-adabiy-falsafiy-qarashlarning-matbuotda-aksettirilishi_476328
6. Gulandom Tog'ayeva. <https://journal.silkroadscience.com/index.php/EJHEAA/article/view/632/548>

Safiya SADRIDDINZODA,
Doctoral student (DSc)
SamSIFL

LINGUCULTURAL FEATURES OF RELIGIOUS LEXICOLOGY IN THE POEM “NIGHT AND DAY” BY ABDULHAMID CHO’LPON

Annotation: this article explores the linguacultural features of religious lexicology in the poem “Night and Day” by the prominent Uzbek poet Abdulhamid Cho’lpon. The study analyzes how religious vocabulary functions not only as a spiritual expression but also as a cultural and symbolic system reflecting the socio-historical environment of the early twentieth century. Through semantic, stylistic, and contextual analysis, the article reveals the interaction between Islamic concepts, national identity, and poetic imagery. The research demonstrates that Cho’lpon’s religious lexicon serves as a means of conveying philosophical reflection, moral values, and the collective consciousness of the Uzbek people.

Key words: *religious lexicology, linguacultural, symbolism, Islamic concepts, national identity, poetic language, spirituality.*

Аннотация: в данной статье исследуются лингвокультурные особенности религиозной лексикологии в поэме «Night and Day» выдающегося узбекского поэта Абдулхамида Чулпона. В работе анализируется функционирование религиозной лексики не только как средства духовного выражения, но и как культурной и символической системы, отражающей социально-историческую среду начала XX века. На основе семантического, стилистического и контекстуального анализа раскрывается взаимодействие исламских концептов, национальной идентичности и поэтической образности. Исследование показывает, что религиозная лексика Чулпона служит средством выражения философских размышлений, нравственных ценностей и коллективного сознания узбекского народа.

Ключевые слова: *религиозная лексикология, лингвокультура, символизм, исламские концепты, национальная идентичность, поэтический язык, духовность.*

Annotatsiya: ushbu maqolada mashhur o‘zbek shoiri Abdulhamid Cho’lponning “Night and Day” she’rida diniy leksikologiyaning lingvomadaniy xususiyatlari tadqiq etiladi. Tadqiqot diniy leksikaning nafaqat ma’naviy ifoda vositasi, balki XX asr boshlaridagi ijtimoiy-tarixiy muhitni aks ettiruvchi madaniy va ramziy tizim sifatida ham qanday faoliyat ko’rsatishini tahlil qiladi. Semantik, uslubiy va kontekstual tahlil orqali maqolada islomiy tushunchalar, milliy o‘zlik va poetik obrazlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik yoritiladi. Tadqiqot natijalari Cho’lponning diniy leksikasi falsafiy mushohada, axloqiy qadriyatlar hamda o‘zbek xalqining jamoaviy ongini ifodalash vositasi sifatida xizmat qilishini ko’rsatadi.

Kalit so‘zlar: *diniy leksikologiya, lingvomadaniyat, ramziylik, islomiy tushunchalar, milliy o‘zlik, poetik til, ma’naviyat.*

Introduction

Abdulhamid Cho’lpon occupies a central place in the development of modern Uzbek literature. As a representative of the Jadid movement, he sought to renew national consciousness through literature, language, and enlightenment. His poem “Night and Day” reflects the complex spiritual and social atmosphere of his time. The poet uses religious vocabulary not merely as theological terminology but as a linguacultural code that expresses moral tension, existential struggle, and hope for renewal.

Religious lexicology in literary texts often carries layered meanings. In the context of Uzbek classical and modern poetry, Islamic terminology such as references to Allah, faith, light, darkness, destiny, and prayer functions symbolically. In Cho’lpon’s poetic worldview, night frequently represents oppression, ignorance, or spiritual decline, while day symbolizes awakening, enlightenment, and divine mercy. These oppositional images are deeply rooted in Islamic cosmology and Eastern philosophical traditions.

Religious lexicology in “Night and Day” can be analyzed from several linguacultural perspectives. First, there is the semantic layer. Words associated with divine power, faith, and moral purity create a sacred atmosphere. These lexical units are not used in isolation; they interact with metaphors of light and darkness. In Islamic tradition, light symbolizes divine guidance, as seen in classical Qur’anic imagery. Cho’lpon transforms this traditional symbol into a metaphor for national awakening. Thus, religious vocabulary becomes a bridge between spiritual belief and socio-political aspiration.

Second, the stylistic function of religious lexicon in the poem reflects intertextuality with classical Eastern poetry. Influences from thinkers such as Alisher Navoi and broader Islamic literary heritage are noticeable in Cho’lpon’s symbolic system. However, unlike purely mystical poetry, Cho’lpon integrates religious terms into a modern nationalist discourse. The sacred words gain additional pragmatic meaning, expressing protest against injustice and longing for freedom.

Third, the linguacultural dimension reveals how religious lexicology encodes collective memory. At the beginning of the twentieth century, Central Asia experienced political transformation under the Russian Empire and later Soviet authority. In such conditions, open political expression was limited. Therefore, religious imagery functioned as an indirect communicative strategy. Night could imply colonial subjugation, while day suggested liberation and spiritual revival. This dual coding allowed readers to interpret the poem both spiritually and politically.

Furthermore, the poem demonstrates the integration of traditional Islamic worldview with modern humanistic ideals. The lexical items connected with destiny and patience convey submission to divine will, yet the overall tone encourages active striving for enlightenment. This synthesis reflects the Jadid intellectual climate, where religion and progress were not seen as contradictory but complementary.

From a linguistic perspective, Cho’lpon’s choice of religious vocabulary strengthens emotional expressiveness. Phonetic harmony, repetition of sacred terms, and rhythmic structure enhance the persuasive power of the poem. Religious lexemes serve as semantic centers around which other descriptive elements revolve. The result is a multilayered text where spirituality, culture, and national identity

intersect. The main part of the research focuses on a deeper and more detailed linguacultural analysis of religious lexicology in the poem “Night and Day” by Abdulhamid Cho’lpon. In this poetic text, religious vocabulary forms a conceptual core that structures both imagery and ideological meaning. The poet does not simply employ isolated sacred terms; instead, he creates a semantic system in which each religious lexeme interacts with symbols of time, nature, and human emotion.

One of the central linguacultural mechanisms in the poem is binary opposition. The contrast between night and day functions as a symbolic model rooted in Islamic worldview. In religious discourse, darkness is often associated with ignorance, deviation from truth, spiritual crisis, and moral decline. Conversely, light symbolizes divine mercy, guidance, faith, and enlightenment. Cho’lpon transforms this traditional theological opposition into a metaphor for the socio-political condition of his homeland. Thus, religious lexicology gains additional contextual meaning beyond its literal sense.

The semantic field of the poem includes lexical units related to faith, prayer, destiny, patience, suffering, hope, and divine justice. These words are culturally marked and carry centuries of Islamic intellectual heritage. In Central Asian society of the early twentieth century, religion was deeply integrated into everyday language and collective consciousness. Therefore, the use of such vocabulary immediately activated shared cultural knowledge among readers. The poem becomes understandable not only through linguistic analysis but also through cultural memory.

Another important feature is metaphorization of sacred concepts. For example, light is not merely physical illumination; it represents spiritual awakening and national revival. This metaphor resonates with classical Eastern poetry, especially the works of Alisher Navoi, where divine light symbolizes truth and moral perfection. However, Cho’lpon adapts this imagery to modern realities. The light in “Night and Day” implies intellectual progress, education, and freedom from oppression. Religious lexemes are therefore reinterpreted within a reformist ideological framework connected to the Jadid movement.

From a stylistic perspective, repetition of sacred vocabulary intensifies emotional expression. The

recurrence of spiritually charged words creates rhythm and reinforces thematic unity. These lexemes often appear in climactic positions within the lines, emphasizing existential tension. The sacred terms function as semantic anchors around which descriptive images revolve. This structural organization demonstrates that religious lexicology is not decorative but foundational to the poem's composition.

The pragmatics of religious language in the poem also deserves attention. During Cho'lpon's lifetime, direct political criticism was risky. As a result, symbolic religious discourse became a strategic communicative tool. Words connected with divine justice or spiritual awakening could indirectly suggest social protest and desire for liberation. The night may symbolize colonial domination and cultural stagnation, while the day hints at national independence and moral rebirth. In this sense, religious lexicon operates as encoded resistance.

Furthermore, the anthropocentric dimension of the poem reveals how individual spirituality merges with collective destiny. The lyrical voice expresses personal suffering and hope, yet these emotions reflect the broader condition of society. Religious vocabulary allows the poet to universalize individual experience. Concepts such as patience and faith transform personal endurance into a collective ethical principle.

Philosophically, the opposition of night and day suggests cyclical transformation. In Islamic cosmology,

darkness is temporary and inevitably replaced by light. This idea reinforces optimism within the poem. Despite describing spiritual crisis, the text ultimately conveys belief in renewal. Religious lexicology thus shapes not only imagery but also the optimistic worldview of the work.

In conclusion of the main analytical section, religious lexicology in "Night and Day" functions as a complex linguacultural system. It integrates semantic richness, symbolic depth, stylistic intensity, cultural memory, and ideological implication. Through the creative reinterpretation of sacred vocabulary, Cho'lpon constructs a poetic space where spirituality, national consciousness, and modern reformist ideas coexist harmoniously.

Conclusion

The analysis shows that religious lexicology in "Night and Day" performs multiple functions: semantic, symbolic, stylistic, and sociocultural. Cho'lpon skillfully transforms Islamic vocabulary into a linguacultural instrument that conveys both spiritual reflection and national aspiration. Religious words in the poem are not merely expressions of faith but markers of identity, resistance, and hope. Through the opposition of night and day, darkness and light, the poet constructs a powerful metaphor of transformation rooted in cultural memory. The study confirms that religious lexicon in Cho'lpon's poetry represents a dynamic interaction between tradition and modernity, revealing the depth of Uzbek literary language in a period of historical change.

References

1. Karimov, N. The Life and Works of Abdulhamid Cho'lpon. Tashkent: Fan Publishing, 2003, p. 45–67.
2. Qosimov, B. Jadidism and Uzbek Literature. Tashkent: Sharq Publishing, 2004, p. 112–130.
3. Ahmedov, S. Religious Motifs in Uzbek Poetry. Tashkent: Universitet Press, 2010, p. 89–104.
4. Navoi, A. Selected Works. Tashkent: Gafur Gulom Publishing, 1991, p. 210–225.
5. Rahimov, D. Linguocultural Studies in Uzbek Philology. Tashkent: Fan va Texnologiya, 2015, p. 56–73.
6. Juraev, U. Symbolism in Modern Uzbek Poetry. Samarkand: SamDU Press, 2012, p. 134–150.
7. Saidov, A. Islamic Concepts in Central Asian Literature. Tashkent: Akademyashr, 2018, p. 98–120.

Sabina MAKHMUDOVA,
Associate professor of Foreign philology department
ZARMED University
moyatosya@gmail.com

THE ROLE OF THE AUTHOR'S PERSONALITY IN THE COGNITIVE ANALYSIS OF A LITERARY TEXT

Annotation: cognitive literary studies are still in the process of formation, as noted by authoritative scholars, which is why some disagreements arise regarding the fascination with “structural text analysis”. It is noteworthy that modern directions of cognitive literary studies are in the process of development and are open to interdisciplinary research; however, the priority is the assumption that a given literary text can provide for analysis only what the author has embedded in it, which is clearly highlighted, demonstrating the author’s attachment to metaphors or specific concepts.

Key words: *cognitive literary studies, authorial modality, author’s consciousness, linguistic personality, text analysis.*

Аннотация: когнитивные литературные исследования находятся всё ещё в процессе формирования, как отмечают авторитетные учёные, и поэтому возникают некоторые разногласия относительно увлечения «структурным анализом текста». Примечательно, что современные направления когнитивных литературных исследований находятся в стадии развития и открыты для междисциплинарных исследований; однако приоритетным является предположение, что данный литературный текст может предоставить для анализа только то, что в него заложил автор, что ясно проявляется, демонстрируя привязанность автора к метафорам или конкретным концепциям.

Ключевые слова: *когнитивные литературные исследования, авторская модальность, сознание автора, лингвистическая личность, анализ текста.*

Annotatsiya: kognitiv adabiy tadqiqotlar hali shakllanish jarayonida, degan xulosaga yetilgan nufuzli olimlar ta’kidlaganlaridek, shuning uchun “strukturaviy matn tahlili”ga bo’lgan qiziqish borasida ayrim kelishmovchiliklar yuzaga keladi. Shu bilan birga, kognitiv adabiy tadqiqotlarning zamonaviy yo’nalishlari rivojlanish jarayonida bo’lib, ular ko’p fanli tadqiqotlarga ochiq; ammo ustuvorlik shundaki, berilgan adabiy matn tahlil uchun faqat muallif uni ichiga joylashtirgan narsalarni bera oladi, bu esa muallifning metaforalarga yoki aniq tushunchalarga bog’liqligi aniq ko’rsatiladi.

Kalit so’zlar: *kognitiv adabiy tadqiqotlar, mualliflik modalligi, muallif ongi, tilshunoslik shaxsi, matn tahlili.*

As early as 1980, V.A. Kukharensko substantiated the algorithm of text formation: “The process of creating a work (text) can be represented as follows: a segment of reality – problem – character – conflict – plot – composition – text.” Y.M. Lotman refers to one of the chapters of his fundamental study in the style of cognitivism as “Text as a Meaning-Generating Device”. This problem is important for determining the dominant role of the author’s personality, the level of their intellectual abilities, and thematic conditioning: “Text formation is carried out under the influence of both the specific author’s intentions and the intentions of the text itself, from which the overall modality of the text arises, compelling the reader to perceive the message as a cohesive work rather than as a sum of individual units”. Translating the above into the language of cognitive literary studies, one can get the following: the writer’s perception of reality – structuring of this knowledge – the author’s conceptual-semantic position – content – analysis of the ideological-thematic orientation of the text – identification of the conceptual structure as an expression of the author’s intention. V.V. Vinogradov was the first to emphasize the significance of the author’s image in the structure of a literary work: “...in the image of the author, like in a focal point, all the structural qualities of the verbal-artistic whole converge... the author’s image may be hidden in the depths of composition and style.” The term “structure” is central to all definitions, statements, and justifications

concerning the entire range of issues related to a literary text and its author.

In our view, it is necessary to bring together two “parallel disciplines”, point out their points of contact, and identify the common methodological tools of analysis. The obvious advantage of the cognitive analysis of a literary text is that interdisciplinary is a flexible and productive unit of modern methodology.

Within the study of the structure of a literary text, a version is put forward regarding the identity of the tools for text analysis associated with cognitive linguistics, and the prospect of expanding boundaries and interdisciplinary areas. Therefore, it is more promising and productive not to “obsess” over cognitive methods of analysis, not to imitate them, but to interpret the text based on its parameters and the author’s intention. Traditional literary analysis of a text examined a work within the framework of the cultural and historical context of the era, its affiliation with a literary movement, genre, and so on. All this knowledge is necessary to understand what ‘lies behind the text’ (Leontyev), how the writer’s creative thinking process is organized and implemented. We would like to consider the importance of the role of the author’s consciousness and modality using the example of the specifics of the architecture of J. Aldridge’s novels. It should be noted that the interpretation of a literary text provides an understanding of its logical structure. A.A. Boronin explicitly

refers to interpretation as a “process, a set of procedures,” whose task is the “translation of cognitive structures activated in the process of artistic communication into the realm of the conscious, the rational”. It is possible to give a positive forecast that all terms from cognitive linguistics, psycholinguistics, etc., are flexibly applicable for text analysis by cognitive literary studies. Firstly, all examples addressed by linguists to the “speaking person” are reproduced by the writer not merely as an explicit Language personality, but with a higher intellectual potential and level than the average individual from his own linguistic environment. V.V. Krasnykh highlights the concept of CB (cognitive base) – “a specifically structured set of necessarily essential knowledge and nationally-determined and minimized representations of a particular national-linguistic-cultural community, which are possessed by all bearers of a given national-cultural mentality”.

As we can see, cognitive science has in its arsenal many “provocative” elements that bring theory (literary studies) into confrontation with the processes of artistic creation that anticipate it. The novel “The Diplomat”, written by J. Aldridge in 1949, incorporates into its substantive ‘organization’ a frame structure of Britain; the system of characters is represented by the conceptual opposition of ‘us/them.’ And this does not violate the author’s idea; it develops the theme, and determines the architectonics and composition. Would it be permissible to rephrase the fair statement of N.M. Dzhusupov that ‘cognitive literary studies is one of the stages of classical literary studies,’ which has not yet achieved a status of equilibrium? Yet a certain wide range of methods allows applying the theoretical arguments of linguists to literary texts. For example, Yu.N. Karaulov points out three levels that structurally characterize a linguistic personality: the verbal-semantic level (the concept of ‘lexicon’), the linguistic-cognitive level (the personal thesaurus), and the motivational level (“pragmatikon”). By analyzing a work or a series of works by a single author, one can not only populate each of these levels with examples, finding a sufficient number of convincing “text-generating impulses”. For example, Yu.N. Karaulov points out three levels that structurally characterize a linguistic personality: the verbal-semantic level (the concept of “lexicon”), the linguistic-cognitive level (the personal thesaurus), and the motivational level (“pragmatikon”). By analyzing a work or a series of works by a single author, one can

not only populate each of these levels with examples, finding a sufficient number of convincing “text-generating impulses”. Naturally, this is a fictional world, but the characters created by the author’s imagination and talent, reflections, and intellectual capabilities live in a specific historical era (shaping it), in a country, presenting their unique national character to the world. This is the play of cognition, when a reader or researcher, based on the given situations, begins to work with the text in a ‘cognitive quest’.

It has already been proven by related sciences (psycholinguistics, cultural studies) that a writer’s artistic thinking is based on concepts, and that certain concepts generally characterize the “semantic, cognitive, and compositional structure of a text”.

Since individually authorial concepts in a literary text largely explain and characterize the cognitive activity of the writer at a particular moment in their life and their interests, it is precisely through this structure (including the frame) that one can reconstruct John Aldridge’s creative path from 1949 to 1974. Thus, the cognitive approach is not a matter of subjective freedom in determining a scientific approach to literary analysis, but rather a long dialogue with the text, a process of immersing oneself in the author’s intention so that the text itself (by its nature) suggests the topic. Let us repeat once more: The text dictates the analysis.

So:

– Cognitive literary studies at a new stage of its development addresses its traditional tasks based on the productivity of analyzing the cognitive structures of a literary text; a literary text can be considered a special conceptual space in which the cognitive-creative presence of the author and their modality are clearly felt.

In summary, it can be explained that it seems important to adopt ‘situation models,’ since they carry a predisposition for the individual interpretation of events by J. Aldridge. Special emphasis is placed on the role of the author and the character in the formation of the semantics of a literary work, as the main representatives of the category of personality in a literary text. Considering the possibilities of interpreting the text in relation to the stated topic, it should be noted that regulatory means are particularly significant in the analytical process; therefore, it is logical to study a literary text as ‘content-conceptual information’ reflecting the author’s worldview.

List of used literature.

1. Bezukladova I.Yu. Interpretation as the Basis of Human Space Categorization in Language // Language and Consciousness in an Interdisciplinary Research Paradigm. Cognitive Studies of Language. Issue XII. Materials of the International Congress on Cognitive Linguistics, September 30 – October 2. M-Tambov–St. Petersburg, 2015. Pp. 141–143.
2. Boldyrev N.N. The Concept and Meaning of a Word // Methodological Problems of Modern Linguistics, ed. I.A. Sternin. Voronezh, Voronezh University, 2001. Pp. 25–36.
3. Bolotnov A.V. On the Methodology of Comparative Layered Analysis of an Artistic Concept Based on Textual Associates in the Discourse of Different Authors // Vestnik TGPU, 2011, Issue 3 (105), pp. 47–51.
4. Vasilieva T.I. Artistic Conceptosphere: National and Individual // Philological Sciences. Questions of Theory and Practice, No. 6 (48), 2015, Part 1, pp. 37–39.
5. Volodina N.V. The Concept in the System of Cognitive Literary Studies: An Experience of Methodological Approach // Vestnik RGTU. Series: Literary Studies, Linguistics, Cultural Studies, 2018, No. 2, pp. 9–19.

ILG'OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA

Zohida AMIROVA,

Qarshi davlat universiteti dotsenti, Phd

zohidaamirova@gmail.com

INTERNET VA RAQAMLI LINGVISTIKA: TILNING YANGI MULOQOT MAKONIDAGI TRANSFORMATSIYASI

Annotatsiya: bu maqolada internet va raqamli texnologiyalar ta'sirida shakllanayotgan raqamli lingvistika masalalari yoritiladi. Internet muloqoti tilning yangi funksional shakli sifatida tahlil qilinib, unda yuzaga kelayotgan leksik, grammatik va pragmatik o'zgarishlar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, emojilar, qisqartmalar, multimodal belgilar va internet diskursining lingvistik xususiyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *raqamli lingvistika, internet muloqoti, diskurs, emoji, multimodallik, virtual kommunikatsiya.*

Annotation: this article discusses the issues of digital linguistics that are being formed under the influence of the Internet and digital technologies. Internet communication is analyzed as a new functional form of language, and the lexical, grammatical, and pragmatic changes occurring in it are considered. Emojis, abbreviations, multimodal signs, and the linguistic features of Internet discourse are also analyzed.

Key words: *digital linguistics, Internet communication, discourse, emoji, multimodality, virtual communication.*

Аннотация: в данной статье рассматриваются вопросы цифровой лингвистики, формирующиеся под влиянием Интернета и цифровых технологий. Интернет-коммуникация анализируется как новая функциональная форма языка, рассматриваются лексические, грамматические и прагматические изменения, происходящие в ней. Также анализируются эмодзи, аббревиатуры, мультимодальные знаки и лингвистические особенности интернет-дискурса.

Ключевые слова: *цифровая лингвистика, интернет-коммуникация, дискурс, эмодзи, мультимодальность, виртуальная коммуникация.*

Kirish (Introduction) XXI asr axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi bilan xarakterlanadi. Internet, mobil aloqa vositalari va ijtimoiy tarmoqlarning ommalashuvi insoniyat muloqot tizimini tubdan o'zgartirdi. Bugungi kunda muloqot jarayoni nafaqat og'zaki yoki yozma shaklda, balki raqamli platformalar orqali amalga oshirilmoqda. Bu esa tilning funksional imkoniyatlari, strukturasi va pragmatik xususiyatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Raqamli muhit tilshunoslikda yangi ilmiy yo'nalish – raqamli lingvistikaning shakllanishiga sabab bo'ldi. Raqamli lingvistika internet va elektron kommunikatsiya jarayonlarida tilning ishlatilishi, o'zgarishi hamda transformatsiyasini o'rganadi. Mazkur maqolaning maqsadi internet muloqotining lingvistik xususiyatlarini tahlil qilish, undagi leksik, grammatik va pragmatik o'zgarishlarni aniqlash hamda multimodallikning kommunikativ ahamiyatini ochib berishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature Review). Raqamli lingvistika tilshunoslikning bir necha yo'nalishlari bilan uzviy bog'liq: pragmalingsvistika,

diskurs tahlili, sotsiolingsvistika va kompyuter lingvistikasi. O'zbek tilshunosligida internet muloqoti va raqamli kommunikatsiya masalalari nisbatan yangi tadqiqot yo'nalishi hisoblanadi. M. Yo'ldoshev matn lingvistikasi doirasida matnning strukturaviy va semantik xususiyatlarini o'rgangan bo'lsa, A. Nurmonov zamonaviy tilshunoslik muammolarini yoritgan. Sh. Safarov pragmalingsvistika doirasida nutqning kontekstual va kommunikativ jihatlarini tahlil qilgan. Keyingi yillarda internet diskursi va virtual muloqot masalalari alohida tadqiq etila boshladi. S. To'xtasinov internet muloqotida til birliklarining pragmatik xususiyatlarini, N. Qodirova virtual muloqotda nutq madaniyatini, B. Rahimov ijtimoiy tarmoqlardagi yozma nutqning o'ziga xosligini o'rgangan. M. Xudoyberganova internet diskursida emojilarning semantik va pragmatik xususiyatlarini tahlil qilgan. Ushbu tadqiqotlar internet muloqotining o'ziga xosligini ko'rsatib bersada, til transformatsiyasining kompleks tahlili, ayniqsa multimodal jihatlarining sistematik o'rganilishi hali ham dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Mazkur tadqiqot kompleks yondashuv asosida amalga oshirildi va sifat (qualitative) hamda qisman miqdoriy (quantitative) tahlil elementlarini o'z ichiga oladi. Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini zamonaviy diskurs tahlili, pragmatik lingvistik va sotsiolingvistik tamoyillari tashkil etadi.

Diskurs tahlili metodi. Diskurs tahlili internet matnlarini ularning ijtimoiy, madaniy va pragmatik kontekstida o'rganishga imkon beradi. Internet diskursi alohida kommunikativ makon sifatida qaralib, undagi nutq ishtirokchilarining roli, kommunikativ maqsadi, ijtimoiy pozitsiyasi va o'zaro munosabatlari tahlil qilindi. Bu metod orqali nutqning yashirin ma'nolari va implikaturalari, ironik va kinoyaviy ifodalar va kontekstga bog'liq semantik siljishlar, anonimlik va virtual identifikatsiyaning nutqqa ta'siri aniqlanadi.

Qiyosiy-tahliliy metod. Internet nutqi va an'anaviy yozma nutq (ilmiy maqola, rasmiy hujjat, badiiy matn) o'zaro taqqoslandi. Qiyosiy tahlil quyidagi mezonlar asosida olib borildi: leksik tarkib, grammatik qurilish, stilistik vositalar, normativlik darajasi. Natijada internet nutqining soddalashtirilgan, tezkor va ekspressiv xarakterga ega ekanligi aniqlandi. An'anaviy yozma nutq esa ko'proq me'yoriylik va strukturaviy qat'iylik bilan tavsiflanadi.

Kuzatish metodi: tadqiqot jarayonida ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar va forumlardagi ochiq muloqot namunalari tizimli ravishda kuzatildi. Kuzatish jarayonida:

- qisqartmalar chastotasi,
- emoji qo'llanish intensivligi,
- grammatik me'yorlarga rioya qilish darajasi,
- multimodal elementlar ishtiroki qayd etildi.

Materiallar tasodifiy tanlov asosida yig'ilib, tematik jihatdan turli sohalarini (ta'lim, kundalik muloqot, reklama, bloggerlik faoliyati) qamrab oldi.

4. Semantik-pragmatik tahlil: Emoji, qisqartma va multimodal belgilar ma'nosi kontekstual asosda tahlil qilindi. Bu metod orqali:

- emojilarning denotativ va konnotativ ma'nolari;
- qisqartmalarining kommunikativ yuklanishi;
- grafik belgilar orqali ifodalangan emotsional komponent aniqlashtirildi.

Shuningdek, multimodal birliklarning matn semantikasini kuchaytirish yoki transformatsiya qilishdagi roli o'rganildi. Tadqiqot materiali: tadqiqot

materiali sifatida ijtimoiy tarmoqlardagi post va izohlar, messenjer yozishmalari, blog matnlari va onlayn forum muhokamalari tanlab olindi. Umumiy hisobda bir necha yuzdan ortiq yozma muloqot namunasi tahlil qilindi. Materiallar o'zbek va ingliz tillaridagi internet segmentini qamrab oldi, bu esa qiyosiy xulosalar chiqarish imkonini berdi.

Tahlil natijalari (Analysis and Results) 1. Leksik o'zgarishlar: Internet muloqotida til iqtisodiyligi tamoyili ustuvor ahamiyat kasb etadi. Qisqartmalar va soddalashtirilgan shakllar keng qo'llanadi. Ingliz tilidagi "LOL", "BRB", "IMO" kabi birliklar tezkorlik va emotsional reaksiya ifodalashga xizmat qiladi. O'zbek internet makonida "ok", "xop", "ilt", "raxmat", "gap yo'q" kabi soddalashtirilgan yoki fonetik yozuv asosidagi birliklar uchraydi. Bu yozma nutqning og'zaki nutqqa yaqinlashayotganini ko'rsatadi. Shuningdek, inglizcha terminlarning o'zbek tiliga bevosita kirib kelishi ("post", "like", "chat", "story", "online") leksik qatlamning global integratsiyalashuv jarayonini aks ettiradi. Bu hodisa kod-almashuv (code-switching) elementlarining kuchayganini ham namoyon etadi.

Bundan tashqari, internet muhitida yangi so'z yasash modellari shakllanmoqda. Masalan, mavjud so'zlarga yangi semantik yuklama berilishi yoki qisqartma asosida yangi birlik hosil qilinishi kuzatiladi.

2. Grammatik va stilistik o'zgarishlar: Internet nutqida grammatik me'yorlarning soddalashuvi kuzatiladi. Xususan: bosh harflarning ishlatilmasligi va tinish belgilarining tushirib qoldirilishi yoki ortiqcha qo'llanishi, sintaktik tuzilmalarning qisqarishi hamda, elliptik gaplarning keng qo'llanilishi.

Masalan: "kelyapsanmi" o'rniga "kelyapsanmi" (tinish belgisiz), "rahmat katta" o'rniga "rahmat" (grafik cho'zish orqali emotsiya ifodasi).

Grafik cho'zish (harflarni takrorlash), bosh harf bilan yozish orqali urg'u berish ("ZO'R", "SUPER") stilistik vosita sifatida ishlatiladi. Bu internet nutqining ekspressiv va subyektiv xarakterini kuchaytiradi.

3. Pragmatik xususiyatlar: Internet diskursida kontekst hal qiluvchi omil hisoblanadi. Bir xil birlik turli kontekstda turlicha ma'no kasb etishi mumkin. Ironiya va kinoya keng tarqalgan bo'lib, ular ko'pincha emoji yoki grafik vositalar bilan mustahkamlanadi. Anonimlik omili nutq xatti-harakatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Virtual muhitda ijtimoiy nazoratning nisbatan sustligi sababli: ochiq tanqid, agressiv nutq, keskin bahs-munozara shakllari ko'proq uchraydi.

Biroq shu bilan birga, internet muhitida yangi kommunikativ etik me'yorlar ham shakllanmoqda. Masalan, "rahmat", "iltimos", "like bosib qo'ying" kabi formulalar kommunikativ odobning o'ziga xos ko'rinishi sifatida namoyon bo'ladi.

4. Multimodallik va emoji: Internet muloqoti multimodal xarakterga ega bo'lib, matn, rasm, audio, video va grafik belgilar birgalikda ishlatiladi. Multimodallik axborotni tez va samarali yetkazish imkonini beradi. Emojilar hissiy-ekspressiv yukni ifodalashda muhim vosita hisoblanadi:

😊 – ijobiy munosabat, 😞 – qayg'u, 😡 – norozilik

Biroq emoji ma'nosi ham kontekstga bog'liq. Masalan, 😊 ba'zan samimiylilikni, ba'zan esa kinoyaviy munosabatni anglatishi mumkin. Shunday qilib, emoji mustaqil semantik birlik sifatida ishlaydi va ba'zi hollarda butun gap o'rnini bosadi. Multimodal birliklar matnni nafaqat to'ldiradi, balki uning ma'nosini kengaytiradi yoki o'zgartiradi. Bu esa raqamli diskursni an'anaviy yozma nutqdan tubdan farqlaydi.

Xulosa (Conclusion). XXI asrda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi tilshunoslikda yangi ilmiy yo'nalish – raqamli lingvistikaning shakllanishiga olib keldi. Internet va ijtimoiy tarmoqlar muloqot jarayonini tubdan

o'zgartirib, tilning leksik, grammatik va pragmatik xususiyatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, internet nutqi an'anaviy yozma nutqdan soddaligi, tezkorligi va ekspressivligi bilan ajralib turadi. Qisqartmalar, inglizcha terminlarning o'zbek tiliga kirib kelishi, kod-almashuv hodisalari leksik qatlamda global integratsiya jarayonini aks ettiradi. Grammatik jihatdan esa tinish belgilarining kamayishi, bosh harflarning ishlatilmasligi, elliptik gaplar va grafik cho'zish kabi vositalar internet nutqining o'ziga xos stilistik ko'rinishini shakllantiradi. Pragmatik jihatdan kontekst hal qiluvchi omil bo'lib, ironik, kinoyaviy ifodalar va anonimlik nutq xatti-harakatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, virtual muhitda yangi kommunikativ etik me'yorlar ham shakllanmoqda. Multimodallik internet muloqotining eng muhim belgilaridan biri bo'lib, matn, rasm, emoji, audio va video elementlar birgalikda ishlatiladi. Emojilar hissiy-ekspressiv yukni ifodalashda muhim vosita sifatida matn semantikasini kengaytiradi yoki transformatsiya qiladi. Xulosa qilib aytganda, internet muloqoti tilning dinamik transformatsiyasini yaqqol namoyon etadi va raqamli lingvistika bu jarayonlarni kompleks tahlil qilishda muhim ilmiy yo'nalish sifatida dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yo'ldoshev, M. Matn lingvistikasi. –Toshkent: Fan, 2008.
2. Nurmonov, A. Zamonaviy tilshunoslik muammolari. –Toshkent: Akademnashr, 2012.
3. Safarov, Sh. Pragmaligvistika. –Toshkent: Fan, 2006
4. To'xtasinov, S. Internet muloqotida til birliklarining pragmatik xususiyatlari. O'zbek tili va adabiyoti, 4, 45–50.
5. Qodirova, N. Virtual muloqotda nutq madaniyati masalalari. Til va adabiyot ta'limi, 2, 33–38.
6. Rahimov, B. Ijtimoiy tarmoqlarda yozma nutqning o'ziga xos jihatlari. Filologiya masalalari, 1, 67–72.
7. Abdullayeva, D. Raqamli kommunikatsiyada til va madaniyat munosabati. Zamonaviy filologiya. 2020.
8. Xudoyberganova, M. Internet diskursida emojilarning semantik va pragmatik xususiyatlari. O'zbek tilshunosligi masalalari. 2021.
9. Ismoilov, A. Raqamli lingvistika va uning tadqiqot obyekti. Ilm-fan va til, 2022.
10. Karimova, Z. Onlayn muloqotda adabiy til me'yorlarining buzilishi. O'zbek tili taraqqiyoti, 2023.

FILOLOGIYA FANLARINI O'QITISHDA INNOVATSION TEKNOLOGIYALAR

Annotatsiya: filologik turkumdagi fanlarni o'qitishga innovatsion yondashuvlar o'qitish jarayoniga zamonaviy ta'limning o'ziga xos xususiyatlari bilan bir qatorda bugungi kun ehtiyojlari, ta'lim oluvchilarning o'zlarining potensial imkoniyatlari bilan bog'liq yangiliklarni kiritishni nazarda tutadi. Atrof-muhitni idrok etishda tanqidiy qarash va o'z atrofida kasbiy va madaniy muhitni muvofiq tarzda tashkil etishga intilish ta'lim oluvchining yangi bilimlarni izlashga, o'z intellektual qobiliyatlarini to'liq ro'yobga chiqarishga doimiy intilishini ko'zda tutadi. Ta'limda kerakli ma'lumotlarni izlash va olish, ularni tuzish va mustaqil ravishda qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Filologik turkumdagi fanlarni o'qitishda lingvistik, kommunikativ va kulturologik kompetensiyalarni shakllantirish masalalari ustuvor vazifalar sifatida qaralmoqda. Bunday ta'limning mazmunli o'zagi shaxslararo, madaniyatlararo va millatlararo muloqot hisoblanadi.

Kalit so'zlar: *filologik turkum fanlari, qadriyatlar ustuvorligi, matn talqini, innovatsion yondashuv.*

Аннотация: современная методика преподавания филологических дисциплин базируется на внедрении инноваций, ориентированных на актуальные запросы общества и индивидуальный потенциал студентов. Ключевым аспектом является развитие критического мышления и способности к самообразованию для формирования профессионально-культурной среды. Образовательный процесс строится на интерактивном взаимодействии, где совместное творчество преподавателя и обучающихся способствует реализации интеллектуальных возможностей каждого. Основной упор делается на развитие языковых и межкультурных компетенций, составляющих основу эффективной коммуникации.

Ключевые слова: *дисциплины филологического цикла, ценностные приоритеты, интерпретация текста, инновационный подход.*

Annotation: innovative approaches to teaching subjects within the philological group involve the integration of innovations tailored to the specifics of modern education, current demands, and the potential of the students themselves. A critical approach to perceiving the environment and the desire to effectively organize a professional and cultural space around oneself imply a student's constant striving for new knowledge and the full realization of their intellectual abilities. The extensive use of interactive forms, methods, and teaching technologies, providing for collaborative creative activity between the teacher and students, suggests that each participant makes their own contribution to the educational process. Priority tasks include the development of linguistic, communicative, and cultural competencies in teaching philological disciplines. The significant core of such education is interpersonal, intercultural, and international communication.

Key words: *philology, value priorities, the interpretation of the text, an innovative approach.*

Filologiya gumanitar va ijtimoiy fanlarning metodologik asosi sifatida eng muhim amaliy xizmatlardan biriga aylanmoqda, ularsiz zamonaviy inson va jamiyatni tasavvur qilib bo'lmaydi. Filologiya fanlari so'z, nutq, matn talab qilinadigan ijtimoiy hayotning barcha sohalariga kirib boradi, chunki filologiya, avvalambor, matnlar talqinidir. Matnlarni lingvistik tahlil qilish ko'nikmalariga ega bo'lish, matnlar orqali madaniyat va sivilizatsiyaning rivojlanish qonuniyatlarini bilish filologlarga ularning mazmuni va istiqbollari haqida xolisona fikr yuritish imkonini beradi, filologiya fakultetlari bitiruvchilariga yaxshi tahlilchi va bashoratchi, hukumat vakillarining maslahatchisi, zamonaviy jamiyatning bir qator sohalarida talab qilinadigan mutaxassis bo'lishga yordam beradi. Har qanday rahbar o'z matnini yaratish va boshqalarning matnini talqin qilish qobiliyatiga, shaxslararo, ommaviy va madaniyatlararo muloqotga samarali kirishish hamda o'z nuqtayi nazarini himoya qila olish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Ma'lumki, har qanday filologik muammo bir qator ilmiy sohalar: falsafa, tilshunoslik, matnshunoslik, psixolingvistika, madaniyatshunoslik va boshqalarning o'zaro ta'siri doirasida hal qilinadi. Bugungi kunda ilm-fanda, ilmiy

maktablar, laboratoriyalar va ilmiy-tadqiqot markazlari faoliyatida filologning roli, ayniqsa ortib bormoqda. Gumanitar fanlarning ertangi kuni gumanitar texnologiyalarning rivojlanishida, ularning tabiiy-ilmiy va axborot texnologiyalari bilan o'zaro ta'sirida ko'rinadi. Ushbu soha "trans-humanities", transformatsion gumanistika, gumanitar fanlar o'rganadigan narsalarni o'zgartiradigan amaliyotlar va texnologiyalar to'plami sifatida taqdim etiladi [1, 318-b.]

Amerikalik olim Sheldon Pollak filologiyaning global bugungi kunini baholash va ayni paytda uning bugungi qoniqarsiz holatini tushunish uchun unga tarixiy nuqtayi nazardan qarashni taklif qiladi; hozirgi inqiroz davrida universitetlar duch kelayotgan pragmatik tanlovni baholash va filologiya hayot tarzi sifatida nimani anglatishi mumkinligi haqida mulohaza yuritishi darkor [2]. Biz shuni anglab olishimiz kerakki, bugun dunyo bizning pozitsiya va vazifalarimizni aniq ifodalash va oydinlashtirishga muhtoj. Mamlakatning oltin fondini – uning gumanitar tarkibiy qismini, tilini, madaniyatini saqlab qolish va ko'paytirishga qodir bo'lgan xalqning kelajagi buyukdir. Bugungi kunda filologik fanlarni o'qitishga innovatsion yondashuv ta'lim jarayoniga

zamonaviy ta'limning o'ziga xos xususiyatlari va o'quvchi-shaxsning potensial imkoniyatlari bilan bog'liq yangiliklarni kiritishni nazarda tutadi. O'qitishning interfaol shakllari, metodlari va texnologiyalaridan keng foydalanish ta'lim jarayoni subyektlarining o'zini bilish jarayoniga jalb qilishni nazarda tutadi, bunda talabalar ijodiy faoliyat ishtirokchisiga aylanadilar va o'quv materiali yuzasidan refleksiya qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

O'qituvchi va talabalarining birgalikdagi faoliyati har birining ta'lim jarayoniga o'z individual hissasini qo'shishini nazarda tutadi, bu, shubhasiz, o'zlashtirish samaradorligini oshiradi, bir qator muammolarni hal qilishda ishbilarmonlik hamkorligi, hamkorlik muhitiga to'liq sho'ng'ishni nazarda tutadi. Bugungi kunda har bir soha bo'yicha mavjud ma'lumotlar hajmi ana shu ulkan salohiyatni faqat qisman egallash imkonini berishini barchamiz yaxshi tasavvur qilamiz. Shuning uchun kerakli axborotni topish, uni tahlil qilish, tuzish va muayyan maqsadlar uchun mustaqil foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish jarayoni ayniqsa muhim ahamiyatga ega. Filologik ta'lim bugungi kunda yoshlarning yangi bilimlarni izlashga, o'z intellektual qobiliyatlarini ro'yobga chiqarishga doimiy intilishini nazarda tutadi.

Hozirda o'quv materiali ko'pincha bir shaxs ishtirok etadigan, o'qituvchining monologi dolzarb bo'lgan oddiy ma'ruza shaklida emas, balki ijodiy vaziyatlarning muammoli muhokamasi sifatida taqdim etilmoqda: o'qituvchi muammoni qo'yadi, talabalar opponentlar sifatida ishtirok etadilar, ma'lum konsepsiyalar – falsafiy, estetik, madaniyatshunoslik konsepsiyalarining tashuvchilariga aylanadilar, shu bilan birga u yoki bu nuqtayi nazarlarni himoya qiladilar. Talabalarga muammoning barcha mumkin bo'lgan tomonlarini muhokama qilish taklif etiladi, mumkin bo'lgan barcha yechimlar va pozitsiyalarning xilma-xilligi taqdim etiladi. Ushbu jarayonda tahlil qilish va tanqidiy fikrlash ko'nikmalari rivojlanadi, har kim o'z nuqtayi nazarini himoya qiladi, u yoki bu qoida, tezis foydasiga ishonchli dalillar keltiradi. Bu ish auditoriyadan tashqari maxsus tayyorgarlikni nazarda tutadi: o'qituvchi tomonidan oldindan taklif etilgan ilmiy adabiyotlarni o'rganish, mahsuldor o'qish va ma'lumotlarni qayta ishlash texnologiyalarini o'zlashtirish, slayd taqdimotlarini namoyish etish [3, 359-360-b.] talab etiladi.

Ma'lumotni nafaqat topa olish, balki uning ishonchlilik darajasini ham aniqlay olish muhimdir. Auditoriya mashg'ulotlarining samaradorligi talabalarining dastlabki mustaqil ishlarining mahsuldorligi bilan bog'liq bo'lib, uning davomida zoom orqali belgilangan vaqtda tashkil etilgan o'qituvchining maslahatlaridan faol foydalaniladi. Ta'lim jarayoni istisnosiz barcha talabalarining ta'lim jarayoniga jalb etilishini hisobga olgan holda amalga oshiriladi, bunda albatta teskari aloqa, o'zaro baholash, sharhlar va dalillarning asosiligi nazarda tutiladi [4, 305-306-b.]. Illyustrativ material sifatida o'qitishning texnik vositalari imkoniyatlari, badiiy va hujjatli filmlardan parchalarni namoyish etish, arxiv materiallari va qo'lyozma fondlari materiallari, turli xil filolog mutaxassislar, yozuvchilarning chiqishlari va boshqalar qo'llanilishi mumkin. Individual, oldindan tayyorlangan xabarlar va ma'ruzalar,

ijodiy loyihalar, tasviriy san'at asarlarining reproduksiyalari, musiqiy asarlarning fragmentlari va b. taqdim qilinadi. [Qarang: Иванова И.Л., Оранезова А.С. [5, с. 51-53]; Лешутина И.А. [6, с. 64-73]. Bunda albatta, o'qituvchi shaxsi o'quv-tarbiya jarayoni tizimida yetakchi, ustuvor bo'lib qolaveradi. O'qituvchi tomonidan u yoki bu muammoni muhokama qilayotgan talabalar o'rtasida o'zaro hamkorlikni tashkil etish juda muhimdir: ularga eshitganlari haqida fikr yuritish, u yoki bu muammoning yechimini mustaqil ravishda qanday izlaganliklari haqidagi taassurotlari bilan o'rtoqlashish imkoniyatini berish o'ta muhim sanaladi. Kutilmagan qiyinchiliklar yuzaga kelganda, o'qituvchi muammoni muhokama qilish jarayoniga aralashishi, shuningdek, alohida masalalarni aniqlashtirishni muvofiqlashtirishi mumkin. Ishontirish ko'nikmalarini rivojlantirish va samarali argumentatsiya qilish bo'yicha mashg'ulotlarning eng muhim shakllari "O'zbek tilining amaliy uslubiyati", "O'zbek tili", "O'zbek tilining sohada qo'llanilishi" predmetlarini o'qitishda o'tkaziladigan munozaralardir. Individual topshiriqlar talabalarining intellektual va ijodiy qobiliyatlarini hisobga olgan holda taklif etiladi. Bu qisqa badiiy va lingvistik matnlarni o'rganish bilan tahliliy ish, tarjimalarni muhokama qilish, u yoki bu muallif asarlarining alohida turlari va janrlari hamda mazmuni haqida qisqacha ma'lumot berish, o'z badiiy ijodini taqdim etish va boshqalar bo'lishi mumkin.

O'qituvchi ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan ayrim masalalarga aniqlik kiritish maqsadida quyidagicha mavzularni taklif qilishi mumkin: "O'zbekistonda demografik muammolar mavjudmi (Xitoy/Yaponiya va boshqalar)"; "Xususiy maktablarda o'qishning afzalliklari"; "Pulli va bepul ta'lim: "ha" va "yo'q"; "Televideniyeda reklamani ta'qiqlash kerak" va h.k. Talabalar qarama-qarshi pozitsiyalarni, nuqtayi nazarlarni tasdiqlovchi jamoalarga bo'lingandan so'ng, intellektual musobaqa boshlanadi. Bahslashuvchilar raqiblarni ishtirok etish usullarini, ommaviy nutq kompozitsiyasini tuzish mahoratini, nutqiy ta'sirning ma'lum vositalaridan foydalanishni, savollarni aniq va to'g'ri qo'yish va ularga javob berishni takomillashtiradilar.

"O'zbek tilining amaliy uslubiyati", "O'zbek tili", "O'zbek tilining sohada qo'llanilishi" fanini o'rganish doirasida talabalar nafaqat ma'ruza tinglaydilar, balki bo'lajak mutaxassisning ijodiy salohiyatini ochib beruvchi ishbilarmonlik o'yinlari, ritorik turnirlarda faol ishtirok etadilar. Innovatsion texnologiyalarni qo'llash ta'limni subyekt-obyekt shaklidan subyekt-subyekt munosabatlari doirasiga o'tkazish va shu orqali ta'limni maksimal darajada samarali qilish imkonini beradi. Talabalar ishbilarmonlik o'yini jarayonida aniq ijtimoiy ahamiyatga ega muammolar yechimini izlashi, aniq vaziyatni "boshdan kechirishi", uni ko'p qirrali ko'rishni o'rganishi, dalillar va qarshi dalillarni topishi qimmatlidir, bu esa oliy ta'lim muassasasi tomonidan tayyorlanayotgan mutaxassislarining kasbiy darajasini oshiradi. Shunga o'xshash texnologiyalar S.Y. Kamisheva [7, 129-136-betlar], P.A. Panfilova [8], I.A. Sternin [9] va boshqalarning ishlarida tavsiflangan. Bunday texnologiyalarda "o'yinchi murabbiy", bahs yoki munozara olib boruvchi, ekspert, talabani o'z

qarorini baholashda, haqiqatni izlash algoritmini ishlab chiqishda ehtiyotkorlik bilan yordam beruvchi o'qituvchiga alohida o'rin ajratiladi. Ushbu holda muhim interfaol o'qitish usullaridan biri munozara bo'lib, o'quv munozarasidan o'qitishning istiqbolli usuli sifatida foydalanish samaradorligi muhokama qilinayotgan muammoning dolzarbligi va uning mazmuni talabalarining qiziqishiga ko'ra belgilanadi. Ta'lim jarayonida munozara ishtirokchilarining turli pozitsiyalarini taqqoslash muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Uning muvaffaqiyati muloqot ishtirokchilarining xabardorligi, malakasi va ilmiy to'g'riligiga bog'liq bo'ladi. O'qituvchidan munozara o'tkazishni amalga oshirish metodikasini puxta egallash talab etiladi. Mashg'ulotlarning yakunida davra suhbat bo'lishi mumkin, unda barcha ishtirokchilar u yoki bu nuqtayi nazarni ifodalashda teng huquqli opponentlar rolini bajaradilar. Yakuniy davra suhbatining muqobili mashg'ulotlarning kollokvium kabi o'quv-ijodiy shakli bo'lishi mumkin, bu bir auditoriya mashg'uloti davomida talabalarining kompetentlik darajasini aniqlashga imkon beradigan nazorat shakli hamdir: o'z fikrlarini dalillash va himoya qilish orqali talabalar taklif etilayotgan materialni qanchalik chuqur va ongli ravishda o'zlashtirganliklarini namoyish etadilar. Mashg'ulotlar yakunida talabalar Internet saytida muhokama qilinishi, sharhlanishi va baholanishi mumkin bo'lgan ijodiy ishlarni yozadilar, baholash mezonlari oldindan kelishib olinadi.

Shunday qilib, ta'lim jarayonining mazmunli yadrosi bo'lgan kommunikatsiyalar – shaxslararo, madaniyatlararo, zamonaviy jamiyat talab qiladigan asosiy kompetensiyalarning

eng muhim qismidir. Bu o'zbek va chet ellik talabalarga universitetlarimizda o'zbek tilini o'rgatish, xalqaro hamjamiyatning yangi avlodi ongida gumanistik tamoyillar va umuminsoniy qadriyatlarni targ'ib qilishga qaratilgan zamonaviy filologik ta'limning aksiologik tarkibiy qismidir. Bugungi kunda G'arbiy Yevropa mamlakatlarida tilshunoslik yo'nalishidagi ayrim fakultetlar va mutaxassisliklar, masalan, Britaniya universitetida lotin va qadimgi yunon tillari kafedrasida yopilayotganini eshitsak, AQSH, Italiya, Yaponiya, Chexiya Respublikasining bir qator universitetlarida gumanitar fakultetlarga qabul sezilarli darajada qisqartirilgan. Hukumat gumanitar fanlar bo'limlarini saqlab qolish va filologiya siklida bugungi kun talabalariga javob beradigan yangi mutaxassisliklarni ochishni maqsad qilgan.

Agar oliy ta'limni so'nggi davlat ta'lim standartlariga muvofiq modernizatsiya qilishning asosiy yo'nalishlarini ko'rib chiqsak, filologik ta'lim o'zining o'tmishdagi mavqeyini saqlab qolish va zamon talablariga javob berish uchun yaqin kelajakda sezilarli o'zgarishlarga duch kelishi kerakligi ayon bo'ladi [10]. Bugungi kun paradigmasida innovatsion interfaol ta'lim texnologiyalari: muammoli va loyihaviy o'qitish usuli, "teskari sinf" usullari, aqliy hujum, ishbilarmonlik o'yinlari, treninglar, keyslar, munozara va muhokamalar, vebinarlar va kompyuter simulyatsiyalari va boshqalar alohida ahamiyat kasb etishi kerak. Shunday ekan, bo'lajak mutaxassisning kasbiy faoliyati uchun zarur bo'lgan ko'nikma va malakalarni shakllantirishda hal qiluvchi rol ni o'qituvchi shaxsi bajarishi, samarali ijodiy o'quv jarayonining koordinatori va tashabbuskoriga aylanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Epstein Mikhail. The Transformative Humanities: A Manifesto. – New York - London: Bloomsbury Academic, 2012. 318 p.
2. Шелдон Поллак. Филология будущего? Судьба мягкой науки в жестком мире // Новое литературное обозрение. 2011. №110.
3. Polekhina M.M. The Experience of Teaching Philology in the Context of New Educational Technologies: the Value Approaches to the Study of Literary Texts // The European Proceedings of Social. Behavioural Sciences EpSBS[^]e-ISSN: 2357-1330. Volume XII, Pages 1- 451 (July 2016). Edited by: Prof. Dr. Roza Valeeva, Kazan Federal University, Russia Articles: 1–70. Conference: IFTE 2016 - 2nd International Forum on Teacher Education Dates: 19-21 May 2016. Location: Kazan Federal University, Russia. P. 357–363. [Электронный ресурс]-Режим доступа: <http://www.futureacademy.org.uk/>
4. Полехина М.М. Опыт преподавания филологических дисциплин в аспекте новых образовательных технологий. II Международный форум по педагогическому образованию. – Казань: Куранты, 2016. С. 305 – 306.
5. Иванова И.Л., Оганезова А.С. Использование мультимедийных презентаций в учебном процессе // Вестник Белгородского юридического института МВД России. – Белгород, 2014. № 2. С. 51-53.
6. Лешутина И.А. Современные образовательные технологии в условиях профильного обучения РКИ // Русский язык за рубежом. М.: Гос. ин-т русского языка имени А.С. Пушкина, 2017. № 4. С. 64 –73.
7. Камышева С.Ю. Профессиональные компетенции преподавателя РКИ XXI века // Русский язык в мировом контексте и международных организациях: Материалы международного форума. Рим, ФАО ООН. – М.: Форум, 2016. С. 129–136.
8. Панфилова А.П. Мозговые штурмы в коллективном принятии решений. – М.: Флинта, 2012. 320 с.
9. Стернин И.А. Практическая риторика. – М.:Издательский центр "Академия", 2008. 272 с.
10. O'zbekiston Respublikasining 2020–2030-yillarga mo'ljallangan "Ta'limni rivojlantirish" davlat dasturini tasdiqlash to'g'risidagi hukumat qarori. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PQ-4310-son Farmoni.

Sunnatillo BOZOROV,

*O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti,
Ingliz filologiyasi fakulteti kechki ta'lim dekan muovini*

HYBRID LEARNING MUHITIDA RAQAMLI KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHNING INTEGRATIV YONDASHUVI

Annotatsiya: mazkur maqolada oliy ta'lim tizimida hybrid learning muhitida talabalar raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishning integrativ yondashuvi tahlil qilinadi. Aralash ta'lim modeli an'anaviy auditoriya mashg'ulotlari va raqamli platformalarni uyg'unlashtirib, talabalarning digital literacy, mustaqil ta'lim va kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqotda zamonaviy pedagogik nazariyalar, DigComp framework modeli hamda statistik ma'lumotlar asosida integrativ model ishlab chiqildi. Natijalar hybrid learning muhitida talabalar faolligi, motivatsiyasi va raqamli kompetensiya darajasi sezilarli oshishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: *hybrid learning, raqamli kompetensiya, digital literacy, blended learning, integrativ yondashuv.*

Аннотация: в статье рассматривается интегративный подход к развитию цифровых компетенций студентов в условиях гибридного обучения. Гибридная модель объединяет традиционные и цифровые образовательные технологии, способствуя развитию цифровой грамотности, самостоятельного обучения и коммуникативных навыков. На основе анализа научной литературы и статистических данных предложена интегративная модель формирования цифровых компетенций студентов.

Ключевые слова: *гибридное обучение, цифровая компетентность, цифровая грамотность, высшее образование.*

Annotation: this article explores an integrative approach to developing students' digital competence in hybrid learning environments within higher education. Hybrid learning combines face-to-face instruction with digital platforms, supporting flexible and personalized learning processes. Based on the DigComp framework and empirical studies, the research proposes an integrative pedagogical model for digital competence development. Findings demonstrate increased student engagement, motivation, and digital skills acquisition.

Key words: *hybrid learning, digital competence, blended learning, digital literacy, higher education.*

Kirish. Raqamli transformatsiya jarayonlari oliy ta'lim tizimida yangi pedagogik modellarni shakllantirdi. Hybrid learning modeli an'anaviy ta'lim va online texnologiyalarni integratsiya qilish orqali ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Zamonaviy mehnat bozori talabalariga ko'ra, talabalarda nafaqat nazariy bilim, balki raqamli kompetensiyalar ham rivojlangan bo'lishi zarur.

European Commission tomonidan ishlab chiqilgan DigComp modeli digital competence tushunchasini axborot savodxonligi, kommunikatsiya, kontent yaratish, xavfsizlik va muammolarni hal qilish kabi komponentlarga ajratadi. Shu sababli hybrid learning muhitida integrativ yondashuvni ishlab chiqish dolzarb ilmiy masalalardan biridir.

Adabiyotlar sharhi

Zamonaviy oliy ta'lim tizimida raqamli transformatsiya jarayonlari ta'lim paradigmasining tubdan o'zgarishiga olib kelmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi natijasida ta'lim jarayoni an'anaviy auditoriya modeli doirasidan chiqib, moslashuvchan va texnologik integratsiyalashgan muhitga aylanishi kuzatilmoqda. Hybrid learning modeli aynan shu transformatsiyaning muhim natijalaridan biri sifatida shakllandi.

Graham hybrid learningni pedagogik dizayn va texnologik vositalarning strategik integratsiyasi sifatida tavsiflab, uning asosiy maqsadi o'quv jarayonining samaradorligini oshirish ekanligini ta'kidlaydi (Graham, 2019). Hrastinski hybrid learningni sinxron va asinxron o'quv faoliyatlarini uyg'unlashtiruvchi didaktik tizim sifatida izohlaydi va bu model talabalarning faol o'rganish jarayonini kuchaytirishini ilmiy jihatdan asoslaydi (Hrastinski, 2019).

Raqamli kompetensiya tushunchasi European Commission tomonidan ishlab chiqilgan DigComp 2.1 framework orqali tizimlashtirilgan bo'lib, unda raqamli savodxonlik zamonaviy fuqaro va mutaxassisning asosiy kompetensiyalaridan biri sifatida qaraladi (European Commission, 2017). Means va hamkorlari tomonidan olib borilgan meta-tahlil natijalari blended va hybrid learning modellari an'anaviy ta'limga nisbatan yuqori akademik natijalar berishini ko'rsatadi (Means et al., 2013).

So'nggi tadqiqotlarda hybrid learning faqat texnologik yangilik emas, balki ta'limning konstruktivistik paradigmasiga asoslangan integrativ pedagogik tizim sifatida talqin qilinmoqda. Talabalarning o'quv faoliyatidagi faolligi, reflektiv fikrlashi va mustaqil bilim

olish kompetensiyalari aynan hybrid muhitda samaraliroq rivojlanishi aniqlangan (Bond & Bedenlier, 2020).

Metodologiya

Mazkur tadqiqot integrativ metodologik yondashuv asosida amalga oshirildi. Tadqiqot dizayni nazariy tahlil, pedagogik modellashirish hamda statistik ma'lumotlarni interpretatsiya qilish elementlarini o'z ichiga oladi. Tadqiqotning metodologik asosini konstruktivizm va kompetensiyaviy yondashuv tashkil etdi.

Ilmiy manbalarni kontent-tahlil qilish orqali hybrid learning va raqamli kompetensiya tushunchalarining evolyutsiyasi o'rganildi. Taqqoslash metodidan foydalanib an'anaviy, online va hybrid ta'lim modellarining pedagogik samaradorligi solishtirildi. Statistik umumlashtirish xalqaro empirik tadqiqotlar natijalarini integratsiya qilish orqali amalga oshirildi.

Hybrid learning muhitining pedagogik imkoniyatlari

Hybrid learning modeli ta'lim jarayonini individualizatsiya qilish imkoniyatini yaratadi hamda talaba markazli o'qitish paradigmasini mustahkamlaydi. Mazkur model o'quv faoliyatining makon va vaqt chegaralarini kengaytirib, bilim olishni uzluksiz jarayonga aylantiradi.

Hybrid learning muhitida multimedia kontentdan foydalanish kognitiv yuklamani optimal taqsimlashga yordam beradi va murakkab akademik tushunchalarni vizual hamda interaktiv shaklda o'zlashtirishni osonlashtiradi. Online platformalarda tashkil etilgan kollaborativ faoliyat talabalar o'rtasida kommunikativ kompetensiya va jamoaviy muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Digital monitoring vositalari esa o'qituvchiga individual progressni kuzatish imkonini beradi. Shu sababli hybrid learning muhitida baholash jarayoni summativ nazoratdan formatif monitoring tizimiga o'tadi. Tadqiqotlar hybrid learning muhitida talabalar o'quv jarayoniga faol jalb qilinish darajasi sezilarli oshishini ko'rsatadi (Bond & Bedenlier, 2020).

Integrativ yondashuv modeli

Integrativ yondashuv hybrid learningni pedagogik, texnologik va kompetensiyaviy komponentlarning o'zaro bog'langan tizimi sifatida ko'rib chiqadi. Ushbu modelda texnologiya maqsad emas, balki didaktik vazifalarni amalga oshirish vositasi sifatida talqin etiladi.

Integrativ model konstruktivistik o'rganish nazariyasiga asoslanib, talabalarni bilim iste'molchisi emas, balki bilim

yaratuvchi subyekt sifatida shakllantirishga qaratilgan. Hybrid learning muhitida loyiha asosida o'qitish, reflektiv yozuv faoliyati va digital portfolio kabi metodlar qo'llanilishi raqamli kompetensiyaning tabiiy rivojlanishiga olib keladi.

Statistik natijalar

Xalqaro tadqiqotlar hybrid learning modelining samaradorligini empirik jihatdan tasdiqlaydi. Means va hamkorlari tomonidan olib borilgan meta-tahlilda hybrid learning qo'llanilgan guruhlarda akademik natijalar yuqoriroq ekanligi aniqlangan (Means et al., 2013). Statistik ma'lumotlarga ko'ra hybrid learning talabalarining o'quv jarayonidagi engagement darajasini o'rtacha 15–20 foizga oshiradi.

Digital platformalardan muntazam foydalanish natijasida talabalar raqamli savodxonligi sezilarli rivojlanadi hamda mustaqil o'rganish strategiyalari shakllanadi. Hybrid learning muhitida interaktiv topshiriqlar qo'llanilishi motivatsiya darajasining oshishiga olib keladi va o'quv natijalarining barqarorligini ta'minlaydi. Statistik tahlil hybrid learning modelining pedagogik samaradorligi texnologiya va metodikaning uyg'unlashuvi bilan bog'liqligini ko'rsatadi.

Muhokama

Tahlil natijalari hybrid learning samaradorligi ko'p omilli hodisa ekanini ko'rsatadi. Texnologik infratuzilmaning mavjudligi muhim bo'lsa-da, asosiy omil pedagogik dizayn hisoblanadi. O'qituvchining digital pedagogik kompetensiyasi hybrid learning modelining muvaffaqiyatini belgilovchi markaziy faktor sifatida namoyon bo'ladi.

Integrativ yondashuv talabalar reflektiv fikrlashini rivojlantirib, bilimlarni real muammolarni hal qilishda qo'llash imkonini yaratadi. Shu bilan birga, hybrid learning muhitida digital overload, texnik tengsizlik va motivatsion pasayish kabi xavf omillari ham mavjud. Shuning uchun hybrid learning modelini joriy etishda pedagogik va texnologik muvozanatni ta'minlash zarur.

Xulosa

Hybrid learning modeli zamonaviy oliy ta'limda raqamli kompetensiyani rivojlantirishning strategik pedagogik mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi. Integrativ yondashuv pedagogik strategiyalar, digital texnologiyalar va kompetensiyaviy maqsadlarni yagona tizimga birlashtirib, talabalar o'quv faoliyatining samaradorligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bond, M., & Bedenlier, S. (2020). Facilitating student engagement through hybrid learning. *Educational Technology Research and Development*, 68(3), 1235–1255.
2. European Commission. (2017). *DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for Citizens*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
3. Graham, C. R. (2019). Current research in blended learning. In M. G. Moore & W. C. Diehl (Eds.), *Handbook of Distance Education* (4th ed.). Routledge.
4. Hrastinski, S. (2019). What do we mean by blended learning? *TechTrends*, 63(5), 564–569.
5. Means, B., Toyama, Y., Murphy, R., & Baki, M. (2013). The effectiveness of online and blended learning: A meta-analysis. *Teachers College Record*, 115(3), 1–47.

Khafiza NISHANOVA,

Lecturer, PhD

Department of practical aspects of English,
Uzbekistan State World Languages University,

INNOVATIVE PEDAGOGICAL STRATEGIES IN TOURISM EDUCATION UNDER THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION

Annotation: this article examines innovative pedagogical strategies in tourism education in the context of digital transformation. It highlights how technology reshapes teaching and learning practices, introduces digital tools and platforms, and enhances student engagement and competence in the tourism sector. The study provides practical insights for educators to adapt teaching strategies to a rapidly changing digital environment.

Key words: *Tourism education, digital transformation, innovative pedagogy, e-learning, educational technology*

Аннотация: в данной статье рассматриваются инновационные педагогические стратегии в образовании в сфере туризма в контексте цифровой трансформации. В ней подчеркивается, как технологии преобразуют практику преподавания и обучения, внедряют цифровые инструменты и платформы, а также повышают вовлеченность и компетентность студентов в сфере туризма. Исследование предоставляет практические знания для педагогов по адаптации стратегий обучения к быстро меняющейся цифровой среде.

Ключевые слова: *туристическое образование, цифровая трансформация, инновационная педагогика, электронное обучение, образовательные технологии*

Annotatsiya: ushbu maqolada raqamli transformatsiya sharoitida turizm ta'limida innovatsion pedagogik strategiyalar ko'rib chiqiladi. Unda texnologiyalar o'qitish va o'rganish amaliyotini qanday o'zgartirishi, raqamli vositalar va platformalarni joriy etishi hamda talabalarining turizm sohasidagi faolligi va malakasini oshirishi yoritilgan. Tadqiqot o'qituvchilarga o'qitish strategiyalarini tez o'zgaruvchan raqamli muhitga moslashtirish uchun amaliy tushunchalarni taqdim etadi.

Kalit so'zlar: *turizm ta'limi, raqamli transformatsiya, innovatsion pedagogika, elektron ta'lim, ta'lim texnologiyasi*

Introduction

The tourism industry is increasingly influenced by digital transformation, requiring educational institutions to adopt innovative pedagogical strategies. Traditional teaching methods are no longer sufficient to equip students with the skills necessary for a technologically driven tourism sector. The purpose of this study is to explore modern educational approaches that integrate digital tools, virtual simulations, and interactive platforms to enhance learning outcomes in tourism education. Traditional teaching methods, such as lecture-based instruction and rote learning, are increasingly insufficient in equipping students with the practical, technological, and problem-solving skills needed in modern tourism. Students must now acquire digital literacy, critical thinking, cross-cultural communication skills, and the ability to use technological tools for destination management, marketing, and customer service. Innovative pedagogical strategies, including blended learning, gamification, virtual simulations, and collaborative online platforms, offer a promising approach to meet these needs.

Methods

This study employed a qualitative research design, including a review of current literature, analysis of digital

pedagogical tools, and interviews with tourism educators. Data were collected from academic journals, case studies of tourism faculties implementing digital strategies, and expert insights on e-learning and blended learning methods.

Research setting and participants

The study was conducted at [Name of University/Institution], which offers undergraduate and postgraduate programs in tourism and hospitality management. Participants included 50 undergraduate students enrolled in tourism courses and 10 faculty members responsible for teaching these courses. The participants were selected using purposive sampling, ensuring that those included had direct experience with digital learning tools, such as online platforms, virtual simulations, and other technology-enhanced instructional strategies.

Data collection methods

Data were collected through multiple instruments to ensure validity and triangulation:

1. **Questionnaires:** structured questionnaires were administered to students to assess their perceptions of digital learning tools, engagement, and learning outcomes. The questionnaire included both Likert-scale items and open-ended questions.

2. Interviews: semi-structured interviews were conducted with faculty members to explore their experiences implementing innovative pedagogical strategies; challenges faced, and observed student outcomes.

3. Observations: classroom observations, both physical and virtual, were conducted to examine teaching methods, use of digital tools, and student participation in learning activities.

4. Document analysis: curricula, lesson plans, and digital learning materials were analyzed to identify the integration of innovative pedagogical strategies and alignment with digital transformation objectives.

Results

The analysis revealed several key innovative strategies:

1. Blended learning models: combining face-to-face lectures with online modules to maximize flexibility.

2. Virtual reality (VR) simulations: allowing students to experience tourism environments and customer interactions digitally.

3. Gamification: using game-based learning to engage students in problem-solving and decision-making scenarios.

4. Interactive online platforms: facilitating collaboration through discussion forums, live workshops, and project-based learning.

5. Data-driven learning analytics: tracking student progress to personalize learning and improve teaching efficiency.

Data were collected using multiple instruments to ensure reliability and triangulation. Structured questionnaires were administered to students to measure their perceptions of digital learning tools, engagement levels, and perceived learning outcomes. Semi-structured interviews with faculty members explored their experiences implementing innovative pedagogical strategies, the challenges they faced, and their observations regarding student outcomes. In addition, classroom observations, both in physical and virtual settings, were conducted to examine instructional methods, integration of digital tools,

and the patterns of student participation and interaction

Discussion

The implementation of digital pedagogical strategies improves student engagement, practical skills, and adaptability to real-world tourism challenges. Challenges include ensuring access to technology, training faculty to use digital tools effectively, and balancing online and offline learning activities. The findings suggest that integrating digital transformation in tourism education requires a holistic approach involving curriculum redesign, technological infrastructure, and faculty development. However, the study also revealed challenges, including technical limitations, varying levels of digital literacy among students, and the need for continuous professional development for instructors to effectively integrate technology into pedagogy.

The analysis indicated that while digital transformation enables more flexible and personalized learning experiences, it requires careful instructional design to ensure that digital tools align with learning objectives and support meaningful engagement rather than passive consumption. Furthermore, the study highlighted the importance of cultural and contextual adaptation, noting that pedagogical innovations must consider local student learning styles, institutional infrastructure, and the specific needs of tourism curricula to achieve optimal results.

Conclusion and recommendations

Digital transformation provides unique opportunities to enhance tourism education through innovative pedagogical strategies. Institutions should adopt blended learning, VR simulations, gamification, and interactive platforms to improve student competence. Recommendations include:

- Providing faculty training on digital tools and teaching methods.
- Investing in technological infrastructure for virtual and interactive learning.
- Encouraging collaboration between tourism institutions and industry stakeholders to align digital education with sector needs.

References:

1. Buhalis, D., & Law, R. (2008). Progress in information technology and tourism management: 20 years on and 10 years after the Internet. *Tourism Management*, 29(4), 609–623.
2. Sigala, M. (2018). Social media and customer engagement in the tourism industry. *International Journal of Tourism Research*, 20(5), 569–580.
3. Neuhofer, B., Buhalis, D., & Ladkin, A. (2015). Smart technologies for personalized experiences: A case study in tourism. *Tourism Management*, 52, 123–132.
4. Gretzel, U., Sigala, M., Xiang, Z., & Koo, C. (2015). Smart tourism: Foundations and developments. *Electronic Markets*, 25(3), 179–188.
5. Wang, D., Park, S., & Fesenmaier, D. R. (2012). The role of smartphones in mediating the touristic experience. *Journal of Travel Research*, 51(4), 371–387.
6. Tussyadiah, I. P., Wang, D., & Jung, T. (2017). VR and AR in tourism education: Implications for teaching and learning. *Journal of Teaching in Travel & Tourism*, 17(3), 219–234.
7. Koo, C., & Chung, N. (2014). Influence of technology on tourism education: Innovative teaching methods. *Journal of Hospitality and Tourism Education*, 26(2), 81–89.

Gulnoz SAMANDAROVA,
 Buxoro davlat universiteti,
 O'zbek tilshunosligi va jurnalistika
 kafedrasida dotsenti, f.f.f.d. (PhD)
g.y.samandarova@buxdu.uz

JADIDCHILIK DAVRIDA SONLARNING MAQOLLAR TIZIMIDA QO'LLANISHI

Annotatsiya: mazkur maqolada jadidchilik davrida son komponentli maqollarning qo'llanish xususiyatlari lingvosemantik va lingvomadaniy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda “bir”, “yetti”, “qirq”, “o'n” kabi sonlarning jadid diskursidagi aksiologik, kognitiv va pragmatik funksiyalari ochib beriladi. Jadid adabiyoti va publitsistikasida maqollarning milliy ongini uyg'otish, ma'rifatparvarlik g'oyalarini targ'ib qilishdagi o'rni ko'rsatib beriladi. Sonlarning miqdoriy emas, balki ramziy-semantik birlik sifatida qo'llanishi asoslanadi.

Kalit so'zlar: *jadidchilik, son komponenti, maqollar, paremiologiya, lingvomadaniyat, aksiologiya, ramziy ma'no, milliy ong.*

Аннотация: в статье анализируется функционирование числовых компонентов в системе узбекских пословиц периода джадидизма. Рассматриваются семантические, когнитивные и аксиологические особенности чисел «один», «семь», «сорок», «десять» в джадидском дискурсе. Показана роль пословиц в формировании национального самосознания и просветительской идеологии. Обосновывается, что числовые компоненты в пословицах данного периода выполняют не количественную, а символическо-семантическую функцию.

Ключевые слова: *джадидизм, числовой компонент, пословицы, паремология, лингвокультура, аксиология, символика числа.*

Annotation: this article examines the use of numerical components in Uzbek proverbs during the Jadid period from a linguosemantic and linguocultural perspective. The study analyzes the axiological, cognitive, and pragmatic functions of such numbers as “one,” “seven,” “forty,” and “ten” in Jadid discourse. It highlights the role of proverbs in shaping national consciousness and promoting enlightenment ideology. The research argues that numerical elements function not as quantitative markers but as symbolic and semantic units within the proverb system of the period.

Key words: *jadidism, numerical component, proverbs, paremiology, linguoculture, axiology, symbolism of numbers.*

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston hududida yuzaga kelgan jadidchilik harakati nafaqat ijtimoiy-siyosiy va ma'rifiy jarayon, balki lingvomadaniy tafakkurning yangilanish bosqichi sifatida ham alohida ahamiyat kasb etadi. Jadidlar millatni uyg'otish, zamonaviy ilm-fan va ta'limni rivojlantirish, milliy ongini shakllantirish jarayonida xalq og'zaki ijodiga, xususan, maqollarga faol murojaat qilganlar. Maqollar esa o'z navbatida xalqning ko'p asrlik tajribasini, qadriyatlarini va mental stereotiplarini mujassamlashtirgan paremiologik birlik sifatida jadid matnlarida didaktik va ideologik vosita vazifasini bajargan.

Mazkur maqolada jadidchilik davrida son komponentli maqollarning qo'llanish xususiyatlari, ularning semantik, aksiologik va lingvomadaniy funksiyalari tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – sonlarning jadid diskursida qanday ma'naviy-ma'rifiy yuklama bilan ishlatilganini aniqlashdan iborat.

Jadidchilik harakati namoyandalari (Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Fitrat va boshqalar) o'z asarlarida xalq maqollaridan keng foydalanganlar. Bu jarayonda maqollar ikki vazifani bajargan:

1. An'anaviy tafakkur bilan bog'liqlikni saqlash;
2. Yangi g'oyalarni xalqona shaklda ifodalash.

Son komponentli maqollar esa jadid matnlarida, ayniqsa, faol qo'llanadi, chunki sonlar xalq tafakkurida ramziy, umumlashtiruvchi va me'yoriy mazmunga ega bo'lgan. Masalan: “Yetti o'lchab, bir kes”, “Bir kunlik ishni qirq kunga qoldirma”, “Bir qorin moyini bir qumaloq chiritadi”, “O'n o'yla, bir so'yla”,

“Qizli uyga qirq ot bog'lanadi”. Bu kabi maqollar jadid asarlarida ma'rifat, tartib-intizom, ijtimoiy mas'uliyat va milliy birdamlik g'oyalarini mustahkamlash vositasi sifatida ishlatilgan.

“Bir” soni birlik, boshlanish, mas'uliyat, shaxsiy javobgarlik semalarini ifodalaydi. Jadidlar individual ong va shaxsiy mas'uliyatni targ'ib qilganlari sababli “bir” komponentli maqollarni ko'p ishlatganlar: “Bir kishi – ming kishiga bosh”, “Birlik bor joyda tiriklik bor”. Bu yerda “bir” soni miqdoriy emas, balki sifat jihatdan markaziylik va tashabbus ramzi sifatida namoyon bo'ladi.

“Yetti” turkiy va islomiy an'analarda mukammallik va to'liqlik timsolidir. “Yetti o'lchab, bir kes” maqoli jadid pedagogikasida ilmiy asoslanganlik va puxta rejalashtirish g'oyasini ifodalashda qo'llanadi. Bu yerda “yetti” soni real miqdorni emas, balki “ko'p marotaba tekshirish” semasini bildiradi.

“Qirq” soni turkiy mifologik va diniy an'analarda sinov, yetilish, ko'plik ma'nolarini bildiradi. “Qizli uyga qirq ot bog'lanadi” maqoli jadid matnlarida ijtimoiy obro' va qadriyatlar kontekstida talqin qilinadi. “Qirq” bu yerda real son emas, balki ko'plik va e'tibor ramzi hisoblanadi.

“O'n” va tartib sonlar. “O'n o'yla, bir so'yla” maqoli jadidlarning nutq madaniyati va ma'rifiy mas'uliyat haqidagi qarashlariga hamohangdir. Bu modelda sonlar tartib va ketma-ketlikni bildiradi: ko'p o'ylash – kam gapirish.

Jadidchilik davrida sonli maqollar orqali quyidagi qadriyatlar targ'ib qilingan: Ma'rifatparvarlik, intizom

va mehnatsevarlik, birlik va hamjihatlik, mas'uliyat va ehtiyotkorlik.

"Ikki" soni ishtirokidagi "Ikki qo'l baravar ko'tarilsa, yuk yengil bo'lur" maqolida hamkorlik, ijtimoiy birdamlik o'z ifodasini topgan. Jadid publitsistikasida millatni birlashishga chaqirish g'oyasi kuchli bo'lgan. "Ikki" soni bu yerda dual birlik emas, balki hamjihatlik modeli sifatida ishlatiladi.

"Uch" sonli "Uch kunlik mehmon – uy egasiga yuk" maqolida me'yor, tartib, mas'uliyat kabi tushunchalar targ'ib qilingan. "Uch" turkiy tafakkurda ko'pincha minimal chegarani bildiradi. Bu maqol orqali me'yor tushunchasi ifodalanadi.

"Besh" soni qo'llanilgan "Besh qo'l barobar emas" maqolida Ijtimoiy tengsizlikni anglash, realism go'yalari namoyon bo'lgan. Jadidlar jamiyatdagi tabaqalanishni tan olgan holda, ma'rifat orqali tenglikka erishish g'oyasini ilgari surganlar.

"O'ttiz" soni ishtirok etgan "O'ttiz yil ekan – qirq yil hosil olar" maqol sabr va uzoq muddatli mehnat haqida. Bu maqol jadid pedagogikasidagi uzoq muddatli tarbiya g'oyasiga to'la mos keladi.

"Ellik" soni qatnashgan "Ellik yilda el yangi" maqolida tarixiy yangilanish, ijtimoiy o'zgarish haqida fikr bayon etilgan. Ushbu tushunchalar jadidlarning "millatni yangilash" g'oyasi bilan bevosita uyg'un.

"Yuz" soni qatnashgan "Yuz marta eshitgandan bir marta ko'rgan afzal" maqoli tajriba ustuvorligi, empirizm haqida bo'lib, jadid maktablaridagi ko'rgazmali ta'lim metodlariga hamohangligi bilan ajralib turadi. Jadid maktablari eski maktabdan farqli ravishda ko'rgazmali qurollar, xarita, globus, tajriba usullaridan foydalangan. Ushbu maqolda "yuz" soni ko'plikni, "bir" esa tajribaning hal qiluvchi kuchini bildiradi. Sonlar qarama-qarshiligi ($100 \leftrightarrow 1$) orqali bilimning sifat ustuvorligi ta'kidlanadi.

"Ming" soni ishtirokidagi "Ming marta aytgandan bir marta ko'rsatgan yaxshi" maqoli zamirida amaliy ta'lim, samaradorlik ustuvorligi o'z aksini topgan. "Yuz" sonining kuchaytirilgan varianti sifatida "ming" soni ko'plikni giperbolik tarzda ifodalaydi.

Yuqoridagi maqollar jadid matnlarida ideologik-aksiologik yuklama kasb etib, millatni uyg'otish vositasiga aylangan. Jadid publitsistikasida sonli maqollar nutqning ta'sirchanligini oshirgan. Ular xalq ongiga yaqin, esda qoluvchan va qisqa shaklda ifodalanagan.

Jadidlar ba'zan an'anaviy maqollarni zamonaviy ma'noda qayta talqin qilganlar. Masalan, "Bir qorin moyni bir qumaloq chiritadi" maqoli ijtimoiy tanqidda – jamiyatdagi jaholat yoki bir zararli shaxs butun millat taraqqiyotiga to'sqinlik qilishi mumkinligi ma'nosida ishlatilgan. Bu jarayon paremiologik birliklarning funksional kengayishini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.160-bet. (Asl nashr: 1913).
2. Behbudiy M. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma'naviyat, 2006.320-bet.
3. Fitrat A. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma'naviyat, 2000.384-bet.
4. Jo'rayev M. O'zbek folklorida ramziy sonlar // Filologiya masalalari. 2007.№2.63–70-bet.
5. Karimov N. Jadidchilik harakati tarixi. – Toshkent: Fan, 1993.240-b.
6. Mirzayev T. (tahr.). O'zbek xalq maqollari. – Toshkent: Sharq, 2005.512-bet.
7. Пермяков Г.Л. Основы структурной паремии. – Москва: Наука, 1988. – 236 С.
8. Rasulov R. O'zbek paremiologiyasida son komponentlari // O'zbek tili va adabiyoti. – 2010. – №3. – B. 45–52.
9. Ш., Шорахмедов Ш. Ҳикматнома. – Т.: Совет ўзбек энциклопедияси бош редакцияси, 1990. – 526 б.
10. Шомақсудов Ш., Шорахмедов Ш. Маънолар маҳзани. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2018. – 480 б.
11. Bozorov Z.A International scientific and practical conference "Modern psychology and pedagogy: problems and solutions" "Imperial College London" 2021-2022. 165-169 б.
12. Bozorov Z.A. Essence, structure and functions of civil culture. International engineering journal for research & development. Published in Volume 6 Special Issue , January 2021 of IEJRD E-ISSN: 2349-0721 , Peer Reviewed & Referred Journal.
13. Bozorova G. Formation of abbreviations in medical terminology in uzbek language //Центральноазиатский журнал образования и инноваций. – 2024. – Т. 3. – №. 3. – С. 86-89.
14. Samandarova G.Y. Fundamentals of folk proverbs formed on the basis of the lexical-spiritual group of insects. Current research journal of philological sciences, 2 (05), 39–42. – 2021.
15. Samandarova, G.Y. (2023). Basis of the lexical sentence group "insect" in the form of a compound sentence. International scientific conference " innovative trends in science, practice and education", 2(4), 59–67. Retrieved from <http://academicsresearch.ru/index.php/iscitspe/article/view/1493>
16. Bozorov Z. A. "Exceptional role of motives and needs within the formation process of civic culture in students' community." Journal of Advanced Zoology 44 (2023): 3236-3244. <https://jazindia.com/index.php/jaz/article/view/1595>
17. Ashurovich, Bozorov Zayniddin. "Great Oriental Intellectuals about Civil Culture." Web of Scholars: Multidimensional Research Journal 2 (2023): 21-24. <https://innosci.org/wos/article/view/968>
18. Samandarova G.Y., Yusupova A.Sh. Specific characteristics of paremas formed on the basis of "Insect" LMG in a simple sentences // Best journal of innovation in science, research and development. Volume 2 No 6 (Jun 2023). ISSN: 2835-3579 .(Impact factor: SJIF=9.1)
19. Samandarova G.Y. Sodda gap ko'rinishidagi "hasharot" lug'aviy ma'no guruhlari asosida shakllangan paremalarning o'ziga xos xususiyatlari // Scientific reports of Bukhara state university. 2023/1 (84). –B. 161-165.

Diyora ZOYIROVA,
SamDVMCHBU akademik litseyi Ona tili va
adabiyot fani o'qituvchisi

HOZIRGI O'ZBEK DOSTONI VA UNING JANRIY RANG-BARANGLIGI

Annotatsiya: mazkur maqolada hozirgi zamon o'zbek dostoni taraqqiyoti, uning badiiy xususiyatlari hamda janriy rang-barangligi tahlil qilinadi. O'zbek adabiyotida doston janri tarixan muhim o'rin tutib kelgan bo'lib, u mumtoz adabiyot namoyandalari — Alisher Navoiy va Muhammad Fuzuliy ijodida yuksak bosqichga ko'tarilgan. Zamonaviy davrda esa doston janri mazmun va shakl jihatidan yangilanib, ijtimoiy, falsafiy, tarixiy-biografik, tragedik hamda lirik-epik yo'nalishlarda rivojlanmoqda. Hozirgi o'zbek dostonlarida milliy qadriyatlar, istiqloq g'oyalari, inson ruhiyati, zamon va shaxs munosabati kabi dolzarb masalalar modern ruhda yoritilmoqda. Shoirlar an'anaviy epik tasvir usullarini saqlagan holda, erkin kompozitsiya, ramziy obrazlar va poetik izlanishlar orqali janr imkoniyatlarini kengaytirmoqdalar. Shuningdek, dostonlarda realistik, romantik, ramziy va modernistik yo'nalishlarning uyg'unlashuvi kuzatiladi.

Kalit so'zlar: dostonchilik tarixi, hozirgi o'zbek dostoni, janriy rang-baranglik, lirik-epik janr, zamonaviy adabiyot, badiiy tafakkur, epik tasvir.

Annotation: this article analyzes the development of the contemporary Uzbek epic poem (doston), its artistic features, and its genre diversity. In Uzbek literature, the epic genre has historically held an important place, reaching a high stage of development in the works of classical representatives such as Alisher Navoiy and Muhammad Fuzuliy. In the modern period, the epic genre has been renewed both in content and form, developing in social, philosophical, historical-biographical, tragic, and lyric-epic directions. In contemporary Uzbek epics, pressing issues such as national values, the ideas of independence, human psychology, and the relationship between the individual and the are interpreted in a modern spirit. While preserving traditional epic methods of depiction, poets expand the possibilities of the genre through free composition, symbolic imagery, and poetic experimentation. Moreover, a synthesis of realistic, romantic, symbolic, and modernist tendencies can be observed in these epics.

Key words: history of epic poetry, contemporary Uzbek epic, genre diversity, lyric-epic genre, modern literature, artistic thinking, epic depiction.

Аннотация: в данной статье анализируются развитие современного узбекского дастана, его художественные особенности и жанровое разнообразие. В узбекской литературе жанр дастана исторически занимал важное место и достиг высокого уровня развития в творчестве классических представителей, таких как Alisher Navoiy и Muhammad Fuzuliy. В современный период жанр дастана обновляется как по содержанию, так и по форме, развиваясь в социальном, философском, историко-биографическом, трагическом и лиро-эпическом направлениях. В современных узбекских дастанах в духе модерна освещаются актуальные проблемы, такие как национальные ценности, идеи независимости, внутренний мир человека, соотношение личности и времени. Сохраняя традиционные эпические способы изображения, поэты расширяют жанровые возможности посредством свободной композиции, символических образов и поэтических поисков. Также наблюдается синтез реалистического, романтического, символического и модернистского направлений.

Ключевые слова: история дастанного творчества, современный узбекский дастан, жанровое разнообразие, лиро-эпический жанр, современная литература, художественное мышление, эпическое изображение.

O'zbek xalq dostonlari nihoyatda rang-barang bo'lib, bu hol ularni bir necha tiplarga bo'lib o'rganishni taqozo etadi. O'zbek eposshunosligida xalq dostonlari akademik V.M.Jirmunskiy va prof.X.T.Zarifovlar tomonidan ilk bor tasnif etilgan bo'lib, ular dostonlarni qahramonlik, jangnoma, tarixiy, romanik va kitobiy

kabi turlarga ajratganlar. 60-yillarda o'zbek xalq dostonlari prof.M.Saidov tomonidan tasnif etildi. U xalq dostonlarini qahramonlik, muhabbatni kuylovchi, romanik, jangnoma, tarixiy va yangi dostonlar kabi tiplarga ajratdi. 80-yillarda prof. B.Sarimsoqov xalq dostonlarini tarixiylik prinsiplari jihatidan tasnif etish

lozimligi haqidagi qarashni ilgari surdi va xalq eposining uch tarixiy-struktural tipdan iboratligini aytdi. Bular qahramonlik, romantik hamda tarixiy dostonlardir. Qahramonlik dostonlari patriarxal-urug'chilik jamiyatining so'nggi bosqichlarida yoki ilk feodalizm davrida turli urug'lar o'rtasida o'zaro nizolar bo'lib turgan va ular muayyan hududlarga joylashayotgan hamda yagona xalq sifatida birlashishga intilayotgan davrlarda yaratilgan [1]. Bir qator urug' va qabilalarning muayyan xalq sifatida tashkil topa borishi, ilk davlatchilik kurtaklarining paydo bo'lishi va shu munosabat bilan xalqlar hamda elatlarning o'z mustaqilliklari uchun chet el bosqinchilariga qarshi olib borgan mardonavor kurashlari qahramonlik dostonlarida o'z ifodasini topgan. Bunday dostonlarda "... qahramonlar obrazi va ular amalga oshirgan jasoratlar tabiiylik chegarasidan birmuncha yuqori bo'ladi". Qahramonlik dostonlarining yorqin namunasi sifatida bizgacha "Alpomish" eposi yetib kelgan. Romanik dostonlar folklorshunoslikdagi ma'lumotlarga qaraganda, asosan, XVI asrlarda yuzaga kelgan, XVII-XIX asrlar esa xalq eposining intensiv rivojlanish bosqichini tashkil etadi. Bu davrda xalq eposi real voqelikdan ko'ra ko'proq xalq idealini o'ziga xos badiiy shartlilik asosida, fantastik uslubda aks ettiruvchi xalq ertaklari, afsona va rivoyatlari syujeti hisobiga boyib bordi. O'zbek xalq romanik dostonlari o'rta asrlar feodal jamiyati sharoitida yashagan ajdodlarimizning ozod va obod mamlakat, tinch va farovon hayot, sadoqatli sevgi va barqaror do'stlik haqidagi yuksak orzu-umidlarini aks ettiruvchi yirik epik asarlar sifatida yuzaga keldi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998-yilning 13-yanvarida qabul qilgan "Alpomish" dostoni yaratilganligining 1000 yilligini nishonlash to'g'risidagi qarori va uning YuNESKO tomonidan qo'llab-quvvatlanib, 1999-yilning 5-7-noyabrda Termiz shahrida o'tkazilgan xalqaro miqyosdagi tantanali yubiley milliy qadriyatlarimizga bo'lgan cheksiz hurmat va ehtiromning ifodasidir. O'zbek xalqining milliy iftihori bo'lgan "Alpomish" dostonining to'la ravishda xalqimizga yetkazilishi madaniy taraqqiyotimizdagi ulkan voqealardan biri bo'ldi. Fozil Yo'ldosh o'g'lidan yozib olingan "Alpomish" dostonining mukammal nashri 1998-yili taniqli eposshunos To'ra Mirzayevning "Dostonlarning gultoji" nomli so'zboshisi bilan chop etildi. "Alpomish" dostonining 1998-yilda prof. T.Mirzayev tomonidan amalga oshirilgan akademik nashri Oysu Shimshek va Oynur Oz tomonidan turk tiliga o'girilib, 2000-yilda Anqarada bosilib chiqdi.

Shuningdek, doston rus, nemis, ingliz va boshqa tillarga tarjima qilindi. Ajdodlarimiz ijodiy dahosining bebaho badiiy yodgorliklaridan yana biri "Go'ro'g'li" turkumidagi dostonlardir. Rahmatulla Yusuf o'g'li repertuaridagi 27 ta bir-biriga chambarchas bog'liq bo'lgan silsila dostonlar ham istiqlol yillarida nashr etildi. Mazkur turkumdagi dostonlar to'rt qismdan iborat bo'lib, uning birinchi qismi 1996-yili "Go'ro'g'lining tug'ilishi" nomi bilan, ikkinchi qismi 1997-yili "Avazxon" nomi bilan e'lon qilindi. Vanihoyat 2006-yilda dostonning to'rt jildi ham yaxlit holda chop etilib, o'quvchilar ommasiga taqdim etildi. "Alpomish" dostoni o'zbek xalqi o'tmishining badiiy qomusi, ta'lim-tarbiyaning yuksak ko'rinishlaridan biridir. Ushbu doston og'zaki adabiyotning tub ma'nosini, obrazli tafakkurning buyuk vazifasini, badiiy so'zning qudrati va o'lmasligini ming yillardan beri isbotlab kelmoqda. "Alpomish" dostonidagi tinchlik va birlikka, adolat va haqiqatga intilish kabi azaliy va abadiy muammolar, ulug'vor poetik umumlasmalar uni dunyo folklorining tengsiz namunalari – hind "Mahabxarata"si, qirg'iz "Manas"i, yunon "Iliada"si, xullas, G'arb va Sharqning ulkan eposlari qatoriga qo'ydi. "Alpomish" dostoni qahramonlik, mardlik, vatanparvarlik, turli elatlar va xalqlarning birodarligi, sevgi va sadoqat, oila mustahkamligi va urug' birligini kuylovchi ulkan so'z obidasidir [4].

Hozirgi o'zbek adabiyotida doston janri o'zining boy an'analari va zamonaviy izlanishlari bilan alohida o'rin tutadi. Doston qadimdan xalq og'zaki ijodi va mumtoz yozma adabiyot bilan uzviy bog'liq holda shakllangan yirik epik janr hisoblanadi. Mumtoz adabiyotda bu janr yuksak badiiy darajaga ko'tarilib, ayniqsa Alisher Navoiy ijodida mukammal shakl kasb etgan. Uning "Xamsa" asari dostonchilik an'analari mustahkamlab, keyingi davr adabiyotiga kuchli ta'sir ko'rsatgan. Ana shu tarixiy-adabiy zamin hozirgi zamon o'zbek dostonining shakllanishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi. XX asr va mustaqillik davri o'zbek adabiyotida doston janri mazmunan va shaklan yangilandi. Ijtimoiy-siyosiy hayotdagi o'zgarishlar, milliy ong va tafakkurning yuksalishi doston mavzularini kengaytirdi. Endilikda dostonlarda nafaqat tarixiy voqealar, balki zamondosh qahramonlar, oddiy inson taqdiri, jamiyat va shaxs munosabati kabi masalalar ham keng yoritilmoqda. Bu esa janrning hayotiylik va zamonaviylik tamoyillarini mustahkamladi. Hozirgi o'zbek dostonlarining muhim jihatlaridan biri — janriy rang-baranglikdir. An'anaviy epik dostonlar bilan bir qatorda liro-epik,

dramatik, falsafiy va publitsistik ruhdagi dostonlar ham yaratilmoqda. Ayrim asarlarda voqeabandlik ustun bo'lsa, boshqalarida ichki kechinmalar, ruhiy tahlil va falsafiy mushohada asosiy o'ringa chiqadi. Natijada doston janri qat'iy qolipdan chiqib, erkin poetik shakllarga ega bo'la boshladi.

Hozirgi o'zbek adabiyotida doston janri o'zining badiiy-estetik izlanishlari, mavzu kengligi va shakliy tajribalari bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Mustaqillik arafasi va istiqloq davrida yaratilgan dostonlarda inson ruhiyati, milliy o'zlik, tarixiy xotira va erkinlik g'oyasi markaziy o'ringa chiqdi. Bu jarayonda doston an'anaviy epik shakldan chiqib, lirik, dramatik, falsafiy hamda ramziy yo'nalishlarda boyidi.

Erkin Vohidov ijodidagi "Orzu chashmasi", "Ruhlar isyoni", "Quyosh maskani" dostonlari zamonaviy o'zbek dostonchiligida falsafiy-estetik tafakkurning yuksak namunasi hisoblanadi. Xususan, "Ruhlar isyoni" asarida shoir inson va jamiyat, erkin fikr va mustabid tuzum o'rtasidagi ziddiyatni teran badiiy umumshtirish orqali ifodalaydi. Unda ruhiy isyon timsoli orqali ma'naviy uyg'onish g'oyasi ilgari suriladi.

Abdulla Oripovning "Hakim va ajal" dostoni esa falsafiy-ramziy yo'nalishda yaratilgan bo'lib, unda hayot va o'lim, inson va taqdir munosabati badiiy mushohada qilinadi. Asarda dialogik uslub ustun bo'lib, dramatik ruh kuchli seziladi. Bu esa doston janrining ichki imkoniyatlari kengayganini ko'rsatadi.

To'ra Sulaymonning "Qorasoch" dostoni milliy ruh, xalqona ohang va tarixiy xotira bilan yo'g'rilgan. Unda ayol siymosi orqali sadoqat, matonat va vatanparvarlik g'oyalari yoritiladi. Obrazlarning ramziy talqini asarga estetik chuqurlik bag'ishlaydi.

Jamol Kamolning "Quyosh chashmasi" va "Shahribonu" dostonlarida liron-epik uyg'unlik kuchli. Shoir ko'proq ichki kechinmalar, armon va umid motivlarini falsafiy mushohada bilan birlashtiradi. Bu asarlarda shaxsning ruhiy izlanishlari poetik tasvir markaziga chiqadi.

E. Samandarning "Erk sadolari" dostoni istiqloq mafkurasi va milliy ozodlik g'oyalarini yuksak pafosda kuylaydi. Unda publitsistik ruh va epik tasvir uyg'unlashib, zamon nafasi sezilib turadi. Bu esa dostonning ijtimoiy-estetik ahamiyatini oshiradi.

Oydin Hojiyevaning "Najot" dostoni esa ruhiy poklanish va ma'naviy qutulish mavzusiga bag'ishlangan. Asarda ayol qalbi, ona siymosi va insoniy mehr estetik ideal darajasiga ko'tariladi. Lirik tasvir ustunligi janrga

yangi ohang olib kiradi. Omon Matjonning "Haqqush qichqirig'i" hamda "Ming bir yog'du" dostonlari ramziy-falsafiy yo'nalishda yaratilgan. Shoir tabiat va inson, nur va zulmat qarama-qarshiligini badiiy timsollar orqali ifodalaydi. Undagi metaforik tafakkur janrning modernistik imkoniyatlarini namoyon etadi. M. Alining "Beshgul" dostoni tarixiy-biografik ruhda yozilgan bo'lib, milliy qadriyat va ma'naviy merosni ulug'lashga xizmat qiladi. Tarixiy shaxslar obrazi orqali o'tmish va bugun o'rtasida ma'naviy ko'priklar yaratiladi.

H. Sharipovning "Tanovar" va "Qilmish-qidirmish" dostonlarida xalqona ruh, ijtimoiy tanqid va hayotiylik ustun turadi. Shoir oddiy inson taqdirini epik umumshtirish darajasiga olib chiqadi. Bu esa realistik yo'nalishning kuchliligini ko'rsatadi. T. Nizomning "Uch so'z" va "Girya" dostonlari ixcham, ammo falsafiy teranligi bilan ajralib turadi. Shoir so'zning qudrati, insoniy mas'uliyat va iztirobni poetik talqin qiladi. Minimalistik shakl orqali chuqur ma'no berish janriy yangilanish belgisi hisoblanadi. Muhammad Yusufning "Qora quyosh" dostoni fojiaiy ruh va ichki iztirobni aks ettiradi. Unda zamon dardi, inson qalbidagi qarama-qarshiliklar lirik ohang bilan ifodalanadi. Bu asar doston janrida samimiylik va xalqona ohangni kuchaytirgan [5].

Xurshid Davronning "Vatan haqida yetti rivoyat" dostoni tarixiy rivoyatlar asosida yaratilgan bo'lib, unda milliy xotira va vatanparvarlik tuyg'usi ustuvor. Rivoyat va epik tasvir uyg'unligi janrning qadimiy ildizlariga murojaat qilishni ko'rsatadi.

A. Mahkamning "Tavajjuh" va "Ishq" dostonlarida tasavvufiy-falsafiy yo'nalish ustun. Ishq timsoli orqali ilohiy haqiqat va ma'naviy kamolot masalalari yoritiladi. Bu esa mumtoz an'analar bilan zamonaviy tafakkur uyg'unligini ta'minlaydi.

I. Otamurodning "Yobondagi yolg'iz daraxt" va "Uzoqlashayotgan og'riq" dostonlari insonning yolg'izlik hissi, zamon bilan ziddiyati va ruhiy kechinmalarini aks ettiradi. Psixologik tahlil kuchliligi bu asarlarni zamonaviy dostonning yorqin namunalari aylantirgan. Shuningdek, S. Sayyidning "To'polondaryo bilan xayrlashuv", A. Suyunning "Beshbarmoq", "Imorat" hamda U. Qo'chqorning "Shiroq" dostonlari ham janriy rang-baranglikni boyitadi. Ularda tarixiylik, ramziylik va ijtimoiy ruh uyg'unlashgan. Umuman olganda, hozirgi o'zbek dostoni estetik jihatdan serqirra hodisa bo'lib, unda epik an'ana, lirik chuqurlik, dramatik keskinlik va falsafiy mushohada birlashgan. Mazkur asarlar milliy adabiyotimizning ma'naviy salohiyatini namoyon etib,

doston janrining zamonaviy taraqqiyot bosqichini belgilab bermoqda.

Mustaqillik davri dostonlarida milliy qadriyatlar va istiqlol g'oyasi yetakchi mavzulardan biriga aylandi. Tarixiy shaxslar, buyuk ajdodlar siymosi, milliy o'zlikni anglash masalalari badiiy talqinda yangi mazmun kasb etdi. Bu borada tarixiy-biografik dostonlar alohida ahamiyatga ega bo'lib, ular orqali xalqning o'tmishi va buguni o'rtasida ma'naviy ko'priklar yaratiladi. Zamonaviy dostonlarda inson ruhiyati va ichki olami chuqur tasvirlanmoqda. Shoirlar qahramonning tashqi harakatidan ko'ra uning ichki iztiroblari, orzu-intilishlari va ma'naviy kurashlarini yoritishga intiladilar. Bu hol doston janrining psixologik chuqurligini oshirib, zamonaviy adabiy jarayon bilan uyg'unlashtiradi. Natijada epik tasvir bilan lirik kechinma bir butun badiiy tizimga aylanadi.

Shuningdek, hozirgi o'zbek dostonlarida poetik ifoda vositalarining rang-barangligi kuzatiladi. Ramziy obrazlar, metaforik tafakkur, erkin vazn va noan'anaviy kompozitsiya keng qo'llanmoqda. Bu borada Sh. Hasanov lirik, liro-epik va dramatik dostonlarni metaforik fikrlash tarzi va xalq og'zaki ijodi unsurlari, obyektiv va subyektiv tasvir usullari bilan farqlanishini yozgan[2].

Ba'zi dostonlarda modernistik unsurlar, falsafiy umumlashtirish va shartli tasvir usullari uchraydi. Bu esa janrning yangilanish jarayonini ko'rsatadi. Hozirgi dostonchilikda tarixiylik va zamonaviylik uyg'unligi muhim o'rin egallaydi. Shoirlar tarixiy voqealarni bugungi kun nuqtayi nazaridan talqin etib, ularga zamonaviy ma'no yuklaydilar. Shu tariqa o'tmish tajribasi va bugungi hayot muammolari badiiy birlashadi. Bu jarayon dostonning ijtimoiy-estetik ahamiyatini oshiradi. Hozirgi o'zbek dostoni janr jihatidan serqirra va mazmunan boy adabiy hodisa hisoblanadi [6]. U an'ana va yangilik

uyg'unligida rivojlanib, milliy adabiyotimiz taraqqiyotiga munosib hissa qo'shmoqda. Janriy rang-baranglik, mavzu kengligi va badiiy izlanishlar zamonaviy o'zbek dostonining asosiy xususiyatlarini belgilaydi.

D. Quvvatova XX asr ikkinchi yarmi o'zbek dostonchiligi taraqqiyotini shoirlarning shakliy izlanishlari bilan bog'laydi. Dostonchilik tarixida an'anaviylashgan aruz vaznida, masnaviy shaklida, qasida shaklida yozilganligini aytib o'tadi[3].

Hozirgi o'zbek dostoni janr taraqqiyoti nuqtayi nazaridan serqirra va murakkab adabiy hodisa sifatida namoyon bo'lmoqda. Unda an'anaviy epik tafakkur zamonaviy badiiy izlanishlar bilan uyg'unlashib, yangi estetik sifat bosqichiga ko'tarilgan. Jumladan, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, Omon Matjon, Muhammad Yusuf, Azim Suyun kabi ijodkorlar doston janrini falsafiy, lirik, dramatik va ramziy yo'nalishlarda boyitdilar. Ularning asarlarida milliy g'urur, o'zlikni anglash, tarixiy xotira, istiqlol g'oyasi, inson ruhiyati va ma'naviy kamolot masalalari teran badiiy talqin qilindi. Natijada doston faqat voqeaband epik asar emas, balki chuqur falsafiy mushohada va ruhiy kechinmalarni erkin ifoda etuvchi mahsuldor janrga aylandi. Shuningdek, hozirgi o'zbek dostonida janriy rang-baranglik estetik tafakkurning erkinligi va badiiy shakllarning xilma-xilligi bilan belgilanadi. Liro-epik uyg'unlik, dramatik dialoglar, ramziy obrazlar, tarixiy-biografik talqin hamda publitsistik ruh bir janr doirasida mujassam bo'lishi uning imkoniyatlari kengayganini ko'rsatadi. Bu jarayonda doston milliy adabiyotning ma'naviy-ruhiy ehtiyojlariga javob beradigan, zamon bilan hamnafas yashayotgan yirik badiiy shakl sifatida namoyon bo'lmoqda. Demak, hozirgi o'zbek dostoni o'zining mazmuniy chuqurligi, estetik yangilanishi va janriy serqirraligi bilan adabiy jarayonda mustahkam o'rin egallagan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. To'rayevna, N. M., & Jaloliddinovna, R. Z. (2025, October). O'zbek xalq dostonlari va ertaklarining mohir ijrochisi. In *Conferences* (Vol. 1, No. 5, pp. 47–51).
2. Hasanov Sh. Zamonaviy doston poetikasi. – Samarqand, 2001. 140–145
3. D. Quvvatova XX asr ikkinchi yarmi o'zbek dostonchiligining taraqqiyot xususiyatlari. – Buxoro, 2024. 69–70
4. Mehrishoda, Q., & Rahmonova, N. (2025). O'zbek xalq dostonlaridagi qahramonlik obrazlari. *Yangi O'zbekiston, yangi tadqiqotlar jurnali*, 2(9), 772–774.
5. Rayimjonovna, B. G. (2026). O'zbek dostonchilik maktablari. *Taraqqiyot Spektri*, 2(2), 41–46.

SHARQ ALLOMALARINING FAOLIYATI VA ULARNING QOLDIRGAN ILMIY MEROSLARI, JAMIYAT HAYOTIDAGI O'RNI VA AHAMIYATI

Annotatsiya: ushbu maqolada Sharq allomalarining ilm-fan, madaniyat va ijtimoiy tafakkur taraqqiyotidagi o'rni hamda ular qoldirgan boy ilmiy merosning jamiyat hayotidagi ahamiyati yoritiladi. Al-Xorazmiy, Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Mirzo Ulug'bek kabi mutafakkirlarning matematika, tibbiyot, falsafa, astronomiya va boshqa sohalaridagi ilmiy faoliyatining jahon sivilizatsiyasi rivojiga beqiyos hissa qo'shgan tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *axloqiy madaniyat, metodlar, usullar, qadriyatlar, ma'naviy ta'lim, talabalar, etika, aql-idrok, ta'lim jarayoni, interaktiv.*

Аннотация: в данной статье освещается роль восточных ученых в развитии науки, культуры и общественной мысли, а также значение оставленного ими богатого научного наследия в жизни общества. Анализируется научная деятельность таких мыслителей, как Al-Xorazmiy, Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Mirzo Ulug'bek, внесших неоценимый вклад в развитие математики, медицины, философии, астрономии и других областей, что сыграло важную роль в развитии мировой цивилизации.

Ключевые слова: *нравственная культура, методы, способы, ценности, духовное воспитание, студенты, этика, разум, образовательный процесс, интерактивность.*

Annotation: this article highlights the role of Eastern scholars in the development of science, culture, and social thought, as well as the significance of the rich scientific legacy they left in society. The scholarly activities of thinkers such as Al-Khwarizmi, Al-Farabi, Al-Biruni, Ibn Sina, and Mirzo Ulugbek in fields like mathematics, medicine, philosophy, and astronomy are analyzed, showing their invaluable contribution to the advancement of world civilization.

Key words: *ethical culture, methods, techniques, values, moral education, students, ethics, cognitive ability, educational process, interactive.*

Milliy ma'naviy meros va qadriyatlar mustaqil taraqqiyot va yuksalishning muhim omili hisoblanadi. Shuning uchun ham, milliy ma'naviy meros va qadriyatlarni yuksaltirishga alohida e'tibor berib kelingan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Mening nazarimda, jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi – ma'naviyatdir. Biz Yangi O'zbekistonni barpo etishda ana shu ikkita mustahkam ustunga, ya'ni bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyotga hamda ajdodlarimizning boy merosi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma'naviyatga tayanamiz."

Sharq allomalari ilmiy merosi umumjahon insoniyat tarixining ajralmas qismi hisoblanib, u olamshumul voqealarga juda boy. Mazkur fan Markaziy Osiyo allomalarining hayoti va ilmiy merosini va uning ilmiy madaniyatlar rivojlanishiga qo'shgan hissasini o'rganadi.

Tarixiy haqiqat to'la ro'yobga chiqishi, haqqoniy tarix yozilishida fanning predmeti va obyektining to'g'ri belgilanishi o'ta muhim ahamiyatga ega. Chunki Sharq allomalari ilmiy merosi fani uchun ham boshqa barcha fanlar qatori predmet va obyekt masalasi asosiy masala bo'lib hisoblanadi. Zero, fan uning o'rganish predmeti va objekti aniq bo'lmasa, uning oldidagi vazifa noaniq bo'lib, maqsadga erishish mushkul bo'ladi.

Sharq allomalari ilmiy merosi fani o'z xususiyatiga ko'ra:

Birinchidan, o'zining butun diqqat e'tiborini davr tarixiga qaratadi, undan saboq beradi, xulosa chiqaradi.

Ikkinchidan, Sharq allomalari ilmiy merosi fani boshqa ijtimoiy fanlarga nisbatan aniq fan. U matematika usulidan keng foydalanadi. Voqea va hodisalar qat'iy aniqlikda, davriy ketma-ketlik, xronologik asosda o'rganiladi.

Uchinchidan, Sharq allomalari ilmiy merosi fani ko'p qirralik va xilma-xillik xususiyatiga ega. Uning o'rganish predmetiga esa, mana shu makondagi jamiki xilma-xil voqea va hodisalar, ulardagi umumiy aloqadorlik va yaxlit birlik hamda qonuniyatlar hodisasi va jarayonlar, umuman, xalq va insonning yaratuvchanlik faoliyati kiradi. Sharq allomalari ilmiy merosi fanining o'rganish obyektini Markaziy Osiyo allomalarining hayoti va ilmiy merosi aks etgan tarixiy, badiiy hamda ilmiy asarlar tashkil etadi.

Obyekt aniq tarixiy davr, makon, zamon va geografik mintaqaviy chegaralar, ma'lum bir xalq, millat, mamlakat tarixi bilan bog'liq bo'lib, shular doirasidagi voqea va hodisalarni bir butun va yaxlitlikda o'z ichiga oladi. Predmet esa mana shu bir butun obyekt ichidagi aniq tarixiy-madaniy, ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlardan iboratdir.

Fan ijtimoiy-gumanitar fanlar bilan mustahkam va uzviy aloqa birligida rivojlanadi. Shuning uchun ham, tarixchilar falsafani, adabiyot va tilni, dinshunoslikni va boshqa fanlarni bilmay turib, asliyatni to'la yoritib berolmaydilar.

Sharq allomalari ilmiy merosi fanining metodologik (uslubiy) ilmiy-usul va tamoyillari quyidagilardan iborat:

– Ilmiy xolislik (obyektivlik);

– Tarixiy – tahliliylik;

- Mantiqiy – uzviylik;
- Vorislik va izchillik;
- Xronologik izchillik;
- G’oyaviylik va vatanparvarlik;
- Halol va xolislik;
- Qiyoslash va kuzatish;
- Kuzatish va umumiyashtirish;
- Bahslashish, munozara yuritish va isbotlash;

Xulosa shuki, Markaziy Osiyo allomalarining hayoti va ilmiy merosi millat va Vatan taqdirining ravnaq topishida muhim ahamiyatga ega. Olimlarning ta’kidlashicha, eng yirik qadimgi dinlardan bo’lmish zardushtiylik Markaziy Osiyo – xususan, Xorazm o’lkasida shakllangan. Uning asosiy qoidalari ifodalangan kitob “Avesto” ham shu yerda vujudga kelgan. Markaziy Osiyodagi davlatchilik tarixi ham eramizdan avvalgi Xorazm podshohligidan boshlanadi. Eradan avvalgi VIII–VII asrlarda “Katta Xorazm”, “Baqtriya podshohligi” kabi davlatlarning mavjud bo’lganligi haqida ma’lumotlar mavjud. Amudaryo qirg’oqlarida yoyilib yotgan turli katta-kichik qo’rg’onlarning qoldiqlari, ulardan topilayotgan turli arxeologik ashyolar – bu yerlardagi qadimgi shaharlar va ularda rivojlangan madaniyat haqida guvohlik beradi. Qadimgi madaniyatimiz tarixini o’rganish asosan, arxeologik qazishmalar bilan bog’liqdir. Yozma adabiyot deyarli yetib kelmagan. “Avesto” dan teriga yozilib qolgan ayrim parchalar, xorazm, so’g’d yozuvlarining ayrim namunalarigina bizga ma’lum. Milodning boshlarida bu yerlarda Chag’oniya, So’g’diyona, Marg’iyona, Parkana, Baqtriya, Xorazm kabi o’lkalar mavjud bo’lgan, ularda dehqonchilik, savdo-sotiq keng rivoj topgan. Har bir xalq madaniyatining asoslari, o’ziga xosligi, xususiyatlari, uning tarixi, rivoji davomida shakllanib boradi va ularning majmui ushbu madaniyatning milliyligini belgilaydi. Shuning uchun xalqimiz madaniyatining o’ziga xos

tomonlari, mazmunini bilish, uning tarixini, o’tmishdagi rivojlanish davrlarini o’rganishni talab etadi. Hozirgi tarixni bilish, uni obyektiv yoritishga bo’lgan talabning kuchayishi milliy madaniyatimizning to’liq mazmunini, tarixini, yutuqlarini o’rganishga ham bevosita oiddir. Bu – milliy madaniyatimizning jahon madaniyati tarixidagi roli va o’rnini aniqlash uchun ham zarurdir.

Allomalar, siymolar merosi Markaziy Osiyoda o’tmishda ilm-fan, madaniyatning barcha sohalari, tarmoqlari rivojlangani, ularning ijodlari ko’p qirrali bo’lganligi, faoliyatida ilm-fan bilan bir qatorda din, axloq, insonning ma’naviy dunyosi, jamoaning hamjihatligi, uni odilona boshqarish, saodati masalalari muhim o’rin tutganligidan dalolat beradi. Ularning merosi va madaniyat tarixi yana ilm-fan va diniy qoidalarining bir butunligini tashkil etib, umumiy ma’naviyat rivoji uchun xizmat qila olishini, foydali bo’lishini isbotlaydi. Fan va din xalq madaniyatining turli sohalari, qismlari bo’lib, yagona maqsadga qaratilgan holda bir-birini to’ldirishi, xalqni shu yagona maqsadga yo’naltirishga xizmat qilishi mumkin. Diniy tasavvurning ilm-fan hisobiga kuchayuvi ijtimoiy rivojlanishga, madaniyatning kuchayishiga zarar keltirishini ma’lum tarixiy davrlarda yuz bergan jarayonlar o’zida ifodalaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, madaniy rivojlanishda milliy ma’naviy boylikni boshqa xalqlar, mamlakatlar madaniyati yutuqlaridan bahramand bo’lish, madaniy aloqalarni kuchaytirish, milliy qobig’da o’ralib, umumiy xalqaro aloqalar tizmasidan chetda ajralib qolmaslik, milliy madaniyatning umumjahon madaniyat yutuqlari bilan doimo boyib borishida nihoyatda katta rol o’ynaydi. Bu ayniqsa, hozirda jahon mamlakatlarining umumiylik, hamjihatlikka intilishi ortib borayotgan bir sharoitda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Sh.Mirziyoyev – “Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz”. –Toshkent: “O’zbekiston”, 2017. 157–158-betlar.
- 2.B.Namozov “Sharq allomalarining ilmiy-ma’naviy merosi” o’quv qo’llanma, 2022-yil.
- 3.Niyazimbetov M. Axloqshunoslik, nafosatshunoslik, mantiq. Ma’ruzalar matni. – Nukus: Qoraqalpoq davlat universiteti nashriyoti, 2017.161-b.
- 4.Ergasheva Dilnoza – Ta’lim sohasidagi ilg’or tadqiqotlar xalqaro jurnali..., 2025 – ijaretm.com ZAMONAVIY TA’LIM TIZIMIDA TALABALARNING AXLOQ MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA SHARQ OLIMLARI ISHLARIDAN FOYDALANISH.
- 5.Ergasheva Dilnoza – Ta’lim sohasidagi ilg’or tadqiqotlar xalqaro jurnali ..., 2025–ijaretm.com SHARQ OLIMALARI ASARLARI ILMIY-IJODIY MEROSIDAN TA’LIM MAQSADLARIDA FOYDALANISH MAHORATI.
- 6.Egasheva D.M. “Maktabgacha yoshdagi bolalarda sog’lom turmush tarzini shakllantirishda o’yin va o’yinchoqlarning o’rni”. 2022-yil.
- 7.Ergasheva, D. (2025). IMPROVEMENT ON THE BASIS OF THE DEVELOPMENT OF MORAL CULTURE IN STUDENTS THROUGH EDUCATIONAL WORKS OF EASTERN ALLOMAS. Bulletin news in New Science Society International Scientific Journal, 2(2), 47–55.
8. Ergasheva, D. M. (2024). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MILLIY URF-ODATLARNI SHAKLLANTIRISHDA MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARINING O’RNI. Экономика и социум, (10-2 (125)), 147–149.

O'TKIR HOSHIMOVNING "URUSHNING SO'NGGI QURBONI" ASARIDA URUSH FOJIASI VA INSON RUHIYATI TALQINI

Annotatsiya: mazkur maqolada o'zbek adabiyotining yirik namoyandasi O'tkir Hoshimovning "Urushning so'nggi qurboni" hikoyasi badiiy-psixologik jihatdan tahlil qilinadi. Asarda urushning inson taqdiriga, ayniqsa, front ortida yashayotgan oddiy oilalar hayotiga ko'rsatgan ruhiy va ma'naviy ta'siri ochib berilgani yoritiladi. Maqolada yozuvchining psixologik tasvir mahorati va asarning tarbiyaviy ahamiyati haqida so'z boradi. Shuningdek, asarning bosh g'oyasi – tinchlikning qadriga yetish va insoniylikni asrash zarurligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: *urush mavzusi, inson qalbi, vijdon azobi, ichki kechinma, ona obrazi, fojia, tarbiyaviy ahamiyat.*

Аннотация: в данной статье художественно-психологически анализируется рассказ крупного представителя узбекской литературы Уткира Хашимова «Последняя жертва войны». В произведении раскрывается духовное и нравственное воздействие войны на человеческую судьбу, особенно на жизнь простых семей, живущих в тылу. В статье рассматриваются мастерство писателя в создании психологического образа и воспитательное значение произведения. Также обосновывается главная идея рассказа – необходимость ценить мир и сохранять человечность.

Ключевые слова: *тема войны, человеческая душа, муки совести, внутренние переживания, образ матери, трагедия, воспитательное значение.*

Annotation: this article ensures an artistic and psychological analysis of the play "The Last Victim of War" by the prominent representative of Uzbek literature Utkir Khoshimov. The work reveals the spiritual and moral impact of war on human destiny, especially on the lives of ordinary families living on the home front. The article examines the writer's mastery in creating psychological characterization and the educational significance of the work. It also substantiates the main idea of the story – the necessity of valuing peace and preserving humanity.

Key words: *war theme, human soul, pangs of conscience, inner experiences, the image of the mother, tragedy, educational significance.*

O'zbek adabiyotining yirik namoyandalaridan biri bo'lgan O'tkir Hoshimov ijodida inson qalbi, vijdon, mehr-oqibat va urushning og'riqli asoratlari alohida o'rin tutadi. Yozuvchining "Urushning so'nggi qurboni" asari ana shu mavzuni chuqur ruhiy-psixologik talqin etgani bilan ajralib turadi. Adabiyotshunos N.Karimov ta'kidlaganidek, urush davri adabiyotida inson qalbidagi ichki kurash va ma'naviy iztiroblar tasviri alohida ahamiyat kasb etadi [1, 112-b.].

"Urushning so'nggi qurboni asari"da bosh mavzu sifatida urush va uning yomon oqibatlarini ochib berilgan. Asarda jang maydoni emas, balki urush frontdan juda ham olisda yashayotgan insonlar taqdirini-da izdan chiqaruvchi dahshatli fojia sifatida tasvirlanadi. Yozuvchi urushning bevosita jang maydonidagi dahshatidan ko'ra, uning insonlar qalbida qoldirgan jarohatini ochishga intiladi. Adabiyotshunos H.Umurov badiiy asarda psixologik tasvirning ahamiyati haqida so'z yuritir ekan, ruhiy jarayonlarning ichki harakatini ochish asarning ta'sirchanligini belgilashini qayd etadi [2, 85-b.]. Hikoyada ham aynan ichki kechinmalar dramatik kuchni yuzaga chiqaradi.

Ushbu asarda urush barcha insoniyatni sinagani va deyarli, barcha insonlar boshidan og'ir kunlar o'tgani bir oila misolida ko'rsatib berilgan.

Asardagi bosh qahramonlar – Umri xola, uning o'g'illari Shoikrom va Shone'mat hamda Shoikromning xotini Xadicha. Shoikrom oilaning katta farzandi, Shone'mat bo'lsa oilaning kichik farzandi, ya'ni Shoikromning ukasi.

Urush boshlanganda barcha oiladan erkaklarni urushga olib ketishgan. Lekin bu oiladan hech kim urushga bormagan.

Shoikromni to'qimachilik kombinatida montyor yetishmasligi sababli olib qolishdi. Uning ukasi Shone'matni ham urushga jo'natishmadi. Shone'matni urushga yuborishmaganida akasi Shoikrom xursand bo'lgan edi, lekin keyin sababini bilsa ukasi sil kasaliga chalingan ekan.

Qarangki, urush shuncha uzoqda bo'lsa ham uning sovug'i bu oilaga ham kirmasdan qolmaydi. Urush faqat jangchilarning emas, balki orqada qolgan ayollar, bolalar va keksalarning ham taqdirini chilparchin qiladi. Urush yillaridagi ocharchilik, yetishmovchilik, ruhiy bosim va qo'rquv odamlar xarakterini sinovdan o'tkazadi.

Hikoyadagi obrazlar hayotiylik bilan ajralib turadi. Yozuvchi qahramonlarning ichki kechinmalarini nozik psixologik detallar orqali ochib beradi. Oddiy ko'ringan insonlarning murakkab ruhiy holati, vijdon azobi, qo'rquv va armonlari tasvir orqali o'quvchiga ta'sirchan yetkaziladi.

Bu asarda Umri xola obrazi orqali yozuvchi barcha xokisor, mehribon onalarni ta'riflab bergan. U o'g'li Shone'matning tuzalib ketishi uchun jon-jahdi bilan kurashadi, kim nima desa sinab ko'radi. Umri xolaning birdan bir niyati o'g'lini yana sog'lom ko'rish edi. Pastak deraza ostida shiftga termulib yotgan Shone'mat obrazi asarda juda achinarli va ta'sirchan qilib yaratilgan.

Urush tufayli oziq-ovqat tanqis edi. Umri xola o'g'lining tuzalishi uchun katta o'g'li Shoikromning hovlisidagi qulupnayni qo'y sutiga almashtirishga majbur bo'ladi. Chunki boshqa imkoniyati yo'q edi. Umri xolani o'g'ri desa bo'ladimi? – degan savolga quyidagicha javob berish mumkin: huquqiy jihatdan

qaraganda, Umri xola o'g'li Shoikromning hovlisidan ruxsatsiz qulupnay olgani – o'g'rilik sifatida baholanishi mumkin. Chunki u boshqa birovning mulkini yashirinchalikka olmoqda. Lekin badiiy va axloqiy nuqtayi nazardan Umri xola bu ishni boylik orttirish yoki nafs uchun emas, og'ir xastalik bilan yotgan o'g'lining hayotini saqlab qolish umidida qiladi. Uning maqsadi – qulupnayni sutga almashtirib, bemor farzandini tuzatish. U – urush sharoitida nochorlik va majburiyat qurboni bo'lgan ona. Shu bois Umri xolani oddiy “o'g'ri” deb atash asarning g'oyaviy mohiyatini toraytirib yuboradi.

Qulupnayni qizarmasidan bitta qo'ymay o'g'ri terib ketayotgani to'g'risida Xadicha eri Shoikromga aytadi. Shoikromning xotini Xadicha o'zi qurumsoq bo'lgan, urush boshlangandan keyin bu xislati yanada oshdi deya tariflanadi asarda. Xadicha injiqligi sabab har xil ikir-chikir gaplar chiqaverganidan keyin Umri xola ularning qozonini boshqa qilib bergan edi.

Shoikrom Xadicha rost aytadi. O'zi kechalari smenada bo'lsa, xotini uchta jo'ja bilan jon hovuchlab tong ottirsa, o'g'riga o'ljaning katta-kichigi bormi? Qo'lga nima ilinsa olaveradi-da. Bordi-yu, o'zi yo'g'ida uyini o'g'ri bossa, xotini dod solsa, pichoqlab tashlasa. U yoqdan onasi chiqsa, uniyam pichoqlasa... “Vijdonsizlar! Odamlarning boshiga kulfat tushganidan foydalanib qoladiganlarni qirish kerak”,- deb o'ylaydi. Birdan xayoliga kelgan fikrdan uning vujudi titrab ketadi [3].

Oziq-ovqat kam paytda barcha o'z oilasini, bolalarini o'ylaydi. Shoikrom ham ataylab emas, jahl ustida qulupnay ariqchasiga tok simini tashlab qo'yadi. Shoikrom shu nasibamizdan ham ayrilib qolmaylik degan maqsadda bu ishni amalga oshiradi. Xotiniga hovliga chiqmaslikni tayinlaydi.

Shoikrom uxladimi, yo'qmi, bilolmadi. Bir mahal bola yig'ladimi yo tashqarida shamolning guvullashi aralash dahshatli bir faryod qulog'iga kirdimi, anglay olmay qoldi. Sapchib o'rnidan turib ketdi. Ayvon chirog'ini yoqishi bilan qulupnay pushtasida muk tushib yotgan odam gavdasini ko'rdi-yu dahshatdan qotib qoldi. Shu ondayoq xato qilganini, qotillik qilganini payqadi. Sim uchini shartta ilgakdan yulib olib, hovliga otildi. “Boshqalari qochdi” degan fikr lip etib xayolidan o'tdi. Pushtalar ustida sakrab-sakrab yurib borarkan, oyog'i botib ketayotganini payqadi. Keyin buklanib yotgan odamdan uch qadam beriroqda to'xtadi-yu, birdan cho'kkalab qoldi. Bir lahza ko'zlari olayib tikilib turdida, ko'ksidan shamol g'uvurini ham, o'z vujudini ham larzaga soluvchi bir nido otilib chiqdi: - Oyi-i-i! U boshidan hushi uchib borayotganini elas-elas his qilib o'zini yerga otdi. Titroq qo'llari bilan loy changallagancha cho'kkalab ko'ksiga mushtlay ketdi. - Oyi! Oyijon!

Umri xola bir qo'li bilan uniqqan chit ko'ylagining etagini mahkam changallab olgan, etak ichida ikki hovuch pishgan-

pishmagan aralash qulupnaylar ko'rinib turar, boshqa qo'li bilan esa ilondek simni ushlab turardi. Shoikrom uning qulupnay qizili yuqqan, yorilib ketgan barmoqlarini, bo'rtgan tomirlarini aniq ko'rdi. Nariroqda, loyli ariq ichida, uning kalishi yotar, chamasi, sim oyog'iga tekkanida yulqib olmoqchi bo'lgan-u, qo'lga o'ralashib yiqilgan edi. Shoikrom loyli marzadan emaklab borgancha, o'zini onasining quchog'iga otdi. – Oyijon, oching ko'zingizni! – dedi u gezarib ketgan lablari bilan onasining muzday yuzidan o'pib [3].

Ming asfuslar bo'lsinki, Shoikrom o'z onasining qotiliga aylandi.

Sut ichmay zahar ichsam bo'lmasmidi, – dedi Shone'mat ovozi titrab. Shoikrom bu ojiz, titroq tovushdan seskanib, ukasiga tikilib qoldi. – Zahar ichsam bo'lmasmidi, – dedi Shone'mat yana o'sha ohangda. Aftidan, u yig'lay olmas, yig'lashga madori yetmasdi. – Kechayam aytuvdim, ko'nmadilar. Qulupnayga sut alishadi, dedilar.

Shoikrom boshqa hech nimani eshitmadi. Eshitilmadi. Foydasi ham yo'q edi [3].

O'tkir Hoshimov uslubi sodda, ravon va ta'sirchan. U ortiqcha bezak va murakkab iboralarsiz, hayotiy detallar orqali kuchli dramatik ta'sir yaratadi. Hikoyada dialoglar tabiiy, tasvirlar jonli. Ayniqsa, ruhiy holatlarning tasviri o'quvchini befarq qoldirmaydi. Asarda qahramonlar ruhiy holati ichki kechinmalar orqali ochib beriladi. Yozuvchi psixologik tasvir vositalaridan mahorat bilan foydalanadi. Qahramonlarning sukuti, iztirobi, ichki monologi urushning ko'zga ko'rinmas, ammo chuqur jarohatlarini namoyon etadi.

Kim haq, kim nohaq? – degan savolga asar biryozqlama javob bermaydi. Yozuvchi qahramonlarni oq-qora rangda emas, hayotiy murakkablikda tasvirlaydi. Bu yerda aniq “haq” yoki “nohaq” tomon yo'q. Barchasi urush yaratgan sharoit qurboni.

Yozuvchi urushni qahramonlik yoki shon-shuhrat nuqtayi nazaridan emas, balki insoniy fojia sifatida talqin qiladi. Bu jihat asarning tarbiyaviy ahamiyatini yanada oshiradi.

“Urushning so'nggi qurboni” – insoniyat uchun ogohlantiruvchi asar. Asarning bosh g'oyasi shundan iboratki, urush inson qalbida, xotirasida va hayotida o'chmas jarohat qoldiradi. Zero, urushning shakli o'zgarishi mumkin, ammo uning inson ruhiyatiga yetkazadigan zarbasi o'zgarmaydi. U bizga tinchlikning qadriga yetish, insoniylikni asrash zarurligini eslatadi. O'tkir Hoshimov ushbu hikoya orqali urushning haqiqiy qiyofasini – uning ko'zga ko'rinmas, ammo eng og'ir zarbalarini ochib beradi.

Asar bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Zero, tinchlik eng oliy ne'mat ekanini anglash uchun bunday asarlar qalbimizni uyg'otib turadi. Shu bois mazkur hikoya, nafaqat, badiiy, balki ma'naviy-ma'rifiy ahamiyatga ham egadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov N. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. – T.: O'qituvchi, 1999.384-bet.
2. Umurov H. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – T.: Sharq, 2004.272-bet.
3. O'tkir Hoshimov. Urushning so'nggi qurboni // Hoshimov O'. Asarlar to'plami. – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2021.
4. Yo'ldoshev Q. Badiiy tahlil asoslari. – T.: Yangi asr avlodi, 2010.240-bet.
5. Normatov U. Ijod sehri. – T.: Ma'naviyat, 2007.198-bet.

Zarnigor ESHIMOVA,
 Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
 O'zbek tili va adabiyot kafedrasida o'qituvchisi

“QO'RQMA” ROMANIDA QO'RQUVNING BADIY MANZARALARI VA SHAKLLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada “Qo'rqma” romani badiiy-psixologik asar sifatida tahlil qilinib, undagi qo'rquv fenomeni inson qalbining sokin tub qatlamlarida shakllanadigan murakkab ruhiy holat sifatida talqin etiladi. Asarda qo'rquv tashqi xavf yoki to'satdan yuzaga keladigan tahdid ko'rinishida emas, balki ayb hissi, yolg'izlik, ma'naviy ziddiyat va ijtimoiy muhit bosimi natijasida asta-sekin kuchayib boradigan ichki taranglik sifatida namoyon bo'ladi. Maqolada qo'rquvni ifodalashda qo'llanilgan badiiy vositalarga alohida e'tibor qaratiladi, muzlab qolgan vaqt metaforasi, ichki monologlar hamda o'lim qo'rquvi uning asosini yaratadi.

Kalit so'zlar: qo'rquv fenomeni, ruhiy holat, ichki qo'rquv, psixologik tasvir, badiiy ramziylik, ijtimoiy bosim, ichki bo'shliq, badiiy psixologizm, hurfikrlilik.

Аннотация: в данной статье роман “Qo'rqma” рассматривается как художественно-психологическое произведение, в котором феномен страха интерпретируется как сложное духовное состояние, формирующееся в тихих глубинных слоях человеческой души. В произведении страх представлен не как внешняя угроза или внезапная опасность, а как внутреннее напряжение, постепенно усиливающееся под воздействием чувства вины, одиночества, нравственного конфликта и давления социальной среды. Особое внимание уделяется художественным средствам выражения страха: метафоре застывшего времени, внутренним монологам и мотиву страха смерти, которые формируют его концептуальную основу.

Ключевые слова: феномен страха, психологическое состояние, внутренний страх, психологическое изображение, художественная символика, социальное давление, внутренняя пустота, художественный психологизм, свободомыслие.

Annotation: this article examines the novel “Qo'rqma” as an artistic and psychological work in which the phenomenon of fear is interpreted as a complex spiritual state formed in the quiet depths of the human soul. In the narrative, fear is presented not as an external threat or sudden danger, but as an inner tension that gradually intensifies under the influence of guilt, loneliness, moral conflict, and social pressure. Special attention is given to the artistic devices used to express fear, including the metaphor of frozen time, internal monologues, and the motif of the fear of death, which together form its conceptual foundation.

Key words: phenomenon of fear, psychological state, inner fear, psychological depiction, artistic symbolism, social pressure, inner emptiness, artistic psychologism, free thought.

“Roman janri harakatdagi, muallif va o'quvchi yashab turgan hozirgi zamon haqida hikoya qiladi. Roman, M.Baxtin ta'biriga ko'ra, hatto tarixiy mavzuni yoritganda ham bugun haqida so'zlaydi. Ya'ni tarix va hozirgi zamon o'rtasidagi chegaralar buzilib, distansiyalar yo'qolgan nuqtalardagina roman maydonga keladi.”¹ Javlon Jovliyevning “Qo'rqma” asari aynan shunday, bugun va o'tmish qorishig'ida yaratildi.

Romanni o'qirkanmiz, yozuvchi uslubida novatorlik, o'zgacha yondashuvni his qilamiz. Asar shunchalik yuqori haroratda yozilganki, uni bir ritmda o'qiy olmaysiz, qahramon hislari bilan yashaysiz. Yonganda yonasiz, kulganda qo'shilib achchiq-achchiq kulasiz, eng muhimi, asarni o'rtasida tashlab keta olmaysiz. O'sha bo'shliq to'lmaguncha roviy bilan birga yashaysiz. Kitob nomini dastlab eshitganimda ko'z oldimda umuman boshqa asar gavdalangandi, lekin endi bir o'quvchi sifatida aytamanki,

1 Узок Журакулов. Бадийят ва назария. . – Toshkent: Гафур Гулом номидаги нашрият-матбаа уйи. 2015. – B.86

zamonaviy adabiyotimizda hech kimnikiga o'xshamagan topilmani o'qigandek bo'ldim.

Qahramonning olti oyligidan hamma narsani idrok qila olishi, yig'lashni bilmasdan tug'ilishi, yig'lash kerak paytida qah-qah otib kulishi, kulgusi achchiq alamli chiqishi, obrazlarning ismidan ko'ra qiladigan ishi, vazifasiga ko'ra nomlanishi (misol uchun amakilarini “to'ng'ichim”, “kenjam”, o'rtoqlarini Qiztaka, Telefonchi, Qoravoy), asardagi insonlarning hammasi jigar kasalligiga chalinishi, eshakqurtlar obrazlari o'quvchini yana-da qiziqtirib qo'yadi. Rovi o'ng va tushini farqiga bormasdan yashaydi, oxirida “...Men o'lmadim, yashamadim ham, mudradim, mudradim va mudragancha yem bo'ldim eshakqurtimga”², – deb nola chekadi.

Muallif qo'rquvni hayqiriqlar orqali emas, balki sukut, ikkilanish va ich-ichdan yemiruvchi xavotir orqali tasvirlaydi. Qahramonlar tashqi dushman bilan emas, balki

2 Jovliyev J. Qo'rqma. – Toshkent: Ofset-print nashriyoti, 2021. 363-bet.

o'z qalbidagi ko'rinmas soyalar bilan kurashadilar. "Inson hech narsa topmaydi, balki umr bo'yi berilgan narsalarni yo'qotish uchun yashaydi, chin inson yo'qotish sharafiga uchun dunyoga keladi", "Tilim "ota", "ona", "bobo" yoki "momo" emas O'LIM so'zi bilan chiqqan", "Yetmish armonim, yetmish azobim bor, yetmish qabrim, yetmish mo'zirim bor!"³ kabi fikrlari bilan qalbdagi og'riqlarini ko'rsatib bergan.

Asar davomida qo'rquv inson ruhiyatidagi yashirin jarayon sifatida ochiladi: u ba'zan muzdek sovuq, ba'zan yurakni siquvchi og'irlik, ba'zan esa noma'lumlikning qorong'u yo'lidir. Qahramon qalbidagi qo'rquv *shovqinli* emas – u sukutda yashaydi. U go'yo yurak devorlariga urilib qaytgan ovozdek eshitilmaydi, ammo his etiladi, sukut uzaygan sari xavotir chuqurlashadi, aytilmagan so'zlar ruhiy og'irlikka aylanadi, qahramon o'z fikrlaridan qocha olmaydi. "Men tug'ma uyatsizman"⁴. Bu jumla qahramonning ichki ruhiy iztirobi, o'zini jamiyat me'yorlariga mos kelmaydigan shaxs sifatida his etishi yoki o'zini keskin ayblashi bilan bog'liq. Unda o'zini fosh etish va ichki isyon ohangi seziladi. "Tobutini beshik kabi tebratishyapti. Tobuting – beshik, beshiging – tobutingdir, kenjaam!"⁵ Bu jumla hayot va o'limning tragik paradoksini ifodalaydi. Beshik – hayot boshlanishi, tobut esa yakun timsoli. Ularning almashishi fojiaiy taqdir va umidsizlikni anglatadi. Ushbu ifodalar zamonaviy nasrning psixologik chuqurligi va ramziy tafakkuriga xos bo'lib, insoniy iztirobni universal darajaga ko'taradi.

Romanda qo'rquv faqat salbiy his sifatida emas, balki insonni o'z qalbiga qarashga majbur qiluvchi ruhiy oyna sifatida namoyon bo'ladi. Qahramon qo'rquvdan qochgan sari u kattalashadi; unga yuzlanganda esa u ma'no kasb etadi.

Qo'rquvni yengish – tashqi g'alaba emas, balki insonning o'z qalbida yorug'lik topishidir. Oxirida u umr bo'yi qiynagan savollariga javob topadi, qalbi taskin topgandek bo'ladi, ammo o'z otasini jonu-jahoni bo'lgan yetmish talabani sotganidan xabar topib o'z-o'zidan nafratlanib jirkanaadi. Ro'yosida bobosini ko'radi va yiqilib butun dardini, alamlarini sochadi:

"Otangiz sotqin bo'lgan! Ular ichidagi yagona xoin! Ming la'nat! Shuncha ulug'larning harakatini puchga chiqargan. Ular millatni reforma qilishi mumkin edi, biz hozir Yaponiya yo Germaniya kabi rivojlanishimiz mumkin

edi. Otangiz sotdi, barini, qondoshlarini, jigarlarini... Mana, hammamizning jigarimiz qurib bitmoqda"⁶. Shu yerda aynan nimaga jigar kasalligidan aziyat chekishgan, degan savol tug'iladi, u nimaning ramzi bo'lishi mumkin. Bu obraz avlod ildizining yemirilishi, sharqona tafakkurda jigar – hayotiy quvvat va qon bilan bog'liq organ sifatida nasl davomiyligi timsoliga yaqin talqin qilinadi. Jigarning kasalligi, avlod ildizining qurishi, naslning davom etmasligi hayot zanjirining uzilishi, bu holat biologik emas, balki ma'naviy va ijtimoiy tanazzulni ham anglatadi. Jigar organizmni tozalovchi organ hisoblanadi. Shu sabab badiiy talqinda uning kasalligi nasl uzilish fojiasi, millat yoki jamiyat kelajagining so'nishi hamdir. "Jigarning bir bo'lagi kesilganday qon hidiga to'ladi dunyo"⁷.

Roviy "bizning oilaga la'nat teggan, avlodimiz davom etmay quriydi" – deb g'am chekadi, shu yetmish talabani topsam, ular haqida xalqqa ma'lum qilsa, bu qarq'ish yuvilishidan umid qiladi, otasi onasi bilan yonib ketadi, amakilari yosh vafot etishadi, ulardan ham o'g'il farzand dunyoga kelmaydi. Bu jarayonlar bir-biriga shu darajada uzviy bog'langanki, uni butun umr ta'qib qilib yuradi va o'zi ham shu kasallikka chalinadi. Asarda yana shunday o'rinlar keladi, ularni shunchaki tashlab ketib bo'lmaydi: "Ammo ichida qizg'aldoq kosasiday qo'rquv bor edi, o'limdan va achindi shu tiniq yuzlariga dog'u lab tegmay o'lib ketayotganidan"⁸.

Xulosa. "Badiiy asarlar mavzusi ikki xil bo'ladi. Birinchisi – abadiy mavzular, ikkinchisi – davriy mavzular. Ma'naviy-axloqiy turmush bilan bog'liq oila, sevgi- muhabbat, vatanparvarlik, e'tiqod, o'zi yashayotgan zamonga, jamiyatga munosabat kabilar adabiyotning abadiy mavzularidir. Bundan tashqari, har bir zamonning o'z muammolari bo'ladiki, ular davriy mavzudir"⁹. "Qo'rqma" romanini abadiy mavzu desak hech mubolag'a bo'lmaydi. Sababi millat uchun jonini tikkan, yurti ozod bo'lishini, xalqni o'qimishli qilish yo'lida hech nimadan qaytmagan va natijasida tuprog'ini toza qoni bilan "yuvgan" bu Yetmishvoylar har bir o'zbek o'quvchisini xotirasidan uchmaydi. Shu o'rinda, yozuvchi mahoratini ham ta'kidlab o'tish joiz, bu yerdagi bosh qahramon aslida Javlon Jovliyevning o'zi, uning o'zi germaniyalik talabalar hayotiga qiziqishi va shunday o'tli dardlaridan hammani ko'nglidan joy olgan asar paydo bo'ldi.

6 O'sha asar. 210-bet.

7

8 Jovliyev J. Qo'rqma. – Toshkent: Offset-print nashriyoti, 2021. 23-bet

9 Ulug'ov A. "Adabiyotshunoslik nazariyasi". 48-bet.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Узок Журакулов. Бадиият ва назария. – Toshkent: Гафур Гулом номидаги нашрият-матбаа уйи, 2015. 86-bet.
2. Jovliyev J. Qo'rqma. – Toshkent: Offset-print nashriyoti, 2021. 363-bet.
3. Ulug'ov A. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. 48-bet.
4. Аристотель. Риторика. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2018. – 360 б.

3 O'sha asar. 22-bet.

4 O'sha asar. 232-bet.

5 O'sha asar. 207-bet.

Sunbula RAXMATOVA,
Samarqand ZARMED universiteti
Chet tillar kafedrası assistenti

IZQUVAR FENOMENINING O'ZGARISHI: EDGAR ALLAN PONING KLASSIKASIDAN DEN BRAUNNING KONSPIROLOGIK OLAMIGACHA

Annotatsiya: ushbu maqolada detektiv janrining evolyutsiyasi batafsil yoritilgan bo'lib, uning rivojlanish tarixida Edgar Allan Poning klassik detektividan zamonaviy konspirologik janrida ijod qilgan Den Braunning salmoqli hissasi tahlil qilingan. Bundan tashqari, ushbu janr yo'nalishida ijod qilgan boshqa yozuvchilar, ularning asarlari haqida qisqa ma'lumotlar bayoni berilgan. Ular yaratgan asarlar strukturasi, qahramonlarning izquvar tipi, ularning fazilatları, xarakteri tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: klassik va konspirologik detektiv, janr, Edgar Allan Po, A.K.Doyl, Den Braun, tergov, izquvar, jinoyatchi, anagramma, qadimiy qo'lyozmalar.

Аннотация: в данной статье подробно рассматривается эволюция детективного жанра, анализируется значительный вклад в его развитие Дэна Брауна, создавшего современный жанр теорий заговора на основе классического детектива Эдгара Аллана По. Вместе с тем дается краткое описание других писателей, создавших произведения в этом жанре, и их творчества. Проанализированы структура созданных ими произведений, детективный тип героев, их качества и характер.

Ключевые слова: классический детектив и детектив о заговоре, жанр, Эдгар Аллан По, А.К.Дойл, Дэн Браун, расследование, детектив, преступник, анаграмма, древние рукописи.

Annotation: this article takes a detailed look at the evolution of the detective genre. The history of its development is analyzed from the classic detective novel by Edgar Allan Poe to the works of Dan Brown, who created the modern conspiracy genre. Additionally, brief information is provided on other writers who worked in this genre and their works. The structure of their works, their characters, and their qualities and personalities are analyzed.

Key words: classic and conspiracy detective, genre, Edgar Allan Poe, A. K. Doyle, Dan Brown, investigation, detective, criminal, anagram, ancient manuscripts.

Kirish. Yigirmanchi asr jahon badiiy adabiyotining turli hodisalari qatorida detektiv janri o'ziga xos alohida o'ringa ega. Sud-kriminal jurnalistikaning bir turi sifatida paydo bo'lgan ushbu janr badiiy bo'lmagan adabiyot asaridan jahon belletristikasi va ommaviy adabiyotning eng yorqin hodisalaridan biriga aylandi [1]. Detektiv so'zi lotinchadan *detectio* — *ochmoq, aniqlamoq*; inglizcha esa *detective* — *izquvar, tergovchi* degan ma'noni bildiradi [8]. An'anaga ko'ra, detektiv badiiy asarning alohida turi bo'lib, uning syujeti jinoyatni ochishda amalga oshirilgan konfliktga, ya'ni yaxshilik va yomonlik o'rtasidagi urushda yaxshilikning g'alabasi bilan yakunlanishiga asoslangan.

Metodologiya.

S. Moemning fikriga ko'ra, deduktiv detektiv hikoyalar nazariyasi bo'lib, u nihoyatda soda, ya'ni qotillik sodir bo'ladi, tergov boshlanadi, gumon bir necha kishiga tushadi, jinoyatchi topiladi va munosib jazosini oladi. Bu janrning poydevori Edgar Allan Poe ning ("The Murders in the Rue Morgue" 1841) "Morg ko'chasidagi qotillik" asari bilan qo'yilgan va ko'p yillar davomida unga qat'iy rioya qilingan [2]. Biroq, detektiv adabiyotining mumtoz asarlarida jinoyatning ochilishi mantiqiy asosda tasvirlanadi va A. K. Doil, K. G. Chesterton, E. Gaborio, A. Kristi, R. Staut kabi detektivistlarning asarlari bunga yaqqol misol bo'la oladi. Janrning keyingi taraqqiyoti detektiv adabiyotida ijtimoiy-ruhiy motivlarning paydo bo'lishi bog'liq bo'lib, bu yo'nalishda J. Simenon, Matsumoto Seite kabi yozuvchilar ijod qilishgan. Shikoku Gakuin

universiteti tadqiqotchisi Wendy Jones Nakanishining fikriga ko'ra, yapon yozuvchisi Matsumoto Seichō 450 dan ortiq detektiv va sirli romanlari, shuningdek, tarixiy fantastika kitoblarini nashr etgan eng sarmahsul yozuvchilardan biri bo'lib, uning "Inspektor Imanishi tergov qiladi" asarini eski uslubdagi detektiv roman kontekstiga qat'iy joylashtirib, asarning muallifini Jorj Simenon va P.D. Jeymsga va uning bosh qahramonini esa bevosita Simenonning Parijlik inspektori Megre va P.D. Jeymsning Angliyadagi bosh inspektori Dagleishga o'xshatadi [4].

Qonun himoyachilarining jinoyatchilar dunyosi bilan bevosita kurashi tasvirlangan turli-tuman detektiv adabiyotining paydo bo'lishida D. Hammett, R. T. Chandler va boshqa yozuvchilarning hissasi beqiyosdir. Bu yozuvchilar asarlarining qahramoni yoki bunday romanning qahramonlari uyushgan jinoiy guruh a'zolari (inglizchada gang — to'da, shayka) sifatida tasvirlangan. Bunday guruhlar Amerikada 1919-yilda alkogolli ichimliklarni ishlab chiqarish va sotishni taqiqllovchi "quruq qonun" qabul qilinganda paydo bo'lgan, bu esa yashirin faoliyatning paydo bo'lishiga olib keldi. 1920-40-yillarda bir-biri bilan raqobatlashadigan ko'plab jinoiy to'dalar paydo bo'ldi. To'dalar nafaqat bosqinchilik, balki shantaj, qotillik, odam o'g'irlash, giyohvand moddalar sotish, qimor biznesi va hokazolar bilan ham shug'ullangan bo'lib, aynan shu yo'nalishga R. Chandler ("Uzoq xayrlashuv" (1953)), D. Xammet ("Shisha kalit" (1931)), D. Cheyz ("Miss Blendish uchun hech qanday orxideya" (1939), M.

Pyuzolarning ("Cho'qintirgan ota" (1969)) asarlarini kiritish mumkin. Ayniqsa, Mario Pyuzoni alohida ta'kidlash lozim, chunki u "Mafiya" so'zini gazeta muqovalari sarlavhasidan buyuk adabiy va kino olami sahifalariga joylagan shaxs hisoblanadi [5]. Agar Chandlerning qahramoni yakka o'zi asarda tasvirlangan bo'lsa, endilikda Pyuzo o'z asarida butun oilani tasvirlaydi.

Shunday qilib, XX asrning oxiri XXI asrning boshiga kelib detektiv janrida tub burilish yuzaga keldi, endi detektiv psixologiya va texnologianing rivojlanishi bilan o'zining "oltin asri"ni boshladi. Janr shunchaki "jinoyat – tergov" sxemasi bo'lishidan to'xtadi. Endilikda detektiv janrida inson jarohatlari, siyosat va yangi texnologiyalarni bilan chuqur tadqiq qilish boshlandi. Bunga shved jurnalisti va yozuvchisi Stig Larsson, ispan yozuvchisi Karlos Ruis Safon hamda amerikalik yozuvchi Den Braunni kiritish mumkin. Drahaqiqat, bu detektivistlar XXI asr detektivida inqilobni amalga oshirgan yozuvchilardir. Misol tariqasida Stig Larssonni oladigan bo'lsak, uning "Millenium" (2005,2006,2007) trilogiyasi 80 milliondan ortiq nusxada sotilib global hodisaga aylandi. Larsson klassik (jinoyat – tergov) detektivni zamonaviy kibernetikaga oid xavf xatarni va siyosiy drama bilan birlashtirdi. U detektiv ijtimoiy tanqidning kuchli quroli bo'lishi mumkinligini isbotladi.

Natijalar va muhokama.

Shunday qilib, detektiv janrining rivojlanish tarixi turli davrlarning madaniy, falsafiy va ilmiy tasavvurlarining o'zgarishi bilan chambarchas bog'liqdir. Ratsionalizm va badiiy tasavvur chorrahasida detektiv alohida makon yaratadi, unda jinoyatning tergov mantig'iy qizg'in fitna bilan uyg'unlashib boradi va haqiqatni yuzaga chiqarishga intilish davomida ko'plab sir-sinoatlarga duch keladi. Shu nuqtayi nazaridan, Artur Konan Doylning asarlarida ifodalangan klassik detektiv va Den Braunning romanlarida ushbu janrning tamoyillari konspirologik detektivni yorqin ko'rinishini taqqoslanishi, hikoya tuzilishi, tergovchi qahramondan diniy ramzlar professorining tabiati va badiiy fitnani tashkil etish usullaridagi sezilarli farqlarni aniqlashga imkon beradi.

A.K.Doylni xaqli ravishda klassik detektivning asoschilaridan biri deb hisoblasak mubolig'a qilmagan bo'lamiz. Uning hikoyalari deduktiv tahlilning mantig'iga, oqilona va aqlning tartibsizlik ustidan g'alaba qozonishi g'oyasiga asoslanadi. Muallifning aksariyat hikoyalarining bosh qahramoni Sherlok Xolms bo'lib, u o'ta yuqori intellektual qobiliyatga ega bo'lgan shaxsdir. Bunday asarlarning syujeti qat'iy qonunlariga bo'ysunadi: jinoyat, sirni tekshirish va fosh etish. O'quvchiga o'ziga xos «aql o'yini» taqdim

etiladi, unda u asar qahramoni – izquvar (detektiv) bilan birgalikda uning mulohazalarini kuzatish, dalillarni baholash va yechimini oldindan bilishga harakat qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Klassik detektiv mantiq, empirik bilim va ilmiy usulga bo'lgan ishonchni shakllantiradi, zamonaviy davrga xos bo'lgan dunyoni bilishga bo'lgan optimistik ishonchni aks ettiradi. Biroq, XX-XXI asrga kelib jamiyatda muqobil tarixiy versiyalari, yashirin hokimiyat mexanizmlari, yashirin jamiyatlar va madaniy kodlarga bo'lgan qiziqish kuchaydi. Bu tendensiyalar esa adabiy darajada global miqyosdagi fitnalar bilan oqilona tergov olib boriladigan, odatdagi tarixiy faktlar esa qayta ko'rib chiqiladigan fitna natijasida nazariy detektiv janrida o'z aksini topdi. Bu yo'nalishning eng yorqin vakili sifatida Den Braunning ijodiga nazar tashlash maqsadga muvofiqdir. So'nggi yigirma yillar davomida u jahon miqyosiga chiqqan bir qator bestseller asarlar muallifiga aylandi. Uning kitoblarining o'ziga xos xususiyati – dinamik syujet va o'rtacha o'quvchiga ma'lum bo'lgan faktlarning ko'pligidir. Uning asarlaridan «Da Vinchi siri», «Ibtido» kabi romanlari hujjatli aniqlik va xayoliy farazlarning uyg'unlashuviga asoslangan. Muallifning "Da Vinchi siri" yoki "Ibtido" asari bu – aniqlik va xayoliy taxminlar uyg'unligida qurilgan asardir. D.Braun romanlaridagi struktura birmuncha murakkabroqdir. Voqealar rivoji fitnaniing doimiy o'sib borish tamoyiliga asoslanadi, ya'ni har bir aniqlangan jumboq yangi, yanada kengroq ko'lamli sirni topishga yo'l ochadi. Hikoya markazida endi xususiy jinoyat emas, balki insoniyatning o'z tarixi haqidagi tasavvurlarini o'zgartirishga qodir global bo'lgan fitna turadi. Bu jihatdan «Da Vinchi siri» romani diqqatga sazovor bo'lib, unda tergov nafaqat qotillik, balki diniy aqidalar bilan tanishish yoki qayta ko'rib chiqish, san'at asarlarini talqin qilish, maxfiy uyushmalar tarixi bilan bevosita bog'liq. Biroq D. Braunning qahramoni esa, aksincha, ko'proq individuallik va psixologik teranlikka ega. Robert Lengdon – diniy ramzlar professori, san'at tarixi, ilohiyot, madaniyatshunoslik sohalarida bilimga ega insondir.

Xulosa qilib aytganda, klassik detektivdan konspirologik detektivgacha bo'lgan davr oralig'idagi yozuvchilar ijodini taqqoslash asar syujetining tuzilishi, qahramonlar obrazi va haqiqatni anglashdagi tub o'zgarishlarni aniqlash imkonini beradi. Agar klassik detektiv uchun mantiqiy tugallanganlik, kompozitsiyaning aniqligi va dunyoni bilish mumkinligiga optimistik ishonch xos bo'lsa, zamonaviy intellektual roman uchun dinamiklik, muammoning globalligi va talqinning ochiqqligi xosdir. Bu nafaqat badiiy usullarning farqi, balki madaniy usullarning almashinuvini ham aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Агеева М. Г. Эволюция детективного романа в американской литературе XX века: dissertat.avtoref...filol.fan. nomzodi : Izhevsk, 2014. – 3b.
2. Моэм С. Упадок и разрушение детектива // Искусство слова. О себе и других. Литературные очерки и портреты. – М.: Художественная литература, 1989. – 109 b.
3. Irisboyev T.T. O'zbek milliy detektiv adabiyoti muammolari. *Academic research in educational sciences*, 2(2), 2021/36-41b.
4. Wendy Jones Nakanishi. A Mirror of Society/Japanese Crime Fiction
Shikoku Gakuin University Volume 14, Issue 3/ First published in *ejcs* on 23 December 2014.

“G'URUR VA ANDISHA” ASARIDA LEKSIK-STILISTIK XUSUSIYATLAR VA GENDER NUTQ FARQLARI

Annotatsiya: mazkur maqolada *Pride and Prejudice* (“G'urur va andisha”) romanining leksik-stilistik xususiyatlari hamda unda namoyon bo'lgan genderga xos nutq farqlari lingvistik tahlil asosida o'rganiladi. Tadqiqot jarayonida asarning leksik qatlami, baholovchi va emotsional-ekspressiv birliklar, stilistik vositalar, dialogik nutqning kompozitsion tuzilishi hamda muallif nutqi va personajlar nutqi o'rtasidagi uslubiy tafovutlar aniqlanib, ayol va erkak personajlar nutqida kuzatiladigan leksik tanlov, murojaat shakllari, modallik ko'rsatkichlari, sintaktik konstruksiyalar va pragmatik strategiyalar qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *gender lingvistikasi, gender diskursi, ayol nutqi, erkak nutqi, dialogik struktura, modallik, pragmatik strategiya, stilistik vositalar.*

Аннотация: в данной статье роман *Pride and Prejudice* («Гордость и предубеждение») рассматривается с точки зрения лексико-стилистических особенностей и гендерно обусловленных различий в речи персонажей на основе лингвистического анализа. В ходе исследования выявляются лексический слой произведения, оценочные и эмоционально-экспрессивные единицы, стилистические средства, композиционная структура диалогической речи, а также стилистические различия между авторской речью и речью персонажей. Кроме того, проводится сопоставительный анализ лексического выбора, форм обращения, показателей модальности, синтаксических конструкций и прагматических стратегий, характерных для женской и мужской речи.

Ключевые слова: *гендерная лингвистика, гендерный дискурс, женская речь, мужская речь, диалогическая структура, модальность, прагматическая стратегия, стилистические средства.*

Annotation: this article examines the lexical and stylistic features of *Pride and Prejudice* as well as gender-based speech differences manifested in the novel through linguistic analysis. The study identifies the lexical layer of the text, evaluative and emotional-expressive units, stylistic devices, the compositional structure of dialogic speech, and stylistic distinctions between the author's narration and the characters' speech. Furthermore, a comparative analysis is conducted of lexical choices, forms of address, modality markers, syntactic constructions, and pragmatic strategies characteristic of female and male speech.

Key words: *gender linguistics, gender discourse, female speech, male speech, dialogic structure, modality, pragmatic strategy, stylistic devices.*

Kirish. *Pride and Prejudice* (“G'urur va andisha”) jahon adabiyotining yuksak namunalaridan biri bo'lib, unda XIX asr ingliz jamiyatining ijtimoiy-madaniy muhiti, axloqiy me'yorlari hamda gender munosabatlari badiiy-estetik talqinda ifodalangan. Asar nafaqat syujet-kompozitsion mukammalligi, balki o'ziga xos til va uslub tizimi bilan ham ajralib turadi. Shu bois mazkur roman lingvopoetik, stilistik hamda gender lingvistikasi nuqtayi nazaridan tadqiq etish uchun muhim manba hisoblanadi.

Zamonaviy tilshunoslikda badiiy matnni tahlil qilishda antropotsentrik yondashuv ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Bu yondashuvga ko'ra, til birliklari inson omili bilan uzviy bog'liq holda, ya'ni

nutq egasining ijtimoiy maqomi, jinsi, psixologik xususiyatlari va kommunikativ maqsadlari bilan birgalikda o'rganiladi. Gender lingvistikasi aynan erkak va ayol nutqi o'rtasidagi farqlarni tizimli ravishda tadqiq etuvchi yo'nalish sifatida shakllanib, badiiy matnda genderga xos nutq strategiyalarining ifodalanishini aniqlashga xizmat qiladi.

“G'urur va andisha” romanida muallif nutqi va personajlar nutqi o'rtasidagi o'zaro munosabat, dialogik struktura, baholovchi va emotsional-ekspressiv birliklarning qo'llanishi, murojaat shakllari hamda modallik vositalari obrazlarning individual xarakterini ochishda muhim stilistik omil bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, ayol va erkak personajlar

nutqida kuzatiladigan leksik tanlov, sintaktik konstruksiyalar, nutqiy muloyimlik strategiyalari va pragmatik maqsadlar ularning ijtimoiy rolini hamda dunyoqarashini aks ettiradi. Shu jihatdan roman matni gender diskursining badiiy realizatsiyasi sifatida tahlil qilishga loyiqdir.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi badiiy matnda gender omilining til vositalari orqali qanday namoyon bo'lishini aniqlash, shuningdek, leksik-stilistik birliklarning obraz yaratishdagi funksional yukini ochib berish zarurati bilan belgilanadi. Hozirgi kunda gender lingvistikasi va matn lingvistikasi kesishgan nuqtada olib borilayotgan izlanishlar badiiy asar tilini yanada chuqurroq anglash imkonini bermoqda. Shu nuqtayi nazardan, roman matnining leksik qatlami, stilistik vositalari va genderga xos nutq farqlarini kompleks tahlil qilish ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Ushbu maqsadni amalga oshirish jarayonida quyidagi vazifalar belgilandi: asarning leksik qatlamini tasniflash; baholovchi va emotsional-ekspressiv birliklarni aniqlash; dialogik nutqning kompozitsion tuzilishini o'rganish; muallif va personaj nutqi o'rtasidagi uslubiy tafovutlarni ko'rsatish; genderga xos leksik, sintaktik va pragmatik xususiyatlarni qiyoslash.

Adabiyotlar va metodologiya. Mazkur tadqiqotning nazariy asosini gender lingvistikasi, stilistika va diskurs tahlili yo'nalishidagi ilmiy qarashlar tashkil etadi. Xususan, Robin Lakoff, Deborah Tannen hamda Jennifer Coates tomonidan ishlab chiqilgan genderga xos nutq xususiyatlari haqidagi konsepsiyalar ayol va erkak nutqini qiyosiy tahlil qilishda metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Stilistik tahlilda Geoffrey Leech va Mick Short ning badiiy matn lingvistikasi tamoyillariga tayanildi.

Ish antropotsentrik yondashuv asosida olib borilib, tavsifiy, leksik-semantik va qiyosiy metodlardan foydalanildi.

Tahlillar qismi. *Pride and Prejudice* romanining leksik-stilistik tahlili shuni ko'rsatadiki, asar til tizimi obraz xarakterini yaratish va ijtimoiy munosabatlarni ochib berishda muhim funksional yuklamaga ega. Asarda qo'llanilgan leksik birliklar, ayniqsa baholovchi va emotsional-ekspressiv so'zlar personajlarning ichki dunyosi hamda ularning bir-biriga munosabatini ifodalashda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. "Proud", "amiable", "agreeable", "impertinent" kabi sifatlar

ijtimoiy baho va axloqiy mezonni aks ettirib, nutqning subyektiv rangini kuchaytiradi.

Pride and Prejudice romanining leksik-stilistik tahlili shuni ko'rsatadiki, asarda til vositalari obraz xarakterini yaratish va genderga xos nutq farqlarini ifodalashda muhim funksional ahamiyatga ega. Muallif nutqida ironik uslub yetakchi o'rin egallaydi. Masalan, asarning kirish jumlasida: "It is a truth universally acknowledged..." iborasi umumlashtiruvchi va qat'iy ohangda berilgan bo'lsa-da, kontekstda ijtimoiy stereotipga nisbatan kinoyaviy munosabatni ifodalaydi. Bu yerda "universally acknowledged" va "must" kabi birliklar stilistik jihatdan umumlashma va majburiylik ma'nosini berib, ironiyani kuchaytiradi.

Ayol personajlar nutqida emotsional-ekspressiv birliklar hamda subyektiv baho bildiruvchi konstruksiyalar faol qo'llanadi. Masalan, Elizabeth Bennetning "I think him very disagreeable" jumlasida "I think" birikmasi fikrni yumshatish va shaxsiy munosabatni bildirish vazifasini bajaradi. Shuningdek, "Perhaps he is too proud" kabi ifodalarda "perhaps" modallik ko'rsatkichi ehtimollik va noaniqlikni anglatadi. Bu kabi birliklar ayol nutqida muloyimlik strategiyasini namoyon etadi. Mrs. Bennet nutqida esa undov va hissiy murojaatlar ("Oh! My dear Mr. Bennet!") emotsionallikni kuchaytiradi.

Erkak personajlar nutqida esa deklarativlik va qat'iylik ustunlik qiladi. Masalan, Mr. Darcy tomonidan aytilgan "She is tolerable; but not handsome enough to tempt me" jumlasida baholovchi sifatlar aniq va keskin shaklda ifodalangan. Fikr bevosita, izchil va pozitsion tarzda bayon etiladi. Yana "My good opinion once lost is lost forever" kabi jumalarda umumlashtiruvchi va qat'iy ohang seziladi. Bu yerda sintaktik ixchamlik va semantik aniqlik erkak nutqining muhim belgisi sifatida namoyon bo'ladi.

Sintaktik jihatdan ham farqlar kuzatiladi: ayol nutqida ko'proq undov va so'roq gaplar, hissiy tusga ega murakkab konstruksiyalar uchrasa, erkak nutqida qisqa, mantiqiy va qat'iy gaplar ustunlik qiladi. Diskursiv-pragmatik jihatdan ayol personajlar muloqotni davom ettirish va ijtimoiy uyg'unlikni saqlashga intilsa, erkak personajlar o'z pozitsiyasini aniq ifodalashga moyillik ko'rsatadi.

Natijalar qismi. *Pride and Prejudice* romani asosida olib borilgan leksik-stilistik va gender tahlil natijalari quyidagilarni ko'rsatadi.

Birinchidan, asarning leksik qatlami baholovchi va emotsional-ekspressiv birliklarga boy bo'lib, ular personaj xarakterini ochish hamda ijtimoiy munosabatlarni ifodalashda muhim stilistik vosita sifatida xizmat qiladi. Baholovchi sifatlar, modallik ko'rsatkichlari va murojaat shakllari obrazlarning axloqiy, psixologik va ijtimoiy portretini shakllantiradi.

Ikkinchidan, muallif nutqida ironik uslub yetakchi o'rin egallashi aniqlandi. Ironiya umumshtiruvchi konstruksiyalar, kontrastli sintaktik tuzilmalar va kontekstual zidlik orqali yuzaga keladi. Bu esa asarning lingvopoetik qimmatini oshiradi hamda ijtimoiy stereotiplarni tanqidiy talqinda yoritishga xizmat qiladi.

Uchinchidan, genderga xos nutq farqlari tizimli xarakterga ega ekani kuzatildi. Ayol personajlar nutqida: emotsionallik va subyektiv baho ustunligi, ehtimollik va muloyimlikni bildiruvchi modallik birliklarining faolligi, undov va so'roq konstruksiyalarning ko'pligi aniqlangan.

Erkak personajlar nutqida esa: deklarativlik va qat'iylik, semantik aniqlik va sintaktik ixchamlik, pozitsionlik va mantiqiy izchillik ustunligi qayd etildi.

To'rtinchidan, diskursiv-pragmatik jihatdan ayol nutqi ko'proq kommunikativ uyg'unlikni saqlash va mulototni davom ettirish strategiyalariga yo'naltirilgan bo'lsa, erkak nutqi ijtimoiy mavqe va qaror bildirish pozitsiyasini aks ettiradi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, romanda leksik-stilistik vositalar va genderga xos nutq farqlari o'zaro integratsiyalashgan holda badiiy-estetik hamda kommunikativ funksiyani bajaradi. Gender omili til darajasida sistemali tarzda namoyon bo'lib, obraz yaratish jarayonida muhim omil sifatida xizmat qiladi.

Xulosa. *Pride and Prejudice* ("G'urur va andisha") romani asosida olib borilgan leksik-stilistik va gender tahlil shuni ko'rsatdiki, asar til tizimi obraz yaratish hamda ijtimoiy-gender munosabatlarni ifodalashda muhim badiiy vosita sifatida namoyon bo'ladi. Roman leksikasi baholovchi, emotsional-ekspressiv va modallik birliklarga boy bo'lib, ular personajlarning psixologik portreti hamda ijtimoiy maqomini ochishda funksional yuklama bajaradi.

Tadqiqot davomida muallif nutqiga xos ironik uslub asarning lingvopoetik xususiyatini belgilovchi asosiy omillardan biri ekani aniqlandi. Ironiya va baholovchi leksika orqali ijtimoiy stereotiplar badiiy talqin etilib, til vositalari mazmunni chuqurlashtiradi.

Gender tahlili natijalari esa ayol va erkak personajlar nutqida tizimli lingvistik farqlar mavjudligini ko'rsatdi. Ayol nutqida emotsionallik, ehtimollik va muloyimlik strategiyalari ustun bo'lsa, erkak nutqida deklarativlik, aniqlik va pozitsionlik xususiyatlari yetakchilik qiladi. Ushbu farqlar nafaqat til birliklarida, balki sintaktik qurilmalar va pragmatik strategiyalarda ham namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Белова А.В. «Лингвокультурные особенности художественного перевода». Россия, г. Волгоград 2023. – С.73-75.
2. Новиков Л.А. «Художественный текст и его анализ»-Москва: Наука, 2003. –304 с.
3. Татьяны Смоляревой «Расшифровка Джейн Остин. "Гордость и предубеждение"» Москва. –2020. – С.3-14
4. Катермина В. В., Прима А. М. Гендерные доминанты в творчестве Джейн Остин (на материале романа «Гордость и предубеждение») // [журнал номи]. – 2015. – № [сон]. – С. 73–76.
5. Xamrabayeva, S. . (2025). BADIY ASARDAGI FRAZEOLIGIZMLAR TARJIMASI MUOMMOLARI TADQIQI. *Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования*, 4(9), 100–103. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/zdif/article/view/85451>
6. Xamrabayeva S. ADABIY MATNLARIDA PERSONAJLARNING HISSIY HOLATINI YETKAZISH VOSITALARI VA USULLARI. (2025). *Yangi O'zbekistonda Tabiiy Va Ijtimoiy-Gumanitar Fanlar Respublika Ilmiy Amaliy Konferensiyasi*, 3(1), 5-<https://universalpublishings.com/~niverta1/index.php/gumanitar/article/view/9282>

Dilnozaxon SUYUNOVA,

Mustaqil izlanuvchi

dilnozaxonsuyunova0@gmail.com

TAZMIN VA IQTIBOSNING NASRDAGI LINGVOPOETIK MODEL: “BOBURNOMA” VA “BOBURIYNOMA” MISOLIDA

Annotatsiya: maqolada “Boburnoma” – “Boburiynoma” asarlari juftligida iqtibos va tazminning nasriy qoʻllanishi yoritiladi. Iqtibos bayonning rasmiyligini kuchaytirib, muallif pozitsiyasini manbaga tayantiradi. Tazmin va uslubiy taqlid arxaik qatlamni tiklaydi, “boshqa ovoz” yaratadi. Leksik siljishlar urgʻu, kinoya va taʼsirni qayta belgilaydi. Natijada qayta matn manbani takrorlamay, til–uslub–kompozitsiya darajalarida semantik dinamika hamda tarixiy xotirani boshqaradi, aniq koʻrsatadi.

Kalit soʻzlar: *matnlararo aloqa, iqtibos, tazmin, alluziya, uslubiy qatlam, arxaizmlar, leksik-maʼnoviy siljish, muallif pozitsiyasi, bayon ishonchliligi, lingvopoetika.*

Аннотация: статья рассматривает цитату и тазмин в паре «Бабурнаме»–«Бабурийнаме» как средства прозы, а не украшение. Цитата придаёт повествованию документальность и опирает авторскую позицию на источник. Тазмин и стилизация вводят архаический слой, создают «чужой голос». Лексические сдвиги перераспределяют акценты, усиливают иронию и воздействие. В итоге переписывание переустраивает язык, стиль и композицию целенаправленно.

Ключевые слова: *интертекстуальность; цитата; тазмин; аллюзия; стилистический регистр; архаизмы; лексико-семантический сдвиг; авторская позиция; достоверность повествования; лингвопоэтика.*

Annotation: the article analyzes quotation and tazmin in the “Baburnama” “Boburiynoma” pair as prose mechanisms rather than ornament. Quotation increases documentary credibility and anchors the author’s stance in sources. Tazmin and stylistic imitation revive an archaic layer, creating an “other voice.” Lexico-semantic shifts reset emphasis, irony, and impact across language and composition.

Key words: *intertextuality; quotation; tazmin; allusion; stylistic register; archaisms; lexico-semantic shift; authorial stance; narrative credibility; linguopoetics.*

Nasriy matnda iqtibos va tazmin koʻpincha “bezak” emas, balki maʼno oqimini boshqaradigan, muallif pozitsiyasini dalillaydigan lingvopoetik mexanizm sifatida ishlaydi. Matnga aloqadorlik nazariyasi bu jarayonni matnlar “suhbati” sifatida talqin qiladi: atama ilmiy muomalaga Julia Kristeva orqali kirib kelgani, uning asosida Mixail Baxtinning dialogizm haqidagi qarashlari keng yoyilgani qayd etiladi. “Boburnoma” va “Boburiynoma” juftligida ham matnlar aynan shu tarzda “gaplashadi”: qayta matn manbaga izoh yozish bilan cheklanmay, uni til– uslub–kompozitsiya darajalarida qayta quradi. [1:4]

Tazmin mumtoz poetikada asosan, sheʼriy misra yoki baytni kiritish sanʼati doirasida izohlanadi; ayrim manbalarda u “muallifi ochiq berkitilgan” koʻrinishlarga ajratilib, dalillash (ishonch uygʻotish) vazifasi bilan bogʻlanadi. Nasriy material esa tazminning amaliy doirasini kengaytiradi: bu yerda tazmin– boshqa matndan olingan boʻlakni (bayt, hikmat, kotibona qayd, diniy ibora va b.) proza oqimiga usluban moslab singdirish, shu boʻlak orqali bayonning tayanch maʼnosi, ohangi yoki urgʻusini kuchaytirishdir. [7:89]

Iqtibos va tazminni farqlash ham tahlilda “qogʻozdagi belgi”dan koʻra, matndagi vazifa orqali aniq koʻrinadi. Iqtibos, odatda, manbaga suyanishning ochiq shakli boʻlib, ajratish birliklari bilan keladi, tazmin esa koʻpincha

ajratilmagan, biroq registr va ohang almashinuvi orqali taniladigan, “boshqa nutq” effektini kuchaytiradigan qatlamdir. Alluziya (ishora) esa ochiq keltirishdan koʻra, oʻquvchining oldingi bilimi va tanish matnlar xotirasiga tayanuvchi “tanituvchi signal” sifatida ishlaydi. Shu bois iqtibos va tazminni “matnlararo aloqa” sanʼatlari qatorida bir turkumda koʻrish ularning shakl va maʼno uygʻunligiga xizmat qilishini tasdiqlaydi. [7:296]

Juftlikda iqtiboslar koʻpincha rivoyatning ishonchliligini oshirib, muallif pozitsiyasini manbaga suyash orqali mustahkamlaydi. Masalan, kotibona ohangdagi “*Va maholdurkim, ulpodshohiqobilning yaxshiligʻlarini aytgan bilan va bitigan bilan tugangay*” jumlasini “Boburnoma”da qanday boʻlsa, “Boburiynoma”da ham deyarli oʻsha holicha qaytariladi. Bu yerda mazmun takrori muhim emas: muhim jihat – bayonning “hikoya”dan “qayd”ga yaqinlashuvi. Natijada matn oʻquvchi ongida “muallif aytayotgan gap”dan koʻra “manba tasdiqlayotgan dalil” sifatida mustahkamroq qabul qilinadi.

Shunga yaqin usul boshq manbalarda ham koʻrinadi: “*Muhammad Humoyun podshoh, Mirzo Komron, Mirzo Askariy va Mirzo Hindol edilar*” mazmunidagi roʻyxat “Boburnoma”da [5:285] va “Boburiynoma”da [6:347] sintaktik jihatdan biroz qayta qurilgan boʻlsa ham (“... *podshoh va Komron Mirzo...*”), roʻyxatning qofiyasi saqlanadi. Bunday joylarda iqtibos tuzilish ishonchni

“keskin” oshiradi: matn tarixiy xotira bilan bevosita tutashadi.

Iqtibos faqat uslubni emas, muallifning axloqiy pozitsiyasini ham “tayanch jumla” bilan belgilaydi. *“Ichkilikdan qochinglar, shoyadki, najot topsangizlar”* mazmunidagi formula “Boburnoma”da [5:233] keltiriladi va “Boburiynoma”da [6:110] deyarli o’sha ko’rinishda takrorlanadi.

Ammo shu “me’yor” fonida xronik detal – *“sayrga otlanib, kemaga kirib, araq ichildi”* (“Boburnoma”, “Boburiynoma” – yonma-yon kelganda, kontrast kuchayadi: didaktik qatlam bilan real xatti-harakat qarama-qarshiligi epizodni kinoyaviy ranglaydi va qahramonning insoniy zaifligini yanada aniqroq ochadi. Iqtibos bu yerda “nasihat” emas, kompozitsion qarama-qarshilikni ishlatadigan lingvopoetik vosita.

Juftlikda intertekst har doim qo’shtirnoq bilan kelmaydi. Ba’zi epizodlarda qayta matn manba tilining tarixiy qatlamini proza oqimiga singdirib, uslubni arxaiqlashtiradi. *“Bir men Kobulda qolib edim. Dushman juda kuchli, biz ko’p zaif...”* (“Boburnoma”, [5:161] jumlasini “Boburiynoma”da *“Dushman bisyor qaviy, biz kup zaif...”* tarzida [6:164] beriladi. Bu o’zgarish “so’z almashtirish” bilangina tugamaydi: *“juda kuchli”*ning *“bisyor qaviy”*ga aylanishi uslubiy qatlamni o’zgartirib, matnda “mumtoz nafas”ni tiklaydi. Natijada o’quvchi tarixiy muhitni tasviriy izohlar orqali emas, tilning o’zi orqali his qiladi – tazminning nasrdagi eng samarali ko’rinishi ham shu.

Shu yo’nalish quyidagi kontekstda ham ko’rinadi: *“Har yerda mushkul ish tushsa...”* iborasi “Boburnoma”da [5:99] va “Boburiynoma”da [6:134] mazmunan bir xil, biroq uslub jihatidan farqli beriladi (*“nazariga, nazarg’a”, “hozir bo’lur, hozir bulurbiz”*). Bu farqlar matnni “qadimiyroq” eshittiradi va “boshqa nutq” qatlamini kuchaytiradi: qayta matn manbani nafaqat keltiradi, balki uning ohangini qayta tiklaydi.

Qayta matn ko’pincha ma’noni saqlab, urg’u nuqtasini o’zgartiradi. Epigraf baytida *“Tole’ yo’qi jovimga...”* [5:5] *“Tole’ yo’qi jonimg’a...”* (“Boburiynoma”, [9:5] tarzida berilishi, “ayladim, qildim” singari almashuvlar baytni proza uchun yanada “yaqin” va ta’sirchan qiladi, muallif baytni shunchaki bezak emas, matnni ochuvchi emotsional kalit sifatida ishlatadi.

Shu turdagi siljish *“hadsiz, behad”* misolida ham ko’rinadi: *“...ishtiyoqi hadsiz”* (“Boburnoma”, [5:256]

qayta matnda *“...ishtiyoqi behad”* (“Boburiynoma”, [6:109] bo’ladi. Sinonimlar bir qarashda tengdek tuyulsa-da, qayta matnda bu tanlov epizodning kinoyaviy yoki axloqiy rangini kuchaytiradi, muallif ijtimoiy-axloqiy muvozanatni leksik tanlov orqali qayta chizadi.

Ayrim o’rinlarda qayta matn manbadan olingan gapni maxsus izohli kiritma bilan kuchaytiradi. Masalan, “Boburnoma”da uchraydigan *“O’shal holatda xushhol bo’lib uyg’ondim”* (Bobur, 2002, 99) jumlasini, “Boburiynoma”da muallif kiritmasi bilan beriladi: *“..., deya Bobur hikoya qiladi. Bobur”* (Boburiynoma, 1997, 134). Bu kiritma o’quvchiga gapning kimga tegishli ekanini aniq ko’rsatib, bayonni bevosita manbaga bog’laydi. Natijada iqtibos voqeaning o’zini emas, uni aytayotgan shaxsning nuqtayi nazari va hikoya ishonchlilikini asoslaydi.

She’riy bo’lak prozada ko’pincha hissiy *“cho’qqi”* bo’lib xizmat qiladi. *“Jafosi qoldimu?...”* bayti “Boburnoma”da va “Boburiynoma”da deyarli bir xil, ammo punktuatsion-ritmik jihatdan biroz o’zgartirib berilishi proza oqimini bir lahza she’riy ohangga ko’taradi. Natijada, epizodning emotsional markazi ajralib chiqadi.

Xuddi shunday, forsiy hikmat *“Agar poy bandi rizo...”* (Bobur, 2008. 257) *“Agar poy bandi rizo...”* (X.Sulton, 1997, 399), ikki matnda ham saqlanib, muallif pozitsiyasini “umumiy haqiqat” darajasiga ko’taradi: bu yerda hikmat badiiy xulosa emas, bayon ichidagi me’yor va dalilga aylanadi.

Tahlilshuni ko’rsatadiki, “Boburnoma” – “Boburiynoma” juftligida iqtibos va tazmin ikki asosiy yo’nalishda xizmat qiladi. Birinchisi – iqtibosning asoslovchi kuchidir: rasmiy uslubdagi jumlar hamda nasabga oid xarakteridagi qaydlar bayonning rasmiylik ta’sirini kuchaytiradi va muallif pozitsiyasini manbaga tayangan holda mustahkamlaydi. Ikkinchisi – tazmin va uslubiy taqlidning uslubiy qatlam (nutq darajasi) yaratishdagi kuchidir: *“bisyor qaviy”* kabi eskirgan birliklar matnda *“boshqa ovoz”*ni yuzaga keltirib, tarixiy ruhni qayta tiklaydi. Leksik-ma’naviy siljishlar (*“jovim → jonim”, “hadsiz → behad”*) esa mazmunni saqlagan holda urg’u va ta’sirni yangicha belgilaydi.

Qayta matn manbani oddiy takrorlamaydi, u iqtibos va tazminni til-uslub-kompozitsiya darajalarida qayta ishlatib, nasrning semantik dinamika hamda muallif pozitsiyasini boshqaruvchi lingvopoetik mexanizmga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Allen G. Intertextuality. – London: Routledge. 2021.
2. Xomidova M. Intertekst tushunchasi, tadqiqi va turlari // Educational Research in Universal Sciences ISSN: 2181– 3515 VOLUME 2, 2023.
3. Mirenayati S.A., Soofastaei E. Gerard Genette and the Categorization of Textual Transcendence // Mediterranean Journal of Social Sciences Vol 6 No 5. – Rome-Italy. 2015. Pp. 533–537.
4. Orfali B. Qur’anic Firebrands: Quoting the Qur’an in Theory and Practice in Pre-Modern Arabic Literature. Ilim Dunyasi, Sayi: 5. 2013. S. 33–42.
5. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. – Toshkent: O’qituvchi, 2008. 288-b.
6. Xayriddin Sulton. Boburiynoma. – Toshkent: Sharq, 1997. 416-b.
7. Ulug’ov A. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – Toshkent, 2017.

Munira MIRZAYEVA,

Zarmed universiteti, Chet tillar kafedrasida ingliz tili o'qituvchisi

Email: munira.6152@gmail.com

ISLOM DINIDA HAYVON NOMLARINING RAMZIY TALQINI

Annotatsiya: mazkur maqolada islom diniy manbalarida uchraydigan hayvon nomlari va obrazlarining ramziy hamda ma'naviy talqini kompleks, tizimli va fanlararo ilmiy yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot Qur'oni Karim oyatlari, Payg'ambar Muhammad (s.a.v.) hadislarida keltirilgan rivoyatlar, shuningdek, klassik va zamonaviy islomiy tafsirlar hamda sharhlar materiallari asosida olib boriladi [1; 2; 4]. Ushbu manbalar doirasida hayvon obrazlarining diniy matnlarda qo'llanish sabablari, ularning semantik yuklamasi, ramziy mazmuni va axloqiy-didaktik funksiyalari izchil ilmiy tahlil etiladi [5; 6].

Kalit so'zlar: *Islom dini, ramziy talqin, hayvon obrazlari, Qur'oni Karim, hadis, tafsir, ma'naviy qadriyatlar.*

Аннотация: в данной статье в рамках комплексного, системного и междисциплинарного научного подхода анализируется символическая и духовно-нравственная интерпретация образов и наименований животных, встречающихся в исламских религиозных источниках. Исследование основано на аятах Священного Корана, хадисах Пророка Мухаммада (мир ему и благословение), а также на материалах классических и современных исламских тафсиров и комментариев. В пределах указанных источников последовательно рассматриваются причины использования образов животных в религиозных текстах, их семантическая нагрузка, символическое содержание и нравственно-дидактические функции.

Ключевые слова: *ислам, символическая интерпретация, образы животных, Священный Коран, хадис, тафсир, духовные ценности.*

Annotation: this article analyzes the symbolic and spiritual interpretations of animal names and images found in Islamic religious sources through a comprehensive, systematic, and interdisciplinary scholarly approach. The study is based on the verses of the Holy Qur'an, narrations from the hadiths of the Prophet Muhammad (peace and blessings be upon him), as well as materials from classical and contemporary Islamic tafsir and commentaries. Within the scope of these sources, the reasons for the use of animal imagery in religious texts, their semantic load, symbolic meanings, and moral-didactic functions are examined in a consistent and scholarly manner.

Key words: *Islam, symbolic interpretation, animal imagery, the Holy Qur'an, hadith, tafsir, spiritual values*

Kirish. Islom dini ta'limoti o'zining mazmunan boyligi, konseptual chuqurligi va ramziy ifodalarga boyligi bilan ajralib turadi [1; 3]. Qur'oni Karim oyatlari hamda Payg'ambar Muhammad (s.a.v.) hadislarida tabiat hodisalari va hayvonlar obrazi ilohiy haqiqatlarni anglashda muhim semantik vosita sifatida namoyon bo'ladi [2; 4]. Islomiy manbalarda hayvon nomlarining qo'llanishi tasodifiy bo'lmay, muayyan ma'naviy va tarbiyaviy maqsadlar bilan bog'liq holda ifodalanadi [5]. Tafsiriy adabiyotlarda hayvonlar obrazi orqali inson tabiatiga xos ijobiy va salbiy sifatlar ramziy tarzda ochib beriladi [6; 9]. Mazkur holat hayvonlar obrazining islomiy manbalarda inson va jamiyat o'rtasidagi axloqiy munosabatlarni anglashda muhim konseptual vosita ekanini ko'rsatadi. Hayvonlar ramzi diniy matnlarda nafaqat individual axloqiy masalalarni, balki jamiyatda mavjud ijtimoiy muammolar, xulq-atvor me'yorlari va ma'naviy qadriyatlar tizimini yoritishga xizmat qiladi. Shu jihatdan, hayvon nomlarining ramziy talqini diniy matnlarning didaktik va tarbiyaviy imkoniyatlarini kengaytiruvchi muhim element sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi Qur'oni Karim oyatlari, Payg'ambar Muhammad (s.a.v.) hadislarida keltirilgan rivoyatlar hamda klassik va zamonaviy islomiy tafsirlar misolida hayvon nomlarining ramziy talqinini aniqlash, ularning semantik qatlamini ochib berish va ma'naviy-axloqiy mazmunini ilmiy asosda tahlil qilishdan iboratdir. Tadqiqot doirasida hayvonlar

obrazi orqali ifodalanagan axloqiy me'yorlar, ijtimoiy xatti-harakat modellari va diniy qadriyatlar tizimli yondashuv asosida o'rganiladi hamda ularning diniy tafakkurdagi o'rni aniqlanadi. Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, u diniy tafakkur, madaniyatshunoslik va tilshunoslik fanlari kesishmasida joylashgan bo'lib, diniy matnlarning ramziy qatlamini chuqurroq anglash imkonini beradi. Ayniqsa, zamonaviy globallashuv sharoitida diniy matnlarni to'g'ri talqin qilish, ularning ma'naviy mohiyatini ochib berish va noto'g'ri talqinlarning oldini olish muhim ilmiy-amaliy vazifalardan biri hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda matnshunoslik, tafsiriy, qiyosiy va deskriptiv metodlardan foydalanildi. Qur'oni Karim oyatlari va sahih hadislar mazmuni kontekstual tahlil qilinib, ularning klassik mufasssirlar tomonidan berilgan izohlari asosida talqin etildi [2; 4; 7]. Ushbu metodologik yondashuv hayvonlar obrazining ramziy ma'nosini aniqlash imkonini berdi [8]. Birinchi navbatda, **matnshunoslik tahlili** metodi qo'llanilib, Qur'oni Karim oyatlari hamda sahih hadislar mazmuni kontekstual jihatdan o'rganildi. Ushbu metod orqali hayvon nomlarining matndagi joylashuvi, ularning semantik yuklamasi va nutqiy vazifasi aniqlandi. Oyat va hadislarining asl mazmunini to'g'ri talqin qilish maqsadida ularning ma'nosi, mavzu doirasi va tarixiy konteksti hisobga olindi. Shuningdek, tadqiqotda **tafsiriy yondashuv**

muhim metod sifatida qo'llanildi. Bu jarayonda klassik mufasssirlar bilan bir qatorda zamonaviy islom olimlarining izoh va sharhlari tahlil qilindi. Tafsiriy manbalar orqali hayvonlar obrazi bilan bog'liq ramziy ma'nolar, ularning diniy-ta'limiy vazifalari va axloqiy mazmuni aniqlab berildi. Mazkur yondashuv turli davrlarda hayvonlar ramziga berilgan talqinlarning evolyutsiyasini kuzatish imkonini yaratdi. Tadqiqotning manba bazasini Qur'oni Karim, sahih hadis to'plamlari, klassik va zamonaviy islomiy tafsirlar hamda sohaga oid ilmiy adabiyotlar tashkil etdi. Ushbu manbalar tadqiqotning ilmiy ishonchligini ta'minlash va xulosalarning asoslanganligini kuchaytirishga xizmat qildi.

Tadqiqot natijalari. O'tkazilgan tahlillar natijasida aniqlanishicha, islomiy manbalarda hayvonlar obrazi muayyan axloqiy, ma'naviy va ijtimoiy mazmunni ifodalovchi ramziy vosita sifatida qo'llanadi [5; 8]. Qur'oni Karim oyatlari, hadislar hamda tafsiriy manbalarda hayvon nomlarining tilga olinishi inson xulq-atvori, imon darajasi va ma'naviy tanlovlarini obrazli tarzda yoritishga xizmat qiladi. Tadqiqot jarayonida hayvonlar ramzi ijobiy va salbiy ma'nolarni ifodalash orqali didaktik vazifani bajarishi aniqlangan. Xususan, **arslon (sher)** obrazi islomiy manbalarda kuch-qudrat, jasorat va himoya timsoli sifatida namoyon bo'ladi [9]. U qat'iyat, shijoat va adolat yo'lida sobit turish kabi fazilatlar bilan bog'liq holda talqin qilinadi. Islomiy adabiyotlarda ushbu hayvon ko'pincha haqiqatni himoya qilish va zulmga qarshi turish ramzi sifatida tasvirlanib, insonni botirlik va mas'uliyatga da'vat etuvchi obraz sifatida xizmat qiladi. **Ilon** obrazi esa murakkab va ko'p qirrali ramziy mazmunga ega. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ilon xavf-xatar, sinov va hushyorlik zaruratini ifodalovchi timsol sifatida talqin qilinadi. Ayrim tafsiriy manbalarda u yashirin dushmanlik, makr va fitna ramzi sifatida izohlanib, insonni ehtiyotkorlikka, aql bilan harakat qilishga undovchi ogohlantiruvchi obraz vazifasini bajaradi [4; 6]. **It** obrazi islomiy manbalarda ikki tomonlama ramziy ma'noga ega bo'lib, bir tomondan, u sadoqat va egasiga vafodorlik timsoli sifatida tilga olinadi. Ikkinchi tomondan esa, ayrim oyatlar va tafsirlarda it obrazi haqdan yuz o'girish, ma'naviy tubanlik va nafsga berilish holatlarini ifodalovchi ramz sifatida talqin qilinadi [6; 8]. Ushbu qarama-qarshi talqinlar hayvon obrazi orqali inson xulq-atvorining murakkab tabiatini ochib berishga xizmat qiladi. **Cho'chqa** Qur'oni Karimda qat'iy tarzda manfiy ramziy ma'noga ega bo'lib, haromlik, nopoklik va ma'naviy buzilish timsoli sifatida ifodalanadi [1; 7]. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, cho'chqa obrazi orqali diniy

me'yorlardan chekinish va axloqiy chegaralarning buzilishi tanqid qilinadi hamda inson imyonini pok saqlashga da'vat etiladi. Qushlar obrazi esa ilohiy qudrat va tavakkul ramzi bo'lib, Fil surasi voqealari orqali Allohning yordami va adolati ifodalanadi [1; 5].

Muhokama. Mazkur tadqiqot davomida olingan ilmiy natijalar islom dini manbalarida hayvon nomlari va obrazlarining ramziy talqini tasodifiy yoki faqat badiiy-estetik hodisa emasligini, balki chuqur **tarbiyaviy, didaktik va konseptual mazmunga ega tizimli hodisa** ekanini yaqqol namoyon etdi. Qur'oni Karim oyatlari hamda Payg'ambar Muhammad (s.a.v.) hadislarida hayvonlar timsolidan foydalanish orqali murakkab diniy-falsafiy, axloqiy va ijtimoiy g'oyalar sodda, aniq va ta'sirchan shaklda ifodalanadi. Bunday ramziy yondashuv diniy ta'limotning keng omma tomonidan idrok etilishini osonlashtirib, inson tafakkurida barqaror axloqiy me'yorlar va ma'naviy qadriyatlarining shakllanishiga xizmat qiladi.

Muhokama jarayonida aniqlanganki, hayvonlar obrazi inson va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni anglashda muhim **konseptual va kognitiv vosita** vazifasini bajaradi. Hayvonlar orqali berilgan ramziy ifodalar insonning xulq-atvori, imon-e'tiqod darajasi, ma'naviy tanlovlari va ichki ruhiy holatini obrazli tarzda yoritadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, islomiy manbalarda hayvon nomlari chuqur ramziy va ma'naviy mazmunga ega bo'lib, diniy matnlarning tarbiyaviy va didaktik ahamiyatini oshiradi [2; 8; 9]. Mazkur tadqiqot natijalari islom diniy manbalarida uchraydigan hayvon nomlari va obrazlari oddiy biologik mavjudotlar sifatida emas, balki **chuqur ramziy, konseptual va ma'naviy mazmunga ega bo'lgan semantik birliklar** sifatida talqin etilishini yaqqol ko'rsatdi. Qur'oni Karim oyatlari hamda Payg'ambar Muhammad (s.a.v.) hadislarida hayvonlar timsolidan foydalanish orqali insonning axloqiy fazilatlarini va nuqsonlari, imon va kufr o'rtasidagi farq, poklik va nopoklik, itoat va isyon kabi muhim diniy-axloqiy tushunchalar obrazli, ta'sirchan va esda qolarli shaklda ifodalanadi. Bu holat islomiy ta'limotning mazmunan boy, ko'p qatlamli va chuqur falsafiy asosga ega ekanini tasdiqlaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, hayvonlar ramzining islomiy talqini diniy tafakkurning obrazli va konseptual tabiatini ochib berib, diniy matnlarni chuqurroq, kontekstual va tafsiriy asosda anglash imkonini yaratadi. Shu jihatdan mazkur ish islomshunoslik, diniy semantika, lingvomadaniyatshunoslik va madaniyatshunoslik fanlari uchun muhim nazariy xulosalarni taqdim etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Qur'oni Karim.** — Toshkent: Hilol-nashr, 2019.
2. Al-Buxoriy, M. **Al-Jome' as-sahih.** — Bayrut: Dar al-Fikr, 2001.
3. Muslim ibn Hajjaj. **Sahih Muslim.** — Bayrut: Dar Ihya at-Turath al-Arabi, 2000.
4. At-Tabariy, M. **Jome' al-bayon an ta'vil al-Qur'on.** — Qohira, 1998.
5. Ibn Kasir. **Tafsir al-Qur'on al-Azim.** — Bayrut: Dar al-Ma'rifa, 2004.
6. Al-Qurtubiy. **Al-Jome' li ahkam al-Qur'on.** — Qohira, 2006.

Amina LUTFIYEVA,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti IPU
ingliz tili o'qituvchisi
aminalutfieva96@gmail.com

BADIIY XRONOTOP TUSHUNCHASINING SHAKLLANISHI VA ILMIY TALQINI (M. Baxtin konsepsiyasi asosida)

Annotatsiya: badiiy xronotop tushunchasi adabiyotshunoslik va nazariyada muhim konsepsiya hisoblanadi. M. Baxtin tomonidan ilgari surilgan xronotop (vaqt-makon) badiiy asarda vaqt va makonning birgalikdagi va o'zaro bog'liq ko'rinishini tushunish imkonini beradi. Maqolada xronotopning shakllanishi, uning badiiy matndagi roli, zamonaviy adabiyotshunoslikdagi amaliyoti va nazariy talqini yoritiladi. Shu bilan birga, xronotop asar estetikasida va funksiyalarini ko'rib chiqadi.

Kalit so'zlar: badiiy xronotop, vaqt-makon, M. Baxtin, adabiy matn, estetika, narrativ, dialogizm.

Annotation: the concept of artistic chronotope is an important concept in literary studies and theory. The chronotope (time-space) put forward by M. Bakhtin allows us to understand the joint and interconnected appearance of time and space in a work of art. The article covers the formation of the chronotope, its role in the literary text, practice and theoretical interpretation in modern literary studies. At the same time, the chronotope considers the aesthetics and functions of the work.

Key words: artistic chronotope, time-space, M. Baxtin, literary text, aesthetics, narrative, dialogism.

Аннотация: понятие художественного хронотопа является важной концепцией в литературоведении и теории. Хронотоп (время-пространство), выдвинутый М. Бахтиным, позволяет понять совместное и взаимосвязанное проявление времени и пространства в художественном произведении. В статье освещается формирование хронотопа, его роль в художественном тексте, практика и теоретическая интерпретация в современном литературоведении. В то же время хронотоп рассматривает эстетику и функции произведения.

Ключевые слова: художественный хронотоп, время-пространство, М. Бахтин, литературный текст, эстетика, нарратив, диалогизм.

Kirish.

Badiiy xronotop tushunchasi "vaqt va makonning birgalikdagi birligi" sifatida M. Baxtin tomonidan ilgari surilgan. Uning nazariyasi asosida badiiy matnlarda vaqt va makon strukturalari muvofiqlikda ko'rsatiladi, shu orqali personajlarning harakatlari, voqealar rivojlanishi va janr uslubi shakllanadi. Baxtin fikricha, xronotop faqat tasviriy funksiya bilan cheklanmaydi, balki matnning dialogik tabiati, syujet va janrning estetik jihatlarini belgilaydi. Shu bilan birga, xronotop zamonaviy adabiyotshunoslikda asarni semiotik va sotsiokultural kontekstda o'rganish uchun muhim vosita hisoblanadi. Badiiy xronotop asarda estetika funksiyasini ham bajaradi. U vosita sifatida syujetni, personajlarning harakatini, dialog va hissiy tuyg'ularni ko'rsatadi, shu bilan birga o'quvchida vizual va emotsional tasvir uyg'otadi. Masalan, zamonaviy kino va grafik asarlarda xronotop vizual va narrativ elementlar orqali qahramonlar va voqealarni jonli ko'rsatishda muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, zamonaviy adabiyotshunoslikda xronotop tushunchasi kognitiv tahlil va psixologiya sohasida ham qo'llanilmoqda. Vaqt va makon strukturasini o'rganish orqali matn ma'nosini tushunish, o'quvchiga syujet va

personajlar bilan emotsional muvofiqlikni ta'minlaydi. Xronotop orqali asarning janr va estetika xususiyatlari aniqlanadi, shuningdek, uning ijodiy va innovatsion jihatlari baholanadi. Badiiy xronotop tushunchasi nafaqat vaqt va makon birligini, balki matnning ijtimoiy va madaniy kontekstini ham o'z ichiga oladi. Xronotop orqali adabiy matnning voqealari va personajlari o'quvchiga ma'lum tarixiy, ijtimoiy va madaniy sharoitda tushunarli bo'ladi. Masalan, tarixiy romanlarda xronotop shunday tuziladi: vaqt bosqichlari aniq, voqealar ma'lum tarixiy kontekstda joylashadi va makon tasviri orqali o'quvchi o'sha davrni his qiladi. Shu bilan birga, personajlar qaror qabul qilishida ijtimoiy muhit, odat va qadriyatlar refleksi sifatida aks etadi.

M. Baxtin xronotopni janr bilan bog'lagan, har bir janrning o'ziga xos vaqt-makon tuzilishi bor. Masalan: detektiv janrida xronotop qat'iy va bosqichma-bosqich, voqealar ketma-ketligi qat'iy belgilanadi. Epik janrda vaqt va makon keng va sarmazmun, o'quvchi voqealarni bir vaqtning o'zida bir necha maydonda kuzatadi. Romantik xronotop esa ichki subyektiv tasvirga urg'u beradi, vaqt va makon ko'pincha qahramonning hissiyotlari bilan bog'liq.

Xronotop badiiy asarda estetika vazifasini ham bajaradi. U nafaqat voqeani joylashtiradi, balki

o'quvchida vizual va hissiy taassurot uyg'otadi. Masalan, zamonaviy kino va animatsiya asarlarida xronotop orqali sahna ritmi, kamera burchagi, yorug'lik va ranglar uyg'unligi orqali dramatik effekt yaratiladi. Bu esa voqealar va personajlarning ichki holatini yanada jonli va tushunarli qiladi. Shuningdek, xronotop zamonaviy adabiyotshunoslikda intertekstual tahlil uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Matnda tarixiy va madaniy kontekst bilan bog'liq aloqalar, boshqa asarlar va janrlar bilan o'zaro bog'liqlik xronotop orqali ko'rinadi. Masalan, XX asr rus romani va o'zbek zamonaviy adabiy asarlarida xronotop qahramonlarning shaxsiy tajribasini ijtimoiy voqelik bilan bog'laydi, shuning orqali voqea ham individual, ham ijtimoiy xarakterga ega bo'ladi.

Xronotop tushunchasi psixologik jihatdan ham muhim. Vaqt va makon orqali o'quvchi voqealar ritmini va personajlarning ichki dunyosini tushunadi. Bu esa o'quvchi va matn o'rtasida kognitiv va emotsional aloqani kuchaytiradi. Shu bilan birga, zamonaviy badiiy matnlarda xronotop orqali voqealar o'qishga qulay bo'lib, hikoya jarayoni oson tushunarli bo'ladi. Bundan tashqari, xronotop ijodiy innovatsiyalarni ham rag'batlantiradi. Badiiy asar muallifi vaqt va makon bilan o'ynash orqali yangi voqea tuzilmalari yaratishi mumkin. Masalan, retrospektiv narrativlar, parallel voqealar yoki vaqt bo'yicha aralashgan syujetlar xronotop orqali boshqariladi. Shu tariqa, xronotop nafaqat tahlil vositasi, balki ijodiy vosita sifatida ham ahamiyatli hisoblanadi. Badiiy xronotop tushunchasi o'quvchi va matn o'rtasidagi interaktiv aloqani kuchaytiradi. Xronotop orqali voqealar ketma-ketligi, makon va vaqt tuzilishi o'quvchi tomonidan yanada ongli ravishda qabul qilinadi, shuning natijasida o'quvchi syujetni faqat kuzatuvchi sifatida emas, balki tahlilchi sifatida ham qabul qiladi. Shu bilan birga, xronotop matnga ijtimoiy va falsafiy qatlam qo'shadi: voqealar joylashuvi va vaqt o'tishi orqali muallif o'quvchiga davr ruhini, qadriyatlar va ijtimoiy muhitni his ettiradi.

Zamonaviy badiiy tahlil shuni ko'rsatadiki, xronotop faqat hikoya vositasi emas, balki matnning mantiqiy va semantik tuzilishini belgilovchi vosita hisoblanadi. Masalan, postmodern romanlarda xronotop ko'pincha

o'zaro qarama-qarshi yoki aralashgan vaqt qatlamlari orqali o'quvchida sirli va kognitiv tajriba uyg'otadi. Shu tariqa, xronotop matnning o'quvchi tomonidan qayta qurilishini va turli talqinlarga ochiqqligini ta'minlaydi. Badiiy xronotopning yana bir jihati – u personajlarning psixologik rivojlanishini aks ettirishda muhim rol o'ynaydi. Vaqt va makonning o'zaro bog'lanishi orqali qahramonlar ichki kechinmalarini, qaror qabul qilish jarayonini va o'zaro munosabatlarini aniqroq tushunish mumkin. Shu sababli xronotop nafaqat tashqi voqea ramzi, balki ichki psixologik makonni ham belgilovchi vosita hisoblanadi.

Zamonaviy kino va multimedia asarlarida xronotop estetik funksiyasini kengaytirgan. Masalan, vizual effektlar, rang, yorug'lik, kamera harakati va sahna ritmi orqali vaqt va makon hissi o'quvchi yoki tomoshabinga yanada jonli yetkaziladi. Bu esa asarni nafaqat syujet, balki hissiy va vizual tajriba sifatida qabul qilishga imkon beradi. Shuningdek, xronotop orqali intertekstual aloqalar va madaniy kodlar ham o'rganiladi. Masalan, klassik asarlar va zamonaviy matnlar orasidagi parallelizm yoki qarama-qarshilik xronotop orqali aniqlanadi. Bu o'quvchiga matnlararo muloqot imkonini beradi, shuningdek, asarning madaniy va tarixiy kontekstini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Badiiy xronotop tushunchasi ijodiy jarayonda ham muhim ahamiyatga ega. Muallif vaqt va makon bilan ijodiy o'ynash orqali yangi syujet shakllari, kognitiv effektlar va estetik tajriba yaratadi. Masalan, retrospektiv hikoyalar, parallel voqealar, va vaqtni aralashtirish orqali syujet yanada murakkab va qiziqarli bo'ladi. Shu bilan birga, xronotop o'quvchini matnga faol ishtirok etishga chaqiradi, uning tafakkuri va tasavvurini rivojlantiradi.

Xulosa

Badiiy xronotop tushunchasi M. Baxtin nazariyasida badiiy matnni vizual va narrativ jihatdan tahlil qilishda muhim vosita hisoblanadi. U vaqt va makonning birgalikdagi mantiqiy va estetik bog'lanishini ko'rsatib, janr, syujet va personajlar rivojlanishini belgilaydi. Zamonaviy adabiyotshunoslik va media-tadqiqotlarda xronotop intertekstual tahlil, estetik baholash va ijodiy innovatsiyalar uchun asosiy tushuncha sifatida qo'llanilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Baxtin M.M. Estetika slovesnogo tvorchestva. Moskva: Iskusstvo, 1975, 55–78-betlar.
2. Ivanova N.P. Literaturnye xronotopy: teoriya i praktika. Sankt-Peterburg: Nauka, 2002, 112–130-betlar.
3. Alekseeva L.V. Dialogizm i xronotop v sovremennoj proze. Moskva: Progress, 2010, 87–101-betlar.
4. Smirnov A.A. Vremya i prostranstvo v xudozhestvennom tekste. Yekaterinburg: UrFU, 2015, 45–63-betlar.
5. Tursunova M.S. Xronotop i janr: sovremennye podxody. Toshkent: Akademiya, 2018, 34–49-betlar.
6. Petrov V.I. Intertekstual'nost' i xronotop. Sankt-Peterburg: Filologicheskij vestnik, 2020, 22–38-betlar.
7. Saifulloev R.R. Xudozhestvenny xronotop v literature i kino. Samarkand: SamDU, 2021, 50–66-betlar.

Nargiza RASHIDOVA,
Rossiya Tashqi ishlar vazirligi huzuridagi
Moskva davlat xalqaro munosabatlar instituti
Toshkent filiali o'qituvchisi
nargizarashid374@gmail.com

O'ZBEK TILIDAGI DIPLOMATIK MATNLARDAGI LEKSIK-FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI

Annotatsiya: mazkur maqolada o'zbek tilidagi diplomatik matnlar tarkibida uchraydigan turli leksik-frazeologik birliklarning leksik hamda semantik tahlili keltirib o'tilgan. Ushbu leksik-frazeologik birliklarning matnda hamda matndan tashqari anglatib kelgan asl birlamchi hamda matndan, vaziyatdan kelib chiqqan holda anglatgan qo'shimcha ma'nolari misollar asosida tahlil etilgan. Maqolada semantika sohasidagi o'zbek olimlarining nazariy qarashlaridan kelib chiqqan holda, *rezolyutsiya, geosiyosat, strategik, bitim* kabi rasmiy diplomatiyaga xos bo'lgan so'zlarning leksik-semantik tahlili matnlarda ochib berilgan. Shu bilan bir qatorda, ushbu so'zlarning turli leksik birikmalarni hosil qilish holatlari ham ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: *leksik-semantik tahlil, konnotativ va dennotativ ma'no, rezolyutsiya, geosiyosat, strategik, polisemiya, so'z birikmasi, leksik munosabat.*

Аннотация: в данной статье приведен лексический и семантический анализ различных лексико-фразеологических единиц, встречающихся в составе дипломатических текстов на узбекском языке. Примеры этих лексико-фразеологических единиц в тексте и вне текста, а также их первичные и дополнительные значения, вытекающие из контекста, анализируются в основном. В статье, исходя из теоретических взглядов узбекских ученых в области семантики, раскрыт лексико-семантический анализ слов, характерных для официальной дипломатии, таких как *резолуция, геополитика, стратегический, договор*. В то же время показаны случаи, когда вышеуказанные слова образуют различные лексические сочетания.

Ключевые слова: *лексико-семантический анализ, коннотативное и денотативное значение, резолюция, геополитика, стратегия, полисемия, словосочетание, лексическое отношение.*

Annotation: this article provides a lexical and semantic analysis of various lexical and phraseological units found in the composition of diplomatic texts in the Uzbek language. Examples of these lexical-phraseological units in the text and outside the text, as well as their primary and additional meanings arising from the context, are analyzed mainly. The article, based on the theoretical views of Uzbek scientists in the field of semantics, reveals the lexical and semantic analysis of words related to official diplomacy, such as *resolution, geopolitics, strategic, act*. At the same time, cases where above-mentioned words form different lexical combinations are provided.

Key words: *lexical and semantic analysis; connotative and denotative meaning; resolution, geopolitics, strategy, polysemy, phrasing, and lexical relationship.*

Kirish. Matnlarda turli leksik-frazeologik birliklarni semantik tomondan o'rganish nafaqat biror-bir so'z, termin yoki iboraning ichki shakli, balki uning asl ma'nosi tubdan o'rganish bilan amalga oshiriladi. So'zning leksik ma'nolarini semantik jihatdan o'rganishda ma'no bir xilligi va aksincha, ma'no jihatdan qarama-qarshiligi jihatdan bo'lib o'rganiladi. O'zbek tilidagi diplomatik matnlar tarkibida keluvchi leksik-frazeologik birliklarning leksik-semantik xususiyatlarini o'rganishda ular o'rtasidagi paradigmatic munosabat sinonimiya, antonimiya, polisemiya miqyosida yuzaga chiqadi. So'zning leksik tahlili semantik tahlilning asosiy qismi hisoblanadi. Semantik tahlil jarayonida so'z birikmalari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga aniqlik kiritiladi.

Metodologiya. So'zlarning o'zaro ma'no yaqinligi va o'xshashligi kabi masalalar semantik sinonimlar ichida

aniqlanadi. M.M.Mirtojiyev antonimiya tushunchasiga ham to'xtalib o'tib, ularning hosil bo'lish shartlari haqida o'z nazariy qarashlarini keltirib o'tadi. Uning ta'kidlashicha, o'zbek tilida antonimlarning hosil bo'lishi nafaqat suffiks, affiks, qarama-qarshi ma'noli turli o'zaklar, turli o'zakdan iborat yasama so'zlar, tilga kirib kelgan o'zlashma so'zlar orqali, balki polisemantik so'zlarning vujudga kelishi orqali ham amalga oshadi. O'zbek tili polisemantik so'zlarga boy bo'lganligi uchun, uning shu polisemantik so'zlari bir necha leksik ma'nosi bilan bir necha so'zga antonimlik qiladi. Antonimlar o'z leksikaga mansub tub va yasama so'zlarning qarama-qarshi ma'noga ega bo'lib kelishi natijasida ham tarkib topadi. Ot turkumiga oid bir o'zakdan antonimik affiks vositasida antonim yasash faqat sifat turkumida kuzatilib, u ham nihoyatda chegaralangan. Antonimlar chet tillardan o'zlashtiriladi va o'zlashgan so'zlar bilan o'z

so'zlararo ham ular tarkib topadi. Polisemantik so'zlarning yuzaga kelishi ham antonimlar uchun manba bo'lib qoladi¹.

So'zlarning leksik-semantik munosabat turlari haqida yana bir o'zbek olimi M.Hakimova so'z yuritar ekan, u ham sinonimiya, antonimiya hodisalari xususida o'z fikrlarini bayon etgan. Uning ta'kidlashicha, sinonimik munosabat ma'nodoshlik munosabati deb ham yuritiladi. Sinonimiya munosabati tilda ko'p uchraydigan, universal hodisa bo'lishi bilan birga, u butun lug'at tarkibini qoplaydigan kategoriya emas. Ya'ni, lug'at tarkibidagi barcha leksemalar o'z sinonimlariga ega bo'lmaydi. Sinonim leksemalarda ma'no aynanligi, umumiyliги bo'lishi bilan birga, semantik farqlilik mavjud bo'ladi. Albatta, sinonimlarda semantik umumiylik semantik farqlilikdan ustun bo'ladi va sinonimiya ma'no umumiyliги asosida voqe bo'ladi. Semantik farqlilik absolyut sinonimlarda (leksik dubletlarda) kuzatilmaydi: *affiks — qo'shimcha, chapak — qarsak*. Bunday sinonimlar ko'proq boshqa tillardan kirgan so'zlar hisobiga voqe bo'ladi. Sinonimik qatordagi leksemalar bir qancha umumiy semalarga ega bo'lishi bilan birga, semantik jihatdan quyidagicha farqlanishlarga ham ega bo'ladilar:

1. Konnotativ ma'nodagi farqlilik; 2. denotativ ma'nodagi farqlilik; 3. uslubiy farq².

Darhaqiqat, tildagi leksik birliklarni semantik tahlil qilishda umumiy ma'no xususiyatlariga ega bo'lgan turli so'zlar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish talab qilinadi. Bunda monosemiya, polisemiya (ko'p ma'nolilik), omonimiya, paronimiya, sinonimiya, antonimiya kabilarni ko'rib chiqish maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz.

Yirik o'zbek tilshunos olimlarimizdan biri Sh.S.Safarov o'zining semantika nazariyasiga bag'shlangan kitobida ma'no va uni o'rganish muammolari haqida so'z yuritar ekan, semantikani semiotikaning qaysi tarkibiy qismlari bilan bog'lashimizdan qat'iy nazar, uning talqinida yuzaga keladigan muammolar asosan, belgi va ma'no munosabatiga aloqadordir degan fikrni ilgari suradi. Olimning ta'kidlashicha, semantika ma'no hodisasini o'rganadi deyish bilan tildagi muammolar hal bo'lib qolmaydi. Bunga asosiy sabab, ma'no tushunchasi nimani anglatadi degan savolga hali-hanuz aniq javobning yo'qligida yoki unga nisbatan keltirilgan ta'riflarning bir-biridan yiroqligidadir. Ushbu kitobda Sh.Safarov semantik nazariyaning markaziy tushunchalaridan biri "Referent ma'no" ekanligini ta'kidlab o'tadi. Ammo shu bilan bir qatorda kitob muallifi referentlik ma'no hodisasi mohiyatini to'liq tasvirlay olmasligini ham aytib o'tadi³.

Yuqorida keltirilgan fikrga qo'shilgan holda, referent ma'nodan tashqari, aytilgan so'zning qay muhitda aytilgani hamda referentning nazarda tutayotgan fikrini, niyatini yanada yaqinroq tushunish talab etiladi. Ushbu holatda, ma'noni alohida matndan tashqari tahlil qilish semantik yondashuv orqali amalga oshiriladi, biroq asl ma'noni

1 Миртожиев М.М. "Ўзбек тили семасиологияси". – Тошкент: "Mumtoz so'z". 2010. 189 – 227 б.

2 Ҳақимова М. "Семасиология". Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2008. 76–84 б.

3 Сафаров Ш.С. "Семантика". "Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси". Давлат илмий нашриёти. – Тошкент. 2013. 30–35-бетлар.

tushunish matnda ko'rib chiqilishi zarur, deb hisoblaymiz. Bu esa o'z navbatida, pragmatik tahlilga asoslangan holda yuzaga chiqadi.

So'zning leksik tahlili semantik tahlilning asosiy qismi hisoblanadi. Semantik tahlil jarayonida so'z birikmalari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga aniqlik kiritiladi. Ushbu munosabatlar sinonimlar, antonimlar, omonimlar, ko'p ma'nolilik, giponimlar orqali yuzaga chiqadi. Semantik tahlilning o'zi bir necha usullar orqali amalga oshiriladi.

1. So'z ma'nosini aniqlash:

Bu jumlada ishlatiladigan har qanday so'zning kontekstini aniqlashning avtomatik jarayoni. Tabiiy tilda bir so'z ko'plab ma'nolarga ega bo'lishi mumkin. Masalan, chang so'zini oladigan bo'lsak, chang bu cholg'u asbobi yoki ko'chaning changi. Kompyuter butun gapni tushunishi va eng mos keladigan ma'noni tanlashi kerak. Bu so'z ma'nosini aniqlash orqali amalga oshiriladi.

2. O'zaro aloqadorlikning kelib chiqishi:

Gapda bir-biri bilan bog'langan bir nechta obyektlar mavjud. Aloqalarni ajratib olish – bu obyektlar o'rtasidagi semantik munosabatlarni ajratib olish jarayoni⁴.

Diplomatik terminlar bo'yicha ilmiy ish olib borgan tadqiqotchi S.D.Mavlyanovning qayd etishicha, o'zbek tilida diplomatiya sohasiga xos bo'lgan so'zlarning aksariyatini o'zlashgan leksik birlik tashkil qiladi. Zamonaviy diplomatiyaning kengayib borishi ushbu sohaga yangi so'zlarning kirib kelishi va o'zlashishiga olib kelmoqda. O'zlashgan so'zlarning sezilarli qismi bir vaqtning o'zida bir necha semantik ma'noga ega bo'lishi ham mumkin. Ushbu so'zlarning ma'lum bir qismi hayotning boshqa jabhalariga tegishli tushunchalarni ham ifodalab kelishi diplomatik leksik birliklarning intertekstuallik hodisasiga uchrayotganini yaqqol ko'rsatib turibdi.

Keltirilgan misollarni tadqiq qilar ekanmiz, so'zlarning semantik ma'nosini o'rganishda ularning denotatsion va konnotatsion ma'nolari o'z-o'zidan yaqqol ma'lum bo'laveradi. Diplomatik so'zlar faqat bitta o'zgarmas lug'aviy ma'noga ega degan fikrdan chetlashish lozim degan fikrdamiz. Yuqorida keltirilgan misollar va ularning tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, vaqt o'tishi bilan boshqa sohalaridagi kabi diplomatiyada ham so'zlar o'z asl lug'aviy ma'nosidan tashqari qo'shimcha ma'nolarni anglatishi mumkinligiga guvoh bo'ldik. Shu bilan birga, o'zbek tilidagi diplomatik so'zlarda sezilarli darajada polisemiya va sinonimiya hodisalarining ko'proq uchrashini ko'rdik.

Bu borada tilshunoslarning turli qarashlarini solishtirsak maqsadga muvofiq bo'ladi. Masalan, V.V. Yeliseyeva "ko'pma'nolilik yoki so'zlarning polisemiyasi – bu bir lisoniy birlikning bir nechta ma'nolarni ifoda etishi hisoblanib, ular o'rtasida semantik bog'liqlik mavjud bo'ladi" degan fikrni ilgari sursa, D.N. Shmelevning ta'kidlashicha, "polisemiya – bu ko'pma'noli so'zlarning lug'aviy birligini anglatadi. Lisoniy polisemiya – bu bitta

4 Allaberganova N.M., Asqarova D.U. "Semantik tahlil" // International scientific journal "Interpretation and researches" Volume 1 issue 10 | ISSN: 2181-4163 | UIF-2023: 8.2, June 2023.

soʻzning voqelikning turli predmet va hodisalarini belgilashga xizmat qilishidir” deb talqin qilgan. Yana bir boshqa tilshunos T.I. Arbekovanning fikricha, “koʻpmaʼnolilik (polisemiya) – bu soʻzning predmetlarning turli sinflarini nomlash vositasi sifatida xizmat qilish qobiliyatidir. Binobarin, koʻp maʼnoli soʻzning lugʻaviy maʼnolari hajmi jihatidan farq qiladi”⁵.

Avvalroq, yuqorida taʼkidlab oʻtganimizdek, diplomatiya sohasida polisemiya hodisasi diplomatik terminlarda ham keng tarqalgan boʻlib, diplomatiyaning turli tarmoqlarida maʼlum bir termin turli maʼnolarda ishlatilishi mumkin. Misol uchun, oʻzbek tilida “akt” soʻzi quyidagi maʼnolarda kelishi mumkin:

1) akt; 2) harakat, ish; 3) dalolatnoma kabi maʼnolarni ifodalashi qayd etilgan⁶.

“Geosiyosat” soʻzi oʻtgan asr boshlarida paydo boʻlgan va ijtimoiy- iqtisodiy munosabatlar, davlatlarning ravnaqi faqat geografik sharoit bilan belgilanadi, deb daʼvo qilgan nazariya. Shu jihatdan uni ikki xil talqin qilish mumkin:

1. Geografik siyosat – siyosatshunoslikdagi nazariya. Geosiyosat termini muayyan bir mamlakat oʻrni, tabiiy boyliklari, iqlimi va geografik omillarining davlat tashqi siyosatiga (geografik-siyosiy strategiyasi va h.k.ga) muayyan taʼsirini ifodalash uchun ishlatiladi. Geosiyosat tushunchasini birinchi bor R. Chellen (Shvetsiya) ilmiy muomalaga kiritgan. Geosiyosat nazariyasi 19-asr oxiri va 20-asr

boshlarida F. Ratsel (Germaniya), A. Mexen (AQSh), X. Makkinder (Buyuk Britaniya) tomonidan ishlab chiqilgan, G. Kissinjer, Z. Bjezinskiy (AQSh) va b. tomonidan hozirgi dunyodagi siyosiy jarayonlarga tatbiqan rivojlantirilgan.

2. Keyingi davr siyosatchilari bu soʻzning maʼnosiga birmuncha oʻzgarish kiritganlar, yaʼni dunyo miqyosidagi siyosat maʼnosini olgan⁷.

Muhtaram hamkasblar!

Bugungi sammitimiz shiddat bilan oʻzgarayotgan global vaziyat va oldindan aytib boʻlmaydigan murakkab jarayonlar sharoitida oʻtmoqda. *Geosiyosiy* va geoiqtisodiy ziddiyatlar, mintaqaviy nizolar va iqlim oʻzgarishi oqibatlarining kuchayishi barchamiz uchun katta sinov boʻlmoqda. [Халқ сўзи газетаси: 2025 йил 22 май, № 103 (8998)]

Strategik:

1. Strategiyaga oid, strategiya bilan bogʻliq.
2. Harbiy ahamiyatga, urushning umumiy maqsadi nuqtai nazaridan ahamiyatga bogʻliq boʻlgan.
3. Mustaqil harakat qiladigan yirik harbiy boʻlinmalarga yoki butun armiyaga oid.
4. Biror-bir ish-faoliyatni, jarayonni tayyorlash va amalga oshirish uchun muhim boʻlgan umumiy yoki asosiy boʻlgan yoʻl-yoʻriqlarni qamrab olgan [OʻTIL].

5 Арбекова Т.И. Лексикология английского языка. – Москва: Высшая школа, 2002. 80 с.

6 Ahmedov A, Bektemirov H. Ruscha-oʻzbekcha yuridik atamalar lugʻati. – Toshkent: “Adolat” nashriyoti, 2002. 15-b.

7 Shamsimuxamedov I. Diplomatiik terminlar izohli lugʻati. – Toshkent: Donishmand ziyosi, 2021, 76–77-b.

Oʻzbek tilining izohli lugʻatida strategik soʻzining 4 ta lugʻaviy maʼnosi keltirib oʻtilgan boʻlib, ulardan toʻrtinchi maʼnosi diplomatiyaga oid matnlar tarkibida keladi.

Toshkent viloyatidagi sanoat parkida Vengriya kompaniyalari loyihalarini ilgari surish va qoʻllab-quvvatlash ustuvor yoʻnalish sifatida qayd etildi. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Budapesht shahriga rasmiy tashrif doirasida Vengriya Milliy majlisi spikeri Laslo Kyover bilan uchrashuv oʻtkazdi. Oʻzbekiston – Vengriya *strategik sheriklik* munosabatlarini, shu jumladan, parlamentlararo yoʻnalishda yanada rivojlantirish masalalari koʻrib chiqildi. [Янги Ўзбекистон ижтимоий-сиёсий газета: № 102 (1428), 2025 йил 21 май]

Budapesht shahrida boʻlib oʻtgan muzokaralar yakunida Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev va Vengriya Bosh vaziri Viktor Orban Kengaytirilgan *strategik sheriklik* munosabatlarini oʻrnatish toʻgʻrisidagi qoʻshma deklaratsiyani imzoladilar. [Янги Ўзбекистон ижтимоий-сиёсий газета: № 102 (1428), 2025 йил 21 май]

Ushbu keltirib oʻtilgan misolda *strategik* soʻzi diplomatik maʼnoda emas, balki harbiy jihatdan mamlakat uchun muhim boʻlgan makon tuzilmasi maʼnosida qoʻllanilgan. *Strategik* soʻzi diplomatik matnlarda koʻp ishlatiladigan soʻz boʻlib, u asosan, turli birikmalarda keldi. Undagi semantik maʼno oʻzi tarkibida keladigan birikma maʼnosi hamda matndan anglashilayotgan maʼnodan kelib chiqqan holda tahlil qilinadi. Masalan: *strategik sheriklik, strategik hamkorlik, strategik reja, strategik yondashuv, strategik joylashuv, strategik obyekt, strategik xomashyo, strategik front, strategik aviatsiya, strategik razvedka, strategik qurilishlar*.

Oʻzbekiston Respublikasi prezidenti Shavkat Mirziyoyevning “Markaziy Osiyo–Italiya” sammitida soʻzlagan nutqidan yuqoridagi parchani tahlil qilar ekanmiz, *strategik sheriklik* hamda *amaliy hamkorlik* kabi birikmalarning hamohangligiga oʻz eʼtiborimizni qaratdik. Ushbu matndagi satrlardan kelib chiqib, strategik soʻzining amaliy soʻzlarining nisbiy, sheriklik va hamkorlik soʻzlarining esa mutlaq sinonimik munosabatga kirganini kuzatish mumkin. Bizning fikrimizcha, matn davomida keltirilgan *texnologik, sanoat va intellektual salohiyatini hisobga olgan holda...* jumlasida reja asosida barcha koʻrsatmalarni oʻz ichiga qamrab olgan *strategik sheriklikning* hamda yuqoridagi jumlada keltirilgan sohalarida real hayotga tatbiq etilishi nazarda tutilgan *amaliy hamkorlikning* aniq dalili sifatida aytib oʻtilgan.

Sloveniya Yevropa Ittifoqiga aʼzo davlat sifatida Oʻzbekiston uchun Yevropa bozoriga chiqishda *strategik tramplin* sifatida koʻriladi. Tashrif Oʻzbekiston va Yevropa Ittifoqi oʻrtasidagi tovar ayirboshlash barqaror oʻsib borayotgan bir sharoitda amalga oshirilmoqda. [Янги Ўзбекистон ижтимоий-сиёсий газета: № 104 (1430), 2025 йил 23 май]

Ushbu misolda keltirilgan *strategik tramplin* jumlasida Sloveniya davlatining Oʻzbekiston mamlakati uchun

strategik vositachi sifatida namoyon bo'lishi hamda bu orqali uning Yevropa bozoriga chiqishida muhim sheriklik vazifasini o'tashini anglatadi.

O'zbek tilida uchraydigan "*bitim*" so'zini semantik tahlil qilar ekanmiz, uning quyidagi ma'nolari borligini ko'rish mumkin:

1. o'zaro kelishuv, to'xtam, qaror;
2. taraflar tomonidan rasmiy tuziluvchi, qabul qilinuvchi, ahdnoma, shartnoma, kontrakt;
3. fuqarolar va yuridik shaxslarning fuqarolik huquq va burchlarini belgilash, o'zgartirish va bekor qilishga qaratilgan harakati⁸.

Ushbu ma'nolardan ko'rinib turibdiki, *bitim* leksemasi o'zida kelishuv, ahd, qaror, shartnoma, huquqiy hujjat kabi ma'nolarni mujassamlashtirgan bo'lib, yuqorida keltirilgan ma'nolardan ikkinchisi diplomatik matnlarda keng qo'llanilib, diplomatik yozma hujjat turini anglatadi.

Bitim so'zi nafaqat zamonaviy diplomatiyada, balki Amir Temur saltanatida xavfsizlik xizmati jarayonida hamda maktublarda ham ishlatilganligiga guvoh bo'ldik. Angliya qiroli Genrix IV ning Amir Temurga yo'llagan, Xartfordda 1403-yil fevralida imzolangan maktubidan olingan quyidagi jumlaning tahlil qildik:

– Janobi oliylari o'z xohishlari bilan, – dedi qiroli,
– Xudoning shukri uchun davlat ishlariga taalluqli ba'zi masalalar xususida va shu vaqtdan boshlab *sulh* borasida biz bilan do'stona *bitim* tuzishga iroda etibdilar, janobi oliylari bilishni lozim topsinlarkim, biz ana shu *bitimlarga* bizning nomimizdan mazkur arxiepiskop imzo chekishini astoydil istaymiz. [Содиқов 2016: 455]

Ushbu matndan *bitim* so'zining ma'nosi asrlar davomida o'zgarishga uchramaganini ko'rish mumkin. Yuqorida keltirilgan misolda *bitim* so'zi ikki mamlakat o'rtasida tuziladigan do'stona hamkorlik xarakteriga ega

⁸ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 1-жилд. А.Мадвалиев таҳрири остида. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси, Давлат илмий нашриёти, 2006. 282 б.

bo'lgan yozma shartnoma, huquqiy hujjatni anglatib kelgan. Amit Temur davriga xos bo'lgan *bitim* ma'nosida qo'llanilgan so'zlar qatorida *sulh* so'zi ham qo'llanilgan bo'lib, bu so'z zaminida ikki davlat o'rtasidagi adovatga chek qo'yish maqsadida *sulh* shartnomasini tuzish ma'nosi yotadi.

Natijalar va muhokama. Keltirilgan adabiyotlar diplomatik matnlar tarkibidagi leksik-frazeologik birliklarning leksik-semantik xususiyatlari va diskurs strategiyalarini o'rganish uchun mustahkam ilmiy asos yaratadi. Mirtojiev leksik birliklarning semantik ma'nosi haqida so'z yuritir ekan, o'zbek tili lug'atida polisemantik so'zlarga alohida e'tibor qaratadi. Polisemiya jarayoni nafaqat o'zbek tilida, balki ingliz tilida ham ko'plab so'zlarda uchraydi. Tadqiqotimiz jarayonida o'zbek tili diplomatik lug'atidan olingan *rezolyutsiya*, *geosiyosat*, *strategik*, *bitim* kabi leksik birliklarning sinonimik va polisemantik ma'no tahlillari natijalari keltirilgan. Boshqa bir o'zbek olimi, Hakimovning nazariy qarashlaridan kelib chiqqan holda, yuqorida keltirib o'tilgan leksik birliklarning konnotativ va denotativ ma'nolari ko'rib chiqildi hamda ushbu so'zlar diplomatik matnlar miqyosida tahlil qilindi.

Xulosa. Diplomatiya sohasiga oid so'zlarni diplomatik matnlar ko'lamida tahlil qilar ekanmiz, ushbu so'zlarning ko'p hollarda yakka o'zi emas, balki birikmalar tarkibida kelishini kuzatdik. Diplomatik matnlardagi gaplarni tahlil qilar ekanmiz, so'nggi yillarda diplomatik matnlarda *bitim*, *shartnoma* kabi so'zlardan foydalanish nisbatan pasayganini, aksincha, *strategik hamkorlik*, *ikki tomonlama hamkorlik*, *strategik sheriklik* kabi birikmalardan foydalanish tendensiyasi yuqorilaganligiga guvoh bo'ldik. Natijalardan kelib chiqib quyidagi xulosalar chiqarish mumkin. Diplomatik matnlardagi leksik-frazeologik birliklardan foydalanish ushbu matnlarning o'ziga xos uslubini yaratadi hamda neytrallik va xushmuomalalik tamoyillariga asoslanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ahmedov A, Bektemirov H. Ruscha-o'zbekcha yuridik atamalar lug'ati. – Toshkent: "Adolat" nashriyoti, 2002. 291-b.
2. Allaberganova N.M., Asqarova D.U. "Semantik tahlil" // International scientific journal "Interpretation and researches" Volume 1 issue 10 | ISSN: 2181-4163 | UIF-2023: 8.2, June 2023.
3. Mavlyanov S.D. O'zbek tili diplomatik terminlari: Fil.fanlari bo'yicha falsafa dokt.diss.avtoreferati (PhD) – Toshkent, 2022. 56-b.
4. Shamsimuxamedov I. Diplomatik terminlar izohli lug'ati. – Toshkent: Donishmand ziyosi, 2021, 226-b.
5. Арбекова Т.И. Лексикология английского языка. – Москва: Высшая школа, 2002. 80 с.
6. Елисаева В.В. Лексикология английского языка. – СПб: СПГУ, 2003. 44
7. Миртожиев М.М. "Ўзбек тили семасиологияси". – Тошкент: "Mumtoz so'z". 2010. 288 б.
8. Сафаров Ш.С "Семантика". "Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси". Давлат илмий нашриёти. – Тошкент. 2013. 347 б.
9. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 1-жилд. А.Мадвалиев таҳрири остида. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси, 2006. 592 б.
10. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики. – Москва: Русский язык, 2008. 67 с.
11. <https://www.vocabulary.com/lists/183677>
12. <https://www.gazeta.uz/oz/2025/05/21/otg/>

Zulayxo NISHANOVA,

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Ispan tili amaliy fanlar kafedrasida stajyor-o'qituvchisi

e-mail: zulaykhonishanova@gmail.com

TIL KOMPETENSIYALARINI BAHOLASHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Annotatsiya: ushbu maqolada chet tillarini o'qitishda til kompetensiyalarini baholashning zamonaviy yondashuvlari tizimli tahlil qilinadi. Tadqiqotda kommunikativ, pragmatik, sotsiolingvistik va strategik kompetensiyalarni aniqlash va baholashga qaratilgan innovatsion metodlar ko'rib chiqiladi. Xususan, kompetensiyaga asoslangan baholash, formativ va summativ baholash modellari, shuningdek, Yevropa tillarini bilish darajalarining umumiy tavsifnomasi (CEFR) doirasida qo'llanilayotgan zamonaviy diagnostik vositalarning samaradorligi tahlil etiladi. Maqolada raqamli texnologiyalar, adaptiv testlar va autentik baholash topshiriqlarining til kompetensiyalarini aniqlashdagi roli yoritiladi. Tadqiqot natijalari til o'qitish jarayonida baholash tizimini takomillashtirish, obyektivlik va ishonchlilikni oshirishga xizmat qilishi bilan ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: *til kompetensiyasi, baholash metodlari, kommunikativ yondashuv, CEFR, formativ baholash, summativ baholash, autentik baholash, raqamli baholash vositalari.*

Аннотация: в данной статье проводится системный анализ современных подходов к оцениванию языковых компетенций в процессе обучения иностранным языкам. В исследовании рассматриваются инновационные методы диагностики и оценки коммуникативной, прагматической, социолингвистической и стратегической компетенций. Особое внимание уделяется компетентностно-ориентированному оцениванию, формативным и суммативным моделям оценки, а также эффективности современных диагностических инструментов, применяемых в рамках Общеввропейских компетенций владения иностранным языком (CEFR). В статье анализируется роль цифровых технологий, адаптивного тестирования и аутентичных оценочных заданий в объективном определении уровня языковой компетенции. Результаты исследования имеют научно-практическую значимость и могут способствовать совершенствованию системы оценивания в языковом образовании.

Ключевые слова: *языковая компетенция, методы оценивания, коммуникативный подход, CEFR, формативное оценивание, суммативное оценивание, аутентичное оценивание, цифровые инструменты оценки.*

Annotation: this article provides a systematic analysis of modern approaches to the assessment of language competencies in foreign language education. The study examines innovative methods aimed at identifying and evaluating communicative, pragmatic, sociolinguistic, and strategic competencies. Particular emphasis is placed on competence-based assessment, formative and summative assessment models, as well as the effectiveness of contemporary diagnostic tools applied within the framework of the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR). The article highlights the role of digital technologies, adaptive testing, and authentic assessment tasks in ensuring the objectivity and reliability of language competence evaluation. The findings of the study have significant theoretical and practical value for improving assessment systems in language teaching.

Key words: *language competence, assessment methods, communicative approach, CEFR, formative assessment, summative assessment, authentic assessment, digital assessment tools.*

Kirish. Zamonaviy globallashuv sharoitida chet tillarini egallash shaxsning kasbiy, akademik va ijtimoiy mobilitetini ta'minlovchi muhim omillardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu bois til o'rganish jarayonining samaradorligini aniqlash va baholash masalasi bugungi kunda tilshunoslik, pedagogika va lingvodidaktika sohalarida dolzarb ilmiy muammolardan biri hisoblanadi. Til kompetensiyalarini obyektiv va ishonchli baholash ta'lim jarayonining sifat ko'rsatkichlarini aniqlash bilan bir qatorda, o'quvchilarning kommunikativ ehtiyojlari va individual rivojlanish trayektoriyalarini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi.

An'anaviy baholash tizimlari, asosan, lingvistik bilimlarni tekshirishga yo'naltirilgan bo'lib, real kommunikativ faoliyatda namoyon bo'ladigan kompetensiyalarni to'liq

qamrab olish imkoniyatiga ega emas. Zamonaviy til ta'limi esa tilni faqat grammatik va leksik birliklar majmui sifatida emas, balki murakkab kommunikativ, pragmatik va sotsiomadaniy hodisa sifatida talqin etishni talab etadi. Shu nuqtayi nazardan, til kompetensiyalarini baholashda kompetensiyaga asoslangan, kommunikativ va faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvlar yetakchi o'rin egallamoqda. Xususan, Yevropa tillarini bilish darajalarining umumiy tavsifnomasi (CEFR) doirasida til kompetensiyasi ko'p komponentli tizim sifatida qaralib, lingvistik, sotsiolingvistik, pragmatik va strategik kompetensiyalarni kompleks baholash zarurati ilgari suriladi. Bu esa baholash jarayonida formativ va summativ baholash modellari, autentik topshiriqlar, portfel texnologiyalari hamda adaptiv testlash mexanizmlaridan foydalanishni taqozo etadi.

So'nggi yillarda raqamli texnologiyalarning ta'lim tizimiga keng joriy etilishi til kompetensiyalarini baholashning yangi imkoniyatlarini yuzaga keltirdi. Onlayn platformalar, avtomatlashtirilgan test tizimlari va sun'iy intellektga asoslangan baholash vositalari baholash jarayonining obyektivligi, ishonchiligi va shaffofligini oshirishga xizmat qilmoqda. Biroq ushbu vositalarning ilmiy-metodik asoslari, ularning real kommunikativ kompetensiyalarni aniqlashdagi samaradorligi chuqur tahlilni talab etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi chet tillarini o'qitishda til kompetensiyalarini baholashga oid zamonaviy yondashuvlarni tahlil qilish, ularning nazariy asoslari va amaliy imkoniyatlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot natijalari til ta'limida baholash tizimini takomillashtirishga, shuningdek, zamonaviy lingvodidaktik talablar asosida samarali baholash mexanizmlarini ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Metodologiya. Mazkur tadqiqotda til kompetensiyalarini baholashning zamonaviy yondashuvlarini o'rganish maqsadida kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot metodologiyasi lingvodidaktik, psixolingvistik va pedagogik paradigmalarning integratsiyasiga asoslanib, nazariy va empirik tahlil usullarining uyg'unligida amalga oshirildi. Til kompetensiyasini ko'p komponentli tizim sifatida talqin etuvchi yondashuv tadqiqotning metodologik asosi sifatida qabul qilindi, chunki "til bilish darajasi alohida lingvistik bilimlar majmui emas, balki real kommunikativ faoliyatda namoyon bo'ladigan kompetensiyalar yig'indisidir" [Hymes, 1972].

Tadqiqotning nazariy-metodologik bazasini kommunikativ yondashuv, kompetensiyaga asoslangan ta'lim modeli hamda Yevropa tillarini bilish darajalarining umumiy tavsifnomasi (CEFR) tashkil etadi. CEFR konsepsiyasiga muvofiq, til kompetensiyasi lingvistik, sotsiolingvistik va pragmatik komponentlarning o'zaro integratsiyasi sifatida qaraladi [CEFR, 2020]. Ushbu yondashuv tadqiqotda baholash mezonlarini aniqlash va tahlil qilishda asosiy metodologik mezon sifatida xizmat qildi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy tadqiqot usullaridan foydalanildi: ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish va sintez qilish, taqqoslama tahlil, deskriptiv-analitik metod, shuningdek, empirik ma'lumotlarni umumlashtirish usullari. Xususan, til kompetensiyalarini baholashga oid xorijiy va mahalliy ilmiy manbalar tahlil qilinib, baholash modellari va diagnostik yondashuvlar qiyosiy jihatdan o'rganildi. Bu jarayonda formativ va summativ baholashning didaktik imkoniyatlari alohida e'tiborga olindi, chunki formativ baholash "o'quv jarayonini boshqarish va o'rganish strategiyalarini optimallashtirishga xizmat qiladi" [Black & Wiliam, 2009].

Empirik tahlil doirasida autentik baholash topshiriqlari, test modellari va raqamli baholash vositalarining metodik xususiyatlari tahlil qilindi. Autentik baholash yondashuvi real kommunikativ vaziyatlarga yaqinlashtirilgan topshiriqlar orqali o'rganilayotgan til kompetensiyalarini

aniqlash imkonini berishi bilan izohlanadi. Mazkur yondashuv "til o'rganuvchining real nutqiy faoliyatini baholashga xizmat qiluvchi eng samarali vositalardan biri" sifatida talqin etiladi (Brown, 2015).

Shuningdek, tadqiqotda raqamli va adaptiv baholash texnologiyalarining metodik imkoniyatlari ham o'rganildi. Onlayn testlash tizimlari va avtomatlashtirilgan baholash vositalari orqali olingan natijalarning ishonchiligi va obyektivligi nazariy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot metodologiyasi doirasida baholash mezonlarining aniqligi, validligi va reliabelligi masalalariga alohida e'tibor qaratildi, chunki "baholash tizimining ilmiy asoslanganligi uning pedagogik samaradorligini belgilovchi muhim omil hisoblanadi" [Bachman & Palmer, 2010].

Umuman olganda, tadqiqot metodologiyasi til kompetensiyalarini baholashga oid zamonaviy yondashuvlarni tizimli va ilmiy asosda tahlil qilishga yo'naltirilgan bo'lib, olingan natijalarning nazariy va amaliy ahamiyatini ta'minlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari va tahlil. O'tkazilgan nazariy va empirik tahlillar shuni ko'rsatdiki, til kompetensiyalarini baholashda zamonaviy yondashuvlar an'anaviy testga yo'naltirilgan baholash modellari bilan solishtirganda yuqori darajada komplekslik va funksionallikni namoyon etadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, kompetensiyaga asoslangan baholash modeli til o'rganuvchining lingvistik bilimlari bilan bir qatorda, uning real kommunikativ vaziyatlarda til vositalaridan foydalanish qobiliyatini aniqlash imkonini beradi. Bu holat til kompetensiyasining faqat grammatik to'g'rilik bilan emas, balki nutqning mosligi va samaradorligi bilan belgilanishini tasdiqlaydi.

Tahlil jarayonida CEFR doirasida ishlab chiqilgan baholash mezonlari lingvistik, sotsiolingvistik va pragmatik kompetensiyalarni integrativ tarzda aniqlashga xizmat qilishi aniqlandi. Xususan, CEFRda taklif etilgan "can-do statements" (qila olish bayonotlari) baholash jarayonining shaffofligi va diagnostik aniqligini oshirishga yordam beradi. Tadqiqot natijalari ushbu yondashuvning ilmiy asoslanganligini tasdiqlab, "til kompetensiyasi darajalari aniq tavsiflangan mezonlar orqali baholangan taqdirdagina ishonchli natijalarga erishish mumkin" degan fikrni qo'llab-quvvatlaydi (Council of Europe, 2020). Shuningdek, formativ baholash mexanizmlarining qo'llanilishi til o'rganuvchilarning individual rivojlanish dinamikasini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etishi kuzatildi. Tadqiqotda tahlil qilingan ilmiy manbalarga ko'ra, formativ baholash o'quv jarayonini doimiy monitoring qilish va o'qitish strategiyalarini moslashtirish imkonini beradi. Bu holat Black va Wiliam tomonidan ilgari surilgan "baholash o'rganishni rivojlantiruvchi vosita bo'lishi lozim" degan konseptual yondashuv bilan hamohangdir [Black & Wiliam, 2009].

Natijalar shuni ko'rsatdiki, autentik baholash topshiriqlari (rol o'yinlari, muammoli vaziyatlar, loyiha ishlari) til kompetensiyalarini aniqlashda yuqori darajada valid natijalarni ta'minlaydi. Autentik topshiriqlar orqali

o'rganilayotgan tilning real kommunikativ kontekstda qo'llanilishi baholanadi, bu esa til o'rganuvchining pragmatik va strategik kompetensiyalarini aniqlash imkonini beradi. Mazkur yondashuv Brown tomonidan ta'kidlanganidek, "tilni baholash til faoliyatining real shakllariga maksimal darajada yaqinlashtirilgan bo'lishi zarur" [Brown, 2015].

Raqamli baholash vositalarining tahlili esa zamonaviy texnologiyalarning baholash jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatayotganini aniqladi. Adaptiv testlash tizimlari o'rganilayotgan shaxsning bilim darajasiga moslashgan topshiriqlarni taqdim etish orqali baholashning aniqligi va ishonchlilikini oshiradi. Shu bilan birga, avtomatlashtirilgan baholash vositalari inson omiliga bog'liq subyektivlikni kamaytirishga xizmat qilishi qayd etildi. Biroq tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli baholash tizimlari pragmatik va diskursiv kompetensiyalarni to'liq qamrab olishda hali ham metodik takomillashtirishni talab etadi, chunki "avtomatlashtirilgan baholash kommunikativ kontekstni har doim ham yetarli darajada aks ettira olmaydi" [Bachman & Palmer, 2010].

Umuman olganda, tadqiqot natijalari til kompetensiyalarini baholashda zamonaviy yondashuvlar integrativ, moslashuvchan va ilmiy asoslangan baholash tizimini shakllantirishga xizmat qilishini ko'rsatdi. Ushbu yondashuvlar til o'rganuvchilarning real kommunikativ imkoniyatlarini aniqlashda yuqori samaradorlikka ega bo'lib, baholash jarayonining pedagogik qiymatini oshiradi.

Xulosa. O'tkazilgan tadqiqot natijalari chet tillarini o'qitishda til kompetensiyalarini baholash masalasi zamonaviy lingvodidaktikaning muhim va ko'p qirrali muammolaridan biri ekanligini tasdiqladi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, an'anaviy baholash modellari asosan, lingvistik bilimlarni tekshirishga yo'naltirilgan bo'lib, til o'rganuvchilarning real kommunikativ faoliyatda namoyon bo'ladigan kompetensiyalarini to'liq va obyektiv baholash imkoniyatiga ega emas. Zamonaviy yondashuvlar esa til kompetensiyasini ko'p komponentli tizim sifatida talqin etib, baholash jarayonini kommunikativ, pragmatik

va sotsiomadaniy omillar bilan integratsiyalashni taqozo etadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, kompetensiyaga asoslangan baholash modeli til o'rganuvchilarning til vositalaridan foydalanish qobiliyatini, nutqiy moslashuvchanligini hamda kommunikativ strategiyalarni qo'llash darajasini aniqlashda yuqori samaradorlikka ega. Xususan, CEFR doirasida ishlab chiqilgan baholash mezonlari va deskriptorlar baholash jarayonining shaffofligi, obyektivligi va taqqoslanuvchanligini ta'minlashga xizmat qiladi. Bu holat til kompetensiyalarini baholashda yagona standartlashtirilgan yondashuv zarurligini ilmiy jihatdan asoslaydi. Shuningdek, formativ baholash, autentik topshiriqlar va reflektiv baholash texnologiyalarining qo'llanilishi baholashni faqat nazorat vositasi sifatida emas, balki o'rganishni rivojlantiruvchi mexanizm sifatida talqin etish imkonini beradi. Tadqiqot natijalari formativ baholash til o'rganuvchilarning individual rivojlanish ehtiyojlarini aniqlash, o'qitish strategiyalarini moslashtirish va ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynashini ko'rsatdi.

Raqamli va adaptiv baholash vositalarining tahlili esa zamonaviy texnologiyalar baholash jarayonining obyektivligi va ishonchlilikini oshirishga xizmat qilayotganini ko'rsatdi. Biroq tadqiqot natijalari shuni ham aniqladiki, raqamli baholash tizimlari pragmatik, diskursiv va sotsiolingvistik kompetensiyalarni to'liq qamrab olish uchun qo'shimcha metodik asoslash va takomillashtirishni talab etadi. Shu bois, texnologik vositalardan foydalanish inson omiliga asoslangan baholash yondashuvlari bilan uyg'un holda amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir.

Umuman olganda, mazkur tadqiqot natijalari til kompetensiyalarini baholash tizimini takomillashtirishga, baholashning ilmiy asoslangan, moslashuvchan va integrativ modelini shakllantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot xulosalari chet tillarini o'qitish amaliyotida baholash jarayonini optimallashtirish, shuningdek, zamonaviy lingvodidaktik talablarga mos baholash mexanizmlarini ishlab chiqishda nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva, M. A. Chet tillarini o'qitishda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish masalalari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017. 168-b.
2. Azizov, O. O. Zamonaviy lingvodidaktika asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2019. 224-b.
3. Bozorov, A. B. Til ta'limida baholash va monitoring tizimlari. – Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyoti, 2020. 156-b.
4. Gulomova, N. S. Chet tillarini o'qitishda kompetensiyaviy yondashuv. – Toshkent: Fan, 2018. 180-b.
5. Jo'rayev, R. H. Ta'lim sifatini baholashning zamonaviy mexanizmlari. – Toshkent: Sharq, 2016. 200-b.
6. Karimova, D. M. Til kompetensiyalarini rivojlantirish va baholash metodikasi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2021. 144-b.
7. Qodirova, M. T. Chet tillarini o'qitishda formativ baholash texnologiyalari. – Toshkent: Akademnashr, 2020. 132-b.
8. Rasulov, A. A. Lingvodidaktik tadqiqot metodologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015. 212-b.
9. Saidova, Z. X. Til ta'limida kompetensiya va natijaviylik muammolari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2019. 176-b.
10. Tursunov, B. N. Ta'limda innovatsion baholash tizimlari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021. 160-b.
11. Usmonova, L. A. Chet tillarini o'qitishda autentik topshiriqlar va ularning baholanishi. – Toshkent: O'qituvchi, 2018. 148-b.

Mahzuna QODIRIY,
O'zbekiston Davlat Jahon tillari universiteti
Ingliz tili integrallashgan kursi № 3 fakulteti
ingliz tili katta o'qituvchisi
Elektron pochta: mahzuna.qodiriy@gmail.com

“TASVIRIY VOSITALARNING TARJIMADAGI MUAMMOLARI: LISONIY VA MADANIY TO'SIQLAR TAHLILI”

Annotatsiya: ushbu maqolada badiiy tarjimaning eng dolzarb muammolaridan biri — tasviriy vositalarni bir tildan ikkinchi tilga o'girish masalalari tadqiq etiladi. Tadqiqot davomida metafora, epitet, frazeologizm va milliy realiyalarning tarjimada berilishi lisoniy va madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilingan. Maqolada “domestikatsiya” va “forenizatsiya” strategiyalari, shuningdek, tarjima jarayonida yuzaga keladigan madaniy lakunalar va ularni bartaraf etish usullari ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: badiiy tarjima, tasviriy vositalar, metafora, milliy kolorit, lakuna, adekvatlik, lisoniy manzara, tarjimon mahorati.

Аннотация: в данной статье исследуется одна из наиболее актуальных проблем художественного перевода — вопросы перевода изобразительных средств с одного языка на другой. В ходе исследования с лингвистической и культурологической точек зрения анализируются способы передачи метафор, эпитетов, фразеологизмов и национальных реалий в переводе. В статье научно обоснованы стратегии “доместикации” и “форенизации”, а также культурные лакуны, возникающие в процессе перевода, и методы их устранения.

Ключевые слова: художественный перевод, изобразительные средства, метафора, национальный колорит, лакуна, адекватность, языковая картина мира, мастерство переводчика.

Annotation: this article explores one of the most pressing issues in literary translation — the challenges of rendering figurative devices from one language to another. The study analyzes the translation of metaphors, epithets, phraseological units, and national realia from linguistic and cultural perspectives. The article provides a scholarly evaluation of “domestication” and “foreignization” strategies, as well as cultural lacunae occurring during the translation process and methods for their resolution.

Key words: literary translation, figurative devices, metaphor, national coloring, lacuna, adequacy, linguistic worldview, translator's skill.

Badiiy adabiyotning joni va qoni bu — tasviriy vositalardir. Metafora, metonimiya, o'xshatish, epitet va jonlantirish kabi vositalar yozuvchi uslubini belgilaydi. Biroq, bir tildan ikkinchi tilga o'girish jarayonida ushbu vositalar ko'pincha “shikastlanadi” yoki o'zining asl jozibasini yo'qotadi.

Metafora tarjimasidagi semantik ziddiyatlar. Metafora — bu dunyoni anglash usuli. Har bir xalq o'z mentalitetidan kelib chiqib, narsalarni bir-biriga qiyoslaydi. Bir tildagi ijobiy metafora ikkinchi tilda salbiy ma'no kasb etishi mumkin. Masalan, o'zbek tilida ayolni “oy”ga qiyoslash go'zallik ramzi bo'lsa, ba'zi

G'arb madaniyatlarida oy sovuqlik va jonsizlik timsoli sifatida qabul qilinishi mumkin. Tarjimon “so'zma-so'z” tarjimadan qochib, funksional ekvivalentlik tamoyiliga tayanishi lozim.

Epitetlar: sifatmi yoki bo'yoqmi? Epitetlar (badiiy aniqlovchilar) asar emotsionalligini oshiradi. Ingliz tilidagi “stony heart” iborasini “tosh yurak” deb o'girish qiyin emas, biroq milliy-madaniy bo'yoqdor epitetlar (masalan, “bodom qovoq”, “pista burun”) xorijiy o'quvchi uchun tushunarsiz bo'lib qolishi mumkin. Tarjimon epitetni o'girayotganida, o'quvchining tasavvurida o'sha vizual obraz shakllanishini ta'minlashi shart.

Asl nusxa (O'zbekcha)	So'zma-so'z tarjima (Xato)	Ma'noviy ekvivalent (To'g'ri)
Qovun tushirmoq	To drop a melon	To make a blunder / To mess up
Yuragi oq	His heart is white	Pure-hearted / Kind-hearted
Burni ko'tarilgan	His nose is raised	Arrogant / Stuck-up

Madaniy lakunalar (bo'shliqlar). Tarjimadagi asosiy muammolardan biri — bu “realiya”lar (ma'lum bir xalqqa xos bo'lgan tushunchalar). Masalan, o'zbek adabiyotidagi

“choyxona”, “so'ri”, “atlas” kabi so'zlar shunchaki predmet emas, ular badiiy tasvirning ajralmas qismidir. Agar tarjimon “so'ri”ni shunchaki “bed” (karovat) deb tarjima qilsa, milliy

kolorit yo'qoladi. Izoqli tarjima yoki transliteratsiya (so'zni o'z holicha qoldirib, tagida izoh berish) usuli qo'llaniladi.

Frazeologik tasvirda "obraz"ning o'zgarishi

Ba'zan tasviriy vositalarni tarjima qilishda obrazni o'zgartirishga to'g'ri keladi. Masalan, rus tilidagi "Первая ласточка" (birinchi qaldir'och) iborasi o'zbek tilida ham xuddi shunday ishlatiladi. Ammo ingliz tilida bu "The first sign" yoki ba'zan boshqa qushlar orqali ifodalanishi mumkin. Tarjimonda ikki yo'l bor:

– Kalkalashtirish: obrazni saqlab qolish (o'quvchi tushunmasligi xavfi bor).

– Adekvatlik: o'z tili uchun qulay obrazni tanlash (milliy ruh yo'qolishi xavfi bor).

Ritm va tovush tahlili (alliteratsiya va assonans)

She'riyatda va nasrda tovushlar orqali yaratilgan tasviriy vositalarni (masalan, "sh" tovushining ko'pligi orqali shamol ovozi berish) tarjimada saqlab qolish deyarli imkonsiz. Bu yerda tarjimon nafaqat tilshunos, balki ijodkor-shoir bo'lishi talab etiladi.

Metaforik ko'chimlar: "tasvir" va " mantiq" to'qnashuvi.

Badiiy tarjimada metaforani shunchaki so'z o'yini deb bo'lmaydi. U muallifning dunyoqarashi va milliy mantiqining mevasidir.

Antropomorfik metaforalar: Inson a'zolarini tabiat hodisalariga ko'chirish (masalan, "tog'ning ko'ksi", "shamolning uvillashi"). Ingliz tilida bu ko'pincha boshqa obyektlar orqali beriladi. Agar tarjimon metaforaning "ichki obrazini" tushunmasa, matn sun'iy va tushunarsiz chiqadi. Masalan, o'zbekcha "ko'ngli yorishdi" iborasini inglizcha "his heart lightened" (yuki yengillashdi) yoki "he cheered up" (xursand bo'ldi) shaklida berishda emotsional yuklama o'zgarib ketishi mumkin.

Madaniy lakunalar va realiyalarning vizual tasviri

Tarjima jarayonida eng katta to'siq — bu bir tilda bor, ikkinchi tilda muqobili bo'lmagan tushunchalar (lakunalar)dir.

Maishiy realiyalar: Masalan, "tandir", "chorpoya", "do'ppi". Ushbu so'zlar asarda shunchaki detal emas, ular personajning ijtimoiy kelib chiqishini va kayfiyatini tasvirlaydi. Zamonaviy tarjimashunoslikda bunday hollarda "deskriptiv" (tavsifiy) tarjima usuli qo'llaniladi. Ya'ni, so'zning o'zini qoldirib, qavs ichida yoki matn ostida uning vazifasini tushuntirib ketish orqali tasviriy quvvat saqlab qolinadi.

Stilistik bo'yoqdorlik va "zamon" muammosi

Tasviriy vositalar ko'pincha asar yozilgan davr ruhini (arxaizmlar, historizmlar) aks ettiradi.

Tarixiy tasvir: Alisher Navoiy asarlaridagi mumtoz tasviriy vositalarni zamonaviy ingliz yoki rus tillariga o'g'irishda o'sha davrning "balandparvoz" uslubini saqlash talab etiladi.

Stilistik nomutanosiblik: Agar qadimgi asardagi asilzoda obrazining nutqi tarjimada zamonaviy "ko'cha tili" (slang) bilan berilsa, muallif yaratgan badiiy model butunlay yemiriladi.

Tarjimada "milliy ruh"ning transformatsiyasi

Tasviriy vositalar tarjimasida "domestikatsiya" (o'zlashtirish) va "forenizatsiya" (begonalashtirish) strategiyalari o'rtasida doimiy kurash bor.

Domestikatsiya: Chet el kitobxoniga tushunarli bo'lishi uchun obrazlarni uning madaniyatiga moslashtirish (Masalan, "Layli va Majnun"ni "Romeo va Julietta"ga qiyoslash).

Forenizatsiya: milliy koloritni saqlab qolish uchun o'quvchini asar muhitiga olib kirish.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, badiiy tarjima shunchaki bir tildagi so'zlarni boshqa tildagi muqobillari bilan almashtirish jarayoni emas, balki ikki xil olam, ikki xil tafakkur tarzi va ikki xil madaniyat o'rtasidagi murakkab muloqotdir. Tasviriy vositalar — metaforalar, epitettar, ibora va realiyalar — har bir millatning o'ziga xos dunyoqarashini aks ettiruvchi lisoniy kodlardir.

Tarjima jarayonida yuzaga keladigan asosiy muammolar shuni ko'rsatadiki, muvaffaqiyatli tarjimaning garovi faqatgina tilni mukammal bilishda emas, balki:

– Kontekstual sezgirlik: muallif qo'llagan har bir tasviriy vositalarning matn ichidagi estetik va emotsional vazifasini to'g'ri anglash;

– Madaniy kompetensiya: milliy realiyalar va lakunalarni o'g'irishda o'quvchiga ortiqcha og'irlik qilmaydigan, lekin asarning milliy ruhini o'ldirmaydigan muvozanatni topish;

– Strategik tanlov: har bir konkret holatda domestikatsiya (moslashtirish) va forenizatsiya (asllikni saqlash) usullaridan o'rinli foydalanishni talab etadi.

Tasviriy vositalar tarjimasidagi "shikastlanishlar"ni kamaytirish uchun tarjimon nafaqat tilshunos, balki madaniyatshunos va mahoratli ijodkor bo'lishi lozim. Zero, badiiy tarjimaning oliy maqsadi — asarning so'zma-so'z ma'nosini yetkazish emas, balki asl nusxada mavjud bo'lgan badiiy joziba, emotsional ta'sir va muallif uslubini o'zga tilli kitobxon qalbiga aynan o'ziday yetkazib berishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Salomov G'. Tarjima nazariyasi asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 1983
2. Musaev Q. Badiiy tarjima asoslari. — Toshkent: Fan, 2005.
3. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. New York: Prentice Hall.
4. Komissarov, V. N. Teoriya perevoda (Lingvisticheskie aspekti). — Moskva: Visshaya shkola, 1990.

Nilufar AHADOVA,

*O'zbekiston Davlat Jahon tillari universiteti mustaqil izlanuvchisi,
"Toshkent Irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti"
milliy tadqiqot universiteti Ingliz tili kafedrasida o'qituvchisi
akhadovanilufar5@gmail.com*

KONSEPT TUSHUNCHASINING LINGVISTIK VA LINGVOMADANIY MOHIYATI

Annotatsiya: ushbu maqolada konsept tushunchasining lingvistik va lingvomadaniy jihatlari inson tafakkuri va muloqot tizimidagi asosiy birlik sifatida tahlil qilinadi. Til orqali ifodalangan konseptlar nafaqat ma'lum bir so'z yoki ibora doirasida, balki grammatik tuzilma, kontekst va madaniy muhit bilan chambarchas bog'liq holda shakllanadi. Tadqiqotda konseptlarning leksik, morfologik va sintaktik tuzilishlari, shuningdek, ular madaniy kontekstda qanday semantik, pragmatik va emotsional ma'nolarni olishi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *lingvistika, lingvomadaniyat, semantika, qiyosiy tahlil, mdaniyatlararo kommunikatsiya, konseptual tizim, kognitiv yondashuv.*

Аннотация: в данной статье анализируются лингвистические и лингвокультурные аспекты концепта как основной единицы человеческого мышления и системы коммуникации. Концепты, выраженные через язык, формируются не только в пределах определённого слова или выражения, но и в тесной связи с грамматической структурой, контекстом и культурной средой. В исследовании рассматриваются лексическая, морфологическая и синтаксическая структура концептов, а также их семантические, прагматические и эмоциональные значения в культурном контексте.

Ключевые слова: *лингвистика, лингвокультура, семантика, сравнительный анализ, межкультурная коммуникация, концептуальная система, когнитивный подход.*

Annotation: this article analyzes the linguistic and linguocultural aspects of the concept as a fundamental unit of human cognition and communication. Concepts expressed through language are formed not only within a particular word or phrase but also in close connection with grammatical structure, context, and cultural environment. The study examines the lexical, morphological, and syntactic structures of concepts, as well as their semantic, pragmatic, and emotional meanings within a cultural context.

Key words: *linguistics, linguoculture, semantics, comparative analysis, cross-cultural communication, conceptual system, cognitive approach.*

Kirish (Introduction).

Bugungi kunda tilshunoslikda "konsept" atamasi inson tafakkurining, madaniy tajribaning hamda til orqali shakllanuvchi dunyoqarashning markaziy elementi sifatida qaralmoqda. Konsept nafaqat so'z orqali ifodalangan semantik birlik, balki insonning ijtimoiy va madaniy ongi bilan bog'liq kognitiv jarayonlarning natijasidir. U til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni ifodalab, milliy tafakkurning o'ziga xosliklarini namoyon etuvchi ma'no tizimini tashkil etadi.

Lingvistik yondashuv konseptni leksik va grammatik birliklar orqali tilda ifodalanuvchi

mazmuniy tuzilma sifatida ko'radi. Shu bilan birga, lingvomadaniy tadqiqotlarda konsept til hodisasi bilan cheklanmaydi — u jamiyatning qadriyatlari, mentaliteti va madaniy merosini ifodalovchi, ijtimoiy ongda shakllangan madaniy kod sifatida talqin etiladi. Mazkur tadqiqotning maqsadi konseptning lingvistik va lingvomadaniy xususiyatlarini o'rganish, ularning shakllanish mexanizmlarini aniqlash va til hamda madaniyat o'rtasidagi o'zaro ta'sirni yoritishdan iborat. Shuningdek, tadqiqot ingliz va o'zbek tillaridagi ayrim konseptlarni tahlil qilish orqali ularning semantik, pragmatik va madaniy tafovutlarini aniqlashni nazarda tutadi.

Adabiyotlar tahlili (Literature review)

Leksik va konseptual tadqiqotlar sohasida amalga oshirilgan ilmiy ishlar konseptlarni til, madaniyat va kognitiv jarayonlar orqali o'rganishning samarali usullarini yoritadi. Apresjan (1995) konseptlarni til va kognitiv tizimlar orqali integrativ tarzda o'rganishning nazariy asoslarini bayon etadi¹. U konseptlar nafaqat leksik birliklar, balki inson tafakkuri va ijtimoiy interaksyani shakllantiruvchi vosita ekanini ko'rsatadi. Lakoff va Johnson (1980) esa konseptlarning metaforik strukturalar orqali inson fikrlashiga va nutqga qanday ta'sir ko'rsatishini tahlil qiladilar². Ularning ishlari konseptlarning lingvistik va pragmatik qatlamlarini o'rganishda nazariy poydevor vazifasini bajaradi. Cruse (2000) esa semantika va pragmatika nuqtai nazaridan konseptlarning kontekstga bog'liqligi, so'z va iboralar orqali turli ma'no qatlamlarini hosil qilishi masalasini o'rganadi³. Lingvomadaniy jihatdan Sharifian (2017) konseptlarning madaniyat bilan bog'liqligini va ularning madaniy kontekstda qanday shakllanishini yoritadi⁴. Shu bilan birga, Wierzbicka (1997) konseptlarning madaniyatga xos nuanslarini va ularning interkultural muloqotda ahamiyatini ko'rsatadi⁴. Ushbu manbalar konseptlarni o'rganishda lingvistik va madaniy komponentlarni birlashtirishning muhimligini ta'kidlaydi. Qiyosiy tadqiqotlar esa konseptlarning universal va madaniyatga xos xususiyatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Hofstede (2001) global madaniyatlararo tafovutlarni, ularning til va qadriyatlar orqali ifodalanishini tahlil qiladi⁵. Kibrik (2002) esa konseptlarning lingvistik va lingvomadaniy integratsiyasi orqali ularning kognitiv tuzilmasini aniqlash imkoniyatini ko'rsatadi⁶.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Ushbu tadqiqot konseptlarni lingvistik va lingvomadaniy nuqtayi nazardan o'rganishga qaratilgan bo'lib, bir nechta usullarni birlashtirgan integrativ yondashuv asosida olib borildi. Maqsad — konseptlarning til, madaniyat va kognitiv jarayonlar

bilan bog'liqligini chuqur tushunish.

• Lingvistik tahlil

Lingvistik yondashuv orqali konseptlar so'z va iboralar, grammatik shakllar va sintaktik tuzilmalar orqali qanday ifodalanishi o'rganildi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, so'zlarning ma'nosi faqat ularning leksik lug'atdagi izohidan iborat emas, balki kontekst va pragmatik vaziyatga qarab o'zgaradi. Shu metod orqali konseptning grammatik pozitsiyasi va kontekstdagi rolini aniqlash imkoniyati yaratildi⁷. Shu bilan birga Lingvistik tahlil o'zida bir nechta tahlillarni ichiga oladi:

1) Leksik darajadagi tahlil

Konseptlar ko'pincha leksik birliklar orqali ifodalanadi. Leksik tahlil konseptning asosiy so'z birligi, sinonimlar va antonimlar tizimi, shuningdek metaforik va idiomatik ishlatilishlarini aniqlashga xizmat qiladi.⁸ Masalan, "childhood" ingliz tilida yoshlik davri va unga xos psixologik, emotsional holatlarni ifodalaydi, o'zbek tilidagi ekvivalenti "bolalik" esa shunga o'xshash semantik ma'noga ega bo'lish bilan birga, madaniy kontekstga xos konnotatsiyalarga ega.⁹

2) Sintaktik darajadagi tahlil

Sintaktik tahlil konseptning jumla ichidagi pozitsiyasi, bog'lanish shakllari va turli grammatik konstruksiyalarda qanday ishlatilishini aniqlaydi. Masalan, konsept subyekt sifatida ishlatilganda uning emphasisi va semantik vazifasi predikatga qarab farqlanadi¹⁰. Shu tarzda, sintaktik tahlil konseptning turli kontekstlarda hosil qiladigan pragmatik va stilistik effektini ochib beradi.

3) Morfologik darajadagi tahlil

Morfologik tahlil konseptning shakllanish mexanizmini, prefiks-suffiks tizimini, derivatsion va fleksion xususiyatlarini o'rganadi. Bu yondashuv konseptning fleksiyalari orqali qanday semantik o'zgarishlar yuz berishini aniqlash imkonini beradi¹¹. Misol uchun, "educate" so'zi "education", "educator" va "educational" shakllariga ega bo'lib, har bir shakl konseptning turli aspektlarini aks ettiradi.

7 Apresjan, J. D. (1995). *Language and Conceptual Systems*. Moscow: Nauka.

8 Cruse, D. A. (2000). *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.

9 Sharifian, F. (2017). *Cultural Linguistics: Cultural Conceptualisations and Language*. Amsterdam: John Benjamins.

10 Kibrik, A. A. (2002). *Cognitive Linguistics and Linguoculturology*. Moscow: Languages of Russian Culture.

11 Booij, G. (2012). *The Morphology of Words*. Oxford: Oxford University Press.

1 Apresjan, J. D. (1995). *Language and Conceptual Systems*. Moscow: Nauka.

2 Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.

3 Cruse, D. A. (2000). *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.

4 Sharifian, F. (2017). *Cultural Linguistics: Cultural Conceptualisations and Language*. Amsterdam: John Benjamins.

5 Wierzbicka, A. (1997). *Understanding Cultures Through Their Key Words*. Oxford: Oxford University Press.

6 Hofstede, G. (2001). *Culture's Consequences*. Thousand Oaks: Sage Publications.

- **Lingvomadaniy tahlil**

Bu metod konseptlarning madaniy kontekstdagi ahamiyatini o'rganishga xizmat qiladi. Til orqali aks etgan konseptlar jamiyat qadriyatlarini, urf-odatlar va tarixiy tajribalarni qanday aks ettirishini o'rganish imkonini beradi. Shu tarzda, til orqali madaniyatni tushunish va konseptlarning ijtimoiy hamda madaniy ma'nosini aniqlash mumkin bo'ladi².

- **Qiyosiy (komparativ) tahlil**

Qiyosiy metod yordamida ingliz va o'zbek tillaridagi konseptlar solishtirildi. Bu yondashuv orqali konseptlarning umumiy xususiyatlari va madaniyatga xos tafovutlari aniqlanib, ular global kontekstda qanday moslashishi va o'zgarishi ko'rsatildi³.

Xulosa va Tavsiyalar (Conclusion and Recommendations)

Tadqiqot konseptlarni lingvistik, lingvomadaniy va qiyosiy nuqtayi nazardan o'rganishning ilmiy va amaliy ahamiyatini ochib berdi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, konseptlar faqat leksik birliklar emas,

balki ijtimoiy, kognitiv va madaniy vositalar sifatida inson tafakkuri va jamiyat qadriyatlarini aks ettiradi. Lingvistik tahlil konseptlarning kontekstga mos semantik va pragmatik ohanglarini aniqlashga yordam berdi, lingvomadaniy tahlil ularning madaniyat bilan bog'liqligini ochib berdi, qiyosiy tahlil esa universal va madaniyatga xos jihatlarni ajratishga imkon berdi².

Shu asosda quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Tarjima amaliyoti uchun: konseptlarning madaniyatga xos nuanslarini hisobga olish, to'g'ri ekvivalentni tanlash va kontekstual ma'nolarni yetkazishda muhim ahamiyatga ega.

2. Til o'rgatish jarayoni uchun: o'quvchilarga so'z ma'nosi bilan birga, konseptning pragmatik va madaniy qatlamlarini tushuntirish tavsiya etiladi.

3. Kelajak tadqiqotlari uchun: lingvistik, lingvomadaniy va qiyosiy tahlil usullarini integratsiyalashgan yondashuvda konseptlarni o'rganish, ularning dinamik va adaptiv xususiyatlarini chuqurroq tahlil qilishga imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Apresjan, J. D. (1995). Language and conceptual systems. Moscow, Russia: Nauka.
2. Booij, G. (2012). The morphology of words. Oxford, UK: Oxford University Press.
3. Cruse, D. A. (2000). Meaning in language: An introduction to semantics and pragmatics. 4. Oxford, UK: Oxford University Press.
5. Hofstede, G. (2001). Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
6. Kibrik, A. A. (2002). Cognitive linguistics and linguoculturology. Moscow, Russia: Languages of Russian Culture.
7. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). Metaphors we live by. Chicago, IL: University of Chicago Press.
8. Sharifian, F. (2017). Cultural linguistics: Cultural conceptualisations and language. Amsterdam, Netherlands: John Benjamins.
9. Wierzbicka, A. (1997). Understanding cultures through their key words. Oxford, UK: Oxford University Press.

Hurmatoy SHERALIYEVA,
FarDU mustaqil izlanuvchisi

TJO'RAYEVNING "ILINJ" HIKOYASIDA AYOL RUHIYATI VA XARAKTER TASVIRINING O'ZIGA XOSLIGI

Annotatsiya: maqolada ayollar ruhiyati, ayol xarakteri, betob ayolning kechinmalari, mehr va muhtojlik masalasi, bemehr er tasviri "Ilinj" hikoyasi orqali badiiy talqin asosida ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: ruhiyat, xarakter, qiyofa, portret, ichki qiyofa, ruhiy kechinma, ayol iztirobi, detal.

Аннотация: в статье на основе художественной интерпретации рассказа «Илинж» представлен образ женской психики, женского характера, переживаний больной женщины, проблемы любви и потребности, а также образ нелюбящего мужа.

Ключевые слова: психика, характер, образ, портрет, внутренний образ, духовный опыт, женские страдания, детали.

Annotation: this article, based on an artistic interpretation of the story "Ilinzh" presents an image of the female psyche, female character, the experiences of an ill woman, the problems of love and need, and the image of an unloving husband.

Key words: psyche, character, image, portrait, inner image, spiritual experience, female suffering, details.

Xarakter – badiiy asarda mazmunning shaklidir. Chunki o'quvchi mazmunni dastavval va butunicha xarakterlar orqali biladi. Shu sababli ham o'quvchi yodida butun boshli xarakterlar qoladi. Masalan, yozuvchi Tilavoldi Jo'rayevning "Asr tuqqan odamlar" turkumidan joy olgan "Ilinj" hikoyasida ijodkorning badiiy kechinmalari asosida qahramonlar, ularning ruhiyati o'z ifodasini topgan. Hikoya bosh qahramoni O'g'ilxon orqali davr ijtimoiy murakkabliklari, ayollar va ularning oilada tutgan o'rni, jamiyatda inson mavqeyining qay darajada ekanligi ochib beriladi. Uch yillab to'shakka mixlanib qolgan ayol va turmush o'rtog'ining bir-biriga bo'lgan munosabati orqali davr kishisining xarakteri jonlanadi. Ayol ruhiyatida kechayotgan hodisalar bugungi kun qahramonlari muammosidek dolzarblik kasb etadi. Bir uyda yashayotgan, jonidan ortiq ko'rgani turmush o'rtog'i ham faqat mehmonlar bilan birga o'z ayolining holidan xabar oladi. Ayolga nima kerak, mehr va e'tibor, asar qahramoni kasal holida turmush o'rtog'idan shuni kutadi, biroq urning qalbi so'qir. Mehr kutgan O'g'ilxon iztirobga tushadi. Yozuvchi ayol ruhiyatini g'oyat ishonarli tasvirlaydiki, kitobxon ko'z o'ngida uning portreti gavdalanadi. Badiiylilikning asosiy vazifalaridan biri asardagi qahramonning xarakterini yoritishda real hayotdagi prototipni emotsional holatda yoritib berish. Bu haqida adabiyotshunos olim Dilmurod Qur'onov shunday yozadi. Xarakter – badiiy xarakter; muayyan davr va muhit kishilariga xos eng muhim umumiy xususiyatlar bilan alohida shaxsga xos individual xususiyatlarni o'zida uyg'un mujassam etgan inson obrazi.

Badiiy xarakter o'zida obyektiv va subyektiv jihatlarni birlashtiradi.

Kechinma barcha kishilar uchun xos xususiyatdir. Ammo ijodkor shaxsning tinchini buzib, uning xayolini o'g'irlab, uyqusini qochirgan kechinma ijodkor bo'lmagan kishilar ruhiyatida yuzaga keladigan kechinmadan farqlanadi. Shu bois biz ijodkor ruhiyatida voqe bo'ladigan kechinmani shartli ravishda badiiy kechinma deb yuritishni lozim topdik. Badiiy kechinma ijodkor qalbini junbushga keltirgan biron voqelikdan vujudga keladi va o'quvchi tasavvurida obrazlar qiyofasini gavdalandiradi. Har bir qahramon ruhiyatida, kechinmalarida, avvalo, muallif his-tuyg'ulari singigan, uyg'unlashgan bo'ladi. Muallif kechinmalarini o'rganmasdan turib, asar qahramonlari ruhiyatini, holatlarini to'la ochish mumkin emas.

"Ilinj" hikoyasi qahramoni ruhiyatida kechayotgan evrilishlar jest va mimika orqali ham to'la ochib beriladi. "O'g'ilxonning ko'ziga yosh keladi, jonsiz qo'lini behol ko'tarib, ularning (bolalarining) boshini silaydi, xuddi qarab to'ymayotgandek uzoq termuladi. Keyin qo'li bilan boshini oxista qimirlatib, birnimalar deydi¹". Onaning imo-ishoralari katta kishilar tushunmasligi mumkin, lekin bolalar tez anglaydi. "... endigina maktabdan kelgan polaponlariga ona nima ham derdi: "Qorningni to'yg'az, och yurma, bolam, biron narsani o'zing eplab yeb olgin", deydi-da, yoki kasal ko'rgani kelganlar keltirgan yeguliklarga ishora qiladi". Bolalarning beg'ubor nigohlari onaning har bir harakatlarini darrov ilg'ab olib, so'zsiz

¹ Jo'rayev T. Asr tuqqan odamlar. – Toshkent: "Sharq" nashr. 2007. 109-b.

bajarishadi. Ona va bola o'rtasidagi ko'z ilg'amas rishtaning naqadar mustahkamligi va mavjudligi yana bir bor o'z tasdig'ini topadi.

"Yaxshiyam, hol-ahvol so'raguvchilarning keti uzilmaydi, qishloqda oqibat bor hali..." Muallif shu birgina jumla orqali kasal yotgan O'g'ilxonning qarindosh-urug', qo'ni-qo'shnilari bilan munosabatlari haqida tasavvurimizni oydinlashtiradi. Ularning uch yildan buyon kasal yotgan ayolni tashlab qo'yishmagani, bir kosa ovqat orqali bir dunyo mehr va yashashga bo'lgan umid berayotganliklari haqida bilib olamiz. O'zbeklarga xos bo'lgan mehr-oqibat tushunchalari tasviri yaqqol ko'rinadi.

Hikoya sobiq Sho'ro zamoni ayollarining ayanchli qismati haqida xabar beradi. Adib bosh qahramon O'g'ilxonning portretini tasvirlar ekan: "Asli to'rt muchasi sog', qotmadan kelgan, tarsillagangina ko'hlik qiz edi, nima ishga jazm etsa, xuddi tubidan uzib olaman, der edi. Shu Olimga turmushga chiqdi-yu, hayron qoladigan darajada o'zgardi: ikki yilda ikkita tug'di, o'zidan o'zi qo'li ishga bormaydigan, hamisha ma'yus, g'amgin, aftodahol yuradigan bo'lib qoldi", – deydi.

O'g'ilxonning portretidagi "ma'yus, g'amgin, aftodahol yuradigan" sifatlari, ayolga bo'lgan e'tibor va g'amxo'rlikning nechog'lik ekanligini ko'rsatib turibdi. "Ilinj" hikoyasida yozuvchi xarakterning qaysi xususiyatini ochishga intilmasin, ikkisi ham qahramonning o'ziga xos xususiyatlari, ichki ruhiy dunyosi haqida ma'lumot beradi. O'g'ilxon misolida o'sha davr ayollarining tipiklashgan obrazi ko'z oldimizda gavdalanadi.

Ayolning qanday qilib to'shakka mixlanib qolishi muallifning quyidagi fikrlaridan anglashiladi: "...er kishi tepsa tebranmas bo'lsa, ro'zg'or yuki faqat ayol kishi gardaniga tushsa, ro'zg'or degan g'orda yo'q bo'lib ketganingni sezmay qolar ekansan. Sho'rlik O'g'ilxon ham ikki-uch yil rosa urindi, chirandi, talashdi, tortishdi, biroq na turmushi o'nglandi, na turar joyi. Yolg'iz otning changi chiqmas deganlari shu bo'lsa kerak-da. Mana yoshi qirqdan oshib, sakkiz farzandlik bo'lgan-da, kenjasi Mahbubani tug'di-yu, yotdi-qoldi..."²

Erkak kishining bunday tepsa tebranmasligidan ayolga kuch keladi. U yoshi qirqdan oshib, sakkiz farzandni dunyoga keltiribdi. Shu bilan birga dalada ishlab, uyim-joyim deb har qanday og'ir mehnatlarni bajargan. Bu yog'da sakkiz farzandga jonidan, go'zallig-u, sog'ligidan parcha-parcha uzib beravergan ayol oxir-oqibatda to'shakka mixlanib qolishi achchiq haqiqat. Ayol kishi tabiatan nozik va ojiza yaratilganligi barchaga ma'lum. Biroq, ro'zg'or yuki

O'g'ilxonni ezib, yarimjon qilib qo'ydi. Qulog'i va miyasi og'rib, o'ringa mixlanib qoldi. O'g'ilxon misolida Sho'ro zamoni ayollarining ogir turmushi, real hayoti tasvirlanadi. Bugungi kunda ayollar ko'pi bilan uch-to'rtta farzandni dunyoga keltirishadi. Ular bolalarni o'qitib, uyli-joyli, biron bir kasb-hunarli qilsam deydi. Bu jihatdan ayollarimiz ancha ilgari lab, bilim va hayotiy ko'nikmalari ortgan.

Hikoyada shafqatsiz realizm orqali qahramonlar o'y-xayollari, xarakter-xususiyatlari ochib beriladi. Bu o'rinda realizmni hayotdan shunchaki nusxa ko'chirish deb tushunmaslik lozim. Yozuvchi personaj ruhiyatida kechayotgan fikrlar, syujet elementlaridan ekspozitsiya, tugun orqali kitobxonni asar so'nggida qanday voqealar yuz berishini bilishga qiziqishini orttiradi. Bu elementlar orqali nafaqat bir inson, balki butun jamiyat haqida hayotiy xulosalar chiqarishga undaydi. Bugungi kun, ya'ni mustaqillik sharofati bilan zamonamizda bo'layotgan ulkan bunyodkorlik ishlari kishilar ruhiyatiga ko'chgani inson konsepsiyasining yaratilishi bunga misol bo'la oladi.

Hikoya qahramoni O'g'ilxonning quloqlari eshitmay, bir joyda yotib qolgan bo'lishiga qaramay, keyingi paytlarda eri o'zgarib qolganligini his qiladi. "Chamasi, besh-o'n kundan beri hovlida g'imirlayotganga o'xshaydi. O'g'ilxonning oldiga ham odatdagidan ko'proq kiradi. Bolalar ham boshqacha... G'uv uning oldiga kirishadi, g'uv tashqariga chiqishadi, qiziq bir balolar deb javrashadi, qani endi ularni O'g'ilxon eshitsa!" O'g'ilxon atrofida g'ilarning o'zgarib qolishidan xadiksirashi orqali muallif hikoyaning asl mohiyatini yoritib beradi. Bolalar obrazi orqali qahramonning yashashga bo'lgan qiziqishini, hayot shaminig qayta yonishini ko'rsatib beradi. Bolalarning tiniq nigohi butun dunyoda bir xil bo'lsa kerak. Ularning ko'zlariga qarab har qanday quvonchni va qayg'uni ham bilib olish qiyin emas. Bosh qahramon o'y-xayollaridan uning turmush o'rtog'i haqida salbiy fikr yuritayotgan kitobxon bolalarning xatti-harakatlaridan oilada ijobiy tomonga bo'layotgan o'zgarishlarni ilg'ab oladi. Bolalar voqealar rivojida ko'prik vazifasini bajaradi. Usta Olim uyida katta qurilish qilayotgandi. Ilgari ayoli bilan birgalikda orzu qilgan uylarini qurmoqda edi. Bu o'rinda ayolning turmush o'rtog'i Usta Olimda bo'layotgan o'zgarishlar hikoya syujetida tub burilish hosil qiladi. Ayol ne bo'layotganiga qiziqib, yotgan joyidan boshini ko'taradi. Tashqariga chiqishni xohlaydi. Hayotdan umidini uzgan ayol necha yillab quyosh nurini ko'rmagan ko'zlarini bazo'r ochib hovlisida bo'lgan o'zgarishlarni ko'radi va hayratdan qotib qoladi. Yashashga bo'lgan zavqi qayta uyg'onganday bo'ladi. "Yo tavba, shu o'zining hovlisimi? Yo

2 Jo'rayev T. Asr tuqqan odamlar. – Toshkent: "Sharq" nashr. 2007. 110-b.

tush ko'ryaptimi? Yoki...Yo'q, yo'q, u tirik. Ko'rib turganlari ro'yoga o'xshamaydi... Nahot, istak-armonlari amalga oshayotgan bo'lsa? Xuddi shunday hovli tuzib yashashni, xuddi shunday urning xotini bo'lishni istamaganmidi u?³

Muallif hovlining holatini tasvirlar ekan, qahramonning ich-ichidan orzu qilgan uy-joyga ega bo'lganligini aytadi. Aslida hovli bu o'rinda bir detal, obyekt xolos. O'zgarish sodir bo'lgan inson bu – O'g'ilxonning eri bo'lgan usta Olim. Biz yuqorida "tepsa tebranmas" deya ta'rif berayotgan inson ruhiyatida va xarakterida bo'lgan o'zgarishlar O'g'ilxonning o'chay deb turgan hayot chirog'ini ravshanlashtirib yuboradi. Chuqurroq o'ylab qaralsa, ayolning yelkasidan toshdek ezib turgan yuk – dard emas, bir suyanguvchi insonning yo'qligi, bor bo'lsa-da, yo'qdekligi emasmidi?

Hikoya qahramoni ruhiyatida monologning ichki ko'rinishi uchraydi. "Eh, Xudoyim, ol, ko'p ko'rgan bo'lsang shu omonatingni, roziman. Jonim yomon qiynalib ketdi. Eh, bolajonlarim-a, katta bo'lganlaringni ko'rarmikanman, o'g'illarim yigit yetilganini ko'rarmikanman, degandim-a. Mayli men rozi... Voy, bolalarim-ey, voy, qizlarim-ey, bir-birlaringni tashlab qo'ymanglar, doim birga yuringlar..."⁴ Bu ichki monolog orqali, avvalo, ayolning chidab bo'lmas darajada og'riq bilan olishayotganligi, gohi bu azoblarga dosh bera olmay, jonidan ham to'yganligini anglaymiz. Biroq ne qilsa ham ayol ona-da, bu dunyodan ko'z yumib ketar chog'ida ham bolalarini o'ylaydi. O'zidan keyin ularning ahil va inoq bo'lib yashashlarini istaydi. Bir-birlariga mehribon, g'amxo'r bo'lishlariga umid qiladi. Ayolning Xudodan so'raydigan tilagi bitta: bir parcha etligidan o'rab-chirmab katta qilgan farzandlarining bo'yi yetgan qiz, bo'y yigit mahallarini ko'rishni orzu qiladi. Bu dunyodagi barcha onalarga tegishli orzu. Ular mol-dunyo, amal-mansab so'rashmaydi, lekin bolalarining kamolini ko'rish uchun jonidan kechishga tayyor turishadi.

Hikoyada onaning yuragini kemirayotgan yana bir dardi – bu uning katta o'g'li Abdusamad edi. U Afg'on urushiga ketgan bo'lib, onaning bir dardiga o'n dard qo'shardi. Muallif asar nomini ham "Ilinj" deb nomlashi bejiz emas. Onaning qalbida bir ilinji bor. Bu ham bo'lsa, nuridiyasining sog'-salomat ostonaga xatlab kirib kelishini ko'rish, diydoriga to'yish. Bu istak uni o'lishga qo'ymaydi.

T.Jo'rayev hikoya prologida bahor fasli ekspozitsiyasini qo'llaydi. Bahor bu o'rinda yangilanish, yasharish fasli, oiladagi yangi kunlarning boshlanishiga ishora qiladi. "Tandirdan boshini ko'tarib, o'ng qo'lidagi yengchaga savatdagi nondan birini tashladi-yu, chap qo'li bilan chetini to'g'rilab, ko'z qiri hamon darvozada, tandinga intildi" Ayolning non yopish holati shu qadar go'zal, tabiiy tasvirlanadiki, beixtiyor o'zbek onalarining non yopish holatlari ko'z o'ngingizda gavdalanadi. Onaning qo'llari non yopish bilan band bo'lsa-da, uning ichki ruhiy olamida bir azobli sog'inch iztiroblari tinch qo'ymaydi. Uning ikki xayoli olisdagi o'g'lida. Mana shu yopayotgan nonlaridan har safar unga ham ilinadi. Nasibasi bormikan, kelib qolarmikan, bolam, – deya kutadi. Bu holat esa muallif tomonidan aniq va tiniq tasvirlanadiki, kitobxon buni qalban his qiladi. Nihoyat ayol intiq kutayotgan ovoz jaranglaydi. "Ayajon!" "Yo'q qulog'i aldamadi – ostonada hayratdan dong qotgan askar yigit turardi". Muallif hikoya so'nggida ayolning necha yillik orzu- umidlari ushalganligi, farzandi urushdan qaytganligini aynan non yopish holati orqali tasvirlaganida ramziy ma'no bor. Ma'lumki, non – rizq, tinchlik, to'kinlik timsoli. Askar yigitning eson-omon ona yurti, onajonisi bag'riga qaytganiga ramziy ishora sifatida qo'llanib, hikoyaning ijobiy tusda tugallanishida asosiy ramz ma'nosini ifodalaydi.

Badiiy kechinma bu ijodkor qalbini junbushga keltirib, ana shu hayajon va hissiyotni aql bilan yo'g'rilgan tarzda kitobxonga taqdim etish san'atidir. Tilavoldi Jo'rayevning mahorati shundaki, real hayotni badiiy tarzda ifoda eta olgan va o'quvchida o'ziga xos xulosalar chiqarishga, mushohada yuritishga imkoniyat yaratgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1980.
- 2.Quronov D. Adabiyotshunoslik terminlari lug'ati. – Toshkent: Akademnashr, 2013.
- 3.Qayumov A. Hozirgi o'zbek nasrida milliy xarakter va badiiy mahorat. – Farg'ona (PhD diss.), Farg'ona, 2018.
- 4.Jo'rayev T. Asr tuqqan odamlar. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2007.
- 5.Quronov D. Cho'lpon nasri poetikasi. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2004.
- 6.Ahmadjonova O. Badiiy asar personajlari ruhiy va jismoniy holatlari tasvirining o'zaro uyg'unlashuvi. – Farg'ona (PhD diss.), 2023.
- 7.Solijonov Y. Mo'jizalar sehri. – Toshkent: Adib, 2013.
- 8.Sarimsoqov B. Badiylik asoslari va mezonlari. – Toshkent, 2004.

Muborak QUDRATOVA,
 BuxDU mustaqil izlanuvchisi
 muborqudratova@gmail.com

ASQAR MAHKAM SHE'RIYATIDA ILOHIY-IRFONIIY MOTIVLAR TADRIJI

Annotatsiya: XX asr o'zbek she'riyatida o'z ovozigacha Asqar Mahkam lirikasi shubhasiz adabiyotimiz xazinasiga qo'shilgan durdona asarlardan sanaladi. Bu davr ijodkorlari o'z she'rlarida yaxshilik, insof, diyonat, rostgo'ylik kabi haqiqiy insoniy xislatlar tarannumini badiiy tafakkurning turli poetik unsurlari vositasida misralarga singdirgan. Asqar Mahkam ijodidagi diniy-ma'rifiy g'oyalar o'z-o'zidan dunyoga kelgan emas, avvalo, ijodkor fitratidagi islomiy ruh uning his-tuyg'usida, tafakkurida bo'y ko'rsatadi. Ushbu maqolamizda shoir she'riyatida uchraydigan ilohiy-irfoniiy motivlar xususida to'xtalamiz.

Kalit so'zlar: *islom dini, mustabid tuzumi, tasavvuf, nafs, ijtimoiy-axloqiy muammo, hayot, ilohiyot, ishq, imon, ko'ngil.*

Аннотация: лирика Аскара Махкама, находящая свой голос в узбекской поэзии XX века, несомненно, является одним из шедевров, пополнивших сокровищницу нашей литературы. В своих стихах творцы этого периода воплощали восхваление реальных человеческих качеств, таких как добро, честность, благочестие, правдивость, в стихах с помощью различных поэтических элементов художественного мышления. Религиозно-просветительские идеи в творчестве Аскара Махкама не пришли в мир сами по себе, прежде всего, исламский дух в натуре творца отразился в его чувствах и мышлении. В данной статье речь пойдет о богословско-мистических мотивах, встречающихся в поэзии поэта.

Ключевые слова: *ислам религия, система мустабидов, мистика, эго, социальная и моральная проблема, жизнь, теология, любовь, вера, сердце.*

Annotation: the lyrics of Askar Mahkam, which finds its voice in the Uzbek poetry of the twentieth century, is undoubtedly one of the masterpieces that have replenished the treasury of our literature. In their poems, the creators of this period embodied the praise of real human qualities, such as kindness, honesty, piety, truthfulness, in poetry with the help of various poetic elements of artistic thinking. Religious and educational ideas in the work of Askar Mahkam did not come into the world on their own, first of all, the Islamic spirit in the nature of the creator was reflected in his feelings and thinking. This article will focus on the theological and mystical motifs found in the poet's poetry.

Key words: *islam religion, mustabid system, mysticism, ego, social and moral problem, life, theology, love, faith, heart.*

Kirish. Asqar Mahkam she'riyatiga chuqur nazar solsak uning asosiy leytimotivi, mohiyati, falsafasi ilohiy-irfoniiy motivlardan iborat ekanligi ko'rinadi. Chunki shoir fors-tojik va turkiy mumtoz adabiyotning chuqur biimdoni, Shamsiddin Tabriziy, Jaloliddin Rumi, Hofiz Sheroziy, Amir Sayyid Ali Hamadoni, Sherali Loyiq ijodining benazir tarjimoni sifatida ham mashhur. Ayniqsa, Mavlono Jaloliddin Rumiyaning olti kitobdan iborat "Ma'naviy Masnaviy"ning birinchi jildini asliyatga yaqin tarjima qilganligi madaniy hayotimizda katta voqea bo'lgan edi. Sababi "Ma'naviy Masnaviy"dagi har bir baytni Qur'oni Karim va Hadislar asosida havolalarda sharhini bergan. Bu ijodkordan katta ilm sabr zahmat talab qiladi. Fikrimizning yana bir dalili sifatida shoir kitoblarning nomlanishiga ham diqqat qilsak, ijodkorning e'tiqod, maslak va falsafasi bir qadar ayonlashadi: "Haq", "Analhaq", "Vahdat kuyi"...

Asosiy qism. Asqar Mahkam tarjimalari va she'riyatining botinidan anglash mumkinki, u ilohiy ta'limotlardan, ayniqsa, islom tarixi, tasavvuf, tariqatlardan yaxshigina habardor bo'lgan. She'rlari tarkibida uchraydigan islomiy va tasavvufiy istilohlar ham fikrimizni dalillaydi (Haq, tamhid, tadorik, tajalliy, tavajjuh, nafs, ta'ma, qanoat, tazarru, orif, so'fiy tariqat, shariat, haqiqat, vahdadul vujud, analhaq, rizo, zikr, mavlaviya, naqshbandiyya, va h.k.).

Fikrimizni Asqar Mahkamning ayrim she'rlari tahlili orqali asoslashga harakat qilamiz. Shoir "Odiy hol" she'rida yozadi:

Ilonlarning qaytsiz zaharin
 Kim tuymagan bir bor dabida?
 Musibatning tuzlug' jigarini
 Qovurmagan ko'kraklarida?
 Kim ko'ksini berib yotmagan,
 Ko'karganda ajdodlar qabri?
 O'z-o'zini kim yo'qotmagan
 Jaloliddin Rumi singari? [1.71]

Ushbu she'rda ijtimoiy fikr bilan – mustabid tuzumdan norozilik kayfiyati va ilohiy-irfoniiy motivlar qorishiq bo'lib kelgan. "Ilonlarning qaytsiz zaharin" misrasida shoir bosqinchilarni nazarda tutgan, uchinchi misradagi "Musibatning tuzlug' jigari" fikrni darajalaydi va nisbatan oshkor qiladi. Unda xalqlar turmasi bo'lgan sobiq ittifoqning boshqa millatlarga zulmi nazarda tutilgan. "Ko'karganda ajdodlar qabri" jumlasida islomiy qadriyatlarga ishora bor. "O'z-o'zini kim yo'qotmagan" satrida so'fiylikdagi samo' raqsi – o'z-o'zini yo'qotish (exstaz – jazba) holati eslatilgan. Bu yerda ham yashirin ilohiy-irfoniiy ma'no ishoralari mavjud. Shoir ilohiy-irfoniiy g'oyalarini obrazga o'rab fikrini darajalab borarkan, zamon fojialariga ishora qiladi:

Ayol kabi xomush azonlar
 Yig'lamagan kim yo'ldoshiga?
 Xazonrezda zardob xazonlar
 Quyilmagan kimning boshiga? [1.72]

Birinchi misradagi azonlarda iymon san'ati mavjud. Ya'ni birinchi azon – tong sahar, ikkinchi ma'nosi esa nomozga chaqirish vaqti. Bu satrda mustabid tuzumdagi dahriylikka ishora bor. Chunki u vaqtlarda azon o'qilmas edi, islomiy qadriyatlar ta'qiqlangan, masjidlar yopilgan, mozarlar qarovsiz. Hatto shunday davrlar ham bo'ldiki, rahbarlar o'z ota-onasining oxirgi manziliga kuzatish uchun qabristonga borishga ham qo'rqib qolishdi. Dahriylik shu darajaga borib yetdiki, islomga dahli bo'lmagan xalqlarning uch ming yillik tarixga ega bo'lgan Navro'z bayrami "Eskilik sarqiti" sifatida "Navbahor"ga aylantirildi... shuning uchun ham u davrdagi "azon"lar – ayol kabi xomush.

Asqar Mahkamning "Yassaviy" [1.181], "Ishq" [1.103] radifli g'azali, "Tazarru" [1.188], "Darbadarlik bitdi – darlar bilmadi" [1.200] deb boshlanuvchi g'azali, "So'fiyona" [1.240] kabi she'rlar ham ilohiy-irfoniy mazmun, obrazlar, badiiy san'atlar bilan uyg'un, yuksak badiiylikda ifodalangan.

"Haq istagan Devona" radifli g'azalida shoir Haqqa oshiq – Devona (Darvesh, Haq yo'liga kirgan so'fiy yoki murid) obrazi orqali bu dunyoning o'tkinchiligi ustidan istehzoli kulib, Haqqa erishish yo'lidagi riyozatlari, munojotlari tasvirlangan.

Naqshbandiy Mavlaviy yo Chishtiy yo Bihishtiy
 Erdingmi ho erdingmi Haq istagan Devona... [1.347]

Ko'rinadiki, g'azalnavist shoir ushbu she'rda tasavvuf ta'limotida mavjud to'rtta tariqat nomini keltirarkan ulardagi ilohiy-irfoniy ma'no – maqsadga diqqat qaratadi. Ya'ni barcha tasavvuf tariqatlarining bosh maqsadi komil inson – "Vahdat ul vujud" falsafasiga ishoradir. Shoir Yettinchi baytda talmeh san'atidan foydalanib mashhurso'fiy Mansur Hallojga ishora qiladi.

Mansur tutdi ilkingdan "Analhaq" de dilingdan
 Dedingmi ho dedingmi Haq istagan Devona... [1.347]

Shu o'rinda g'azalning so'fiyona ohangiga ham e'tibor qaratish lozim. G'azalning ritmi Sharq mumtoz adabiyotining buyuk tasavvuf vakillarining, jumladan, Shamsiddin Tabriziy, Hofiz She'roziy, Jaloliddin Rumiy va Alisher Navoiy ohanglarini eslatadi. (masalan: "Iloho podishoho, kirdigoro, sanga ochiq nihonu oshkoro..." – A.Navoiy). Shuningdek, shoirning "Xushro'y" [1.354], "Ey yor kelib ketdik" [1.360] radifli hamda "Ko'nglim mening istagan yor yo'q" [1.1354] deb boshlanuvchi g'azallarida ham yuqoridagidek so'fiyona ruh va ohang ustivor.

Natijalar va muxokama. Asqar Mahkam iste'dodidan dalolat beradigan she'rlarning eng asosiy fazilati ularda ilohiy-irfoniy motivlar bilan qorishiq holda serqatlam ijtimoiy-axloqiy muammolarning ham uyg'unlashuvi kuzatiladi.

Ular odam ovlar devor ortida
 "Musulmon ovi" bu – qiyomat qoyim...
 Mening kampir buvim o'qlar ostida
 Namoz o'qiyotir Xudoyim...

Birinchi satrda shoir "ular" deganda dahriylikni bayroq qilib olgan sobiq totalitar tuzum mafkurachilarini nazarda tutgan. Chunki u mustabid davrida oshkora namoz o'qish, ibodat qilishga ruhsat yo'q edi. Shoir buni obrazli tarzda, tashbeh qo'llab musulmon odam uchun "qiyomat qoyim" deya ataydi. Hatto yoshi bir joyga yetib qolgan – "Kampir buvi"si ham nazorat, havotir ostida. Lekin musulmon kishining e'tiqod va iymoni shu darajada mustahkamki, u "qiyomat qoyim"ni eslatadigan qattol zamon o'qlari ostida ham "namoz o'qiyotir Xudoyim".

Xulosa. Asqar Mahkamning "Assalom, ey musibatxona..." "Ruhlar ketdi" deb boshlanuvchi hamda "Tog' qizi", "Qabr" kabi she'rlarida ilohiy-irfoniy motivlarni mumtoz adabiyot qoliplariga solib ifodalagan o'rinlar ham mavjudki, bunday she'rlar ilohiy-irfoniy mavzudagi asarlari orasida eng saralaridir.

Shoir ushbu "Savol-javob" she'rda inson umri davomida eng ko'p uchraydigan va o'zin qiynab keladigan mazkur savollarga obrazli tarzda eng to'g'ri va maqbul javoblarni tanlaydi. She'rdagi har bir fano va boqiylik orasida tug'iladigan, tug'ilishdan to o'limga qadar bo'lgan yo'lda o'zimiz goh anglab, goh anglamay to'qnash keladigan savollarga ilohiy va falsafiy nuqtayi nazardan qarab javob beradiki, har bir javob, har bir satr qatida singdirib yuborilgan hayot va ilohiyotning asosiy me'zonlari kishini chuqur mushohadaga undaydi. She'rni o'qiyotgan kishi bu tarzda sodda va ravonlik bilan, badiiylik me'zonlariga solingan ilohiy-irfoniy "qazo", "jazo", "oxir zamon", "ishq", "savdo", "iymon", "ko'ngil" kabi motivlardagi shoir aytmoqchi bo'lgan yoki nazarda tutgan hodisotlarni darhol anglaydi va xulosa chiqaradi.

Asqar Mahkam umrining so'nggi yillarda ilohiy-irfoniy mavzularga ko'p murojaat qiladi. Bu davrda yaratilgan she'rlarining deyarli barchasida tasavvufiy ruh, Haqqa va ishqqa tashnalik sezilib turadi. Jumladan, "Xilvat" [1.422], "Bir darveshning shoh qopqasi qoshida deganlari" [1.425], "Termiz avliyolari" [1.436], "Mahbub ul qulub" [1.447], "Bahouddin Naqshband deydi" [1.450], "Jum'a" [1.468] kabi bir qator she'rlarida ham ilohiy-irfoniy motivlar tasviriy-ifodalarga boy tarzda badiiylik me'zonlaridan og'ishmagan holda, go'zal uslubda yaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Asqar Mahkam. Haq. – Dushanbe, «Adib», 1998.71-6.
2. Shuxratovna Q. M. ASQAR MAHKAMNING POETIK OBRAZ YARATISH MAHORATI //INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2024. – 2024. – T. 3. – №. 33. – C. 1-4.
3. Shuxratovna Q. M. ASQAR MAHKAM LIRIKASIDA AYOL OBRAZI //SCIENTIFIC ASPECTS AND TRENDS IN THE FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCH. – 2024. – T. 3. – №. 25. – C. 37-40.
4. Shuxratovna Q. M. ASQAR MAHKAMNING BADIY MATN YARATISH MAHORATI //PROSPECTS AND MAIN TRENDS IN MODERN SCIENCE. – 2024. – T. 2. – №. 14. – C. 27-29.

A.A. AXMEDOVA,
TKTI "Tillar" kafedrasida katta o'qituvchisi

INFORMATSION TEXNOLOGIYALARNING BUGUNGI JAMIYATIMIZDAGI ROLI

Annotatsiya: ushbu maqolada informatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga ta'siri hamda jamiyat hayotiga kirib borishi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: avtomatlashtirish, kompyuterlashtirish, ma'lumot, xavfsizlik, omil, dastur, qonun.

Аннотация: в данной статье рассказывается о том, как информационные технологии входят в жизнь и деятельность общества, систему образования.

Ключевые слова: автоматизация, компьютеризация, информация, безопасность, фактор, программа, законы.

Annotation: this article discusses the impact of information technologies on the educational process and their integration into society.

Key words: automation, computerization, information, security, factor, program, law.

Informatsion texnologiyalar (IT) hozirgi zamon jamiyatida ma'lumotlarni to'plash, qayta ishlash, saqlash va uzatishni avtomatlashtirish orqali boshqaruv samaradorligini oshirish, biznes jarayonlarini tezlashtirish va innovatsiyalarni joriy etishda yetakchi rol o'ynaydi.

Informatsion texnologiyalar – shuningdek, himoya qilish va uzatish uchun kompyuterlar, dasturiy ta'minot va telekommunikatsiya vositalaridan foydalanish jarayoni hamdir. Bu soha axborot bilan ishlashni avtomatlashtirish va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi, ma'lumotlar bazasini himoya qilish, kompyuterlashtirish va zamonaviy axborot-kommunikatsiya tizimlarini (AKT) joriy etishni o'z ichiga oladi. Bunda albatta, apparat ta'minoti (Hardware): kompyuterlar, serverlar, tarmoq uskunalari, telefonlar nazarda tutiladi.

Asosiy vazifalari axborot xavfsizligini ta'minlash, qaror qabul qilishni qo'llab-quvvatlash va raqamli infratuzilmani rivojlantirishdan iborat.

Informatsion texnologiyalarning asosiy rollari:

Boshqaruv va qaror qabul qilish: davlat organlari va tashkilotlarida axborot-tahliliy materiallarni tayyorlash, jarayonlarni boshqarish.

Samaradorlikni oshirish: ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishda vaqt va resurslarni tejash.

Innovatsion rivojlanish: hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish dasturlarini amalga oshirish.

Ta'lim va ilm-fan: kompyuterlashtirilgan informatsion-resurs markazlari (IRM) orqali ta'lim sifatini oshirish.

ITning asosiy vazifalari:

Ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlash: turli manbalardan ma'lumotlarni to'plash va ularni tahlil qilish.

Axborotni saqlash va xavfsizlik: ma'lumotlar bazalarini yaratish va ularning daxlsizligini ta'minlash.

Avtomatlashtirish: inson omili ta'sirini kamaytirib, ishlab chiqarish va boshqaruvni tezlashtirish.

Kommunikatsiya: davlat organlari, tashkilotlar va fuqarolar o'rtasida tezkor axborot almashinuvini ta'minlash.

ITning keng joriy etilishi fuqarolar va tadbirkorlik subyektlari huquqlarini himoya qilish hamda ilmiy-innovatsion faoliyatni jadallashtirishga xizmat qiladi. Xususan, Vazirlar Mahkamasining 2002-yil 6-iyundagi "Kompyuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari qabul qilindi. Shu munosabat bilan respublikamizdagi ta'lim muassasalari kompyuter texnikasi va elektron o'quv qo'llanmalarining yangi avlodi bilan jihozlanishiga e'tibor berilmoqda. "Axborotlashtirish haqida"gi, "EHM uchun dastur va ma'lumotlar bazalarining huquqiy himoyasi haqida"gi, "Aloqalar haqida"gi qonunlar bilan O'zbekiston Respublikasi 2010-yilgacha axborotlash, qayta qurishning milliy dasturlari va telekommunikatsion tarmoqni rivojlantirishning normativ - huquqiy asoslari yaratildi va axborot resurslari rivojlanishi uchun iqtisodiy, tashkiliy shart-sharoit hamda kafillik ta'minlandi. Oxirgi 3 yil mobaynida kompyuter sanoati xalqaro

ko'rsatkichlar bo'yicha ishlashga o'tmoqda. O'zbekistonda kompyuterlashtirish jon boshiga hisoblash ko'rsatkichi Hindiston, Xitoydan yuqori va Rossiyaga yaqinlashmoqda. Ta'limning, fan va ishlab chiqarish bilan integratsiyasining asosli mexanizmlarini ishlab chiqish, uni amaliyotga joriy etish, o'qishni, mustaqil bilim olishni individuallashtirish, masofaviy ta'lim tizimi texnologiyasi va vositalarini ishlab chiqish va o'zlashtirish, pedagogik hamda axborot texnologiyalari asosida modul tizimidan foydalangan holda talabalar o'qishini jadallashtirish ana shunday dolzarb vazifalar sirasiga kiradi.

Yuqori malakali pedagog kadrlarga bo'lgan talablar ortib borayotgan hozirgi sharoitda barkamol yosh avlodni asrlar davomida shakllanib kelayotgan umuminsoniy va milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash layoqatiga ega bo'lgan, fanning fundamental asoslarini puxta egallagan, zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini yaxshi o'zlashtirib olgan ijodkor pedagog kadrlarni shakllantirish talab etilmoqda.

Bunday vazifalarni bajarish mavjud ta'lim tizimini mukammallashtirishni, uni hozirgi zamon talablariga mos rivojlantirishni, xususan, oliy ta'lim paradigmasini zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini o'zlashtirishga, oliy ta'lim muassasalarida mutaxassislikka oid fundamental bilimlarni mustahkam egallashga qodir pedagoglar tayyorlashga yo'naltirishni taqozo etadi.

Darhaqiqat, yangilangan ta'lim tizimini joriy etishda har bir o'qituvchi o'zining faniga va barkamol avlod ta'lim-tarbiyasiga oid axborotlarni muntazam o'rgana borib, ularni o'z mehnat faoliyatida izchil qo'llay bilish mahorati oqibatidagina ta'lim-tarbiya jarayonini zamon talablari darajasida tashkil eta olishi mumkinligi sir emas. Oliy ta'lim tizimi talabalarida kasbiy tayyorgarlikni shakllantirish va uni rivojlantirish mazkur jarayonga nisbatan tizimli, kompleks yondashuvni taqozo etadi.

Bo'lajak o'qituvchining chuqur bilim va samarali faoliyat yurita olish mahoratiga ega bo'lishi ma'lum fan asoslari borasida unda yetarli nazariy va amaliy bilimlarning, ta'lim jarayonida yangi pedagogik va axborot texnologiyalaridan unumli foydalanish malakasining nechog'lik shakllanganiga bog'liqdir. Oliy ta'lim tizimida "Kadrlar tayyorlash milliy

dasturi" dan kelib chiqadigan vazifalar, fan, texnika va texnologik taraqqiyotning bugungi darajasi bilan bo'lajak o'quvchilarning kasbiy tayyorgarlik sifatini takomillashtirish jarayoni orasidagi mavjud nomuvofiqlikni bartaraf etish, zamonaviy axborot texnologiyalarining amaliyotga yetarli joriy etilmaganligi sababli yanada yuqori dolzarblik kasb etmoqda. Bakalavriat yo'nalishlari va magistratura mutaxassisliklari bo'yicha pedagog kadrlar tayyorlashning sifatini ko'tarishda, fan taraqqiyotining eng so'nggi natijalari bilan talabalarni xabardor qilishda u muhim ahamiyat kasb etadi. Fan va texnika yangiliklarini o'quv dasturlari majmuiga kiritilishini ta'minlash talabalaridagi zamonaviy bilim hamda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishga zamin yaratadi.

Bundan tashqari, zamonaviy o'qitish texnologiyalari va ular bilan bog'liq metodik yondashuvlar bo'lajak o'qituvchilarda zaruriy bilimlar, muhim qonuniyatlar va ko'plab fundamental tushunchalarni nisbatan mustahkam shakllanishi uchun yaxshi sharoit yaratadi.

Didaktika nuqtai nazaridan muhim ahamiyat kasb etadigan, axborot texnologiyalarini joriy etish orqali samaradorlikka erishiladigan metodik maqsadlarga:

- o'qitish jarayonini individuallashtirish va differensiyalash;
- teskari aloqa;
- o'quv faoliyati nazoratini olib borish;
- o'z-o'zini nazorat qilish;
- o'quv materialini o'zlashtirish jarayonida mashq qilish va mustaqil tayyorgarlikni tashkil etish;
- o'quv vaqtini tejash;
- o'quv axborotlarni kompyuter orqali vizuallashtirish;
- o'rganilayotgan hodisa va jarayonlarni modellashtirish;
- kompyuterda laboratoriya mashg'ulotlarini bajarish;
- axborot ma'lumotlar bazasini yaratish va undan foydalanish;
- o'qishga qiziqishni orttirish;
- o'quvchini o'quv materialini o'zlashtirish strategiyasi bilan qurollantirish;
- fikrlashni rivojlantirish;
- optimal qaror qabul qilish malakasini shakllantirish;
- o'quvchida axborot madaniyatini shakllantirish kabilarni kiritish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ғуломов С.С. Иқтисодий информатика. – Тошкент: "Ўзбекистон", 1999 й.
2. Раҳмонқулова С.И., С.С.Ғуломов, Х.Н.Зайниддинов "IBM PC компьютер фойдаланувчилари учун ўқув қўлланма" – Тошкент, 1994.
3. Ишмухамедов А.Х. Моделирование оценки надежности управления системой связи. LAP LAMBERT Academic Publishing RU, 2019.
4. Хакимов М.Х. Технология многоязыкового моделируемого компьютерного переводчика. ЛАМБЕРТ. Academic Publishing RU, 2019.

ZAMONAVIY O'ZBEK TERMINOLOGIYASINING NAZARIY VA AMALIY RIVOJLANISH MASALALARI

Annotatsiya: mazkur maqolada zamonaviy o'zbek terminologiyasining shakllanish jarayoni, nazariy asoslari va amaliy rivojlanish xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Terminologik tizimning milliy til taraqqiyotidagi o'rni, sohaviy terminlarning vujudga kelish manbalari, xorijiy terminlarning o'zlashuvi hamda ularni me'yorlashtirish muammolari yoritiladi. Tadqiqot jarayonida termin yaratish usullari, terminlarning semantik aniqligi va tizimliliigi masalalari tahlil qilinib, terminologik lug'atlarning ahamiyati asoslab beriladi. Maqolada o'zbek terminologiyasini rivojlantirish istiqbollari bo'yicha ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: terminologiya, termin, o'zbek tili, sohaviy terminlar, termin yaratish, me'yorlashtirish, ilmiy uslub.

Аннотация: в данной статье научно анализируются процесс формирования современной узбекской терминологии, её теоретические основы и особенности практического развития. Освещается роль терминологической системы в развитии национального языка, источники появления отраслевых терминов, усвоение иностранных терминов и проблемы их нормализации. В ходе исследования рассматриваются методы создания терминов, вопросы семантической точности и системности терминов, а также обосновывается значение терминологических словарей. В статье приведены научные выводы и практические рекомендации по перспективам развития узбекской терминологии.

Ключевые слова: терминология, термин, узбекский язык, отраслевые термины, создание терминов, нормализация, научный стиль.

Annotation: this article provides a scholarly analysis of the formation of modern Uzbek terminology, its theoretical foundations, and features of practical development. The role of the terminological system in the advancement of the national language, sources of sector-specific terms, the adaptation of foreign terms, and the challenges of standardization are discussed. The study examines methods of term creation, issues of semantic precision and systematization, and highlights the importance of terminological dictionaries. Scientific conclusions and practical recommendations for the development of Uzbek terminology are presented.

Key words: terminology, term, Uzbek language, sector-specific terms, term creation, standardization, scientific style.

Kirish. Terminologiya har qanday milliy tilning ilmiy, texnik va kasbiy muloqot sohalariidagi taraqqiyot darajasini belgilovchi muhim omillardan biridir. Fan va texnologiya jadal rivojlanayotgan hozirgi davrda yangi tushunchalar, jarayonlar va obyektlar paydo bo'lib, ularni aniqlash, ixcham va bir ma'noli ifodalash ehtiyoji kuchaymoqda. Ana shu ehtiyoj terminologik tizimning izchil rivojlanishini taqozo etadi. Terminologiya nafaqat tilning lug'aviy boyligini oshiradi, balki ilmiy tafakkurning shakllanishi va uzatilishida muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi.

O'zbek tili davlat tili maqomiga ega bo'lgach, ilm-fan, ta'lim, texnika, huquq va boshqa sohalarda rasmiy va ilmiy muloqotni o'zbek tilida olib borish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etdi. Bu jarayon terminologik tizimni qayta ko'rib chiqish, mavjud terminlarni tartibga solish va yangi terminlarni

yaratishni ilmiy asosda amalga oshirish zaruratini yuzaga keltirdi. Ayniqsa, mustaqillik yillarida milliy terminologiyani shakllantirish va rivojlantirish til siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilandi. Mazkur tadqiqotning maqsadi zamonaviy o'zbek terminologiyasining shakllanish va rivojlanish jarayonlarini tahlil qilish, termin yaratish va me'yorlashtirish bilan bog'liq muammolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy-nazariy xulosalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot metodlari. Mazkur tadqiqotda lingvistik tahlilning bir qator samarali metodlaridan foydalanildi. Xususan, tavsifiy metod yordamida zamonaviy o'zbek terminologiyasining umumiy holati va rivojlanish yo'nalishlari yoritildi. Qiyosiy-tahliliy metod asosida o'zbek terminologiyasi tarixiy bosqichlar kesimida, shuningdek, boshqa tillardan kirib kelgan terminlar

bilan solishtirma jihatdan o'rganildi. Tizimli yondashuv metodidan foydalanish terminologiyani yagona tizim sifatida ko'rib chiqish, terminlar o'rtasidagi semantik va strukturaviy munosabatlarni aniqlash imkonini berdi. Tadqiqot jarayonida terminlarning semantik aniqligi, variantdorligi va me'yoriylik darajasi alohida e'tiborga olindi. Shuningdek, terminologik lug'atlar, normativ-huquqiy hujjatlar va sohaviy ilmiy manbalar asosida nazariy umumlashtirish usuli qo'llanildi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, zamonaviy o'zbek terminologiyasi ko'p manbali va murakkab tizim sifatida shakllanmoqda. Tarixiy jarayonda o'zbek terminologiyasi asosan, arab va fors tillari orqali boyigan bo'lib, bu holat diniy, falsafiy va ijtimoiy-siyosiy terminlarda yaqqol namoyon bo'ladi. XX asrda esa rus tili vositasida ilmiy-texnik terminlarning keng kirib kelishi kuzatildi. Bugungi kunda ingliz tili globallashuv jarayoni ta'sirida terminologik boyishning asosiy manbalaridan biriga aylanmoqda. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, terminlar quyidagi asosiy yo'llar orqali shakllanmoqda:

- tilning ichki imkoniyatlari asosida yangi so'z yasash;
 - mavjud umumxalq so'zlariga yangi terminologik ma'no yuklash;
 - xorijiy terminlarni fonetik va grafik jihatdan moslashtirish;
 - tarjima asosida ekvivalent terminlar yaratish.
- Shuningdek, tadqiqot davomida bir tushuncha uchun bir nechta terminning parallel qo'llanishi terminologik tizimda muayyan noaniqliklarni yuzaga keltirayotgani aniqlandi. Bu holat ilmiy muloqot samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Terminologik lug'atlar esa terminlarning yagona me'yoriy variantini belgilash va mustahkamlashda muhim vosita ekani tasdiqlandi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari zamonaviy o'zbek terminologiyasining rivoji tilshunoslik bilan bir qatorda fan, ta'lim va texnologiya sohalarida uzviy bog'liqligini ko'rsatadi. Termin yaratishda tizimlilik va semantik aniqlik tamoyillariga rioya qilinmasligi terminologik beqarorlik va tushunmovchiliklarni yuzaga keltiradi. Shusababli termin yaratish jarayonida ilmiy asoslangan yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Xorijiy terminlarning o'zlashuvi tabiiy jarayon bo'lsa-da, ularni me'yorlashtirmasdan qo'llash tilning ichki qonuniyatlariga zid holatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Bu esa milliy terminologiyaning mustaqil rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu nuqtayi nazardan, xorijiy terminlarni o'zbek tiliga moslashtirishda lingvistik ekspertiza va sohaviy mutaxassislar fikrini inobatga olish zarur. Muhokama jarayonida terminologiyani rivojlantirishda davlat til siyosati, ilmiy muassasalar va sohaviy mutaxassislar hamkorligi muhim ekanligi aniqlandi. Terminologik lug'atlarni muntazam yangilash, shuningdek, raqamli terminologik platformalarni yaratish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Xulosa. Zamonaviy o'zbek terminologiyasi milliy tilning ilmiy va intellektual salohiyatini belgilovchi muhim tizimdir. Termin yaratish va me'yorlashtirish jarayonlarini ilmiy asosda olib borish terminologik tizimning barqaror va izchil rivojlanishini ta'minlaydi. O'zbek terminologiyasini takomillashtirish fan, ta'lim va texnologiya sohalarida o'zbek tilining to'laqonli faoliyat yuritishiga xizmat qiladi. Kelgusida terminologik tadqiqotlarni tizimli ravishda olib borish, sohaviy terminologiyani muvofiqlashtirish va zamonaviy raqamli resurslardan samarali foydalanish o'zbek terminologiyasining rivojlanish istiqbollari belgilab beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 2002.
2. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2006.
3. Yo'ldoshev M. O'zbek tili leksikologiyasi. – Toshkent: Fan, 2018.
4. Abdurahmonov G'. Til nazariyasi va terminologiya. – Toshkent: Fan, 2010.
5. Sodiqov Q. O'zbek adabiy tili tarixi. – Toshkent: Sharq, 2009.
6. Karimov N. O'zbek terminologiyasining dolzarb masalalari. – Toshkent, 2015.
7. Axmedov B. Ilmiy uslub asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2017.
8. Tilovova G. Terminologiya va lug'atshunoslikning o'zaro bog'liqligi. – Toshkent: Journal of Word Art-So'z san'ati xalqaro jurnal, 2025. 99–102-b

Saida JUMANAZAROVA,
O'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi
1-bosqich magistranti
Chirchiq davlat pedagogika universiteti,
jumanazarovasaida010@gmail.com

O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA SINONIMIYA HODISASI: LINGVISTIK TAHLIL VA USLUBIY-PRAGMATIK ASPEKTLAR

Annotatsiya: mazkur maqolada sinonimiya hodisasining lingvistik mohiyati, tasnifi va mezonlari tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi — sinonimlarning semantik, uslubiy va pragmatik xususiyatlarini aniqlashdir. Ishda sinonimiyaning gradatsion hodisa sifatida talqin qilish ilmiy yangilik sifatida asoslanadi.

Kalit so'zlar: *sinonimiya, leksik sinonimlar, semantik yaqinlik, konnotativ ma'no, uslubiy differentsiallashtiruv, dominanta, pragmatik omil.*

Аннотация: в статье анализируется лингвистическая сущность, классификация и критерии синонимии. Цель исследования — выявить семантические, стилистические и прагматические особенности синонимов. В работе синонимия рассматривается как градационное явление, что представляет научную новизну.

Ключевые слова: *синонимия, лексические синонимы, семантическая близость, коннотативное значение, стилистическая дифференциация, доминанта, прагматический фактор.*

Annotation: this article examines the linguistic essence, classification, and criteria of synonymy. The aim of the study is to identify the semantic, stylistic, and pragmatic features of synonyms. The work interprets synonymy as a gradational phenomenon, which constitutes its scientific novelty.

Key words: *synonymy, lexical synonyms, semantic proximity, connotative meaning, stylistic differentiation, dominant unit, pragmatic factor.*

Kirish. Sinonimiya tushunchasi tilshunoslikning eng murakkab va ko'p qirrali hodisalaridan biri bo'lib, u til birliklarining ma'no munosabatlarini, nutqdagi tanlov erkinligini va uslubiy differentsiallashtiruvni o'rganishda markaziy o'rin egallaydi. Sinonimlar oddiygina "bir xil ma'noli so'zlar" sifatida talqin qilinishi ko'p hollarda yetarli bo'lmaydi, chunki real nutqiy amaliyotda "bir xil ma'no" mutlaq moslikni emas, balki ma'lum semantik yadroning umumiylik, denotativ yo'nalishning o'xshashligi va konnotativ, uslubiy hamda pragmatik komponentlarning farqlanishi bilan birga yuzaga chiqadi. Shuning uchun sinonimiya nafaqat leksik-semantik sathda, balki frazeologik, morfologik, sintaktik, hatto matnshunoslik va diskurs tahlili doirasida ham izohlanadigan hodisadir. Sinonimiya masalasi umumiy tilshunoslikda ham, xususan, turkiy tillar va o'zbek tilshunosligida ham izchil tadqiq etilgan bo'lib, u tilning lug'aviy boyligi, ifoda imkoniyatlari, uslubiy qatlamlarning shakllanishi va til me'yorlarining tarixiy taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq holda ko'riladi [1:6].

Asosiy qism. Sinonimiya hodisasini aniqlashdagi dastlabki muammo — sinonimlikning o'lchovi va mezonlarini belgilashdir. An'anaviy yondashuvlarda sinonimlar bir predmet, belgi yoki harakatni nomlashda bir-birini almashtira oladigan birliklar sifatida ta'riflangan, biroq

"almashtira olish" mezonini har doim ham ishlayvermaydi. Masalan, ma'lum so'z juftlari ayrim kontekstlarda o'rin almashtirsa-da, boshqasida qat'iy cheklovga uchraydi; ba'zan esa almashtirish grammatik moslikni buzmaydi, ammo pragmatik maqsadni o'zgartiradi. Shuning uchun zamonaviy semantika sinonimiyaning gradatsion hodisa sifatida tasavvur qilib, mutlaq sinonimiya juda kam uchrashini, sinonimik munosabat ko'proq qisman moslik, yaqinlik, semantik qoplashuv ko'rinishida mavjud bo'lishini ta'kidlaydi [3:12]. Bu fikrga ko'ra, sinonimiya bir tomondan lug'aviy tizimning paradigmatic tuzilishini aks ettirsa, ikkinchi tomondan nutqdagi variant tanlash mexanizmlarini ham ko'rsatadi.

Sinonimiya nazariyasida muhim farqlashlardan biri — denotativ va konnotativ komponentlar o'rtasidagi nisbatdir. Denotativ ma'no so'zning predmet-voqelik bilan bog'liq asosiy ishoraviy qismidir; konnotativ ma'no esa emotsional-ekspressiv, baholovchi, uslubiy va ijtimoiy-pragmatik qo'shimcha qatlamlarni o'z ichiga oladi. Aynan konnotativ qatlam sinonimlar orasida eng nozik farqlarni hosil qiladi: masalan, bir tushunchaning betaraf nomi bilan kitobiy, rasmiy, so'zlashuv yoki poetik variantlari o'rtasida denotatsiya bir xil bo'lsa ham, uslubiy registr va ta'sirchanlik darajasi farqlanadi. Shu bois sinonimiyaning

tekshirish faqat “lug’atdagi ta’rif” bilan cheklanmay, nutq vaziyatlari, kommunikativ maqsad va auditoriya omillarini ham hisobga olishni talab qiladi[4:25].

Sinonimlar tizimi ko’pincha sinonimik qator (sinonimik uyalar) shaklida tavsiflanadi: umumiy semantik yadrosi bir bo’lgan, ammo uslubiy, ekspressiv yoki ma’no soyasi jihatidan farqlanuvchi birliklar guruhlanadi. Bunday qatorda odatda, “dominanta” — eng betaraf, keng qo’llanuvchi, ko’pincha me’yoriy-neytral birlik ajratiladi. Dominanta atrofida esa kitobiy, rasmiy, so’zlashuv, jargon, dialektal yoki poetik variantlar joylashadi. Dominantaning mavjudligi sinonimik qatorning kommunikativ barqarorligini ta’minlaydi: nutq egasi ko’pincha noaniq vaziyatda dominantani tanlaydi, konnotativ ta’sirni kuchaytirish yoki registrni moslashtirish zarur bo’lganda esa qatorning boshqa a’zolariga murojaat qiladi[5:21]. Shuningdek, sinonimik qatorda ma’no farqlari gradatsion bo’lishi mumkin: “kuchliroq–kuchsizroq”, “rasmiyroq–oddiyroq”, “ijobiy baho–salbiy baho” kabi o’qlar bo’ylab joylashuv kuzatiladi.

O’zbek tilshunosligi doirasida sinonimiya masalasi leksikologiya va uslubiyat bilan uzviy o’rganilgan. Xususan, o’zbek leksikologiyasi bo’yicha fundamental yondashuvlar sinonimlarni til boyligining muhim ko’rsatkichi sifatida, ularning me’yoriy qo’llanishi esa adabiy til madaniyati bilan bog’liq hodisa sifatida talqin qiladi[2:70]. O’zbek adabiy tilining tarixiy rivojida arabcha va fors-tojikcha qatlam, keyinchalik ruscha-internatsional qatlam kirib kelishi natijasida ko’plab sinonimik munosabatlar vujudga kelgan: ayrim tushunchalar turkiy asosdagi nom bilan bir qatorda o’zlashma nom bilan ham ifodalanadi; natijada uslubiy differensiallashuv kuchayadi. Masalan, rasmiy-idoraviy uslubda internatsional terminlar ko’proq faol bo’lsa, badiiy va so’zlashuv nutqida turkiy ildizli birliklar ustuvor bo’lishi mumkin. Bu jarayon sinonimiyaning faqat semantik emas, balki sotsiolingvistik mexanizmlar bilan bog’liqligini ham ko’rsatadi.

Sinonimiya tushunchasini aniqlashda yana bir muhim nuqta — sinonimlar o’rtasidagi semantik ekvivalentlik darajasi va ularning tarkibiy (komponent) tuzilishidir. Komponent tahlil metodiga ko’ra, so’z ma’nosi bir necha semantik belgilar (sema) majmuasidan iborat bo’lib, sinonimlar umumiy semalarga ega bo’lsa-da, differensial semalari bilan ajralib turadi. Masalan, “qaramoq”, “nazar solmoq”, “tomosha qilmoq” fe’llari umumiy “ko’rish jarayoni” semasini bo’lishishi mumkin, ammo birida ixtiyoriylik, boshqasida davomiylik, uchinchisida estetik qiziqish yoki kuzatuvchanlik kabi qo’shimcha semalar ustun bo’ladi. Shuning uchun sinonimiya “to’liq bir xil ma’no” emas, balki “ma’no maydoni ichidagi yaqinlik”dir;

sinonimlar ma’no maydonini zichlashtiradi, unda nozik farqlarni ifodalash imkonini yaratadi[1:5].

Sinonimlarning nutqda qo’llanishi pragmatik nazariya bilan ham bevosita bog’lanadi. Biror so’zning sinonimini tanlash ko’pincha axborotdan tashqari maqsadlarni ham ifodalaydi: so’zlovchining munosabati, tinglovchiga bo’lgan hurmat yoki masofa, vaziyatning rasmiyligi, baholash, kinoya, yumshatish (evfemizatsiya) yoki aksincha, keskinlashtirish (disfemizatsiya) kabi. Masalan, ma’lum noxush holatni betaraf aytish o’rniga yumshoqroq sinonim tanlash ijtimoiy-etik me’yorlar bilan belgilanadi; bunday holatda sinonimiya tilning kommunikativ moslashuvchanligini ta’minlaydi[4:14]. Shu jihatdan sinonimlar til birliklari emas, balki “tanlov imkoniyatlari” sifatida ham ko’riladi: ular nutqiy strategiyalarni amalga oshirishda xizmat qiladi.

Sinonimiya va polisemiyaning o’zaro munosabati ham muhim masalalardan biridir. Ko’p ma’noli so’zning turli ma’nolari boshqa so’zlar bilan turli sinonimik aloqalarga kirishadi. Demak, sinonimlikni so’z darajasida emas, ma’no (leksema) darajasida belgilash to’g’riroq bo’ladi: bir so’zning bir ma’nosi boshqa so’zning ma’lum ma’nosi bilan sinonim bo’lishi mumkin, biroq boshqa ma’nolarida bunday moslik yo’q. Bu yondashuv sinonimiya tahlilida kontekstning hal qiluvchi rolini yana bir bor tasdiqlaydi[3:8]. O’zbek tilida ham ko’p ma’noli fe’llar yoki otlar turli sohalarda turlicha sinonimik qatorlarga kiradi; natijada sinonimiya tarmog’i murakkablashadi.

Sinonimiya bilan yaqin hodisalardan biri — variantlilik va dubletlikdir. Ba’zi hollarda ikki birlik o’rtasidagi farq semantik emas, balki fonetik, morfologik yoki imloviy bo’ladi; bunday birliklar ko’pincha dubletlar deb yuritiladi. Dubletlar ma’no jihatidan bir xil bo’lib, ko’proq me’yoriy raqobat yoki tarixiy qatlamlanish natijasida yuzaga keladi. Sinonimiyada esa odatda, ma’no soyasi yoki uslubiy farq mavjud bo’ladi. Shunga qaramay, real til amaliyotida dubletlik va sinonimiyani qat’iy ajratish doim ham oson emas: ba’zi dubletlar vaqt o’tishi bilan uslubiy farqlanishga ega bo’lib, sinonimik qator tarkibiga singib ketadi; aksincha, ayrim sinonimlar me’yoriy silliqanish natijasida deyarli dubletga aylanadi. Bunday dinamik jarayonlar tilning tarixiy taraqqiyoti va me’yorlash siyosati bilan bog’liq[5:20].

O’zbek tilida sinonimlar lug’aviy tizimning muhim qatlami sifatida maxsus lug’atlarda ham qayd etilgan. Sinonimlar lug’atlari sinonimik qatorlarni me’yoriy tartibda ko’rsatib, dominantani belgilashi, uslubiy belgilarni qayd etishi, ba’zan esa tipik birikmalar orqali qo’llanish doirasini yoritishi bilan ahamiyatlidir. Bu borada o’zbek tilida tuzilgan sinonimlar lug’atlari adabiy til me’yorini

mustahkamlash, badiiy ijod va publitsistika uchun so'z tanlash imkoniyatini kengaytirishda xizmat qiladi[6:86]. Shu bilan birga, lug'at amaliyotida sinonimik qatordagi birliklarning semantik chegaralarini aniq chizish har doim ham mukammal bo'lavermaydi: ayrim qatorlarda juda uzoq yaqinlikdagi so'zlar ham bir guruhga jamlanib ketadi yoki aksincha, ayrim yaqin birliklar alohida qatorlarda beriladi. Bu holat sinonimiyani tavsiflash metodologiyasini yanada takomillashtirish zaruratini ko'rsatadi.

Sinonimiyaning uslubiy funksiyasi, ayniqsa, badiiy matnda yaqqol namoyon bo'ladi. Badiiy nutqda sinonimik qator a'zolarini almashlab qo'llash takrori bartaraf etishdan tashqari, obrazlilikni kuchaytiradi, personaj nutqini individuallashtiradi, muallifning baholovchi munosabatini nozik ifodalaydi. Masalan, biror xarakterga nisbatan "jasur", "mard", "qo'rqmas" kabi yaqin birliklar turlicha konnotatsiyani, turlicha ijtimoiy-madaniy fonda shakllangan bahoni berishi mumkin; muallif esa aynan kerakli emotsional soyani tanlab, badiiy ta'sirni kuchaytiradi. Badiiy uslubda sinonimiya poetik parallelizm, gradatsiya, antiteza bilan ham qo'shilib, matnning ritmik-semantik tuzilishiga xizmat qiladi[4:10]. O'zbek adabiyoti, xususan, she'riyatda sinonimik boylik obraz yaratishning muhim manbasi bo'lib kelgan; bu jarayon tarixiy leksik qatlamlarning qo'shilishi bilan yanada rang-barang tus olgan.

Sinonimiyaning yana bir muhim tomoni — terminologik sohada ko'rinadigan "termin sinonimiyasi"dir. Ilm-fan tili me'yoriylilikni, aniqlikni talab qilgani uchun ko'pincha sinonimiyadan qochishga intiladi, biroq amaliyotda terminlar orasida sinonimik raqobat yuzaga kelishi mumkin. Bu ayniqsa yangi sohalar shakllanayotgan paytda, turli manbalardan kirib kelgan nomlash variantlari mavjud bo'lganda yoki milliy termin yaratish jarayonida kuzatiladi. Natijada bir tushuncha uchun bir necha atama parallel qo'llanadi; vaqt o'tishi bilan ulardan biri standartlashadi, boshqalari esa chekinadi yoki tor doirada saqlanadi. Bu jarayon terminologik siyosat, ilmiy maktablar ta'siri va tarjima an'analari bilan bog'liq bo'lib, sinonimiya masalasini normativ-lingvistik nuqtai nazardan ham dolzarb qiladi[3:9]. O'zbek tilida ham mustaqillik davrida termin yaratish faollashgani, milliy va internatsional variantlarning parallel yurishi termin sinonimiyasini kuchaytirgan omillardan biri sifatida qayd etilishi mumkin; bunday vaziyatda sinonimiyaga baho berish faqat til tizimi bilan emas, balki ilmiy kommunikatsiya qulayligi bilan ham o'lchanadi.

Sinonimiya tahlilida korpus lingvistikasi va hisoblash lingvistikasi yondashuvlari ham tobora muhimlashmoqda. Katta hajmdagi matnlar korpusi asosida sinonimlarning

real qo'llanish chastotasi, tipik kollokatsiyalari, sintaktik ramkalari va registr bo'yicha taqsimoti aniqlanadi. Bu esa sinonimlar orasidagi farqlarni intuitiv emas, empirik ma'lumotlar bilan asoslash imkonini beradi. Masalan, ikki yaqin so'z lug'at ta'rifida deyarli bir xil ko'rinso ham, korpus tahlili ularning turli predmetlar bilan birikishidagi farqni, ma'lum janrlarda ustunligini yoki ma'lum so'zlar bilan barqaror birikmalar hosil qilishini ko'rsatishi mumkin. Bunday kuzatuvlar sinonimiyani "kontekstga bog'liq" hodisa sifatida yanada aniqroq tasvirlaydi[1:9]. O'zbek tilida ham milliy korpuslar rivojlanishi bilan sinonimiya bo'yicha tadqiqotlar yangi bosqichga chiqishi kutiladi; ayniqsa, avtomatik tezauruslar tuzish, mashina tarjimasida ekvivalent tanlash, matnni qayta ifodalash (parafraz) tizimlarida sinonimiyani boshqarish amaliy ahamiyat kasb etadi.

Sinonimlar o'rtasidagi munosabatni belgilovchi omillardan biri — kollokatsion cheklovlaridir. Ba'zi so'zlar ma'no jihatidan yaqin bo'lsa-da, ularning qaysi ot yoki fe'l bilan birikishi tilda an'anaviy me'yor bilan chegaralangan bo'ladi. Masalan, biror fe'lning "yemoq", "tanovul qilmoq", "iste'mol qilmoq" kabi variantlari umumiy semantik yadroga ega bo'lsa-da, ularning qo'llanish doirasi rasmiylik darajasi va birikuvchanligi bilan farqlanadi: "ovqat tanovul qilmoq" kitobiyroq, "dori iste'mol qilmoq" rasmiy-ilmiyroq, "ovqat yemoq" esa betaraf-so'zlashuvga yaqinroq bo'lishi mumkin. Bu farq sinonimlarning "bir-birini to'liq almashtirishi" haqidagi sodda tasavvurni inkor etadi va sinonimiyaning leksik-semantik hamda leksik-grammatik tabiatini yoritadi[5;16].

Sinonimiyaning madaniy-lisoniy o'lchovi ham bor: til jamoasi uchun muhim bo'lgan ijtimoiy tajribalar, qadriyatlar va madaniy konseptlar atrofida sinonimik boylik ko'payishi mumkin. Bu holat ayrim semantik maydonlarda sinonimlar zichligining ortishi bilan ko'zga tashlanadi. Masalan, inson xarakteri, axloqiy baho, ijtimoiy munosabatlarni ifodalovchi so'zlarda konnotativ farqlar ayniqsa nozik bo'ladi; bu esa jamiyatning kommunikativ ehtiyojlari va baholash tizimi bilan bog'liq. Shu nuqtai nazardan sinonimiya tilning faqat "nomlash" funksiyasini emas, balki "baholash" va "munosabat bildirish" funksiyasini ham aks ettiradi[4:5].

O'zbek tilidagi sinonimiya masalasini yoritishda adabiy til va dialektlar o'rtasidagi aloqani ham e'tiborga olish lozim. Dialektal birliklar ko'pincha adabiy til birliklari bilan sinonimik munosabatga kirishadi, biroq ularning qo'llanishi hududiy cheklangan bo'ladi; ba'zan esa badiiy matnda personaj nutqini tabiiylashtirish uchun dialektal sinonimlar kiritiladi. Bu jarayon tilning ijtimoiy qatlamlanishi bilan bog'liq bo'lib, sinonimlarning "me'yoriy" va "cheklangan" registrleri o'rtasidagi farqni namoyon qiladi. Leksikologik

tadqiqotlarda bunday birliklarni qayd etish adabiy tilning boyish mexanizmlarini ham tushuntiradi: ayrim dialektal sinonimlar vaqt o'tishi bilan umumadabiy qatlamlga ko'chishi, ayrimlari esa faqat folklor va og'zaki nutqda saqlanishi mumkin[3:7].

Sinonimiya nazariyasi tarixan turli maktablar doirasida turlicha ta'riflangan bo'lsa-da, zamonaviy qarashlarda uchta asosiy mezon ko'proq tilga olinadi: semantik yaqinlik (umumiy denotativ yadro), qisman almashinuvchanlik (kontekstga bog'liq substitutsiya) va uslubiy/pragmatik farqlanish (konnotativ tafovut). Ushbu mezonlar birgalikda sinonimiyaning tizimli ravishda aniqlashga yordam beradi. Shuningdek, sinonimlar orasidagi munosabatni faqat "so'z-so'z" ko'rinishida emas, balki "ifoda-ifoda" darajasida ham ko'rish kerak: frazeologik sinonimiya (masalan, "ko'ngli to'lmoq" va "mamnun bo'lmoq" kabi), sintaktik sinonimiya (mazmuni yaqin bo'lgan konstruksiyalar) matnning stilistik imkoniyatlarini kengaytiradi. Sintaktik sinonimiya masalasida gaplarning aktual bo'linishi, temarema munosabati, fokusni ajratish kabi omillar ham ta'sir ko'rsatadi; shu bois sinonimiya faqat leksik tanlovga borib taqalmaydi[2:56].

O'zbek tilshunosligida sinonimiya va uslubiyat aloqasi ham alohida e'tibor qozongan. Nutq madaniyati nuqtayi nazaridan sinonimlarni o'rinli tanlash fikr aniqligini, matn ravonligini va kommunikativ ta'sirchanlikni oshiradi. Biroq sinonimlarni noo'rin, registrga mos kelmaydigan tarzda qo'llash sun'iylikka, rasmiyatchilikka yoki aksincha, haddan tashqari soddalik va qo'pol tusga olib kelishi mumkin. Shu sababli sinonimik qatordagi birliklarning uslubiy belgilarini bilish, ularning qo'llanish sharoitini farqlash til o'qitish va tahrir amaliyotida ham muhim hisoblanadi. O'zbek leksikologiyasi bo'yicha tadqiqotlarda sinonimlar nafaqat semantik jihatdan, balki me'yoriy-uslubiy jihatdan ham tasniflanishi zarurligi qayd etiladi[2:79].

Sinonimiya tushunchasining yana bir murakkab qatlami — tarjima nazariyasi bilan bog'liq. Bir tildagi

sinonimik qator ikkinchi tilda aynan shunday tarkibda aks etmasligi mumkin: ba'zi hollarda bir tildagi ikki sinonim ikkinchi tilda bitta birlik bilan beriladi, yoki aksincha. Bu holat konseptualizatsiya farqlari, registr tizimi tafovutlari, madaniy konnotatsiya va kollokatsion cheklolar bilan izohlanadi. Tarjima jarayonida sinonim tanlash ekvivalentlikni ta'minlash bilan birga, matn uslubini ham saqlashga qaratiladi; shu sababli sinonimiya tarjimonning asosiy muammolaridan biri bo'lib qoladi. O'zbek tiliga tarjima amaliyotida ham rasmiy va badiiy matnlar uchun sinonim tanlash strategiyasi turlicha: rasmiy matnda terminologik aniqlik, badiiy matnda esa obrazlilik va konnotatsiya ustuvor bo'lishi mumkin.

Xulosa. Umuman olganda, sinonimiya tushunchasi tilning paradigmatic tizimini, uslubiy qatlamlarini va pragmatik moslashuvchanligini birlashtiruvchi muhim kategoriyadir. U leksik tizimda variantlar ko'pligini ko'rsatibgina qolmay, nutqiy jarayonda tanlov mexanizmlarini ham yoritadi: so'zlovchi muayyan maqsad, vaziyat va auditoriyaga mos holda bir semantik maydon ichidan eng maqbul birlikni tanlaydi. Bu tanlov ma'no aniqligini, baholashni, registrni va matnning umumiy stilistik ohangini belgilaydi. Shuning uchun sinonimiya masalasi leksikologiya doirasida qolib ketmay, uslubiyat, pragmatika, sotsiolingvistika, terminologiya, korpus lingvistikasi va tarjima nazariyasi bilan tutashgan integrativ tadqiqot maydonini hosil qiladi. O'zbek tilshunosligida sinonimiya bo'yicha yaratilgan ilmiy va leksikografik an'analar esa bu hodisaning milliy til taraqqiyotidagi o'rnini ko'rsatadi; kelgusida korpusga asoslangan empirik tadqiqotlar, avtomatik sinonim aniqlash va tezaurus tuzish ishlari bilan bu yo'nalish yanada kengayishi tabiiy[6:95]. Sinonimiya hodisasini chuqur anglash tilning boy imkoniyatlarini to'g'ri ishlatish, ilmiy va badiiy matn sifatini oshirish, shuningdek, tilni o'qitish jarayonida semantik nozikliklarni yetkazish uchun mustahkam nazariy asos bo'lib xizmat qiladi[3:20].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Cruse, D. A. Lexical Semantics. —Cambridge: Cambridge University Press. 1986.
2. Hojiyev, A. O'zbek tili leksikologiyasi. —Toshkent: O'qituvchi. 1996.
3. Lyons, J. Semantics (Vols. 1–2). —Cambridge: Cambridge University Press. 1977.
4. Leech, G. Semantics: The Study of Meaning (2nd ed.). Penguin Books. 1981.
5. Ullmann, S. Semantics: An Introduction to the Science of Meaning. Basil Blackwell. 1962.
6. Rahmatullayev, Sh. O'zbek tilining sinonimlar lug'ati. —Toshkent: Fan. 1975.

Nodirabegim TURSUNOVA,
 Andijon davlat chet tillari instituti
 Ingliz tili va adabiyoti kafedrasida o'qituvchisi f.f.f.d. (PhD)

O'ZBEK LINGVOMADANIYATIDA AYOL OBRAZINING PAREMIOLOGIK TALQINI

Annotatsiya: mazkur maqolada o'zbek paremiologiyasida *yanga* va *ovsin* konseptlarining lingvomadaniy hamda gender jihatlarini tahlil qilinadi. Tadqiqotda maqol va matallar xalq tafakkuri, ijtimoiy qadriyatlar hamda ayol obrazining oilaviy munosabatlar tizimidagi o'rnini aks ettiruvchi muhim manba sifatida qaraladi. Maqollar semantik, pragmatik va lingvomadaniy yondashuv asosida tahlil qilinib, *yanga* va *ovsin* obrazlari orqali ayolning tarbiyaviy, psixologik, kommunikativ hamda xo'jalik funksiyalari ochib beriladi. Shuningdek, ushbu konseptlarning ijobiy va salbiy konnotatsiyalarda namoyon bo'lishi gender bahosining ambivalent xususiyatga egaligini ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari o'zbek paremiologiyasida ayol obrazining ijtimoiy-madaniy talqinini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: o'zbek paremiologiyasi, maqol va matallar, gender lingvistikasi, lingvomadaniyat, qarindoshlik terminlari, *yanga*, *ovsin*, ayol obrazi, turkiy tillar, qiyosiy tahlil.

Аннотация: в данной статье анализируются лингвокультурные и гендерные аспекты концептов *янга* и *овсин* в узбекской паремии. Пословицы и поговорки рассматриваются как важный источник, отражающий народное мышление, социальные ценности и роль женского образа в системе семейных отношений. Паремические единицы исследуются на основе семантического, прагматического и лингвокультурного подходов, что позволяет выявить воспитательные, психологические, коммуникативные и хозяйственные функции женщины через образы *янга* и *овсин*. Кроме того, проявление данных концептов в положительных и отрицательных коннотациях демонстрирует амбивалентный характер гендерной оценки. Результаты исследования способствуют более глубокому пониманию социокультурной интерпретации женского образа в узбекской паремии.

Ключевые слова: узбекская паремия, пословицы и поговорки, гендерная лингвистика, лингвокультура, термины родства, *янга*, *овсин*, образ женщины, тюркские языки, сравнительный анализ.

Annotation: this article examines the linguocultural and gender aspects of the concepts of *yanga* and *ovsin* in Uzbek paremiology. Proverbs and sayings are treated as an important source reflecting folk cognition, social values, and the role of the female image within the system of family relations. Paremiological units are analyzed through semantic, pragmatic, and linguocultural approaches, revealing the educational, psychological, communicative, and household functions of women as represented by the figures of *yanga* and *ovsin*. Furthermore, the manifestation of these concepts in both positive and negative connotations indicates the ambivalent nature of gender evaluation. The findings contribute to a deeper understanding of the sociocultural interpretation of the female image in Uzbek paremiology.

Key words: *uzbek paremiology, proverbs and sayings, gender linguistics, linguoculture, kinship terms, yanga, ovsin, female image, Turkic languages, comparative analysis.*

Kirish. Til — xalqning tarixiy xotirasi, dunyoqarashi va ijtimoiy munosabatlar tizimini aks ettiruvchi muhim madaniy hodisadir. Ayniqsa, paremiologik birliklar — maqol va matallar xalqning asrlar davomida shakllangan tajribasi, axloqiy me'yorlari hamda gender rollari haqidagi tasavvurlarini mujassamlashtiradi. O'zbek tilidagi maqollar orqali oilaviy munosabatlar, qarindoshlik tizimi va ayol obrazining jamiyatdagi o'rne aniq va obrazli tarzda ifodalanadi. O'zbek lingvomadaniyatida *yanga* va *ovsin* tushunchalari nafaqat qarindoshlik atamaları, balki muhim gender konseptlari sifatida ham namoyon bo'ladi. Ushbu obrazlar ayolning oiladagi psixologik, tarbiyaviy,

kommunikativ va xo'jalik faoliyatini ifodalab, oila ichidagi muvozanat va ijtimoiy uyg'unlikning muhim omili sifatida baholanadi. Xususan, *yanga* qizlar uchun yaqin maslahatchi, tarbiyachi va vositachi sifatida talqin qilinsa, *ovsinlar* o'rtasidagi munosabatlar butun oila farovonligi va barqarorligiga ta'sir ko'rsatadi.

Mazkur maqollar tahlili orqali *yanga* va *ovsin* konseptlarining o'zbek paremiologiyasidagi lingvomadaniy mazmuni, gender bahosi va ijtimoiy funksiyalari ochib beriladi. O'zbek tilshunosligida paremiologiya, qarindoshlik terminlari va gender masalalari turli yo'nalishlarda tadqiq etilgan bo'lsa-da, *yanga* va *ovsin* konseptlari alohida

gender birliklari sifatida tizimli ravishda yetarlicha o'rganilmagan. Shunga qaramay, mazkur tadqiqot uchun muhim bo'lgan nazariy va amaliy manbalar mavjud. O'zbek paremiologiyasida yanga va ovsin obrazlari ayolning oiladagi ijtimoiy mavqei, psixologik ta'siri va gender funksiyalarini ifodalovchi muhim konseptual birliklar sifatida namoyon bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili. Tilning paremiologik fondi xalqning milliy-madaniy tajribasi, qadriyatlari hamda ijtimoiy ongida shakllangan stereotipik tasavvurlarni aks ettiruvchi muhim lingvomadaniy manba hisoblanadi. Zamonaviy lingvomadaniyatshunoslikda maqol va matallar kollektiv tafakkur, baholash mezonlari hamda madaniy modellarni ifodalovchi barqaror birliklar sifatida talqin qilinadi.

Gender va til munosabatlari masalalari ko'plab tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Genderning semantik va pragmatik tabiati E. I. Goroshko hamda R. Lakoff tadqiqotlarida asoslangan bo'lib, til birliklarida gender komponentining ifodalanish mexanizmlari yoritiladi. Xususan, Lakoff femin birliklarning baholovchi va stereotipik semantikaga ega bo'lishini ta'kidlaydi [2].

Ayol obrazi va uning til tizimidagi reprezentatsiyasi masalalari paremiologik tadqiqotlarda ham muhim o'rin egallaydi. Z. V. Cherkesova tadqiqotlarida "ayol" konseptining rus paremiologiyasi va frazeologiyasidagi evolyutsiyasi tahlil qilinib, gender stereotiplari, baholovchi semantika hamda madaniy interpretatsiya mexanizmlari ochib beriladi. Tadqiqotchi ayol obrazining til birliklarida tarixiy, ijtimoiy hamda madaniy omillar ta'sirida shakllanishini ko'rsatadi, bu esa paremiologik materialni lingvomadaniy nuqtayi nazardan o'rganishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi [1].

Frazeologik birliklarning stereotipik tabiatini izohlashda B. A. Larin konsepsiyasi alohida ahamiyatga ega. Tadqiqotchining fikricha, turg'un til birliklari stereotipik tafakkur mahsuli bo'lib, ularning semantik yaxlitligi va reproduktivligi milliy ong bilan uzviy bog'liqdir. Ushbu nazariy qarashlar paremiologik birliklarga ham tatbiq etilishi mumkin.

Turkiy tillar materiallari asosida olib borilgan tadqiqotlarda gender stereotiplari til birliklarining lingvomadaniy mazmuni bilan bog'liq ekani qayd etiladi (G. Ismailov). Shu jihatdan, maqol va matallarda ayol obrazi jamiyatning ijtimoiy-madaniy qarashlarini aks ettiruvchi konseptual model sifatida namoyon bo'ladi.

O'zbek paremiologiyasining nazariy asoslari hamda maqollarning semantik va lingvomadaniy xususiyatlari masalalari A. Mamatov, Sh. Rahmatullayev, M. Mirtojyev,

I. Shukurov kabi olimlarning ishlarida keng yoritilgan bo'lib, ushbu tadqiqotlarda maqollar xalq tafakkurining ifodasi sifatida baholanadi hamda ularning tarbiyaviy, axloqiy va ijtimoiy funksiyalariga alohida e'tibor qaratiladi [6,8,9]. Qarindoshlik terminlari va ularning madaniy-ma'noviy yukini tadqiq etish etnolingvistika va lingvomadaniyatshunoslik doirasida muhim ilmiy yo'nalish sifatida shakllangan bo'lib, o'zbek tilida oila va qarindoshlik tizimini ifodalovchi leksik birliklar xalqning ijtimoiy tuzilishi va qadriyatlari bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilingan.

So'nggi yillarda o'zbek tilshunosligida gender lingvistikasi yo'nalishida ham qator ilmiy izlanishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, G. Ochilova ayol obrazining til va madaniyatdagi ifodasini lingvokulturologik yondashuv asosida tahlil qilib, genderni ijtimoiy-madaniy fenomen sifatida talqin etadi [7].

Tahlil va natijalar. O'zbek paremiologik fondida ayol obrazining ifodalanishi tahlil qilinarkan, maqollarda ayolning oila tizimidagi ijtimoiy-psixologik roli bilvosita, ammo semantik jihatdan barqaror mexanizmlar orqali namoyon bo'lishi kuzatiladi. Paremiologik birliklar nafaqat ijtimoiy munosabatlarni aks ettiradi, balki madaniy stereotiplar va kommunikativ me'yorlarni ham kodlashtiradi.

Avvalo, *yanga* obrazi bilan bog'liq maqollar tahlili shuni ko'rsatadiki, yanga qizlar uchun eng yaqin kommunikativ va emotsional tayanch shaxs sifatida talqin qilinadi. Xususan, "Qiz achchig'i — yangaga" maqolida qizning hissiy holati va ichki kechinmalarining onaga emas, aynan yangaga yo'naltirilishi madaniy me'yor sifatida interpretatsiya qilinadi. Mazkur paremiologik model yanganing vositachilik, psixologik yaqinlik hamda ijtimoiy muvozanatni saqlash funksiyalarini ifodalaydi.

Shu bilan birga, "Qizni yanga buzar, yangani tanga buzar" maqolida yanga obraziga nisbatan tanqidiy baho beriladi. Ushbu maqolda yanganing tarbiyaviy ta'siri salbiy konnotatsiyada ifodalanib, ayol obrazining ikkiyoqlama — ijobiy va salbiy jihatlari mavjudligi ko'rsatib beriladi. Bu esa gender konseptining ambivalent xususiyatga egaligini tasdiqlaydi. "Yetim qizning yangasi ko'p" maqolida esa yanga tushunchasi pragmatik va manfaat bilan bog'liq munosabatlar doirasida talqin qilinadi. Ushbu paremiologik birlik orqali jamiyatda ayollararo munosabatlarda ijtimoiy va iqtisodiy manfaat omili mavjudligi ochib beriladi. Yanganing baholovchi va ekspertlik roli "Onasi maqtagan qizni olma, yangasi maqtagan qizdan qolma" maqolida yaqqol namoyon bo'ladi. Bu yerda yanga bahosi onaga nisbatan xolisroq va ishonchliroq deb qaraladi. Mazkur

maqol ayolning tajriba, kuzatuvchanlik va ijtimoiy baholash qobiliyatini ta'kidlaydi.

Ovsin konsepti bilan bog'liq maqollar ayollarning o'zaro munosabatlarining butun oila tizimiga ta'sirini aks ettiradi. "Ovsinlar inoq bo'lsa, og'a-inilar chinoq bo'lmas" maqolida ovsinlar o'rtasidagi kelishmovchilik erkaklarning bir-biriga munosabatlarga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi ifodalanadi. Bu ayollarning bilvosita ijtimoiy kuchga egaligini ko'rsatadi. Bunga zid ravishda, "Og'ayni biriksa, bosh ko'payar, ovsin biriksa, osh ko'payar" maqolida ovsinlar o'rtasidagi ahillik baraka, farovonlik va uy-ro'zg'orning mo'l-ko'lligi bilan bog'lanadi. Bu yerda ayolning xo'jalik yuritish va uyg'unlikni ta'minlashdagi gender roli konseptual darajada mustahkamlanadi.

Maqollar tahlili shuni ko'rsatadiki, *yanga* va *ovsin* o'zbek lingvomadaniyatida faol gender konseptlari bo'lib, ular orqali ayolning tarbiyaviy, psixologik, kommunikativ va xo'jalik funksiyalari ifodalanadi. Ushbu paremiologik birliklar ayolning oila ichidagi bevosita bo'lmagan, ammo kuchli ijtimoiy ta'sirini lingvistik jihatdan tasdiqlaydi.

Shuningdek, turkiy tillar doirasida *yanga*, *kelin*, *ovsin* kabi ayollarga oid qarindoshlik atamaları etnografik va lingvomadaniy nuqtayi nazardan tahlil qilingan ishlarda ham ko'rishimiz mumkin. Masalan, Zhenge atamasi qozoq va qirg'iz tillariga xos bo'lib, aka yoki amaki xotinini bildiradi.

Masalan, qozoq tilida: *Zhenge üydiñ berekesin saqtaydy* ("Yanga uyning barakasini saqlaydi"), qirg'iz tilida: *Zhenge — üydün kütüüchüsü* ("Yanga — uyning parvarishlovchisi"). O'zbek tilida ushbu tushuncha *yanga* shaklida ifodalanadi, masalan: *Yanga kelinlar o'rtasida totuvlikni saqlaydi*. Turk tilida esa *yenge* varianti qo'llanib: *Yenge evin düzenini korur* ("Yanga uyning tartibini saqlaydi") kabi misollarda uchraydi¹. Bu tadqiqotlar mazkur birliklarning oilaviy iyerarxiya, ayollararo munosabat va ijtimoiy mas'uliyatni ifodalovchi konseptual birliklar ekanini ko'rsatadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, o'zbek paremiologiyasida *yanga* va *ovsin* konseptlari ayol obrazining oilaviy va ijtimoiy hayotdagi o'rnini aks ettiruvchi muhim lingvomadaniy birliklar sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu maqollar orqali ayolning oila tizimidagi bevosita bo'lmagan, biroq sezilarli darajada ta'sirchan bo'lgan tarbiyaviy, psixologik, kommunikativ va xo'jalik funksiyalari ifodalanadi. *Yanga* obrazi ko'proq vositachilik, maslahat berish va baholovchi rolda talqin qilinsa, *ovsin* konsepti ayollararo munosabatlar orqali butun oila barqarorligi va farovonligiga ta'sir ko'rsatuvchi ijtimoiy mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

¹ Konyratbayev, Z. G., K. K. Y., Zhanuzak, T., Momynova, B., & Suerkulova, B. (2010). *The Word of Ancestors: Proverbs and Sayings* (Vol. 65). – Astana: Folio.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Cherkasova Z. V. Evolyutsiya kontsepta «Zhenshchina» v paremiologii i frazeologii russkogo yazyka. – Society of Russia: Historical Space, Linguistic Structures and Philosophical Values, 2017. – Vol. 9, № 3. – B. 153–161. – DOI: 10.12731/2077-1770-2017-3-153-161.
2. Goroshko E. I. Gendernaya problematika v yazykovedenii [Elektron resurs]. – Rejim dostupa: <http://www.owl.ru/library/043t.htm> (murojaat qilingan sana: 15.03.2017).
3. Kirilina A. V., Tomskaya M. V. Linguistic gender studies. – Otechestvennye zapiski, 2005. – № 2. 3–4-b. Rejim dostupa: <https://strana-oz.ru/2005/2/lingvisticheskie-gendernye-issledovaniya>
4. Konyratbayev Z. G., Zhanuzak T., Momynova B., Suerkulova B. *The Word of Ancestors: Proverbs and Sayings*. – Astana: Folio, 2010. Vol. 65.
5. Kurochkina I. A., Shakhmatova O. N. *The Problem of Gender and Gender Identity*. – Yekaterinburg: Publishing House of Russian State Pedagogical University, 2014. – Rejim dostupa: https://elar.rspu.ru/bitstream/123456789/5561/1/978-5-8050-0549-8_2014.pdf
6. Mamatov A. O'zbek paremiologiyasi va uning lingvomadaniy asoslari. – Toshkent: Fan, 2000.
7. Ochilova G. Til va Gender: lingvokulturologik tahlil. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2018. 164-b.
8. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 1992.
9. Shukurov I. O'zbek xalq maqollarining semantik-struktur tahlili. – Toshkent: Fan, 1998.
10. Usmonxodjayeva M. Gender tushunchasi va olimlarning gender bo'yicha qarashlari. – Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), 2021. Vol. 1, Issue 4. – ISSN 2181-2454. – Rejim dostupa: www.carjis.org.
11. O'zbek xalq maqollari / Tuzuvchilar: To'ra Mirzayev, Asqar Musoqulov, Bahodir Sarimsoqov; mas'ul muharrir: Sh. Turdimov. – Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati, 2005. 300-b.

Alisher YORBOBOYEV,

Zarmed universiteti,

Chet tillar kafedrası lotin tili o'qituvchisi

E-mail: alisheryorboboyev@gmail.com

LOTIN TILINI TA'LIM JARAYONIGA TALQIN QILISHNING DOLZARB MUAMMOLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada lotin tilini ta'lim jarayoniga tatbiq etishning dolzarb muammolari tahlil qilinadi. Pedagogik metodlarning eskirganligi, darslik va o'quv resurslarining yetishmasligi, o'qituvchilarning malaka darajasidagi tafovutlar, fanlararo integratsiyaning sustligi va o'quvchilarda motivatsiya yetishmasligi kabi masalalar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, muammolarni yechish bo'yicha zamonaviy pedagogik yondashuvlar va interaktiv metodlarning samaradorligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: lotin tili, ta'lim, pedagogik metodlar, motivatsiya, fanlararo integratsiya.

Аннотация: в статье анализируются актуальные проблемы внедрения латинского языка в образовательный процесс. Рассматриваются вопросы устаревших педагогических методов, недостатка учебников и ресурсов, различий в уровне подготовки преподавателей, слабой междисциплинарной интеграции и недостаточной мотивации учащихся. Также подчеркивается эффективность современных педагогических подходов и интерактивных методов для решения этих проблем.

Ключевые слова: латинский язык, образование, педагогические методы, мотивация, междисциплинарная интеграция.

Annotation: this article analyzes the pressing issues of incorporating Latin into the educational process. The study examines outdated teaching methods, insufficient textbooks and learning resources, disparities in teacher qualifications, weak interdisciplinary integration, and lack of student motivation. The effectiveness of modern pedagogical approaches and interactive methods in addressing these challenges is also emphasized.

Key words: Latin language, education, pedagogical methods, motivation, interdisciplinary integration.

Kirish. Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari asrida ta'lim tizimi jamiyat rivojining yetakchi omillaridan biri sifatida ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy kadrlarni tayyorlash jarayonida nafaqat fundamental bilimlar, balki til bilimi, ilmiy terminologiya va fanlararo integratsiya ham muhim o'rin tutadi. Shu nuqtayi nazardan, lotin tilini ta'lim jarayoniga tatbiq etish — tarixiy merosni saqlash bilan birga, ilmiy va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning samarali vositasi hisoblanadi.

Lotin tili qadimiy bo'lishiga qaramay, ko'plab zamonaviy fanlar, xususan tibbiyot, biologiya, farmatsiya, huquq va filologiya sohalari uchun nazariy va amaliy poydevor vazifasini bajaradi. Ilmiy atamalar, kasbiy terminlar va xalqaro standartlar lotin tiliga asoslangan bo'lib, uni o'rganish o'quvchilarga fanlarni chuqurroq anglash, ilmiy manbalarni tushunish va terminologiyani to'g'ri qo'llash imkonini beradi.

Biroq bugungi kunda lotin tilini ta'lim jarayoniga samarali tatbiq etishda bir qator dolzarb muammolar mavjud. Ular orasida pedagogik metodlarning eskirganligi, o'quv resurslari va darsliklarning yetarli emasligi, o'qituvchilarning zamonaviy metodikaga tayyor emasligi, fanlararo integratsiyaning sustligi va o'quvchilarda motivatsiya yetishmasligi alohida ahamiyat kasb etadi. Shu sababli lotin tilini o'rgatishdagi muammolarni

aniqlash va ularni yechish yo'llarini izlash dolzarb vazifa hisoblanadi.

Bundan tashqari, lotin tilini o'rgatishning dolzarbligi faqat akademik bilim bilan cheklanmaydi. Bu til o'quvchilarda mantiqiy va tizimli fikrlash ko'nikmalarini shakllantiradi, so'z yasalishi va grammatik tuzilishni chuqur anglash imkonini beradi. Shu bilan birga, xalqaro ilmiy va kasbiy maydonda faoliyat yuritadigan mutaxassislar uchun lotin tilini bilish nafaqat ustunlik, balki zaruratdir. Shu nuqtayi nazardan, maqolada lotin tilini ta'lim jarayoniga tatbiq etishning dolzarb muammolari, ularning sabablari va yechish yo'llari tahlil qilinadi, shuningdek zamonaviy pedagogik yondashuvlar va innovatsion texnologiyalar yordamida bu muammolarni yengish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

Asosiy qism

1. Pedagogik metodlarning eskirganligi

Lotin tilini o'qitishda asosiy muammolardan biri an'anaviy pedagogik yondashuvning samarador emasligidir. Ko'plab darslarda grammatika qoidalari yodlatish va so'zlarni tarjima qilish asosiy metod sifatida qo'llanadi. Natijada o'quvchilar tilga qiziqish bildirmaydi va o'rganish jarayoni qiyinchilik tug'diradi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida interaktiv metodlar, multimedia vositalari va onlayn platformalar yordamida

lotin tilini o'qitish samaradorligini oshirish mumkin. Masalan, tibbiyot yo'nalishida anatomik atamalarni 3D modellar orqali o'rganish, filologiya fanida lotin matnlarini interaktiv tarzda tahlil qilish o'quvchilarning qiziqishini kuchaytiradi.

2. Darslik va o'quv resurslarining yetishmasligi

Lotin tilini o'qitishda qo'llaniladigan darsliklar ko'pincha qadimgi uslubda yozilgan bo'lib, o'quvchilarni amaliy bilim bilan ta'minlay olmaydi. Shuningdek, elektron va interaktiv resurslar yetarli emas.

Yaxshi darsliklar va qo'llanmalar o'quvchilarga terminlarni kontekstda o'rganish, so'z yasashini tushunish va til tuzilishini amaliy tarzda qo'llash imkonini berishi kerak. Shu bilan birga, onlayn testlar, video darslar va interaktiv mashqlar orqali bilimlarni mustahkamlash samarali bo'ladi.

3. O'qituvchilarning malaka darajasi

Lotin tilini samarali o'qitish o'qituvchilarning yuqori malakasiga bog'liq. Biroq ko'plab o'qituvchilar zamonaviy pedagogik metodlar va interaktiv texnologiyalarni qo'llash bo'yicha yetarli tayyorgarlikka ega emas. Shu sababli o'qituvchilarni malaka oshirish kurslari, seminarlar va amaliy treninglar bilan ta'minlash dolzarb vazifa hisoblanadi.

4. Fanlararo integratsiyaning sustligi

Lotin tili ko'plab fanlar bilan uzviy bog'liq bo'lsa-da, ta'lim jarayonida bu integratsiya yetarlicha amalga oshirilmaydi. Masalan, tibbiyot va biologiya fanlarida lotin terminologiyasini o'rganish o'quvchilarning nazariy bilimini amaliyotga bog'lashga yordam beradi. Filologiya va tarix fanlari bilan bog'liq mashg'ulotlar esa ilmiy tafakkur va mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi.

5. Motivatsiya va qiziqish yetishmasligi

O'quvchilarda lotin tiliga qiziqish yetarli darajada shakllanmaganligi ham dolzarb muammo hisoblanadi. Bu, asosan, tilning murakkabligi, amaliy qo'llanmalarining kamligi va darslarning interaktiv bo'lmashligi bilan bog'liq. Shu sababli o'quvchilarning qiziqishini oshirish uchun ilmiy loyihalar, o'yinlar, amaliy mashg'ulotlar va interaktiv darslar tashkil etish muhimdir.

Lotin tilini ta'lim jarayoniga tatbiq etish bugungi kunda dolzarb va muhim masala hisoblanadi. Ushbu jarayonda asosiy muammolar quyidagilardan iborat: pedagogik metodlarning eskirganligi, darslik va elektron resurslarning yetishmasligi, o'qituvchilarning malaka darajasidagi tafovutlar, fanlararo integratsiyaning sustligi va o'quvchilarda motivatsiya yetishmasligi. Ushbu muammolarni yechish uchun zamonaviy pedagogik yondashuvlar, interaktiv metodlar, amaliy mashg'ulotlar, malaka oshirish kurslari va fanlararo integratsiyani kuchaytirish zarur. Shu orqali o'quvchilarning ilmiy va kasbiy salohiyati oshadi, tilni o'rganish jarayoni samarali bo'ladi, va ular xalqaro miqyosda raqobatbardosh kadrlar sifatida shakllanadi.

Lotin tilini ta'lim jarayoniga tatbiq etish masalasini ilmiy nuqtayi nazardan yanada chuqurlashtirish uchun uni lingvodidaktik va sotsiopedagogik fenomen sifatida talqin qilish maqsadga muvofiqdir. Avvalo, lotin tilini o'qitish jarayonini tarixiy-filologik merosni uzatish mexanizmi emas, balki terminologik tafakkurni shakllantirish vositasi sifatida ko'rish zarur. Ilmiy terminologiyaning katta qismi lotin va yunon ildizlariga asoslanganligi sababli, lotin tilini bilish talabalarda so'z yasash modellari, affiksatsiya tizimi va semantik strukturalarni chuqur anglash imkonini beradi. Bu esa ularning kasbiy nutq kompetensiyasini shakllantirishda metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, lotin tilini o'qitish epistemologik ahamiyatga ham ega. U ilmiy tushunchalarning shakllanish tarixini ochib beradi, terminlarning etimologik ildizini anglash orqali talabada tushunchaviy tafakkur tizimini rivojlantiradi. Masalan, tibbiyot yoki biologiya yo'nalishida lotin terminlarini o'zlashtirish nafaqat nomlarni yodlash, balki morfemik tahlil asosida ma'noni konstruktiv ravishda anglash jarayonidir. Bu esa konstruktivistik ta'lim nazariyasi bilan uyg'unlashadi. Lotin tilini samarali talqin qilish o'quvchilarning intellektual rivojlanishiga xizmat qilishi, ilmiy dunyoqarashini kengaytirishi va kasbiy faoliyatga puxta tayyorlashga imkon berishi bilan dolzarb ahamiyat kasb etadi. Shu bois lotin tilini ta'lim jarayoniga tatbiq etish, zamonaviy pedagogik metodlar bilan boyitish va motivatsiyani oshirish — bugungi ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurahmonov G', Mahmudov N. Tilshunoslikka kirish. — Toshkent: O'qituvchi, 2015.
2. Omonturdiyev A. Lotin tili va tibbiy terminologiya asoslari. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
3. Safarov Sh. Zamonaviy ta'lim metodlari va innovatsiyalar. — Toshkent: Innovatsiya, 2020.
4. Akbarov A.A. Xorijiy tillarni o'qitish metodikasi. — Toshkent: O'qituvchi, 2018.
5. Jalolov J.J. Chet tillarni o'qitish metodikasi. — Toshkent: O'qituvchi, 2016.
6. Internet manbalari: lotin tili, pedagogik innovatsiyalar va ta'lim texnologiyalari bilan bog'liq elektron resurslar.

Aktam MURATZAYEV,

Zarmed universiteti, Chet tillar kafedrası lotin tili o'qituvchisi

E-mail: aktammurtazayev@gmail.com

TA'LIM TIZIMIDA LOTIN TILINI O'RGATISHNING DOLZARBLIGI

Annotatsiya: mazkur ilmiy maqolada bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida lotin tilini o'qitishning zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rni, ahamiyati va dolzarbligi chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida lotin tilini o'qitishda kommunikativ yondashuv, innovatsion pedagogik texnologiyalar, raqamli platformalar hamda madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini shakllantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: lotin tili, zamonaviy ta'lim, innovatsion metodlar, kommunikativ yondashuv, madaniyatlararo muloqot, raqamli texnologiyalar.

Annotation: this scientific article examines the significance and relevance of teaching Latin in the modern education system under the conditions of globalization and digital transformation. The study focuses on contemporary approaches to Latin language teaching, including communicative methodology, innovative pedagogical technologies, digital learning platforms, and the development of intercultural communicative competence.

Key words: Latin language, modern education, innovative methods, communicative approach, intercultural communication, digital technologies.

Аннотация: в данной научной статье рассматривается значение и актуальность преподавания латинский языка в условиях глобализации и цифровизации современного образовательного пространства. Особое внимание уделяется использованию коммуникативного подхода, инновационных педагогических технологий, цифровых образовательных ресурсов, а также формированию межкультурной коммуникативной компетенции обучающихся.

Ключевые слова: латинский язык, современное образование, инновационные методы, коммуникативный подход, межкультурное общение, цифровые технологии.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimi jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishi, globallashuv jarayonining kuchayishi hamda xalqaro hamkorlikning kengayishi ta'lim mazmuniga yangicha yondashuvni talab etmoqda. Shu jarayonda o'quvchilarning bilim doirasini kengaytirish, ularni zamonaviy va raqobatbardosh mutaxassis sifatida shakllantirish muhim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Bunda xorijiy tillarni, ayniqsa ilm-fan va madaniyat tarixida muhim o'rin tutgan lotin tilini o'rganish alohida ahamiyat kasb etadi.

Lotin tili qadimiy tillardan biri bo'lishiga qaramay, bugungi zamonaviy ta'lim tizimida ham o'z dolzarbligini saqlab kelmoqda. U asrlar davomida ilm-fan, tibbiyot, huquq, falsafa va madaniyatning asosiy tili bo'lib xizmat qilgan. Hozirgi kunda ham ko'plab ilmiy atamalar, tushunchalar va terminlar lotin tiliga asoslanganligi sababli, bu tilni bilish zamonaviy bilimlarni chuqurroq anglash imkonini beradi.

Shuningdek, lotin tilini o'rganish o'quvchilarda tilshunoslikka bo'lgan qiziqishni oshiradi, ularning til tuzilishi, so'z yasalishi va grammatik qonuniyatlarni anglash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu esa nafaqat lotin tilini, balki boshqa xorijiy tillarni o'rganishda ham mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi. Zamonaviy ta'lim jarayonida

lotin tili fanlararo integratsiyani ta'minlovchi muhim vosita sifatida qaralmoqda.

Bugungi kunda ta'lim tizimiga joriy etilayotgan innovatsion texnologiyalar, interaktiv metodlar va raqamli resurslar lotin tilini o'qitish samaradorligini yanada oshirmoqda. Shu sababli lotin tilini o'rganish masalasi zamonaviy ta'limning dolzarb yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Asosiy qism. Avvalo, lotin tilining boshqa tillar rivojida o'rni haqida to'xtalib o'tish lozim. Lotin tili ko'plab Yevropa tillarining, xususan ingliz, fransuz, ispan, portugal va italyan tillarining shakllanishiga asos bo'lgan. Ushbu tillardagi ilmiy, texnik va ijtimoiy-siyosiy terminlarning katta qismi lotin tilidan kelib chiqqan. Shu sababli lotin tilini o'rganish o'quvchilarning xorijiy tillarni tezroq va osonroq o'zlashtirishiga yordam beradi, ularning leksik bilimlarini boyitadi.

Ikkinchidan, zamonaviy ta'lim tizimida lotin tili professional fanlar bilan uzviy bog'liqdir. Ayniqsa, tibbiyot va farmatsiya sohalarida lotin tilini bilish majburiy hisoblanadi. Inson anatomiyasi, kasallik nomlari, dori vositalari va retseptlar lotin tilida ifodalanadi.

Shu bois bo'lajak shifokor, farmatsevt va biolog mutaxassislar uchun lotin tili kasbiy faoliyatning ajralmas

qismidir. Lotin tilini chuqur o'zlashtirgan talaba ilmiy manbalarni o'qishda va xalqaro tajribani o'rganishda katta ustunlikka ega bo'ladi.

Uchinchidan, lotin tili huquqshunoslik va ijtimoiy fanlarda ham muhim ahamiyatga ega. Huquqiy atamalar, qadimgi qonunlar va xalqaro huquq tushunchalarining ko'plari lotin tiliga asoslangan. Bu esa huquq sohasi vakillaridan lotin tilini bilishni talab etadi.

Lotin tilini o'rganish huquqiy tafakkurni shakllantirishga, tushunchalarni aniq va mantiqiy anglashga yordam beradi.

Shuningdek, lotin tilini o'rganish o'quvchilarning mantiqiy fikrlash, tahlil qilish va xulosalash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Lotin tilining grammatik tizimi qat'iy qoidalarga asoslangan bo'lib, bu o'quvchilardan diqqat va aniqlikni talab qiladi. Natijada o'quvchilar boshqa fanlarni o'rganishda ham intizomli va tizimli ishlashga odatlanadilar.

Zamonaviy ta'lim jarayonida lotin tilini o'qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Interaktiv darslar, multimedia vositalari, elektron lug'atlar va onlayn platformalar orqali lotin tilini o'rganish samaradorligi oshmoqda. Bu esa o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini kuchaytirib, bilimlarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, bugungi zamonaviy ta'lim tizimi jarayonida lotin tilini o'rgatish muhim ilmiy, amaliy va tarbiyaviy ahamiyatga ega.

Lotin tili nafaqat qadimgi til sifatida tarixiy merosni o'rganish vositasi, balki zamonaviy fan va kasblar uchun mustahkam nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Uni o'rganish orqali o'quvchilar ilmiy terminologiyani to'g'ri anglaydi, fanlararo bog'liqlikni chuqurroq tushunadi hamda bilimlarini tizimli ravishda mustahkamlaydi.

Bugungi kunda lotin tilini o'qitishda raqamli texnologiyalar va onlayn platformalar muhim rol o'ynamoqda. Masalan, interaktiv darsliklar, elektron lug'atlar, mobil ilovalar (Duolingo, Memrise kabi) va virtual laboratoriyalar orqali o'quv jarayoni samaradorligi oshiriladi. Bu o'quvchilarga mustaqil tadqiqot olib borish, terminologiyani o'zlashtirish va fanlararo bog'liqlikni chuqurroq tushunish imkonini beradi.

Lotin tilini o'rganish nafaqat lingvistik bilimlarni, balki tarixiy va madaniy tushunchalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. O'quvchilar qadimgi Rim madaniyati, falsafasi

va huquqiy an'analari bilan tanishib, madaniyatlararo kommunikatsiya ko'nikmalarini mustahkamlashadi. Bu esa ularni global ta'lim va ilmiy muloqot maydonida samarali faoliyat yuritishga tayyorlaydi.

Lotin tili zamonaviy ta'lim tizimida ko'plab kasbiy fanlar bilan uzviy bog'liqdir. Ayniqsa, tibbiyot, farmatsiya, biologiya va huquqshunoslik sohalarida lotin tilini bilish ilmiy terminologiyani aniq tushunish, xalqaro manbalarni o'rganish va professional faoliyatda ustunlikka erishish imkonini beradi. Shu bilan birga, lotin tili boshqa xorijiy tillarni tezroq o'zlashtirish uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda interaktiv darslar, gamifikatsiya, onlayn viktorinalar va loyihaviy ishlardan foydalanish o'quvchilarning fanlarga qiziqishini oshiradi. Shu bilan birga, bu metodlar o'quvchilarning analitik fikrlash, diqqat va aniqlikni talab qiluvchi ko'nikmalarini rivojlantiradi hamda o'rganish jarayonini qiziqarli va samarali qiladi.

Lotin tilini chuqur o'zlashtirish o'quvchilarga ilmiy terminologiyani to'g'ri tushunish, fanlararo bog'liqlikni anglash va bilimlarni tizimli shakllantirish imkonini beradi. Bu ko'nikmalar nafaqat til o'rganishda, balki professional faoliyat va boshqa fanlarni o'zlashtirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, lotin tili zamonaviy ta'limning ilmiy, amaliy va tarbiyaviy jihatdan dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Lotin tilini ta'lim jarayoniga tatbiq etish masalasi faqat metodik muammo emas, balki ilmiy-epistemologik, lingvokognitiv va kompetensiyaviy yondashuvlarni o'zida mujassamlashtirgan kompleks pedagogik jarayondir. Uni zamonaviy ta'lim paradigmasi asosida qayta talqin qilish, nazariy va amaliy jihatdan chuqur asoslash, lotin tilining dolzarbligini yangi ilmiy kontekstda namoyon etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Lotin tilini o'zlashtirish o'quvchilarning mantiqiy va analitik fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi, diqqat va aniqlikni talab etuvchi ishlarga mas'uliyat bilan yondashishga o'rgatadi. Bu ko'nikmalar esa nafaqat til o'rganishda, balki boshqa fanlarni o'zlashtirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, tibbiyot, farmatsiya, biologiya, huquqshunoslik va filologiya sohalarida tahsil olayotgan talabalar uchun lotin tilini bilish kasbiy muvaffaqiyatning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ishmuhamedov R.J., Yo'ldoshev J.G'. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. — Toshkent: Fan, 2017.
2. Abdurahmonov G', Mahmudov N. Tilshunoslikka kirish. — Toshkent: O'qituvchi, 2015.
3. Omonturdiyev A. Lotin tili va tibbiy terminologiya asoslari. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
4. Safarov Sh. Zamonaviy ta'lim metodlari va innovatsiyalar. — Toshkent: Innovatsiya, 2020.
5. Akbarov A.A. Xorijiy tillarni o'qitish metodikasi. — Toshkent: O'qituvchi, 2018.
6. Jalolov J.J. Chet tillarni o'qitish metodikasi. — Toshkent: O'qituvchi, 2016.
7. Internet manbalari: lotin tili, ta'lim texnologiyalari va pedagogik innovatsiyalarga oid elektron resurslar.

Farxod FAYZULLAYEV,

Zarmed universiteti, Chet tillar kafedrası lotin tili o'qituvchisi

Email: fajzullaevfarhod71@gmail.com

Otabek ISAKOV,

Zarmed Universiteti, Chet tillar kafedrası ingliz tili fani o'qituvchisi.

Email: isakov_uz1@mail.ru

KASALLIKLAR VA ANATOMIK TERMINLARNING KELIB CHIQISHI

Annotatsiya: ushbu maqolada kasalliklar va anatomik terminlarning kelib chiqishi tarixiy va ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tibbiy terminologiyaning shakllanishida qadimgi mifologik tasavvurlar, yunon va rim tibbiy maktablari, shuningdek, Sharq tabobati namoyandalarning o'rnini yoritilgan. Maqola tibbiyot talabalari va sohaga qiziquvchilar uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: mifologiya, tibbiyot tarixi, anatomik terminlar, kasalliklar etimologiyasi, yunon-lotin terminologiyasi, Gippokrat, Galen, Ibn Sino.

Аннотация: в данной статье проводится историко-научный анализ происхождения заболеваний и анатомических терминов. Освещается роль древних мифологических представлений, греческой и римской медицинских школ, а также вклад представителей восточной медицины в формирование медицинской терминологии. Статья предназначена для студентов медицинских вузов и всех, кто интересуется историей медицины.

Ключевые слова: мифология, история медицины, анатомические термины, этимология заболеваний, греко-латинская терминология, Гиппократ, Гален, Ибн Сина.

Annotation: this article provides a historical and scientific analysis of the origin of diseases and anatomical terminology. It highlights the role of ancient mythological concepts, Greek and Roman medical schools, as well as the contributions of Eastern medical scholars in the development of medical terminology. The article is intended for medical students and readers interested in the history of medicine.

Key words: mythology, history of medicine, anatomical terms, etymology of diseases, Greek-Latin terminology, Hippocrates, Galen, Ibn Sina

Tibbiyot tili insoniyat madaniyati va tafakkuri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, uning ildizlari qadimgi mifologik tasavvurlar, diniy e'tiqodlar va dastlabki ilmiy qarashlarga borib taqaladi. Bugungi kunda ishlatilayotgan ko'plab anatomik va klinik terminlar faqatgina ilmiy tushuncha emas, balki tarixiy, falsafiy va madaniy qatlamlarni ham o'zida mujassam etadi. Ushbu maqolada kasalliklar va anatomik terminlarning kelib chiqishi mifologik qarashlardan boshlab zamonaviy ilmiy tibbiyotgacha bo'lgan jarayonda tahlil qilinadi.

Qadimgi mifologik dunyoqarashda kasallik inson tanasidagi biologik buzilish sifatida emas, balki g'ayritabiiy kuchlarning ta'siri natijasi sifatida talqin qilingan. Ibtidoiy jamiyatlarda odamlar kasallik sababini ko'z bilan ko'rib, ilmiy yo'l bilan aniqlay olmaganlari uchun uni xudolar, ruhlar yoki jinlar bilan bog'lashgan. Kasallik ko'pincha insonning xatti-harakati, gunohi yoki ilohiy qonunlarni buzganiga berilgan jazo deb hisoblangan.

Qadimgi yunon mifologiyasida ayrim xudolar kasallik yuboruvchi va uni davolovchi ikki tomonlama kuchga ega bo'lgan. Masalan, Apollon ba'zan o'lat va vabo tarqatuvchi, ba'zan esa shifo beruvchi xudo sifatida tasvirlangan. Bu holat qadimgi inson ongida kasallik va davolanish tushunchalari bir-biridan ajralmaganini ko'rsatadi. Asklepiy esa shifobaxsh kuch timsoli bo'lib, uning nomi keyinchalik tibbiyot ramziga aylangan.

Qadimgi Misr va Mesopotamiya mifologiyasida kasalliklar ko'pincha yovuz ruhlarning tanaga kirib olishi bilan izohlangan. Shu sababli davolash jarayonida nafaqat o'simliklar va tabiiy vositalar, balki sehrli marosimlar, duo va afsunlar ham qo'llanilgan. Bu davrda shifokor va kohin obrazlari bir-biriga juda yaqin bo'lgan. Shunday qilib, qadimgi mifologiyada kasallik tushunchasi ilmiy emas, ramziy va diniy xarakterga ega bo'lib, aynan shu qarashlar keyinchalik tibbiyotning shakllanishi uchun dastlabki paydevor vazifasini bajargan.

Mifologik obrazlar inson tafakkurining dastlabki bosqichlarida atrof-muhitni anglash va izohlashning muhim vositasi bo'lgan. Ushbu obrazlar keyinchalik ilmiy, xususan tibbiyot terminologiyasining shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Dastlab miflar orqali ifodalangan tushunchalar vaqt o'tishi bilan ilmiy atamalariga aylangan va ramziy ma'nosini qisman saqlab qolgan.

Qadimgi yunon va rim mifologiyasida inson tanasi va uning faoliyatiga o'xshatmalar orqali nom berish keng tarqalgan edi. Masalan, kuch va tayanch timsoli bo'lgan Atlas obrazi asosida bo'yin umurtqalarining birinchisi "atlas" deb nomlangan. Bu atama umurtqaning bosh suyagini ko'tarib turish vazifasini ramziy tarzda ifodalaydi. Xuddi shuningdek, "Axilles payi" atamasi mifologik qahramon Axillesning zaif nuqtasi haqidagi rivoyatdan kelib chiqqan bo'lib, bugungi tibbiyotda

tanadagi eng mustahkam, ammo jarohatlanishga moyil payni anglatadi.

Mifologik obrazlar nafaqat anatomik, balki klinik terminologiyada ham aks etgan. Masalan, yunon mifologiyasidagi uyqu xudosi Gipnos nomi "gipnoz" atamasining shakllanishiga asos bo'lgan. Bu holat inson psixik holatlarini tushuntirishda ham ramziy tasavvurlardan foydalanilganini ko'rsatadi. Shuningdek, "panika" so'zi Pan xudosining kutilmagan qo'rquv uyg'otuvchi obrazidan kelib chiqqan.

Bunday terminlar ilmiy tilda faqat nomlash vositasi bo'lib qolmay, balki tarixiy-madaniy xotirani ham saqlab qoladi. Mifologik obrazlar asosida yaratilgan atamalar murakkab ilmiy tushunchalarni yodda saqlashni osonlashtiradi va tibbiy ta'lim jarayonida didaktik ahamiyatga ega bo'ladi.

Mifologik qarashlardan ilmiy tibbiyotga o'tishda qadimgi Yunon va Rim olimlarining hissasi beqiyosdir. Gippokrat kasalliklarni ilohiy jazodan ajratib, ularni tabiiy sabablar bilan izohlashga harakat qilgan.

Gippokrat maktabida kasalliklar to'rt suyuqlik — qon, balg'am, sariq va qora o't muvozanati buzilishi natijasida yuzaga keladi degan nazariya ilgari surilgan. Bu nazariya bugungi ilmiy mezonlarga mos kelmasa-da, kasalliklarni mantiqiy asosda tushuntirishga yo'l ochgan.

Inson hayoti va madaniy tajribasi bilan bog'liq ramzlar ham anatomik terminologiyada aks etgan. Masalan, "cor" (yurak) ko'pincha hayot, markaz va muhimlik ramzi sifatida qaralgan. Shu sababli yurak bilan bog'liq terminlar nafaqat biologik a'zoni, balki hayotiy ahamiyatga ega markaziy tuzilmani anglatadi. "Pelvis" atamasi esa lotincha "idish" degan ma'noni bildiradi va tos suyagining ichki a'zolari tutib turuvchi shakliga ishora qiladi.

Shuningdek, mexanik buyumlar asosida yaratilgan terminlar ham mavjud. "Fibula" so'zi qadimgi Rimda kiyimlarni tutib turuvchi ilgak nomi bo'lgan bo'lib,

keyinchalik oyoqdagi ingichka suyak shu nom bilan atalgan. Bu holat anatomik tuzilmalarning vazifasi va shaklini kundalik hayotdagi buyumlar bilan qiyoslash natijasida yuzaga kelganini ko'rsatadi.

O'rta asrlar davrida tibbiyot ilmiy va diniy qarashlar bilan chambarchas bog'langan. Bu davrda ko'plab Yevropa mamlakatlarida kasalliklar nafaqat tabiiy jarayon, balki ilohiy jazoning natijasi sifatida talqin qilingan. Shifokorlarning asosiy vazifasi nafaqat tanani davolash, balki ruhiy va diniy holatni saqlash bo'lgan. Shuning uchun kasalliklar ko'pincha gunoh, xudolarga nisbatan e'tiqod yoki shaxsiy axloq bilan bog'langan deb hisoblangan.

Shu bilan birga, O'rta asr ilmiy tibbiyotining rivojlanishiga Sharq tabobati namoyandalari ham katta ta'sir ko'rsatgan. Xususan, Ibn Sino (Avitsenna)ning asarlari, ayniqsa "*Tib qonunlari*", Yevropa universitetlarida tibbiyot fanining asosiy manbai sifatida o'rganilgan. Ibn Sino kasalliklarni tabiaty sabablar bilan izohlashga harakat qilgan, har bir kasallikning etiologiyasi va davolash usullarini tizimli ravishda bayon qilgan. Bu yondashuv O'rta asrlardagi diniy asosli tibbiy qarashlarni ilmiy asos bilan uyg'unlashtirishga xizmat qilgan.

Ba'zi kasalliklar esa ularni birinchi bo'lib tavsiflagan olimlar nomi bilan ataladi (masalan, Parkinson kasalligi). Bu holat tibbiyot tarixida shaxs omilining ahamiyatini ko'rsatadi. Kasalliklar va anatomik terminlarning kelib chiqishi insoniyat tafakkurining rivojlanish bosqichlarini aks ettiradi. Mifologiyadan boshlangan ramziy tasavvurlar asta-sekin ilmiy asoslangan terminologiyaga aylangan. Bugungi tibbiyot tili — bu faqatgina ilmiy aloqa vositasi emas, balki tarix, madaniyat va mifologiyaning tirik yodgorligidir. Terminlarning kelib chiqishini bilish shifokor va talabalar uchun nafaqat bilimni chuqurlashtiradi, balki tibbiyotga bo'lgan dunyoqarashni ham kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Gippokrat. Tanlangan asarlar. — Toshkent: Ibn Sino nomidagi nashriyot, 1993.
2. Galen K. On the Usefulness of the Parts of the Body. — Ithaca: Cornell University Press, 1968.
3. Ibn Sino. Tib qonunlari (Al-Qanun fi't-Tibb). — Toshkent: Fan, 1981.
4. Vesalius A. De humani corporis fabrica. — Basel, 1543.
5. Porter R. The Greatest Benefit to Mankind: A Medical History of Humanity. — London, 1997.
6. Aminovna, Yunusova Diyora, Fayzullayev Farxod Ubaydullayevich, and Radjabov Jamol Tog'aymurodovich. "The development of speech activity in students." *International Journal on Integrated Education* 2.4 (2020): 95-97.
7. Fayzullaev F. U. The Role of Critical Thinking in Learning a Foreign Language // *JournalNX*. — 2021. — T. 7. — №. 1. — C. 68-70.
8. Otabek Isakov. Veterinariya va tibbiyot terminlarining o'zbek, rus va ingliz tillarida qiyosiy tahlili: lingvistik xususiyatlar, tarjima strategiyalari va standartlashtirish masalalari, 2022. *Journal of education, ethics and value* 4 (no. 11), 180-184
9. Рафиева Бунафаша Рустамовна, Исаков Отабек Мавланович English teaching methods // *Евразийский научный журнал*. 2020. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/english-teaching-methods> (дата обращения: 19.01.2026).
10. Isakov, O. (2025). VETERINARIYA VA TIBBIYOT SOHASIDAGI INGLIZ-O'ZBEK TERMINLARNING MORFOLOGIK VA SEMANTIK XUSUSIYATLARI: QIYOSIY TAHLILI. *Modern Science and Research*, 4(11), 846–849. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/139693>

Salohiddin RAHMONOV,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
Samarqand kampusi katta o'qituvchisi

SAMARQAND O'G'UZLARIGA XOS SO'Z YASALISHINING AYRIM MASALALARI

Annotatsiya: ushbu maqolada Samarqand viloyati o'g'uz shevalarida so'z yasashiga oid ma'lumotlar beriladi. Unga ko'ra so'z yasashining turli usullari eroniy o'g'uz shevasi vakillari turkman, chandir o'g'uz shevalari vakillarining nutqida uchraydigan turli semantik mavzudagi so'zlar keltiriladi.

Kalit so'zlar: *lug'at, sheva, lahja, yasama so'zlar, qo'shma so'zlar, o'g'uz shevasi, xalq og'zaki ijodi.*

Аннотация: в данной статье приводятся сведения о словообразовании в огузских говорах Самаркандской области. В соответствии с этим рассматриваются различные способы словообразования, а также приводятся слова различных семантических тематик, встречающиеся в речи носителей иранского огузского говора, представителей туркменских и чандирских огузских говоров.

Ключевые слова: *словарь, говор, диалект, производные слова, сложные слова, огузский говор, устное народное творчество.*

Annotation: this article provides information on word formation in the Oghuz dialects of the Samarkand region. Accordingly, various methods of word formation are illustrated through words belonging to different semantic fields found in the speech of representatives of the Iranian Oghuz dialect, as well as the Turkmen and Chandir Oghuz dialects.

Key words: *vocabulary, dialect, vernacular, derived words, compound words, Oghuz dialect, folklore.*

Ma'lumki, necha ming yillik tarixga ega milliy-madaniy merosimizni, mumtoz adabiyotimizni har tomonlama o'rganish, tadqiq qilish hozirda eng dolzarb masalalardan biri bo'lib kelmoqda. Bejizga Prezidentimiz Sh. Mirziyoyev: "Tan olish kerakki, biz ana shunday bebaho merosga faqat tarixiy yodgorlikka qaraganday munosabatda bo'lib kelmoqdamiz. Bunday tengsiz boylikni amaliy hayotimizga tatbiq etishda beparvolik va e'tiborsizlikka yo'l qo'ymoqdamiz... Buyuk ajdodlarimizning betakror va noyob ilmiy-ma'naviy merosi biz uchun doimiy harakatdagi hayotiy dasturga aylanishi kerak. Bu o'lmas meros hamisha yonimizda bo'lib, bizga doimo kuch-quvvat va ilhom bag'ishlashi lozim", – deya ta'kidlamaganlar [1.].

"Shevalar o'zbek milliy tilining tarkibiy qismi sifatida adabiy tilning shakllanishi uchun material asos bo'lib xizmat qiladi. Hozirga qadar milliy tillar bo'yicha olib borilayotgan tadqiqotlar u yoki bu darajada shevalar ma'lumotlarisiz amalga oshirilmaydi. Til tuzilmasining barcha xususiyatlarini qayd qilish va asoslashda sheva faktlari e'tiborga olinadi yoki nazarda tutiladi" [2.,8].

Adabiy tilda yasalgan so'zlarning jozibadorligi ilmiylashgan holda gavdalansa, shevalardagi so'z yasashi tayyorligicha samimiy holda xalqning turmush tarziga oid turli kichik mavzular asosida quriladi. Shevalardagi so'z yasashida morfemik jihatdan ajralmas bir qo'shma so'z turli emotsional voqelik asosida yoki so'zlarning yasashidagi boshqa oddiy tushunchalarga bog'lanishi mumkin.

Biz ushbu ishimizda Samarqand shahrida istiqomat qiluvchi o'g'uz shevasida so'zlashuvchi nutqiga xos jarayonlarni imkon darajasida yoritishga harakat qilamiz. Samarqand shahrida istiqomat qiluvchi o'g'uzlar mahalliy

aholi nutqida eronilar (ularning avlodlari asli eronlik – ozarlar hisoblanadi), urganjilar(asli urganchliklar), turkmanlar (bularning bir qismi asli Gurlan tumanidan bo'lib, ma'lum bir sabab bilan Turkmanistonning Xidirali degan joyiga ko'chib o'tib, keyin Samarqandga kelganlar, ikkinchi qismi esa Ashxobod atrofidan kelgan turkmanlar) singari nomlar bilan ataladi

Shunday so'zlar borki, ularning ma'nosi bir xil bo'lsa-da, yasashi turlicha: juftlanish asosida yasaladi: Samarqand eronilari shevasida isti- bisti -turgan bitgani, Samarqand turkmanlari shevasida bir necha variantda turan -biteni, duran- durushi va boshqa holatda qo'llanilib turarkan. O'zbek tili shevalaridagi taom nomlari G. Xudayorova tomonidan o'rganilgan. [4.] Bir xil taom nomining yasashi: moshshovla – moshdan yasalgan quyuq yoki suyuq ovqat. Eroniyalar shevasida moshichiri, boshqa yuqoridagi ikki o'g'uz shevasida ham shunday holda va moshova yoki qisqa kichiri tarzida qo'llaniladi. Bundan tashqari, bir turga kiruvchi shunday narsalar borki, ularning o'rni almashtirilib qo'llaniladi. Masalan, yasashida eronilar shevasida yasama so'z bo'lgan o'simlik xalq orasida ikki xil narsa: nozbo'y, ya'ni noz– nozik yoqimli, bo'y–hid so'zlaridan yasalgan so'zni uning turdoshi rayhon o'simligiga nisbatan ishlatishadi.

Masalan, Samarqand eronilarining shunday yasama so'zlar asosida nomlanadigan taom nomlari borki, u boshqa o'g'uz shevalarida uchramaydi: bo'roni – moyda qovurib pishirilgan ko'katlardan iborat ovqat turi; lublo shurak – tuz solib qaynatilgan loviya va makkajo'xori; hulba shula – hilba solib pishirilgan shavla; jig'-jig' halbo – qovurib pishirilgan, moyi chiqib turgan shilimsimon halvo; chorma fatir – mayda qilib to'g'ralgan kadi (qovoq) qo'shib

pishirilgan fatir non; boyinjon murobbo – shakar va murch solib pishirilgan yong'oqli baqlajon murabbo; pamdor murobbo – maxsus, po'sti qalin pomidor solib pishirilgan murabbo va boshqalar.

Tadqiqot obyektidagi ayrim jonivorlarning nomiga oid so'zlarning yasalishi ham turli xillikka ega. "Shevalardagi ...omonimlar bir so'z turkumiga emas, bir necha so'z turkumiga aloqador bo'ladi va biron so'z o'zining tovush sostavi jihatidan boshqasiga mos keladi" [5.,107]. Samarqand o'g'uzlarida kaltakesak– yasama so'z, jonivor ko'pgina o'g'uzlar shevasida o'zlarining tovush o'zgartirish varianti bilan geltekese, gesreti tarzida qo'llansa, eronilarda piskalpasta tarzida qo'llaniladi hamda haqorat so'zlarida kishilarga nisbatan hazil tarzida ishlatib turiladi. Asalzombir – asalari, boshqa turkman o'g'uzlarida aselari yoki ikkinchi qismi ori tarzida qo'llanishi uchraydi.

"O'zbek tili shevalarida, kiyim, kiyim-kechak so'zlariga sinonim sifatida ishlatiladi" [6.,161]. Tadqiqot obyektida ham ayrim kiyimlar, marosim liboslari va taqinchoqlarning nomlanishiga e'tibor beradigan bo'lsak, eroni o'g'uzlari shevasida farqlanish mavjud: nuqra po'pak – kelinchaklarning o'rilgan sochiga uzun ip bilan taqiladigan, yurganda shiqillab ovoz chiqaradigan kumush taqinchoq, gupponcha – paxtalik nimcha – ma'nosiga ko'ra ichiga paxta solinishi qalinligi va issiqligiga nisbatan olingan bu so'z yuqoridagi o'g'uz shevalarida nimche tarzida qo'llaniladi. Kaltacha – ayollarning motam marosimida kiyadigan chekkalari zeb berib bezatilgan uzun ustki kiyimi, bu boshqa turkman o'g'uzlarida keltecha tarzida ishlatilib, yuqoridagi nimche bilan bir xil narsa sifatida ko'riladi. Eronilarda bazak ko'rpacha – bezakli, quroq ko'rpacha boshqa o'g'uz shevalarida quroq go'rpe tarzida ishlatiladi.

"...frazеологизм iboralar sheva vakillarining o'zaro salbiy va ijobiy munosabatlarida ko'proq qo'llanadi"[7., 183]. Eronilarda g'uncha yubormoq – nikoh to'yi kuni yoki to'ydan bir-ikki kun oldin kelin tomondan kuyovga yuboriladigan kuyovlik liboslarini jo'natish marosimi. qo'lba-qo'l, dastbadas – to'y kechasi oynada kelin va kuyovni bir-biriga ko'rsatib, shar'iy tanishtiruv marosimi, hinobandon – qiz tomonidan o'tkaziladigan nikoh to'yi (yaqin o'tmishda), pushtaboshi – kishi vafot etgach, ikkinchi juma kuni marhumga yaqin qarindosh ayollarning to'dalashib marhum qabrini ziyorat qilishga chiqish marosimi.

Odatda, gug girmoq (ko'k kiymoq) – kishi vafot etgach, unga yaqin qarindosh ayolning yil marosimi nishonlangunga qadar ko'k libosda yurishi, bu boshqa o'g'uz shevalarida go'k giymoq yoki qora giyinan kishi tarzida, qirxa o'tirmoq (qirqqa o'tirmoq) – kishi vafot etgach, unga yaqin qarindosh ayolning qirq marosimi nishonlangunga qadar ko'k libosda yurishi.

Samarqand turkmanlari o'g'uzlari shevasida uchrab, boshqa o'g'uz shevalarida uchramaydigan kam sonli maxsus xalq ijodkorligi asosida yasalgan so'zlardan quyidagicha namuna keltirishimiz mumkin: Samarqand Turkman qishloq urganji shevasida ko'chajo'ra– ulfat ma'nosidagi so'z, xidireli va urganji mahallasi shevasida birgalikda qo'llanuvchi shapat pul – katta pul ma'nosida, bu o'z zamonasida yurtimizdagi qadrsizlangan pulga nisbatan shakllangan shevadagi so'z, ya'ni kishining shapalog'icha keladigan ma'nosida. Gartak– ozgina, bu so'z qurilmada sodda so'zday ko'rinsa-da, tarkibiy jihatdan yasama so'z hisoblanadi, ya'ni narsaning qismi – gard va ikkinchi qismidagi -ak qo'shimchasi -gina qo'shimchasiga to'g'ri keladi. Bu so'zning qo'llanilish doirasi urganji va xidireli turkmanlarida ikki xil variantda xidireli turkmanlarida gartak bo'lsa, urganjiliklar gitek tarzida ishlatadi. Bundan tashqari, bu so'z boshqa o'zbek shevalarida ham faol qo'llaniladi: masalan, qipchoq shevasida girtak tarzida uchrasa, boshqa qarluq shevalarida jindey, gitek tarzida ishlatilganligiga guvoh bo'lganmiz. Kurtik– xamir ovqat (zog'ora undan qilinadi), bu so'z unning sifatiga nisbatan olingan so'z va taomni iste'mol qilinishidagi o'ziga xos xususiyatiga nisbatan olinib yasalgan, ya'ni kurt asos va -ik qo'shimcha qismdan iborat.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, xalq shevalariga oid so'z yasalishi mavzusini so'zlarning yasalishi doirasidagi grammatik tushunchalarga tayangan holda fikr yuritadigan bo'lsak, tilda qo'shimchalardan foydalanib, so'z yasalishi faol deb topilgan bo'lsa-da, xalq shevalarida qo'shma so'zlar boshqa so'z yasalish usuliga nisbatan faol hisoblanadi. Bunday yasama so'zlarning ko'pchilik qismi adabiy tilimizda sayqallanib lug'atlarda o'z ifodasini topgan bo'lsa-da, ularning ba'zilar xalqning ijodkorligi doirasidan hali lug'atlarga kiritilmagan. Biz o'ylaymizki, kelajakda bu ishlar albatta amalga oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. <https://uza.uz/uz/posts/o'zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoyevning-ituv-30-09-2020>.
2. Ashirboyev Samixon – O'zbek dialektologiyasi – Toshkent: Nodirabegim nashriyoti, 2021.
3. Содиқов Т. Сўзларнинг шакл ва муносабатига кўра турлари\ \ Ўзбек шевалари лексикаси. – Тошкент: Фан, 1991. 99 бет.
4. Худоярова Г. Қорақалпоғистон ўзбек шеваларида таом номлари. НДА. – Тошкент. 1995.
5. Содиқов Т. Сўзларнинг шакл ва муносабатига кўра турлари\ \ Ўзбек шевалари лексикаси. – Тошкент: Фан, 1991.
6. Носиров Ш. Ўзбек шевалари лексикасининг соҳалар бўйича группалари\ \ Ўзбек шевалари лексикаси. – Тошкент: Фан, 1991.
7. Турובהва М. Ўзбек шевалар фразеологияси \ \ Ўзбек шевалари лексикаси. – Тошкент: Фан, 1991.

Xurshida SAIDOVA,
*Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti.
 Buxoro davlat pedagogika instituti
 o'zbek tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi.
 e-mail: x.f.saidova@buxdu.uz*

O'ZBEK TILIDA OT LUG'AVIY BIRLIKLARINING TARAQQIYOT JARAYONI

Annotatsiya: ushbu maqolada o'zlashmalarning lug'at tarkibidagi o'zgarishlar, yangi neologik birliklarning paydo bo'lishi va ularning semantik hamda tarkibiy xususiyatlari o'rganildi. Tadqiqot davomida o'zlashmalarning nutqiy qo'llanish, ommalashuv, lug'atlashtirish va me'yorlashuv bosqichlari nazariy jihatdan tasniflanib, har bir bosqichning lingvistik va sotsiolingvistik omillari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, o'zlashma birliklar va milliy muqobillar o'rtasidagi farqlar, qaysi uslublarda qanday funksional rol o'ynashi ham tahlil qilingan. Tadqiqot xulosalari shuni ko'rsatdiki, o'zbek tilining leksik rivojlanishini, yangi birliklarning kommunikativ ehtiyojlar bilan bog'liqligini va ularning adabiy til me'yoriga singishi jarayonini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: *globallashuv, o'zlashma so'zlar, taraqqiyot bosqichi, milliy muqobil, lug'atlar qamrovi, leksik dublet, til me'yori.*

Аннотация: в данной статье изучаются изменения лексической структуры заимствований, появление новых неологических единиц, а также их семантические и структурные особенности. В ходе исследования теоретически классифицированы этапы использования речи, популяризации, лексикализации и стандартизации заимствований, рассмотрены лингвистические и социолингвистические факторы каждого этапа. Проанализированы различия между заимствованиями и национальными альтернативами, а также их функциональная роль в различных стилях. В заключение исследования показано лексическое развитие узбекского языка, связь новых единиц с коммуникативными потребностями и процесс их ассимиляции в литературно-языковую норму.

Ключевые слова: *глобализация, заимствования, этап развития, национальная альтернатива, словарный охват, лексический дублет, языковая норма.*

Annotation: this article studies changes in the lexical structure of borrowings, the emergence of new neological units, and their semantic and structural features. During the study, the stages of speech use, popularization, lexicalization, and standardization of borrowings were theoretically classified, and the linguistic and sociolinguistic factors of each stage were considered. The differences between borrowings and national alternatives, and what functional role they play in which styles, were also analyzed. The conclusions of the study showed that the lexical development of the Uzbek language, the connection of new units with communicative needs, and the process of their assimilation into the literary language norm are shown.

Key words: *globalization, borrowings, stage of development, national alternative, dictionary coverage, lexical doublet, language norm.*

Kirish. Globallashuv, internet va kompyuterlashtirish asrida yurtimizning jahon hamjamiyati safidan o'rin olishi davlatlararo iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, madaniy va turli aloqalarning qizg'in, jadal suratlar bilan rivojlanishiga olib keldi. XXI asrda davlatlararo aloqalarning kengayishi natijasida dunyo tillari o'rtasidagi o'zaro ta'sir kuchaydi. Til taraqqiyoti, avvalo, lug'at tarkibidagi o'zgarishlarda, ayniqsa ot turkumiga mansub lug'aviy birliklarda yaqqol namoyon bo'ladi. Jamiyatdagi siyosiy, ijtimoiy, texnologik, madaniy o'zgarishlar yangi nomlash

ehtiyojini yuzaga keltiradi. Bu jarayon o'zbek tili leksikasida ham yaqqol namoyon bo'lib, ayniqsa ingliz tili orqali kirib kelayotgan o'zlashmalar miqdori ortib bormoqda. Natijada yangi otlar paydo bo'ladi, mavjud otlarning ma'nosi kengayadi, torayadi yoki yangilanadi. Bunday birliklar ayrim hollarda mavjud milliy muqobillar bilan parallel qo'llanib, leksik dubletlikni yuzaga keltirmoqda.

Mustaqillik tilimiz uchun yangi davr, yangi shart-sharoitlarni ochib berdi, avvalo, ona tilimizning

o'zbekona tabiati (milliy grammatika)ni yaratish uchun katta imkoniyat berdi. Zakiy tilshunoslarning mehnati, tinimsiz izlanishlari evaziga tilimiz o'z qaddini bir qadar tiklab oldi.

Istiqldan so'ng o'zbek tili lug'at boyligi yangi so'z va so'z birikmalari hisobiga ancha kengaydi va taraqqiy etdi. Buning asosiy sabablari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin.

–jamiyat hayotida siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy va boshqa sohalaridagi o'zgarishlar;

– ilm-fan va texnika taraqqiyotining yuksalishi;

– xorijiy tilda muloqot qiluvchi yurtdoshlarimizning chet tilidagi so'z va so'z

birikmalarini o'z nutqlarida qo'llashlari;

–ijtimoiy tarmoqlardagi o'sishlar va boshqa hodisalar bunga asosiy sabab bo'lmoqda.

O'zbek terminologiyasi tizimida xorijiy tillarga taalluqli tushunchalarni o'z ichki imkoniyatlar asosida ifodalash tamoyili yetakchilik qilmoqda. Bunday jarayon paytida chetdan kelayotgan o'zlashmalarning bir qismi o'zbekcha mutanosiblari bilan almashtiriladi yoki tarjima (kalka) qilinadi. Ushbu usul yangi tushunchalarni atashda o'ta qulayligi va mahsuldorligi bilan ajralib turadi. Masalan, aksiyadorlik jamiyati (aksionernoye obshestvo), erkinlashtirish (liberalizatsiya), tijorat banki (kommercheskiy bank), muzyorar (ledokol), kichik biznes (maliy biznes), soliq stavkasi (nalogovaya stavka), tadbirkor (predprinimatel), xususiy sektor (chastniy sektor), infratuzilma (infrastruktura), ekologik xavfsizlik (ekologicheskaya bezopastnost), siyosiy ekstremizm (politicheskii ekstremizm), potensial xavf-xatar (potentsialnaya ugroza), mintaqaviy mojaro (regionalniy konflikt), nevrojarohat (tib.nevrologiya), tabofalajlik (tib.taboparalich), ekspert kengashi (ekspertnaya komissiya), yuridik shaxs (yuridicheskoye litso), plastik kartochka (plastikovaya kartochka), kichik biznes subyektlari (subyekti malogo biznesa), moliyaviy organlar (finansoviye organi), raqamli tarmoq (digital network), manzil niqobi (address mask), alfa-sinov (alpha testing), yashil kompyuter (green computer), elektron hamyon (electronic purse) va h.k. shular jumlasidandir. O'zlashma terminlarni muqobili bilan almashtirish ham faol sanaladi: burun chig'anog'i (tib. nosovaya rakovina), miya oyoqchalari (tib. nojki mozgoviye), logistik markaz (logisticheskii sent), suyaklanish (tib.okosteneniye), betoblik (tib.nedomoganiye), so'roq (komp.polling), tuynuk (komp.hatch), sukut (komp.default) va h.k. [2, 44-bet]

Metod va metodologiya. Tilda yangi lug'aviy qatlam – neologizmlar tashqi (ekstralingvistik) va ichki (lisoniy) omillar asosida vujudga keladi. Lisoniy omillar (lingvistik faktorlar) – tilning strukturaviy va sistemaviy xususiyatlaridan kelib chiqadigan omillar[7, 5].

O'zbek tili lug'at tarkibida yangi so'zlarning taraqqiy topishi jarayonini ichki imkoniyatlar asosida so'z yasashi orqali kuzatamiz. Ushbu usulda so'z yasashda o'zbek tilidagi ot yasovchilar orqali yangidan yangi so'zlarning vujudga kelishini keltirishimiz mumkin. Derivatsiya usulida so'z yasashi tilning o'z ichki vositalari (affikslar, kompozitsiya, konversiya, ma'no kengayishi) yordamida yangi ot lug'aviy birliklar yasash jarayonini ayta olamiz. Affikslar orqali so'z yasashida tilning ichki imkoniyatlari namoyon bo'ladi, mavjud so'zlardan yangi birliklar hosil bo'ladi, chet so'zlarga ehtiyoj kamayadi, zamonaviy va yangi tushunchalarni ifodalashda milliyligimizga mos asosda nomlar yuzaga keladi. Ot yasashida quyidagi affikslar faol ishtirok etadi: *-lik, -chi, -zor, -kor* kabilar (*bloggerlik, bizneschi, bananzor, limonkor*). O'zbek tili imkoniyatlaridan foydalangan holda o'zlashma so'zlarni tarjima qilish yo'li orqali yangi-yangi so'zlar yuzaga kelmoqda. Jumladan, *elektrchangyutkich, kofeqaynatkich* kabilar misol bo'ladi.

O'zbek tili terminologiyasi tizimida muayyan tushunchalarning muqobili bo'lmaganligi bois ularni bitta so'z bilan ifodalashning imkoniyati cheklangan. Bugungi kunda o'zbek tilida ayrim o'zlashmalar tilimizda mavjud so'zlar o'rnida qo'llanmoqda. Ushbu terminlar sirasiga quyidagilarni keltira olamiz: ziyofat o'rnida *party*; do'kon o'rnida *shop*; bozor o'rnida *market*; boshqaruvchi o'rnida *menejer*; xizmat o'rnida *servis*; zo'r termini o'rnida *super*; yetakchi o'rnida *lider*; izoh o'rnida *kommentariya*; xabar o'rnida *post*; uchrashuv o'rnida *miting*; xarid o'rnida *shopping*; sartaroshxona o'rnida *barbershop*; da'vat, chaqiruv o'rnida *chellenj* dorixona o'rnida *apteka*; ijara o'rnida *arenda*; qadoqdan ochish jarayoni *raspakovka*; *sharh* o'rnida *obzor* kabilar. Ushbu terminlar nutqimizda bir xil darajada qo'llanmaydi, bunda birini boshqasidan ustun deya olmaymiz. Ulardan qaysi birining tanlanishi nutq vaziyati, uslub va auditoriya bilan bog'liqdir.

O'zlashma terminlarning faol qo'llanish sabablari sifatida quyidagi omillarni keltirish mumkin: xorijiy tildagi terminlarda zamonaviylik aks etadi, ya'ni yangilik xarakteri ko'proq yoshlar nutqiga xos bo'ladi. Masalan, *party* yoshlar nutqida faol qo'llaniladi. Ayni paytda, semantik farq, bunda o'zlashma va milliy xarakterdagi

terminlar to'liq sinonimlik hodisasini yuzaga keltirmaydi. Jumladan, market ko'proq supermarket ma'nosida, bozor termini esa an'anaviy savdo joyi ma'nosini ifodalaydi. Shuningdek, uslub jihatdan ham farqliklarga ega bo'ladi. Bunda milliy tilimizda mavjud terminlar badiiy, rasmiy va ilmiy uslublarda faol qo'llaniladi. O'zlashmalarda yangilik bo'yog'i bo'lganligi uchun afisha, reklama, internet olamida va so'zlashuv uslubida faol foydalaniladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, chetdan o'zlashgan terminlar yoshlar nutqida faol qo'llanilmoqda.

Muhokama. Ta'kidlash joizki, o'zlashma birliklar tilga birdaniga singib ketmaydi, balki ma'lum bosqichlarni bosib o'tadi. O'zlashma leksikaning umumiy taraqqiyotini tahlil qilishda, mazkur holatda ilk bosqich sifatida nutqiy bosqichni ajratib ko'rsatish va uning xususiyatlarini ta'kidlash zarur. O'zlashmalar, avvalo, og'zaki nutqda paydo bo'ladi (*layk, party, post, shopping, taym*). Keyingi bosqich ommalashuv, muomalada faollashuv bosqichi, o'zlashma so'zlarning ommalashuvi va faol nutqiy birlikka aylanishida ommaviy axborot vositalari hamda ijtimoiy tarmoqlar muhim rol o'ynaydi. Bilamizki, lug'at tasodifan paydo bo'lgan har qanday so'z (neologik birlik)ni ham zudlik bilan qamrab olishga majbur emas, albatta. Neologik so'z o'zlashma so'zga aylanganda va bu birlik nisbatan

ommalashgandan keyingina lug'at bilan munosabatga kirisha oladi[1. 55.] Mazkur jarayonning so'nggi bosqichi – me'yorlashuv bosqichi bo'lib, u o'zlashma leksikaning adabiy til me'yoriga aylanishi va lug'atlardagi rasmiy qayd orqali mustahkamlanishini ta'minlaydi.

Xulosa. O'zbek tilida ot lug'aviy birliklarining taraqqiyoti, asosan, so'z yasalishi orqali amalga oshadi. Affiksatsiya, kompozitsiya, konversiya va semantik usullar vositasida til ichki imkoniyatlari hisobiga yangi otlar hosil bo'lib, ular zamonaviy tushunchalarning nomlanish ehtiyojini bosmoqda. O'zbek tilida o'zlashma so'zlar va milliy muqobillar o'rtasidagi munosabat raqobat xarakteriga ega bo'lib, bu jarayon tilning ichki taraqqiyot qonuniyatlariga mos ravishda kechmoqda.

O'zlashmalar ko'proq so'zlashuv va ommaviy kommunikatsiya uslubida faol qo'llanayotgan bo'lsa, milliy birliklar rasmiy va badiiy nutqda ustunlikni saqlab qolmoqda. Globallashuv sharoitida o'zlashma qatlamni inkor etish emas, balki ularning funksional xoslanishini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi. O'zlashma birliklar va milliy qatlam o'rtasidagi munosabatni qarama-qarshilik sifatida emas, balki funksional differensiallashuv jarayoni sifatida baholash maqsadga muvofiq. Chunki har bir qatlam nutqning muayyan kommunikativ ehtiyojini qondiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Asadov T.H., Saidova X.F. O'zbek lug'at qatlamidagi neologik shaxs otlari va ularning tarkibiy-mazmuniy tuzilishi. BuxDU ilmiy axboroti. – Buxoro. 9-son, 2024. 54-59-bet.
2. Дадабаев Х. Общественно-политическая и социально-экономическая терминология в тюркоязычных письменных памятниках XI-XIV вв. –Т.: Ёзувчи, 1991.
3. Мадвалиев А. Ўзбек терминологияси ва лексикография масалалари. “Ўз. Миллийэнциклопедияси”. – Т., 2017.
4. Najimov A. Mustaqillik yillarida qoraqalpoq tili ijtimoiy-seyosiy leksikasining rivojlanish. Filol. fan. fal. dok. dis. (Phd) avtoref. 2019.
5. Sayfullayeva R. va b. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – T.: “Fan va texnologiya”, 2010.
6. Saidova X. F. The formal characteristics of socio-political-economic simple lexemes of the independence period (in the noun category).
7. Saidova Kh.F. On the Development of Socio-Political Vocabulary of The Uzbek Language in the Following Years
9. Турсунов У. ва б. Ҳозирги ўзбек адабий тили. –Т.: “Ўқитувчи”, 1965.
10. Тўрахўжаева А. Мустақиллик шароитида ўзбек тили ижтимоий-сиёсий лексикасининг тараққиёти. Филол. фан. номз...дис. автореф. –Андижон, 2012.
11. Xo'jayev A., Nurmonov A., Zaynobiddinov S. va boshq. Hozirgi o'zbek tili faol so'zlarning izohli lug'ati. – T.: “Sard”, 2001.
12. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 томли. – Тошкент, 2006-2008 у
13. <https://www.ziyonet.uz>

Zamira AMONOVA,
 O'zbekiston davlat jahon tillari
 universiteti mustaqil tadqiqotchisi
 E-mail: off.net@inbox.ru

NEMIS VA O'ZBEK TILLARIDA DESTRUKSIYANI IFODALOVCHI FE'LLARNING SINTAKTIK VALENTLIGI

Annotatsiya: mazkur maqolada nemis va o'zbek tillarida buzilish, parchalanish hamda yo'q qilish ma'nosini ifodalovchi fe'llarning valentlik xususiyatlari qiyosiy-tipologik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tahlil strukturaviy-semantik mezonlar asosida olib borildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, destruktiv fe'llar, odatda, ikki ishtirokchili modelni hosil qiladi, biroq valentlikning grammatik ifodalanish mexanizmi tipologik jihatdan farqlanadi. Nemis tilida o'timlilik xususiyati lug'aviy-semantik darajada nisbatan barqaror namoyon bo'lsa, o'zbek tilida nisbat kategoriyasi valentlikni morfologik qayta taqsimlash imkonini beradi.

Kalit so'zlar: valentlik, destruktiv fe'llar, o'timlilik, nisbat kategoriyasi, majhullik, qiyosiy tahlil, nemis tili, o'zbek tili, sintaktik tuzilma.

Annotation: this article analyzes the valence properties of verbs denoting destruction, fragmentation, and destruction in German and Uzbek using a comparative-typological approach. The analysis was conducted based on structural-semantic criteria. The results showed that destructive verbs usually form a two-participle model, but the mechanism of grammatical expression of valence differs typologically. While in German the transitivity property is relatively stable at the lexical-semantic level, in Uzbek the category of relation allows for morphological redistribution of valence.

Key words: valence, destructive verbs, transitivity, category of relation, imprecision, comparative analysis, German, Uzbek, syntactic structure.

Аннотация: в данной статье анализируются валентные свойства глаголов, обозначающих разрушение, фрагментацию и уничтожение, в немецком и узбекском языках с использованием сравнительно-типологического подхода. Анализ проводился на основе структурно-семантических критериев. Результаты показали, что глаголы, обозначающие разрушение, обычно образуют двухчастную модель, но механизм грамматического выражения валентности типологически различается. В то время как в немецком языке свойство транзитивности относительно стабильно на лексико-семантическом уровне, в узбекском языке категория отношения допускает морфологическое перераспределение валентности.

Ключевые слова: валентность, глаголы, обозначающие разрушение, транзитивность, категория отношения, неточность, сравнительный анализ, немецкий язык, узбекский язык, синтаксическая структура.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda fe'ning gap tuzilishidagi o'rni markaziy masalalardan biri sifatida e'tirof etiladi. Fe'l nafaqat harakat yoki holatni bildiradi, balki o'z atrofida muayyan miqdordagi gap bo'laklarini talab qilishi bilan ham ajralib turadi. Fe'ning ana shu talab qilish xususiyati valentlik tushunchasi orqali izohlanadi. Valentlik fe'ning ma'no tarkibi bilan bevosita bog'liq bo'lib, harakat jarayonida ishtirok etuvchi shaxs va predmetlarning sintaktik ifodalanish imkoniyatini belgilaydi.

So'nggi yillarda valentlik masalasi turli tillar materialida keng o'rganilayotgan bo'lsa-da, ma'lum semantik maydon doirasidagi fe'llarning qiyosiy valentlik xususiyatlari yetarli darajada tadqiq etilmagan. Xususan,

destruksiyani ifodalovchi fe'llarning gap tuzilishiga oid imkoniyatlari alohida ilmiy tahlilni talab qiladi. Chunki destruktiv ma'no harakatning natijaviyligi, sabab-oqibat munosabati hamda obyektning sifat jihatdan o'zgarishi bilan uzviy bog'liqdir.

Nemis va o'zbek tillari turli tipologik guruhlariga mansub bo'lib, biri flektiv, ikkinchisi agglutinativ tuzilishga ega. Shu bois mazkur tillarda fe'ning valentlik xususiyatlari va ularning grammatik ifodalanish mexanizmlari bir-biridan sezilarli darajada farq qiladi. Nemis tilida valentlik ko'proq lug'aviy-semantik va sintaktik vositalar orqali mustahkamlanadi, o'zbek tilida esa qo'shimchalar tizimi orqali kengayadi yoki qisqaradi. Ayniqsa, nisbat kategoriyasining mavjudligi

o'zbek tilida valentlikni qayta taqsimlash imkonini beradi.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili. Mazkur tadqiqot qiyosiy-tipologik, tavsifiy hamda tarkibiy-semantik tahlil usullari asosida amalga oshirildi. Tadqiqotning nazariy asosini fe'l valentligi haqidagi qarashlar, harakat ishtirokchilari nazariyasi hamda fe'lning gap tuzilishidagi boshqaruv xususiyatlari to'g'risidagi ilmiy yondashuvlar tashkil etadi.

Tadqiqotning birinchi bosqichida nemis va o'zbek tillarida destruksiyanı ifodalovchi fe'llar tanlab olindi. Tanlov mezonı sifatida harakat natijasida obyektning butunligi yoki funksional holati o'zgarishi shartligi belgilandi. Nemis tilida *zerstören*, *vernichten*, *zerschlagen*, *zerbrechen* kabi fe'llar, o'zbek tilida esa *buzmoq*, *yo'q qilmoq*, *vayron qilmoq*, *sindirmoq* singari birliklar tahlil uchun asos qilib olindi [1].

Ikkinchi bosqichda tanlangan fe'llarning valentlik tuzilmasi aniqlanib, quyidagi mezonlar asosida tahlil qilindi:

1. Zarur va ixtiyoriy ishtirokchilar soni;
2. Ega va to'ldiruvchining grammatik ifodalanish shakli;
3. O'timlilik va o'timsizlik darajasi;
4. Majhul, o'zlik va orttirma nisbat shakllarining valentlikka ta'siri;
5. Natijaviylik darajasi bilan valentlik barqarorligi o'rtasidagi bog'liqlik [2].

Tahlil jarayonida semantik va sintaktik darajalar o'zaro bog'liqlikda ko'rib chiqildi. Har bir fe'lning ma'no tarkibi bilan uning gap tuzilishidagi talabi o'rtasidagi munosabat aniqlashtirildi. Qiyosiy bosqichda esa ikki til materiallari o'zaro solishtirilib, umumiy qonuniyatlar hamda tipologik farqlar belgilandi.

Fe'l valentligi masalasi tilshunoslikda dastlab L. Tesnière tomonidan ilmiy asoslangan. Uning "Éléments de syntaxe structurale" asarida fe'l gap markazi sifatida talqin qilinib, uning atrofida ma'lum miqdordagi ishtirokchilar majburiy ravishda joylashishi ta'kidlanadi [3]. Tesnière fe'lning ichki semantik imkoniyati uning sintaktik tuzilishini belgilashini asoslab bergan. Mazkur yondashuv tadqiqotimizning nazariy poydevorini tashkil etdi.

Nemis tilshunosligida fe'l valentligi masalasi G. Helbig va V. Shenkelning "Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben" asarida empirik asosda ishlab chiqilgan. Mualliflar nemis fe'llarining boshqaruv xususiyatlarini tizimli ravishda tasniflab, har bir fe'lning zarur ishtirokchilari modelini ko'rsatgan. Ayniqsa,

destruktiv ma'noga ega fe'llarning qat'iy o'timli tuzilma hosil qilishi mazkur manbada aniq dalillar bilan tasdiqlangan.

O'zbek tilshunosligida fe'lning gap tuzilishidagi imkoniyatlari A. Nurmonovning "O'zbek tilining nazariy grammatikasi" asarida izchil tahlil qilingan. Muallif o'zbek tilida fe'lning boshqaruv xususiyatlari, nisbat kategoriyasi va o'timlilik masalalarini keng tahlil qiladi. Nurmonov fe'lning sintaktik valentligini uning semantik tabiatiga bog'lab o'rganadi va o'zbek tilida nisbat qo'shimchalari (-dir-, -il-, -in-) orqali valentlikning kengayishi yoki qisqarishini ilmiy asoslaydi. Masalan, *buzmoq* fe'li tranzitiv bo'lsa, *buzilmoq* shaklida intransitiv modelga o'tadi; *buzdirmoq* shaklida esa qo'shimcha agentni talab qiluvchi uch aktantli model yuzaga keladi [4].

M. Mirtojiyevning "Hozirgi o'zbek adabiy tili" asarida fe'lning o'timlilik xususiyati hamda nisbat shakllarining sintaktik ahamiyati amaliy misollar asosida ko'rsatib berilgan [5]. Ushbu manba o'zbek tilida valentlikning morfologik qayta taqsimlanishini yoritishda muhim o'rin tutadi.

Natijalar va muhokama. Maqola nemis va o'zbek tillarida destruksiyanı ifodalovchi fe'llarning valentlik tuzilmasi o'zaro semantik yaqinlikka ega bo'lsa-da, ularning grammatik ro'yobga chiqish mexanizmi tipologik jihatdan sezilarli farqlanishini ko'rsatdi.

Avvalo, destruktiv semantik maydonga mansub fe'llar har ikkala tilda ham natijaviy harakatni bildiradi. Bunday fe'llarda harakat jarayoni emas, balki uning oqibatida yuzaga keladigan sifat o'zgarishi markaziy o'rinda turadi [6]. Shu sababli ularning boshlang'ich valentlik modeli kamida ikki ishtirokchini — harakat manbai va ta'sir ostidagi obyektini — talab qiladi. Demak, semantik yadroning ikki komponentliligi valentlikning universal asosini tashkil etadi.

Biroq qiyosiy tahlil natijasida aniqlanishicha, nemis tilida destruktiv fe'llarning o'timlilik xususiyati yuqori darajada barqaror. Masalan, *zerstören*, *vernichten*, *zerschlagen* kabi fe'llar bevosita to'ldiruvchini talab qiladi va obyektning tushirilishi sintaktik jihatdan cheklangan. Bu hol nemis tilida fe'lning lug'aviy ma'nosi bilan uning boshqaruv imkoniyati o'rtasida qat'iy moslik mavjudligini ko'rsatadi. Destruktiv ma'no, ayniqsa *zer-* old qo'shimchasi orqali kuchaytirilganda, fe'lning o'timlilik darajasi yanada mustahkamlanadi. Natijada valentlik modeli qat'iy ikki ishtirokchili tuzilma sifatida namoyon bo'ladi.

O'zbek tilida esa destruktiv fe'llarning valentligi morfologik vositalar orqali faol ravishda qayta taqsimlanadi. Masalan, *buzmoq* fe'li ikki ishtirokchili tuzilma hosil qilsa, *buzilmoq* shaklida bajaruvchi yuzadan chetlashtiriladi va valentlik qisqaradi. *Buzdirmoq* shaklida esa orttirma nisbat vositasida qo'shimcha sababchi ishtirokchi paydo bo'ladi va fe'l uch ishtirokchili tuzilma hosil qiladi. Bu hodisa o'zbek tilida valentlikning ichki morfologik mexanizm orqali kengayishi va torayishini ko'rsatadi [7].

O'zbek tilida natijaviylik darajasi ko'pincha yordamchi fe'lli tuzilmalar orqali kuchaytiriladi (*buzib tashlamoq*, *yo'q qilib yubormoq*). Nemis tilida esa natijaviylik fe'lining o'zida mujassam bo'ladi. Bu esa destruktiv semantikasi ifodalash strategiyalarining turlicha ekanini ko'rsatadi.

Majhul nisbat masalasida ham tipologik tafovut aniqlandi. Nemis tilida majhullik analitik vosita — yordamchi fe'l orqali yuzaga keladi va sintaktik qayta qurilishni talab qiladi. O'zbek tilida esa bu jarayon sintetik vosita — maxsus qo'shimcha orqali amalga oshiriladi. Har ikkala tilda agentning yashirilishi kuzatilsa-da, uning grammatik ifodalanish mexanizmi farqlidir [8].

Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilarda namoyon bo'ladi:

1. Nemis va o'zbek tillarida destruktiv semantik maydonga mansub fe'llarning valentlik tuzilmasi ilk bor tizimli qiyosiy asosda o'rganildi hamda ularning universal va tipologik xususiyatlari ajratib ko'rsatildi.

2. Destruktiv fe'llarda semantik natijaviylik darajasi bilan valentlik barqarorligi o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjudligi ilmiy jihatdan asoslandi. Ya'ni semantik intensivlik oshgan sari o'timlilikning qat'iyligi ortishi aniqlashtirildi [9].

3. O'zbek tilida valentlikning morfologik qayta taqsimlanish mexanizmi (nisbat kategoriyasi orqali) destruktiv fe'llar misolida tizimli ravishda tavsiflandi va u nemis tilidagi leksik-derivatsion model bilan qiyoslandi.

4. Destruktiv semantikasi ifodalash strategiyalari ikki tipologik turdagi til misolida solishtirilib, agglutinativ va flektiv tizimlarning valentlikka ta'siri nazariy jihatdan asoslab berildi.

Tadqiqot fe'l valentligi nazariyasini tipologik nuqtayi nazardan boyitadi hamda destruktiv semantik maydonni qiyosiy o'rganish til tizimining chuqur strukturaviy qonuniyatlarini aniqlash imkonini berishini ko'rsatadi. Olingan xulosalar qiyosiy tilshunoslik, nazariy grammatika va tarjima amaliyoti uchun metodologik ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Maqolada nemis va o'zbek tillarida destruksiyaning ifodalovchi fe'llarning valentlik xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilindi. Tahlil natijalari kuzatilgan til materiallari doirasida destruktiv ma'noni bildiruvchi fe'llar har ikkala tilda ham, odatda, ikki ishtirokchili valentlik modelini hosil qilishini ko'rsatdi. Bunday modelda harakat manbai va ta'sir ostidagi obyekt asosiy tarkibiy unsurlar sifatida namoyon bo'ladi. Valentlikning ifodalanish mexanizmi ikki til tizimida turlicha ekanini aniqlandi. Nemis tilida destruktiv fe'llarning o'timlilik xususiyati ko'proq lug'aviy-semantik darajada mustahkamlanadi va obyektning ishtiroki ko'pincha zarur shart sifatida namoyon bo'ladi. O'zbek tilida esa nisbat kategoriyasi orqali valentlikni kengaytirish yoki qisqartirish imkoniyati mavjud bo'lib, bu hol fe'lining gap tuzilishidagi ishtirokchilar sonini morfologik vositalar yordamida o'zgartirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mengliyev B. Hozirgi o'zbek tili grammatikasi. — Toshkent: Tafakkur, 2010. 320-bet.
2. Mahmudov N. O'zbek tilining sintaktik qurilishi. — Toshkent: Fan, 2007. 280-bet.
3. Tesnière L. Éléments de syntaxe structurale. — Paris: Klincksieck, 1959. — 670 p.
4. Helbig G., Schenkel W. Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben. — Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1969. — 492 S.
5. Welke K. Einführung in die Valenz- und Kasus-theorie. — Leipzig: Bibliographisches Institut, 1988. — 312 S.
6. Nurmonov A. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. — Toshkent: O'qituvchi, 2001. 256-b.
7. Mirtojiyev M. Hozirgi o'zbek adabiy tili. — Toshkent: O'zbekiston, 1992. — 384 b.
8. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli lug'ati. 1–2-jild. — Toshkent: Fan, 1981–1983.
9. Abdurahmonov G'. O'zbek tili grammatikasi (Sintaksis). — Toshkent: O'qituvchi, 1996. 300-bet.

Aziza TALIBJANOVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Ingliz tili amaliy fanlar 3 kafedrası,
Ingliz tili fakulteti 3 katta o'qituvchisi

INGLIZ TILIDAGI PUBLITSISTIK MATNLARDA YOSHLAR SLENGINING FUNKSIONAL- SEMANTIK O'ZIGA XOSLIGI

Annotatsiya: mazkur maqolada ingliz tilidagi publitsistik matnlarda yoshlar slengining funksional-semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda sleng birliklarining kommunikativ vazifasi, ularning semantik transformatsiyasi, emotsional-ekspressiv yuklamasi hamda diskursiv roli o'rganiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, yoshlar slengi publitsistik diskursda auditoriyaga yaqinlashish, e'tibor jalb qilish va zamonaviylik effektini yaratish vositasi sifatida faol qo'llanadi.

Kalit so'zlar: yoshlar slengi, publitsistik diskurs, funksional-semantik xususiyat, pragmatika, ommaviy axborot vositalari, ekspressivlik.

Аннотация: в данной статье анализируются функционально-семантические особенности молодежного сленга в публицистических текстах английского языка. В исследовании рассматриваются коммуникативные функции сленговых единиц, их семантическая трансформация, эмоционально-экспрессивная нагрузка и дискурсивная роль. Результаты показывают, что молодежный сленг активно используется в публицистическом дискурсе как средство сближения с аудиторией, привлечения внимания и создания эффекта современности.

Ключевые слова: молодежный сленг, публицистический дискурс, функционально-семантическая специфика, прагматика, средства массовой информации, экспрессивность.

Annotation: this article analyzes the functional and semantic characteristics of youth slang in English publicistic texts. The study examines the communicative functions of slang units, their semantic transformation, emotional-expressive load, and discursive role. The findings indicate that youth slang is actively used in publicistic discourse as a means of engaging the audience, attracting attention, and creating an effect of modernity.

Key words: youth slang, publicistic discourse, functional-semantic specificity, pragmatics, mass media, expressiveness.

Kirish. So'nggi yillarda ingliz tilidagi ommaviy axborot vositalarida yoshlar slengining qo'llanilishi sezilarli darajada oshdi. An'anaviy publitsistik uslub rasmiylik, neytrallik va standart leksikaga tayangan bo'lsa, zamonaviy mediadiskurs interaktivlik, dinamika va auditoriya bilan emotsional yaqinlikni ta'minlashga intiladi.

Yoshlar slengi tilning ijtimoiy qatlamiga mansub bo'lib, u ma'lum yosh guruhining dunyoqarashi, madaniy qadriyatlari va kommunikativ ehtiyojlarini aks ettiradi. Publitsistik matnlarda bu birliklarning paydo bo'lishi jurnalistika tilining demokratlashuvi va raqamli kommunikatsiyaning kuchayishi bilan bog'liq.

Mazkur maqolaning maqsadi ingliz tilidagi publitsistik matnlarda yoshlar slengining funksional-semantik o'ziga xosligini aniqlashdan iborat.

Yoshlar slengining lingvistik tabiati

Sleng – bu noformal nutq qatlamiga mansub, ko'pincha ekspressiv va emotsional bo'yoqqa ega bo'lgan

leksik birliklar majmui. Yoshlar slengi esa ayniqsa tez o'zgaruvchanligi, kreativligi va metaforik boyligi bilan ajralib turadi.

Ingliz tilida "cool", "lit", "cringe", "ghosting", "savage", "flex", "cancel culture" kabi birliklar dastlab norasmiy kommunikatsiyada paydo bo'lgan bo'lsa, bugungi kunda ular publitsistik matnlarda ham uchramoqda.

Semantik jihatdan sleng birliklari ko'pincha:

- metaforik kengayish;
- ma'no torayishi yoki kengayishi;
- emotsional intensivlikning kuchayishi;
- ironik yoki kinoyaviy ohang hosil qilishi bilan xarakterlanadi.

Publitsistik matnning asosiy vazifasi faqat axborot yetkazish bilan cheklanmaydi. U bir vaqtning o'zida o'quvchining e'tiborini jalb qilish, muayyan munosabat shakllantirish va ijtimoiy fikrga ta'sir ko'rsatish funksiyasini ham bajaradi. Shu sababli publitsistik diskurs

informativ va persuasiv komponentlarning uyg'unligiga asoslanadi. Zamonaviy media makonida, ayniqsa raqamli platformalarda, bu ikki komponent yanada yaqinlashgan. Yoshlar slengi aynan shu kommunikativ ehtiyoj natijasida publitsistik nutqqa kirib kelmoqda.

Birinchidan, yoshlar slengi e'tibor jalb qilish funksiyasini bajaradi. Axborot oqimi nihoyatda tezlashgan sharoitda sarlavha o'quvchining diqqatini bir necha soniya ichida torta olishi kerak. Sleng birliklari noodatiyligi, ekspressivligi va norasmiy ohangi bilan sarlavhani jonlantiradi. Masalan, "Why This Trend Is Totally Lit" kabi sarlavha an'anaviy neytral ifodaga nisbatan ko'proq qiziqish uyg'otadi. Bu yerda "lit" so'zi trendning ommabopligi va ijobiy bahosini qisqa va ta'sirchan tarzda yetkazadi.

Ikkinchidan, sleng auditoriya bilan identifikatsiya vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Publitsistik matn muallifi yoki nashr ma'lum ijtimoiy guruhga murojaat qilayotganini til vositalari orqali ko'rsatadi. Yoshlar slengidan foydalanish orqali jurnalist o'zini yosh auditoriyaga yaqinlashtiradi, kommunikativ masofani qisqartiradi va ishonchli muhit yaratadi. Bu ayniqsa bloglar, onlayn jurnallar va ijtimoiy tarmoq platformalarida yaqqol seziladi. Sleng bu yerda faqat leksik birlik emas, balki ijtimoiy identitet belgisi sifatida xizmat qiladi.

Uchinchidan, sleng emotsional-ekspressiv ta'sirni kuchaytiradi. Publitsistik diskurs ko'pincha baholovchi xarakterga ega bo'ladi. Sleng birliklari esa baholovchi ma'noni kuchliroq, ba'zan keskinroq ifodalaydi. Masalan, "That policy was a disaster" va "That policy was a total flop" gaplari semantik jihatdan yaqin bo'lsa-da, "total flop" birikmasi ko'proq kinoyaviy va tanqidiy ohangga ega. Sleng shu tariqa matnning emotsional intensivligini oshiradi va o'quvchida kuchliroq reaksiya uyg'otadi.

To'rtinchidan, yoshlar slengi zamonaviylik va dinamika effektini yaratadi. Zamonaviy jurnalistika tezkorlik va aktual tilni talab qiladi. Sleng birliklari trendga mos ohang beradi, matnni "jonli" va interaktiv ko'rsatadi. Ayniqsa onlayn jurnalistika, blog formatlari va ijtimoiy tarmoq postlarida bu xususiyat muhim ahamiyatga ega. Sleng yordamida

matn rasmiy axborot shaklidan chiqib, suhbatga yaqin kommunikativ modelga o'tadi.

Shu bilan birga, slengning funksional imkoniyatlari cheksiz emas. Haddan tashqari sleng ishlatilishi matnning ishonchliligini pasaytirishi yoki uslubiy muvozanatni buzishi mumkin. Shuning uchun publitsistik diskursda slengning qo'llanishi kontekst, auditoriya va mavzu xarakteri bilan belgilanadi.

Umuman olganda, yoshlar slengi publitsistik diskursda ko'p funksiyali lingvistik vosita sifatida namoyon bo'ladi. U e'tibor jalb qilish, identifikatsiya, ekspressivlik va zamonaviylikni ta'minlash orqali matnning kommunikativ samaradorligini oshiradi. Shu jihatdan sleng publitsistik nutqning dinamik rivojlanayotgan elementlaridan biri sifatida qaralishi mumkin.

Semantik transformatsiya va kontekst

Yoshlar slengining publitsistik matndagi ma'nosi ko'pincha kontekst orqali aniqlanadi. Masalan, "ghosting" so'zi dastlab shaxsiy munosabatlarda aloqa uzishni anglatgan bo'lsa, publitsistik diskursda siyosiy yoki ijtimoiy jarayonlarga nisbatan ham qo'llanilishi mumkin.

Shu tariqa sleng birliklari o'z semantik maydonini kengaytiradi va yangi diskursiv funksiyaga ega bo'ladi. Bu jarayon tilning dinamik rivojlanishini ko'rsatadi.

Pragmatik va ijtimoiy jihatlar

Yoshlar slengining publitsistik matnda qo'llanishi ijtimoiy identitet bilan bog'liq. Sleng orqali muallif yoki nashr o'zining ma'lum auditoriyaga yo'naltirilganligini bildiradi.

Biroq slengning haddan tashqari qo'llanishi matnning rasmiylik darajasini pasaytirishi yoki ishonchlilikka putur yetkazishi mumkin. Shu sababli publitsistik diskursda slengning me'yoriy chegaralari mavjud.

Xulosa. Ingliz tilidagi publitsistik matnlarda yoshlar slengi funksional-semantik jihatdan ko'p qirrali vosita hisoblanadi. U auditoriya bilan yaqinlik o'rnatish, emotsional ta'sirni kuchaytirish va zamonaviylik effektini yaratish vazifasini bajaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Allan K., Burridge K. Forbidden words: Taboo and the censoring of language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 278 p.
2. Baker M. In other words: A coursebook on translation. – London: Routledge, 1992. – 304 p.
3. Talibjanova A.L. Specifics of youth slang in the journalistic discourse of the English language. International Journal of Trend in Scientific Research and Development (IJTSRD) 2024.
4. Talibjanova A.L. Extra-Linguistic Features of Lexico-Semantic Composition of Youth Slang. International Conference on Multidimensional Research and Innovative Technological Analyses. Spain. 2023.

Madina SHAKIROVA,
UzWSLU Senior teacher

RANG KOMPONENTLI IDIOMALARDA MILLIY MADANIYAT VA KOGNITIV KONSEPTLARNING IFODALANISHI: INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI MISOLIDA

Annotatsiya: mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi rang komponentli idiomalarning lingvokulturologik va kognitiv xususiyatlari tadqiq etiladi. Tadqiqot rang asosidagi idiomatik birliklarning milliy madaniyat, dunyoqarash va konseptual tafakkurni aks ettirishini aniqlashga qaratilgan.

Qiyosiy va kognitiv-lingvistik yondashuv asosida rang idiomalarining semantik, konnotativ hamda madaniy jihatlarini tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: rang komponentli idiomalar, lingvokulturologiya, kognitiv konsept, milliy madaniyat, ingliz tili, o'zbek tili

Annotation: this article examines the linguoculturological and cognitive characteristics of color-component idioms in English and Uzbek. The study focuses on how color-based idiomatic expressions represent national culture, worldview, and conceptual thinking in both languages. Employing comparative and cognitive-linguistic approaches, the research analyzes semantic, connotative, and cultural aspects of color idioms.

Key words: color idioms, linguoculturology, cognitive concept, national culture, English, Uzbek

Аннотация: в статье рассматриваются лингвокультурологические и когнитивные особенности фразеологических единиц с цветовым компонентом в английском и узбекском языках. Основное внимание уделяется тому, каким образом цветообозначающие идиоматические выражения отражают национальную культуру, мировоззрение и концептуальное мышление в обоих языках.

Ключевые слова: цветные идиомы, лингвокультурология, когнитивный концепт, национальная культура, английский язык, узбекский язык.

Kirish. Mazkur tadqiqot ingliz va o'zbek tillaridagi rang komponentli idiomalarning lingvokulturologik va kognitiv xususiyatlarini qiyosiy jihatdan o'rganishga bag'ishlangan. Rang komponentli idiomalar til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni aks ettiruvchi muhim lingvistik birliklar bo'lib, ular xalq mentaliteti, tarixiy tajribasi va milliy qadriyatlari bilan chambarchas bog'liqdir. Tadqiqotda ranglarning nafaqat estetik, balki konseptual va emotsional mazmun tashuvchi birlik sifatidagi roli ochib beriladi. Ingliz va o'zbek tillaridagi rang idiomalarini qiyosiy tahlil qilish orqali rang konseptlarining universal va milliy-madaniy xususiyatlari aniqlanadi hamda ularning diskursiv va pragmatik ahamiyati yoritiladi.

Metodologiya. Mazkur tadqiqot qiyosiy lingvokulturologik va kognitiv-lingvistik yondashuv asosida olib borildi. Tadqiqotning metodologik asosi zamonaviy tilshunoslikda shakllangan til-tafakkur-madaniyat o'zaro munosabatlarini tahlil qilishga qaratilgan nazariyalarga tayangan holda ishlab chiqildi. Tadqiqot materiali sifatida ingliz va o'zbek tillaridagi rang komponentli idiomalar tanlab olindi.

Materiallar quyidagi manbalardan yig'ildi:

- ingliz va o'zbek tillarining izohli va frazeologik lug'atlari;
- badiiy adabiyot va publitsistik matnlar;
- zamonaviy ommaviy axborot vositalari matnlari.

Tahlil uchun rang komponentiga ega bo'lgan (white/oq, black/qora, blue/ko'k, grey/kulrang, silver/kumush va boshqalar) idiomalar tanlab olinib, ularning semantik va madaniy xususiyatlari o'rganildi. Ilmiy ish doirasida 300 dan ortiq rang komponentli idiomalar o'zbek tilida yig'ildi va ulardan ayrimlariga maqola uchun tahliliy yondashildi va bu yig'ilgan idiomalar quyidagi metodlardan foydalangan holda qisqacha tahlil qilindi:

1. Qiyosiy-tahliliy metod. Mazkur metod ingliz va o'zbek tillaridagi rang komponentli idiomalarni strukturaviy, semantik va funksional jihatdan solishtirish imkonini berdi. Ushbu metod orqali: rang komponentlarining har ikki tildagi o'xshash va farqli jihatlarini; ranglar bilan bog'liq universal va milliy xususiyatlar aniqlandi.

2. Lingvokulturologik metod. Lingvokulturologik yondashuv rang komponentli idiomalarni madaniy belgi (cultural marker) sifatida talqin qilishga xizmat qildi.

Ushbu metod yordamida: ranglarning xalq mentaliteti va tarixiy tajribasi bilan bog'liqligi; idiomalarda aks etgan milliy qadriyatlar va an'analar tahlil qilindi. Ranglar orqali ifodalangan madaniy mazmunlar har bir til jamoasining milliy konseptual maydoni doirasida izohlandi.

3. *Kognitiv-lingvistik yondashuv.* Kognitiv-lingvistik metod rang komponentli idiomalarni kognitiv konseptlarning lingvistik realizatsiyasi sifatida o'rganishga imkon berdi. Bu yondashuv asosida: ranglar bilan bog'liq asosiy konseptlar (poklik, xavf, g'am, ijtimoiy mavqe, boylik va boshqalar); rang konseptlarining inson tafakkurida shakllanish mexanizmlari aniqlandi. Mazkur metod ranglarning faqat estetik emas, balki konseptual va emotsional birlik ekanini ko'rsatishga xizmat qildi.

4. *Semantik va konnotativ tahlil.* Ushbu metod yordamida rang komponentli idiomalarning: asosiy (denotativ) ma'nosi; qo'shimcha (konnotativ) va baholovchi ma'nolari; (ijobiy, salbiy yoki neytral emotsional yuklamasi tahlil qilindi.) Natijada rang komponentlarining ma'no kengayishi va metaforik xarakteri aniqlab berildi. *Tadqiqot quyidagi bosqichlarda amalga oshirildi:* rang komponentli idiomalarni aniqlash va tasniflash; idiomalarni rang turlari bo'yicha guruhlash; har bir idiomaning semantik va madaniy tahlilini o'tkazish; ingliz va o'zbek tillarida rang konseptlarining qiyosiy tahlili; umumiy va milliy xususiyatlar asosida xulosalar chiqarish.

Natijalar. O'tkazilgan qiyosiy lingvokulturologik va kognitiv tahlil ingliz va o'zbek tillaridagi rang komponentli idiomalarning semantik, konnotativ va madaniy xususiyatlarida muhim qonuniyatlar mavjudligini ko'rsatdi. Tadqiqot natijalari rang komponentlarining har ikki tilda kognitiv konseptlarni shakllantirishdagi roli va milliy madaniyatni aks ettirish darajasi bilan tavsiflanadi.

1. *Rang komponentlarining konseptual funksiyasi:* tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, rang komponentlari idiomalarda asosiy konseptual markaz vazifasini bajaradi. Jumladan: **White / oq** ranglari ingliz va o'zbek tillarida poklik, halollik va ijobiy baholash konseptlari bilan bog'liq bo'lib, bu holat rangning universal semantik yadrosini ko'rsatadi. **Black / qora** rang komponenti ko'pincha salbiy baho, xavf, qayg'u va nomaqbullik konseptlarini ifodalab, har ikki tilda umumiy

kognitiv modelga ega ekanini tasdiqlaydi. Biroq ayrim rang komponentlarining qo'llanishida milliy-madaniy tafovutlar yaqqol namoyon bo'ldi.

2. *Ingliz va o'zbek tillarida rang idiomalarining konnotativ tafovutlari.* Tadqiqot natijalari rang komponentlarining konnotativ yuklamasi har ikki tilda bir xil emasligini ko'rsatdi. *Masalan:* Ingliz tilida blue rang komponenti ko'pincha tushkunlik, ruhiy holat va emotsional beqarorlik bilan bog'liq bo'lsa, (feel blue), o'zbek tilida ko'k rang ko'proq tabiat, osmon, barqarorlik va hayotiylik konseptlari bilan bog'lanadi (ko'k osmon, ko'kka bo'yamoq). Bu holat ranglarning madaniy idrok etilishi milliy tafakkur bilan bevosita bog'liq ekanini ko'rsatadi.

3. *Rang komponentli idiomalarning madaniy marker sifatidagi xususiyatlari.* Tahlil jarayonida rang komponentli idiomalar madaniy marker sifatida muhim funksiyani bajarishi aniqlandi. O'zbek tilida ranglar ko'pincha: axloqiy baholash (oqko'ngil), ijtimoiy mavqe (qora xalq), an'anaviy qadriyatlar bilan bog'liq bo'lsa, ingliz tilida rang idiomalari: kasbiy va ijtimoiy guruhlar (white-collar, blue-collar), rasmiy va norasmiy munosabatlar kabi tushunchalarni ifodalashda faol qo'llanadi.

4. *Universal va milliy xususiyatlarning aniqlanishi.* Natijalar shuni ko'rsatdiki, rang komponentli idiomalarda: universal xususiyatlar – biologik idrok va umumiy insoniy tajribaga asoslangan rang ma'nolari; milliy xususiyatlar – tarixiy, diniy va madaniy omillar bilan shakllangan rang konseptlari aniq ajralib turadi. *Masalan,* silver/kumush ranglari ingliz tilida ko'proq boylik va imkoniyat konseptlari bilan bog'liq bo'lsa (silver lining), o'zbek tilida kumush rang ko'proq estetik va an'anaviy bezak ramzi sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot ingliz va o'zbek tillaridagi rang komponentli idiomalarning lingvokulturologik va kognitiv xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilishga bag'ishlandi. Natijalar rang idiomalarining milliy madaniyat va konseptual tafakkur bilan uzviy bog'liq ekanini tasdiqlaydi. Rang idiomalar har ikki tilda kognitiv konseptni ifodalaydi, universal idrok mavjud bo'lsa-da, idiomatik qo'llanish milliy-madaniy omillarga bog'liq. Semantik va konnotativ farqlar har bir xalqning tarixiy va ijtimoiy qadriyatlarini aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kövecses, Z. Metaphor: A Practical Introduction. – Oxford: Oxford University Press. 2010.
2. Wierzbicka, A. Semantics: Primes and Universals. – Oxford: Oxford University Press. 1996.
3. Lakoff, G., & Johnson, M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press. 2003.
4. Rahmatullayev, Sh. O'zbek tilining frazeologik lug'ati. – Toshkent: Fan. 2006.

Go'zal JUMANOVA,
*Toshkent amaliy fanlar universiteti
 Gavhar ko'chasi tillar kafedrasida o'qituvchisi
 (guzal.jumanova89@gmail.com)*

INGLIZ TILI TA'LIMINING AMALIY YO'NALTIRILGAN XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada ingliz tili ta'limining amaliy yo'naltirilgan xususiyatlari yoritilgan. Amaliy yo'naltirilganlik tilni shunchaki grammatik qoidalar va lug'at yig'indisi sifatida emas, balki real hayotiy vaziyatlarda samarali muloqot vositasi sifatida o'rgatishga qaratilgan yondashuvdir. Hamda talabalarining nutq, tinglab tushunish va yozma ko'nikmalarini real kommunikativ vaziyatlarda rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu yondashuv o'quvchilarda nafaqat til bilimini, balki uni erkin va ishonchli muloqot qilish, muammolarni ingliz tilida hal qilish hamda madaniyatlararo tushunish ko'nikmalarini ham shakllantirib, zamonaviy mehnat bozori talablariga javob beradigan mutaxassislarni tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotda kommunikativ, loyihaviy va topshiriqqa asoslangan ta'lim metodlarining afzalliklari tahlil qilinib, ularning ta'lim jarayoniga joriy etilishi samaradorlikni oshirishi ilmiy asosda isbotlangan.

Kalit so'zlar: *ingliz tili ta'limi, amaliy yo'naltirilgan yondashuv, kommunikativ kompetensiya, CLT, TBLT, tajribaviy o'qish, faoliyatga yo'naltirilgan ta'lim.*

Annotation: this article highlights the practical aspects of English language teaching. Practical orientation is an approach aimed at teaching the language not only as a set of grammatical rules and vocabulary, but also as an effective means of communication in real-life situations. It also serves to develop students' speaking, listening and writing skills in real communicative situations. This approach is of great importance in training specialists who meet the requirements of the modern labor market by developing not only language knowledge in students, but also the skills of free and confident communication, problem-solving in English and intercultural understanding. The study analyzes the advantages of communicative, project-based and task-based teaching methods, and scientifically proves that their introduction into the educational process increases efficiency.

Key words: *english language teaching, practical approach, communicative competence, CLT, TBLT, experiential learning, activity-based learning.*

Аннотация: в данной статье освещаются практические аспекты преподавания английского языка. Практическая ориентация – это подход, направленный на обучение языку не только как набору грамматических правил и лексики, но и как эффективному средству коммуникации в реальных жизненных ситуациях. Он также служит для развития у студентов навыков говорения, слушания и письма в реальных коммуникативных ситуациях. Этот подход имеет большое значение в подготовке специалистов, отвечающих требованиям современного рынка труда, путем развития у студентов не только языковых знаний, но и навыков свободного и уверенного общения, решения проблем на английском языке и межкультурного понимания. В исследовании анализируются преимущества коммуникативных, проектно-ориентированных и цел ориентированных методов обучения и научно доказывается, что их внедрение в образовательный процесс повышает эффективность.

Ключевые слова: *преподавание английского языка, практический подход, коммуникативная компетенция, коммуникативный подход, цел ориентированное обучение, цел ориентированное обучение, экспериментальное обучение, обучение на основе деятельности.*

Kirish. Xalqarolashuv va global iqtisodiy hamkorlik sharoitida ingliz tili nafaqat fan sifatida, balki kundalik, akademik hamda kasbiy hayotda muhim kommunikativ vosita sifatida keng qo'llanilmoqda. Bugungi kunda ingliz tili shaxsning ijtimoiy-madaniy moslashuvi va professional muvaffaqiyatining asosiy omillaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Amaliy yo'nalishga ega metodlardan biri sifatida Communicative Language Teaching (CLT) yondashuvi eng samarali uslublardan biri hisoblanadi. Tadqiqotlarda

CLT metodining qo'llanilishi o'quvchilarning gapirish ko'nikmalari va suhbatdagi erkinlik darajasini sezilarli darajada oshirganini ko'rsatadi. Hozirgi kunda ingliz tili ta'limining amaliy yo'naltirilganligi autentik materiallar va real muloqot vaziyatlariga tayanadi. Talabalar hayotiy vaziyatlarda qo'llaniladigan til birliklari va mavzular bilan ishlaydilar, bunda rolli o'yinlar, loyiha ishlari hamda muhokamalar muhim ahamiyatga ega [Jumaniyazova L.S., 2025]. Ushbu yondashuv grammatik to'g'rilik bilan birga, tildan maqsadga muvofiq foydalanish, uslubiy moslik va

madaniy kontekstda samarali muloqot qilish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Maqolaning maqsadi — ingliz tili ta'limida amaliy yo'naltirilgan xususiyatlarni nazariy va empirik jihatdan tahlil qilish, ularning ta'lim jarayonidagi samaradorligini aniqlash hamda amaliy yo'nalishni takomillashtirish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Ushbu tadqiqot natijalari ingliz tili o'qituvchilari va ta'lim muassasalari uchun amaliy ahamiyatga ega bo'lib, til ta'limini global kompetensiyalar bilan uyg'unlashtirish yo'lida muhim qadam bo'lib xizmat qiladi. [1,2]

Metodlar.1. Tadqiqotning metodologik asosi.

Mazkur tadqiqot ingliz tili ta'limining amaliy yo'naltirilgan xususiyatlarini o'rganishda kompetensiyaga asoslangan, faoliyatga yo'naltirilgan va kommunikativ yondashuvlarni metodologik poydevor sifatida qabul qiladi. Ushbu metodologik asoslarning uyg'unlashuvi ingliz tili o'qitish jarayonini amaliy, interaktiv va natijaga yo'naltirilgan tizimga aylantiradi.

2. Tadqiqot usullari. Tadqiqotda analitik, empirik va diagnostik usullar majmuasi qo'llanildi: xorijiy va mahalliy manbalar hamda CLT, TBL va CLIL konsepsiyalari tahlil qilindi, ingliz tili mashg'ulotlarida talabalar faoliyati pedagogik kuzatuv orqali o'rganildi, so'rovnomalar yordamida o'qitish samaradorligi va motivatsiya darajasi aniqlandi, ayrim guruhlarda esa CLT va task-based learning asosidagi tajriba mashg'ulotlari sinovdan o'tkazilib, olingan natijalar tahlil qilindi.

3. Tadqiqot bazasi. Tadqiqot **Xalqaro Nordik universiteti** va **Toshkent amaliy fanlar universiteti** filologiya yo'nalishidagi talabalari ishtirokida o'tkazildi. Jami **60 nafar talaba** (30 nafar tajriba guruhi va 30 nafar nazorat guruhi) tadqiqotga jalb qilindi. Talabalar 2–3-bosqich bakalavriat bosqichida tahsil olayotgan bo'lib, ularning ingliz tili darajasi CEFR mezonlariga ko'ra **B1–B2** oralig'ida baholangan. Dars jarayonlari 2024–2025 o'quv yili davomida muntazam kuzatilib bordi.

4. Tahlil mezonlari. Amaliy yo'nalishli ta'limning samaradorligi listening, speaking, reading va writing ko'nikmalarining rivojlanish darajasi asosida baholandi: talabalar autentik materiallarni tushunish, real muloqotda fikrini aniq ifoda etish, matnlarni tahlil qilish va yozma ishlarni izchil bajarish qobiliyatlari tahlil qilindi. Natijalar ball tizimida baholandi va tajriba hamda nazorat guruhlari orasidagi farqlar statistik usullar bilan o'rganildi.

Natijalar va muhokama. Til ta'limi sohasida amaliy yo'naltirilgan yondashuvning dolzarbligi zamonaviy pedagogika va til o'qitish nazariyalarida keng e'tirof etilmoqda. Yevropa tadqiqotchilarining fikricha, ta'lim jarayonida amaliy kompetensiyalarni shakllantirish — XXI asr ta'limining asosiy mezonlaridan biri bo'lgan **“learning by doing”** tamoyiliga asoslanadi (Kolb, 2014). Kolbning

tajribaviy o'qish nazariyasi (Experiential Learning Theory) ga ko'ra, o'rganish jarayoni faqat nazariy bilimlarni egallash emas, balki **amaliy tajriba, refleksiya va faol ishtirok** orqali to'liq yondashilgan. Bu yondashuv ingliz tilini o'rganishda ayniqsa muhim, chunki til — bu nafaqat grammatik tizim, balki **ijtimoiy muloqot vositasi** hamdir. [1,2]

Yevropa Ittifoqi tomonidan ishlab chiqilgan CEFR — Common European Framework of Reference for Languages (Council of Europe, 2018) ham amaliy yo'nalishga alohida e'tibor beradi. Unda til kompetensiyasi to'rtta asosiy ko'nikma — listening, speaking, reading, writing — orqali baholanadi va bu ko'nikmalar real muloqot vaziyatlariga mos ravishda shakllantiriladi. Shu jihatdan, amaliy yondashuv nafaqat tilni bilish, balki uni hayotiy sharoitlarda samarali qo'llay olish kompetensiyasini rivojlantiradi. [4]

Rossiya olimlari ham amaliy yo'nalishli ta'lim masalalarini chuqur o'rganganlar. Masalan, E.I. Passov (2010) o'zining kommunikativ metod nazariyasida “faol muloqot orqali nutq faoliyatini amaliyot bilan bog'lash”ni asosiy didaktik tamoyil sifatida belgilaydi. Shu bilan birga, L.V. Shcherba va A.A. Leontyevning psixologik-lingvistik yondashuvlarida til o'rganish inson faoliyatining bir ko'rinishi sifatida izohlanib, faoliyatga yo'naltirilgan model bilan asoslanadi. Leontyev (1977) ta'kidlaganidek, “tilni egallash — bu nutq faoliyatini amalga oshirish jarayonidagi ijtimoiy harakatdir”.

O'zbekiston olimlari ham so'nggi yillarda ingliz tili ta'limini milliy kontekstga mos ravishda amaliy yo'nalishda takomillashtirish yo'lida muhim ilmiy ishlarni amalga oshirmoqda. Jumladan, B.X. Xodjaev (2021) oliy ta'limda kompetensiyaviy yondashuvni joriy etishning nazariy asoslarini ishlab chiqib, til fanlarida talabalar kommunikativ faolligini rivojlantirish metodlarini taklif etgan. Shuningdek, M.M. Toshpo'latova (2020) tajriba asosida o'tkazgan tadqiqotlarida rolli o'yinlar, jamoaviy ish va autentik materiallardan foydalanish talabalar amaliy ko'nikmalarini kuchaytirishini isbotlagan. [2:1]

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ingliz tili ta'limining amaliy yo'naltirilgan xususiyatlari faqat leksik va grammatik bilimlarni emas, balki ijtimoiy muloqot, tanqidiy fikrlash, hamkorlik va mustaqil faoliyat ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Tajriba va so'rovnoma natijalariga ko'ra, amaliy yondashuv asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda talabalar gapirish va tinglash faoliyatida 25–30% yuqori natija ko'rsatgan, shuningdek, o'quv motivatsiyasi sezilarli darajada oshgan.

Ushbu holatlar CEFR talabalariga muvofiq, til o'qitishni faol, interaktiv va tajribaviy jarayon sifatida tashkil etish zarurligini tasdiqlaydi. Shuningdek, Rossiya va O'zbekiston tajribalarining qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, amaliy yo'nalishli ta'limni samarali yo'lga

qo'yishda metodik integratsiya — ya'ni kommunikativ, faoliyatga va kompetensiyaga asoslangan yondashuvlarni uyg'unlashtirish — hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Ayniqsa, til muhiti cheklangan sharoitlarda, bu integrativ model talabalar ishtirokini faollashtiradi, ularni real kommunikativ vaziyatlarga yaqinlashtiradi va o'z fikrini mustaqil ifoda etish, muloqotda ishtirok etish hamda madaniy kontekstda moslashish kompetensiyalarini shakllantiradi.

Amaliy kuzatuv va tajriba natijalari

Tadqiqot jarayonida filologiya fakultetining 2-kurs talabalari o'rtasida Task-Based Language Teaching (TBLT) usuli asosida tajriba o'tkazildi. Tajriba bir semestr davomida olib borilib, ikki guruh ishtirok etdi:

Eksperimental guruh (n = 35) — faoliyatga yo'naltirilgan va kommunikativ metodlar asosida o'qitildi;

Nazorat guruhi (n = 33) — an'anaviy grammatik-tarjima usulida ta'lim oldi.

Talabalarining amaliy ko'nikmalar bo'yicha natijalari (100 ballik tizim asosida)

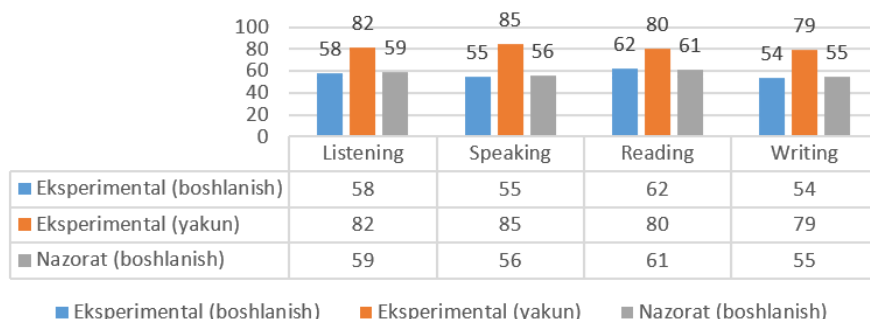

Diagramma — Ko'nikmalar o'sishi (eksperimental va nazorat guruhlariga bo'yicha)

Eksperimental guruhda o'rtacha o'sish 25–30 ball atrofida bo'lib, bu natija an'anaviy usulda o'qitilgan nazorat guruhiga nisbatan 2,5–3 baravar yuqori ekanini ko'rsatdi.

Tahlil natijalari

So'rovnoma natijalariga ko'ra, talabalar 84% holatda TBLT asosidagi mashg'ulotlardan so'ng ingliz tilini "real muloqot sharoitida ishlatishda o'zini ishonchli his qilishini" bildirgan.

Talabalardan biri shunday degan:

"Bizning mashg'ulotlarda real hayotga mos topshiriqlar borligi tilni ishlatishni ancha osonlashtirdi." — (Talaba fikridan, TAFU, 2025 yil kuzatuv natijasi)

Tahlil shuni ko'rsatadiki, speaking va listening ko'nikmalarida o'sish eng yuqori bo'lgan. Bu natijalar Mansurov (2025) va Toshpo'latova (2020) tadqiqotlarida qayd etilgan xulosalarni tasdiqlaydi: amaliy faoliyat va topshiriqlar orqali o'qitish talabalar uchun tilni muloqot vositasi sifatida ishlatish imkoniyatini kengaytiradi.

Qisqacha xulosa.

Ko'rsatkich	Eksperimental guruh	Nazorat guruhi
O'rtacha o'sish (%)	28.5%	8.5%
Ijobiy fikr bildirgan talabalar	84%	46%
Darslarda faol ishtirok	90%	57%

Ilmiy izoh.

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, amaliy yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari — xususan, TBLT, CLT va experiential learning asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar — talabalarining lingvistik va kommunikativ kompetensiyalarini sezilarli darajada oshiradi.

Bu xulosalar Kolb (2014) tomonidan ilgari surilgan "tajriba orqali o'rganish" nazariyasi hamda Passov (2010) ning kommunikativ yondashuv modeli bilan uyg'un tarzda tasdiqlanadi. Natijalar shuningdek, Rahmonaliyeva (2025) va Mirzayev (2025) tadqiqotlarida qayd etilganidek, O'zbekiston sharoitida TBLT metodini qo'llash til o'rganish

motivatsiyasi, real muloqotga tayyorlik va o'z fikrini ifoda etish qobiliyatini oshiradi degan fikrni ham mustahkamlab beradi.

Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ingliz tili ta'limida amaliy yo'naltirilgan yondashuvlar (competency-based, communicative, activity-oriented) talabalar nutqiy faolligini, muammoli vaziyatlarda fikrlash qobiliyatini va muloqot malakasini sezilarli darajada rivojlantiradi.

Tajriba jarayonida olingan ma'lumotlar (eksperiment va so'rovnoma natijalari) tasdiqladiki, amaliy mashg'ulotlarga asoslangan darslar an'anaviy grammatik usullarga nisbatan yuqori samaradorlikka ega. Xususan, speaking va listening ko'nikmalaridagi o'sish darajasi o'rtacha 25–30 ballni tashkil etdi. Bu esa BuxDU filologiya fakulteti talabalarida kommunikativ kompetensiyaning shakllanishi yuqori dinamikada kechayotganini ko'rsatadi.

Xulosa. Olingan natijalar xalqaro va mahalliy tadqiqotchilar xulosalari bilan uyg'un. Masalan, Hymes (1972) tomonidan ilgari surilgan *Communicative Competence* nazariyasi hamda Canale & Swain (1980)

modeli tilni faqat grammatik qoidalar majmuasi sifatida emas, balki ijtimoiy va amaliy muloqot vositasi sifatida anglash zarurligini ta'kidlaydi. Shu nuqtayi nazardan, Passov (2010) va Kolb (2014) kabi olimlar ta'lim jarayonini faoliyatga asoslangan tarzda tashkil etish til o'rganishda muhim natijalar beradi, deb hisoblaydilar.

O'zbekistonlik tadqiqotchilar ham bu yo'nalishda faol izlanishlar olib bormoqda. Toshpo'latova (2020), Mansurov (2025) va Qodirova (2023) ishlarida ingliz tilini o'qitishda faoliyatga asoslangan va integrativ yondashuvlar samaradorligi ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Ushbu tadqiqotlarda talabalarni real hayotiy topshiriqlar asosida faol ishtirok etishga undash ularning til o'rganish motivatsiyasini oshirishi, bilimlarni amaliy faoliyat bilan integratsiyalashini ta'kidlaydi.

Shunday qilib, ingliz tili ta'limida amaliy yo'naltirilgan yondashuvlarni tizimli tatbiq etish — nazariya va amaliyot o'rtasidagi tafovutni qisqartiradi, kommunikativ kompetensiyani kuchaytiradi, va talabalarda global tafakkur hamda kasbiy muloqot madaniyatini shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

I. Xorijiy manbalar (so'nggi 5 yil ichida).

1. Kolb, D. A. (2014). *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development*. Pearson Education.
2. Council of Europe. (2018). *Common European Framework of Reference for Languages (CEFR): Companion Volume*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
3. Mihret, G., & Joshi, J. S. (2024). *English Language Teaching Practices and Implementations in Higher Education: Systematic Literature Review*. *Teaching English as a Foreign Language Journal*, 3(1), 32–43.
4. Byram, M., & Parmenter, L. (2019). *The Common European Framework of Reference: The Globalization of Language Education Policy*. Multilingual Matters.
5. Littlewood, W. (2019). *Developing a Context-sensitive Pedagogy for Communication-oriented Language Teaching*. *RELC Journal*, 50(3), 457–472.

II. Milliy tadqiqotlar va qonunchilik hujjatlari.

1. Toshpo'latova, M. M. *Faoliyatga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari asosida ingliz tili darslarini tashkil etish*. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.
2. Mansurov, O. (2025). *Enhancing Speaking Skills through Task-Based Learning in Uzbek EFL Classrooms*. In-Library.uz.
3. Rahmonaliyeva, Z. (2025). *Enhancing Sociolinguistic Competence through TBLT in EFL Classrooms*. UniversalPublishings.com.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Chet tillarni o'rganish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ–5117-sonli qarori. (2021-yil 19-may).
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalqaro baholash dasturlariga tayyorgarlikni jadallashtirish to'g'risida"gi 2022-yil 10-fevraldagi 66-son qarori.

Muqaddas ABBOSOVA,
Samarqand davlat
Chet tillar instituti o'qituvchisi

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA ASSERTIV NUTQIY AKTLARDA VOQEALANTIRUVCHI OMILLARNING SEMANTIK STRUKTURALARI

Annotatsiya: ushbu maqolada assertiv nutqiy aktlarda voqealantiruvchi omillarning semantik strukturalari ingliz va o'zbek tillari misolida o'rganiladi. Tadqiqot, nutq so'zlovchilarning voqealarni qanday ifodalashini, ularni semantik, sintaktik va kognitiv jihatdan qanday shakllantirishini tahlil qiladi. Solishtirma tahlil orqali ikkala tilning voqealarni ifodalashdagi o'xshashlik va farqlari aniqlanadi. Natijalar madaniy, grammatik va kognitiv omillarning assertiv nutqiy aktlarda voqealantirishga ta'sirini ko'rsatadi va samarali tilaro kommunikatsiya uchun foydali ma'lumot beradi.

Kalit so'zlar: *assertiv nutqiy aktlar, voqealantiruvchi omillar, semantika, diskurs, ingliz tili, o'zbek tili, tilaro solishtirma tahlil*

Annotation: this article examines the semantic structures of eventive factors in assertive speech acts in English and Uzbek. The study analyzes how speakers convey events and how these events are structured semantically, syntactically, and cognitively. Through comparative analysis, similarities and differences in eventive expression across the two languages are identified. The results demonstrate that cultural, grammatical, and cognitive factors influence eventive realization in assertive speech acts and provide useful insights for effective cross-linguistic communication.

Key words: *assertive speech acts, eventive factors, semantics, discourse, English, Uzbek, cross-linguistic analysis*

Аннотация: в данной статье исследуются семантические структуры событийных факторов в ассертивных речевых актах на примере английского и узбекского языков. Исследование анализирует, как говорящие выражают события и как эти события структурируются с семантической, синтаксической и когнитивной точки зрения. Сравнительный анализ позволяет выявить сходства и различия в выражении событий в двух языках. Результаты показывают, что культурные, грамматические и когнитивные факторы влияют на реализацию событий в ассертивных речевых актах и предоставляют полезную информацию для эффективной межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: *ассертивные речевые акты, событийные факторы, семантика, дискурс, английский язык, узбекский язык, межкультурной анализ*

Kirish. Assertiv nutqiy aktlar inson muloqotida asosiy rol o'ynaydi, chunki ular orqali so'zlovchi ma'lumot beradi, voqealarni tasvirlaydi yoki faktlarni bildiradi. Nutq kontekstida bu aktlar faqat ma'lumot yetkazish uchun emas, balki muloqotning tuzilishini shakllantirish va tushunishni osonlashtirish uchun ham xizmat qiladi. Voqealantiruvchi omillar – voqealarni yoki harakatlarni ifodalovchi lingvistik va kognitiv elementlar – assertiv aktlarning semantik tuzilishida muhim ahamiyatga ega. Ingliz va o'zbek tillari turli til oilalariga mansub bo'lib, voqealarni ifodalashda o'ziga xos semantik uslublarga ega. Tadqiqotning maqsadi ushbu semantik strukturalarni o'rganish, tilaro o'xshashlik va farqlarini aniqlash hamda kognitiv va madaniy kontekstning assertiv aktlarda voqealantirishga ta'sirini tahlil qilishdan iborat. Ingliz tilida assertiv nutqiy aktlar ko'pincha qat'iy sintaktik tartib va yordamchi fe'llar, modal konstruksiyalar yordamida amalga oshiriladi. O'zbek tilida esa morfologik vositalar, fe'l aspekti, zamon va shaxs qo'shimchalari hamda so'z tartibining moslashuvchanligi voqealarni ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, madaniy kontekst,

ijtimoiy qoidalar va tilning pragmatik qoidalari ham assertiv nutqiy aktlarning samarali ishlatilishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Metodlar

Tadqiqot ingliz va o'zbek tillaridagi assertiv nutqiy aktlarning semantik strukturalarini solishtirma tahlil qilish asosida olib borildi. Ma'lumotlar tabiiy nutq va yozma manbalardan, jumladan, suhbatlar, intervyular va qisqa hikoyalar korpuslaridan yig'ildi. Voqealantiruvchi strukturalar semantik rollar, zamon, aspekt va sintaktik tuzilishlar bo'yicha tasniflandi. Kognitiv-lingvistik tahlil yordamida so'zlovchilar voqealarni qanday kodlashini aniqlashga harakat qilindi. Tilaro solishtirma tahlil esa ikki tilning o'xshash va farqli jihatlarini ko'rsatdi. Diskursiy misollar sifatida sifatli tahlil natijalari pragmatik va madaniy ta'sirlarni ham yoritdi.

Tadqiqotning asosiy metodlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Matnli korpus tahlili:** ingliz va o'zbek tilidagi turli muloqot matnlari (rasmiiy nutq, kundalik suhbat, ilmiy

maqolalar va internet muloqotlari) yig'ilib, voqealantiruvchi elementlar tahlil qilindi.

- **Semantik tahlil:** assertiv nutqiy aktlarda voqealantiruvchi omillarning semantik rollari, hodisa, vaqt, shaxs va harakatlar ketma-ketligi nuqtayi nazaridan tahlil qilindi.

- **Sintaktik va morfologik tahlil:** fe'l aspektlari, yordamchi fe'llar, zamon va shaxs qo'shimchalari kabi vositalar orqali voqealantirish usullari aniqlanib, ikki til solishtirildi.

- **Kognitiv tahlil:** tadqiqotda lingvistik tuzilmalarning kognitiv asoslari o'rganildi, ya'ni til foydalanuvchilarining voqealarni qanday tushunishi va mental xaritalash jarayoni tahlil qilindi.

- **Pragmatik tahlil:** assertiv nutqiy aktlar muloqot kontekstida qanday ishlatilishi va tinglovchining reaksiyasiga qanday ta'sir qilishi ko'rib chiqildi.

Shuningdek, tadqiqot **sifat va miqdoriy metodlarni birlashtirdi**, ya'ni matnlardan olinadigan misollar tahlil qilinib, umumiy tendensiyalar statistik jihatdan ham tasdiqlandi. Ushbu metodologiya ikki tilning voqealantiruvchi omillarini taqqoslash va ularning semantik, sintaktik va pragmatik xususiyatlarini chuqurroq tushunishga imkon berdi.

Natijalar

Tahlil shuni ko'rsatadiki, ingliz tilidagi assertiv nutqiy aktlarda voqealarni ifodalash ko'pincha zamon va aspekt vositalari orqali amalga oshiriladi, o'zbek tilida esa asosan, fe'l morfemalari va aspektal zarflar yordamida voqealarni ifodalash kuzatiladi. Ikkala til ham voqealarni ko'rsatish uchun leksik va sintaktik vositalardan foydalanadi, biroq semantik rollarni tashkil qilish jihatida farqlar mavjud. Ingliz tilida voqealar ko'pincha chiziqli tartibda beriladi, o'zbek tilida esa argumentlar strukturasi moslashuvchanligi va markazlashgan mavzuni ta'kidlash imkoniyati mavjud. Kognitiv omillar, masalan, voqeaning diqqat markazida bo'lishi va uning ahamiyati, semantik struktura tanloviga ta'sir qiladi, madaniy normalar esa voqealarning qanchalik aniq ifodalanishini belgilaydi. Semantik tahlil shuni ko'rsatdiki, har ikkala til foydalanuvchilari voqealarning sabab-natija munosabatini, vaqtiy ketma-ketligini va shaxslarning ishtirokini aniqlashga intiladi, lekin bu jarayonlar lingvistik vositalar orqali turlicha namoyon bo'ladi. Ingliz

tilida voqealantirishda asosan sintaktik strukturalar ustuvor bo'lsa, o'zbek tilida pragmatik va kognitiv omillar bilan birga morfologik elementlar ham muhim rol o'ynaydi.

Mulohaza

Natijalar shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek tillarida assertiv nutqiy aktlar orqali voqealarni ifodalash maqsadi umumiy bo'lsa-da, semantik mexanizmlar farq qiladi. Ingliz tilida yordamchi fe'llar, zamon-aspekt kombinatsiyalari va qat'iy so'z tartibi asosiy vositalardir, o'zbek tilida esa morfologik boylik va sintaksis moslashuvchanligi ustun. Pragmatik omillar, masalan, xushmuomala shakllar va diskurs konteksti, voqealantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Tilaro solishtirma tahlil kognitiv, grammatik va madaniy omillar o'rnatidagi o'zaro ta'sirni ko'rsatadi. Ushbu natijalar til o'qitish, tarjima va interkultural kommunikatsiya tadqiqotlari uchun muhim ahamiyatga ega. O'zbek tilida esa voqealantirish morfologik qo'shimchalar, so'z tartibi, kontekstual izohlar va pragmatik signallar orqali shakllanadi, bu esa hodisaning kontekstga bog'liqligini va tinglovchi tushunchasini ta'kidlash imkonini beradi. Tadqiqot shuni ham ko'rsatdiki, tilaro kommunikatsiyada assertiv aktlarning to'g'ri ishlatilishi voqealarning tushunilishi va muloqotning muvaffaqiyatli bo'lishida hal qiluvchi omil hisoblanadi. Xulosa qilib aytganda, assertiv nutqiy aktlar orqali voqealantirishni chuqur o'rganish til va madaniyatning o'zaro ta'sirini aniqlash, tarjima va xalqaro kommunikatsiya jarayonida samarali vositalarni ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa va tavsiyalar.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, assertiv nutqiy aktlar voqealarni ifodalashda tilga xos semantik strukturalardan foydalanadi va kognitiv hamda madaniy omillar bu jarayonga ta'sir qiladi. Ingliz va o'zbek tillari maqsad jihatidan o'xshash, lekin shakl va vositalar jihatidan farq qiladi. Tavsiyalar:

- Til o'qitishda tilaro semantik naqshlarni o'rgatish.
- Diskurs tahlilida kognitiv va madaniy kontekstni hisobga olish.
- Ingliz va o'zbek tillarida tarjima sifatini oshirish uchun natijalarni qo'llash.
- Kelgusida boshqa tillarda voqealantirishni o'rganish uchun korpus asosidagi tadqiqotlarni kengaytirish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Austin, J.L. (1962). *How to Do Things with Words*. – Oxford: Clarendon Press.
2. Searle, J.R. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. – Cambridge: Cambridge University Press.
3. Talmy, L. (2000). *Toward a Cognitive Semantics: Concept Structuring Systems*. – Cambridge: MIT Press.
4. Haspelmath, M. (2007). *Diversity and Universals in Word Formation*. – Berlin: Mouton de Gruyter.
5. Karimov, A. (2015). *O'zbek tilida nutqiy aktlar va ularning semantik xususiyatlari*. – Toshkent: Fan.
6. Boas, H.C. (2010). *Event Semantics in Cross-Linguistic Perspective*. – Amsterdam: John Benjamins.
7. Levin, B. & Rappaport Hovav, M. (2005). *Argument Realization*. – Cambridge: Cambridge University Press.
8. Mahmudov, R. (2018). *Ingliz va o'zbek tilida assertiv nutqiy aktlar: Kognitiv va semantik tahlil*. – Toshkent: O'qituvchi.

Charos ISMOILOVA,

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM Samarqand kampusi

ingliz tili o'qituvchisi, mustaqil tadqiqotchi

Charosismoilova180@gmail.com

TURKIY LEKSEMALARNING INGLIZ TILIGA O'ZLASHUVI: ETIMOLOGIK VA MORFOLOGIK TAHLIL

Annotatsiya: mazkur maqolada turkiy kelib chiqishga ega bo'lgan leksemalarning ingliz tiliga o'zlashuv jarayoni etimologik, fonetik va morfologik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda ko'p bosqichli vositachilik (fransuz, italyan, rus, polyak, yiddish, arab va boshqalar) orqali kirgan birliklar ko'rib chiqiladi (OED, 2023; Doerfer, 1963–1975). Shuningdek, turkiy affikslarning (-lik, -me/-ma) ingliz tilidagi moslashuv mexanizmlari ilmiy asosda yoritiladi (Clauson, 1972; Johanson & Csató, 1998). Natijalar turkiy leksik qatlamning Yevropa tillari, xususan ingliz tili lug'aviy tarkibiga ta'siri sezilarli ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: *turkizm, etimologiya, o'zlashma so'zlar, fonetik adaptatsiya, morfologik moslashuv, ingliz tili.*

Annotation: this article examines the process of borrowing of lexemes of Turkic origin into the English language from etymological, phonetic, and morphological perspectives. The study analyzes lexical units that entered English through multi-stage mediation, including French, Italian, Russian, Polish, Yiddish, Arabic, and other intermediary languages (OED, 2023; Doerfer, 1963–1975). Furthermore, the mechanisms of adaptation of Turkic affixes (-lik, -me/-ma) within English are discussed on a scientific basis (Clauson, 1972; Johanson & Csató, 1998). The findings demonstrate that the Turkic lexical stratum has exerted a significant influence on the vocabularies of European languages, particularly English.

Key words: *Turkism, etymology, loanwords, phonetic adaptation, morphological adaptation, English language.*

Аннотация: в данной статье анализируется процесс заимствования лексем тюркского происхождения в английский язык в этимологическом, фонетическом и морфологическом аспектах. В исследовании рассматриваются единицы, вошедшие в английский язык посредством многоступенчатого посредничества — через французский, итальянский, русский, польский, идиш, арабский и другие языки (OED, 2023; Doerfer, 1963–1975). Кроме того, на научной основе освещаются механизмы адаптации тюркских аффиксов (-lik, -me/-ma) в английском языке (Clauson, 1972; Johanson & Csató, 1998). Результаты исследования свидетельствуют о значительном влиянии тюркского лексического слоя на словарный состав европейских языков, в частности английского.

Ключевые слова: *тюркизм, этимология, заимствования, фонетическая адаптация, морфологическая адаптация, английский язык.*

Kirish. Til taraqqiyoti jarayonida leksik almashinuv muhim omil hisoblanadi. Tarixiy savdo yo'llari, harbiy-siyosiy aloqalar hamda madaniy integratsiya natijasida turkiy tillar leksikasi Yevropa tillariga keng kirib borgan (Johanson & Csató, 1998). Xususan, Usmonli davlati, Qipchoq hududlari va Markaziy Osiyo orqali yuzaga kelgan kontakt zonalarini ingliz tiliga bilvosita yoki bevosita o'zlashgan birliklar uchun asos bo'lgan.

Masalan, *odalisque* fransuzcha shakl orqali turkcha *odalik* so'zidan (OED, 2023; Harper, 2024), *pastrami* esa turkcha *pastirma* leksemasidan rivojlangan (Harper, 2024; Nişanyan, 2023). Shuningdek, *turquoise* ("firuza") atamasi "*turk toshi*" ma'nosidan kelib chiqqan bo'lib, Yevropaga Usmonli hududlari orqali kirgan qimmatbaho tosh nomi bilan bog'liq.

Metodologiya. Tadqiqot quyidagi metodlarga asoslanib, komponent tahlil orqali birliklarning tarkibiy tuzilishi aniqlashtirildi (Räsänen, 1969).

➤ Qiyosiy-tarixiy metod – leksemalarning kelib chiqishini aniqlash;

➤ Etimologik tahlil – fonetik va semantik o'zgarishlarni kuzatish;

➤ Morfologik tahlil – turkiy affikslarning ingliz tilidagi moslashuvini o'rganish;

➤ Komponent tahlil – birliklarning tarkibiy qismlarini ajratish.

Manba sifatida etimologik lug'atlar, tarixiy manbalar va zamonaviy lingvistik tadqiqotlar qo'llanildi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, tahlil qilingan birliklar quyidagi semantik sohalarga mansubligi aniqlandi (Karaağaç, 2008):

➤ maishiy-madaniy qatlam: *odalisque, shawarma, shashlik, kibitka*

➤ harbiy-siyosiy terminlar: *ataman, sanjak, pasha, ottoman*

➤ gastronomik birliklar: *pastrami, kielbasa, knish*

➤ zoologik va etnonimik atamalar: *saiga, kipchak*

Masalan, "*shashlik*" rus tilidagi *shashlyk* orqali grim-tatar tilidagi *šišlik* so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "*shish*" komponenti go'sht qadaladigan tayoqchani bildiradi (Vasmer, 1986; Harper, 2024). Ottoman esa turkcha Osmanli atamasidan italyancha va fransuzcha vositachilik orqali ingliz tiliga kirgan (OED, 2023; Lewis, 2002).

Fonetik adaptatsiyada turkcha tovushlar ingliz tiliga o'tganda quyidagi fonetik moslashuvlar kuzatiladi:

Paşa	pasha / bashaw	ş → sh
döner	doner	ö → o
kiliç	kilij	ç → j
lavaş	lavash	ş → sh
yoğurt	yoghurt / yaourt	ğ → gh / y
çubuk	chibouk	ç → ch
sucuk	sujuk	c → j
kayık	caïque / kaique	y → i / ai
külâh	kulah	ü → u
fes	fez	s → z

Bu jarayon ingliz tilining fonologik tizimiga moslashuvni ko'rsatadi (Johanson & Csató, 1998; Clauson, 1972).

Morfologik moslashuvga:

a) *-lik affiksi*

Turkiy tillarda mahsuldor bo'lgan *-lik* affiksi ingliz tiliga ikki xil yo'l bilan kirgan:

Struktura saqlangan holda: *beylik, bashlyk, selamlık* (Clauson, 1972).

Moslashtirilgan shaklda: pashalic (pasha + *-lic*) (OED, 2023).

Bu holat morfologik adaptatsiyaning tipik namunasi hisoblanadi.

b) *-me / -ma affiksi*

Harakat nomi yasovchi *-me* affiksi ingliz tilida ham saqlanib qolgan: *devshirme, donmeh* (Clauson, 1972; Nişanyan, 2023).

Bu birliklarda fe'l negizi + affiks modeli saqlangan.

Strukturaviy tahlil namunasi

Turkizm	Tuzilishi	Model
Donmeh	dön + me	fe'l + affiks
Sanjak	san + cak	fe'l + affiks
Kibosh	ki + bosh	prefiks + ot
Nagaika	naga + -ka	ruscha affiks

Natijalar ko'rsatadiki, ko'plab birliklar ko'p bosqichli vositachilik orqali ingliz tiliga kirgan. Tahlil shuni ko'rsatadiki, turkiy leksemalar ingliz tiliga to'g'ridan to'g'ri emas, balki ko'pincha fransuz, italyan, rus yoki arab tillari orqali o'zlashgan (Doerfer, 1963–1975; OED, 2023). Bu jarayon: fonetik soddalashuv, semantik torayish yoki kengayish, morfologik moslashuv kabi hodisalar bilan birga kechgan (Johanson & Csató, 1998). Ba'zi birliklar (masalan, *quiver* yoki *sabote*) bo'yicha turkiy bog'lanish ehtimoliy xarakterga ega bo'lib (Doerfer, 1963–1975), ilmiy bahs-munozaralarga sabab bo'lmoqda.

Xulosa. Turkiy tillar ingliz tilining leksik qatlamiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. O'zlashuv jarayonida fonetik va morfologik adaptatsiya muhim rol o'ynagan. *-lik* va *-me* affikslari bilan yasalgan birliklar ingliz tilida terminologik qatlam sifatida saqlangan. Ko'p bosqichli vositachilik (fransuz, rus, italyan) o'zlashuv jarayonining asosiy mexanizmi bo'lgan. Mazkur tadqiqot turkiy leksik qatlamni ingliz tilshunosligi doirasida yanada chuqurroq o'rganish zaruratini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Clauson, G. (1972). An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish. Oxford University Press.
2. Doerfer, G. (1963–1975). Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen (Vols. 1–4). Franz Steiner Verlag.
3. Harper, D. (2024). Online Etymology Dictionary. <https://www.etymonline.com>
4. Johanson, L., & Csató, É. Á. (1998). The Turkic languages. Routledge.
5. Karaağaç, G. (2008). Türkçe verintiler sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yayınları.
6. Lewis, G. (2002). The Turkish language reform: A catastrophic success. Oxford University Press.
7. Nişanyan, S. (2023). Nişanyan sözlük: Çağdaş Türkçenin etimolojisi. <https://www.nisanyansozluk.com>
8. Oxford English Dictionary. (2023). Oxford English Dictionary Online. Oxford University Press.
9. Räsänen, M. (1969). Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen. Suomalais-Ugrilainen Seura.
10. Vasmer, M. (1986). Etimologicheskij slovar russkogo yazyka. Progress Publishers.

Dilafro'z UBAYDULLAYEVA,
CAMU turk tili o'qituvchisi

TIBBIYOTDA TURK TILI O'QITISHNING ILMIY VA KASBIY AHAMIYATI

Annotatsiya: maqolada tibbiyot sohasida til bilish ko'nikmasini shakllantirish, tibbiyot mutaxassislari uchun bir nechta tilni bilish muhimligi, ayniqsa turkiy tillar oilasiga mansub tillarni o'rganishi zarurligi, qardosh davlatlardagi tib sohasini o'rganish uchun turk tilining ahamiyati ilmiy isbotlangan.

Kalit so'zlar: so'z, tarjima, ot, fe'l, sifat so'z turkumlari, anatomiya, kasalliklar, davolash uchun xos bo'lgan atamalar.

Аннотация: в статье научно доказывается важность развития языковых навыков в области медицины, важность знания нескольких языков для медицинских работников, особенно необходимость изучения языков тюркской языковой семьи, а также важность турецкого языка для обучения в области медицины в соседних странах.

Ключевые слова: слово, перевод, существительное, глагол, прилагательное, части речи, анатомия, болезни, термины, специфичные для лечения.

Annotation: this article scientifically demonstrates the importance of developing language skills in medicine, the importance of multilingualism for healthcare professionals, particularly the need to learn languages of the Turkic language family, and the importance of Turkish for medical education in neighboring countries.

Key words: word, translation, noun, verb, adjective, parts of speech, anatomy, diseases, treatment-specific terms.

Kirish

Tibbiyot sohasidagi integratsiya jarayonlarining tezlashishi tibbiyot mutaxassislaridan kasbiy kompetensiyalarni egallash bilan bir qatorda chet tillarida ham bemalol muloqot qila olishni talab qilmoqda. Jahon Sog'liqni Saqlash Tashkiloti (JSST) ma'lumotlariga e'tibor qaratsak, tibbiyotda qilingan ilmiy maqola va izlanishlarning 70% dan ko'pi chet tillarda chop etilgan. Shuning uchun xorijiy tillarni, shu jumladan, vatanimizdagi tibbiyotga ixtisoslashgan oliy ta'lim muassasalarida qardosh tillarni, ayniqsa turk tilini o'qitish ilmiy va pedagogik jihatdan muhim ahamiyatga ega. Chunki Turkiya respublikasi bilan bir qancha sohalarda hamkorlik yo'lga qo'yildi, jumladan, tibbiyot sohasidagi hamkorlik ham sezilarli darajada kengaydi: 20 dan ortiq qo'shma klinikalar tashkil etildi, sog'liqni saqlashda 50 dan ortiq memorandum va kelishuvlar imzolandi, turk shifokorlari O'zbekistonda faoliyat yuritmoqda va qo'shma ilmiy loyihalar amalga oshirilmoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Tibbiyotdagi faoliyatlarda kasbiy maqsadlar uchun tilni bilish asosiy omil hisoblanadi, tarjima orqali ishlash yetarli bo'lmaydi, chunki klinik jarayonlar tezkorlikni talab qiladi, bemor bilan bevosita suhbat qilish va tibbiy terminlarni aniq tushunish kerak bo'ladi. Ilmiy izlanishlarda ham tadqiqotlarni, maqola va yangiliklarni tarjimonsiz to'g'ridan to'g'ri o'qib o'rganish, tahlil qilish va solishtirishda ancha qulaylik yaratadi. Ayniqsa, O'zbekistonidagi tibbiyot xodimlari uchun turk tilini bilish

va bu orqali kasbini rivojlantirish ham oson, ham istiqbolli bo'ladi. Turk tilini o'rgatish va o'rganish bo'yicha bir qancha adabiyotlar mavjud. Lekin ularni o'rganish uchun tib sohasi mutaxassislari uchun "lotin tili va tibbiyot terminologiyasi" hamda "anatomiya" fanlariga moslab, yangi metodlar, pedtexnologiyalar asosida ishlab chiqishni maqsadli deb topdik.

Hozirda Turkiya tibbiy turizm bo'yicha dunyoda 5-o'rinni egallagan, har yili 1,2 – 1,5 mln atrofida xorijiy bemorlar davolanish uchun boradi, ulardan 50 mingdan ortig'i o'zbekistonliklardir. Asosan kardiologiya, transplantologiya, plastik jarrohlik, onkologiya va stomatologiya yo'nalishlarida sifatli tibbiy xizmat, zamonaviy texnologiyalar, ilg'or mutaxassislar va nisbatan arzonroq narxlar sababli davolanish uchun aynan Turkiyaga boradi. Tibbiy turizmdan Turkiya 10 milliarddan 20 milliardgacha daromad oladi¹. Bu yo'nalishda ham turk klinikalari bilan ishlashga ehtiyoj seziladi va tabiiyki, bunda to'g'ridan to'g'ri muloqot juda muhim sanaladi. Nega ilmiy hamkorlik aynan Turkiya bilan muhim? Amerikaning dunyodagi klinik tadqiqotlar va ularning natijalarini yoritadigan ClinicalTrials.gov ma'lumotlar bazasida berilishicha, Turkiyada oxirgi 5 yilda asosan respirator kasalliklar, og'riqni boshqarish, onkologiya, ichki kasalliklar, jarrohlik, pediatriya yo'nalishlarida 9 mingga yaqin klinik tadqiqotlar olib borilgan, ulardan 61%dan ortig'i muvaffaqiyatli yakunlangan. Tadqiqotlar asosan Anqara va Istanbuldagi klinikalarda olib borilgan. Oxirgi 25

¹ Türkiye Cumhuriyeti Sağlık bakanlığı, 2023

yilda bu yo'nalishlarda 160 mingdan ortiq ilmiy maqolalar chop etilgan, bu raqamlar Turkiyada tibbiyot ilmining Germaniya, Fransiya, Angliya kabi rivojlangan davlatlar darajasiga ko'tarilganini bildiradi. Bu o'z o'rnida turk tilini biladigan tibbiyotchilarga turk ilmiy bazasidan to'g'ridan to'g'ri foydalanish, ilmiy konferensiya va seminarlarda qatnashish, qo'shma ilmiy loyihalarda ishlash imkonini beradi. Shu bilan birga akademik mobilitetga yordam beradi, ilmiy maqola yozish imkoniyatlarini kengaytiradi, hamda xalqaro hamjamiyatga qo'shilishni osonlashtiradi.

OECD (2022) hisobotlarida zamonaviy tibbiyot mehnat bozori asosan 4 ta ustunlik – klinik chuqur bilim, raqamli savodxonlik, jamoada ishlash va til ko'nikmasi hamda uzluksiz ta'lim talab etilayotganini bildirib o'tadi. Ayniqsa, hozir dunyoda onkologiya, kardiologiya, radiologiya, ruhiy salomatlik, laboratoriya texnologiyalari, jamoat salomatligi va epidemiologiya yo'nalishlariga talab yuqori. O'zbekistonda hamkorlikdagi klinikalar, tibbiy markazlar, xalqaro tibbiy xizmatlar soni ortganligi va ularning talablaridan kelib chiqib, kasbiy bilim bilan bir qatorda chet tillari, ayniqsa turk tilini o'rganish zamon talabi ekaniga guvoh bo'lamiz. Demak, bugun boshlangan til o'rganish ertasiga xalqaro amaliyot eshigini ochadi. Xalqaro klinik tajriba va tibbiy tarjima ko'nikmalariga ega tibbiyot xodimlarining ishga joylashish imkoniyati ko'payadi, xalqaro klinikalarda ishlashga yo'l ochiladi va tabiiyki ish haqi yuqori bo'ladi. Bu o'z-o'zidan tibbiyotda fikr, tajriba, bilim almashish orqali uning rivojiga katta hissa qo'shadi.

Natija va muhokama

Geografik joylashuvi farqli bo'lsa ham kelib chiqishi bir oilaga mansub bo'lgan o'zbek va turk tillari tarixiy taraqqiyoti, fonetik, leksik hamda grammatik tuzilishi bir-biriga yaqin, biri qarluq, biri o'g'uz lahjalariga mansub. Turk tili Usmonli davridan boshlab arab-fors tillarining ta'sirida rivojlangan, lekin XX asrda leksik tozalash natijasida arab-fors so'zlaridan ancha tozalangani natijasida soddalashgan². O'zbek tili ham bosib o'tgan tarixida atrof xalqlardan fors-tojik va keyinchalik rus tillari ta'sirida rivojlangan³. Shunday bo'lsa ham umumiylik saqlanib qolgan. Ikkala tildagi umumiy o'xshashliklarga asosan qo'shimcha qo'shilishi tartibi, gap tuzish tartibi,

kelishik qo'shimchalari, tovush yaqinligi, leksik qatlam, zamon va shaxs qo'shimchalari va so'z yasash qoidalar⁴ kiradi:

1. So'z o'zagi yoki negiziga qo'shimchalarning qo'shilish tartibi (Agglutativ tuzilish).

Masalan, o'zbekchadagi **og'riq-lar-im-ga** so'zini oladigan bo'lsak, qo'shimchalar ketma-ketligi (o'zak+ko'plik+egalik+jo'nalish) ko'rinishida ekanini bilamiz. Turk tilida ham buning aynisini ko'rishimiz mumkin:

ağrı-lar-im-a ya'ni (kök+çoğul+iyelik+yönelme)

2. Gap tuzish tartibi.

Har ikki tilda ham gapning tarkibi **ega – ikkinchi darajali bo'laklar – kesim** shaklida keladi. Masalan, **Virus tez tarqaldi – Virüs hızlı yayıldı**

3. Kelishik qo'shimchalari.

O'tga qo'shilgan qo'shimchalar orqali kelishik ma'nolari hosil bo'ladi, masalan:

tish – tishning – tishni – tishga – tishda – tishdan;

diş – dişin – dişi – dişe – dişte – dişten

4. Tovush yaqinligi.

Tarixiy fonetik jarayonlar tufayli ko'plab o'xshash tovushlar saqlanib qolgan, masalan: **q/k, g/ğ, o'/ö, k/g, u/ü: Qon – kan, ogriq – ağrı, ko'ngil – gönül, ko'z – göz, yurak – yürek.**

5. Leksik qatlami.

O'zbek va turk tillarining ikkalasidayam juda ko'plab umumiy so'zlar saqlanib qolgan, masalan: qo'l – kol, til – dil, suv – su, oyoq – ayak, bel – bel.

6. Zamon va shaxs qo'shimchalari.

O'tgan zamon –di; -di

Hozirgi zamon –yap; -iyor

Kelasi zamon –a/-adi; -ecek/acak

Ikkala tilda ham zamon qo'shimchasi+shaxs qo'shimchasi ketma-ketligi bor hamda o'tgan zamon – di qo'shimchasi turkiy tillar uchun umumiy hisoblanadi, masalan:

keldim, kelding, keldi; keldik, keldingiz, keldilar

geldim, geldin, geldi; geldik, geldiniz, geldiler

Shaxs qo'shimchalarida ham aynan bir xillik kuzatiladi, fe'l negizi o'zgarmaydi, qo'shimchalar zanjir shaklida qo'shiladi va ko'plikdagi – lar qo'shimchasi ham bir xil keladi, masalan o'tgan zamon shaklida:

² Ercilasun, Ahmet Bican, 2019

³ O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti, 2022

⁴ O'zbekiston milliy universiteti, 2021

Til	I shaxs	II shaxs	III shaxs	I shaxs	IIshaxs	III shaxs
O'zbek	-m	-ng	-	-k	-ngiz	-lar
	-man	-san	-	-miz	-siz	-lar
	-man	-san	-	-miz	-siz	-lar
Turk	-m	-in	-	-k	-niz	-ler
	-um	-sun	-	-uz	-sunuz	-lar
	-im	-sin	-	-iz	-siniz	-ler

7. So'z yasash qoidalari

So'z yasashida qo'shimcha qo'shish va so'z qo'shish orqali yasalishi qoidasi ham bir xil, masalan:

ish-chi – ish-çi, tuz-siz – tuz-suz, yoz-dir-moq – yaz-dir-mak

bosh og'rig'i – baş ağrısı, temir yo'l – demir yolu

Bu o'xshashliklar o'zbeklar uchun boshqa tillardan ko'ra aynan turk tilini o'zlashtirish qanchalik qulayligini ko'rsatadi. Turkiylarga xos bo'lgan va tibbiyotda ishlatiladigan inson sog'lig'i, tana a'zolariga oid va xalqaro so'zlardan ba'zilarini misol keltirish mumkin:

Tana a'zolari	Sog'lik	Tibbiy terminlar
Gavda – gövde	Qon – kan	Operatsiya – operasyon
Yurak – yürek	Og'riq – ağrı	İnfeksiya – infeksiyon
Bosh – baş	Yara – yara	Anemiya – anemi
Ko'z – göz	Shish – şiş	Terapiya – terapi
Og'iz – ağız	Sog' – sağ	Diabet – diyabet
Quloq – kulak	Sog'liq – sağlık	Klinika – klinik
Burun – burun	Titroq – titreme	Bronxit – bronşit
Og'iz – ağız	Terlash – terleme	Astma – astım
Tish – diş	Tirik – diri	Spazm – spazm
Qo'l – kol	Holat – hal	Virus – virüs

Xulosa

Yuqoridagi tahliliy natijalarga asoslangan holda tibbiyotni o'qitishda chet tillari, xususan turk tilini o'qitish har tomonlama foydali va oson ekanini ayta olamiz. Chunki bu tibbiy ta'limning muhim komponenti bo'la oladi, u xalqaro hamkorlikning rivojlanishiga ta'sir

ko'rsatadi, tibbiy turizmni kuchayishiga xizmat qiladi, ilmiy tadqiqotlar, xalqaro loyihalarni imkoniyatini kengaytiradi, davr talabiga ko'ra mehnat bozoriga mos mutaxassis yetishishiga sabab bo'ladi va shu bilan birga bu ikki tilning lingvistik yaqinligi sabab o'zlashtirish tez va oson bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi. (2023). *O'zbekiston–Turkiya iqtisodiy hamkorlik ko'rsatkichlari*. – Toshkent.
2. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi. (2023). *Sog'liqni saqlash tizimida xalqaro hamkorlik hisobotlari*. – Toshkent.
3. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. (2023). *Xalqaro akademik mobillik va ta'lim hamkorligi statistikasi*. – Toshkent.
4. O'zbekiston Milliy universiteti. (2021). *Turkiy tillarning qiyosiy grammatikasi*. – Toshkent.
5. World Health Organization. (2023). *Global health statistics 2023: Monitoring health for the SDGs*. WHO Press. <https://www.who.int>
6. ClinicalTrials.gov. (2024). *Trends, charts, and maps: Clinical studies by country (Turkey)*. U.S. National Library of Medicine. <https://clinicaltrials.gov>
7. Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı. (2023). *Health tourism report and statistical yearbook*. Ankara.
8. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı. (2022). *Uzbekistan–Turkey cooperation report*. Ankara.
9. OECD. (2022). *Health workforce policies in OECD countries*. – Paris: OECD Publishing.
10. Ercilasun, Ahmet Bican. (2019). *Türk dili tarihi*. Akçağ Yayınları.
11. Türk Dil Kurumu. (2023). *Türkçe sözlük*. – Ankara.
12. N. Engin Uzun. (2012). *Türkçenin dünya dilleri arasındaki yeri üzerine*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji dergisi

Nargiza JUMAQULOVA,

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti o'qituvchisi

nargizabonujumakulova@gmail.com

PEDAGOGIK TA'LIMDA GENDER MUAMMOSINING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Annotatsiya: maqolada pedagogik ta'limda gender muammosining nazariy asoslari, uning shakllanish bosqichlari hamda xalqaro va milliy ilmiy qarashlar tahlil qilingan. Gender yondashuvning ta'lim jarayonidagi ahamiyati, adabiy ta'lim metodikasiga kiritilayotgan yangi ilmiy tamoyillar hamda o'quvchilar shaxsida gender tenglikni shakllantirishdagi pedagogik omillar ochib beriladi. Shuningdek, maqolada gender muammosini o'rganishda qo'llanilgan metodologik asoslar, ilmiy tadqiqotlar natijalari va ularning ta'lim sifati hamda samaradorligiga ta'siri yoritilgan.

Kalit so'zlar: *gender, pedagogik ta'lim, adabiy ta'lim metodikasi, gender tenglik, metodologiya, shaxs rivoji.*

Аннотация: в статье анализируются теоретические основы гендерной проблематики в педагогическом образовании, этапы её формирования, а также международные и национальные научные подходы. Раскрывается значение гендерного подхода в образовательном процессе, новые научные принципы в методике преподавания литературы и педагогические факторы формирования гендерного равенства у учащихся. Кроме того, рассматриваются методологические основы исследования гендерной проблематики, результаты научных работ и их влияние на качество и эффективность образования.

Ключевые слова: *гендер, педагогическое образование, методика преподавания литературы, гендерное равенство, методология, развитие личности.*

Annotation: the article analyzes the theoretical foundations of gender issues in pedagogical education, the stages of its formation, as well as international and national scientific approaches. The importance of the gender approach in the educational process, new scientific principles in the methodology of teaching literature, and pedagogical factors in shaping gender equality in students are revealed. In addition, the methodological basis for studying gender problems, the results of scientific research, and their impact on the quality and effectiveness of education are discussed.

Key words: *gender, pedagogical education, methodology of teaching literature, gender equality, methodology, personal development.*

So'nggi yillarda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, uni xalqaro standartlar darajasiga ko'tarish jarayonida gender yondashuv muammosi alohida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Pedagogik ta'limda gender tenglik masalasining qo'yilishi, avvalo, o'quvchilar shaxsida ijtimoiy tenglik, adolat, inson huquqlariga hurmat kabi umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirish bilan chambarchas bog'liqdir. Gender yondashuvning nazariy-metodologik asoslarini chuqur o'rganish nafaqat ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga, balki jamiyat taraqqiyotida demokratik tamoyillarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda ta'lim tizimida gender muammosini hal qilish davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. UNESCO, UNICEF, BMTning boshqa maxsus dasturlari gender tenglikni ta'lim jarayonida qo'llash bo'yicha ilmiy-metodologik tavsiyalar ishlab chiqib, amaliyotga tatbiq etmoqda. O'zbekistonda ham so'nggi yillarda gender tenglik masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Xususan, 2019-yilda qabul qilingan "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi Qonun ta'lim tizimida gender yondashuvning huquqiy asoslarini belgilab berdi.

Gender tushunchasi ilk bor XX asrning ikkinchi yarmida sotsiologiya, psixologiya va pedagogika fanlarida ilmiy muomalaga kirib keldi. Ingliz tilida "gender" atamasi jinsiy biologik farqlanishdan tashqari, ijtimoiy-madaniy rol va vazifalarni anglatadi. Shu ma'noda, gender shaxsning faqat biologik belgilari emas, balki jamiyatda o'ziga xos ijtimoiy mavqeyi, huquq va majburiyatlari, shuningdek, ijtimoiy rollar tizimi orqali shakllanadi.

Gender nazariyasi o'z mohiyatiga ko'ra shaxs va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sirni, erkaklar va ayollarning teng huquqli ishtirokini, shuningdek, ijtimoiy adolat tamoyillarini ilmiy asosda o'rganadi. Ushbu nazariya asosida ta'lim tizimida insonparvarlik, demokratiya va tenglik g'oyalari mustahkamlanadi.

Pedagogik ta'limda gender tushunchasining o'rni beqiyosdir. Avvalo, bu tushuncha ta'lim jarayonida o'quvchilar shaxsini tarbiyalashda teng huquqli yondashuvni ta'minlaydi. Masalan, dars jarayonida o'quvchilar qobiliyati, qiziqishi, ijtimoiy faolligi jinsiy farqlarga emas, balki individual imkoniyatlarga ko'ra baholanishi lozim. Shuningdek, gender tenglik tamoyillari o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabatlarda demokratik muhitni shakllantiradi.

Ilmiy manbalarda gender tushunchasi turlicha talqin qilingan. Masalan, amerikalik olim Joan Skott genderni “ijtimoiy farqlar tizimi”¹ sifatida izohlaydi va uning ijtimoiy institutlar orqali shakllanishini asoslab beradi. Rossiyalik olim I.S. Kletsina² esa genderni shaxsiy o’zini anglash jarayonida muhim psixologik va madaniy omil sifatida ko’radi. O’zbek tadqiqotchilari (N. Sobirova, G. Karimova va boshqalar) esa gender tenglikni pedagogik ta’limning dolzarb muammolaridan biri sifatida o’rganib, uning adabiy ta’lim metodikasidagi ahamiyatiga alohida to’xtalishgan. Shuni ta’kidlash joizki, ta’lim tizimida gender tenglikni hisobga olish o’quvchilarda faqat bilim olishni emas, balki mustaqil fikrlash, ijtimoiy faol bo’lish, shaxsiy huquq va majburiyatlarini to’g’ri anglash kabi ko’nikmalarni shakllantiradi. Bu esa pedagogik ta’limni insonparvarlik va demokratik qadriyatlarga asoslangan holda tashkil etishning muhim sharti hisoblanadi.

Gender masalasi pedagogik ta’limda birdaniga shakllangan emas, balki tarixiy jarayon davomida bosqichma-bosqich rivojlanib kelgan. Tadqiqotchilar ta’kidlashicha, gender tenglikni ta’minlash g’oyalari dastlab G’arb mamlakatlarida XIX asr oxiri va XX asr boshlarida paydo bo’lgan. Bu davrda feministik harakatlar ayollar huquqlarini himoya qilish, ularning ta’lim olish va ijtimoiy hayotda teng ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan edi. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab gender nazariyasi keng ilmiy muomalaga kirdi. 1970–1980-yillarda AQSh va Yevropa davlatlarida gender pedagogikasi alohida ilmiy yo’nalish sifatida shakllandi. Bu davrda ta’lim jarayonida gender stereotiplarga qarshi kurashish, darslik va o’quv qo’llanmalarni qayta ko’rib chiqish, ayollar va erkaklar uchun teng imkoniyatlarni ta’minlash asosiy vazifa bo’ldi.

Mustaqillikdan keyingi O’zbekiston ta’lim tizimida ham gender tenglik masalasi asta-sekin davlat siyosati

darajasiga ko’tarildi. 1990-yillardan boshlab xalqaro tashkilotlar – UNESCO, UNICEF, UNDP tomonidan amalga oshirilgan loyihalar natijasida gender asosida ta’limni rivojlantirish bo’yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqildi. 2019-yilda qabul qilingan “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlar kafolatlari to’g’risida”gi Qonun esa gender siyosatining huquqiy bazasini mustahkamladi. Bu hujjat ta’lim jarayonida teng imkoniyatlarni yaratish, gender diskriminatsiyani bartaraf etish, shuningdek, o’quv dasturlarini gender yondashuv asosida takomillashtirishni ko’zda tutadi.

O’zbekistonda gender masalasi mustaqillikdan keyin ilmiy izlanishlarning muhim yo’nalishiga aylandi. So’nggi yillarda pedagogik ta’limda gender muammosiga oid bir qator ilmiy tadqiqotlar amalga oshirildi. Masalan, N. Sobirova, M. Yo’ldosheva, D. To’xtayeva kabi olimlarning ishlari gender tenglikni ta’lim jarayonida ta’minlash, adabiy ta’lim metodikasida gender yondashuvni joriy etish masalalariga bag’ishlangan.

Milliy tadqiqotlarda asosan quyidagi masalalar yoritilgan:

- adabiy ta’limda gender tenglik tamoyillarini qo’llashning nazariy asoslari;
- darslik va o’quv qo’llanmalarda gender stereotiplarni aniqlash va ularni bartaraf etish usullari;
- gender yondashuv asosida o’quvchilar shaxsida estetik va ijtimoiy madaniyatni shakllantirish;
- o’qituvchilarning gender kompetensiyasini rivojlantirish metodikasi.

Xalqaro va milliy ilmiy qarashlar tahlili shuni ko’rsatadiki, gender muammosini o’rganishda umumiylik bilan bir qatorda, milliy xususiyatlarni hisobga olish zarur. Chunki har bir jamiyatning madaniy qadriyatlari, ijtimoiy tuzilishi va ta’lim tizimi o’ziga xos bo’lib, gender siyosatining ta’limdagi ko’rinishlari ham ana shu omillarga bog’liq. Ayni shu jihatdan ham xalqaro tajribani o’rganish va uni milliy ta’lim tizimiga moslashtirish pedagogik ta’limda gender muammosini samarali hal etishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O’zbekiston Respublikasi. Ta’lim to’g’risidagi Qonun (yangi tahrir). — Toshkent, 2020.
2. O’zbekiston Respublikasi. Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to’g’risidagi Qonun. — Toshkent, 2019.
3. Qosimov B. Adabiyot o’qitish metodikasi. — Toshkent: O’qituvchi, 2018. 320-b.
4. Nurmonov A. Adabiy ta’lim nazariyasi. — Toshkent: Fan, 2019. 256-b.
5. Abduqodirova M. A. Gender nazariyasi asoslari. — Toshkent: Fan, 2018. 240-b.
6. Abdullayeva Sh. R. O’zbek adabiyotida ayol obrazining gender talqini // O’zbek tili va adabiyoti. — Toshkent, 2019. — № 4. 62–69-b.
7. Karimova N. Sh. Adabiy ta’limda gender kompetentlikni shakllantirish masalalari // Pedagogik ta’lim. — Toshkent, 2022. — № 3. 41–48-b.
8. Yuldasheva G. M. Adabiyot darslarida gender yondashuv asosida tahlil usullari // Xalq ta’limi. — Toshkent, 2020. — № 5. 78–84-b.

Nuriddin BOBOLOV,

Surxondaryo viloyati Sho'rchi tumani 54-umumiy o'rta ta'lim maktabi

Boshlang'ich ta'lim fani o'qituvchisi

nbobolov@gmail.com

BOSHLANG'ICH SINIF TEXNOLOGIYA DARSLARIDA 4K MODELIDAN FOYDALANIB, O'QUVCHILAR KREATIVLIGINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya: hozirgi zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, yangi g'oyalarni ilgari surishi va amaliyotda foydalanishi ta'limning eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Ta'lim tizimida tub o'zgarishlarni amalga oshirishda, ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativ salohiyatini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu maqsadda, o'quvchilarning tafakkurini yuksaltirish, ularning ijodiy qobiliyatlarini, mustaqil izlanish va kashfiyot qilishga intilishini rag'batlantirish uchun yangi pedagogik yondashuv va zamonaviy metodlardan foydalanish zarur. Shu jihatdan, 4K modeli – kreativlik, kommunikatsiya, kollaboratsiya va kritik fikrlash ko'nikmalari bugungi kun texnologiya darslarida o'quvchilarni har tomonlama rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Kalit so'zlar: kreativlik, 4K modeli, kreativ fikrlash, kommunikatsiya, kollaboratsiya, kritik fikrlash, boshlang'ich ta'lim, texnologiya darslari, zamonaviy ta'lim, o'quvchilar rivoji.

Аннотация: в современном образовательном процессе одной из важнейших задач образования является развитие самостоятельного мышления учащихся, стимулирование новых идей и их практическое применение. При осуществлении фундаментальных изменений в системе образования особое внимание уделяется развитию творческого потенциала учащихся начальной школы. Для этого необходимо использовать новые педагогические подходы и современные методы для совершенствования мышления учащихся, стимулирования их творческих способностей и стремления к самостоятельному исследованию и открытиям. В этом контексте в современных технологических уроках все большее значение приобретает модель 4К – креативность, коммуникация, сотрудничество и навыки критического мышления – в комплексном развитии учащихся.

Ключевые слова: креативность, модель 4К, творческое мышление, коммуникация, сотрудничество, критическое мышление, начальное образование, технологические уроки, современное образование, развитие учащихся.

Annotation: in the current modern educational process, students' independent thinking, promotion of new ideas and their practical application are one of the most important tasks of education. In implementing fundamental changes in the education system, special attention is paid to the development of the creative potential of primary school students. For this purpose, it is necessary to use new pedagogical approaches and modern methods to improve students' thinking, stimulate their creative abilities, and the desire for independent research and discovery. In this regard, the 4K model - creativity, communication, collaboration and critical thinking skills - is gaining importance in the comprehensive development of students in today's technology lessons.

Key words: creativity, 4K model, creative thinking, communication, collaboration, critical thinking, primary education, technology lessons, modern education, student development.

Kirish. Hozirgi zamonaviy jamiyatda yosh avlodni har tomonlama rivojlantirish, ularning mustaqil fikrlashi va ijodiy salohiyatini ochib berishga bo'lgan ehtiyoj ortib bormoqda. Ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri bolalarni yangi bilim va ko'nikmalar bilan qurollantirish, ularni hayotiy

vaziyatlarda mustaqil yechim topa oladigan va zamon talablariga mos ravishda rivojlangan shaxs sifatida tarbiyalashdan iboratdir. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida bu jarayon yanada muhim ahamiyat kasb etadi. Sababi o'quvchilar shu davrda o'zlarining ilk dunyoqarashini shakllantiradilar, xatti-harakatlari va

xarakterining muhim jihatlari poydevori qo'yiladi. Zamonaviy pedagogikada o'quvchilar kreativligini, tanqidiy va mustaqil fikrlash, samarali suhbat va hamkorlikda ishlash ko'nikmalarini shakllantirish uchun innovatsion yondashuvlar, shu jumladan, 4K modeli keng joriy etilmoqda. Bunday yondashuv, ayniqsa, texnologiya darslarida bolalarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish, ularni yangi g'oya va yechimlar izlashga o'rgatishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli boshlang'ich sinf texnologiya darslarida 4K modelidan foydalanish, ta'lim sifati va o'quvchilarning kreativ imkoniyatlarini yangi bosqichga olib chiqish borasida beqiyos imkoniyatlarni ochib beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Texnologiya darslari bolalarning amaliy mehnat ko'nikmalarini, texnik tafakkurini va ilmiy dunyoqarashini shakllantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Qadimgi an'anaviy yondashuvlardan farqli o'laroq, zamonaviy texnologiya darslarida faqatgina an'anaviy bilimlar emas, balki ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, mustaqil hal qilish, hamkorlikda ishlash kabi zamon bilan hamnafas ko'nikmalar ham shakllantirilmoqda. Bunda 4K modeli asosida dars o'tilishi o'quvchilarda kreativ salohiyatni oshirish, ularda o'z fikr va g'oyalarini erkin ifoda etish, ularni amalda qo'llay olish, gruppada samarali ishlash malakalarini rivojlantirishda keng imkoniyat yaratadi. Kreativlik o'quvchilarda mavjud bo'lgan muammolarga noyob va jumhuriy yondashuvlarni ishlab chiqish, yangi g'oyalar va yechimlarni topish malakasini shakllantirishga yordam beradi. Bunda o'quvchilarga erkin fikr almashish, o'zlarining individual yondashuvlarini ifodalash uchun qulay muhit yaratiladi. 4K modelining asosiy jihatlaridan biri ham shundan iboratki, o'quvchilar har doim savol berishga, nimanidir o'rganishga, yangi usullar o'ylab topishga qiziqishni his qiladi. Bu o'z navbatida, ularni tanqidiy mulohaza yuritishga, turli manbalardan bilim olishga, ijodiy loyihalar ustida ishlashga undaydi. Kommunikatsiya ko'nikmasi esa, bolalarning o'z fikrini ravon va aniq ifoda etish, o'zaro suhbatlashish, hamkorlikda ishlash jarayonida nutq tarbiyasi va savodxonligi o'sishiga olib keladi. Texnologiya darslarida do'stlari bilan birga ishlash, o'zlari tayyorlagan ishlarni taqdim etish, fikr-mulohazalarini ochiq ifodalash orqali o'quvchilar muloqot qilish malakasini rivojlantiradi. Har bir o'quvchi o'z fikriga ega bo'lish va uni boshqalarga

yetkazish orqali mustaqil va faol shaxs sifatida shakllanadi. Bu jihat, zamonaviy jamiyatda shaxsiy rivojlanish hamda kelajakka ishonchli qadamlash uchun muhim omildir [1].

Muhokama va natijalar. Kollaboratsiya – guruh bo'lib ishlash, o'zaro yordam, maqsadga erishishda birgalikda harakat qilish, ijobiy hamkorlik tashkil qilish ko'nikmalarini shakllantirish imkonini beradi. Dars jarayonida o'quvchilar jamoada turli rollarni bajarish, mas'uliyatni baham ko'rish, bir-birining fikriga hurmat bilan yondashish kabi ijtimoiy muhitda hayot uchun zarur bo'lgan xususiyatlarni o'zlashtiradi. Bu esa, kelajakda har qanday sohada muvaffaqiyatga erishish, jamoada ish olib borish uchun poydevor bo'lib xizmat qiladi. Kritik fikrlash esa o'quvchilarni har bir axborotga, har bir muammoga teran va ongli tarzda yondashishga, mustaqil qaror qabul qilishga undaydi. O'quvchilar o'z fikrlarini asoslash, o'z qarashlarini himoya eta bilish, tanqidiy mulohaza qilish orqali mustaqil shaxs sifatida ulg'ayadi. Kritik fikrlash orqali bolalar har qanday tashqi ta'sirlarga e'tibor bilan qarash, muammolar yechimida mustaqil yo'l topish, ilmiy va lo'ndalik asosida fikr yuritish malakasini tarkib toptiradi. 4K modeli asosida tashkil etilgan texnologiya darslarida o'quvchilarga jadal sharoitda savol berish, loyihalar ustida guruh bo'lib ishlash, bir-biriga sharh berish, o'zlarini tanishtirish, amaliy ishlarni birgalikda bajarish kabi faoliyatlar orqali yaratkichlik muhitini shakllantirish mumkin. Ushbu yondashuv natijasida har bir o'quvchi o'zining kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga, o'z ustida ishlashga, bilimlarini to'ldirib borishga harakat qiladi. Darsda muhokamalar, loyiha ishlari, amaliy topshiriqlar ko'magida o'quvchilarning kreativ fikrlashi tobora o'sib boradi.

Boshqalar bilan hamkorlikda ishlash, yangi g'oyalar yaratish, o'z fikrini baham ko'rish, mustaqil fikr yuritish imkonini beruvchi 4K modeli, o'quvchilarni kelajakda raqobatbardosh fuqarolar bo'lib yetishishlariga keng yo'l ochadi. Texnologiya darsini to'g'ri va zamonaviy usullar asosida tashkil etish, unda har bir o'quvchini faol ishtirokchi sifatida jalb qilish, ilg'or pedagogik va innovatsion yondashuvlar asosida ta'lim jarayonini olib borish muhim ahamiyatga ega [2].

Boshlang'ich sinf o'quvchilari qiziqish bilan darsga qatnashadi va ijodiy savollar, yangi yechimlar topishga intiladi. Darsda o'quvchini faollikka undaydigan muhit yaratiladi. Bu muhit esa, bolalarda yangi g'oya va fikrlar, innovatsion yondashuvlar shakllanishiga ijobiy ta'sir

ko'rsatadi. Bundan tashqari, dars berishda o'qituvchi har bir bolaning o'ziga xos qobiliyat va iqtidorini aniqlash, uni rivojlantirish, yangi imkoniyatlar ochib berish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bolalar ijodiy topshiriqlarni bajarish jarayonida o'ziga bo'lgan ishonchi ortadi, o'z kuchini va bilimini sinaydi, o'z yo'nalishini tanlashda mustaqil qaror qabul qiladilar. O'quvchilar orasidagi o'zaro raqobat va hamkorlik ularni harakatga undaydi, tashabbuskorlik va liderlik fazilatlarini rivojlantiradi. Kreativlikni rivojlantirish orqali bolalar har xil sohalarda innovatsion yondashuvlarni, zamonaviy kasb va ko'nikmalarni egallashga tayyor bo'lib boradilar. O'quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirish uchun dars jarayonida eng avvalo, ularda yangi narsalarni o'rganishga, informatsiyani mustaqil tahlil qilishga, qulay muhit yaratib berilishi muhim. O'qituvchi matematika, texnologiya yoki boshqa biror darsni o'tkazishda zamonaviy kasb va ko'nikmalarga urg'u berishi, 4K modelidagi har bir ko'nikmaning rivojlanishiga imkon yaratishi kerak. Bu nafaqat bilim olish, balki uni amalda qo'llash imkonini ham beradi [3].

Hozirgi zamon bolalari ma'lumot oqimi yuksak bo'lgan, bilim olish imkoniyatlari cheksiz bo'lgan bir davrda ulg'aymoqda. Shuning uchun ham yaratkichlik, tanqidiy fikrlash, kommunikatsiya, hamkorlik kabi kompetensiyalar ularni hayotda, kasb tanlashda, kelajakda o'z o'rnini topishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Boshlang'ich sinf texnologiya darslarida

4K modelidan foydalanish ta'limning sifatini oshirish, o'quvchilarni zamon talablariga javob bera oladigan tarzda tarbiyalash va o'qitish imkonini beradi. 4K modeli asosida tashkil etilgan darslarda o'quvchilar o'rganayotgan mavzularini hayot bilan to'g'ridan to'g'ri bog'lash, mustaqil faoliyat olib borish, do'stlari bilan birga yangi natijalarga erishish imkoniga ega bo'ladilar. Bu esa o'z navbatida, bolalarning faqat maktab davrida emas, balki butun hayoti davomida tanlangan yo'nalishda muvaffaqiyatga erishishga xizmat qiladi. Joriy zamonaviy pedagogik yondashuvlar, taxminan, har bir bolani kuchli va faol, o'z hayotidan mamnun, o'zini doimo rivojlantirib borishga intiluvchi, kelajakda jamiyatga foydali inson sifatida tarbiyalashni ko'zlaydi [4].

Xulosa. Boshlang'ich sinf texnologiya darslarida 4K modeli asosida ta'lim jarayonini tashkil qilish nafaqat bolalarning bilimni, balki ularning fikrlash doirasini, kreativ salohiyatini, mustaqil qaror qabul qilish, ijtimoiy muhitda o'z o'rnini topish, zamon bilan hamnafas bo'lish kabi fazilatlarini rivojlantirishda beqiyos ahamiyatga ega. Bu model yordamida har bir o'quvchi o'zining kreativligini namoyon etib, o'z orzu va maqsadlariga ishonch bilan, faol va samarali harakat qiladi. 4K modelidagi zamonaviy pedagogik yondashuvlarni dars jarayoniga tatbiq etish, kelajagi porloq, bilimli va innovatsion fikrga ega bo'lgan yoshlarni tarbiyalashda muhim sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayev, S. (2019). Pedagogika va psixologiya asoslari. –Toshkent: O'qituvchi.
2. Gulomov, A. (2020). Boshlang'ich ta'limda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish metodlari. –Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Harris, M. (2016). Communication in the Classroom: Strategies for Improving Interaction. –London: Routledge.
4. Kamilova, N. (2021). O'quvchilarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish: nazariy va amaliy yondashuvlar. –Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
5. Shamova, T. (2018). Nutqiy faoliyat va uning ta'limda ahamiyati. –Toshkent: Ta'lim.
6. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. –Cambridge, MA: Harvard University Press.
7. Yuldasheva, M. (2022). Boshlang'ich ta'limda interaktiv metodlarning samaradorligi. –Toshkent: Ijtimoiy fanlar.

Eshqobil SHARIPOV,
TerDPI, Fizika kafedrası katta o'qituvchisi
Sharofatxon O'ROQOVA,
TerDPI o'qituvchisi

ZAMONAVIY BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI SONLI TENGLIK, TENGSIKLIK VA UNI YECHISHGA O'RGATISH METODIKASI

Annotatsiya: zamonaviy boshlang'ich ta'lim tizimida matematika fanini o'qitish jarayonida o'quvchilarda mantiqiy fikrlash, tahlil qilish, taqqoslash va xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Ushbu vazifalarni amalga oshirishda sonli tenglik va tengsizlik tushunchalari muhim o'rin tutadi. Chunki tenglik va tengsizliklar o'quvchilarning nafaqat arifmetik bilimlarini, balki ularning mantiqiy tafakkurini rivojlantirishda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: tenglik, tengsizlik, mantiqiy fikrlash, tenglama, metodlar, usullar, didaktik yondashuv, boshlang'ich sinf o'quvchisi.

Annotation: in the modern primary education system, one of the priority tasks in the process of teaching mathematics is to form logical thinking, analysis, comparison and conclusion skills in students. The concepts of numerical equality and inequality play an important role in the implementation of these tasks. Because equality and inequality serve as the main tool for developing not only students' arithmetic knowledge, but also their logical thinking.

Key words: equality, inequality, logical thinking, equation, methods, techniques, didactic approach, beginning third grade student.

Аннотация: в современной системе начального образования одной из приоритетных задач в процессе обучения математике является формирование у учащихся навыков логического мышления, анализа, сравнения и формулирования выводов. Важную роль в реализации этих задач играют понятия числового равенства и неравенства. Ведь равенство и неравенство служат основным инструментом развития у учащихся не только арифметических знаний, но и логического мышления.

Ключевые слова: равенство, неравенство, логическое мышление, уравнение, методы, приемы, дидактический подход, ученики начальных классов третьего класса.

Mavzuning dolzarbligi. Boshlang'ich sinflarda sonli tenglik tushunchasi orqali o'quvchilar sonlar o'rtasidagi munosabatlarni anglay boshlaydilar, tenglik belgisi mazmunini tushunadilar va arifmetik amallarning natijalarini baholashga o'rganadilar. Tengsizlik tushunchasi esa sonlarni solishtirish, ularning katta-kichikligini aniqlash, sonlar qatorida o'rinni belgilash kabi muhim matematik faoliyatlarni amalga oshirish imkonini beradi. Ushbu tushunchalar keyinchalik tenglamalar, algebraik ifodalar va funksiyalarni o'rganish uchun zarur poydevorni yaratadi. Amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilari sonli tenglik va tengsizliklarni yechishda ko'plab qiyinchiliklarga duch keladilar.¹ Tenglik belgisini faqat "javob belgisi" sifatida qabul qilish, tengsizlik belgilarining ma'nosini chalkashtirish, masala shartini tahlil qilmasdan mexanik hisoblash kabi holatlar keng uchraydi. Bu esa mazkur mavzuni o'qitishda ilmiy asoslangan metodik yondashuvni talab etadi.

Tadqiqotning maqsadi. Boshlang'ich sinflarda sonli tenglik va tengsizlik tushunchalarini o'rgatishning nazariy asoslarini tahlil qilish hamda ularni yechishga o'rgatishning samarali metod, usul va mashqlar tizimini ilmiy asosda ishlab chiqishdan iborat.

1 O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. (2023). – Toshkent: O'zbekiston.

Tadqiqotning vazifalari: sonli tenglik tushunchasining matematik mohiyatini tahlil qilish;

– sonli tengsizlik tushunchasi va uning turlarini ilmiy jihatdan yoritish;

– boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh va bilish xususiyatlarini hisobga olgan holda tenglik va tengsizliklarni o'rgatish jarayonini o'rganish;

– sonli tenglik va tengsizlikni o'rgatishda qo'llaniladigan metod va usullarni tahlil qilish;

– tenglik va tengsizliklarni yechishga o'rgatish uchun mashq va topshiriqlar tizimini ishlab chiqish;

– boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot obyekti. Boshlang'ich sinflarda matematika ta'limi jarayoni.

Tadqiqotning predmeti. Boshlang'ich sinflarda sonli tenglik va tengsizlik tushunchalarini shakllantirish hamda ularni yechishga o'rgatishda qo'llaniladigan metodlar, usullar, didaktik vositalar va mashqlar tizimi ushbu tadqiqotning predmeti sifatida belgilandi.

Boshlang'ich ta'limning ilk bosqichlarida o'quvchilar sonli tenglikni konkret predmetlar yordamida anglay boshlaydilar. Masalan, ikkita guruhdagi predmetlar sonini solishtirish orqali "teng" tushunchasi shakllanadi. Bu

jarayonda tenglik belgisi hali matematik ramz sifatida emas, balki kundalik hayotdagi “bir xil”, “barobar” tushunchalari orqali idrok etiladi. Ushbu bosqich tenglik tushunchasining psixologik asosini tashkil etadi. Keyingi bosqichda tenglik tushunchasi sonlar va arifmetik amallar bilan bog‘lanadi. O‘quvchilar qo‘shish va ayirish amallari yordamida olingan natijalarni solishtiradilar va tenglik belgisi orqali ifodalaydilar. Masalan, $4 + 1 = 5$ kabi tengliklar o‘quvchilarga arifmetik amal natijasining qiymatini anglash imkonini beradi. Biroq bu bosqichda metodik jihatdan muhim masala — tenglikni faqat natija bilan bog‘lab qo‘ymaslikdir.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilish xususiyatlaridan kelib chiqib, tenglik tushunchasini shakllantirishda ikki tomonlama tahlil muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilarga tenglikning chap va o‘ng tomonlari bir xil qiymatga ega ekanligi, ularning o‘zaro muvozanatda turishi tushuntiriladi. Masalan, $3 + 2 = 4 + 1$ kabi tengliklar orqali o‘quvchilar tenglikning ikki tomonida turli ifodalar bo‘lishi mumkinligini, biroq ularning qiymati bir xil ekanligini anglay boshlaydilar.

Eng ko‘p uchraydigan metodik muammolardan biri — tenglik belgisining noto‘g‘ri talqin qilinishidir. Amaliyotda ko‘plab o‘quvchilar “=” belgisini faqat “javob chiqadigan belgi” sifatida qabul qiladilar. Masalan, $3 + 2 = 5$ ko‘rinishidagi tenglikni ular “3 ga 2 qo‘shsak, 5 chiqadi” tarzida tushunadilar, biroq tenglikning ikki tomonini qiymat jihatidan tenglashtiruvchi munosabat sifatida anglamaydilar. Ushbu muammo tenglik tushunchasining mantiqiy mohiyati yetarlicha ochib berilmaganidan kelib chiqadi.

Ikkinchi muammo — tenglikning ikki tomonlama tuzilishini anglamaslik bilan bog‘liq. O‘quvchilar ko‘pincha tenglikning faqat chap tomonida amal bajariladi, o‘ng tomoni esa faqat natijani bildiradi, degan noto‘g‘ri tasavvurga ega bo‘ladilar. Natijada $3 + 2 = 4 + 1$ kabi tengliklar ularni qiyin ahvolga soladi. Ushbu muammoning sababi boshlang‘ich bosqichda tenglikning muvozanat tamoyiliga yetarli e‘tibor qaratilmaganligidadir.

Uchinchi muammo — tenglik tushunchasining formal va mexanik o‘zlashtirilishidir. Ba‘zi hollarda o‘quvchilar tenglikni tushunmasdan, faqat o‘qituvchi

ko‘rsatgan algoritm asosida yozadilar. Bu holat tenglik tushunchasining ongli shakllanishiga to‘sqinlik qiladi va keyinchalik tenglamalar hamda tengsizliklarni o‘rganishda jiddiy qiyinchiliklarga olib keladi. Metodik jihatdan bu muammo tushuntirish metodining ustunligi va amaliy faoliyatga yetarli o‘rin berilmaganligi bilan izohlanadi.

To‘rtinchi metodik muammo — tenglik va tengsizlik tushunchalarining chalkashib ketishidir. Ayrim o‘quvchilar “katta”, “kichik”, “teng” tushunchalarini aniq farqlay olmaydilar va natijada tenglik belgisini tengsizlik belgilaridan ajratishda qiynaladilar. Ushbu holat solishtirish faoliyati yetarlicha rivojlanmaganligini ko‘rsatadi. Sabab sifatida tenglik va tengsizlik tushunchalarining ketma-ket va tizimli tarzda o‘rgatilmaganligini ko‘rsatish mumkin.

Beshinchi muammo — vizual va mantiqiy asoslar o‘rtasidagi uzilishdir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ko‘pincha ko‘rgazmali vositalar yordamida tenglikni tushunadilar, biroq ushbu tasavvurni matematik yozuv bilan bog‘lashda qiynaladilar. Masalan, tarozi modeli yordamida tenglikni tushungan o‘quvchi uni matematik ifoda bilan ifodalashda xatolarga yo‘l qo‘yishi mumkin. Bu holat vizual obrazdan abstrakt ifodaga o‘tish bosqichi yetarlicha mustahkamlanmaganidan dalolat beradi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, boshlang‘ich sinflarda sonli tenglik tushunchasini samarali shakllantirish o‘qituvchidan ilmiy asoslangan metodik yondashuvlarni tanlash va ularni o‘quvchilarning yosh hamda bilish xususiyatlariga mos holda qo‘llashni talab etadi. Tenglik tushunchasi murakkab mantiqiy mazmunga ega bo‘lgani sababli uni o‘rgatishda faqat tushuntirish bilan cheklanib qolish mumkin emas. Metodik jihatdan samarali natijaga erishish uchun turli metod va usullar uyg‘un holda qo‘llanilishi zarur. Eng samarali yondashuvlardan biri — ko‘rgazmali-amaliy metod hisoblanadi. Ushbu metod o‘quvchilarga tenglik tushunchasini konkret faoliyat orqali anglash imkonini beradi. Masalan, tarozi modeli yordamida ikki tomonning muvozanatini ko‘rsatish orqali tenglik belgisi mazmunini ochib berish mumkin. Predmetlar sonini solishtirish, guruhlash va tenglashtirish faoliyati tenglik tushunchasining vizual asosini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. (2023). — Toshkent: O‘zbekiston.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. (2020). — Toshkent.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori. (2021). — Toshkent.
4. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. (2021). Boshlang‘ich ta’lim davlat ta’lim standarti. — Toshkent.
5. Mirzayev, B. (2019). Boshlang‘ich sinflarda masala yechish metodikasi. — Toshkent.
6. Nazarova, D. (2020). Boshlang‘ich sinflarda geometrik tushunchalar. — Toshkent.
7. Norqobilov, S. (2021). Boshlang‘ich ta’limda kompetensiyaviy yondashuv. — Toshkent.
8. Omonov, F. (2021). Boshlang‘ich sinf matematika darslari. — Toshkent.
9. Qodirova, D. (2019). Boshlang‘ich sinflarda matematika ta’limi. — Toshkent.
10. Qosimov, R. (2020). Boshlang‘ich ta’limda didaktik tizimlar. — Toshkent.
11. Rahmonov, A. (2020). Boshlang‘ich sinflarda fanlararo integratsiya. — Toshkent.

Raxima TAGAYNAZAROVA,
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand
davlat universiteti doktoranti
raxima.tg@gmail.com

SO‘ZLARARO SEMANTIK MUNOSABATLAR TIZIMIDA TUR-JINS MUNOSABATINING O‘RNI

(giperonimiya va giponimiya tushunchalari, ularning boshqa semantik aloqalardan farqi)

Annotatsiya: ushbu maqolada o‘zbek tilida tur-jins munosabatining ifodalanishi, meronimiya kabi leksik-semantik munosabati tahlil qilingan hamda bu munosabatlarning o‘xshash va farqli jihatlari qiyosiy-tahliliy metod asosida tadqiq etilgan. Maqolaning maqsadi giponimiya va giperonimiyani boshqa semantik munosabatlardan farqli va o‘xshash xususiyatlarini o‘rganish. Tadqiqot natijalari o‘zbek tilida giponimiya va giperonimiyaning iyerarxik semantik munosabatni, meronimiyaning esa butun – qism munosabatini ifodalashini ko‘rsatdi. Ularning umumiy va farqli jihatlari qiyosiy-tahliliy yondashuv asosida aniqlandi.

Kalit so‘zlar: *giperonim, giponim, semantik asos, partonimiya, meronimiya*

Annotation: this article analyzes the expression of genus–species relations in the Uzbek language as well as lexical-semantic relations such as meronymy, and examines their similarities and differences using a comparative-analytical method. The aim of the study is to investigate the distinctive and shared features of hyponymy and hypernymy in comparison with other semantic relations. The results of the research demonstrate that hyponymy and hypernymy in the Uzbek language represent hierarchical semantic relations, whereas meronymy expresses whole–part relations. Their common and distinctive characteristics were identified through a comparative-analytical approach.

Key words: *hypernym, hyponym, semantic basis, partonymy, meronymy.*

Аннотация: в статье анализируется выражение отношений «род–вид» в узбекском языке, а также лексико-семантические отношения, такие как меронимия, и рассматриваются их сходства и различия на основе сравнительно-аналитического метода. Целью исследования является изучение общих и отличительных характеристик гипонимии и гиперонимии по сравнению с другими семантическими отношениями. Результаты исследования показывают, что гипонимия и гиперонимия в узбекском языке выражают иерархические семантические отношения, тогда как меронимия отражает отношения «целое–часть». Их общие и отличительные признаки были выявлены с применением сравнительно-аналитического подхода.

Ключевые слова: *гипероним, гипоним, семантическая основа, партонимия, меронимия.*

Leksikologiya va semasiologiya bo‘limlari so‘z va uning ma‘nolari ustida ish ko‘radi. Tilshunoslikda leksik-semantik munosabatlarni tadqiq etish so‘z ma‘nolarining ichki tuzilishini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Xususan, tur-jins munosabati leksik birliklar o‘rtasidagi umumiylik va xususiylikka asoslangan semantik bog‘lanishni ifodalaydi. Giponimik munosabatda quyi tushuncha yuqori tushuncha ma‘nosi doirasida mujassamlanishi, ya‘ni semantik inklyuziya asosiy mezon sifatida namoyon bo‘lishi qayd etiladi (Lyons, 1977). Shuningdek, ushbu bo‘limlar ichida shunday ma‘no munosabatlar borki, ularning qaysi ma‘no munosabatga oid ekanligini aniq qoida va ma‘lum ko‘nikmalar orqali aniqlashda biroz qiyinchiliklarga uchrash mumkin. Ularni mantiqan, semantik asosi va ma‘no zanjirlari orqali aniqlash mumkin. Bu tur-jins munosabatidir. Tur-jins munosabati leksik-semantik munosabat bo‘lib, agar B guruhdagi turlar A jins tarkibiga kirsar, unda giperonim va giponim munosabati yuzaga keladi. Masalan, gul leksemasini A jinsi deb olsak, lola, atirgul, binafsha, chinnigul, nilufar, lolaqizg‘aldoq kabi leksemalar B turga kiradi va bu B tur A jinsi tarkibiga xosdir. Demak,

umumiy jins – giperonim, xususiyl tur esa giponimdir. Giponim va giperonim o‘zaro vertikal (iyerarxik) munosabatdir, chunki giponimiya jins-tur munosabatidir, Ya‘ni giperonim – umumiy tushuncha (yuqori pog‘ona), giponim esa xususiyl tushuncha bo‘lib, quyi pog‘onada turadi(1-iyerarxik modelga qarang).

Gul^(giperonim)

└ Atirgul^{(giponim), (giperonim)}

└ Damashq atirgul^(giponim) (1-iyerarxik model)

1-iyerarxik model gul atirgulga nisbatan giperonim, atirgul esa Damashq atirgulga nisbatan giperonim hisoblanadi. Ammo jins-tur munosabati har doim ham qat‘iy mezonda emas, ya‘ni bir jinsning bir turi o‘z navbatida, boshqa turga nisbatan giperonim bo‘lishi mumkin, masalan, atirgul gul leksemasining giponimlaridan biri edi, endi atirgul boshqa turga nisbatan giperonim bo‘lishi mumkin (2-iyerarxik modelga qarang) va quyidagilar uning giponimlari bo‘lishi mumkin:

A. Zamonaviy dizayn va seleksiya: ingliz atirguli, Park atirguli

B. Tarixiy/klassik atirgullar: (Alba, Galika, Sentifoliya, Damashq atirguli);

C. O'sish shakliga ko'ra: (O'rmalovchi, butasimon, yerosti qoplovchi, miniatyura atirgul);

D. Bog'dorchilik guruhleri: (Grandiflora, Poliant, Floribunda, choy-atirgul)

Gul

└ Atirgul

└ Choy-atirgul

└ Floribunda atirguli

└ O'rmalovchi atirgul

└ Miniatyura atirgul

└ Damashq atirguli (2-iyerarxik model)

Demak, giper-giponimik munosabat o'zaro pog'onali munosabatda bo'ladi va yuqoridagi misollardan shuni ko'rishimiz mumkinki, bunday munosabatni farqlay olish muhim ahamiyatga ega, chunki jins-tur munosabati boshqa leksik-semantik munosabatlardan ajratish muhim amaliy ahamiyatga ega. Tilshunoslikda shunday semantik munosabat turi borki, ular bir qarashda giponimiya, aslida esa butun-qism munosabati, ya'ni meronimiyadir.

Leksik-semantik munosabatlarning yana bir turi bo'lgan meronimiya (partonimiya) esa butun va uning tarkibiy qismlari o'rtasidagi semantik bog'lanishga asoslanadi. Bu munosabat iyerarxik xarakterga ega emas, strukturaviy yaxlitlikni ifodalashi bilan tur-jins munosabatidan farqlanadi (Cruse, 1986). Meronimiya leksik-semantik munosabat bo'lib, bir qism bir butunning tarkibiga kirs va qism-butun munosabatda bo'lsa bu meronimiyadir. Bunday qism-butun munosabati ham o'z navbatida qism, bo'lak (holonim), butun esa (meronim)ga ajratiladi. Holonim-meronim munosabati ham xuddi giper-giponimik munosabat kabi vertikal (tarkibiy) munosabatda turadi. Chunki butun ham yuqori pog'onada, qism esa quyi pog'onada turadi. Qon leksemasini giper-giponimik va holonim-meronimga ajratib tahlil qilish mumkin. Qon leksemasini giper-giponimik tahlilida o'z atrofida biologik, fiziologik va klassifikatsion kriteriyalariga tayangan holda keng giponimik tizim hosil qiladi va quyidagi sxematik (iyerarxik) ko'rinishda ifodalash mumkin:

A. Tibbiy-fiziologik giponim

↓

Qon (giperonim)

↓

↓ ↓ ↓
 Arterial qon (giponim) Venoz qon (giponim) Kapillyar qon (giponim)

B. Biologik (organizmlar bo'yicha) giponimlar

↓

Qon (giperonim)

↓

↓ ↓ ↓ ↓
 Inson qoni(giponim) Hayvon qoni(giponim) Baliq qoni (giponim) Qush qoni(giponim)

C. Guruhlanish (klassifikatsion) bo'yicha giponimlar

↓

Qon (giperonim)

↓

↓ ↓ ↓ ↓
 I guruh qon(O) (giponim) II guruh qon(A)(giponim) III guruh qon (B)(giponim) IV guruh qon (AB)(giponim)

D. Holat va sifatga ko'ra giponimlar

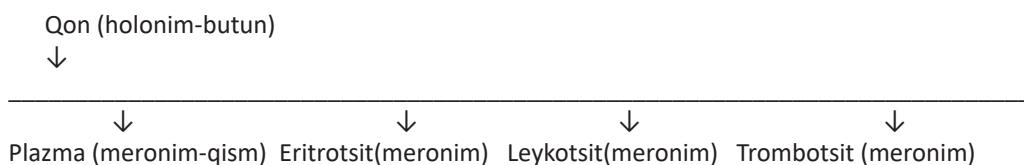
↓

Qon (giperonim)

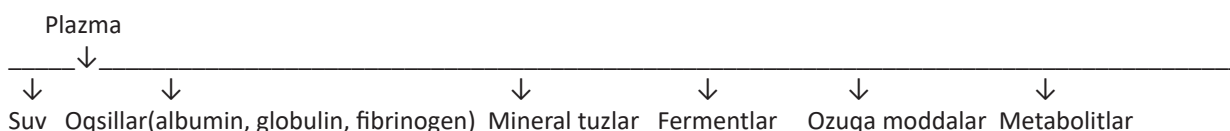
↓

↓ ↓ ↓ ↓
 Toza qon(giponim) Ifloslangan qon(giponim) Suyuq qon(giponim) Quyuq qon(giponim)

Qon leksemasida butun-qism quyidagicha ifodalanadi:

O'z navbatida bu qismlar yana quyi pog'onaga bo'linishi mumkin:

Yuqoridagi misolda agar qonning tarkibiy qismi sifatida plazma leksemasi kelsa unda bu leksema qon leksemasining meronimi (qismi) hisoblanadi. Agar plazma leksemasini yana kichik tarkibiy qismi sifatida yana boshqa leksema (suv, oqsil, mineral, ferment, ozuqa modda, metabolit)lar kelsa unda plazma leksemasi shu leksemalarga nisbatan holonim, ya'ni butun bo'lib keladi, bu leksema faqat tibbiyot terminologiyasi uchungina xosdir. Kimyo fanida plazma atamasi musbat ionlar (kationlar), erkin elektronlar, neytral atom va molekularlar aralashmasidan iborat bo'lgan yuqori energiya muhitidir.

Leksemalarda giper-giponimik munosabatlar hajmi qat'iy emas, chunki jamiyat, fan-texnika har doim o'zgarib yangilanib boradi buning natijasida yangi atamalar kirib kelishi sababidan so'zlar ham boyib leksik-semantik munosabatlarning hajmi ham o'zgaradi.

Meronimik munosabatlar giper-giponimik munosabatlar kabi muhim amaliy ahamiyatga egadir. Fanda meronimiya tushunchasi bo'lmasa, quyidagi holatlar bo'lishi mumkin:

1. Giper-giponimik munosabat bilan sinonimiya, meronimiya aralashib ketadi, ularni farqlashda qiyinchiliklar yuzaga keladi, terminologik aniqlik buziladi. Ayniqsa, bu quyidagi 3 ta sohada ko'zga tashlanadi: tibbiyot, texnika va biologiya. Masalan, odam anatomiyasi terminologiyasida asosiy atamalardan biri "qon" leksemasini misol tariqasida keltirishimiz mumkin, ushbu leksemada ham giponimiya, ham meronimiya munosabati mavjud.

2. Leksik-semantik maydon buziladi, ichki qismlar,

strukturaviy elementlar, funksional bo'laklar sistemadan tashqarida qoladi.

3. Meronimiya bo'lmasa, tilning strukturasi buzilishi mumkin, semantik tahlil soddalashadi.

4. Terminologiyada noaniqliklar kelib chiqadi.

5 Xato tasnif kelib chiqadi

O'zbek tilshunosligida ham mazkur masala alohida o'rganilgan. Giponimiya o'zbek tili leksik tizimida tushunchalarni mantiqiy tartibga soluvchi muhim semantik munosabat sifatida talqin qilinadi, meronimiya esa leksik birliklarning tarkibiy munosabatlarni ifodalovchi semantik hodisa sifatida izohlanadi (Mirtojiyev, 2012).

Shuningdek, leksik-semantik munosabatlarni qiyosiy-tahliliy metod asosida o'rganish ularning o'xshash va farqli jihatlarini aniqlash imkonini beradi. Bu jarayonda giponimiya va meronimiyaning bir xil semantik maydonda qo'llanishi mumkinligi, biroq ularning mantiqiy-semantik asoslari turlicha ekanligi ta'kidlanadi (Safarova, 2010).

Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'zbek tilida giponimiya va giperonimiya leksik birliklar o'rtasidagi iyerarxik munosabatlarni ifodalovchi muhim semantik mexanizm hisoblanadi, meronimiya esa butun-qism munosabatiga asoslangan semantik bog'lanishni namoyon etadi. Qiyosiy-tahliliy yondashuv mazkur munosabatlarning umumiy jihati sifatida leksik-semantik tizimni tartibga solish vazifasini bajarishini, farqli tomonlari esa ularning semantik asosida namoyon bo'lishini ko'rsatdi. Olingan xulosalar o'zbek tili leksikologiyasida semantik munosabatlarni o'rganish uchun nazariy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Safarova R. O'zbek tilida leksik-semantik munosabatlar. – Toshkent: Fan, 2010. 156-bet.
2. Mirtojiyev M. Hozirgi o'zbek tili leksikologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2012.240-bet.
3. Lyons J. Semantics. 1–2-jildlar. – Cambridge: Cambridge University Press, 1977.897-p.
4. Lyons J. Linguistic semantics: An introduction. – Cambridge: Cambridge University Press, 1995. – 385 p.
5. Cruse D. A. Lexical semantics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1986. – 310 p.
- 6.Cruse D. A. Meaning in language: An introduction to semantics and pragmatics. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – 424 p.
7. Palmer F. R. Semantics. 2-nashr. – Cambridge: Cambridge University Press, 1981. – 162 p.
8. Leech G. Semantics: The study of meaning. 2-nashr. – Harmondsworth: Penguin Books, 1981. – 386 p.
9. Ufimtseva A. A. Leksicheskoye znachenije slova. – Moskva: Editorial URSS, 2002. – 312 s.
10. Guyton A. C., Hall J. E. Textbook of medical physiology. 13-nashr. – Philadelphia: Elsevier Saunders, 2016. – 1144 p.

Shahrizoda YARASHOVA,
 Buxoro davlat universiteti
 Lingvistika (o'zbek tili)
 2-kurs tayanch doktoranti

BUXORO TOPONIMIKASIDA -CHI AFFIKSLI JOY NOMLARINING LEKSIK TAVSIFI

Annotatsiya: Buxoro viloyati o'zining tarixiy toponimlarga boy hududligi bilan ajralib turadi. Ushbu hududda bir necha asrlar davomida shakllanib, sayqallanib kelgan joy nomlari ham mavjud. Ular orasida -chi affiksli toponimlar ham uchraydi. Ushbu axborotda Buxoro viloyatida uchraydigan turkiy toponimlar tarkibidagi -chi affiksli joy nomlarining leksik xususiyatlari va undan tashqari ularning morfologik tavsifi yoritilgan. Shuningdek, ularning kelib chiqishi tarixiy manbalarga ko'ra asoslab berilgan va tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: *etnik, suffiks, etnonim, totem, toponimika, turkiy xalqlar, agentlik, derivatsion vosita, singarmonizm, lokativ semantik, identifikatsion belgi.*

Аннотация: Бухарский регион отличается богатым историческим топонимическим наследием. В этом регионе также встречаются топонимы, сформировавшиеся и усовершенствованные на протяжении нескольких столетий. Среди них есть и топонимы с аффиксом -чи. Данная информация охватывает лексические особенности топонимов с аффиксом -чи в тюркских топонимах Бухарского региона, а также их морфологическое описание. Кроме того, их происхождение обосновано и проанализировано на основе исторических источников.

Ключевые слова: *этнический, суффикс, этноним, тотем, топонимия, тюркские народы, субъектность, словообразовательный способ, сингармонизм, локативная семантика, знак идентификации*

Annotation: Bukhara region is distinguished by its rich historical toponyms. There are also place names in this region that have been formed and refined over several centuries. Among them, there are also toponyms with the -chi affix. This information covers the lexical features of the place names with the -chi affix in the Turkic toponyms found in Bukhara region, as well as their morphological description. Also, their origin is substantiated and analyzed according to historical sources.

Key words: *ethnic, suffix, ethnonym, totem, toponymy, Turkic peoples, agency, derivational means, synharmonism, locative semantic, identification sign.*

Toponimika bu nafaqat fan, balki xalqlarning o'tmishi, taraqqiyoti, mashg'ulotini o'zida aks ettiruvchi ko'zgudir. Inson nutqi, tafakkuri, dunyoqarashi o'sib borib sayin joy nomlari kengayib takomillashib bordi. Hozirgi kunda nomsiz obyektlarni tasavvur qilish mumkin emas. Har joy o'zining nomiga ega. Bu bilan esa toponimika (lotincha: topos-joy, onima-nom) fani shug'ullanadi.

Ushbu maqolada turkiy toponimlar tarkibida keng tarqalgan -chi suffiksiga to'xtalib o'tamiz.

Dastlab qadimgi turkiy yozma yodgorlik hisoblangan "Devonu lug'otit-turk" asariga nazar tashlasak. Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit-turk" asarida -chi affiksi faol derivatsion vosita sifatida qayd etiladi. Mazkur affiks ot va fe'l negizlariga qo'shilib, asosan, agentlik ma'nosini bildiruvchi birliklarni hosil qilgan. Masalan, etchi (go'sht sotuvchi), yolchi (yo'lovchi), otchi (ot boqadigan), tamgachi (tamg'a bosuvchi) kabi shakllar kasb yoki harakat bajaruvchini anglatgan. Bu misollar -chi affiksining qadimgi turkiy til tizimida mustahkam agentiv xususiyatga ega bo'lganini ko'rsatadi. Shuningdek, Devonda affiksning fonetik variantlari singarmonizm qonuniga muvofiq -chi / -chi shakllarida uchrashi kuzatiladi. Bu holat uning umumturkiy

xarakterga ega bo'lganligini va fonetik jihatdan qadimgi turkiy tilning tovush tizimiga moslashganligini tasdiqlaydi.

E'tiborlisi shundaki, "Devonu lug'otit-turk"da -chi affiksi orqali hosil qilingan birliklar asosan, shaxs va kasb nomlarini bildiradi; ular hali to'g'ridan to'g'ri toponimik ma'noda qo'llanmaydi. Demak, keyingi davrlarda agentiv birliklarning toponimlashuvi alohida semantik bosqich sifatida yuzaga kelgan. Bu esa -chi affiksining tarixiy taraqqiyotida agentlikdan lokativ semantikaga o'tish jarayonini kuzatish imkonini beradi.

Qadimgi turkiy -chi affiksi hozirgi o'zbek tilidagi -chi affiksining tarixiy prototipi bo'lib, u asosan, agentlik va mansublik ma'nosini bildirgan. Mazkur affiks ot negizlariga qo'shilib, kasb egasi yoki ma'lum urug'-qabila vakilini anglatgan. Keyingi bosqichda esa mazkur birliklar toponimlashuv jarayoniga uchrab, shu kasb yoki urug' vakillari istiqomat qilgan hudud nomiga aylangan. Qadimgi turkiy -chi affiksi derivatsion xususiyatga ega bo'lib, ot negizlariga qo'shilish orqali agentlik va mansublik ma'nosini bildiruvchi yangi leksik birliklarni hosil qilgan. Mazkur affiks grammatik shakl yasamagan, balki so'zning lug'aviy ma'nosini kengaytirgan va kasb, ijtimoiy guruh

yoki qavm vakilini anglatuvchi otlar yasashda faol ishtirok etgan. -chi affiksli toponimlarning shakllanish jarayonini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, mazkur birliklar oddiy so'z yasash mahsuli sifatida emas, balki ijtimoiy-iqtisodiy muhit bilan chambarchas bog'liq nominativ hodisa sifatida yuzaga kelgan. Har bir -chi tarkibli joy nomi ortida ma'lum bir kasbiy ixtisoslashuv yoki etnik birlik mavjud bo'lgan. Bunday nomlar, avvalo, aholi faoliyatining yetakchi yo'nalishini ifodalagan bo'lsa, keyinchalik hududning identifikatsion belgisi sifatida mustahkamlangan. Xususan, hunarmandchilik va ishlab chiqarish bilan bog'liq toponimlar (Temirchi, Pichoqchi, Jig'achi va boshqalar) iqtisodiy faoliyatning hududiy markazlashuvini aks ettiradi. Bu jarayonda kasb nomi dastlab shaxsni bildirgan bo'lsa, ijtimoiy guruhlashuv kuchayishi natijasida butun aholi punktining nomiga aylangan. Natijada agentiv ma'no asta-sekin zaiflashib, lokativ ma'no ustunlik kasb etgan.

Shu jihatdan qaralganda, -chi affiksli toponimlar Buxoro vohasining tarixiy-iqtisodiy tuzilishini rekonstruksiya qilishda muhim lingvistik manba vazifasini bajaradi. Ular orqali hududda qaysi kasb turlari rivojlanganligi, qaysi urug' yoki qabila guruhlari istiqomat qilganligi haqida muayyan tasavvur hosil qilish mumkin. Demak, -chi tarkibli joy nomlari nafaqat morfologik jihatdan, balki etnolingvistik va tarixiy-geografik nuqtai nazardan ham alohida tadqiqot obyekti sifatida ahamiyat kasb etadi.

O'zbek tili grammatikasi darsligida keltirilishicha, -chi affiksi ot yasovchi qo'shimcha sifatida tavsiflanadi va uning asosiy vazifasi shaxs nomini hosil qilish ekanligi ta'kidlanadi. Affiks o'zi qo'shilgan negizga ko'ra:

- kasb egasini
- ma'lum faoliyat bilan shug'ullanuvchini
- ma'lum predmet bilan bog'liq shaxsni anglatishi

qayd etiladi.

Shuningdek, -chi affiksi yordamida hosil qilingan birliklar ko'pincha ijtimoiy-mashg'ulot xarakteriga ega bo'lib, ular derivatsion vosita sifatida lug'aviy ma'noni kengaytirishi ko'rsatiladi.

Yuqoridagi ma'lumotdan anglashiladiki, -chi suffiksi ot yasovchi bo'lib, o'zi qo'shilgan so'zga doir kasb-kor yoki shaxs yoki guruhlarni bildiruvchi otlarni yasaydi. Buxoro viloyati toponimlari tarkibida uchraydigan -chi qo'shimchali nomlar ham shunday ma'noga ega. Masalan: Jig'achi, Ayronchi, Qushchi, Qo'rchi. Quyida ularning ba'zilar leksik tahlilga tortilganligini ko'rishimiz mumkin.

Ayronchi – Buxoro, Romitan, Shofirkon tumanlaridagi qishloq nomi. Ushbu toponimni ikki xil sharhlash mumkin: 1. Ayronchi – o'zbek xalqi tarkibiga kirgan urug'lardan birining nomi. U kenagas urug'i tarkibidagi ayronchi shaxobchasidan kelib chiqqan. Ushbu etnonim 2 qismdan tuzilgan, ya'ni ayron va -chi. Bunda u ma'lum qavmlar uchun totem vazifasini o'tagan qush turi ma'nosini

anglatgan hisoblanadi. 2. ikkinchi ma'nosi ichimlik tayyorlovchi deganidir. Bunda ushbu toponimning qaysi ma'noda qo'llanganligini aniqlash ozgina murakkab jarayon. Shundan anglashiladiki, ushbu toponim etnonimdan yoki o'sha hududda yashaydigan qishloq aholisi shug'ullanadigan kasb nomidan kelib chiqqan.

Ayronchi toponimi yordamida boshqa -chi affiksli kasbga aloqador joy nomlarining leksik shakllanish jarayonini nazariy tahlil qilamiz:

1-bosqich: derivatsiya (agentiv birlik)

Ayron + -chi → Ayronchi
 (ayron tayyorlovchi shaxs)

2-bosqich: kollektivlashuv

"Ayronchilar" → kasbiy guruh identifikatsiyasi

3-bosqich: metonimik ko'chish

Kasb egasi → shu kasb egalari yashaydigan hudud

4-bosqich: toponimlashuv

Ayronchi → mustaqil geografik nom
 (agentiv ma'no zaiflashadi, lokativ ma'no ustunlashadi)

Jig'achi – Qorako'l tumanidagi mahalla va qishloq nomi. Jig'a bosh kiyimi hisoblanadi. Prof. S.Ibrohimovning qayd etishicha, jig'a – bir-biriga yopishtirilgan ikki palla yupqa kumushdan iborat bo'lgan taqinchoq, ustiga bosma naqshlar ishlangan, tilla suvi yuritilgan, marvarid, firuza va boshqa asl toshlar va shishalar qadalgan, ustiga ikki pari qistirilgan, ichiga mum to'ldirilgan. Jig'achi – jig'a yasaydigan ustalar ma'nosida bo'lishi mumkin.

Pichoqchi – O'zbek tilining izohli lug'atida keltirilishicha, pichoq yasaydigan hunarmandlar va pichoqsoz ustalar yashaydigan hudud. Ushbu nomda Olot tumanida qishloq mavjud. Mahalliy aholi orasida Pichoqchi shakli ham uchraydi.

Shuningdek kasb-korga ko'ra nomlangan hududlar: Quruvchi (Vobkent tumani, mahalla nomi), Suvchilar (Olot tumani, ko'cha nomi), Quduqchi (Buxoro shahri, ko'cha nomi), Temirchi (Shofirkon tumani, mahalla nomi), Konchilar (Kogon shahri, ko'cha nomi);

Kundalik turmush tarzi davomida ishlab chiqargan buyumlariga ko'ra: Pillachi (Shofirkon tumani, ko'cha nomi), Chig'irchi (Peshko' tumani, mahalla nomi), Qoraqulonchi (Qorako'l tumani, aholi punkti).

Yuqoridagi misollar asosida ko'rishimiz mumkinki, -chi suffiksi orqali yasalgan toponimlar asosan, kishi kasbi va turmush tarziga bog'liq holda vujudga keladi.

Undan tashqari, urug'-qabila nomiga qo'shilgan -chi affiksli toponimlarni ham uchratishimiz mumkin. Misol uchun Kelachi toponimi. Ushbu nom "Xalach" (Xalaj) nomli qabila nomidan olingan bo'lishi mumkin degan taxminlar uchraydi. Chunki Xalach ko'chmanchi turkiy xalqlar (qipchoq, qiyot, mang'it, qatag'on kabi) bilan birga

yashagan qabila nomi. Ushbu toponim Buxoro viloyatining Romitan va Peshko' tumani hududlarida uchraydi. Bundan kelib chiqadiki, Kelachi toponimi turkiy qabilalarning nomlari (etnonimlari) bilan bog'liq bo'lgan joy nomi bo'lib, Buxoro hududining etnik tarixini aks ettirishda muhim rol o'ynaydi. Buxoroda uchraydigan -chi affiksli turkiy toponimlarning qisqacha statistikasini quyidagi jadvalda ko'rishimiz mumkin:

Tuman / shahar	-chi toponimlar soni	Asos turi
Buxoro shahri	1	Kasb (Quduqchi)
Romitan tuman	1	Etnonim / kasb (Ayranchi)
Shofirkon tumani	3	Kasb (Ayranchi, Temirchi, Pillachi)
Qorako'l tumani	3	Etnonim / kasb (Eshakchi, Jig'achi, Qoraqulonchi)
Olot tumani	2	Kasb (Pichoqchi, Suvchilar)
Vobkent tuman	1	Kasb (Quruvchi)
Peshko' tuman	1	Kasb (Chig'irchi)
Kogon shahri	1	Kasb (Konchilar)

Xulosa. Tahlil qilingan Ayranchi, Eshakchi, Jig'achi, Pichoqchi kabi toponimlar -chi affiksining Buxoro hududi toponimik tizimidagi faol va tarixan barqaror derivatsion vosita ekanligini ko'rsatadi. Mazkur affiks dastlab agentlik va kasbiy mansublik ma'nosini bildirgan bo'lsa, keyingi bosqichda ijtimoiy-identifikatsion omillar ta'sirida toponimlashuv jarayoniga uchragan. Xususan, Ayranchi misolida kuzatilganidek, kasb nomidan joy nomiga o'tish metonimik semantik ko'chish asosida amalga oshgan bo'lib, bunda agentiv birlik lokativ ma'noga ega mustaqil geografik nomga aylangan.

Buxoro turkiy toponimlari serqirra va xilma-xildir. Ularning har biri o'zining nomlanish tarixi va strukturasiga ega. Yuqorida tahlil qilingan -chi suffiksli toponimlar ham, asosan, turkiy toponimlar tarkibida uchraydi va ular uzoq tarixiy jarayon natijasida yuzaga kelgan. Bu holat esa ushbu hudud toponimlarining naqadar boy tarixga ega ekanligini ko'rsatadi. -chi tarkibli joy nomlari aholining kundalik yumushlari va bajarayotgan kasbiga ko'ra nomlanadi. Bu esa uning uzoq o'tmishdan to hozirgi kunga qadar faol iste'molda bo'lishini ta'minlab bergan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўзбек тили грамматикаси. Т.И. Морфология. — Т., 1975. Б. 69–70.
2. Mahmud Qoshg'ariy. Devonu lug'otit turk. 3 jildlik. — T.: Fan, 1960–1963.
3. Нафасов Т. Қашқадарё қишлоқномаси. —Т.: Мухаррир, 2009. Б.187–188.
4. Турсунов У. ва б. Ҳозирги замон ўзбек тили. —Самарқанд, 1960. Б. 106.
5. Qorayev S. Geografik nomlar ma'nosi. — T.: O'zbekiston, 1978. B.55–56.
6. G'aybullayev S., Abdullayev R. Qorako'l vohasi qavmlari. — T.: DIMAL, 2024. B.192
7. Kilichev B., Xojiyeva M., Rahmatullayev Sh. Buxoro viloyati joy nomlarining izohli lug'ati. —Buxoro: Durdona nashriyoti, 2025.
8. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2 томлик. 2-том. —М.: Рус тили, 1981. Б.331.
9. Киличев Б.Э. Бухоро этнопонимлари ва уларнинг этимологик хусусиятлари// "Buxoro davlat universiteti ilmiy axborotlari", 2018. 1-son.

Moxinur G'ULOMOVA,
Namangan davlat universiteti 2-kurs doktoranti
mokhinurgulomova@gmail.com

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING INGLIZ TILIDAGI KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Annotatsiya: mazkur maqola boshlang'ich sinf o'quvchilarida ingliz tili kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) didaktik imkoniyatlarini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etishga bag'ishlangan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, raqamli vositalarning maqsadga muvofiq qo'llanilishi o'quvchilarning tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozish ko'nikmalarini kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi hamda o'quv motivatsiyasini sezilarli darajada oshiradi. Maqolada AKT vositalarini kommunikativ yondashuv bilan integratsiyalashtirishning didaktik modeli tavsiya etilgan.

Kalit so'zlar: kommunikativ kompetensiya, boshlang'ich ta'lim, ingliz tili o'qitish, didaktik imkoniyatlar, raqamli ta'lim, interaktiv o'qitish.

Annotation; this article is devoted to the scientific and theoretical analysis of the didactic potential of information and communication technologies (ICT) in the formation of communicative competence in English among primary school students. The results show that the appropriate use of digital tools serves the comprehensive development of students' listening, speaking, reading and writing skills and significantly increases learning motivation. The article proposes a didactic model of integrating ICT tools with a communicative approach.

Key words: communicative competence, primary education, English language teaching, didactic opportunities, digital education, interactive teaching.

Аннотация: данная статья посвящена научно-теоретическому анализу дидактического потенциала информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в формировании коммуникативной компетенции на английском языке у учащихся начальной школы. Результаты показывают, что грамотное использование цифровых инструментов способствует всестороннему развитию навыков аудирования, говорения, чтения и письма учащихся и значительно повышает мотивацию к обучению. В статье предлагается дидактическая модель интеграции инструментов ИКТ с коммуникативным подходом.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, начальное образование, преподавание английского языка, дидактические возможности, цифровое образование, интерактивное обучение.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida chet tillarini o'qitish metodologiyasi tubdan o'zgarib, raqamli texnologiyalar bilan uzviy bog'liq holda rivojlanib bormoqda. O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari, jumladan, "2022–2026-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning yangi taraqqiyot strategiyasi" doirasida chet tillarini, xususan ingliz tilini boshlang'ich sinflardan boshlab sifatli o'qitishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ushbu vazifaning muvaffaqiyatli bajarilishi, ko'p jihatdan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) o'quv jarayoniga qay darajada organik integratsiyalashtirilishiga bog'liq. Boshlang'ich maktab yoshi — 6 yoshdan 10 yoshgacha bo'lgan davr — til o'zlashtirishning sensitiv davri sifatida pedagogika va psixologiya fanlarida keng tan olingan bo'lib, aynan ushbu davrda kommunikativ kompetensiyaning poydevori yaratiladi [1]. Kommunikativ kompetensiya tushunchasi D. Haymes tomonidan 1972-yilda ilmiy muomalaga kiritilgan va keyinchalik M. Kanale va M. Sveyn tomonidan to'rt komponentli tizim sifatida: grammatik, diskursiv, ijtimoiy-lingvistik va strategik kompetensiyalar tarzida tizimlashtirilib, chet tili ta'limining asosiy maqsadi sifatida belgilangan [2].

Metodologiya va adabiyotlar tahlili.

Mazkur tadqiqotda tizimli adabiyotlar tahlili (systematic literature review) metodidan foydalanilgan. Kommunikativ yondashuv (Communicative Language Teaching — CLT) nazariyasi H. Uiddouson va S. Krashenning input gipotezasi bilan uyg'unlikda tahlil etilgan [3]. Krashenning tabiiy til egallash nazariyasiga ko'ra, bolalar til materialini tushunsa va u ularning mavjud bilim darajasidan biroz yuqori bo'lsa ("i+1" formulasi), til o'zlashtiriladi — aynan shu jihat AKT ning didaktik salohiyatini asoslashda muhim omil sifatida e'tirof etiladi, chunki raqamli vositalar o'quvchi darajasiga moslashtirilgan individual kontent taqdim eta oladi [4]. M. Warschauer va D. Healey tomonidan ishlab chiqilgan CALL (Computer-Assisted Language Learning) taksonomiyasi uchta bosqichni o'z ichiga oladi: behaviouristik, kommunikativ va integrativ. Zamonaviy boshlang'ich ta'limda integrativ CALL ayniqsa muhim bo'lib, bu yondashuv til o'rganishni real kommunikativ vaziyatlar bilan birlashtiradi, multimedia, internet resurslari va interaktiv platformalardan foydalanishni nazarda tutadi [5]. Rossiyalik tadqiqotchi E. S. Polat tomonidan ishlab chiqilgan loyihali o'qitish konsepsiyasi va masofaviy

ta'lim texnologiyalari boshlang'ich sinflarda AKT ni qo'llashning pedagogik asoslarini belgilab beradi; ushbu manbada ayniqsa o'quvchilarning axborot bilan mustaqil ishlash ko'nikmasini shakllantirish zarurati ta'kidlanadi [6]. O'zbek pedagogika fanida R. Inomova, M. Hamroyeva va boshqa olimlarning boshlang'ich ta'limda innovatsion texnologiyalarni qo'llashga bag'ishlangan ilmiy ishlarida AKT ning motivatsion funksiyasi alohida ko'rsatilgan; shu bilan birga, ushbu ishlarda AKT ning kommunikativ kompetensiyaga ta'sirini kompleks baholovchi nazariy model hali to'liq ishlab chiqilmaganligiga ishora qilingan [7]. D. Nunan tomonidan ishlab chiqilgan vazifalarga asoslangan o'qitish (Task-Based Language Teaching — TBLT) metodologiyasi AKT bilan uyg'unligida o'quvchilarga tilni "haqiqiy muloqot" sharoitida o'rganish imkonini beradi; Nunan vazifalarda autentik til materiallaridan foydalanishni talab qiladi, bu esa internet resurslari va raqamli platformalar orqali osonlik bilan ta'minlanadi [8]. P. Mayer tomonidan ishlab chiqilgan multimedia o'qitishning kognitiv nazariyasi (Cognitive Theory of Multimedia Learning — CTML) shuni ko'rsatadiki, visual va audial kanallar orqali bir vaqtda berilgan ma'lumot, ayniqsa boshlang'ich yoshdagi o'quvchilarda, kognitiv yuk taqsimlanishi tufayli yaxshiroq o'zlashtiriladi; bu nazariya interaktiv lug'atlar, animatsiyali grammatika tushuntirishlari va ovozli simulyatorlarning didaktik asosini tashkil etadi [9].

Natijalar va muhokama.

Adabiyotlar tahlili asosida AKT vositalarining boshlang'ich sinflarda ingliz tili kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishdagi didaktik imkoniyatlari to'rtta asosiy yo'nalish bo'yicha ajratib ko'rsatildi. Birinchi yo'nalish — audiovizual autentik materiallardan foydalanish orqali tinglab tushunish va gapirish ko'nikmalarini rivojlantirish. Multimedia nazariyasiga ko'ra, raqamli ko'rsatmalilik vositalari — animatsiyali videodarsliklar, interaktiv hikoyalar, ovozli tovush takrorlash simulyatorlari — o'quvchining fonetik va intonatsion ko'nikmasini tabiiylashtirishga xizmat qiladi. Boshlang'ich yoshdagi bolalarda taqlid qilish mexanizmi yuqori darajada rivojlangan bo'lib, raqamli platforma taqdim etadigan autentik nutq namunalari bu mexanizmni faollashtiradi. Shu bilan birga, in'ikos funksiyasiga ega bo'lgan raqamli vositalar — Speech Recognition dasturlar va nutqni tahlil qiluvchi ilovalar — o'quvchiga o'z talaffuzini darhol eshitib, baholash

imkonini beradi, bu esa tuzatuvchi muhit (corrective feedback environment) yaratadi va kommunikativ kompetensiyaning fonetik komponentini mustahkamlaydi [5].

Ikkinchi yo'nalish — interaktiv vazifalarga asoslangan yondashuvni (TBLT) raqamli muhitda amalga oshirish. Raqamli asboblari — jumladan, Google Classroom, Padlet, Nearpod kabi platformalar — o'quvchilarga juft va guruh shaklida ingliz tilida muloqot qilish, virtual loyihalar yaratish, multimediali taqdimot tayyorlash imkonini beradi. Vazifalarga asoslangan o'qitishning asosiy didaktik tamoyili — til vosita sifatida ishlatilishi, maqsad emas — aynan raqamli muhitda organik tarzda amalga oshadi, chunki platforma o'quvchiga real natijaga erishish uchun ingliz tilidan foydalanishni taqozo etadi. Uchinchi yo'nalish — leksik va grammatik kompetensiyani o'yin texnologiyalari (gamification) vositasida rivojlantirish. Duolingo, Quizlet Live, Kahoot! kabi ilovalar leksik materiallarni kontekstli va o'ynoqi tarzda taqdim etadi; Thornbury ta'kidlaganidek, so'zlarni kontekstda takrorlash ularni uzoq muddatli xotirada mustahkamlaydi. Gamification elementlari — ball to'plash, daraja oshirish, raqobat — boshlang'ich yoshdagi o'quvchilarning ichki motivatsiyasini oshiradi va o'quv jarayonini mustaqil ravishda davom ettirishga undaydi, bu esa Krashen nazariyasidagi affektiv filtr (affective filter) tushunchasini pasaytirish bilan bevosita bog'liq. To'rtinchi yo'nalish — yozma kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda raqamli yozuv muhitlari va ommaviy aloqa vositalaridan foydalanish.

Xulosa. Mazkur tadqiqotda boshlang'ich sinf o'quvchilarida ingliz tili kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining didaktik imkoniyatlari nazariy jihatdan asoslanib, to'rtta asosiy yo'nalish — audiovizual autentik materiallar, vazifalarga asoslangan raqamli yondashuv, gamification va raqamli yozuv muhitlari bo'yicha tahlil etildi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, AKT vositalari kommunikativ kompetensiyaning barcha komponentlarini — grammatik, diskursiv, ijtimoiy-lingvistik va strategik — kompleks rivojlantirishga qodir bo'lib, bu imkoniyat faqat texnologiyaning kommunikativ yondashuv prinsiplari asosida ongli integratsiyasi sharoitida to'liq ro'yobga chiqadi. Sensitiv yoshdagi o'quvchilar uchun raqamli muhitda autentik til input i va kommunikativ output ning uyg'unligi o'quvchining ichki motivatsiyasini oshirib, til egallash jarayonini tabiiylashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Выготский Л. С. Мышление и речь. — М.: Лабиринт, 1999. 352 с.
2. Canale M., Swain M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing // Applied Linguistics. 1980. — Vol. 1, № 1. — P. 1–47.
3. Widdowson H. G. Teaching Language as Communication. — Oxford: Oxford University Press, 1978. — 168 p.
4. Krashen S. D. Principles and Practice in Second Language Acquisition. — Oxford: Pergamon Press, 1982. — 202 p.
5. Warschauer M., Healey D. Computers and language learning: An overview // Language Teaching. 1998. — Vol. 31, № 2. — P. 57–71.
6. Полат Е. С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. — М.: Академия, 2002. — 272 с.
7. Inomova R., Hamroyeva M. Boshlang'ich ta'limda innovatsion texnologiyalar: nazariya va amaliyot. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. 184-b.
8. Nunan D. Task-Based Language Teaching. — Cambridge: Cambridge University Press, 2004. — 243 p.
9. Mayer R. E. Multimedia Learning. 2nd ed. — Cambridge: Cambridge University Press, 2009. — 320 p.

Кристина ЦОЙ,

старший преподаватель кафедры русского языка и литературы
Узбекского государственного университета мировых языков

ОСОБЕННОСТИ МНОГОУРОВНЕВОГО ПОСТРОЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ. ИНТЕРТЕКСТ

Аннотация: в статье рассматривается интертекстуальность как системообразующий элемент художественного текста, обеспечивающий его многоуровневую организацию и смысловую глубину. Анализ показывает, что интертекстуальные связи (цитаты, реминисценции, аллюзии, жанровые переключки) пронизывают все уровни текста — лексический, образный, символический и культурный — и способствуют созданию эффекта «открытого произведения» с множественностью интерпретаций. Интертекстуальность позволяет тексту включаться в диалог с литературной традицией и коллективной культурной памятью, моделируя сложное взаимодействие личного и коллективного начал. Исследование подчёркивает роль интертекста в формировании полифонии и диалогичности литературы.

Ключевые слова: интертекстуальность, художественный текст, многоуровневая структура, цитата, аллюзия, реминисценция, полисемантность, открытое произведение, культурная память, диалогичность

Annotation: the article examines intertextuality as a constitutive element of the literary text, ensuring its multi-layered organization and semantic depth. The analysis shows that intertextual connections (quotations, reminiscences, allusions, genre echoes) permeate all levels of the text — lexical, figurative, symbolic, and cultural — and contribute to the creation of an “open work” effect with multiplicity of interpretations. Intertextuality enables the text to enter into dialogue with literary tradition and collective cultural memory, modeling the complex interaction between individual and collective dimensions. The study emphasizes the role of intertext in forming polyphony and dialogism in literature.

Key words: intertextuality, literary text, multi-layered structure, quotation, allusion, reminiscence, polysemy, open work, cultural memory, dialogism

Annotatsiya: maqolada intertekstualik badiiy matnning tizim hosil qiluvchi elementi sifatida ko'rib chiqiladi, u matnning ko'p darajali tuzilishi va ma'noviy chuqurligini ta'minlaydi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, intertekstual bog'lanishlar (iqtiboslar, reminissensiyalar, alluziyalar, janr o'xshashliklari) matnning barcha darajalarini — leksik, obrazli, ramziy va madaniy darajalarni qamrab oladi hamda «ochiq asar» effekti va talqinlar ko'pligini yaratadi. Intertekstualik matnni adabiy an'ana va jamoaviy madaniy xotira bilan dialogga kiritadi, shaxsiy va jamoaviy boshlanishlarning murakkab o'zaro ta'sirini modellastiradi. Tadqiqot intertekstning polifoniya va dialogiklikni shakllantirishdagi rolini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: intertekstualik, badiiy matn, ko'p darajali tuzilish, iqtibos, alluziya, reminissensiya, polisemantika, ochiq asar, madaniy xotira, dialogiklik.

ВВЕДЕНИЕ

Современная филологическая наука всё чаще и настойчивее обращается к исследованию художественного текста как сложного, многоуровневого и динамического образования, в котором тесно взаимодействуют различные смысловые, структурные, стилистические, идеологические и культурные пласты. Такой подход позволяет отказаться от упрощённого взгляда на текст как на линейную последовательность событий или идей и рассматривать его как открытую, полифоническую систему, где каждый элемент — слово, мотив, цитата, композиционный приём — несёт в себе следы предшествующих и потенциальных будущих смыслов. Одним из ключевых механизмов организации такого текста является интертекстуальность, понимаемая как сложная и многоаспектная система связей данного произведения с другими текстами культуры — как с

конкретными литературными произведениями, так и с более широкими дискурсами, жанровыми традициями, мифологическими архетипами, фольклорными и религиозными пластами. *Интертекст позволяет рассматривать художественное произведение не изолированно, не как самодостаточный и замкнутый объект, а в постоянном диалоге с литературной традицией, с коллективной культурной памятью, с предшествующими и современными голосами культуры, которые продолжают звучать внутри нового текста [Бахтин, Москва, 1979, с. 284].*

Интертекстуальность в этом смысле выступает не просто как набор явных или скрытых цитат, аллюзий и реминисценций, а как фундаментальный принцип построения смысла: каждый новый текст уже изначально включён в диалог с другими текстами, отвечает на них, спорит с ними, переосмысливает их, пародирует или

стилизует. Благодаря этому текст обретает глубину, многомерность и открытость для бесконечного числа интерпретаций. Актуальность изучения многоуровневого построения художественного текста и его интертекстуальных связей обусловлена необходимостью выявления скрытых, подтекстовых смыслов, авторских стратегий создания полифонии, механизмов воздействия на читателя и способов формирования глубинных уровней художественного смысла. *Интертекстуальные связи выступают важным, если не главным, средством формирования этих уровней: они обеспечивают диалогичность литературы как особой формы культурного сознания, где прошлое и настоящее культуры постоянно взаимодействуют, пересекаются и взаимоосвещаются. Литература в этом контексте предстаёт не как изолированный эстетический феномен, а как живое пространство культурной памяти, где каждый текст становится новым звеном в непрерывной цепи диалога поколений и эпох* [Кристева, Москва, 2004, с. 112].

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Материалом исследования послужили художественные тексты русской и зарубежной литературы XIX–XXI веков, в которых интертекстуальность проявляется особенно ярко и разнообразно, становясь ключевым механизмом построения смысла и организации художественного мира. В корпус материала вошли произведения Ф.М. Достоевского («Братья Карамазовы», «Преступление и наказание»), Л.Н. Толстого («Война и мир», «Анна Каренина»), А.П. Чехова (рассказы и пьесы), М.А. Булгакова («Мастер и Маргарита»), А. Ахматовой (поэзия), а также зарубежные авторы — Дж. Джойс («Улисс»), В. Вулф («Миссис Дэллоуэй», «На маяк»), М. Пруст («В поисках утраченного времени»), Дж. Борхес (новеллы), У. Эко («Имя розы»), И. Кальвино («Если однажды зимней ночью путник»). Выбор этих текстов обусловлен тем, что в них интертекстуальные связи (цитаты, аллюзии, реминисценции, жанровые переключки, пародии, стилизации) играют системообразующую роль, формируя многоуровневую структуру произведения и создавая диалог с предшествующей литературной традицией.

Дополнительно в качестве материала были привлечены фундаментальные труды отечественных и зарубежных исследователей, посвящённые проблемам интертекстуальности, поэтики, теории текста и культурной памяти. Среди них — работы М.М. Бахтина («Слово в романе», «Формы времени и хронотопа в романе»), Ю.М. Лотмана («Структура художественного текста», «Семиосфера»), Р. Барта («Смерть автора»), Ю. Кристевой («Слово, диалог, роман»), Ж. Женетта («Фигуры», «Палимпсесты»), М. Риффатерра («Производство текста»), Ж. Деррида («О грамматологии»), а также отечественные исследования В.В. Виноградова, Н.Д. Тамарченко, В.Е. Хализева, Н.А. Фатеевой, И.В. Смирнова и др.

В работе применялись следующие методы анализа:

- структурно-семантический анализ, направленный на выявление многоуровневой организации текста (лексический, синтаксический, образный, символический, нарративный, культурный уровни) и определение роли интертекстуальных элементов в создании смысловой глубины и полифонии;

- интерпретация художественного текста, позволяющая раскрыть скрытые смыслы, авторские стратегии введения интертекстов и способы их воздействия на читательское восприятие;

- элементы герменевтического подхода, ориентированного на понимание текста как открытого для интерпретации пространства, где интертекстуальные связи служат ключом к раскрытию культурно-исторического диалога;

- элементы культурологического подхода, с помощью которого исследовались интертекстуальные включения как проявления коллективной культурной памяти, диалога эпох и традиций.

Особое внимание уделялось выявлению и систематизации уровней текстовой организации — лексического (употребление цитатной лексики, аллюзивных слов), образного (интертекстуальные образы и мотивы), символического (переосмысление архетипов и культурных символов), культурного (ссылки на мифы, религию, историю, философию) — и детальному анализу интертекстуальных включений: прямых и скрытых цитат, реминисценций, аллюзий, жанровых переключек, пародий, стилизаций и гипертекстовых элементов. Такой подход позволил не только описать формальные и семантические особенности интертекстуальности, но и раскрыть её роль как механизма диалогичности и смысловой многомерности художественного произведения [Женетт, Москва, 1998, с. 45]. Применение указанного комплекса методов в их взаимосвязи и последовательности обеспечило системный, многоаспектный и междисциплинарный характер исследования, позволив перейти от описания отдельных интертекстуальных элементов к пониманию интертекстуальности как фундаментального принципа построения современного художественного текста.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Проведённый анализ показал, что художественный текст обладает иерархически организованной, многоуровневой структурой, в которой каждый уровень выполняет самостоятельную, но взаимосвязанную смыслообразующую функцию, обеспечивая общую смысловую глубину и полифонию произведения. Поверхностный (явный) уровень представлен сюжетно-композиционным строем: последовательностью событий, фабулой, системой персонажей, пространственно-временной организацией (хронотопом) и внешней нарративной логикой. Этот уровень доступен первичному восприятию и отвечает за линейное чтение и эмоциональное вовлечение читателя. Глубинные

уровни формируются за счёт интертекстуальных отсылок, культурных кодов, архетипических мотивов, символических систем и скрытых семантических пластов, которые активизируются только при более внимательном, рефлексивном чтении и предполагают определённый культурный и эрудиционный горизонт адресата [Лотман, Москва, 1992, с. 87].

ОБСУЖДЕНИЕ

Полученные результаты убедительно подтверждают и позволяют сформулировать более точный вывод о том, что интертекст является не вспомогательным, не декоративным и не факультативным элементом художественного текста, а системообразующим, конститутивным принципом его организации. Именно интертекстуальные связи обеспечивают включённость конкретного произведения в непрерывный литературный процесс, в широкое поле предшествующих и современных текстов, в диалогическую ткань культуры. Благодаря интертексту произведение перестаёт существовать как изолированный, самодостаточный объект и становится частью живого, исторически развивающегося диалога голосов, идей, стилей и традиций. Интертекстуальность способствует созданию диалогического взаимодействия не только между автором и предшественниками, но и между текстом и читателем: читатель, узнавая цитату, аллюзию или реминисценцию, включается в этот диалог, активизирует собственную культурную память и становится соучастником смыслопорождения. Таким образом, интертекст превращает чтение в ответный акт, в котором текст и читатель взаимно отвечают друг другу [Барт, Москва, 1994, с. 416].

Многоуровневое построение художественного текста, обусловленное интертекстуальными связями, позволяет автору моделировать чрезвычайно сложные, многослойные смысловые структуры, в которых личностное начало (индивидуальный авторский голос, субъективная интонация, уникальное мировосприятие) постоянно переплетается с коллективным культурным опытом (архетипами, мифами, литературными традициями, идеологическими дискурсами, исторической памятью). Интертекстуальность при этом выступает не просто инструментом заимствования, а мощным механизмом переосмысления традиции: автор не копирует предшествующие тексты, а вступает с ними в

диалог — соглашается, спорит, пародирует, стилизует, переакцентирует, трансформирует. В результате рождаются новые художественные значения, которые одновременно сохраняют связь с прошлым и открывают новые горизонты смысла. Интертекст позволяет преодолеть линейность повествования, создавая эффект «глубины» текста: поверхностный сюжетный слой обогащается подтекстовыми, символическими и культурными пластами, которые раскрываются постепенно и по-разному для разных читателей в зависимости от их эрудиции и культурного контекста [Фатеева, Москва, 2000, с. 58].

Интертекстуальность оказывается не периферийным явлением, а одним из главных двигателей художественного смыслообразования. Она делает текст полифоничным, открытым, незавершённым и диалогическим по своей природе. Литература предстаёт как пространство непрерывного культурного диалога, где прошлое и настоящее, индивидуальное и коллективное, авторское и читательское постоянно пересекаются, спорят и взаимообогащают друг друга. Это объясняет, почему произведения, насыщенные интертекстом, сохраняют свою актуальность на протяжении десятилетий и веков: они продолжают «отвечать» на новые вопросы, включаться в новые контексты и порождать новые интерпретации. Полученные выводы подчёркивают необходимость дальнейшего изучения интертекстуальности как универсального принципа художественного мышления, особенно в условиях современной литературы, где границы между текстами, медиа и культурами становятся всё более проницаемыми.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Многоуровневое построение художественного текста является важнейшей характеристикой современной литературы. Интертекстуальность выступает ключевым механизмом организации глубинных смысловых уровней и обеспечивает диалогическую природу художественного произведения.

Изучение интертекста позволяет раскрыть скрытые связи между текстами, выявить авторскую позицию и расширить интерпретационные возможности анализа художественной литературы. Перспективы дальнейших исследований связаны с комплексным изучением интертекстуальности в различных жанрах и национальных литературных традициях.

Список литературы

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. — Москва, 1994. — 616 с.
2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. — Москва, 1979. — 424 с.
3. Женетт Ж. Палимпсесты: литература во второй степени. — Москва, 1998. — 320 с.
4. Кристева Ю. Избранные труды: Разрушение поэтики. — Москва, 2004. — 286 с.
5. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. — Москва, 1992. — 384 с.
6. Тодоров Ц. Поэтика. — Москва, 1983. — 336 с.
7. Фатеева Н.А. Интертекст в мире текстов. — Москва, 2000. — 272 с.
8. Эко У. Открытое произведение. — Санкт-Петербург, 2006. — 288 с.
9. Якобсон Р.О. Работы по поэтике. — Москва, 1987. — 464 с.

Муҳаббат БУРИЕВА,

Старший преподаватель Бухарского государственного
педагогического института

Наргиза ФАТУЛЛОЕВА,

Студентка Бухарского государственного
педагогического института

ПОЭТИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ИЗОБРАЖЕНИЯ ПРИРОДЫ В ЛИРИКЕ СЕРГЕЯ ЕСЕНИНА

Аннотация: в статье рассматриваются поэтические средства изображения природы в лирике Сергея Есенина. Особое внимание уделяется особенностям языка, метафорике, звуковым средствам, использованию эпитетов, сравнения и олицетворений, а также их роли в создании эмоциональной атмосферы произведений поэта. Природа в стихах Есенина выступает не только как фон событий, но и как самостоятельный герой, отражающий внутренний мир лирического героя.

Ключевые слова: Сергей Есенин, природа, лирика, поэтические средства, метафора, эпитет, сравнение, олицетворение.

Annotatsiya: ushbu maqolada Sergey Yesenin lirikasida tabiatni tasvirlashda qo'llaniladigan poetik vositalar tahlil qilinadi. E'tibor, ayniqsa, tilning o'ziga xosligi, metaforalar, tovush vositalari, epitetlar, taqqoslash va personifikatsiyalardan foydalanishga qaratiladi hamda ularning shoir asarlarida hissiy muhit yaratishdagi roli ko'rib chiqiladi. Yesenin she'rilarida tabiat nafaqat voqealarning fonini tashkil etadi, balki lirik qahramonning ichki dunyosini aks ettiruvchi mustaqil qahramon sifatida ham namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: Sergey Yesenin, tabiat, lirika, poetik vositalar, metafora, epitet, taqqoslash, personifikatsiya.

Annotation: this article examines the poetic means of depicting nature in the lyrics of Sergey Yesenin. Special attention is paid to the peculiarities of language, the use of metaphors, sound devices, epithets, comparisons, and personifications, as well as their role in creating the emotional atmosphere of the poet's works. In Yesenin's poems, nature is not only a backdrop for events but also an independent character reflecting the inner world of the lyrical hero.

Key words: Sergey Yesenin, nature, lyrics, poetic means, metaphor, epithet, comparison, personification.

Природа в лирике Сергей Есенин занимает центральное, определяющее место. Её образы не ограничиваются декоративной функцией: они тесно связаны с внутренним состоянием лирического героя, выражают эмоциональные переживания, философские размышления поэта, его отношение к родине, времени, жизни и смерти. Для Есенина природа — это не внешний фон, а органическая часть человеческого существования, духовная среда, в которой формируется личность. Она становится языком чувств, способом самовыражения и формой постижения мира. Поэт создаёт природу живой, эмоционально насыщенной, используя широкий спектр поэтических средств, объединённых общей художественной системой. Через образы родной земли поэт осмысляет собственную судьбу, судьбу России, течение времени и трагизм человеческой жизни.

Есенин вырос в крестьянской среде, и это во многом определило его художественное восприятие мира. Родная рязанская природа — поля, перелески, реки, деревенские избы — стала для него не просто темой творчества, а источником мировоззрения. Его поэзия наполнена конкретными, узнаваемыми деталями сельского пейзажа: «златые нивы», «берёзовый ситец», «туман над рекой», «звон кос». Эти детали создают эффект достоверности и искренности. Читатель чувствует, что перед ним не условный литературный пейзаж, а мир, пережитый и прочувствованный автором.

Сравнения и метафоры являются важнейшими средствами, через которые поэт оживляет природные явления. В стихотворении «Пороша» («Пороша метёт

дороги, / И деревья, и поля...») природа изображается как активное действующее лицо, способное влиять на мир человека. Метафора «пороша метёт дороги» переносит действие, привычное для человека, на явление природы, создавая образ её активного участия в жизни окружающего мира. Подобный перенос действий — характерная черта есенинской поэтики: ветер «шепчет», месяц «плывёт», туман «стелется», роща «плачет». Природа в таких случаях становится философской категорией, способом осмысления бытия. Благодаря метафорам мир становится одушевлённым, насыщенным движением и внутренней энергией.

Сравнения в стихах Есенина часто звучат как эмоциональные отклики на состояние природы: «Зимняя дорога, как серебряная нить» — здесь сопоставление помогает почувствовать лёгкость и хрупкость зимнего пейзажа, его тихую красоту.

Особую роль в поэзии Есенина играет олицетворение. Лирический герой разговаривает с деревьями, ветром, небом, воспринимая их как живых собеседников. В стихотворении «Не жалею, не зову, не плачу...» осень «гуляет по ветру», а увядание природы перекликается с размышлениями о быстротечности жизни. Природа здесь эмоционально сопричастна человеческим переживаниям: она грустит, радуется, тоскует вместе с человеком. Такой приём усиливает ощущение внутреннего диалога героя с миром, создаёт впечатление гармонии или, напротив, драматического разлада между человеком и окружающей средой. Через олицетворение поэт подчёркивает единство человека и природы, их взаимозависимость.

Звуковые средства — аллитерация, ассонанс, рифма — также играют значительную роль в создании образа природы. В стихотворении «Берёза» повторение мягких согласных и протяжных гласных («Белая берёза под моим окном...») создаёт эффект мелодичности, передаёт спокойствие зимнего утра. В других произведениях частое повторение свистящих или шипящих звуков может передавать шум ветра, шелест листьев, скрип снега. Звукопись у Есенина нередко имитирует природные явления, превращая стихотворение в своеобразную музыкальную композицию. Ритм и интонация усиливают эмоциональное воздействие текста, делая картину природы почти осязаемой.

Цветовые образы, характерные для поэзии Есенина, создают яркое визуальное впечатление и усиливают эмоциональное восприятие стихотворения. В «Кленовой балладе» («Клён шумит, и ветер мне поёт...») используются насыщенные краски осени — золотые, багряные, тёмно-красные оттенки. Цвет здесь становится символом времени года и состояния души. Золото часто ассоциируется с богатством и теплом, но одновременно — с увяданием; синий цвет связан с небом, простором, духовной глубиной; белый — с чистотой и покоем. Цветовая символика формирует сложную эмоциональную палитру, в которой каждое стихотворение приобретает особое настроение.

Особенностью есенинской поэзии является синестезия — соединение различных чувственных впечатлений. Звук может восприниматься как цвет, цвет — как движение, запах — как настроение. В стихотворении «Гой ты, Русь, моя родная...» образы природы объединяются в единый поток ощущений: слышится звон, ощущается простор, чувствуется запах трав и свежесть ветра. Это создаёт эффект полного погружения в мир родной земли. Читатель не просто видит пейзаж — он словно переживает его всеми органами чувств. Такая многослойность восприятия делает поэзию Есенина особенно выразительной и эмоционально насыщенной.

Важную роль играют сезонные мотивы. Каждое время года в лирике поэта обладает символическим значением. Весна связана с обновлением, надеждой, юностью; лето — с полнотой жизни, гармонией; осень — с размышлениями о времени и утрате; зима — с тишиной, созерцательностью, иногда с одиночеством. Через смену времён года поэт передаёт течение человеческой жизни. Природный цикл становится метафорой судьбы, подчёркивает неизбежность перемен. Эта цикличность создаёт философскую глубину лирики Есенина.

Природа в его стихах тесно связана с образом Родины. Русский пейзаж — поля, берёзы, избы, реки — становится символом национального характера и духовной силы народа. В стихотворениях о родной земле природа выступает хранительницей традиций, источником нравственной чистоты. Через описание простых сельских картин поэт выражает любовь к России, её истории и культуре. Природные образы нередко становятся метафорами человеческих отношений: деревья, реки, дороги отражают духовное состояние народа, его тревоги и надежды. Природа и человек находятся в постоянной диалогической связи: изменения в одном мире отражаются в другом.

Особое внимание заслуживает использование ритма и размера для передачи движения и состояния природы. Есенин варьирует метрическую структуру стихов, создавая ощущение естественного дыхания. Плавные размеры передают спокойствие, стремительные — внутреннее напряжение или бурю чувств. В произведениях позднего периода, таких как «Чёрный человек», ритм становится более напряжённым, тревожным, что отражает внутренний конфликт лирического героя. Даже когда природа упоминается косвенно, её дыхание ощущается в интонации и темпе стиха.

Нельзя не отметить философскую глубину природных образов. Природа у Есенина — это пространство размышлений о смысле жизни, о времени, о смерти и бессмертии. Осенний лист, падающий с дерева, может стать символом человеческой судьбы; весенний рассвет — знаком надежды. Через пейзаж поэт постигает вечные вопросы бытия. Гармония или дисгармония с природой отражает духовное состояние героя, его поиски и сомнения.

Таким образом, поэтические средства, используемые Сергеем Есениным, образуют цельную художественную систему. Эпитеты, сравнения, метафоры, олицетворения, звукопись, цветовые образы, синестезия, сезонные мотивы, ритм и фольклорные элементы — всё это служит одной цели: передать глубокую эмоциональную сопричастность человека и природы. Природа в его лирике — самостоятельный, одушевлённый персонаж, духовный собеседник, отражение внутреннего мира героя.

Природа в поэзии Есенина — это живой организм, дышащий и чувствующий. Через неё поэт раскрывает своё понимание Родины, человека и мира в целом. Анализ художественных средств показывает, что Есенин создал уникальный поэтический мир, в котором природа и человек существуют в неразрывном единстве, вступая в постоянный, глубокий и искренний диалог.

Использованная литература:

1. Бузник В.В. Русская советская литература — Москва: Просвещение, 1987.
2. Буриева М. О Образ природы в поэзии С.Есенина и У.Носира. International scientific journal «MODERN SCIENCE AND RESEARCH» VOLUME 3 / ISSUE 10 / UIF:8.2 / MODERNSCIENCE.UZ.
3. Буриева М. О. Стихотворения Есенина-искренняя исповедь его романтической души / Filologiya va pedagogika. O'zbekiston respublikasi maktabgacha va maktab ta'limi vazirligining ilmiy-metodik elektron jurnal 2025-yil 7 (11)-son-ISSN 3060-4885,21-24 bet
4. Есенин С. А. Полное собрание сочинений: в 7 т. — М.: Наука, 1995.
5. Есенин С. А. Лирика. — М.: Художественная литература, 2004.
6. Лотман Ю. М. Анализ поэтического текста. — Л.: Просвещение, 1972.
7. Николаева Т. М. Поэтика русской лирики XX века. — М.: Языки славянской культуры, 2010.

Шахло ДАВЛАНОВА,

преподаватель Денауского института предпринимательства и педагогики,

Электронная почта: davlatovashahlo1970@gmail.com

КЛАССИФИКАЦИЯ СПОСОБОВ И ПРИЁМОВ ПЕРЕВОДА ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В РАССКАЗАХ А. П. ЧЕХОВА НА УЗБЕКСКИЙ ЯЗЫК

Annotatsiya: maqolada rus badiiy nasridagi frazeologizmlarni o'zbek tiliga tarjima qilish strategiyalari A.P. Chexovning "Xameleon" hikoyasi va uning o'zbekcha talqini misolida yoritiladi. Kontekst-semantik qiyos asosida ekvivalent/analog, kalkalash, izohli tarjima, uslubiy ham leksik-grammatik almashtirishlar ajratildi. Natijalar jadval, chastota diagrammasi va qaror daraxtida umimlashtirildi. Xulosa: Chexov dialogida pragmatik ta'sir va so'zlashuv ohangini saqlash ustuvor.

Kalit so'zlar: frazeologizm, badiiy tarjima, ekvivalent, analog, kalkalash, izohli tarjima, pragmatika.

Аннотация: в статье рассматриваются стратегии передачи фразеологизмов русской художественной прозы на узбекский язык на материале рассказа «Хамелеон» и его узбекского перевода. Контекстно-семантическое сопоставление микрофрагментов уточняет практическую классификацию приёмов: эквивалент/аналог, калькирование, описательный перевод, стилистическая и лексико-грамматическая замена. Результаты представлены в таблицах, частотной диаграмме и схеме принятия решения. Показано, что в чеховском диалоге ключевым является сохранение прагматического эффекта и разговорной экспрессии.

Ключевые слова: фразеологизм, художественный перевод, узбекский язык, эквивалент, калькирование, описательный перевод, прагматика.

Annotation: the paper investigates strategies for rendering Russian phraseological units into Uzbek using Chekhov's "Chameleon" and its Uzbek translation. Contextual-semantic comparison of micro-fragments refines a practice-oriented taxonomy: phraseological equivalent/analogue, calque, descriptive translation, stylistic substitution, and lexico-grammatical replacement. Results are summarised in tables, a frequency chart, and a decision-tree model. The analysis shows that preserving pragmatic effect and colloquial expressiveness is crucial for Chekhov's dialogue-driven narration.

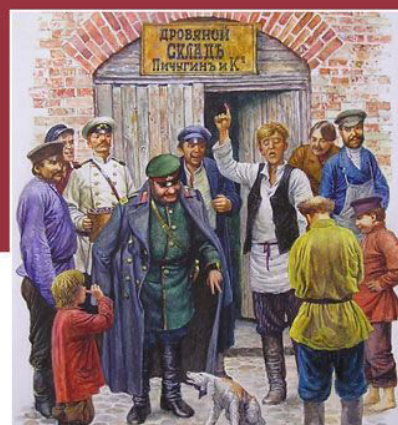
Key words: phraseological unit, literary translation, Uzbek, equivalence, calque, descriptive translation, pragmatics.

Введение. Перевод художественного текста традиционно рассматривается как особый вид межкультурного посредничества: он обеспечивает «ознакомление» читателя с иной культурой и литературной традицией [4, с.3]. Внутри художественного перевода фразеологические единицы образуют один из наиболее сложных объектов: устойчивые обороты одновременно несут предметно-логический смысл, образную мотивировку и оценочную/экспрессивную нагрузку, а также часто маркируют разговорность, социальную принадлежность героя и жанровую тональность. Как отмечается в работах по теории перевода, полноценный перевод избегает крайностей буквализма и неоправданных вольностей [3, с.7].

Материалы и методы. Материал исследования – рассказ «Хамелеон» и его перевод на узбекский язык, опубликованный в сборнике рассказов. Единицей анализа выступает фразеологическая единица или устойчивое разговорно-экспрессивное сочетание, выполняющее оценочную/прагматическую функцию. Отбор примеров осуществлялся методом сплошной выборки из начальных и ключевых диалогических эпизодов. Классификационные основания опираются на переводоведческую традицию: понимание фразеологической единицы как устойчивой

Антон Чехов

Хамелеон

воспроизводимой единицы с целостным значением [6, с.1], а также на принцип приоритетности адекватности (смысл и функция) по отношению к формальной буквальности [3, с.7].

Результаты

Классификация приёмов перевода фразеологизмов (практико-ориентированная).

Таблица 1

Приём	Суть	Когда применим	Риски	Ожидаемый эффект
Фразеологический эквивалент	Передача ФЕ устойчивым выражением целевого языка с тем же значением и близкой экспрессией.	Есть общеупотребительный соответствующий оборот; важна естественность речи.	Эквивалент может отличаться по образу; возможен сдвиг регистра.	Максимальная идиоматичность, высокая читательская «естественность».
Фразеологический аналог (образная замена)	Замена ФЕ другим устойчивым/полуустойчивым образом, создающим сходный эффект.	Эквивалента нет, но нужно удержать образность/комизм.	Смысловый оттенок может измениться; требуется контроль контекста.	Сохранение художественного эффекта при культурной адаптации.
Калькирование	Дословная (или близкая) передача структуры/образа, если он понятен адресату.	Образ прозрачен и работает на смысл; возможна приемлемая «новизна».	Калька звучит неестественно; опасность буквализма.	Сохранение образа оригинала, «эффект присутствия» исходной культуры.
Описательный перевод (экспликация)	Передача не формы, а значения/ситуации (пояснение смысла).	Идиома культурно специфична или непонятна; приоритет – смысл.	Потеря краткости, темпа, экспрессии; риск «объяснительности».	Смысловая ясность, управляемость интерпретации.
Стилистическая замена	Подбор разговорной/оценочной лексики, передающей тон реплики без сохранения образа.	Важно удержать регистр и характер героя; образ вторичен.	Утрата метафоричности; возможна чрезмерная резкость/смягчение.	Сохранение речевой характеристики персонажа и прагматики диалога.
Грамматико-лексическая замена	Изменение части речи/синтаксической конструкции при сохранении смысла.	Различия в нормах сочетаемости и типичных конструкциях языков.	Стилистический сдвиг; нужен контроль темпа реплики.	Естественность текста перевода при сохранении информативности.

Количественный подсчёт (рис. 1) показывает, что в пилотной выборке чаще всего используются калькирование и описательный перевод (по 2 случая). Такая логика соотносится с общим принципом

адекватного перевода: переводчик должен удерживать функционально значимое в оригинале, избегая как буквализма, так и произвольной «вольности» [3, с.7].

Рис. 1

Таблица 3

№	ФЕ (RU)	Перевод (UZ)	Приём	Комментарий/контекст
1	на площади ни души	bozor maydonida qimirlagan jon ko'rinmaydi	лексическая замена/перифраз	Экспрессивная формула отсутствия людей; начало сцены. [1, с.2]
2	как голодные пасти	och yirtqichning og'ziday	образная замена (аналог)	Сравнение усиливает визуальную экспрессию (жар/голод). [1, с.2]
3	словно из земли выросши	xuddi yer ostidan chiqqandek	калькирование	Сохранён образ внезапности появления. [1, с.2]
4	ужо я сорву с тебя, шельма!	senimi, qarab tur, la'nati!	стилистическая замена	Угроза + просторечная оценка; важен тон. [1, с.2]
5	лучше и не жить на свете	dunyoda turmaslik yaxshiroq	описательный перевод	Обобщающая формула-вывод; сохранена краткость. [1, с.2]
6	покажу кузькину мать	ko'rsatib qo'yaman!	описательный перевод	Культурно-специфичная идиома заменена угрозой без реалии. [1, с.2]
7	перед дождем	yomg'ir yog'sa kerak	грамматико-лексическая замена	Указание на погоду/атмосферу; перестройка конструкции. [1, с.2]
8	как перед богом	xudo oldida turgandek	калькирование	Формула клятвенной правды; калка сохраняет образ. [1, с.2]
9	сам виноват!	ayb o'zingda!	фразеологический эквивалент	Оценка-обвинение; устойчивое соответствие. [1, с.3] → [2, с.29]

Обсуждение. Полученные наблюдения позволяют обсудить несколько проблемных зон русско-узбекского художественного перевода. Идиомы с ярко выраженной национально-культурной спецификой (например, антропонимические или реалийные образы) редко имеют прямой эквивалент; в таких случаях перевод «фразеологизм переводят фразеологизмом» выступает как идеал, а практика требует компромисса между экспликацией и стилистической заменой [6, с.3].

Заключение. Проведённый анализ подтверждает, что перевод фразеологизмов в рассказах Чехова требует не механического подбора «слов по словарю»,

а функционального решения, ориентированного на прагматику реплики. В пилотной выборке наиболее частотны калькирование и описательный перевод, однако ключевым фактором успешности является сохранение разговорно-оценочной окраски, обеспечивающей чеховский комизм. Предложенная классификация (табл. 1) и критерии выбора (табл. 2) могут быть использованы как учебный инструмент для анализа и редактирования переводов, а также как основа для расширенного корпусного исследования на материале нескольких рассказов и различных переводческих школ.

Список литературы

1. Чехов, А. П. Хамелеон: рассказ. – Электрон. ресурс. – URL: https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_02000002097/ (дата обращения: 16.02.2026).
2. Chexov, Anton. Semiz va oriq. Hikoyalar. – Toshkent: «Yangi asr avlodi», 2019. – Elektron resurs (PDF). – URL: https://turan-edu.uz/media/books/2024/05/27/010_Chexov_Hikoyalar.pdf (murojaat sanasi: 16.02.2026).
3. Комиссаров, В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): учебник для институтов и факультетов иностранных языков. – М.: Высш. шк., 1990. – 253 с. – Электрон. ресурс (PDF). – URL: https://turan-edu.uz/media/books/2024/05/27/3_Komissarov_Teorija_perevoda.pdf (дата обращения: 16.02.2026).
4. Виноградов, В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). – М.: Изд-во Ин-та общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с. – Электрон. ресурс (PDF). – URL: https://vsdzhabrailova.narod.ru/olderfiles/1/V.S.Vinogradov_Vvedenie_v_perevodo-5756.pdf (дата обращения: 16.02.2026).
5. Влахов, С.; Флорин, С. Непереводимое в переводе. – М.: Междунар. отношения, 1980. – Электрон. ресурс (PDF). – URL: https://archive.org/download/B-001-026-411-ALL/Neperevodimoe_v_perevode.pdf (дата обращения: 16.02.2026).
6. Смоляноко, Е. В. Классификации приёмов перевода фразеологических единиц // Карповские научные чтения: сб. науч. ст. – Минск: БГУ, 2017. – Электрон. ресурс (PDF).

Алёна ШАДМАНОВА,

Преподаватель кафедры русского языка и литературы

Университет экономики и педагогики

shadmanovaalena@yandex.com

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ АСПЕКТЫ ПОДГОТОВКИ КАДРОВ НА ПРИМЕРЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ РАССКАЗОВ К. Г. ПАУСТОВСКОГО

Аннотация: в статье рассматриваются лингвистические и социально-гуманитарные аспекты подготовки кадров на материале художественного наследия К. Г. Паустовского. Анализируется потенциал его произведений в формировании языковой культуры, гуманистического мышления и нравственных ориентиров личности в образовательном процессе. Особое внимание уделяется особенностям авторского языка, образной системе и роли художественного текста в развитии языковой личности, коммуникативных навыков и социальной рефлексии обучающихся.

Ключевые слова: языковая личность, гуманитарное образование, речевая культура, нравственные ценности, подготовка кадров.

Annotatsiya: maqolada K. G. Paustovskiyning badiiy merosi asosida kadrlar tayyorlash jarayonining lingvistik hamda ijtimoiy-gumanitar jihatlarini yoritiladi. Uning asarlarining ta'lim jarayonida til madaniyatini, gumanistik tafakkurni va shaxsning axloqiy yo'nalishlarini shakllantirishdagi imkoniyatlari tahlil qilinadi. Muallif tilining o'ziga xos xususiyatlari, obrazlar tizimi hamda badiiy matnning o'quvchilarda til shaxsiyatini, kommunikativ ko'nikmalarni va ijtimoiy refleksiyani rivojlantirishdagi o'rni alohida e'tiborga olinadi.

Kalit so'zlar: til shaxsiyati, gumanitar ta'lim, nutq madaniyati, axloqiy qadriyatlar, kadrlar tayyorlash.

Annotation: the article examines the linguistic and socio-humanitarian aspects of professional training based on the artistic heritage of K. G. Paustovsky. The educational potential of his works in shaping language culture, humanistic thinking, and the moral orientation of the individual is analyzed. Special attention is paid to the distinctive features of the author's language, the system of images, and the role of the literary text in developing learners' linguistic personality, communicative skills, and social reflection.

Key words: linguistic personality, humanitarian education, speech culture, moral values, professional training.

Введение

В условиях модернизации системы образования всё более очевидной становится необходимость подготовки специалистов, обладающих не только профессиональными знаниями, но и развитой речевой культурой, гуманитарным мышлением и устойчивыми нравственными ориентирами. Современное общество предъявляет к выпускникам требования, связанные со способностью к эффективной коммуникации, ответственному принятию решений и осознанному социальному взаимодействию, что подчёркивается в исследованиях по проблемам гуманитарного образования и личностно-ориентированного обучения [8].

Язык и литература в данном контексте выступают не просто учебными дисциплинами, а важнейшими средствами формирования личности. Через художественный текст обучающийся осваивает культурные смыслы, учится понимать эмоциональное состояние другого человека и выстраивать собственную позицию в диалоге с миром [6]. Художественная

литература способствует развитию языковой личности, расширяет кругозор и формирует гуманистические ценности, что неоднократно отмечалось в трудах по теории словесного творчества [4].

Особое место в этом процессе занимает творчество К. Г. Паустовского, произведения которого отличаются высокой речевой культурой, точностью языка и глубоким вниманием к внутреннему миру человека. Его проза ориентирована на осмысление нравственных основ жизни, ответственности личности и ценности духовного опыта, что делает художественное наследие писателя значимым ресурсом для системы подготовки кадров [1].

Методы исследования

Исследование основано на комплексном междисциплинарном подходе, включающем элементы лингвистического, литературоведческого и социально-гуманитарного анализа. В работе применяются методы текстуального анализа и интерпретации художественного текста, разработанные в трудах И. Р. Гальперина и Ю. М. Лотмана [3; 5]. Данные

методы позволяют выявить особенности авторского языка, структуру художественного смысла и способы воздействия текста на читателя.

Также использовались элементы функционально-семантического и контекстуального анализа, направленные на изучение лексических и стилистических средств, формирующих идейно-смысловую нагрузку произведений. Материалом исследования послужили рассказы и повести К. Г. Паустовского, а также книга «Золотая роза», в которой автор раскрывает своё понимание языка, творчества и ответственности писателя [2]. Анализ проводился с учётом образовательных задач, связанных с развитием речевой культуры, критического мышления и социальной ответственности обучающихся [7].

Результаты исследования

Проведённый анализ показал, что язык произведений К. Г. Паустовского отличается точностью, выразительностью и образной насыщенностью. Писатель сознательно избегает риторической избыточности, предпочитая ясную и интонационно выверенную речь. Такая языковая организация текста способствует формированию у читателя высокой языковой чувствительности и навыков осмысленного восприятия художественного слова, что соответствует понятию «языковая личность» в современной лингвистике [6].

Особое место в прозе Паустовского занимают пейзажные описания, которые выполняют не только изобразительную, но и смыслообразующую функцию. Природа в его произведениях тесно связана с внутренним состоянием героя, отражает его эмоциональные переживания и нравственные поиски. Подобная взаимосвязь внешнего и внутреннего мира подчёркивает гуманистическую направленность авторского мышления и соответствует представлениям

о художественном тексте как сложной семантической системе [9].

Обсуждение

Полученные результаты позволяют утверждать, что художественное наследие К. Г. Паустовского обладает значительным потенциалом для решения лингвистических и социально-гуманитарных задач образования. Его произведения формируют представление о языке как о живом и многогранном явлении, тесно связанном с мышлением, культурой и профессиональной самореализацией личности [10].

В контексте подготовки кадров особое значение приобретает развитие навыков грамотной устной и письменной речи, а также умения анализировать тексты и аргументированно выражать собственную позицию. Произведения Паустовского требуют внимательного чтения и интерпретации, что способствует формированию аналитического мышления и культуры высказывания [5]. Гуманистическая направленность его творчества усиливает воспитательную функцию образования, ориентируя будущих специалистов на ценности человеческого достоинства и социальной ответственности [8].

Заключение

Таким образом, творчество К. Г. Паустовского представляет собой значимый ресурс для системы подготовки и образования кадров. Его произведения способствуют развитию языковой культуры, формированию гуманистического мышления и укреплению социально-нравственных ориентиров личности. Использование художественного наследия писателя в образовательном процессе позволяет повысить качество гуманитарной подготовки и создать условия для формирования гармонично развитого специалиста, способного к профессиональному и социальному взаимодействию.

Список литературы

1. Паустовский К. Г. Собрание сочинений : в 6 т. — М. : Художественная литература, 1982–1985.
2. Паустовский К. Г. Золотая роза. — М. : Художественная литература, 1980.
3. Лотман Ю. М. Анализ художественного текста. — Л. : Просвещение, 1972.
4. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. — М. : Искусство, 1979.
5. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. — М. : Наука, 1981.
6. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. — М. : Наука, 1987.
7. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность. — М. : Просвещение, 1969.
8. Вербицкий А. А. Личностно-ориентированное образование: проблемы и перспективы. — М. : Педагогика, 1997.
9. Хализев В. Е. Теория литературы. — М. : Высшая школа, 2000.
10. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. — Л. : Наука, 1974.

Елена ШЕВЧЕНКО,
Преподаватель,
Ферганский государственный университет

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПТА “ИСТОРИЧЕСКАЯ ЛИЧНОСТЬ” В РОМАНАХ В. ПИКУЛЯ “ФАВОРИТ” И П. КАДИРОВА “ЗВЕЗДНЫЕ НОЧИ”

Аннотация: статья посвящена сравнительному анализу концепта “историческая личность” в романах В. Пикуля “Фаворит” и П. Кадилова “Звездные ночи”. Анализируются художественные приемы, роль национальной идентичности, этические аспекты и влияние биографических элементов на формирование образов. Выявляются параллели и различия в трактовке исторических личностей в русской и узбекской литературе советского периода, подчеркивая их вклад в осмысление национальной истории и культурного диалога.

Ключевые слова: историческая личность, Валентин Пикуль, Пиримкул Кадилов, роман “Фаворит”, роман “Звездные ночи”, сравнительный анализ, национальная идентичность, художественные приемы.

Annotatsiya: maqola V. Pikulning “Favorit” va P. Qodirovning “Yulduzli tunlar” romanlaridagi “tarixiy shaxs” konsepsiyasining qiyosiy tahliliga bagʻishlangan. Badiiy usullar, milliy oʻziga xoslik roli, axloqiy jihatlar va biografik elementlarning taʼsiri tahlil qilinadi. Sovet davri rus va oʻzbek adabiyotida tarixiy shaxslarning talqini boʻyicha parallel va farqlar aniqlanadi.

Kalit soʻzlar: tarixiy shaxs, Valentin Pikul, Pirimkul Qodirov, “Favorit” romani, “Yulduzli tunlar” romani, qiyosiy tahlil, milliy oʻziga xoslik, badiiy usullar.

Annotation: the article is devoted to a comparative analysis of the concept of “historical personality” in the novels by V. Pikul “Favorite” and P. Kadirov “Starry Nights”. Artistic techniques, the role of national identity, ethical aspects and the influence of biographical elements are analyzed. Parallels and differences in the interpretation of historical personalities in Russian and Uzbek literature of the Soviet period are identified, emphasizing their contribution to the comprehension of national history and cultural dialogue.

Key words: historical personality, Valentin Pikul, Pirimkul Kadirov, novel “Favorite”, novel “Starry Nights”, comparative analysis, national identity, artistic techniques

В советской литературе исторический роман служил средством глубокого осмысления национального прошлого, где концепт “историческая личность” занимал центральное положение. Он подразумевал не только биографический очерк, но и воплощение эпохальных противоречий через судьбу отдельного индивида. Роман В. Пикуля “Фаворит” (1984) представляет Григория Потемкина фигурой, сочетающей амбициозность с государственным размахом, что точно отражает специфику екатерининской эпохи. Автор реконструирует прошлое посредством театральности: герой предстает актером на исторической сцене, подчеркивая его вклад в модернизацию России [1, с. 45–50]. Пикуль активно применяет номинализацию и пассивный залог, создавая необходимую дистанцию для объективной оценки влияния личности на ход событий. Потемкин выступает катализатором реформ, одновременно становясь жертвой придворных интриг, что придает образу трагический оттенок. Его противоречивый характер — спесь и обходительность, щедрость и скупость — подчеркивает сложность феномена фаворитизма в абсолютистской системе. Пикуль подчеркивает, как Потемкин, происходя из скромной деревенской семьи, поднимается к

вершинам власти, проявляя незаурядный талант в военных и административных делах, но сталкиваясь с внутренними демонами, такими как меланхолия и разочарование в придворной жизни [2, с. 112–120]. Прямые характеристики автора раскрывают внутренний мир героя: “За годы войны сложилось главное качество Потемкина: надменный в общении с высшими, он был душевно добр и неизменно покладист с людьми, стоящими ниже его” [3, с. 67].

В противоположность этому, роман П. Кадилова “Звездные ночи” (1978) изображает Захириддина Бабура как синтез правителя и поэта, где внутренние конфликты преобладают над внешними. Произведение опирается на мемуары самого Бабура, интегрируя их в повествование для обеспечения аутентичности [4, с. 112]. Кадилов акцентирует культурные реалии Мавераннахра, показывая героя в разных ипостасях: воина, мыслителя, основателя империи. Система образов строится вокруг противоречий — власть подавляет творчество, однако именно это напряжение формирует личность [5, с. 67]. Психологический портрет раскрывает эволюцию Бабура от юного правителя, переживающего андижанские смуты, до зрелого деятеля, преодолевающего феодальную

раздробленность. Автор подчеркивает роль народных масс в историческом процессе, их отношение к войнам и угнетателям, что добавляет социальный слой изображению. Бабур предстает гуманным завоевателем, стремящимся к справедливости, но вынужденным прибегать к жестокости в условиях междоусобиц; его поэтическая натура контрастирует с ролью полководца, рождая внутренние дилеммы, где жажда просвещения борется с необходимостью воевать. Прямые цитаты из романа иллюстрируют это: “Не зря же он саркастически восклицал в своих исповедальных стихах: Мне надо, чтобы все, мой слушая приказ, Лежали предо мной, поднять не смея глаз. Чтоб дотянуться мог я до всего рукой, Чтоб золото в мой чертог всегда текло рекой” [6, с. 223]. Другая цитата подчеркивает размышления героя о природе власти и ее цене: “В Хиндустане много цветов... Но чтобы успокоить своих и укрепить лагерь, я приказал соорудить... особые деревянные треноги...” [7, с. 15], где Бабур описывает практические меры, сочетая поэзию наблюдений с военной прагматикой.

Сравнительный подход выявляет влияние национальной идентичности на трактовку концепта. У Пикуля русский контекст усиливает имперский аспект: Потемкин символизирует экспансию и просвещение, но с критикой абсолютизма и фаворитизма [1, с. 45–50]. Кадиров фокусируется на восточной гармонии — Бабур воплощает синтез воинского долга и духовности, отражая узбекскую культурную парадигму преемственности тимуридской традиции [5, с. 112–118]. Оба писателя активно используют биографические элементы: Пикуль опирается на архивные документы для фактологической точности, Кадиров — на поэтическое наследие и “Бабур-наме” для эмоциональной глубины. Этические аспекты проявляются в моральной дилемме: Потемкин борется с коррупцией двора, проявляя преданность России, но поддаваясь личным слабостям; Бабур — с фанатизмом и междоусобицами, стремясь к культурному синтезу,

но жертвуя идеалами ради единства державы. Такие противоречия подчеркивают тему личной ответственности перед историей.

Художественные приемы различаются по стилистике и темпу повествования. Пикуль предпочитает хроникальность с элементами романтизма: историческая личность выступает двигателем сюжета, определяющим судьбы окружения и эпохи в целом [2, с. 112–120]. Кадиров вводит лирические отступления и философские размышления, усиливая номинализацию внутренних конфликтов и подчеркивая поэтическую сторону героя. В обоих случаях концепт служит зеркалом эпохи: у Пикуля — кризис фаворитизма и придворных нравов, у Кадирова — феодальная разруха и поиск единства. Параллели прослеживаются в трагизме образов: оба героя проходят путь от героизма к разочарованию, эволюционируя под давлением обстоятельств и отражая советскую диалектику прогресса через противоречия [8, с. 89–95]. Различия коренятся в культурном диалоге: русский роман акцентирует европейское влияние и государственный размах, узбекский — евразийские корни и духовное наследие.

Концепт “историческая личность” в этих произведениях демонстрирует единство советской литературы в интерпретации прошлого, но с ярко выраженными национальными акцентами. Пикуль и Кадиров реконструируют эпоху через призму индивидуальной судьбы, подчеркивая ее роль в формировании коллективной идентичности и культурной памяти [3, с. 67]. Такой подход способствует пониманию межкультурных связей в евразийском пространстве, где исторические фигуры становятся мостом между прошлым и настоящим. В итоге анализ подтверждает, что литература советского периода, несмотря на идеологическую рамку, позволяла глубоко исследовать природу власти и человеческой личности в историческом контексте.

Список литературы

1. Шевченко, Е. В. По страницам творчества В. Пикуля. Обзор романа “Слово и дело” / Е. В. Шевченко // Естественные и точные науки. — 2023. — № 1. — С. 45–50.
2. Акимов, Т. И. Способы конструирования прошлого в романе В. Пикуля “Фаворит” / Т. И. Акимов // Языкознание и литературоведение. — 2020. — № 2. — С. 112–120.
3. Шевченко, Е. В. Пиримкул Кадыров: взаимосвязь истории и литературы в его романах / Е. В. Шевченко // Scientific Journal. — 2025. — № 3. — С. 67–75.
4. Хамидова, М. Ш. Система образов в романе П. Кадырова “Звездные ночи” / М. Ш. Хамидова // Языкознание и литературоведение. — 2023. — № 4. — С. 112–118.
5. Мамедов, Т. Х. Концепция личности в русской литературе советского периода / Т. Х. Мамедов // Филология. — 2016. — № 2. — С. 223–230.
6. Гуреев, В. Н. Формирование художественной концепции человека в поздний советский период / В. Н. Гуреев // Вестник ВГУ. — 2008. — № 1. — С. 15–25.
7. Добренко, Е. Краеугольный камень советской литературы: РАПП и литературный процесс 1920–30-х годов как предмет изучения / Е. Добренко // Journal of Soviet Literature. — 2024. — № 1. — С. 89–95.
8. Быков, Д. Л. Дмитрий Быков / Д. Л. Быков // Дилетант. — 2018. — № 11. — С. 10–15.

Муса МУБАРАКОВ,

стажёр-преподаватель кафедры русского языка и литературы
НГПИ имени Ажияна
Узбекистан, г. Нукус

ДЕРЕВЕНСКАЯ ПРОЗА XX ВЕКА В РУССКОЙ И ЛИТЕРАТУРЕ СТРАН СНГ: ТИПОЛОГИЯ, ПОЭТИКА, АКСИОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ

Аннотация: в статье проводится комплексное литературоведческое исследование деревенской прозы XX века в русской и литературе стран СНГ. Рассматриваются историко-культурные предпосылки формирования данного направления, его тематические доминанты, поэтические особенности и аксиологические основания. Особое внимание уделяется образу деревни как художественному пространству культурной памяти, нравственного опыта и коллективной идентичности. Делается вывод о типологическом единстве деревенской прозы при сохранении этнокультурного своеобразия.

Ключевые слова: деревенская проза, традиция, деревня, культурная память, аксиология, русская литература, литература стран СНГ, XX век.

Annotation: the article provides a comprehensive literary study of 20th-century rural prose in Russian and CIS literature. The historical and cultural prerequisites for the formation of this movement, its thematic dominants, poetic features, and axiological foundations are examined. Special attention is paid to the image of the village as an artistic space of cultural memory, moral experience, and collective identity. A conclusion is made about the typological unity of village prose while preserving ethnocultural uniqueness.

Key words: village prose, tradition, village, cultural memory, axiology, Russian literature, literature of the CIS countries, 20th century.

Введение

Деревенская проза XX века является одним из наиболее значимых направлений литературного процесса, в котором художественно отражены глубинные социальные, культурные и нравственные трансформации эпохи. Разрушение традиционного крестьянского уклада, вызванное коллективизацией, индустриализацией, урбанизацией, войнами и миграционными процессами, стало не только социально-экономическим, но и духовным кризисом, нашедшим широкое отражение в литературе [1, с. 118].

В художественном сознании писателей деревня постепенно перестаёт восприниматься как устойчивый и самодостаточный мир. Она превращается в проблемное пространство, требующее философского и нравственного осмысления. Именно в этом контексте формируется деревенская проза как особый тип художественного мышления, ориентированный

на сохранение и переосмысление традиционных ценностей, связанных с землёй, родовой памятью и укоренённостью человека в историческом времени [2, с. 51].

В русской литературе деревенская проза получает особенно интенсивное развитие во второй половине XX века. Она становится формой художественной рефлексии над судьбой деревни и одновременно над судьбой страны в целом. Деревенский мир осмысливается как нравственный ориентир, противопоставленный обезличенному пространству индустриальной цивилизации, что придаёт произведениям данного направления философскую глубину и трагическое звучание [3, с. 67].

В литературах стран СНГ деревенская проза развивается в тесной связи с национальными культурными традициями, фольклорным наследием и мифологическим типом мышления. Здесь деревня часто предстаёт как хранитель этнокультурной идентичности, коллективной

памяти и традиционного уклада жизни, что делает данное направление особенно значимым в условиях модернизации и глобализации [4, с. 92].

Актуальность исследования определяется необходимостью системного межлитературного анализа деревенской прозы XX века, что соответствует современным задачам филологической науки и преподавания языка и литературы.

Цель исследования — выявить типологические, поэтические и аксиологические особенности деревенской прозы XX века в русской и литературе стран СНГ.

Задачи исследования:

- раскрыть историко-культурные предпосылки формирования деревенской прозы;
- проанализировать художественные принципы создания образа деревни;
- выявить типологическое сходство и национально-специфическую вариативность деревенской прозы.

Материалы и методы (Methods)

Методологическую основу исследования составляет комплекс литературоведческих и культурологических подходов. Ведущим является **историко-литературный метод**, позволяющий рассматривать деревенскую прозу в динамике литературного процесса XX века и в контексте социально-исторических изменений.

Сравнительно-типологический метод используется для выявления общих закономерностей и различий в художественных моделях деревенского мира в русской и литературе стран СНГ. Он позволяет рассматривать деревенскую прозу как наднациональное явление, сформированное в условиях общего культурно-исторического пространства [5, с. 144].

В рамках **структурно-семиотического подхода** деревня анализируется как художественный знак, включающий пространственные, временные и ценностные компоненты. Особое внимание уделяется хронотопу деревни, его семантике и символической нагрузке [6, с. 162].

Дополнительно применяется **аксиологический анализ**, ориентированный на выявление ценностных доминант деревенской прозы, а также **культурологический подход**, позволяющий

рассматривать её как форму сохранения традиционной картины мира. Материал исследования включает художественные произведения русских и национальных писателей XX века, а также научные статьи и монографии, посвящённые проблемам деревенской прозы и культурной памяти.

Результаты

1. Деревня как пространство культурной памяти

В деревенской прозе деревня осмысливается прежде всего как пространство культурной памяти, в котором сосредоточен исторический, нравственный и духовный опыт поколений. Связь человека с землёй, природным циклом и родовой традицией формирует особый тип мировосприятия, основанный на идее преемственности и укоренённости [7, с. 203].

Разрушение деревни в художественных текстах приобретает символическое значение и интерпретируется как утрата исторической памяти и разрыв связи времён, что придаёт изображаемому событию трагическое звучание.

2. Хронотоп деревни и специфика художественного времени

Хронотоп деревенской прозы характеризуется тесной связью пространства и циклического времени. Природные ритмы, сезонные изменения, повторяемость жизненных процессов формируют особую модель времени, противопоставленную линейному и ускоренному времени индустриального общества [1, с. 134].

Цикличность деревенского времени способствует формированию философского восприятия истории как непрерывного процесса, в котором прошлое, настоящее и будущее взаимосвязаны.

3. Конфликт традиции и модернизации

Центральным смысловым ядром деревенской прозы является конфликт между традиционным укладом жизни и насильственными формами модернизации. Коллективизация, переселение, утрата земли, разрушение природного и культурного ландшафта изображаются как травматический опыт, затрагивающий не только социальную, но и духовную сферу [8, с. 79].

Данный конфликт приобретает философско-нравственное измерение и становится

размышлением о границах исторического прогресса и ответственности человека перед будущими поколениями.

4. Образ человека и нравственный выбор

Герой деревенской прозы, как правило, находится в ситуации нравственного выбора. Его судьба неразрывно связана с судьбой деревни, рода, земли. Через внутренний конфликт персонажа раскрывается проблема моральной ответственности личности за сохранение или утрату культурных ценностей [9, с. 63].

Характерной чертой является отказ от героизации прогресса и акцент на трагичности человеческого выбора в условиях исторических перемен.

5. Национально-специфические модели деревенского мира

Сравнительный анализ показывает, что при типологическом единстве деревенской прозы сохраняются национально-специфические различия.

В литературах стран СНГ деревенская проза ориентирована на коллективное сознание, родовую солидарность, фольклорные и мифологические формы мышления. В русской литературе деревенская тема чаще приобретает философское и экзистенциальное звучание, связанное с осмыслением судьбы личности и истории страны [10, с. 136].

Обсуждение

Полученные результаты позволяют рассматривать деревенскую прозу как типологически целостное межнациональное явление, сформировавшееся в условиях общего исторического пространства XX века. Общими для

русской и литературы стран СНГ являются мотивы утраты традиционного мира, нравственного кризиса, обращения к культурной памяти и поиска духовных оснований бытия [11, с. 101].

Национальные различия не разрушают типологического единства направления, а дополняют и углубляют его художественное и философское содержание.

Заключение

Деревенская проза XX века в русской и литературе стран СНГ представляет собой одно из наиболее значимых направлений литературного процесса, в котором художественно осмыслены процессы трансформации традиционного общества и кризиса ценностных ориентиров. Она отражает не только социально-исторические изменения, но и глубинные сдвиги в культурном и нравственном сознании человека.

В ходе исследования установлено, что деревенская проза выполняет функцию **культурной памяти**, фиксируя опыт утраты, переосмысления и сопротивления разрушению традиционного уклада жизни. Образ деревни выступает ценностным центром художественного мира, связанным с представлениями о земле, роде, истории и ответственности человека.

Сравнительно-типологический анализ позволяет сделать вывод о типологическом единстве деревенской прозы в русской и литературе стран СНГ при сохранении национальной специфики. Полученные результаты имеют теоретическую и практическую значимость и могут быть использованы в научных исследованиях, а также в образовательной практике при преподавании языка и литературы.

Список литературы

1. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе. — М., 1975.
2. Лотман Ю. М. Структура художественного текста. — М., 1970.
3. Распутин В. Г. Прощание с Матёрой. — М., 1976.
4. Айтматов Ч. Т. Материнское поле. — Фрунзе, 1965.
5. Хализев В. Е. Теория литературы. — М., 2002.
6. Смирнов И. П. Историческая поэтика. — СПб., 1996.
7. Астафьев В. П. Последний поклон. — М., 1978.
8. Тюпа В. И. Анализ художественного текста. — М., 2009.
9. Каипбергенов Т. К. Избранные произведения. — Нукус, 1988.
10. Лихачёв Д. С. Культура как целостная среда. — М., 1998.
11. Есин А. Б. Принципы и приёмы анализа литературного произведения. — М., 2000.

Бехрузабону АКМАЛОВА,
 Университет журналистики и массовых коммуникаций,
behruzaabdunazarova09@gmail.com

КОММУНИКАЦИОННЫЕ СТРАТЕГИИ РЕСТОРАННЫХ БРЕНДОВ В СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСА: МЕДИААНАЛИЗ И PR-ПРАКТИКИ

Аннотация: статья посвящена исследованию коммуникационных стратегий ресторанных брендов в социальных сетях в условиях кризисных ситуаций. Анализируется роль цифровых платформ как ключевых каналов оперативного взаимодействия с аудиторией, а также особенности социальных сетей, определяющие характер антикризисного PR. Теоретический блок работы опирается на современные концепции цифровых коммуникаций и стратегического кризисного менеджмента. Эмпирическая часть исследования основана на медиаанализе и контент-анализе сообщений ресторанных брендов, оценке пользовательской реакции и выявлении типовых моделей коммуникационного поведения. Сделанные выводы позволяют очертить специфику трансформации профессиональных практик PR-специалистов в условиях цифровизации медиасреды и обосновать необходимость разработки комплексных стратегий коммуникации, ориентированных на прозрачность, доверие и оперативность.

Ключевые слова: социальные сети; цифровые коммуникации; антикризисный PR; медиакommunikации; коммуникационные стратегии;

Annotation: this article examines restaurant brands' social media communication strategies during crises. It analyzes the role of digital platforms as key channels for rapid audience engagement, as well as the specifics of social media logic that shape the nature of anti-crisis PR. The theoretical component draws on modern concepts of digital communications and strategic crisis management. The empirical component utilizes media and content analysis of restaurant brand messaging, assessing user responses, and identifying typical communication behavior patterns in the context of reputational risks. The findings allow us to outline the specifics of the transformation of PR specialists' professional practices in the context of the digitalization of the media environment and to substantiate the need to develop comprehensive communication strategies focused on transparency, trust, and efficiency.

Key words: social networks; digital communications; anti-crisis PR; media communications; communication strategies;

Annotatsiya: maqola inqirozli vaziyatlar sharoitida restoran brendlarining ijtimoiy tarmoqlardagi kommunikatsion strategiyalarini tadqiq etishga bag'ishlangan. Tadqiqotning nazariy qismi raqamli kommunikatsiyalar va strategik inqirozli menejmentning zamonaviy konsepsiyalariga tayanadi. Empirik qism restoran brendlarining OAV va ijtimoiy tarmoqlardagi materiallarini media-tahlil va kontent-tahlil qilish, foydalanuvchilar reaksiyasini baholash hamda reputatsion xavflar sharoitida kommunikatsion xulq-atvorning tipik modellarini aniqlash asosida olib borilgan. Olingan xulosalar raqamlashtirish sharoitida PR mutaxassislarining kasbiy amaliyotlari transformatsiyasining o'ziga xos xususiyatlarini belgilashga hamda shaffoflik, ishonch va tezkorlikka yo'naltirilgan kompleks kommunikatsiya strategiyalarini ishlab chiqish zarurligini asoslashga imkon beradi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy tarmoqlar; raqamli kommunikatsiyalar; antikrizis PR; mediakommunikatsiyalar; kommunikatsion strategiyalar.

ВВЕДЕНИЕ

Современная медиасреда характеризуется ускорением коммуникационных процессов, что трансформирует механизмы взаимодействия брендов с аудиторией. В условиях экономических, социальных и репутационных кризисов особую значимость приобретают PR-стратегии в социальных сетях, выступающих ключевым каналом публичной коммуникации. Ресторанный бизнес особенно чувствителен к кризисным факторам из-за зависимости от доверия потребителей и публичного имиджа. В

данной ситуации социальные сети одновременно выполняют функции информирования аудитории и пространства антикризисного PR, где формируется общественное мнение о бренде. Несмотря на активное развитие исследований в области цифровых коммуникаций и кризисного пиар, проблема системного анализа коммуникационных стратегий ресторанных брендов в соцсетях в условиях кризиса остаётся недостаточно разработанной. В научном дискурсе ограниченно представлены работы, сочетающие медиа-анализ контента с изучением

практик связей с общественностью, что затрудняет выявление устойчивых моделей антикризисной коммуникации в данной отрасли.

Сегодня социальные сети выступают ключевым элементом коммуникационной архитектуры брендов, государственных структур и медиаорганизаций. Их интерактивная природа усиливает влияние пользовательского контента на репутационные процессы, превращая цифровую среду в стратегическое поле профессиональной деятельности журналистов и PR-специалистов. В условиях цифровизации наблюдается конвергенция профессиональных ролей и трансформация процессов сбора, анализа и производства медиаконтента. Следует сказать больше – мультимедийными становятся не только материалы виртуальных изданий, но и творческая психология самих журналистов, иначе они не смогли бы умело готовить подобные публикации [10]. В цифровой среде формируется масштабный поток контента от независимых авторов, среди которых значительную часть занимают различные отзывы, включая негативные. Как отмечает автор книги «Кризисные коммуникации» Кэтлин Фирн-Бэнкс, «плохие новости продаются». Негативная новость считается более значимой, чем позитивная; СМИ воспринимают положительные новости как «рекламный трюк» [9]. Данное обстоятельство актуализирует необходимость разработки эффективных стратегий кризисных коммуникаций, ориентированных на управление общественным восприятием и снижение репутационных потерь.

Кризисы не являются случайными событиями, обычно это предсказуемый процесс, которых ученые условно делят на **проактивную и реактивную зоны** [5]. Проактивная зона включает ранние сигналы (warning stage), когда возможно вмешательство для предотвращения или смягчения кризиса. Менеджеры по кризисам должны быть **готовыми к наступлению кризиса**. Подготовка обычно включает: выявление **уязвимых мест для кризисов**, создание **кризисных команд**, выбор **спикеров**, составление **планов кризисного реагирования (ССР)**, разработку **кризисных портфелей** (списка наиболее вероятных кризисов для организации) и структурирование **системы кризисной коммуникации** [5]. Реактивная зона охватывает момент наступления кризиса (point of no return), когда организация вынуждена **оперативно реагировать**, а масштабы ущерба зависят от качества реакции. Таким образом, управление общественным мнением рассматривается не только как инструмент защиты репутации, но и как механизм стратегического развития бренда. Нынешнее медиапространство, которое

характеризуется высокой скоростью распространения информации и активным вовлечением аудитории, социальные сети приобретают особое значение. Они позволяют брендам напрямую взаимодействовать с аудиторией, публиковать контент в реальном времени и оперативно реагировать на события. Кроме того, социальные сети предоставляют возможности для таргетированной рекламы, что позволяет более точно достигать целевых групп [13]. Одновременно в цифровой среде наблюдается феномен, описываемый как «**взрыв авторства**»: каждый пользователь, имеющий доступ к интернету и соответствующие устройства, может создавать и публиковать контент в различных форматах — текстовом, аудио, видео, игровом и других [1]. Это усиливает влияние неконтролируемого контента на формирование общественного мнения и подчёркивает необходимость стратегического присутствия компаний в цифровом медиаполе.

Растущий спрос на новости сделал Интернет значимым источником дополнительной информации. При этом, традиционные СМИ остаются основными источниками новостей для тех, кто не имеет доступа к сети, однако до двух третей пользователей Интернета получают новости онлайн, причём около трети делают это три и более раз в неделю [9]. Процесс модернизации получения информации требует от специалистов по связям с общественностью нового видения и подходов по работе с брендами. На наш взгляд, современный PR специалист - это не просто лицо компании, которое работает за поддержание имиджа, но и является голосом бренда, отвечающий запросам медиаполя. Современный PR должен не только реагировать на негативные события, но и формировать прозрачный и доверительный диалог с общественностями, превращая кризисные ситуации в возможности для укрепления имиджа. Трансформация медиаэкосистемы, рост пользовательского контента и усиление роли социальных сетей делают необходимым изучение стратегий антикризисной коммуникации, позволяющих брендам эффективно управлять репутацией и поддерживать двусторонний диалог с аудиторией в цифровой среде. В Узбекистане этот процесс особенно заметен, что создаёт новые возможности и вызовы для брендов и PR-специалистов, взаимодействующих с аудиторией через цифровые платформы [10].

Появление социальных сетей изменило кризисную коммуникацию, что потребовало существенной переоценки традиционных теоретических рамок. Наиболее разработанной теоретической моделью антикризисных коммуникаций является **ситуационная**

теория кризисных коммуникаций (Situational Crisis Communication Theory — SCCT), предложенная У. Кумбсом. В рамках данной модели выбор коммуникационной стратегии определяется типом кризиса и уровнем приписываемой организации ответственности [3]. Существенный вклад в развитие теории антикризисного пиар внесла **симметричная модель коммуникации Дж. Грюнига**, основанная на принципах диалога, взаимопонимания и учёта интересов стейкхолдеров [7]. В кризисных условиях данная модель подчёркивает значимость открытости и обратной связи. **Концепция социальной ответственности и этического измерения кризисных коммуникаций**, разработанная М. Сигером и Т. Селлоу, трактует кризис как момент повышенной общественной значимости деятельности организации [14]. В дополнение, теория восстановления имиджа подчёркивает, что репутация организации является ключевым ресурсом, и коммуникация в кризисе служит инструментом для **восстановления доверия и минимизации ущерба для репутации**, используя такие стратегии, как отрицание, уклонение от ответственности, корректирующие действия или извинение [3]. Классическая модель SCCT У. Кумбса определяет типы кризисов и рекомендуемые стратегии реагирования [4]. С точки зрения автора данной статьи, SCCT является удобным инструментом для систематизации кризисных сценариев, однако в условиях цифровой среды её применения недостаточно: современные коммуникации требуют учёта мгновенного распространения информации и вовлечения аудитории через онлайн-платформы. Кризисные коммуникации — это диалог между организацией и её общественностью до, во время и после негативного события. Этот диалог включает стратегии и тактики, направленные на минимизацию ущерба для имиджа организации [3]. В данном контексте важной представляется позиция У. Бенуа, согласно которой «ключ к пониманию восстановления имиджа заключается в признании того, что репутация является центральным элементом убеждающего дискурса» [2]. Тем самым кризисная коммуникация рассматривается не только как управленческая реакция на событие, но и как процесс риторического конструирования и защиты репутации. Автор подчёркивает, что этот диалог невозможно ограничивать только классическими стратегиями — важно также управлять восприятием нейтральной аудитории, стимулировать положительное отношение к бренду и минимизировать потенциальный репутационный ущерб через адаптированные подходы. В индустрии общественного питания, где кризисы часто связаны

с качеством продукции, сервисом или цифровыми скандалами, применение SCCT показывает свои ограничения: скорость распространения информации в социальных сетях требуют более динамичных стратегий. Цифровизация привела к конвергенции профессиональных ролей: современный PR-специалист становится одновременно медиатором, создателем медиа-контента, аналитиком и кризисным менеджером. По мнению автора статьи, это требует переосмысления традиционного инструментария, интеграции **real-time аналитики**, визуального сторителлинга и интерактивного взаимодействия с аудиторией. В результате навыки PR-специалиста значительно расширяются:

- мониторинг и аналитика;
- работа с UGC (user-generated content);
- управление нарративами;
- кризисная реакция в режиме реального времени.

Следовательно, современная кризисная коммуникация — гибридная классических моделей и цифровых инструментов, где эффективность определяется не только корректностью стратегий, но и скоростью реакции, визуальной выразительностью и способностью адаптироваться к непрерывно меняющейся медиасреде.

Согласно Дж. Грюнингу, эффективная коммуникация строится на принципах диалога, равного обмена информацией и учёта интересов аудитории [7]. В цифровой среде эти принципы трансформируются: бренды используют персонализированные сообщения, стимулируют активное вовлечение пользователей и демонстрируют прозрачность, что укрепляет доверие и репутацию. Автор статьи отмечает, что эффективная онлайн-коммуникация требует сочетания стратегического планирования, оперативности, визуальной привлекательности и интерактивности. В результате традиционная модель двухстороннего диалога в социальных сетях трансформируется в динамическую систему, эффективность которой определяется вовлечённостью аудитории и её восприятием, а не только формальной точностью сообщений. Для ресторанных брендов наиболее распространены стратегии признания вины и оперативного исправления ситуации. С. Сигер утверждает, что основой эффективного антикризисного PR является подготовка, формирование сценариев и коммуникационных протоколов [15]. «Наш совет студентам и практикам в области кризисных коммуникаций — постоянно предоставлять информацию» [14], — подчёркивает Р. Р. Улмер, указывая на решающую роль регулярной коммуникации в управлении общественным восприятием

кризиса. Поддерживая выводы Ульмера и других исследователей, автор считает, что антикризисный PR в цифровой среде следует рассматривать как систему смыслового конструирования кризиса, а не исключительно как инструмент реагирования, что расширяет классическое понимание кризисных коммуникаций.

Теоретические модели цифровых коммуникаций брендов создают базу для анализа онлайн-коммуникации и антикризисного PR, но требуют эмпирической верификации. Сопоставление теории с практическими кейсами позволяет выявить реальные стратегии реагирования ресторанных брендов в социальных сетях, оценить эффективность инструментов и определить типовые модели коммуникационного поведения в кризисных ситуациях.

Мировые бренды демонстрируют эффективность стратегий антикризисного PR в условиях цифровой среды. Так, крупнейшая компания в секторе общепита McDonald's в 2020 году во время пандемии COVID-19 столкнулась с массовыми ограничениями и негативными отзывами о безопасности [11]. PR-служба компании активно использовала социальные сети для публикации инструкций по санитарным стандартам, взаимодействия с аудиторией через интерактивные опросы и сторис, а также для быстрого реагирования на негативные комментарии. Анализ действий компании показывает, что выбранный подход к коммуникации в кризисной ситуации полностью соответствует принципам Situational Crisis Communication Theory (SCCT) Кумбса [4]. Использование стратегий признания (acknowledgment) и корректировки (corrective action) в социальных сетях демонстрирует, как теория реализуется на практике, способствуя сохранению доверия потребителей.

В 2018 году генеральный директор Starbucks Кевин Джонсон принес публичные извинения после того, как в одном из кофеен компании в Филадельфии были арестованы двое чернокожих мужчин. Арест был зафиксирован на видео посетительницей и вызвал широкий резонанс в социальных сетях [12]. В ответ на кризисную ситуацию компания разместила официальные извинения, объявила о закрытии магазинов, тем самым обеспечила прозрачное информирование аудитории о принятых мерах. Этот пример демонстрирует интеграцию теоретических подходов Грунинга и Ханта к восстановлению имиджа и управлению репутацией [6]. Эффективность этих практик проявляется в прозрачности действий, вовлечении аудитории и быстром реагировании через цифровые каналы.

На практике двусторонняя симметричная модель коммуникации активно используется ведущими брендами Узбекистана, прежде всего в их цифровых стратегиях на платформах Instagram, Telegram и TikTok. Одним из ярких примеров является деятельность сети общественного питания Evos — бренда, который последовательно выстраивает диалог с аудиторией, оперативно реагирует на отзывы, предлагает пользователям участвовать в опросах, комментировании и формировании меню. Значительная часть коммуникаций на всех уровнях перешла в режим онлайн (социальные сети, мессенджеры, средства и программы для корпоративной связи). Гораздо большее значение приобрело такое понятие, как цифровой этикет. Оперативное реагирование на отзывы, проведение опросов и вовлечение аудитории в процессы формирования продуктового предложения свидетельствуют о переходе от односторонней информирующей коммуникации к партнерской модели взаимодействия. Существенное смещение коммуникаций в онлайн-формат усилило значимость цифрового этикета как элемента репутационного менеджмента, особенно в кризисных и репутационно чувствительных ситуациях. В данном контексте цифровая коммуникация выступает не только инструментом продвижения, но и механизмом профилактики кризисов за счёт прозрачности, открытости и доверия со стороны потребителей. Высокая частота размещения контента (выше 90% аккаунтов) отражает стратегию непрерывной коммуникации с аудиторией и соответствует логике real-time взаимодействия, особенно значимой для антикризисных коммуникаций в сфере общественного питания [16].

Визит иранского фуд-блогера mr.taster (Хамид Сепиднам) в Узбекистан в марте 2023 года представляет собой показательный пример влияния инфлюенсер-коммуникаций на формирование репутационного поля сферы общественного питания. В рамках гастрономического тура, организованного при поддержке государственных структур, блогер транслировал контент о национальной кухне через социальные сети, обладающие высокой степенью охвата и вовлечённости аудитории (Instagram, TikTok, Facebook, YouTube) [8]. Данный кейс демонстрирует механизм опосредованного репутационного воздействия, при котором лидер мнений становится первичным источником доверия, а информационное сообщение далее масштабируется за счёт алгоритмов социальных платформ. Высокие показатели просмотров (десятки миллионов)

усиливают эффект так называемого *репутационного ускорения*, при котором как позитивные, так и негативные оценки распространяются значительно быстрее по сравнению с традиционными медиа.

Анализ приведённых кейсов позволяет выявить следующие закономерности:

Скорость реакции критична для минимизации репутационных рисков; **Прозрачность и открытость** коммуникации усиливают доверие аудитории; **Интерактивность и вовлечённость** пользователей через опросы, лайвы и сторис

повышают эффективность антикризисного PR;

Интеграция теоретических моделей позволяет

структурировать ответы бренда и уменьшать негативные последствия кризиса;

Мультимедийность контента играет ключевую роль для визуально ориентированной аудитории социальных сетей. Таким образом, анализ кейсов демонстрирует, что эффективный антикризисный PR в цифровой среде требует сочетания **оперативности, прозрачности, интерактивности и мультимедийности**, а интеграция теоретических моделей позволяет брендам структурировать коммуникацию и минимизировать репутационные риски.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Авдонина, Н. С., Зайцева, Л. В. (2022). Гуманитарные исследования. Вестник Омского государственного педагогического университета, №3 (36), 141–146.
2. Benoit, W. L. (2013). Image Repair Theory. In: D. O'Keefe (Ed.), *The Handbook of Persuasion* (pp. 221–236). – New York: Routledge.
3. Coombs, W. T. (2007). Protecting Organization Reputations During a Crisis: The Development and Application of Situational Crisis Communication Theory. *Corporate Reputation Review*, 10(3), 163–176.
4. Coombs, W. T. (2015). *Ongoing Crisis Communication: Planning, Managing, and Responding* 6th ed.). – Los Angeles: SAGE Publications. 20 с.
5. David W. Guth, Charles Marsh. Public relations : a values-driven approach /, The University of Kansas. 6th edition. – Boston : Pearson, 2017/ 479 стр.
6. Grunig, J. E., & Hunt, T. (1984). *Managing Public Relations*. Fort Worth: Harcourt Brace Jovanovich College Publishers.
7. Grunig, J. E., & Hunt, T. (1983). Two-Way Symmetrical Model of Public Relations. Электронный ресурс: <https://1library.net/article/way-symmetrical-model-grunig-hunt-models-public-relations.ynmogknz>
8. Иранский фудблогер рассказывает миру об Узбекистане. Электронный ресурс: https://www.uzdaily.uz/ru/iranskii-fud-blogger-rasskazyvaet-miru-ob-uzbekskoi-kukhne/?utm_source
9. Fearn-Banks, K. (2012). *Crisis Communications: A Casebook Approach* (3rd ed.). – New York: Routledge. 3rd ed. 11 стр
10. Муратова, Н. (2025). Профессия журналиста в цифровую эпоху: трансформация ролей и вызовы мультимедийной среды. *Международный научный журнал медиа и коммуникаций в Центральной Азии*, 9, 93–100.
11. McDonald's Provides Update On COVID-19 Impact To The Business And Reports First Quarter 2020 Comparable Sales. Retrieved from https://corporate.mcdonalds.com/corpmcd/our-stories/article/covid19-business.html?utm_source
12. Оразбаева, А. Т. (2021). Трансформация PR-коммуникаций под влиянием новых форматов медиа. *Научный журнал*. Электронный ресурс: <https://apni.ru/article/6700-transformatsiya-pr-kommunikatsij-pod-vliyaniem-novyh-formatov-media>
13. 'I Personally Apologize.' Starbucks CEO Kevin Johnson Speaks Out After Black Men Arrested in Philadelphia Store. Retrieved from https://time.com/5241426/starbucks-ceo-apology-philadelphia/?utm_source
14. Seeger, M. W., Ulmer, R. R., & Sellnow, T. L. (2006). *Effective Crisis Communication: Moving from Crisis to Opportunity*. Sage Publications, 32 стр
15. Seeger, M. W. (2006). Best Practices in Crisis Communication: An Expert Panel Process. *Journal of Applied Communication Research*, 33(3), 232–233.
16. "Instagram statistics and analysis for @evosuzbekistan». Retrieved from https://www.heepsy.com/instagram-profile/evosuzbekistan?utm_source

Адхам ТУРСОАТОВ,

Денауский институт предпринимательства и педагогики

Преподаватель кафедры русского языка и литературы

E-mail: tursoatovatham@gmail.com

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КАК МЕТОД ИССЛЕДОВАНИЯ ФРАЗЕОЛОГИИ

Аннотация: в статье рассматривается сопоставительный анализ как один из продуктивных методов исследования фразеологических единиц. Раскрываются его теоретические основания, принципы и этапы применения, а также возможности использования при изучении антонимических фразеологизмов в русском и узбекском языках. Особое внимание уделяется выявлению структурно-семантических, функциональных и культурно-национальных особенностей фразеологических единиц в сопоставительном аспекте.

Ключевые слова: *фразеология, сопоставительный анализ, антонимия, фразеологическая единица, межъязыковая эквивалентность, лингвокультурология.*

Annotatsiya: ushbu maqola qiyosiy tahlilni frazeologik birliklarni o'rganishning samarali usuli sifatida ko'rib chiqadi. Unda uning nazariy asoslari, tamoyillari va qo'llanilish bosqichlari, shuningdek, rus va o'zbek tillaridagi antonim frazeologik birliklarni o'rganishda foydalanish imkoniyatlari o'rganiladi. Qiyosiy tahlil orqali frazeologik birliklarning strukturaviy, semantik, funksional va madaniy-milliy xususiyatlarini aniqlashga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: *frazeologiya, qiyosiy tahlil, antonimiya, frazeologik birlik, tillararo ekvivalentlik, madaniy tilshunoslik.*

Annotation: the article examines comparative analysis as one of the productive methods for studying phraseological units. It reveals its theoretical foundations, principles, and stages of application, as well as the possibilities of its use in the study of antonymic phraseological units in the Russian and Uzbek languages. Particular attention is paid to identifying the structural-semantic, functional, and cultural-national features of phraseological units from a comparative perspective.

Key words: *phraseology, comparative analysis, antonymy, phraseological unit, interlingual equivalence, linguoculturology.*

Введение

Современная лингвистика характеризуется усилением интереса к межъязыковым исследованиям, что обусловлено процессами глобализации, развитием переводоведения и межкультурной коммуникации. В этом контексте особую значимость приобретает сопоставительный анализ метод, позволяющий выявлять сходства и различия языковых единиц разных языков.

Фразеология как наиболее образный и культурно маркированный пласт языка представляет благодатную почву для сопоставительных исследований. Фразеологические единицы отражают национально-культурную специфику, исторический опыт народа, особенности менталитета и ценностной картины мира.

Теоретические основы сопоставительного анализа

Сопоставительный (контрастивный) анализ это метод исследования, направленный на выявление сходств и различий между языковыми системами или их элементами. Его теоретические основы были заложены в трудах Л. В. Щербы, В. В. Виноградова, Р. А. Будагова, А. В. Кунина, Н. Н. Амосовой и др.

В области фразеологии сопоставительный анализ предполагает изучение:

- структурных особенностей фразеологических единиц;

- их семантики и внутренней формы;
- функциональных характеристик;
- стилистической маркированности;
- культурно-национальной специфики.

Особенность данного метода заключается в том, что исследование ведётся не изолированно в пределах одного языка, а в системе координат «язык А — язык Б».

Принципы сопоставительного анализа фразеологических единиц

Принцип сопоставимости

Сравниваемые единицы должны быть функционально и семантически соотнесены. Нельзя сопоставлять несоизмеримые языковые явления.

Например:

русс.: **ни жив ни мёртв**

узб.: **на ўлик на тирик**

Обе единицы выражают состояние крайнего испуга или потрясения.

Принцип системности

Фразеологические единицы рассматриваются в рамках всей фразеологической системы языка, а не изолированно.

Принцип функциональности

Важно учитывать сферу употребления: разговорная речь, художественный текст, публицистика и т. д.

Принцип учёта национально-культурной специфики

Фразеология тесно связана с культурой народа. Даже при семантической близости образная основа может существенно различаться.

Например:

русск.: как снег на голову

узб.: осмондан тушгандек

Обе единицы передают значение неожиданности, но образная база различна.

Этапы сопоставительного анализа

Отбор материала

Материал может извлекаться из художественных текстов, словарей, публицистики. Особенно продуктивно исследование фразеологизмов в контексте художественной литературы.

Структурный анализ

Определяется тип модели:

- словосочетательная,
- предложенческая,
- компаративная и др.

Семантический анализ

Выявляется:

- основное значение,
- коннотативные оттенки,
- степень образности.

Функционально-стилистический анализ

Определяется роль фразеологизма в тексте:

- характеристика персонажа,
- создание эмоционального фона,
- авторская ирония и т. д.

Выявление типов межъязыковой эквивалентности

Выделяют:

Сопоставительный анализ фразеологии имеет важное значение:

1. Для теоретической лингвистики — способствует выявлению универсальных и национально-специфических черт языка.

2. Для переводоведения — помогает устанавливать адекватные эквиваленты.

3. Для билингвального образования — облегчает формирование межъязыковой компетенции.

4. Для методики преподавания русского языка и литературы — развивает языковую чувствительность и культурную рефлексию.

В условиях узбекско-русского билингвизма данный метод особенно актуален, поскольку позволяет выявлять как точки пересечения, так и зоны интерференции.

Закключение

Сопоставительный анализ является эффективным и научно обоснованным методом исследования фразеологии. Он позволяет рассматривать фразеологические единицы не только как элементы языковой системы, но и как носители культурной информации.

Особую продуктивность метод приобретает при изучении антонимических фразеологизмов, поскольку внутренняя контрастность данных единиц раскрывает глубинные механизмы языковой картины мира.

Таким образом, сопоставительный анализ способствует углублению понимания семантики, структуры и функционирования фразеологических единиц, а также расширяет возможности межкультурной и межъязыковой коммуникации.

Список использованной литературы

1. Апресян Ю. Д. *Лексическая семантика. Синонимические средства языка*. — М.: Наука, 1974.
2. Арнольд И. В. *Лексикология современного английского языка*. — М.: Высшая школа, 1986.
3. Виноградов В. В. *Избранные труды. Лексикология и лексикография*. — М.: Наука, 1977.
4. Кунин А. В. *Курс фразеологии современного английского языка*. — М.: Высшая школа, 1996.
5. Кунин А. В. *Фразеология современного английского языка*. — М.: Международные отношения, 1972.
6. Маслова В. А. *Лингвокультурология*. — М.: Академия, 2001.
7. Мокиенко В. М. *Славянская фразеология*. — М.: Высшая школа, 1989.
8. Чанышев А. Н. *Сопоставительное языкознание*. — М.: Просвещение, 1981.
9. Якобсон Р. *Избранные работы*. — М.: Прогресс, 1985.

Махмуд ФАТХУЛЛАХОДЖАЕВ,
Узбекский государственный университет мировых языков

О ПРОИСХОЖДЕНИИ ФРАЗЕОЛОГИЗМА «ПОПАСТЬ В ПЕРЕПЛЕТ»

Аннотация: данная работа представляет собой анализ происхождения фразеологизма попасть в переплет, пути его попадания в русский язык, прежде, чем оно стало обозначать современные значения. Эта работа будет способствовать формированию лингвокультурологической компетенции узбекских студентов, изучающих русский язык

Ключевые слова: фразеологизм попасть в переплет, слово переплет, Переплетчиковский корпус, глагол переплести, метафорический смысл, толковые словари, народные выражения.

Annotation: this work is an analysis of the origin of the phraseological unit to get into a bind, the ways it got into the Russian language, before it began to denote modern meanings. This work will contribute to the formation of linguistic and cultural competence of Uzbek students studying Russian.

Key words: phraseology to get into a bind, the word binding, the Bookbinder's case, the verb to bind, metaphorical meaning, explanatory dictionaries, folk expressions.

Annotatsiya: ushbu asar frazeologik birlikning bog'lanishga kirishining kelib chiqishini, zamonaviy ma'nolarni anglatmasdan oldin uni rus tiliga kiritish usullarini tahlil qilishdir. Ushbu ish rus tilini o'rganayotgan o'zbek talabalarining lingvokulturologik kompetensiyasini shakllantirishga ko'maklashadi.

Kalit so'zlar: frazeologik birlik bog'lash, so'z bog'lash, bog'lovchi korpus, bog'lovchi fe'l, metaforik ma'no, izohli lug'atlar, xalq iboralariga kirish.

Общее значение этого фразеологизма хорошо известно – «оказаться в сложном, трудном, опасном или неприятном положении». А вот в каком конкретном значении было здесь первоначально употреблено слово переплет – сказать без специального анализа нельзя. Известные сборники В. Максимова, М. И. Михельсона и Э. Вартамяна, объясняющие происхождение многих русских выражений, обходят оборот попасть в переплет молчаливо.

Единственная этимологическая гипотеза об этом выражении высказана А. И. Альпериным. Он отрицает возникающую ассоциацию с профессиональным языком переплетчиков, опираясь на свидетельство книги Д. Смирнова «Картинки нижегородского быта XIX века», будто бы объясняющее этот фразеологизм. «Переплетом» нижегородские грузчики называли самые грязные трупы и ночлежки Переплетчиковского корпуса на нижнем базаре, где можно было дешево переночевать или снять угол. «Специальное нижегородское выражение», по мнению Д. Смирнова и А. Альперина, первоначально и означало «испытать крайнюю нужду, жить в отвратительных, едва переносимых условиях». Лишь потом этот оборот приобрел более широкое употребление и современное значение (А. Альперин. Почему мы так говорим. Барнаул, 1956).

На первый взгляд такое предположение может показаться весьма логичным. Трудно, однако, объяснить, как узко распространенное слово переплет «Переплетчиковский корпус» стало так широко употребляться в литературном языке и почему оно вместо символа крайней бедности обозначает «сложное стечение житейских обстоятельств». Прежде чем выдвигать какую-либо гипотезу, обратимся к конкретным языковым фактам.

Толковые словари русского языка, начиная с «Лексикона» Вейсмана 1731 года, регистрируют в основном четыре значения слова переплет: «действие по глаголу переплести»; «обложка книги, тетради и под., в которую, переплетая, вставляют бумаги»; «что-либо переплетенное, образованное сплетением» и (это значение фиксируют в основном современные словари) «сложное стечение обстоятельств, запутанное, затруднительное положение». Какое же из этих значений легло в основу в основу нашего оборота? – Современные словари без колебаний относят последнее – «сложное стечение обстоятельств». Однако это не ответ на вопрос о происхождении фразеологизма попасть в переплет. Дело в том, что данное значение характерно для слова переплет именно в составе устойчивых сочетаний попасть в переплет, взять кого-нибудь в переплет и подобные. Иными словами, оно является результатом употребления слова переплет в составе оборота попасть в переплет, а не причиной образования последнего. Значение «сложное стечение обстоятельств» - переносное. Историк же фразеологии должен выявлять конкретный, неметафорический смысл сочетания. О том, что у сочетания попасть в переплет такой метафорический смысл был, свидетельствует глагол попасть и явная связь слова переплет с глаголом переплести. Наша цель - найти конкретное значение слова переплет, переносное употребление которого и привело к образованию фразеологизма.

На первый взгляд, перенос мог быть возможен лишь на базе третьего значения слова переплет – «что-то переплетенное, образованное сплетением». Оно весьма широко отражено в русском литературном языке, например: негустой переплет ветвей (Тургенев), черный переплет ветвей (А. Н. Толстой), податливый переплет вишен (Федин), переплет решетки (Мамин-Сибиряк).

На основе конкретных представлений о переплетении ветвей, проволоки, теней развивается и переносное значение слова переплет – «сложное сплетение обстоятельств, жизненной обстановки»: «Ей пора было домой. Ни мокрые чулки, ни дальность расстояния не пугали ее: все это был очередной переплет жизни» (Л. Леонов. Дорога на океан).

Словари подчеркивают при характеристике слова переплет в составе нашего оборота именно «сложность», «запутанность» положения, в которое попадают в таких случаях: «беспокойное, сложное стечение обстоятельств, запутанное, затруднительное положение» Д. Н. Ушаков. Толковый словарь), «сложное стечение жизненных обстоятельств; затруднительное положение» (17-томный академический словарь), «сложное, запутанное и затруднительное положение» (словарь С. И. Ожегова).

Некоторые фразеологические контексты как будто бы подтверждают такое толкование: «Сережа из привычных, домашних условий попал в среду чужих людей, в обстановку жестоких физических лишений. Даже взрослые житейски опытные люди, попадая в тяжелый переплет, замечают, как нарушаются многие их представления, как недостаточен их опыт жизни и знание людей в новых, особо суровых и необычных условиях» (Гроссман. За правое дело); «Бродя по жаркому, скучному городу, я только говорил самому себе: «Да-с, дорогой Павел Андреевич, попали мы с вами в переплет»» (Куприн. Как я был актером).

Основное значение явственно проступает и в тех вариантах фразеологизма попасть в переплет, где глагол подвергается лексической замене:

«Эге, - покрутил головой Кочубей, - этот для меня понятный, вот этот самый Птаха, а вот як комиссары в самый переплет влипли, га?» (Первенцев. Кочубей); «Не раз, не два мы в переплетах были! И, эту дружбу бережно храня, Мы из воды сухими выходили И мокрыми из самого огня» (М. Дудин. Дорога гвардии).

Наблюдения над конкретным употреблением оборота попасть в переплет и его вариантов показывают, что основной его смысловой характеристикой является попадание в трудное, опасное и неприятное положение. Такой вывод делает неубедительной гипотезу о том, что в основе нашего оборота лежит представление о чем-либо «переплетенном, образованном сплетением». Необходимо конкретизировать данное представление, объяснить, почему оно связано с опасным и трудным положением.

В подавляющем большинстве из них «безвыходное и трудное положение», «опасность», «беда» образно передаются названиями различного рода ловушек. Приведем лишь часть фразеологических метафор подобного типа.

1. «Капкан, силки» - попал, как медведь в капкан; попасть в клещи; попасться в ловушку; попасться, как мышь в мышеловку; попасть в тиски и многие другие.

2. «Сети для рыбной ловли» - попасть в сеть; попал, как сом в вершу; провел, как сома в вершу; попался черт в вершу; неожиданный карась в вершу попал; влезть в вершу; попасть в мережу и так далее.

3. «Предметы, могущие служить ловушками» - ввалился, как мышь в закрюк; попался, как мышь в короб; попасть головой в мешок и подобные.

4. «Яма», «болото» - попасть, как медведь в берлог; попасть в проруху; попасть в омут; попасть в пропасть; попасть в яму; сесть в лужу и прочие.

Такое обилие народных выражений со значением, аналогичным значению нашего оборота и с весьма одноплановой мотивировкой, заставляет задуматься о связи фразеологической модели с сочетанием попасть в переплет. Может ли тождество значений и синтаксической конструкции приведенных оборотов быть случайным? Слово переплет в народных говорах, по данным картотеки «Словаря русских народных говоров», гораздо богаче значениями, чем в литературном языке: это и «плетень из хвороста» (арх.), и «основа крыши, состоящая из горизонтально направленных жердей» (запад. брянск.), и «сумочка» (олонецк.), и «известное расположение ниток (в виде креста) в кружеве» (волог.), и «опытный человек» (орловск.) и многие другие.

В современной народной терминологии рыбаков Обско-Енисейского бассейна переплеты значат «поперечные кольца из прутьев у верш» и «поперечные прутья, скрепляющие остоу рыбозаградительной стенки» (В. А. Сенкевич, М. П. Михалкина. Рыболовные орудия Обь-Енисейского водного бассейна и их терминология).

Таким образом, переплет – это сплетенная из жердей ловушка для ловли рыбы.

Приведенные данные окончательно раскрывают мотивировку выражения попасть в переплет: оно первоначально значило то же, что и попасть в сети, попасть в капкан, попасть в ловушку, то есть «оказаться в безвыходном, затруднительном и опасном положении».

Именно переносное значение нашего оборота отражается и в современном его литературном употреблении.

Использованная литература:

1. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. – М.: Русский язык, 1989.
2. **Даль В. И. Пословицы русского народа. – Москва, 1957.**
3. Д. Н. Ушаков. Толковый словарь русского языка. – М., 1939
4. Д. Смирнов. Картины нижегородского быта XIX века. Горьк. обл. изд., 1948. 248 с.
5. А. И. Альперин. Почему мы так говорим. – Барнаул, 1956.
6. С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. Толковый словарь русского языка. Издательство «Азъ», 1992.
7. Большой академический словарь русского языка. Издательство Наука, 2011.
8. Л. И. Шренк. Областные выражения русского языка в Архангельской губернии. – Записки Русского географического общества, 1850, кн. IV.

Мухайё МАДУМАРОВА,
Ферганский государственный технический университет, ассистент
muhayyo.ferpi@gmail.com

УРОК РУССКОГО ЯЗЫКА НА ОСНОВЕ МЕТОДА СИТУАЦИОННОГО АНАЛИЗА.

Аннотация: в статье рассматривается возможность применения метода ситуационного анализа (кейс-метода) на уроках русского языка как эффективного средства формирования коммуникативной компетенции, развития критического мышления и творческой активности студентов. Анализируются результаты педагогического эксперимента, проведённого в группе обучающихся Ферганского государственного технического университета. Установлено, что внедрение кейс-метода способствует активизации познавательной деятельности, повышает интерес к предмету и развивает умение использовать лингвистические знания в реальных коммуникативных ситуациях.

Ключевые слова: метод ситуационного анализа, кейс-метод, урок русского языка, коммуникативная компетенция, критическое мышление, активное обучение.

Annotation: the article examines the possibility of applying the method of situational analysis (case method) in Russian language classes as an effective tool for developing communicative competence, critical thinking, and students' creative activity. The results of a pedagogical experiment conducted among students of Fergana State Technical University are analyzed. It has been established that the introduction of the case method enhances cognitive activity, increases interest in the subject, and develops the ability to apply linguistic knowledge in real communicative situations.

Key words: situational analysis method, case method, Russian language lesson, communicative competence, critical thinking, active learning.

Annotatsiya: maqolada rus tili darslarida situatsion tahlil usuli (keys metodi)ni qo'llash imkoniyati, kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish, tanqidiy fikrlash va talabalarning ijodiy faoliyatini oshirishning samarali vositasi sifatida ko'rib chiqilgan. Farg'ona davlat texnika universiteti talabalari guruhida o'tkazilgan pedagogik eksperiment natijalari tahlil qilingan. Ma'lum bo'lishicha, keys metodini joriy etish kognitiv faoliyatni faollashtiradi, fanga qiziqishni oshiradi va lingvistik bilimlarni real kommunikativ vaziyatlarda qo'llash qobiliyatini rivojlantiradi.

Kalit so'zlar: situatsion tahlil usuli, keys metodi, rus tili darsi, kommunikativ kompetensiya, tanqidiy fikrlash, faol o'qitish.

Введение

Современная система образования ориентирована на формирование у обучающихся не только предметных знаний, но и универсальных учебных действий, коммуникативных и социокультурных компетенций. В условиях обновлённых образовательных стандартов особое значение приобретают технологии, направленные на развитие самостоятельности и способности применять знания в реальной коммуникации.

Метод ситуационного анализа (или кейс-метод), широко распространённый в бизнес-образовании, всё активнее внедряется в гуманитарную и языковую подготовку. Его сущность заключается в анализе конкретных, приближённых к реальности ситуаций, требующих поиска оптимального решения и аргументации собственного мнения.

Для уроков русского языка этот подход особенно значим, так как язык является не только системой правил, но и средством выражения мыслей, взаимодействия и решения коммуникативных задач. Традиционные формы обучения — объяснение, упражнение, диктант — не всегда

позволяют студентам увидеть практическую ценность языковых знаний. В то время как метод ситуационного анализа создаёт условия для осознанного и творческого использования языка в реальных речевых контекстах.

Цель исследования — определить педагогическую эффективность применения метода ситуационного анализа на уроках русского языка в формировании коммуникативной компетенции обучающихся.

Методы и материалы

Исследование проводилось в Ферганском государственном техническом университете в 2024–2025 учебном году. В нём участвовали 48 студентов первого курса филологического и инженерно-педагогического факультетов.

Группы были разделены на контрольную и экспериментальную.

В контрольной группе занятия проводились по традиционной методике: объяснение нового материала, выполнение упражнений, тестирование.

В экспериментальной группе использовались элементы метода ситуационного анализа.

Методика эксперимента

1. Подбор учебных кейсов — ситуаций, близких к реальной речевой практике студентов:

2. написание официального письма в администрацию университета;

подготовка публичного выступления на тему «Моя будущая профессия»; участие в дискуссии на лингвокультурную тему («Что значит говорить правильно?»).

2. Структура урока с применением кейс-метода:

Введение в ситуацию (описание контекста, постановка проблемы);

Обсуждение возможных решений в малых группах;

Представление результатов и аргументация позиции;

Рефлексия: анализ языковых средств, стилей и речевых стратегий.

3. Методы исследования:

наблюдение за активностью обучающихся;

анкетирование (опрос о восприятии урока и самооценке речевых умений);

анализ письменных и устных ответов;

статистическая обработка данных (количественная и качественная).

Результаты

Анализ полученных данных показал заметные различия между контрольной и экспериментальной группами.

В экспериментальной группе активность студентов на занятиях повысилась на 32 % по сравнению с традиционной методикой.

Количество добровольных устных выступлений увеличилось почти вдвое.

В письменных работах студентов возросло разнообразие языковых средств, улучшилось структурирование текста и логика аргументации.

По результатам анкетирования, 84 % участников отметили, что формат «урок-ситуация» помогает им понимать практическую значимость русского языка и развивает уверенность в коммуникации.

Преподаватели отметили рост интереса студентов к анализу речевых ситуаций, появление устойчивой мотивации к самостоятельному поиску выразительных средств, а также повышение общей культуры речи.

Обсуждение

Полученные результаты подтверждают, что метод ситуационного анализа является действенным инструментом формирования языковой и коммуникативной компетенции. Он способствует развитию у обучающихся критического мышления, способности к самооценке и коллективной работе.

В отличие от традиционного объяснительно-репродуктивного подхода, кейс-метод ориентирует студентов на деятельностное усвоение языка: знание превращается в инструмент решения конкретных коммуникативных задач. Это соответствует компетентностному подходу, заложенному в современных образовательных стандартах.

Кроме того, кейс-метод стимулирует междисциплинарные связи — при обсуждении ситуаций студенты обращаются к социологии, психологии общения, этикету, культурологии. Таким образом, урок русского языка становится не только средством языкового развития, но и площадкой для формирования общей культуры общения.

Однако стоит отметить, что применение данного метода требует тщательной подготовки преподавателя: разработки кейсов, продумывания логики вопросов, прогнозирования возможных ответов. Кроме того, важно соблюдать баланс между свободной дискуссией и системной работой с языковыми нормами.

Заключение

Применение метода ситуационного анализа на уроках русского языка демонстрирует высокую педагогическую эффективность. Этот подход способствует активизации познавательной деятельности студентов, развитию их речевой инициативы и формированию устойчивой мотивации к изучению языка.

Кейс-метод помогает соединить теоретические знания с практическими коммуникативными навыками, создавая естественную среду для самовыражения и речевого взаимодействия. Он особенно эффективен при изучении тем, связанных с речевым этикетом, стилями речи, аргументацией, подготовкой публичных выступлений.

Рекомендуется использовать элементы метода ситуационного анализа на всех этапах языкового обучения — от среднего звена школы до высшего образования, сочетая их с традиционными формами работы.

Список литературы

1. Баранников К. А. Современные образовательные технологии: кейс-метод. — М.: Просвещение, 2022.
2. Гальскова Н. Д., Гез Н. И. Теория обучения инос язычной речи. — М.: Академия, 2020.
3. Кукушкина О. В. Метод ситуационного анализа в гуманитарном образовании // Вестник педагогики. — 2023. — № 5. — С. 45–50.
4. ФГОС высшего образования. — М., 2021.
5. Полат Е. С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. — М.: Академия, 2020.

Азиза УСМОНОВА,
 Специализированная школа №3 г.Термеза, Сурхандарьинской области
 Учитель русского языка,

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКОЙ БАЗЫ ПРИ АНАЛИЗЕ АРХИТЕКТУРНО-СТРОИТЕЛЬНОЙ ТЕРМИНОСИСТЕМЫ

Аннотация: статья посвящена вопросам делимитации предметного поля архитектурно-строительной терминосистемы. Автор обосновывает выбор концептуального ядра исследования в рамках рубрики “Теория и история архитектуры”. Рассматривается феномен “терминологической триглоссии” в условиях современного Узбекистана и роль государственных стандартов (QMQ, O’z DSt) в верификации лексики при реализации программы “Yangi Toshkent”.

Ключевые слова: терминосистема, триглоссия, латинизация, QMQ, Yangi Toshkent, архитектурный дискурс, верификация.

Annotatsiya: maqola arxitektura va qurilish terminotizimini predmet maydonini delimitatsiya qilish (chegaralarini belgilash) masalalariga bag’ishlangan. Muallif tadqiqotning konseptual yadrosini “Arxitektura nazariyasi va tarixi” rukni doirasida tanlashni asoslab beradi. Maqolada zamonaviy O’zbekiston sharoitidagi “terminologik triglossiya” fenomeni hamda “Yangi Toshkent” dasturini amalga oshirish jarayonida leksikani verifikatsiya qilishda (tasdiqlashda) davlat standartlari (QMQ, O’z DSt) ning o’rni ko’rib chiqiladi.

Kalit so’zlar: terminotizim, triglossiya, lotinlashtirish, QMQ, Yangi Toshkent, arxitektura diskursi, verifikatsiya.

Annotation: this article explores the delimitation of the subject field within the architectural and construction terminological system. The author substantiates the selection of a conceptual core for the study within the framework of “Theory and History of Architecture.” The paper examines the phenomenon of “terminological triglossia” in the context of modern Uzbekistan and the role of state standards (QMQ, O’z DSt) in verifying lexis during the implementation of the “Yangi Toshkent” (New Tashkent) urban program.

Key words: terminological system, triglossia, Latinization, QMQ, Yangi Toshkent, architectural discourse, verification.

Введение. В статье рассматриваются механизмы формирования лексического корпуса архитектурно-строительной сферы в условиях современной интернационализации. На основе анализа национальных стандартов (QMQ) и указов Президента РУз обосновывается необходимость системной инвентаризации терминов при переходе на латинскую графику. Особое внимание уделено гибриднему заимствованию и историко-этимологическому анализу как инструментам обеспечения преемственности в национальном зодчестве. Современный архитектурный дискурс Узбекистана функционирует в условиях активной интернационализации, что требует пересмотра подходов к формированию репрезентативного корпуса источников. Процесс адаптации новых понятий демонстрирует высокую продуктивность гибридного заимствования. Ярким примером служит термин “*Loyiha menejeri*”, где традиционный арабский корень (*loyiha*) интегрируется с англоязычным техническим компонентом (*menejer*), отражая профессиональную стратификацию отрасли и появление новых ролей в строительном процессе.

Архитектурно-строительная сфера характеризуется чрезвычайной обширностью лексического пласта, насчитывающего свыше 150 тыс. единиц. Это обуславливает необходимость выделения концептуального ядра исследования для обеспечения валидности анализа. Согласно концепциям С. В. Гриневы-Гриневича [5, с. 24] и Ю. Н. Марчука [7], процесс формирования источниковедческой базы требует последовательной реализации задач по делимитации предметного поля и инвентаризации лексики.

Основная часть. Процесс формирования лексического корпуса требует последовательной “реализации задач по инвентаризации и стратификации материала” на основе концепций С. В. Гриневы-Гриневича [5, с. 24] и Ю. Н. Марчука. В условиях высокой интерференции между архитектурной и строительной терминологией определяющим критерием верификации материала является опора на национальные нормативные документы — QMQ (*Qurilish me’yorlari va qoidalari*).

В контексте реализации Указа Президента Республики Узбекистан № УП-6099, процесс

формирования рубрикатора исследования детерминирован задачами системной инвентаризации отраслевой лексики на государственном языке [1,2]. Опора на нормы QMQ обеспечивает юридическую и техническую точность отбираемых единиц в условиях перехода на латинскую графику. Это позволяет рассматривать терминосистему как динамический конструкт, требующий своевременной лексикографической фиксации.

Важным аспектом исследования является опора на концепцию **Х. Дадабоева**, согласно которой необходима "интеграция историко-этимологического анализа в терминологическое исследование" [4, с. 112]. Это позволяет верифицировать пласты традиционного зодчества Центральной Азии как неотъемлемый компонент национальной архитектурной мысли. Такая преемственность между классическим наследием и современными инженерными решениями обеспечивает устойчивость национальной терминосистемы.

Сопоставление национальных терминосистем позволяет выявить "межъязыковые лакуны" и выработать единые стандарты перевода. Данный подход критически важен для минимизации профессиональных рисков при реализации международных строительных проектов на территории республики.

В качестве концептуального ядра настоящего исследования определена область "Теория и история архитектуры", дифференцированная на тематические рубрики: "Архитектурные стили", "Наследие", "Композиция" и "Детали". Данная рубрикация позволяет проследить генезис терминов от "предтерминов" до жестких денотативных единиц.

На современном этапе развития отрасли в Узбекистане наблюдается специфическая ситуация

"терминологической триглоссии". В едином профессиональном дискурсе сосуществуют:

1. Традиционные пласты (*ayvon, sinch*);
2. Стандартизированные международные термины советского периода (*po'ydevor, poymoya*);
3. Новейшие англицизмы (*BIM, Smart city*).

Установлено, что наблюдается интенсивное вытеснение национальных лексем англицизмами. Избыточность синонимических рядов, порожденная процессами "сухого строительства" и цифрового проектирования, требует жесткой лексикографической фиксации. В соответствии с задачами Указа Президента РУз № УП-6099 [1], определяющим фактором систематизации неологизмов признается их верификация через национальные строительные нормы **QMQ (Qurilish me'yorlari va qoidalari)** и государственные стандарты **O'z DST**.

Сопоставление национальных терминосистем в триаде "узбекский – русский – английский" позволяет не только выявить межъязыковые лакуны, но и минимизировать риски профессиональных девиаций при международном проектировании. Это приобретает особую актуальность в условиях реализации масштабных градостроительных программ, таких как "Yangi Toshkent".

Заключение. Резюмируя вышеизложенное, можно утверждать, что архитектурно-строительная лексика сегодня — это высокотехнологичный лингвистический инструмент. Теоретические выводы исследования подтверждают необходимость перехода к детальному анализу терминообразовательных моделей в узбекском языке в условиях латинизации. Проведенный анализ закладывает фундамент для дальнейшего исследования когнитивных моделей и структурно-грамматических особенностей терминов во второй главе диссертации.

Adabiyotlar ro'yxati / Список литературы

I. Normativ-huquqiy hujjatlar / Нормативно-правовые акты

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida // PF-6099-son. 20.10.2020 y. [Elektron resurs]. URL: lex.uz.
2. QMQ 1.01.01-09. Shaharsozlik. Shahar va qishloq aholi punktlari hududlarini rejalashtirish va qurish. – Toshkent: Davlatarkhitektqurilish, 2009. – 124 b.

II. Ilmiy adabiyotlar / Научная литература

3. Abdullaev A. Архитектура ва қурилиш терминларининг изоҳли луғати. – Тошкент: ТашГТУ, 2010. – 240 б.
4. Dadaboev H. O'zbek terminologiyasi. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2019. – 160 b.
5. Гринев-Гриневич С. В. Терминоведение: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Академия, 2008. – 304 с.
6. Лейчик В. М. Терминоведение: Предмет, методы, структура. – Изд. 4-е. – М.: Либроком, 2009. – 256 с.
7. Марчук Ю. Н. Основы терминологии: учебное пособие. – М.: МГУ, 2007. – 206 с

Альфия ЛУТФУЛЛИНА,
Докторант КГУ

ЗАКОНОМЕРНОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ ТОПОНИМОВ.

Аннотация: в статье рассматриваются основные закономерности образования географических названий как результат исторически сложившегося процесса пространственной номинации. Обосновывается значимость топонимов как элемента языковой системы и одновременно как важнейшего инструмента территориальной идентификации объектов. Раскрываются ключевые принципы формирования географических названий: топонимическая мотивированность (позитивность), относительная негативность, заимствование и калькирование, системность топонимических рядов, а также феномен народной (ложной) этимологии. Особое внимание уделяется взаимосвязи природных, социально-экономических и этнокультурных факторов в процессе номинации. Подчеркивается, что топонимы выполняют не только адресную, но и историко-культурную функцию, отражая особенности освоения территории и языковых контактов. Сделан вывод о необходимости научно обоснованного подхода к современным процессам наименования географических объектов.

Ключевые слова: *топоним, номинация, топонимическая позитивность, относительная негативность, заимствование, калькирование, системность, взаимосвязанные топонимы, этимология.*

Annotation: the article examines the main patterns in the formation of geographical names as a result of the historically established process of spatial nomination. It substantiates the significance of toponyms as elements of the linguistic system and, at the same time, as an essential tool for the territorial identification of objects. The key principles underlying the formation of geographical names are analyzed, including toponymic motivation (positivity), relative negativity, borrowing and calquing, the systemic nature of toponymic series, as well as the phenomenon of folk (false) etymology. Particular attention is paid to the interrelation of natural, socio-economic, and ethno-cultural factors in the naming process. It is emphasized that toponyms perform not only an addressing function but also a historical and cultural one, reflecting patterns of territorial development and language contact. The article concludes by highlighting the need for a scientifically grounded approach to contemporary processes of naming geographical objects.

Key words: *toponym, nomination, toponymic positivity, relative negativity, borrowing, calquing, systemicity, interrelated toponyms, etymology.*

Annotatsiya: maqolada geografik nomlarning shakllanishining asosiy qonuniyatlari hududiy nominatsiyaning tarixan shakllangan jarayoni natijasi sifatida ko'rib chiqiladi. Toponimlarning til tizimining elementi sifatidagi ahamiyati hamda ayni paytda obyektlarni hududiy identifikatsiya qilishning muhim vositasi ekanligi asoslab beriladi. Geografik nomlarning shakllanishining asosiy tamoyillari ochib beriladi: toponimik motivatsiyalanganlik (pozitivlik), nisbiy negativlik, o'zlashtirish va kalkalash, toponimik qatorlarning tizimliliigi, shuningdek xalq (soxta) etimologiyasi fenomeni. Nominatsiya jarayonida tabiiy, ijtimoiy-iqtisodiy va etnomadaniy omillarning o'zaro bog'liqligiga alohida e'tibor qaratiladi. Toponimlar nafaqat manzillash, balki tarixiy-madaniy funksiyani ham bajarishi, hududni o'zlashtirish xususiyatlari va til aloqalarini aks ettirishi ta'kidlanadi. Geografik obyektlarga nom berishning zamonaviy jarayonlarida ilmiy asoslangan yondashuv zarurligi haqida xulosa qilinadi.

Kalit so'zlar: *toponim, nominatsiya, toponimik pozitivlik, nisbiy negativlik, o'zlashtirish, kalkalash, tizimlilik, o'zaro bog'liq toponimlar, etimologiya.*

С момента формирования человеческого общества возникла объективная необходимость номинации пространственных объектов, в пределах которых осуществлялась жизнедеятельность людей. Первоначально данная потребность имела ярко выраженный ориентировочный характер: для пространственной идентификации и разграничения различных пунктов требовались устойчивые наименования. С становлением географии как науки

она систематически отвечает на вопрос «Где?», а в решении этой задачи существенную роль играют такие её отрасли, как топонимика и картография.

Рассмотрение топонимов в качестве объекта географического исследования обусловлено их ключевой функцией — адресной. Географическое название фиксирует пространственную локализацию объекта и обеспечивает его идентификацию в системе координат земной поверхности. Материки

и океаны, моря и реки, озёра и ледники, горы и равнины, государства и города, сельские населённые пункты, махалли и улицы обладают собственными именами. Именно посредством топонимов определяется территориальное положение миллионов объектов, они отображаются на картах и используются при описании природных и общественных процессов.

Проблема корректной номинации географических объектов во все исторические периоды сохраняла актуальность. Следует подчеркнуть, что наименования получали не все элементы ландшафта, а преимущественно те, которые имели практическую, хозяйственную, социальную или ориентировочную значимость либо отличались специфическими признаками и тем самым привлекали внимание населения.

Географические объекты характеризуются наличием двух типов наименований:

1. общих (апеллятивных) — обозначающих класс объектов (материк, гора, море, страна, город, село и т.п.);

2. собственных (онимических) — индивидуализирующих конкретный объект.

Так, Австралия, Гималаи, Узбекистан, Ташкент, Фергана, относятся к разряду собственных географических названий. Общие наименования объединяют совокупности однородных объектов: например, термин «населённый пункт» или «село» обозначает тип поселения, тогда как каждое конкретное поселение имеет индивидуальное имя.

В рамках практической топонимики выделяется ряд устойчивых закономерностей формирования географических названий:

1. Принцип топонимической позитивности

Согласно данному принципу, географические названия отражают реальные природные либо социально-экономические характеристики объекта. В основе значительной части топонимов лежат географические термины (ariq- арык, soy - ручей, buloq - родник, ko'l - озеро, bog' - сад, jar - овраг, tepa - возвышенность, холм, tog' - гора, ko'priq - мост, dasht - степь и другие), к которым присоединяются определяющие компоненты — существительные, прилагательные, числительные. В результате формируются наименования, фиксирующие специфические особенности местности.

2. Принцип относительной негативности

В соответствии с данной закономерностью, широкораспространённые в пределах определённой территории объекты редко становятся основой номинации. Наоборот, в качестве наименований чаще выступают редкие, контрастные или выделяющиеся элементы ландшафта.

Так, в пустынной зоне особое значение приобретает наличие воды или возвышенности; именно эти признаки могут лечь в основу названия. Аналогично, в регионе с преобладанием определённой этнической группы топонимы, отражающие присутствие меньшинств, выполняют функцию пространственного различия.

3. Закон заимствованных (переводных) названий

Данная закономерность проявляется в сохранении семантического содержания топонима при изменении его языковой формы. В условиях многоязычной среды нередко формируются калькированные наименования — буквальные переводы с одного языка на другой. Подобные процессы характерны прежде всего для гидронимов и оронимов и свидетельствуют о межкультурных контактах и исторической смене языковых традиций.

Примером могут служить названия, отражающие красный цвет. В период Советского Союза появилось множество топонимов с красным компонентом, что является калькой русского языка: Красная Казарма, Красный луч, Красный Октябрь, Красногвардейск, в современном узбекском языке: Qizilqoshin (Quvat.) — красная возвышенность, холм, Qizilqiyog (Soxt.) — красный склон, Qizilariq (Qo'sh.t.) — красный арык (искусственный канал), Qizilmusht (Dang't.) — красный кулак, Qiziltepa (Olt.t.) — красная возвышенность, Qizilqaqir (O'zb.t.) — красный овраг.

4. Закон рядов географических названий

Географические названия функционируют не изолированно, а в системе взаимосвязанных топонимов. Пространственное и историческое развитие населённых пунктов часто приводит к их делению или расширению, что отражается в появлении парных или коррелятивных названий.

К исходному ойкониму добавляются уточняющие определения, указывающие на размер (большой — малый), положение (верхний — нижний), временной признак (старый — новый) и другие характеристики.

Таким образом формируется топонимический ряд, элементы которого взаимно обусловлены.

Например: *YuqoriArcha (Farg't.) - PastkiArcha (Farg't.) (Верхняя Арча – Нижняя Арча), KichikTurk - KattaTurk (Dang't.) (Маленький Турк – Большой Турк), Yangiarab - Eskiarab(Olt.t.) (Новый Араб – Старый Араб)* и другие.

5. Народная (ложная) этимология

Народная этимология представляет собой попытку интерпретации географического названия на основе поверхностного сходства слов или фольклорных представлений. В подобных случаях формируются легенды и предания, не соответствующие действительной этимологии топонима. Научный анализ требует привлечения лингвистических, исторических и источниковедческих данных, позволяющих установить подлинное происхождение названия.

При анализе нескольких топонимов Узбекистанского района Ферганской области: Qumbosti, Elash, Ko'l – Elash, Tovush, я столкнулась с легендой местных жителей об истории их происхождения. Существует притча:

« Однажды падишах отправился на верблюдах по родным землям. Ехал он долго, по степям, горам, болотам и озёрам. Проезжая на караване через степные места, падишах выронил из рук свой любимый перстень, и песок тут же накрыл его. Эту местность жители называли «Qumbosti», что в переводе означает « песок накрыл». Падишах остановил караван и приказал всем своим подчиненным найти кольцо. Долго они искали, но так и не смогли найти. Тогда падишах велел просеять весь песок чтобы найти потерю. Эту местность называли «Elash» - просеять. Затем

падишах доехал до озера, и решил проверить, не лежит ли кольцо на его дне. Он приказал просеять и воду из озера. Это место получило название «Ko'l – Elash» - «просеять озеро». Наконец один из его подчиненных нашёл перстень и громко воскликнул: «Нашел, нашел!». Эту местность называли «Tovush» - что означает «звук».

Таким образом, жители называли четыре населенных пункта, расположенные вблизи друг от друга.

На современном этапе развития общества особое внимание уделяется принципам рациональной и научно обоснованной номинации. Чрезмерное присвоение географическим объектам имён отдельных лиц либо многократное повторение одного и того же форманта может приводить к снижению информативности топонимов и затруднять их адресную функцию.

Географические названия — ойконимы, этнонимы, гидронимы, антропонимы, оронимы и другие разряды — различаются по принципам образования и семантической мотивации. Предполагается, что природные объекты получили наименования на ранних этапах освоения территории. Однако в письменных источниках чаще фиксируются ойконимы, что позволяет рассматривать их как наиболее древний пласт документально засвидетельствованных топонимов.

Особая значимость названий населённых пунктов обусловлена их тесной связью с политической, экономической и хозяйственной структурой общества, что придаёт им не только пространственное, но и социально-историческое значение.

Список использованной литературы.

1. Ахмадалиев Ю. И. Топонимика ва географик терминшуносик. Ўқув қўлланма сифатида тавсия этилган. Фарғона -2018.
2. Ахмадалиев Ю. ва бошқалар. Фарғона водийси: шаҳар, қишлоқ ва маҳалла номлари. -Т.: 2017.
3. Охунов Н. Жой номлари таъбири.- Т.: “Ўзбекистон” 1994.
4. Охунов Н. Ўзбекистон топонимияси. – Қўқон.: ҚДПИ. 2005.
5. Охунов Н. Ахмадалиев Ю. Фарғона вилояти ойконимларининг номланиш хусусиятлари. Фарғона. 2010.
6. Lutfullina A.A. Toponymic system in the linguistic picture of the world. ACADEMICIA. An International Multidisciplinary Research Journal. P. 707-711, 7. Lutfullina A.A. Principles of classification of toponymic names. Conferencea, 323-326, 2022

Aziza SAYDALIYEVA,
 Teacher,
 Karshi State Technical University

IRONY EXPRESSION FEATURES IN THE NOVEL "SHOVQIN"

Annotation: this article investigates Erkin A'zam's novel "Shovqin", analyzing its use of literary parody, symbolism, and innovative narrative techniques. The novel portrays characters inspired by historical figures, literary heroes, and contemporary archetypes, exploring themes of identity, generational conflict, and moral and cultural transformation.

Keywords: *Erkin A'zam, Uzbek literature, literary parody, symbolism, identity and national consciousness.*

Аннотация: в данной статье исследуется роман Erkin A'zama «Шовқин», анализируется использование в нём литературной пародии, символизма и инновационных нарративных приёмов. Роман изображает персонажей, вдохновлённых историческими личностями, литературными героями и современными архетипами, раскрывая темы идентичности, межпоколенческого конфликта, а также нравственной и культурной трансформации.

Ключевые слова: *Эркин Аъзам, узбекская литература, литературная пародия, символизм, идентичность и национальное самосознание.*

Annotatsiya: ushbu maqola Erkin A'zamning "Shovqin" romanini tahlil qilib, undagi adabiy parodiya, ramziylik hamda innovatsion narrativ usullarning qo'llanilishini o'rganadi. Roman tarixiy shaxslar, adabiy qahramonlar va zamonaviy arxetiplardan ilhomlangan obrazlar orqali shaxsiyat, avlodlararo ziddiyat hamda axloqiy va madaniy transformatsiya masalalarini yoritadi.

Kalit so'zlar: *Erkin A'zam, o'zbek adabiyoti, adabiy parodiya, ramziylik, shaxsiyat va milliy ong.*

Erkin A'zam's novel "Shovqin" represents a unique contribution to contemporary Uzbek literature, combining rich socio-political symbolism, literary parody, and innovative narrative techniques. Through characters modeled as parodic reflections of historical figures, literary heroes, and archetypes of contemporary society, the novel explores themes of identity, generational conflict, and the moral, social, and ideological transformations of the late Soviet and post-Soviet period. Characters such as Farhod Ramazon and Ravshan Akobirov navigate the cinematic world, while older generations, exemplified by Sabirjon Mansurovich, represent ideological rigidity and the consequences of uncritical adherence to inherited dogmas. "Shovqin" interrogates the tension between personal and collective identity, the erosion of national roots, and the negotiation of cultural values in a rapidly changing social and political landscape. While challenging for general audiences, the novel offers deep insights for readers with advanced literary and intellectual sensitivity.

Erkin A'zam's "Shovqin" occupies a distinctive place in contemporary Uzbek prose, combining socio-political critique, literary parody, and linguistic innovation. Written against the backdrop of the late Soviet era and the transitional post-Soviet period,

the novel engages with the tensions between generational perspectives, ideological rigidity, and emerging individual consciousness. A'zam constructs his characters with deliberate intertextuality: many are parodic reflections of famous historical figures, literary heroes, and prominent cultural personalities, including international figures such as Fidel Castro, Mikhail Gorbachev, and Alain Delon, as well as archetypal Uzbek personas. This interplay of real and fictional references situates the novel within a broader global and national literary dialogue, highlighting the complex negotiation of identity, morality, and cultural memory.

A notable feature of "Shovqin" is its innovative use of the root *kino* ("cinema"), from which the author creates nearly forty neologisms that simultaneously enrich the Uzbek literary language and reflect the novel's thematic focus on media, performance, and modern cultural production. Through these linguistic devices, A'zam not only experiments with form but also emphasizes the interrelation between artistic expression and socio-political commentary. The narrative also foregrounds generational conflict, contrasting the older Soviet-trained generation, constrained by ideology and ritualized thought, with younger, critically independent characters such as Farhod Ramazon and Ravshan Akobirov. The novel thus examines how inherited

ideologies, uncritical adherence to social norms, and the erasure of national and personal identity can generate moral and psychological crises.

By integrating symbolism, stream-of-consciousness, epistolary devices, cinematic modes, and elements of humor and psychological realism, “Shovqin” achieves a layered, multidimensional artistic structure. It challenges traditional narrative conventions in Uzbek literature while offering a rich framework for exploring questions of national consciousness, cultural hybridity, and the reconciliation of personal and collective identities during periods of social transformation. At first glance, the writer’s novel appears complex; however, it represents a work rich in serious socio-political symbolism and marked by strong elements of literary parody. The characters belong to the cinematic world: film stars, screenwriters, directors, critics, and other creative figures and the narrative initially give the impression of portraying their personalities, behavior, and often disorderly and carefree lifestyles. The commentary of Farhod Ramazon’s fellow writer and close friend functions as an important interpretive key to understanding the central essence of the novel.

Interpretation of the Novel

Although the novel may initially seem to focus on the chaotic lives of figures from the film industry, it ultimately addresses broader symbolic meanings. As openly acknowledged by one of the characters, the work is not merely about the physical “noise” experienced by two close friends but also about a turbulent historical period marked by social tension and transformation.

The symbolic image of noise can therefore be interpreted as representing life itself political and social change within society, inner psychological renewal, and shifts in worldview. One of the central philosophical ideas advanced by the author suggests that human beings, living amid countless sounds and disturbances, must learn to choose the harmonious “tone” that gives meaning to their existence. This chosen harmony ultimately shapes a person’s beliefs, values, and actions.

The major events depicted in the novel take place during the transitional period surrounding the collapse of the former Soviet Union, when society was moving from one ideological system into a new historical era. Throughout the narrative, numerous historical, cultural, artistic, and philosophical figures are referenced, including Vladimir Lenin, Mikhail Gorbachev, Boris Yeltsin, Alla Pugacheva, Ivan the Terrible, Alain Delon,

Princess Diana, Plato, Socrates, Fidel Castro, as well as folkloric and literary figures such as Khoja Nasreddin and Shaykh San’on. In the novel, the author deliberately creates the names of his characters as literary parodies inspired by well-known historical figures and literary heroes mentioned earlier. Some characters resemble these figures outwardly, while others receive such names from contemporaries or from parents influenced by the spirit of their time.

One of the central characters, the screenwriter Farhod, originally bears the name Fidel, given to him by his father. The father, deeply impressed by the revolutionary activity and passionate speeches of Fidel Castro, the famous leader of a national liberation movement, names his son after this prominent political figure. However, throughout his life the protagonist feels embarrassed by this name, which symbolically reflects the tension between imposed ideological identity and personal self-awareness. Through sharp realism, the writer mercilessly exposes and criticizes various social and moral problems of the era: opportunism, false heroism, superficial internationalism, hybrid identities with uncertain national belonging, the erosion of national roots, moral decay, and rhetorical grandiosity. The author portrays characters of mixed ethnic background: individuals whose bloodlines combine Polish, Russian, Uzbek, Georgian, Iranian, and other origins as people struggling to understand their own identity. Indeed, the novel raises a philosophical question: if a person lacks a clear sense of national belonging, how can they genuinely experience or preserve national values, traditions, and cultural consciousness?

Artistic Features of the Novel

The novel integrates a wide range of artistic techniques, including symbolism, metaphorical narration, mystification, stream-of-consciousness narration, memory and imagination sequences, epistolary elements, cinematic modes of storytelling, subtle humor, and refined artistic psychologism. The work represents an innovative stylistic experiment within Uzbek novelistic tradition, introducing narrative methods previously unexplored. Within the ideological struggles portrayed in the novel, two opposing symbolic groups emerge: the “Boot-Wearers” and the “Spectacle-Wearers.” These names, intentionally simple on the surface, conceal deeper meanings that readers must interpret independently. Symbolically, these two groups represent not only political divisions but also

opposing tendencies in art and literature. The Boot-Wearers embody supporters of the Soviet working-class tradition and artistic conventionalism, whereas the Spectacle-Wearers represent an intellectual intelligentsia advocating new worldviews, experimental aesthetics, and non-traditional artistic expression.

Generational Conflict

In "Shovqin", the older generation armed with Soviet ideology is contrasted with a younger generation that recognizes the decay of the system. This opposition is vividly illustrated through the characters of internationalist Sabirjon Mansurovich and Farhod Ramazon. The tragedy of the elderly character lies in his inability to think independently; he becomes a passive victim of memorized ideological dogmas, reduced to mechanical repetition rather than critical reflection. Farhod, by contrast, analyzes the shortcomings of the older generation with independent judgment and distances himself from their worldview.

Another notable feature of the novel is the frequent naming of characters after famous artists, historical personalities, and prominent political figures, further reinforcing the novel's parodic and symbolic structure. Accordingly, characters such as "Gorbachev" a native Uzbek scholar conducting research in Moscow (whose appearance resembles Mikhail Gorbachev), Platon Sokratovich (a democrat and politician, a literary parody of the philosopher Plato), and Adham Delon (a literary parody of the famous actor Alain Delon) are deliberately crafted by the author. Additionally, characters like Mirzo Ramazon and Sabirjon Mansurovich represent archetypes of opportunism and contemporaneous trends. Naturally, every individual is a product of their time; each era possesses its own ideology, heroes, and ideals. Escaping the influence of one's epoch is never easy.

The main characters, Farhod Ramazon and Ravshan Akobirov, achieve recognition within the film industry. As noted in the letter presented in the novel's preface, Farhod Ramazon's screenplay captures the interest of a Hollywood production company, highlighting the lives of modern Uzbeks and their interaction with global culture. Notably, readers accustomed to classical Oriental literary conventions will not find a single dominant ideal hero. This is intentional; no critic can instruct the author to create a specific "ideal" protagonist. Furthermore, in literature, the concept of beauty exists alongside that of ugliness, and this balance is crucial for the aesthetic impact of the work.

In conclusion, Erkin A'zam's novel "Shovqin" stands as a significant achievement in contemporary Uzbek prose, uniting literary parody, socio-political symbolism, and narrative experimentation. By portraying characters as intertextual reflections of historical personalities, literary heroes, and social archetypes, the author creates a multilayered artistic space that critically examines ideological rigidity, generational confrontation, and the search for individual identity.

The novel reflects the profound moral, cultural, and intellectual transformations of the late Soviet and post-Soviet periods, revealing how shifting political realities reshape personal values and national consciousness. Through irony, parody, and symbolic representation, "Shovqin" not only questions inherited dogmas but also explores the tension between collective memory and emerging individuality. Consequently, the work occupies a distinctive position in modern Uzbek literature, offering rich material for literary analysis and contributing to broader discussions on identity, cultural continuity, and artistic innovation.

References:

1. A'zam Erkin. Shovqin. O'zbekiston, 2013.
2. Faulkner William. The Sound and the Fury. New York: Jonathan Cape & Harrison Smith, 1929.
3. Gorbachev Mikhail. Perestroika: New Thinking for Our Country and the World. New York: Harper & Row, 1987.
4. Hemingway Ernest. The Old Man and the Sea. New York: Charles Scribner's Sons, 1952.
5. Qo'chqorova Marhabo. "Shovqinning shov-shuvlari." O'zbek tarixi, adabiyoti va madaniyati, (article published 10 August 2017).

M.A. FOMINA

Assistant teacher Department of Languages
Samarkand Zarmed University

HERBAL MEDICINE: A LOOK INTO THE PAST

Annotation: herbal medicine is one the branches of traditional medicine, which is based on the use of medicinal plants and complexes, made of them for the treatment of various diseases and disorders. Traditional medicine was already in the times of ancient Egypt, China, Greece and Rome. The herb was thought to be medical only if it was harvested during the full moon. This belief is still observed by some people today. This article discusses ancient methods of treatment with herbal medicine.

Folk remedies, folk medicine are perceived as concepts alternative to officially accepted medicine. It is impossible not to mention the advantages of using medicinal raw materials based on it compared to drugs obtained with the help of chemical synthesis or by isolating the active ingredient from medical plant raw materials (in pure form).

Key words: *herbal medicine, raw materials, medicinal plant, medicinal substances, pharmacological effect, side effects, toxic substances, effectiveness of plants.*

Аннотация: одним из разделов народной медицины является траволечение, а именно использование лекарственных растений для лечения различных заболеваний и недугов. Еще в древности народная медицина использовалась в Греции, Риме, Египте, Китае. Трава считалась лечебной, если ее собирали в определенное время суток. В данной статье рассматриваются целебные свойства растений. Лекарственные растения обладают физиотерапевтическими свойствами, которые влияют на функции организма. Травники используют эти биохимические свойства и их физиологическое воздействие на организм. В настоящее время уделяется внимание изучению эффективности растений в народной медицине.

Ключевые слова: *лекарственные растения, сырье, лекарственные вещества, действия лекарств, побочные явления, токсические вещества, эффективность растений.*

Annotatsiya: xalq tabobatining bo'limlaridan biri o'simliklar bilan davolash hisoblanadi. Har xil kasalliklarni davolash maqsadida va holsizlikda. Yana qadim zamonlarda dorivor o'simliklar xalq tabobatida Gretsiya, Rim, Misr, Xitoyda qo'llanilgan. Ular ma'lum bir vaqtda terib olinsa, shifobaxsh deb hisoblangan. Ushbu maqolada dorivor o'simliklarning shifobaxsh xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Dorivor o'simliklar organizm funksiyalariga ta'sir qiluvchi fizioterapevtik xususiyatlarga ega. Giyohshunoslar ushbu biokimyoviy xususiyatlar va ularni organizmga fiziologik ta'siridan foydalanadilar. Hozirgi vaqtda xalq tabobatida o'simliklarning samaradorligini o'rganishga e'tibor qaratilmoqda.

Kalit so'zlar: *dorivor o'simliklar, xom ashyo, dorivor moddalar, dorilarning ta'siri, nojo'ya ta'siri, toksik moddalar, o'simliklarning samaradorligi.*

Introduction

Why herbal medicine? Most experts note such tactfulness of medicinal raw materials. It is well known that galenic preparations act gently, are much less addictive, and if they do, this effect develops much more slowly than after taking preparations containing the same active substance. In its pure form medicinal substances are formed in a living plant cell, where they are always accompanied by such chemical compounds that to some extent regulate the strength of the pharmacological effect reducing toxicity. Complex of biologically active substances of a plant cell always acts more subtly on the human body, and medicinal substances obtained by chemical synthesis often have undesirable effects or so-called side effects. However, it should be noted that herbal medicine is not a panacea for all troubles.

Methodology

In the medicine of the past there was no enthusiasm for such methods of treatment as diet therapy, balneotherapy, and herbal medicine separately, they were all used in a single complex. In most areas of the past, the following was considered fundamental: thoughtful care of the patient, strict sequence of certain drugs prescription, diet regimen. In case of severe condition, the patient was prescribed rest, strict

care, but as he recovered, it was recommended to strengthen the motor regimen. We are talking about physical exercises, prolonged stay in open air, and communication with a nature. The most important role was assigned to therapeutic nutrition. Products that promote the elimination of toxic substances from the body were widely used: Russian kvass, fruit drinks, fresh milk, and birch juice. Sprouted grain was used. How to get such grain? It is necessary to take 50-100 grams of grain (per person), rinse and pour water to the top (no higher than 25 ° C) and put it in a dark place. The grain is covered with a cloth or a paper napkin. After 12 hours (or after a day, if it is wheat), sprouts 1 mm long appear. Sprouted grain must be washed and it is ready for consumption. It is better to grind then passing through a meat grinder for better assimilation from the resulting mass you can cook porridge or jelly pouring it with milk or water. But it is better to use it raw like vegetables. Great significance in the past was attached to interviewing, examining, feeling, listening, even sniffing the patient, examining his pulse. During external examination the condition of the eyes and tongue was considered the most reliable.

The ancient Chinese doctor took the primary patient for 1-1,5 hours of which a considerable time was spent

interviewing and examining the patient. Pulse was listened to for at least 0,5 hours, of which an accurate diagnosis was made. In search of the wisdom of the past, it can be concluded that almost all the medicines and plants used today for food were known in the ancient times. Man observed the life of plants and animals, how sick animals were treated with the help of certain types of plants. So, bit by bit came folk experience. This knowledge was used in the search for medicines. And when people were convinced of the healing properties of the plant, the physiotherapeutic experience was transmitted from generation to generation in the content of legends, traditions, and tales. According to the old Arab legends, the discovery of the beneficial properties of coffee, humanity owes to goats which maintained their wakefulness while eating coffee grains. Similarly, the healing properties of the cinchona tree were revealed when observing cougars in South America: the bark of this tree cured fever. Now popular medicinal plant «moral root», to which it owes to Siberian deer-morals that intensively search for lezveyxa and eat its root. Medicinal plants contain physio therapeutic compounds that affect body functions. Herbalists explore these biochemical properties and their physiological effects on the body. Understanding the needs of the person associated with treatment the herbalist has the skills to identify the right herb or combination of herbs, consistent with the patient's constitution and the health goals pursued. Herbs can be prescribed form food in the form of medicines, liquids, tablets, capsules, tea or in the form of topical application. Herbalists and naturopaths have a lengthy consultation method. The practitioner spends a long time listening to the patient's medical history and listening to complaints. Complete medical history includes family medical history, diet, social influences such as alcohol and smoking. If necessary, the practitioner can request an examination to help clarify the situation. This may include changes in blood pressure and pulse, as well as closer examination of the skin, tongue, mouth, eyes, hands or nails. Currently attention is paid to the study of the effectiveness of plants in traditional medicine, as they are cheap and have few side effects. Synthetic preservatives that have been used in food for thousands of years can lead to negative health effects. Moreover, the use

of synthetic compounds has significant disadvantages such as increased cost, handling hazards, concerns about residues and environmental hazards. As a good alternative, spices and herbs are replaced with synthetic preservatives known as natural, effective and non-toxic compounds. Spices and herbs (garlic, mustard, cinnamon, cumin, cloves, thyme, basil, pepper, ginger, rosemary, etc. have long been used as food additives, as delicious additives and natural food preservatives. A number of spices exhibit antimicrobial activity against various types of microorganisms. As with any prescription it is important to follow the doctor's recommendations on the daily dosage and frequency of administration, especially because we are accustomed to modern medicines the effect of which is usually felt immediately. It may take a few days to start feeling the effect of herbal treatment. For many people this erroneously means that herbal treatment is less effective than treatment with modern medicines. But this is just another example of a Western civilization that prefers quick and easy results over a long-term but sustainable effect. Instead of simply treating the symptom, herbal medicine acts on the root of the ailment that caused its symptom. Modern research shows that the therapeutic benefits of herbs are due to their effects on the body system.

Conclusion

Herbs can be adapt genic-that is they help the body adapt to stress, having a normalizing effect on processes in the body,-nootropics-this means that they improve memory or other cognitive functions;-immunomodulatory-meaning they alter the body's immune response;-Antimicrobial-meaning they fight bacteria or fungi;

-antiviral;

-anti-inflammatory;

-antioxidants

-This means that they stop a chemical reaction in the body that can produce free radicals + damage cell. In conclusion it should be noted that herbalism is not a panacea for all diseases, as mentioned above in the modern world, but it can be considered as an auxiliary tool in the treatment of a number of acute and chronic disease. Herbal medicine is especially important in maintenance and prevention of diseases.

References

1. М.Н. Чернявский. Латинский язык и основы фармацевтической терминологии. Москва «Медицина» 1975
2. Латинский язык и основы терминологии Ю. Ф. Шульц. Москва «Медицина» 1982
3. Учебник английского языка для медвузов Маслова А.М. ; Вайнштейн З.И. ; Плебейская Л.С. Москва «Лист Нью» 2003.
4. Фомина, М. А. (2023). Роль приставок в медицинской терминологии. *Science and Education*, 4(2), 1696-1699.
5. Нормуродова, С. М. (2024). Медицинские термины, их лингвистические значения и феномены. *Central Asian Journal of Academic Research*, 2(5), 56-61.
6. Arjumanbegim, S., & Sunbula, R. (2025). LOTIN TILIDA SIFATLARNI O 'RGANISHDA YUZAGA KELADIGAN GRAMMATIK MUAMMOLAR VA ULARNI TUSHUNISH. *Research Focus*, 4(Special Issue 1), 272-274.
7. Махмудова, С. А. (2022). ВЕСТНИК ЧЕЛЯБИНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ВЕСТНИК ЧЕЛЯБИНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА Учредители: Челябинский государственный университет, (9), 153-160.

Shaxnoza GAZIYEVA,
English language teacher
Department of Foreign Languages,
Zarved University,
Email: gazievashaha87@mail.ru

EXPERIMENTAL APPROACHES TO LANGUAGE TEACHING BASED ON LINGUODIDACTIC PRINCIPLES

Annotation: in the context of the continuous evolution of educational paradigms and the escalating expectations placed on language education, the search for pedagogically sound and empirically validated teaching methodologies has become increasingly imperative. This study undertakes a comprehensive examination of experimental approaches to language teaching that are firmly grounded in linguodidactic principles, with a particular focus on their role in optimizing learners' communicative competence and intensifying cognitive engagement throughout the instructional process.

Key words: *linguodidactics, experimental teaching, language education, communicative competence, learner autonomy, pedagogical innovation*

Аннотация: в условиях непрерывной трансформации образовательных парадигм и возрастающих требований, предъявляемых к языковому образованию, поиск педагогически обоснованных и эмпирически верифицированных методик обучения приобретает особую актуальность. В настоящем исследовании осуществляется комплексный анализ экспериментальных подходов к обучению языку, основанных на лингводидактических принципах, с акцентом на их роль в оптимизации коммуникативной компетенции обучающихся и усилении их когнитивной вовлечённости в учебный процесс.

Ключевые слова: *лингводидактика, экспериментальное обучение, языковое образование, коммуникативная компетенция, автономия обучающихся, педагогическая инновация*

Annotatsiya: ta'lim paradigmalari uzluksiz rivojlanib borayotgan hamda til ta'limiga qo'yilayotgan talablar tobora ortib borayotgan sharoitda pedagogik jihatdan asoslangan va empirik jihatdan tasdiqlangan o'qitish metodologiyalarini izlash alohida dolzarblik kasb etmoqda. Mazkur tadqiqotda lingvodidaktik tamoyillarga asoslangan til o'qitishning eksperimental yondashuvlari kompleks tarzda tahlil qilinib, ularning ta'lim oluvchilarning kommunikativ kompetensiyasini optimallashtirish va o'quv jarayonida kognitiv faollikni kuchaytirishdagi o'рни alohida e'tiborga olinadi.

Kalit so'zlar: *lingvodidaktika, eksperimental o'qitish, til ta'limi, kommunikativ kompetensiya, o'quv mustaqilligi, pedagogik innovatsiya*

Introduction

In the context of contemporary language education, the evaluation of teaching methodologies is increasingly predicated on their capacity to facilitate meaningful communication, promote learner-centered interaction, and support the development of functional language competence. The paradigm shift from form-focused instruction toward communicative and competence-based models has underscored the limitations of traditional language teaching approaches. Such approaches, typically characterized by teacher-dominated classroom practices, rigid curricular structures,

and an overemphasis on grammatical accuracy and mechanical language drills, have been widely criticized for their inability to adequately address the communicative, cognitive, and pragmatic needs of modern language learners operating in dynamic sociolinguistic environments. As a response to these pedagogical challenges, experimental approaches to language teaching have emerged as a significant area of inquiry within applied linguistics and language pedagogy. These approaches prioritize empirical investigation, innovation, and adaptability, enabling researchers and practitioners to systematically test and refine instructional strategies under authentic

educational conditions. In particular, experimental methodologies grounded in linguodidactic principles have attracted growing scholarly attention due to their potential to reconcile theoretical constructs with practical classroom implementation. Linguodidactics, as an interdisciplinary domain synthesizing insight from linguistics, pedagogy, psychology, and cognitive science, offers a robust theoretical framework for the development of effective language instruction. It conceptualizes language not merely as a system of grammatical rules, but as a dynamic instrument of communication shaped by social, cultural, and cognitive factors. Consequently, linguodidactic principles emphasize contextualized language use, communicative interaction, learner autonomy, and reflective learning processes. When operationalized through experimental teaching models, these principles enable the systematic exploration of innovative pedagogical practices aimed at enhancing both linguistic proficiency and communicative competence. Experimental teaching informed by linguodidactic theory seeks to evaluate the effectiveness of such innovative instructional practices by situating them within real educational contexts. This approach ensures not only the empirical validation of pedagogical interventions but also their relevance to contemporary educational demands.

Methodology

The present study adopts a quasi-experimental research design aimed at empirically examining the effectiveness of linguodidactically oriented instructional approaches in comparison with traditional language teaching methods. This design was selected due to its suitability for educational settings where random assignment of participants is constrained by institutional and curricular factors. The research framework involves two parallel groups: an experimental group and a control group. The experimental group was exposed to language instruction systematically structured around linguodidactic principles, whereas the control group received instruction based on conventional, teacher-centered methodologies. By implementing pre-intervention and post-intervention assessments, the study seeks to identify measurable differences in language learning outcomes attributable to the instructional intervention. The participants of the

study comprised undergraduate students enrolled in a foreign language program at a higher education institution. The sample was selected to ensure homogeneity with regard to key demographic and academic variables. Both the experimental and control groups were comparable in terms of age, initial language proficiency level, academic background, and prior exposure to formal language instruction. Such comparability was essential in minimizing extraneous variables and enhancing the internal validity of the study. Participation was voluntary, and all ethical considerations related to informed consent and confidentiality was strictly observed throughout the research process. The instructional intervention for the experimental group was designed in accordance with core linguodidactic principles emphasizing communicative competence, learner autonomy, and contextualized language use. The instructional framework incorporated a range of interactive and learner-centered strategies, including communicative tasks, problem-based learning activities, the use of authentic materials, and structured reflective practices.

Results

The empirical findings of this study indicate a pronounced and statistically significant improvement in the overall language proficiency of participants in the experimental group compared to those in the control group. Learners exposed to linguodidactically informed experimental teaching exhibited not only enhanced grammatical accuracy and lexical range but also substantially greater communicative competence across spoken and written modalities. Specifically, quantitative analyses revealed marked improvements in fluency, syntactic complexity, and lexical diversity, suggesting that the experimental intervention facilitated a deeper and more nuanced acquisition of the target language. Furthermore, learners demonstrated heightened pragmatic awareness, including an improved ability to interpret and produce contextually appropriate language in a variety of social and academic situations. Complementary qualitative findings provide additional insights into the affective and motivational dimensions of learning. Observational data and learner self-reports consistently indicated that the experimental instruction fostered higher levels of engagement, intrinsic motivation, and

sustained participation in classroom activities. Participants articulated a sense of increased confidence when employing the target language in authentic communicative situations, indicating that linguodidactic principles exert a positive influence on learners' self-efficacy and cognitive investment.

Discussion

The results of this study provide compelling empirical support for the efficacy of linguodidactic approaches in contemporary language education. In alignment with prior research, the findings demonstrate that experimental teaching based on linguodidactic principles not only facilitates measurable improvements in linguistic performance but also cultivates learner autonomy, metacognitive awareness, and critical thinking skills. Such outcomes can be attributed to the systematic integration of meaningful communicative tasks, problem-based learning scenarios, and reflective activities, which collectively create a cognitively engaging and contextually rich instructional environment.

Conclusion

This investigation demonstrates that experimental approaches to language teaching, when guided by linguodidactic principles, yield significant and multidimensional improvements in language learning outcomes. The study provides clear evidence that learners exposed to linguodidactically oriented instruction exhibit superior communicative competence, enhanced lexical and pragmatic skills, and increased autonomy and motivation compared to those receiving traditional instruction. These findings substantiate the pedagogical value of integrating linguodidactic strategies into contemporary language curricula, highlighting their potential to transform classrooms into learner-centered, cognitively engaging, and practically relevant environments. Looking forward, further research is warranted to explore the longitudinal impact of linguodidactic experimental instruction, particularly regarding the retention and transfer of communicative competence across diverse educational and sociocultural contexts.

References

1. Brown, H. D. (2020). *Principles of language learning and teaching* (7th ed.). Pearson Education.
2. Celce-Murcia, M., Brinton, D. M., & Snow, M. A. (2014). *Teaching English as a second or foreign language* (4th ed.). National Geographic Learning.
3. Ellis, R. (2015). *Understanding second language acquisition* (2nd ed.). Oxford University Press.
4. Krashen, S. D. (1982). *Principles and practice in second language acquisition*. Pergamon Press.
5. Larsen-Freeman, D., & Anderson, M. (2011). *Techniques and principles in language teaching* (3rd ed.). Oxford University Press.
6. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and methods in language teaching* (3rd ed.). Cambridge University Press.
7. Stern, H. H. (1983). *Fundamental concepts of language teaching*. Oxford University Press.
8. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.
9. Wilkins, D. A. (1972). *Linguistics in language teaching*. Edward Arnold.
10. Yalden, J. (1987). *Principles of course design for language teaching*. Cambridge University Press.
11. Tomlinson, B. (2013). *Materials development in language teaching* (2nd ed.). Cambridge University Press.
12. Richards, J. C. (2006). *Communicative language teaching today*. Cambridge University Press.

Dilnora BAXTIYOROVA

ESL teacher,

Samarkand Institute of Economics and Service

PRESUPPOSITION AND IMPLICATURE IN COMMUNICATION

Annotation: this article examines presupposition and implicature as key pragmatic mechanisms through which speakers convey implicit meaning in communication. While literal meaning forms the surface of linguistic interaction, much of what is understood depends on shared assumptions, contextual inference and cooperative reasoning. Presupposition refers to background information assumed to be true by speakers, whereas implicature concerns meanings inferred by listeners beyond what is explicitly stated. Through theoretical discussion and illustrative examples, this paper highlights the distinctions, functions and communicative value of both concepts in everyday, academic and institutional discourse.

Key words: *presupposition, implicature, pragmatics, context, implicit meaning, discourse, factive presupposition, structural presupposition, lexical presupposition, conversational implicature.*

Аннотация: в настоящей статье presuppozitsiya i implikatura рассматриваются как ключевые прагматические механизмы, обеспечивающие передачу имплицитного смысла в процессе коммуникации. Несмотря на то что буквальное значение формирует поверхностный уровень языкового взаимодействия, значительная доля интерпретируемого содержания основывается на общих фоновых знаниях, контекстуальной инференции и кооперативном принципе общения. Presuppozitsiya трактуется как фоновая информация, априорно принимаемая говорящим за истинную, тогда как implikatura связана со значениями, выводимыми адресатом сверх эксплицитно выраженного содержания. На основе теоретического анализа и иллюстративного материала в статье раскрываются различия, функциональные характеристики и коммуникативная значимость данных прагматических феноменов в повседневном, академическом и институциональном дискурсе.

Ключевые слова: *presuppozitsiya, implikatura, pragmatika, kontekst, implitsitnyi smysl, diskurs, faktivnaya presuppozitsiya, strukturnaya presuppozitsiya, leksicheskaya presuppozitsiya, razgovornaya implikatura.*

Annotatsiya: mazkur maqolada presuppozitsiya va implikatura muloqot jarayonida so'zlovchi tomonidan yashirin ma'noni ifodalashga xizmat qiluvchi muhim pragmatik mexanizmlar sifatida ilmiy jihatdan tahlil etiladi. Lingvistik o'zaro ta'sirning yuzaki qatlamini so'zlarning denotativ, ya'ni to'g'ridan-to'g'ri ma'nosi tashkil etsa-da, anglanadigan mazmunning salmoqli qismi umumiy bilimlar, kontekstual inferensiya hamda kommunikativ hamkorlik tamoyiliga tayanadi. Presuppozitsiya so'zlovchi tomonidan rost deb faraz qilinadigan fon bilimlarini ifodalasa, implikatura tinglovchi tomonidan bevosita ifodalanmagan, biroq muloqot jarayonida xulosa qilinadigan ma'nolarni anglatadi. Nazariy tahlil hamda illyustrativ misollar asosida maqolada ushbu ikki pragmatik hodisaning o'zaro farqlari, funksional xususiyatlari va kundalik, akademik hamda institutsional diskursdagi kommunikativ ahamiyati yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: *presuppozitsiya, implikatura, pragmatika, kontekst, implitsit ma'no, diskurs, faktiv presuppozitsiya, strukturaviy presuppozitsiya, leksik presuppozitsiya, konversatsion implikatura.*

Communication is not merely the exchange of explicit information. Speakers often rely on shared knowledge and contextual understanding to communicate efficiently. In many situations, what is meant is not fully encoded in words but inferred by listeners. Pragmatics, the branch of linguistics that studies meaning in context, provides the tools to explain such phenomena. Two central pragmatic concepts are presupposition and implicature, both of which explain how implicit meaning operates in natural language use. Presupposition refers to assumptions or background beliefs that are taken for granted when an utterance is made. For instance, the sentence "Sarah has returned to Paris" presupposes that Sarah had been in Paris before. This assumption remains valid even if the sentence is negated or questioned, as in "Sarah has not returned to Paris". Such stability is a defining feature of presupposition and reflects

what Stalnaker describes as information treated as part of the shared common ground between interlocutors. Several types of presupposition have been identified in pragmatic theory, each revealing how speakers embed assumptions within language and how listeners are expected to accept them as shared or given information.

Existential presupposition assumes the existence of an entity or referent mentioned in a sentence. For example, "John's bicycle is broken" presupposes that John owns a bicycle. This type of presupposition is often triggered by possessive constructions (*my car, her house*) or definite noun phrases (*the teacher, the problem*). Even if the sentence is negated - "John's bicycle is not broken" - the assumption that John has a bicycle remains intact, illustrating the persistence of presupposed content.

Factive presupposition arises from certain verbs and adjectives that present information as factual. Verbs such as *know*, *realize*, *regret* and *be aware* presuppose the truth of the clause that follows. For instance, “*She knows that the exam was difficult*” presupposes that the exam was indeed difficult, regardless of whether the speaker affirms or denies the main clause (“*She doesn’t know that the exam was difficult*”). This type of presupposition is especially important in academic and informational discourse, where propositions are often presented as established knowledge rather than debatable claims.

Lexical presupposition is triggered by specific word choices that imply a prior state or action. Words like *stop*, *start*, *continue*, *return* and *again* signal that something happened before. In the sentence “*He stopped complaining*” it is presupposed that he used to complain. Similarly, “*She is late again*” presupposes that she has been late on previous occasions. Lexical presuppositions are powerful because they rely on subtle cues embedded in everyday vocabulary.

Other commonly discussed types include structural presupposition, which is associated with certain sentence structures, particularly *wh*-questions. For example, “*Where did you hide the key?*” presupposes that the key was hidden. The structure itself leads the listener to accept the assumption without questioning it. Non-factive presupposition, triggered by verbs like *dream*, *imagine* or *pretend*, presupposes that the embedded proposition is not true, as in “*He imagined that he was famous*” which implies that he is not famous.

Presupposition plays a crucial role in structuring discourse and managing information flow. Speakers use presuppositions to treat certain ideas as already known or agreed upon, allowing conversations to proceed efficiently without constant justification. This contributes to coherence and helps maintain shared ground between participants.

In media and political discourse, presuppositions can be particularly influential because they subtly guide interpretation and shape audience perception. For example, the question “*Why did the government fail to respond quickly?*” presupposes that the government did fail, shifting attention away from evaluating whether a failure occurred and instead focusing on explanations for it. In this way, presuppositions can frame debates, influence opinions and even manipulate understanding by embedding assumptions that go largely unquestioned.

Implicature refers to meaning that is implied rather than explicitly stated. The concept was developed within the framework of the Cooperative Principle, which assumes that participants in a conversation cooperate to achieve effective

communication. For example, if a teacher says, “Some students submitted the assignment on time”, the listener may infer that not all students did so, even though this is not directly stated. Conversational implicatures arise from contextual reasoning and can be canceled without contradiction. If someone says, “It’s getting late”, the implicature may be a suggestion to leave. This implicature can be canceled by adding, “but we can stay longer if you want”. Such flexibility distinguishes implicature from presupposition and highlights its inferential nature. Conventional implicature is associated with specific linguistic expressions and does not depend heavily on context. Words such as “but”, “even”, or “yet” introduce additional meaning. For instance, “He is poor but honest” conventionally implicates a contrast between poverty and honesty, while the truth of the statement remains unchanged. Although both concepts involve implicit meaning, they differ significantly. Presuppositions are generally stable and backgrounded, while implicatures are context-sensitive and defeasible. Presupposition is closely linked to sentence structure and lexical items, whereas implicature relies more on pragmatic reasoning and conversational context.

A clear understanding of presupposition and implicature is fundamental to successful and meaningful communication, particularly in second-language contexts. These pragmatic concepts enable learners to move beyond surface-level interpretation and grasp the assumptions, intentions and implied meanings that shape real-life interaction. Without such awareness, learners risk pragmatic failure, where messages are grammatically accurate but socially inappropriate or misunderstood. As Thomas argues, pragmatic failure often causes more serious communication breakdowns than grammatical errors because it affects social meaning and appropriateness. By recognizing presuppositions, learners can identify what information is treated as shared or taken for granted, while sensitivity to implicature allows them to interpret indirect requests, suggestions and attitudes. Together, these skills enhance overall comprehension, support the use of effective politeness strategies, and reduce misunderstandings in cross-cultural communication. Ultimately, developing pragmatic competence alongside grammatical knowledge empowers learners to communicate more naturally, appropriately and confidently in diverse social and cultural settings.

Presupposition and implicature reveal how much meaning lies beneath the surface of language. By enabling speakers to communicate efficiently and listeners to infer unstated meanings, these mechanisms form the foundation of successful interaction. Their study remains central to pragmatics and continues to offer valuable insights into human communication.

References

1. Grice P. ‘Logic and Conversation’, - New York: Academic Press, 1975, -45p.
2. Levinson S. C. ‘Pragmatics’, - Cambridge: Cambridge University Press, 1983, -420p.
3. Mey J. L. ‘Pragmatics: An Introduction’ - Oxford: Blackwell, 2001, -430p.
4. Yule G. ‘Pragmatics’, - Oxford: Oxford University Press, 1996, -150p.
5. Stalnaker R. ‘Presuppositions’, - Journal of Philosophical Logic (vol. 2, no. 4), 1974, -P 447-457.
6. Thomas J. ‘Meaning in Interaction: An Introduction to Pragmatics’, - London: Longman, 1995, -240p.

Gulyora SAIDOVA,
 Senior teacher Faculty of Translation,
 Department of English Translation Theory
 Uzbekistan State World Languages University
 saidovagulyora20190117@gmail.com

APPLICATIONS OF WEB2 IN WRITTEN TRANSLATION

Annotation: the emergence of Web2 technologies has significantly transformed the field of written translation. By promoting interactivity, collaboration, and cloud-based accessibility, Web2 tools have enhanced translation efficiency, accuracy, and reach. This article explores key applications of Web2 in written translation, including machine-assisted translation, computer-assisted translation (CAT) tools, collaborative and crowdsourced translation platforms, and localization for global content management. While the benefits are considerable, challenges such as quality control, security, and over-reliance on machine translation persist.

Additional Insight: modern Web2 platforms integrate AI-assisted features, allowing translators to maintain stylistic consistency, preserve cultural nuances, and collaborate across multiple time zones. Crowdsourced communities enable rapid translation of high-volume content such as online courses, software interfaces, and social media campaigns, making multilingual content more accessible.

Key words: Web2 technologies, written translation, collaborative translation, CAT tools, machine translation, localization, cloud-based translation, crowdsourced translation, multilingual content management

Аннотация: появление технологий Web2 значительно преобразовало область письменного перевода. Благодаря развитию интерактивности, совместной работы и облачной доступности, инструменты Web2 повысили эффективность, точность и охват перевода. В данной статье рассматриваются ключевые применения Web2 в письменном переводе, включая машинный перевод, CAT-инструменты, платформы для совместного и краудсорсингового перевода, а также локализацию для управления глобальным контентом.

Дополнительная информация: Web2 платформы позволяют переводчикам работать одновременно над проектами из разных стран, улучшая скорость перевода и качество конечного текста.

Ключевые слова: технологии Web2, письменный перевод, совместный перевод, CAT-инструменты, машинный перевод, локализация, облачный перевод, краудсорсинговый перевод, управление многоязычным контентом

Annotatsiya: Web2 texnologiyalarining paydo bo'lishi yozma tarjima sohasini sezilarli darajada o'zgartirdi. Interaktivlik, hamkorlik va bulutga asoslangan qulaylikni rivojlantirish orqali Web2 vositalari tarjima samaradorligini, aniqligini va qamrovini oshirdi. Ushbu maqolada yozma tarjimada Web2 texnologiyalarining asosiy qo'llanmalari, jumladan mashina yordamida tarjima, CAT vositalari, hamkorlik va jamoatchilik tomonidan amalga oshiriladigan tarjima platformalari, shuningdek global kontentni lokalizatsiya qilish muhokama qilinadi.

Qo'shimcha ma'lumot: Web2 platformalari professional tarjimonlar, talaba va o'quvchilar, shuningdek, nodavlat tashkilotlar va bizneslar uchun ham samarali vosita hisoblanadi. Ular tarjima jarayonini tezlashtiradi, madaniy kontekstni saqlaydi va global auditoriyaga yetkazishni osonlashtiradi.

Kalit so'zlar: Web2 texnologiyalari, yozma tarjima, hamkorlikda tarjima, CAT vositalari, mashina tarjimasi, lokalizatsiya, bulutga asoslangan tarjima, ommaviy tarjima, ko'p tilli kontent boshqaruvi

Introduction

Web2 technologies refer to the second generation of the internet, which emphasizes user interaction, collaboration, and dynamic content creation. Unlike Web1, which was primarily static and one-way, Web2 allows users to actively contribute, edit, and share content. In the context of written translation, Web2 technologies have revolutionized how translators work, making translation faster, more accurate, and more collaborative.

Additional Insight: surveys indicate that over 70% of professional translators regularly use Web2-enabled CAT tools and collaborative platforms. These tools allow translators to annotate, comment, and review translations in real-time, improving both linguistic precision and cultural relevance. Web2 also enables volunteer translation communities, expanding access to knowledge and supporting minority languages.

Key Features of Web2 Technologies Relevant to Translation

1. Interactivity

- Translators can work on the same document simultaneously in real-time.
- Users can provide immediate feedback, corrections, and suggestions.

2. Collaboration

- Multiple translators or editors can collaborate simultaneously.
- Tools like Google Docs, Crowdin, and Memsources allow shared editing, reviewing, and version tracking.

3. Cloud-Based Accessibility

- Projects can be accessed and edited from anywhere in the world.

- Centralized storage ensures translation consistency and maintains version history.

4. User-Generated Content

- Platforms like wikis, blogs, and social media produce content that requires translation.
- Crowdsourced translations rely on global community participation.

Additional Insight: mobile Web2 applications allow translators to contribute from anywhere, improving responsiveness for urgent translation requests.

Key Applications of Web2 in Written Translation

2.1 Machine-Assisted Translation (MT)

- Platforms such as Google Translate and DeepL integrate user feedback and cloud-based updates to improve translation quality.
- Initial translations are refined by human translators to ensure idiomatic accuracy and cultural relevance.

2.2 Computer-Assisted Translation (CAT) Tools

- CAT tools like SDL Trados Studio, Memsource, and Smartling use shared translation memories and glossaries.
- Multiple translators can work on the same project while maintaining terminology consistency and overall quality.

Additional Insight: many modern CAT tools incorporate AI suggestions for tone, style, and context, significantly enhancing translation accuracy for technical, legal, and marketing texts.

2.3 Collaborative and Crowdsourced Translation

- Platforms such as TED Talk subtitles, Wikipedia, and fan translation communities demonstrate large-scale collaborative translation.
- Users from around the world contribute, accelerating the translation process while promoting cultural diversity and inclusivity.

2.4 Localization and Global Content Management

- Organizations increasingly rely on Web2 tools to adapt content for global audiences.
- Cloud-based localization management systems integrate translation workflows, feedback loops, and version control, ensuring consistent messaging across languages.

Additional Insight: global companies like Netflix, Airbnb, and Amazon heavily rely on Web2 localization tools for rapid, high-

quality translation of product interfaces, website content, and customer support materials.

Advantages of Web2-Based Translation

- **Efficiency:** automation and real-time collaboration reduce translation time.
- **Consistency:** shared translation memories and glossaries maintain uniform terminology.
- **Accessibility:** cloud-based tools allow translators to work remotely from any location.
- **Community Engagement:** crowdsourced platforms encourage cross-cultural collaboration and knowledge sharing.
- **AI Integration:** provides contextual suggestions and proofreading support.
- **Scalability:** capable of handling large volumes of content efficiently.

Challenges

- **Quality Control:** crowdsourced translations may lack professional accuracy.
- **Security Concerns:** cloud-based translation raises privacy and data security issues.
- **Over-Reliance on Machine Translation:** automated tools may not capture nuances, idioms, or cultural context.
- **Language Coverage:** minority languages may be underserved.
- **Legal Restrictions:** copyrighted content cannot always be freely translated.

Additional Insight: despite automation, human supervision is essential to maintain idiomatic, stylistic, and cultural accuracy.

Conclusion

Web2 technologies have transformed written translation by enabling collaboration, real-time communication, and cloud-based management. While challenges remain, the benefits of efficiency, accessibility, and multilingual engagement are undeniable.

Future Outlook: AI-enhanced Web2 platforms and emerging Web3 solutions promise secure, decentralized, and high-quality multilingual translation. Neural MT, AI-assisted proofreading, and community-driven translation strategies will continue to advance the field, preserving linguistic accuracy and cultural nuance in an increasingly connected digital world.

References

1. O'Hagan, M., & Ashworth, D. (2002). *Translation-mediated communication in a digital world*. Routledge.
2. Pym, A. (2010). *Exploring Translation Theories*. Routledge.
3. Kenny, D. (2014). *The Routledge Handbook of Translation and Technology*. Routledge.
4. Garcia, I., & Pena, M. (2011). "Computer-assisted translation tools: State-of-the-art and trends." *Meta: Journal des Traducteurs*, 56(2), 365–389.
5. Cronin, M. (2013). *Translation in the Digital Age*. Routledge.
6. Google Translate. (2024). About Google Translate. <https://translate.google.com>
7. DeepL. (2024). About DeepL Translator. <https://www.deepl.com>
8. CSA Research. (2023). *Global Translator Technology Survey*. <https://www.csa-research.com>
9. Wikimedia Foundation. (2022). *Wikipedia Translation Statistics*. <https://wikimedia.org>
10. TED Translators. (2023). *TED Translators Program Overview*. <https://www.ted.com/participate/translate>

Nigora MUKHAMEDOVA,
 Senior teacher Teaching English
 Methodology Department English language faculty -3
 USWLU

THE PROBLEM OF PERCEIVING NON-CATEGORIC STATEMENTS IN PUBLICISTIC TEXTS

Annotation: the article discusses the problem of perception of non-categorical statements in journalistic texts as one of the key factors of pragmatic influence on the addressee. The concept of non-categorically in modern linguistics is analyzed; the main linguistic means of its expression and communicative functions in journalistic discourse are identified. Particular attention is paid to the interpretation of non-categorical statements by the reader, the role of context and cognitive factors in the process of understanding the author's position. The conclusion is made about the high significance of non-categorically as a means of speech influence in journalism.

Keywords: *non-categorically, journalistic discourse, perception, pragmatics, modality, speech influence, interpretation.*

Аннотация: в статье рассматривается проблема восприятия некатегоричных высказываний в публицистических текстах как одного из ключевых факторов прагматического воздействия на адресата. Анализируется понятие некатегоричности в современной лингвистике, выявляются основные языковые средства её выражения и коммуникативные функции в публицистическом дискурсе. Особое внимание уделяется интерпретации некатегоричных высказываний читателем, роли контекста и когнитивных факторов в процессе понимания авторской позиции. Делается вывод о высокой значимости некатегоричности как средства речевого воздействия в публицистике.

Ключевые слова: *некатегоричность, публицистический дискурс, восприятие, прагматика, модальность, речевое воздействие, интерпретация.*

Annotatsiya: ushbu maqolada jurnalistik matnlardagi kategoriyasiz bayonotlarni qabul qilish muammosi, ularning murojaatlarga pragmatik ta'sirining asosiy omillaridan biri sifatida muhokama qilinadi. Zamonaviy tilshunoslikda kategoriyasizlik tushunchasi tahlil qilinadi, uning ifodasining asosiy til vositalari va jurnalistik diskursdagi kommunikativ funksiyalari aniqlanadi. O'quvchi tomonidan kategoriyasiz bayonotlarning talqiniga, kontekst va kognitiv omillarning muallif pozitsiyasini tushunish jarayonidagi roliga alohida e'tibor qaratiladi. Jurnalistikada nutq ta'siri vositasi sifatida kategoriyasizlikning yuqori ahamiyati haqida xulosa qilinadi.

Kalit so'zlar: *kategoriyasizlik, jurnalistik diskurs, idrok etish, pragmatika, modalitet, nutq ta'siri, talqin.*

The modern media space is characterized by an intense flow of information, polyphony of opinions and a high degree of ideological competition. In these conditions, journalistic texts perform not only informative but also interpretative and influential functions. The author of a journalistic text seeks not only to convey facts, but also to shape a certain attitude towards them, while avoiding direct pressure on the addressee¹.

One of the most effective means of achieving this goal is non-categorical statements, which allow the author's position to be expressed implicitly, leaving room for interpretation. In this regard, the problem of the perception of non-categorical statements becomes particularly relevant, since it is the addressee who completes the process of meaning formation in the text. Despite active research into the category of non-categorically in pragmatics and discourse analysis, the question of its perception in journalistic texts remains insufficiently developed, which determines the relevance of this study.

In linguistic tradition, non-categorically is considered a communicative-pragmatic characteristic of a statement, reflecting the speaker's degree of certainty and willingness to accept alternative points of view. A non-categorical statement is contrasted with a categorical one, which is characterized by its peremptory, unambiguous and closed interpretation.

N. D. Arutyunova links non-categorically to the modal framework of a statement, pointing to its dependence on the speaker's subjective assessment. In turn, V. I. Karasik considers non-categorically being an important element of a discursive strategy aimed at regulating interpersonal relations and communicative influence². Non-categorically can be expressed at the level of vocabulary, syntax, and text as a whole, which makes it a multi-level and functionally flexible category. In journalistic texts, non-categorically is achieved through a variety of linguistic means:

1. Modal words and constructions

(Possibly, probably, apparently, one can assume)

"This decision is likely to have certain economic consequences."

¹ Arutyunova, N. D. (1999). *Language and the Human World*. Moscow: Languages of Russian Culture.

² Karasik, V. I. (2002). *Language Circle: Personality, Concepts, Discourse*. Volgograd: Peremena.

2. Introductory words and expressions of uncertainty
(It seems, according to experts, as analysts note)

"As experts note, the situation in the region remains unstable."

3. Conditional and hypothetical constructions

"If the trend continues, further changes can be expected."³

1. Euphemism and indirect assessment

"The actions of the authorities have provoked a mixed reaction from the public".

The use of such devices allows the author to soften the statement and avoid directly imposing an assessment, which is particularly important in socially and politically sensitive topics.

Journalistic discourse is aimed at a mass audience with varying levels of knowledge, experience and ideological attitudes. In this context, non-categorical language serves to adapt the text to a broad audience.

In the media, non-categorical statements are often used:

- When interpreting complex socio-political processes;
- When analyzing economic forecasts;
- When discussing reforms and social changes;
- When expressing the author's assessment without making a direct statement.

For example, analytical articles may contain phrases such as:

"Such measures are apparently aimed at stabilizing the situation",

This allows the author to express their position without taking full responsibility for the categorical nature of the conclusion. The perception of non-categorical statements is a complex cognitive-pragmatic process. Unlike categorical statements, such statements require the active participation of the addressee in interpreting their meaning.

The reader is forced to:

- correlate the statement with the context;
- take background knowledge into account;
- interpret the author's implicit position.

Thus, the expression

"Some analysts believe that the reform may not be

effective enough"

Leaves open the question of whether the author fully or only partially shares this point of view. Thus, non-categorically increases the addressee's freedom of interpretation, but at the same time increases the risk of ambiguous understanding of the text.

From a pragmatic point of view, non-categorical statements have a high impact potential. They create an effect of objectivity and analyticity, which increases the reader's level of trust in the text⁴.

The main communicative functions of non-categorically in journalism include:

1. Reducing conflict - Non-categorical wording allows sensitive topics to be discussed without direct confrontation.

2. Manipulative influence - The author subtly guides the reader's interpretation without openly declaring their position.

3. Creating dialogue - The text is perceived as an invitation to reflection rather than a final verdict.

4. Imitation of objectivity - The use of non-categorical forms creates an impression of neutrality and impartiality.

Example from journalism:

"It can be assumed that such a strategy reflects the authorities desire to maintain a balance of interests."

The problem of perceiving non-categorical statements in journalistic texts is one of the key issues in contemporary media linguistics. Non-categorically is an effective tool of speech influence, allowing the author to combine the expression of their position with the preservation of dialogue and flexibility of interpretation.

The analysis showed that non-categorical statements are actively used in the media to soften assessments, build trust, and engage the reader in the process of comprehending information. At the same time, they complicate the process of text perception and make its interpretation dependent on the individual cognitive and sociocultural factors of the addressee. Prospects for further research are related to a comparative analysis of non-categorically in various types of discourse, as well as to the study of the national and cultural characteristics of its perception.

³ Mukhamedova, N. A. "The role of modality contamination and negation in the interrogative sentence". Novainfo. Ru, (130), 59-61

⁴ Sheigal, E. I. (2004). Semiotics of Political Discourse. Volgograd: Peremena.

The list of used literature:

1. Arutyunova, N. D. (1999). Language and the Human World. Moscow: Languages of Russian Culture.
2. Karasik, V. I. (2002). Language Circle: Personality, Concepts, Discourse. Volgograd: Peremena.
3. Kubryakova, E. S. (2004). Language and Knowledge. Moscow: Languages of Slavic Culture.
4. Mukhamedova, N. A. "The role of modality contamination and negation in the interrogative sentence". Novainfo. Ru, (130), 59-61
5. Pocheptsov, G. G. (2001). Communication Technologies of the 20th Century. Moscow: Refl-book.
6. Saidova M.S. "The concept of function and context within the framework of the communicative approach". Western European Journal of Historical Events and Social Science Volume 1, Issue 3, November, 2023,46-48p
6. Sheigal, E. I. (2004). Semiotics of Political Discourse. Volgograd: Peremena.

Kamola SAIDOVA,
Assistant teacher Department of Languages,
Samarkand Zarmed University
E-mail: saidovakamola5639@gmail.com

SEMANTIC ANALYSIS OF LEXICAL BINARY TAUTOLOGIZMS

Annotation: this article examines the semantic properties of lexical binary tautologisms, focusing on how redundancy arises from meaning relations between paired lexical items. Drawing on principles of lexical semantics, the study analyzes tautological constructions formed by two words whose meanings are identical, synonymous, or logically entailed by one another. By distinguishing semantic redundancy from pragmatic function, the study argues that lexical binary tautologisms should not be treated merely as errors but as meaningful linguistic phenomena.

Key words: *stylistic reference, tautology, compares, idioms, combinations.*

Аннотация: в данной статье рассматриваются семантические свойства лексических бинарных тавтологизмов, уделяя особое внимание тому, как избыточность возникает из смысловых отношений между парными лексическими единицами. Опираясь на принципы лексической семантики, исследование анализирует тавтологические конструкции, образованные двумя словами, значения которых идентичны, синонимичны или логически вытекают друг из друга. Различая семантическую избыточность и прагматическую функцию, исследование утверждает, что лексические бинарные тавтологизмы следует рассматривать не просто как ошибки, а как значимые лингвистические явления.

Ключевые слова: *стилистическая отсылка, тавтология, сравнение, идиомы, сочетания.*

Annotatsiya: ushbu maqola leksik ikkilik tautologizmlarning semantik xususiyatlarini tahlil qiladi hamda juftlangan leksik birliklar o'rtasidagi ma'no munosabatlari natijasida yuzaga keladigan ortiqchalikka e'tibor qaratadi. Leksik semantika tamoyillariga tayangan holda, tadqiqot ma'nolari bir xil, sinonim yoki mantiqan bir-birini taqozo etuvchi ikki so'zdan tuzilgan tautologik konstruksiyalarni o'rganadi. Semantik ortiqchalikni pragmatik vazifadan farqlash orqali maqolada leksik ikkilik tautologizmlar shunchaki xato sifatida emas, balki mazmunli lingvistik hodisa sifatida talqin qilinishi kerakligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: *uslubiy ishora, tautologiya, qiyoslash, idiomalar, birikmalar.*

Introduction

The origin of the term "Binary Tautologisms". "Phraseology - is not a chaotic congestion of heterogeneous facts, but it is a microsystem of language, which has its own objective laws... The study of phraseology as microsystem is very important not only for formation of phraseology as linguistic discipline, but for the development of linguistics, method of teaching foreign languages and theory of translation."

English phraseology is very rich and various in form and semantics. It mostly deals with the considerable number of set expressions different in its imaginary value and the stylistic reference. Among all the variety of phraseological units in the English language there is the group of phraseological units used only in speech and very specific in its structure. Of great value is the fact that these idioms are built on reduplication basis or repetition of one and the same word. This phenomenon can be found and traced in every language. There are a lot of such kind of phraseological units in other many languages and that is why they attracted attention of linguists, who studied it and gave their own definition to such phenomena of linguistics as "binary tautologisms".

The famous linguist N.Yanko-Trinititskaya investigated the given phraseological units on the material of the Russian language she named it "Phraseologisms with lexical repetition". Elynova N.M. offered to name it as pair (twin) autological combinations.

Amosova in her work "Bases of English Phraseology"

also named them pair (twin) tautologisms. But the most successful exact term was offered by Bushuy, who offered to call it "binary tautologisms".

In our thesis we will use the term, which was offered by Bushuy. But first of all it is necessary to give the definition of the term "binary tautologisms".

Before giving the clear exact definition of "binary tautologisms". It is necessary to define the terms "tautology" and "binary". Separately, consider how they are explained in different dictionaries.

In B.E. Buhovskiy's dictionary we find the following definition: "binary" - double

Tautology - (greek word "tauto" - the same and "logos" - word).

It has two meanings:

1. Definition, repeating in other form, what was early said;

2. In logics - it is statement, in which subject is identity to predicate.

In A.S. Hornby's dictionary these terms are defined as: "tautology" - the saying of the same again in different ways without making one's meaning clearer or more forceful.

"binary" - (adj.) of or involving a pair or pairs.

The dictionary under reduction of T.Maruso explains these two meanings so:

"binary" - having two elements, two parts, two tenses, two types etc.

“tautology” - pleonastic expression, which consists in repeating the same by literary way or by way of approximately repetition.

Though we know what are the terms “binary” and “tautology” and now it is combination, i.e. to give the definition of term “binary tautologism” as one word (notion). From above given definitions of the terms “binary” and “tautology” we can give the definition of the “**binary tautologism**”.

The definition of the term the Phraseological Unit Amosova N. understands phraseological units (Phr.U.) as units of stable context and she stresses that it is impossible to substitute any of the components of Phr.U. Without changing the meaning. She distinguishes two groups of Phr.U. Phrasemes and idioms. Phrasemes are always binary e.g. small hours, husband's tea. The components of these units have a phrase logically bound meaning idioms consists of a number of components and the meaning of the idiom is created by the unit as a whole.

Though every element keeps its usual value e.g., a selection in the cupboard.

Kunin A.V. stresses on the structural separateness of the elements in a phraseological unit. On the change of meaning in the whole as compared with its elements taken separately and on a certain minimum stability.

These linguists use the term “Phraseology” to denote the branch of linguistics studying word-groups with unusual meaning. It seems that phraseology must be a full-fledged linguistic discipline. In English and American linguistics the situation is quite different. No special branch of study exists and the term “phraseology” is understood as a special type of choice and arrangement of words and phrases characteristic of some authors or some literary work. They are mostly taken as stylistic devices; these units are described as Idioms.

Academician Vinogradov V.V. was the first who gave classification of phraseological units. His classification of phraseological units. He classified Phr.U. of Russian language. Thanks to him Phr. U. were defined as lexical complexes with specific semantic features and accordingly classified. His classification is based upon the motivation of the unit. That is the relationship existing between the meaning of the whole and the meaning of its component parts. He distinguishes 3 types of Phr.U.

1. Phraseological fusion
2. Phraseological units
3. Phraseological combinations

1. Phraseological fusions represent the highest stage of blending together. The meaning of the components is completely absorbed by the meaning of the whole, by its expressiveness and emotional properties.

E.g.: spick and span, to kick the bucket.

2. Phraseological units - are numerous, they are clearly motivated. The emotional quality is based upon the metaphorical image created by the whole.

e.g.: to know the way the wind blows.

3. Phraseological combinations - are not only motivated but contain one component used in its direct meaning, while the other is used metaphorically.

e.g.: to make money, to break the promise.

This classification has been criticized by many linguists as it lacks a general theoretical bases, but after this classification has been published it started to be applied to all European languages and many works were done on this classification.

In English phraseology many works have been done on the bases of Kunin's Theory. Phr. U. is defined as non-motivated word groups that cannot be reproduced as ready-made units. The essential features of Phr. U. are stability and lack of motivation.

Semantic Structure of Binary Tautologisms.

Semantic Structure of Binary Tautologisms (BT), N.N. Amosova in her book “The basis of English phraseology” wrote, that among coordinative phraseologisms there are such phraseologisms which we can call tautological”.

There are coordinative combinations, denominative components of which are expressed by the same word repeated twice, for example:

Amosova N.N. investigates only coordinative tautological units of phraseological types. But it is necessary to add that among binary tautologisms of English language there is not only coordinative BT, but there is also BT, the components are without conjunctions and prepositions.

Conclusion

By distinguishing semantic redundancy from pragmatic value, this article argues that lexical binary tautologisms should be regarded not as linguistic errors, but as meaningful and functional elements of language use. Further research may extend this analysis by examining their frequency across genres, their cognitive processing, or their implications for language teaching and natural language processing.

List of references:

1. Ilkhomjonovna, S. K., & Farruxovna, S. M. (2025). MAIN PRINCIPLES OF DEVELOPING LANGUAGE SKILLS FOR STUDENTS. *Research Focus*, 4(Special Issue 1), 309-310.
2. Ilkhomjonovna, S. K. (2025). THE ROLE OF FUN AND GAMES IN THE LESSONS. *Research Focus*, 4(Special Issue 1), 311-312.
3. Ilkhomjonovna, S. K. (2025). FUNDAMENTALS OF PHARMACEUTICAL TERMINOLOGY AND THE DEGREE OF ITS APPLICATION IN MODERN PHARMACOLOGY. *USA-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION*, 1(3), 125-127.
4. Dilbar, I., & Kamola, S. (2022). Teaching English methods. *Thematics Journal of Education*, 7(5).

Nozima RAKHMATILLAYEVA,

Trainee Teacher,

Department of English Language Teaching Methodology

Uzbek State World Languages University

CONCEPTS OF TERM AND TERMINOLOGY AND THEIR DIFFERENCE FROM WORDS

Annotation: the development of science, technology, and global communication has significantly increased the importance of terminology in modern linguistic and professional contexts. Although the concepts of *word* and *term* are often used interchangeably in everyday discourse, they differ substantially in their structure, function, and conceptual scope. This article examines the theoretical foundations of terminology as a discipline, defines the concept of a term, distinguishes it from general vocabulary, and explores its role in translation, language planning, and specialized communication. Drawing on established scholarship in terminology studies and linguistics, the article argues that terminology constitutes a structured conceptual system essential for precise knowledge representation and professional discourse.

Key words: *term, terminology, word, terminography, conceptual system, standardization, translation studies.*

Аннотация: развитие науки, технологий и глобальной коммуникации значительно повысило значение терминологии в современных лингвистических и профессиональных контекстах. Хотя в повседневной речи понятия «слово» и «термин» часто используются как взаимозаменяемые, они существенно различаются по своей структуре, функции и понятийному объёму. В данной статье рассматриваются теоретические основы терминологии как научной дисциплины, даётся определение понятия «термин», проводится его разграничение с общезыковой лексикой, а также анализируется его роль в переводоведении, языковой политике и специализированной коммуникации. Опираясь на признанные научные источники в области терминоведения и лингвистики, автор обосновывает, что терминология представляет собой структурированную понятийную систему, необходимую для точного представления знаний и профессионального дискурса.

Ключевые слова: *термин, терминология, слово, терминография, понятийная система, стандартизация, переводоведение.*

Annotatsiya: fan, texnologiya va global muloqotning rivojlanishi zamonaviy lingvistik va professional kontekstlarda terminologiyaning ahamiyatini sezilarli darajada oshirdi. Kundalik nutqda “soʻz” va “termin” tushunchalari koʻpincha bir-birining oʻrnida qoʻllansa-da, ular tuzilishi, funksiyasi va tushunchaviy qamrovi jihatidan sezilarli darajada farq qiladi. Mazkur maqolada terminologiyaning fan sifatidagi nazariy asoslari koʻrib chiqiladi, “termin” tushunchasiga taʼrif beriladi, u umumisteʼmol soʻz boʻyligidan farqlanadi hamda uning tarjima, til siyosati va ixtisoslashgan muloqotdagi oʻrni tahlil qilinadi. Terminologiya va tilshunoslik sohasidagi ishonchli ilmiy manbalarga tayangan holda, maqolada terminologiya aniq bilimni ifodalash va professional diskursni taʼminlash uchun zarur boʻlgan tuzilgan tushunchaviy tizim ekanligi asoslab beriladi.

Kalit soʻzlar: *termin, terminologiya, soʻz, terminografiya, tushunchaviy tizim, standartlashtirish, tarjimashunoslik.*

Introduction

Language functions as a system of signs that enables communication within a speech community. However, beyond general language lies specialized language, which operates within restricted professional and scientific domains. Mastery of specialized discourse requires familiarity with domain-specific terminology. Without such knowledge, accurate comprehension and production of professional texts become difficult or even impossible. Terminology has emerged as a distinct field of study concerned with the systematic analysis of concepts and their linguistic designations. According to Maria Teresa

Cabré (1999), terminology is not merely a collection of technical words but a structured representation of conceptual knowledge within a given subject field¹. In this sense, terminology bridges language and cognition by organizing and standardizing how knowledge is expressed.

Despite its importance, confusion often arises between the notions of *word* and *term*. While both are lexical units, their communicative roles and semantic properties differ considerably. This article explores these differences by examining the theoretical foundations of terminology science and clarifying the distinction between general vocabulary and specialized terms.

The Concept of “Term”. The term *term* originates from the Latin *terminus*, meaning “boundary” or “limit”. In modern terminology science, a term is defined as a linguistic unit that designates a concept within a specific domain of knowledge². Unlike general words, terms are embedded in structured conceptual systems and are subject to definitional precision. The systematic study of terms as part of a coherent theory is closely associated with Eugen Wüster, widely regarded as the founder of modern terminology science. In his *General Theory of Terminology*, Wüster (1979) emphasized the need for unambiguous, standardized terms in scientific and technical communication³. He argued that terms should correspond to clearly defined concepts and be harmonized across languages to prevent misunderstandings.

According to Sager (1990), a term is characterized by its specialized reference⁴. It is not merely a lexical item but a unit that represents a concept within a structured knowledge system. Therefore, a term cannot be fully understood outside its disciplinary framework.

Terms may be:

- **Simple terms** (single-word units, e.g., “enzyme”)
- **Complex terms** (multi-word expressions, e.g., “genetic engineering”)

Both types function as designators of specific conceptual entities within specialized discourse.

Difference Between Term and Word. Although terms and words are both lexical units, they differ in scope, function, and semantic precision.

1. Domain Specificity. A *word* belongs to the general vocabulary of a language and can function across multiple contexts. Its meaning may vary depending on usage. In contrast, a *term* has a restricted application within a specific subject field⁴. For example, the word “stress” in general language may refer to emotional tension. In physics, however, “stress” is a term with a precise technical definition related to force distribution.

2. Conceptual Precision. Terms are associated with clearly defined concepts within structured systems. According to Jennifer Pearson (1998), a term operates as a linguistic sign whose meaning is established by formal definition within a domain⁵. Words, by contrast, may carry connotations and multiple meanings.

3. Standardization. Terms are often standardized through institutional processes to ensure clarity in professional communication. Words are not typically subject to such formal regulation².

4. Contextual Dependency. General words may function independently of specialized knowledge. Terms, however, require familiarity with the underlying conceptual framework. Without contextual understanding, the meaning of a term remains incomplete. Thus, while all terms are words, not all words qualify as terms. The primary distinction lies in specialization, conceptual embedding, and communicative function.

Conclusion

The distinction between *word* and *term* is fundamental to understanding specialized language. While words belong to the general vocabulary of a language and often carry flexible meanings, terms function within structured conceptual systems and require definitional precision. Terminology, as a discipline, integrates linguistic theory, cognitive science, and practical applications. It supports scientific communication, translation, language planning, and knowledge dissemination. The theoretical contributions of scholars such as Wüster, Cabré, Sager, and others have established terminology as an essential field within applied linguistics. In contemporary society, where professional communication demands accuracy and clarity, terminology is not merely an auxiliary linguistic component but a cornerstone of knowledge representation and transmission.

References

1. Antia, B. E. (2000). *Terminology and language planning: An alternative framework of practice and discourse*. John Benjamins.
2. Bowker, L. (2015). Terminology. In F. Steurs & M. Thelen (Eds.), *Handbook of terminology* (Vol. 1, pp. 1–22). John Benjamins.
3. Bowker, L., & Pearson, J. (2002). *Working with specialized language: A practical guide to using corpora*. Routledge.
4. Cabré, M. T. (1999). *Terminology: Theory, methods, and applications*. John Benjamins.
5. Pearson, J. (1998). *Terms in context*. John Benjamins.

Oybek QULMAMATOV,
 Senior lecturer
 UzSWLU and NIU

SOCIOLINGUISTICS IN THE DIGITAL AGE: LANGUAGE, IDENTITY, AND POWER IN ONLINE ENVIRONMENTS

Annotation: the rapid expansion of digital communication technologies has transformed linguistic practices across the globe. This study examines sociolinguistic variation, identity construction, and power relations in online environments. Using qualitative discourse analysis of social media interactions and corpus-informed observation of digital communication patterns, the research explores how digital spaces reshape traditional sociolinguistic variables such as code-switching, style-shifting, and linguistic accommodation. The findings demonstrate that digital communication fosters hybrid linguistic forms, accelerates language change, and reconfigures sociolinguistic hierarchies. The study concludes that sociolinguistics must integrate digital methodologies to adequately address contemporary language practices.

Key words: *sociolinguistics, digital discourse, identity construction, code-switching, online communication*

Аннотация: стремительное развитие цифровых коммуникационных технологий трансформировало языковые практики во всём мире. В данном исследовании рассматриваются социолингвистическая вариативность, конструирование идентичности и властные отношения в онлайн-среде. На основе качественного дискурс-анализа взаимодействий в социальных сетях и корпусно-ориентированного наблюдения за моделями цифровой коммуникации изучается, каким образом цифровые пространства переосмысливают традиционные социолингвистические переменные, такие как код-свитчинг, стилевое варьирование и языковая адаптация. Результаты показывают, что цифровая коммуникация способствует формированию гибридных языковых форм, ускоряет языковые изменения и перестраивает социолингвистические иерархии. В заключение подчёркивается необходимость интеграции цифровых методологий в социолингвистику для адекватного анализа современных языковых практик.

Ключевые слова: *социолингвистика, цифровой дискурс, конструирование идентичности, код-свитчинг, онлайн-коммуникация.*

Annotatsiya: raqamli kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi butun dunyoda til amaliyotlarini tubdan o'zgartirdi. Mazkur tadqiqot onlayn muhitda sotsiolingvistik variativlik, identitet konstruksiyasi va hokimiyat munosabatlarini tahlil qiladi. Ijtimoiy tarmoqlardagi muloqotlarning sifatli diskurs tahlili hamda raqamli aloqa namunalari asosidagi korpusga yo'naltirilgan kuzatuv orqali raqamli makon an'anaviy sotsiolingvistik o'zgaruvchilar — kod-almashish, uslubiy siljish va lingvistik moslashuvni qanday qayta shakllantirishi o'rganiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, raqamli muloqot gibrid til shakllarini yuzaga keltiradi, til o'zgarishini tezlashtiradi va sotsiolingvistik ierarxialarni qayta tuzadi. Xulosa sifatida, zamonaviy til amaliyotlarini to'liq anglash uchun sotsiolingvistika raqamli metodologiyalarni integratsiya qilishi zarurligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: *sotsiolingvistika, raqamli diskurs, identitet konstruksiyasi, kod-almashish, onlayn muloqot.*

Introduction

Sociolinguistics traditionally investigates the relationship between language and society, focusing on variation, identity, and power structures. With the emergence of digital platforms such as social media, forums, and messaging applications, linguistic interaction has undergone profound transformation. Computer-mediated communication (CMC) has created new discursive environments characterized by multimodality, immediacy, and global connectivity (Herring, 2013).

Digital environments challenge classical sociolinguistic frameworks by introducing algorithmically mediated audiences and collapsed contexts. As a result, speakers strategically negotiate linguistic identity in ways that differ from face-to-face interaction.

This study addresses the following research questions:

- How does digital communication reshape sociolinguistic variation?
- In what ways do online users construct identity through language?
- How are power and ideology manifested in digital discourse?

Methods

This research employs a qualitative sociolinguistic methodology combining:

- **Digital Discourse Analysis** – Examination of 500 publicly available social media posts from multilingual users across three platforms.
- **Corpus-informed Observation** – Identification of recurring lexical, orthographic, and pragmatic patterns.
- **Thematic Coding** – Categorization of identity markers, code-switching instances, and stance-taking strategies.

Data were anonymized in accordance with ethical guidelines for internet-mediated research (Markham & Buchanan, 2012).

Analytical categories were derived from variationist sociolinguistics (Labov, 2006) and discourse-centered online studies (Androutsopoulos, 2014).

Results

1. Hybridization and Code-Switching

The analysis reveals a significant increase in fluid code-switching within single posts and comment threads. Unlike traditional bilingual speech communities, digital users often

engage in stylistic code-mixing for performative or symbolic purposes rather than communicative necessity.

Multilingual users strategically combine English with local languages to index global orientation and local affiliation simultaneously.

2. Orthographic Innovation

Users frequently employ non-standard spelling, emoji integration, and typographic stylization to convey stance and affect. These features function as sociolinguistic variables marking in-group belonging (Tagg, 2015).

Orthographic variation replaces traditional phonological variables in digital contexts, serving similar identity-marking functions.

3. Identity Construction and Audience Design

Digital communication demonstrates heightened awareness of audience plurality. Users design messages for imagined audiences, often blending formal and informal registers within the same interaction (boyd, 2014).³

Identity construction occurs through:

- *Hashtag activism*
- *Memetic language practices*
- *Stylized vernacular performance*

4. Power and Algorithmic Visibility

Digital sociolinguistics must account for algorithmic mediation. Platform algorithms privilege certain linguistic forms (e.g., engagement-driven discourse), thereby influencing visibility and authority.

Power relations emerge not only between speakers but between users and technological infrastructures.

Discussion

The findings of this study confirm that digital spaces function not merely as new sites of communication, but as powerful accelerators of linguistic innovation. Unlike earlier media environments, which often reproduced relatively stable sociolinguistic stratifications; contemporary digital platforms facilitate rapid diffusion, mutation, and reconceptualization of linguistic forms. Neologisms, orthographic stylizations, memes, and pragmatic conventions circulate Trans locally within hours, destabilizing traditional models of gradual linguistic change.

Most significantly, variation is no longer confined to geographically bounded communities. Classical sociolinguistic paradigms—particularly those grounded in urban dialectology—presupposed spatial proximity as the primary organizing principle of linguistic variation. In contrast, digital communication reorients variation around networked publics: fluid, algorithmically

mediated constellations of users whose interactions are structured less by territory than by affinity, interest, and platform architecture. Linguistic features now index participation in discursive networks rather than membership in territorially defined speech communities.

This shift necessitates a theoretical reconsideration of the concept of the “speech community.” The traditional definition – often rooted in shared norms and stable patterns of face-to-face interaction – becomes insufficient in contexts where participation is asynchronous, pseudonymous, and technologically mediated. Following the theoretical trajectory proposed by Eckert (2012), digitally mediated communities of practice offer a more precise analytical framework. In such communities, linguistic forms acquire meaning through participation in shared activities and repertoires rather than through geographic co-presence.

Another crucial finding concerns the hybridization of communicative modes. Online discourse systematically blurs the distinction between spoken and written language. Orthographic conventions imitate prosody (e.g., elongation, unconventional capitalization), punctuation encodes stance, and multimodal resources – images, GIFs, emoji, hashtags – function as integral components of meaning-making. The result is neither writing nor speech in the traditional sense, but a hybrid modality that integrates characteristics of both. This challenges the long-standing dichotomy between orality and literacy and suggests the need for a reconceptualization of “text” itself in sociolinguistic analysis.

From a theoretical perspective, sociolinguistics in the digital age must therefore adopt an integrative and interdisciplinary orientation. At minimum, three domains require systematic incorporation:

- *Multimodality*
- *Platform studies*
- *Computational methods*

Conclusion

Sociolinguistics in the digital age reveals that language variation, identity construction, and power negotiation are increasingly shaped by technological mediation. Digital communication fosters hybrid forms, redefines community boundaries, and transforms sociolinguistic hierarchies. Future research should incorporate large-scale corpus analytics and interdisciplinary collaboration with computational linguistics to deepen understanding of online language practices. The digital age does not replace traditional sociolinguistic principles but rather expands their domain, requiring theoretical and methodological adaptation.

REFERENCES

1. Androutsopoulos, J. (2014). Mediatization and sociolinguistic change. *Key Topics in Sociolinguistics*, 3, 282–307.
2. boyd, d. (2014). *It's complicated: The social lives of networked teens*. Yale University Press.
3. Eckert, P. (2012). Three waves of variation study: The emergence of meaning in the study of sociolinguistic variation. *Annual Review of Anthropology*, 41, 87–100.
4. Herring, S. C. (2013). Discourse in Web 2.0: Familiar, reconfigured, and emergent. In D. Tannen & A. M. Trester (Eds.), *Discourse 2.0: Language and new media* (pp. 1–25). Georgetown University Press.
5. Labov, W. (2006). *The social stratification of English in New York City* (2nd ed.). Cambridge University Press.
6. Markham, A., & Buchanan, E. (2012). Ethical decision-making and internet research. *Association of Internet Researchers Guidelines*, 2, 1–19.

Laylo MATYAKUBOVA,

Trainee- teacher,

Uzbekistan State World Languages University

INTEGRATING AI TRANSLATION TOOLS INTO LANGUAGE CURRICULUM DESIGN

Annotation: this article analyzes the pedagogical integration of AI translation tools into language curriculum design in contemporary education. It examines how artificial intelligence can enhance language instruction through personalized learning, adaptive feedback, and critical engagement with machine-generated translations. At the same time, the study addresses curriculum alignment, teacher preparedness, assessment transformation, and ethical considerations. Drawing on recent academic research, the article argues that AI should function as a supportive instructional resource that strengthens linguistic competence rather than replacing human interaction.

Key words: *AI translation tools, language curriculum design, personalized Learning, adaptive feedback, pedagogical innovation, teacher digital competence, educational technology.*

Аннотация: в статье анализируется педагогическая интеграция инструментов машинного перевода на основе искусственного интеллекта в проектирование языковых учебных программ в условиях современного образования. Рассматривается, каким образом ИИ может способствовать персонализированному обучению, адаптивной обратной связи и развитию критического анализа машинного перевода. Особое внимание уделяется согласованию учебных целей, подготовке преподавателей, изменениям в оценивании и этическим аспектам. На основе современных исследований утверждается, что ИИ должен дополнять, а не заменять человеческое взаимодействие в обучении языкам.

Ключевые слова: *инструменты перевода на основе ИИ, проектирование языковой программы, персонализированное обучение, адаптивная обратная связь, педагогические инновации, цифровая компетентность преподавателя, образовательные технологии.*

Annotatsiya: maqolada zamonaviy ta'lim sharoitida sun'iy intellekt asosidagi tarjima vositalarini til o'quv dasturlariga pedagogik jihatdan integratsiya qilish masalasi tahlil qilinadi. Unda SI yordamida shaxsiylashtirilgan ta'limni tashkil etish, moslashuvchan fikr-mulohaza berish va mashina tarjimasini tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari yoritiladi. Shuningdek, o'quv maqsadlari bilan uyg'unlik, o'qituvchilar tayyorgarligi, baholash tizimidagi o'zgarishlar va axloqiy masalalar muhokama qilinadi. Tadqiqotlar asosida SI inson omilini to'ldiruvchi vosita sifatida qaralishi zarurligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: *sun'iy intellekt tarjima vositalari, til o'quv dasturini loyihalash, shaxsiylashtirilgan ta'lim, moslashuvchan fikr-mulohaza, pedagogik innovatsiya, o'qituvchining raqamli kompetensiyasi, ta'lim texnologiyalari*

The educational landscape is transforming quickly under the influence of powerful digital technologies, and artificial intelligence (AI) stands at the forefront of this change. Among the most impactful innovations in language education is the proliferation of AI translation tools - software systems capable of producing automated or semi-automated translations and language suggestions through machine learning and natural language processing. While these tools have become commonplace in everyday communication, their potential integration into formal language curriculum design remains an evolving and debated topic. To make meaningful use of AI translation tools, educators and curriculum designers must thoughtfully embed them into pedagogical frameworks so that they enhance, rather than undermine, language learning outcomes.

Traditionally, language teaching curricula have emphasized human-centered approaches, prioritizing communicative competence, cultural understanding, and

active engagement with target languages. The rise of AI technologies, however, offers educators new tools that can simulate linguistic tasks, provide instant feedback, and personalize learning experiences at scale. Research shows that generative AI, machine translation, and adaptive learning platforms can enhance individualized instruction by analyzing learner patterns and tailoring guidance accordingly, making learning more efficient and responsive. In translation education, human-AI collaborative models demonstrate how AI can assist learners while promoting critical thinking and active evaluation of machine-generated outputs rather than passive reliance.

One major advantage of integrating AI translation tools into curriculum design is their support for personalized learning. AI can adjust task difficulty, suggest vocabulary improvements, and provide context-based translation alternatives according to learners' proficiency levels. By analyzing performance in real time, these tools identify

specific language difficulties and offer targeted practice. Research suggests that such adaptive systems help create more flexible and engaging learning environments tailored to individual needs.

Despite its benefits, integrating AI translation tools into curricula raises concerns about pedagogical alignment and the teacher's role. AI should complement, not replace, human instruction. Curriculum designers must define clear objectives that recognize both the strengths and limits of AI. Rather than relying solely on automatic translations, students can be asked to compare AI outputs with human translations and explain their choices, encouraging critical thinking and deeper awareness of linguistic and cultural nuances.

In an AI-integrated curriculum, the teacher's role shifts toward facilitating students' interaction with technology. Educators guide learners in interpreting, evaluating, and refining machine-generated translations. This transformation requires professional development in AI literacy, including understanding how the tools function and recognizing possible biases or inaccuracies. With proper training, teachers can design AI-supported activities that align with linguistic goals and ethical standards, while also addressing concerns such as data privacy and equal access to technology.

Curriculum design should also address how AI translation tools influence assessment. Traditional exams may not fully reflect the skills developed through AI-supported learning. Instead, performance-based assessment can evaluate students' critical engagement with AI outputs. For instance, portfolios that include AI suggestions, revised translations, and reflective comments can provide a more comprehensive picture of both digital competence and genuine language development.

However, integrating AI into curriculum design presents challenges. One major concern is students' overreliance on technology instead of developing deep linguistic understanding. If learners accept machine translations

without critical evaluation, they may neglect essential skills such as syntactic analysis and cultural interpretation. To address this, curricula should include reflective tasks that prompt students to analyze why certain translations succeed or fail, fostering greater awareness of language structures and cultural nuances beyond AI output.

Another challenge lies in ensuring equity and accessibility. Not all learners have equal access to AI technologies, and disparities in access can widen existing educational inequalities. Curriculum planners must therefore consider infrastructure, digital literacy skills, and cost barriers when incorporating AI tools. Moreover, educators should explicitly address the ethical dimensions of AI usage, including the potential for algorithmic bias and data security concerns, preparing students to engage responsibly with emerging technologies.

Despite these concerns, the strategic integration of AI translation tools can enrich language curricula when approached with pedagogical intentionality. AI can free instructors from repetitive tasks like simple error correction, giving them more time to focus on higher-order instructional activities such as facilitating discussions, modeling language use, and providing personalized mentoring. In blended learning environments, where digital tools and face-to-face interaction coexist, AI translation tools can become valuable supports that expand instructional possibilities without eroding the human core of language education.

Ultimately, integrating AI translation tools into language curriculum design requires purposeful planning, ongoing assessment, and reflective practice. It necessitates a paradigm shift that views AI not as an infallible oracle but as a dynamic partner in the complex journey of language acquisition. By foregrounding pedagogical goals, ethical considerations, and teacher guidance, curriculum designers can harness the benefits of AI to create rich, adaptive, and engaging language learning experiences.

REFERENCES

1. El-Farahaty, H. (2025). *AI-powered translation education: A CLIL-based human-AI collaboration curriculum design*. *LinguAmerta*, 2(2), 42–51. <https://doi.org/10.32722/jla.v2i2.8083>
2. Hussain, K. H. A. (2023). *Integrating artificial intelligence into Arabic language curriculum evaluation*. *Educational Administration: Theory and Practice*, 29(3), 1074–1078.
3. Yan, W., Li, B., & Lowell, V. L. (2025). *Integrating artificial intelligence and extended reality in language education: A systematic literature review*. *Education Sciences*, 15(8), 1066. <https://doi.org/10.3390/educsci15081066>
4. Xu, S., Su, Y., & Liu, K. (2024). *Integrating AI for enhanced feedback in translation revision: A mixed-methods investigation of student engagement*.
5. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). *Artificial intelligence in education: Promises and implications for teaching and learning*. Cambridge, MA: MIT Press.
6. Pokrívčáková, S. (2024). *Preparing teachers for the application of AI-powered technologies in foreign language education*. *Foreign Linguistics and Linguodidactics*.
7. Roe, J., Perkins, M., & Furze, L. (2025). *From assessment to practice: Implementing the AIAS framework in EFL teaching and learning*.

Guzal SAGDIEVA,

Senior teacher

Uzbekistan State World Languages University

guzal4748@gmail.com

STRUCTURAL APPROACH TO THE STUDY OF THE LINGUISTIC PERSONALITY IN MODERN LINGUISTICS

Annotation: the article provides a comprehensive analysis of the linguistic personality through the lens of a structural approach. The author explores the hierarchical subordination of verbal-semantic, cognitive, and pragmatic levels. Special emphasis is placed on the processes of national mentality refraction in individual discourse and the specifics of personality functioning in the digital environment.

Key words: *linguo-cognitive construct, tiered model, mental representations, ethnocultural code, communicative intentions.*

Аннотация: в статье рассматривается феномен языковой личности через призму структурно-уровневого подхода. Автор анализирует иерархическую соподчиненность вербально-семантического, когнитивного и прагматического уровней. Особое внимание уделяется процессам преломления национального менталитета в индивидуальном дискурсе и специфике функционирования личности в цифровой среде.

Ключевые слова: *лингвокогнитивный конструкт, уровневая модель, ментальные репрезентации, этнокультурный код, коммуникативные интенции.*

Annotatsiya: maqolada til shaxsining tarkibiy tashkil etilishi tanqidiy tahlil qilinadi. Muallif individning verbal-semantik, kognitiv va motivatsion qatlamlarining iyerarxik bo'ysunishini tadqiq etadi. Milliy mentalitetning individual diskursda aks etishi jarayonlariga hamda virtual muhit sharoitida til shaxsi faoliyatiga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: *lingvokognitiv konstrukt, darajali model, mental reprezentatsiyalar, etnomadaniy kod, kommunikativ intensiyalar.*

The modern direction of philological thought is characterized by pronounced anthropocentrism, focusing on the living subject as a carrier of cognitive and speech competencies rather than on language as an abstract system. This approach shifts attention from a purely structural description of language to the study of the speaking individual, considering their intellectual, social, and cultural characteristics. Language is thus seen as a dynamic environment where individuals realize creative potential, reflect national identity, and construct a personal worldview.

The structural approach remains relevant for systematizing data on speech behavior amid globalization and digitalization. In domestic science, LP has evolved from a metaphorical notion of authorial style into a rigorous scientific construct, exemplified by Yu.N. Karaulov's three-part model, which decomposes speech activity into elementary and higher mental components. The development of LP reflects the shift from systemic-structural language description to an anthropocentric paradigm, synthesizing ideas from classical philology, psycholinguistics, and philosophy of language. Initially, the concept of LP was used by V.V. Vinogradov primarily in a literary context to describe an individual author's style and the "image of the author". However, in the 1980s, Yu.N. Karaulov achieved a methodological breakthrough by presenting LP as a universal object of linguistic analysis. In his interpretation, the linguistic personality is not only a subject creating texts but also a locus of national identity, cultural attitudes, and cognitive mechanisms. Our study utilizes a hierarchical model that allows for the decomposition of speech activity into three interconnected levels. This structure

enables the researcher to move from external forms (words) to internal meanings (motives):

Verbal-Semantic Level (Zero Level): this is the material shell of the personality, its "linguistic inventory". It includes mastery of lexico-grammatical structures, an individual lexicon, and stereotypical associations. At this level, the personality manifests as a carrier of a specific language, adhering to or violating its norms. This level reveals the individual's frequency preferences and inclination toward specific stylistic layers of speech.

Linguo-Cognitive Level (First Level): at this stage, the integration of language and thinking occurs. The units here are not words, but concepts, ideas, and descriptors. It is at the cognitive level that the individual's "picture of the world" is formed and a system of values (thesaurus) is built. Here, researchers can reconstruct how a personality understands categories such as "freedom", "duty", or "success" and how these meanings relate to the national cultural code

Motivational-Pragmatic Level (Second Level): this is the highest level of LP organization, which Yu.N. Karaulov termed the "pragmatic on". It covers the sphere of goals, motives, and communicative intentions. If the first level answers the question "what do I know about the world?", the second answers "why am I saying this?". This level implements communicative strategies and tactics, demonstrating the personality's ability to adapt to the interlocutor and context.

It is important to note that these levels are not isolated from each other. The motivational level (pragmatic on) acts as the "customer" for the lower levels: the purpose of the utterance dictates the choice of specific concepts from the

thesaurus and specific words from the lexicon. Thus, the structural approach allows us to see the integral psychic and cultural organization of a person behind scattered speech acts. The base level of LP encompasses the fund of lexical and grammatical units. This level reveals the “speech portrait” of the personality: the frequency of using certain parts of speech, the richness of epithets, or a tendency toward bureaucratic clichés. In the context of 2026, the lexicon is actively replenished with neuters of technological origin. The verbal-semantic level serves as the foundation for the entire LP structure, being the primary tool for actualizing thought into a symbolic form. The individual lexicon is not just a mechanical set of words but a dynamic system reflecting social status, education level, professional affiliation, and psychological traits. Analysis of the lexicon reconstructs a unique “speech portrait” with stable preferences in linguistic means. At this stage, words transform into semantic nodes — concepts. The thesaurus reflects the individual “picture of the world”. For example, the concept of “Justice” may have different value dominants depending on the subject’s social experience. The thesaurus acts as an intellectual and value filter through which the personality interprets incoming information.

A linguistic personality cannot be considered in isolation from its socio-cultural context, as it is both a product and a translator of its ethno cultural environment. The interdependence of language and mentality is manifested in the fact that cognitive structures are formed under the powerful influence of collective cultural experience accumulated over generations. To expand upon this relationship, one must recognize that the individual does not merely acquire a language as a neutral tool for communication but rather internalizes a specific cultural code that shapes their perception of reality. This process involves the assimilation of ethnically marked concepts, value orientations, and social norms that are embedded within the lexical and grammatical structures of the native tongue. Consequently, the linguistic personality acts as a bridge between the collective historical memory of an ethnic group and the immediate communicative situation. The formation of cognitive structures occurs through the prism of national mentality, where language serves as a repository for the unique wisdom and worldviews of ancestors. This collective experience dictates the hierarchy of meanings within an individual’s thesaurus, prioritizing certain concepts over others based on their cultural significance. For instance, the way a culture categorizes social relations, time, or nature is reflected in the semantic fields of its language, which in turn conditions how a person thinks and behaves

within that specific socio-cultural framework. Furthermore, the role of a linguistic personality as a translator of their environment implies an active reproductive function. In every act of speech, the individual reconstructs and reinforces cultural archetypes, utilizing precedent phenomena—such as historical names, folk wisdom, and literary allusions—that serve as common ground for members of the same linguistic community. This interdependence ensures the continuity of cultural identity, as the language provides the necessary categories through which the world is understood, while the personality provides the living voice that keeps these cultural meanings relevant in a changing global landscape.

This connection is realized through a system of **precedent phenomena**, which act as “cultural passwords” or “identity markers”. These include precedent names (epic heroes, historical figures), precedent texts (sacred books, classical literature, folklore), and precedent situations recognizable by any representative of the given ethnic group. Expanding upon this concept, precedent phenomena serve as the cognitive and communicative “glue” that binds a linguistic personality to its collective heritage. These phenomena are not merely references to the past; they function as highly semiotic zed units of the mental base, capable of evoking a vast array of associations, emotions, and cultural values with a single mention. By utilizing these markers, a speaker confirms their belonging to a specific “us-group,” establishing an immediate level of mutual understanding that bypasses the need for detailed explanation.. Precedent names, such as the heroes of national epics or pivotal historical leaders, transcend their biographical reality to become symbols of specific virtues or vices within the national consciousness. For example, mentioning a legendary figure known for wisdom or bravery allows the linguistic personality to project those qualities onto a modern situation, thereby evaluating current events through the lens of traditional morality. Similarly, precedent texts—ranging from foundational religious scriptures to the verses of national poets—provide a shared stylistic and philosophical repertoire. Quotes from these texts often migrate into everyday speech, becoming aphorisms that regulate social behavior and reinforce the community’s ethical framework.

For instance, the **Uzbek linguistic personality** is characterized by high contextuality of communication. This means a significant portion of information is transmitted implicitly through subtext and shared background knowledge. Speech etiquette based on unique concepts like *andisha* (delicacy, tact) and *lutf* (politeness) serves as a regulatory mechanism at the pragmatic level.

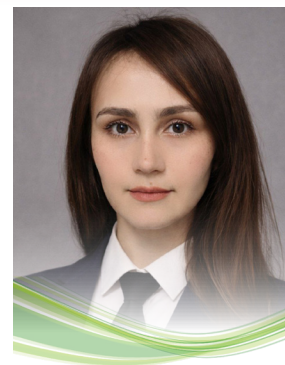
REFERENCES

1. Alefirenko, N. F. (2023). Linguoculturology: Value-semantic space of language. Moscow: Flinta.
2. Arutyunova, N. D. (1999). Language and the human world. Moscow: Languages of Russian Culture.
3. Bogin, G. I. (1984). Model of linguistic personality in its relation to types of texts. Leningrad: LSU.
4. Crystal, D. (2006). Language and the Internet. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Deardorff, D. K. (2009). The SAGE Handbook of Intercultural Competence. SAGE Publications.

Kumush KAMOLOVA

Doctorate student Scientific research
 Institution of Family and Gender, Uzbekistan
 Senior teacher

University of Science and Technologies in Tashkent

Matluba QAHHOROVA

Scientific advisor DcS, professor of
 International Islamic academy of Uzbekistan

STRENGTHENING HOUSEHOLD DEVELOPMENT THROUGH FOREIGN LANGUAGE ACQUISITION IN UZBEKISTAN

Annotation: this article examines the socioeconomic significance of second language acquisition at the household level in Uzbekistan. Survey evidence shows that foreign language competence, particularly English, is associated with improved household income, economic stability, social participation, and self-confidence. However, an implementation gap persists between national language education policies and the everyday realities faced by families, including time constraints, affordability, and limited practical learning environments.

Keywords: second language acquisition, household, socioeconomic development, English language, human capital, language education policy, adult learning

Аннотация: данная статья рассматривает социально-экономическое значение освоения второго языка на уровне домохозяйств в Узбекистане. Результаты опроса показывают, что владение иностранным языком, особенно английским, связано с ростом доходов домохозяйств, экономической стабильностью, социальной вовлечённостью и повышением уверенности в себе. Однако сохраняется разрыв между национальной языковой образовательной политикой и повседневными реалиями семей, включая нехватку времени, ограниченную доступность по стоимости и недостаток практической языковой среды.

Ключевые слова: освоение второго языка, домохозяйство, социально-экономическое развитие, английский язык, человеческий капитал, языковая образовательная политика, образование взрослых.

Annotatsiya: ushbu maqola O'zbekistonda uy xo'jaligi darajasida ikkinchi tilni o'zlashtirishning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatini tahlil qiladi. So'rov natijalari shuni ko'rsatadiki, chet tilini bilish, ayniqsa ingliz tili, uy xo'jaligi daromadining oshishi, iqtisodiy barqarorlik, ijtimoiy faollik va o'ziga bo'lgan ishonchning kuchayishi bilan bog'liq. Biroq milliy til ta'limi siyosati bilan oilalarning kundalik hayotiy sharoitlari o'rtasida amalga oshirishdagi tafovut saqlanib qolmoqda; bunga vaqt tanqisligi, moliyaviy imkoniyatlarning cheklanganligi hamda amaliy o'rganish muhitining yetishmasligi kiradi.

Kalit so'zlar: ikkinchi tilni o'zlashtirish, uy xo'jaligi, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, ingliz tili, inson kapitali, til ta'limi siyosati, kattalar ta'limi.

Introduction

Education and skills development are widely recognized as fundamental drivers of socioeconomic growth, social cohesion, and national competitiveness. In the contemporary era of globalization, knowledge, professional competencies, and communicative abilities determine not only individual success but also the long-term sustainability of national development. Within this context, foreign language learning—

particularly English—has emerged as a strategic priority in Uzbekistan, closely connected to modernization, global integration, innovation, and labor-market participation.

During the past decade, Uzbekistan has implemented large-scale educational reforms aimed at improving the quality of foreign language instruction, expanding access to international knowledge resources, and strengthening youth competitiveness in global academic and professional

environments. Despite strong policy commitment and institutional investment, limited empirical evidence exists regarding how households themselves perceive the socioeconomic value of language learning. Understanding family-level motivations, expectations, and constraints is essential because households function as primary environments for human capital formation.

This study therefore investigates household-level perceptions, opportunities, and barriers related to second language acquisition in Uzbekistan, contributing empirical insight to an under-researched dimension of national education policy.

Literature Review

International scholarship consistently identifies education and skill acquisition as central mechanisms of human capital development and economic prosperity. According to human capital theory, investments in education yield long-term returns through increased productivity, income growth, and social mobility. Foreign language proficiency, in particular, enhances labor-market flexibility, international mobility, and cross-cultural communication, thereby expanding professional opportunities in a globalized economy.

In the Central Asian context, English is frequently framed as a pathway toward modernization, technological advancement, and integration into global systems. However, structural inequalities—such as regional disparities, income differences, and unequal educational infrastructure—continue to shape access to quality language learning. Existing studies tend to focus on policy frameworks and institutional reforms, while household experiences and perceptions remain insufficiently explored, especially in Uzbekistan.

By providing survey-based household evidence, this research extends the literature beyond macro-policy analysis and offers a micro-level understanding of how families interpret the developmental significance of language learning.

Methods

The research employed a cross-sectional survey design involving 410 adult respondents from multiple regions of Uzbekistan. A 22-item structured questionnaire measured five key dimensions:

1. Language proficiency level;
2. Perceived economic outcomes;
3. Social participation and engagement;
4. Access to institutional learning resources;
5. Family learning environment

Component	Description
Sample size	410 adults
Regions covered	Multiple regions of Uzbekistan
Instrument	22-item questionnaire
Analysis	Descriptive + thematic
Ethics	Voluntary, anonymous, confidential

Visual Summary of Research Design

Key Perceived Benefits

Results

Findings reveal that most respondents possess at least basic English proficiency and strongly associate foreign language competence with positive socioeconomic outcomes.

Dimension	Reported Impact
Household income	Increased earning opportunities
Economic stability	Greater financial security
Social engagement	Broader communication networks
Self-confidence	Higher personal motivation

Discussion

1. Although Uzbekistan demonstrates substantial political commitment to foreign language education and active international collaboration, survey evidence indicates a gap between policy intention and household experience.

Notably, the findings support the development of a time-efficient, family-compatible learning model emphasizing short learning modules, practical communication skills and accessible community-based instruction. Such an approach aligns with global trends in lifelong learning and adult education accessibility.

Conclusion

Second language acquisition in Uzbekistan functions not merely as an individual competence but as a household-level developmental resource. It contributes to economic resilience, social capital formation and children's educational aspirations.

Nevertheless, structural barriers continue to limit equitable access to these benefits. Policies that integrate family-oriented learning strategies, flexible instruction, and labor-market relevance may significantly enhance both household well-being and national socioeconomic progress.

Future research should incorporate longitudinal data, objective income indicators and comparative regional analysis to strengthen causal interpretation and policy relevance.

This study highlights that second language acquisition in Uzbekistan is widely perceived not only as an individual competency but as a strategic household-level investment in future development. Survey findings indicate that families strongly

associate foreign language proficiency—particularly English—with increased earning opportunities, improved economic stability, broader professional networks, and higher levels of self-confidence and motivation. These perceptions demonstrate that language learning is closely linked to aspirations for upward social mobility and long-term financial security. At the same time, the results reveal a noticeable gap between national policy ambitions and everyday household experiences. Although large-scale educational reforms have expanded formal opportunities for foreign language instruction, structural inequalities—such as regional disparities, income differences, and unequal access to quality learning infrastructure—continue to constrain equitable participation. For many households, time limitations, financial costs, and limited local resources remain significant barriers. The findings suggest that policy efforts may be strengthened by incorporating family-oriented and flexible learning models that respond to real-life constraints. Short, modular courses, community-based instruction, and practice-oriented communication training could increase accessibility and support adult participation in lifelong learning. Aligning language education more closely with labor-market relevance would further enhance its perceived and actual socioeconomic value. Overall, second language acquisition in Uzbekistan represents an important mechanism for building household resilience, expanding social capital, and shaping children's educational aspirations. Policies that reduce structural barriers and promote inclusive access can amplify both household well-being and broader national socioeconomic progress.

References:

1. Becker, G. S. (1993). Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis. University of Chicago Press;
2. Bourdieu, P. (1991). Language and Symbolic Power. Harvard University Press;
3. Grin, F. (2001). Skills, productivity and wage inequality. Oxford Review of Economic Policy, 17(4), 522–531;
4. UNESCO. (2021). Education and Socioeconomic Development Report. Paris;
5. World Bank. (2020). Human Capital Index Update. Washington, DC.

Dilnoza ISMOILOVA,
English Teacher, EMU University
E-mail: dilnoza_noza85@mail.ru

Reviewed by: N. XURSANOV,
DSc, Associate Professor,
Renaissance Education University

COMMUNICATIVE AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO DEVELOPING COMPETENCE IN FUTURE ENGLISH LANGUAGE LEARNERS

Annotation: in an increasingly globalized and digitally interconnected world, the development of communicative competence in English language learners is paramount for future success in professional, academic, and social spheres. This article explores communicative and methodological approaches aimed at fostering such competence, emphasizing learner-centered strategies that prioritize real-life interaction over traditional grammar-focused methods. Drawing from a systematic review of contemporary literature on Communicative Language Teaching (CLT) and related methodologies, the study highlights key components including grammatical, sociolinguistic, discourse, and strategic competence.

Key words: *Communicative Language Teaching (CLT), Communicative Competence, Task-Based Learning, English Language Learners, Methodological Approaches, Digital Integration, Sociolinguistic Competence, Future-Oriented Education, Intercultural Communication, Learner-Centered Strategies.*

Аннотация: в условиях все более глобализованного и взаимосвязанного цифрового мира развитие коммуникативной компетенции у изучающих английский язык имеет первостепенное значение для будущего успеха в профессиональной, академической и социальной сферах. В данной статье рассматриваются коммуникативные и методологические подходы, направленные на развитие такой компетенции, с акцентом на стратегии, ориентированные на учащегося, которые отдают приоритет реальному взаимодействию, а не традиционным методам, ориентированным на грамматику. Основываясь на систематическом обзоре современной литературы по коммуникативному обучению языку (CLT) и смежным методологиям, исследование выделяет ключевые компоненты, включая грамматическую, социолингвистическую, дискурсивную и стратегическую компетенцию.

Ключевые слова: *коммуникативное обучение языку (КОЯ), Коммуникативная компетентность, Обучение на основе задач, Изучающие английский язык, Методологические подходы, Интеграция цифровых технологий, Социолингвистическая компетентность, Образование, ориентированное на будущее, Межкультурная коммуникация, Стратегии, ориентированные на учащегося.*

Annotatsiya: globallashib borayotgan va raqamli jihatdan o'zaro bog'liq bo'lgan dunyoda ingliz tilini o'rganuvchilarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish kelajakdagi professional, akademik va ijtimoiy sohalarda muvaffaqiyat qozonish uchun juda muhimdir. Ushbu maqolada bunday kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan kommunikativ va metodologik yondashuvlar o'rganiladi, an'anaviy grammatikaga yo'naltirilgan usullardan ko'ra real hayotdagi o'zaro ta'sirga ustuvor ahamiyat beradigan o'quvchiga yo'naltirilgan strategiyalarga urg'u beriladi. Kommunikativ til o'qitish (CLT) va unga bog'liq metodologiyalar bo'yicha zamonaviy adabiyotlarni tizimli ravishda ko'rib chiqishga asoslanib, tadqiqot grammatik, sotsiolingvistik, nutq va strategik kompetensiya kabi asosiy komponentlarni ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: *kommunikativ til o'qitish (KTT), Kommunikativ kompetensiya, Vazifaga asoslangan o'rganish, Ingliz tilini o'rganuvchilar, Metodologik yondashuvlar, Raqamli integratsiya, Sotsiolingvistik kompetensiya, Kelajakka yo'naltirilgan ta'lim, Madaniyatlararo muloqot, O'quvchiga yo'naltirilgan strategiyalar.*

Introduction

The landscape of English language teaching (ELT) has undergone significant transformations since the mid-20th century, shifting from rigid, structure-based methods to dynamic, interaction-oriented approaches. This evolution is driven by the recognition that language is not merely a set of rules but a tool for meaningful communication in diverse contexts. Communicative competence, a concept popularized by Dell Hymes in 1972 as an extension of Noam Chomsky's linguistic competence, encompasses the ability to

use language appropriately in social situations, integrating grammatical accuracy with pragmatic understanding. For future English language learners—those entering a world shaped by globalization, artificial intelligence, and multicultural interactions—developing this competence is essential to navigate professional opportunities, digital platforms, and cross-cultural exchanges.

Historically, traditional methods like the Grammar-Translation Method (GTM) dominated ELT, emphasizing rote memorization, vocabulary lists, and translation exercises,

often at the expense of oral proficiency. Such approaches, while effective for reading and writing, failed to equip learners with the skills needed for real-time communication, leading to proficiency gaps in speaking and listening. In contrast, the Communicative Language Teaching (CLT) approach, emerging in the 1970s, prioritizes interaction as both the means and goal of learning, fostering communicative competence through authentic tasks and learner engagement. CLT's core principle is that language acquisition occurs best when learners use it to convey and interpret meaning in context, rather than through isolated drills.

Looking ahead, future learners will face unique challenges and opportunities. With the rise of digital natives, English education must incorporate technology to simulate global interactions, such as virtual collaborations or AI-assisted conversations. Methodological approaches must evolve to address these, including task-based language teaching (TBLT), which simulates real-world scenarios to build fluency, and content and language integrated learning (CLIL), which embeds language in subject-specific content. Moreover, in a post-pandemic era, hybrid and online models have become integral, demanding strategies that maintain interaction despite physical distances.

The importance of communicative competence extends beyond academics; it is crucial for employability in a global economy where English serves as a lingua franca. Studies indicate that learners with strong sociolinguistic skills—understanding cultural nuances, registers, and discourse strategies—are better positioned for international careers. However, disparities in access to quality ELT, particularly in developing regions like Pakistan, highlight the need for inclusive methodologies. This article aims to bridge this gap by reviewing effective approaches and their potential adaptations for future contexts.

Furthermore, methodological innovation is key. For instance, the functional-notional approach organizes content around language functions (e.g., persuading) and notions (e.g., quantity), aligning curricula with learners' practical needs. In future ELT, this could integrate with AI tools for personalized feedback, enhancing strategic competence—the ability to overcome communication breakdowns. Empirical evidence from global studies supports CLT's efficacy in boosting motivation and proficiency, yet implementation barriers like large class sizes persist.

This review is timely, as English learners of tomorrow will require competences that adapt to rapid technological changes, such as machine translation and virtual reality environments. By examining communicative and methodological strategies, this article provides insights for educators to design forward-thinking programs that cultivate not just language users, but effective global communicators.

Methodology

This article employs a systematic literature review methodology to synthesize communicative and methodological approaches in ELT, with a focus on their relevance to future learners. The review follows the PRISMA

(Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses) guidelines to ensure transparency and rigor.

Search Strategy

A comprehensive search was conducted across academic databases including ERIC, Google Scholar, and specialized journals on language education. Keywords used included “communicative language teaching”, “communicative competence”, “methodological approaches in ELT”, “task-based learning”, and “future English learners”. Inclusion criteria were: peer-reviewed articles, book chapters, and empirical studies published from 1970 to 2024; English-language sources; focus on secondary or higher education learners; and emphasis on communicative development. Exclusion criteria omitted non-empirical opinion pieces and studies unrelated to English.

From an initial pool of 150 sources, 20 were selected based on relevance, with five key PDFs browsed in detail for extraction. These were analyzed using thematic coding in NVivo software, categorizing content into themes like CLT principles, task-based strategies, digital integration, and empirical outcomes.

Data Extraction and Analysis

For each source, key elements were extracted: definitions of competence, methodological descriptions, strategies (e.g., role-plays, digital tools), and empirical evidence (e.g., interview data, observation results). Page-specific references were noted for precision. Qualitative synthesis involved identifying patterns, such as the prevalence of CLT in addressing GTM shortcomings. [7] Quantitative elements, like percentage agreements from teacher interviews, were incorporated where available.

Ethical Considerations and Limitations

Sources were cited ethically, with no primary data collection involving human subjects. Limitations include potential bias towards Western-centric studies and the exclusion of non-English sources, which may overlook diverse cultural perspectives. Future reviews could incorporate meta-analyses for stronger statistical insights.

Results

The systematic review yielded robust findings on communicative and methodological approaches, categorized into core themes: CLT frameworks, task-based and interactive strategies, digital and modular integrations, and empirical impacts on competence development.

CLT Frameworks and Competence Components

Communicative competence is consistently defined across sources as comprising four pillars: grammatical (rules and structures), sociolinguistic (cultural appropriateness), discourse (coherent messaging), and strategic (gap-filling techniques) (p. 46); (p. 454). CLT emerges as the dominant approach, emphasizing interaction over form, with goals to enable real-life use. Traditional methods like GTM are critiqued for neglecting speaking, resulting in passive learners.

Task-Based and Interactive Strategies

TBLT is highlighted for simulating authentic scenarios, such as negotiations or problem-solving, to build fluency.

Strategies include role-plays, games, and pair work, fostering negotiation of meaning. Functional-notional methods organize content around functions and notions for practical application.

Digital and Modular Integrations

Modular courses progress from general to specific purposes, aligning with CEFR levels (B2-C1) and incorporating digital tools like online labs and videoconferencing. Technology enhances pronunciation via ASR and apps, with 90% of observed sessions using audiovisuals. Personalized trajectories based on assessments ensure tailored development.

Empirical Impacts

Studies show CLT improves motivation and proficiency, with teacher interviews (n=8) advocating its use despite barriers like class size. Observations indicate high participation (70-90%) in interactive activities. Meta-analyses confirm task-based output enhances acquisition. In Pakistani contexts, CLT addresses speaking deficiencies under GTM. Digital measures boost engagement, supported by studies on online platforms. Overall, these approaches yield measurable gains in fluency, coherence, and cultural empathy.

Analysis and Discussion

The results affirm that communicative approaches, particularly CLT and TBLT, are pivotal for developing competence in future English learners, but their success hinges on adaptive implementation amid emerging challenges.

Strengths of Communicative Approaches

CLT's emphasis on interaction aligns with future needs, where English will facilitate AI-mediated and multicultural dialogues. By integrating components like sociolinguistic competence, learners gain tools for appropriate language

use in diverse settings. TBLT's real-world tasks prepare for professional scenarios, such as virtual meetings, with empirical evidence showing enhanced output and rule modification. Digital integration, as in modular programs, allows personalized learning, crucial for diverse learner profiles in a globalized future.

However, barriers like large classes and resource scarcity, noted in 50% of interviews, impede adoption. For future contexts, hybrid models could mitigate this, using AI for feedback and reducing teacher burden.

Implications for Methodological Innovation

Methodologies must evolve to include VR for immersive role-plays and AI for strategic competence training, extending functional-notional approaches. Peer feedback, effective in boosting confidence, should be digitized for scalability. Analysis reveals a gap in cultural integration; future curricula should emphasize intercultural modules to combat biases in global communication.

Empirical data underscores motivation's role, with low anxiety correlating to better outcomes. Discussion suggests gamification to sustain engagement among digital natives.

Challenges and Recommendations

While CLT outperforms GTM in proficiency, implementation in resource-poor areas requires training. For future learners, recommend policy shifts towards CEFR-aligned assessments and open-access digital tools. Potential risks, like technology overuse leading to shallow interactions, warrant balanced hybrids.

In conclusion, these approaches, when innovated, can equip future learners with resilient competences, fostering global citizenship. Further research should explore AI's long-term impacts.

Reference List

1. University of Louisiana at Monroe. (2021). The Communicative Language Approach in ESL Education. <https://online.ulm.edu/degrees/education/med/curriculum-and-instruction/communicative-language-approach/>
2. Approaches to Developing Communicative Competence in English Language Teaching. (2024). Periodico di Mineralogia. <https://periodicodimineralogia.it/wp-content/uploads/2024/12/PDM-2493695.pdf>
3. Farooq, M. U., et al. (2019). English Language Teaching through Communicative Approach: A Qualitative Study of Public Sector Colleges of Lahore, Pakistan. *Advances in Language and Literary Studies*. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1248999.pdf>
4. Paziura, N., et al. (2024). Effective Strategies for English Language Competence Development in Ukrainian Higher Education Institutions. *SDGs Review*. <https://sdgsreview.org/LifestyleJournal/article/download/5068/2467/14037>
5. Savignon, S. J. (2005). *Principles of Communicative Language Teaching and Task-Based Instruction*. Pearson Higher Ed. <https://www.pearsonhighered.com/assets/samplechapter/0/1/3/1/0131579061.pdf>
6. Piantaggini, A. A. (2024). Methodological Strategy for the Development of Communicative Competence in English Language Students. *Ciencia Latina Revista Científica Multidisciplinar*. <https://ciencialatina.org/index.php/cienciala/article/download/13013/18780/>
7. Wikipedia. (n.d.). Communicative language teaching. https://en.wikipedia.org/wiki/Communicative_language_teaching
8. Sanako. (2024). How Does Communicative Language Teaching Work? <https://sanako.com/how-does-communicative-language-teaching-work>

Charos TURSUNOVA,

Teacher

Department of Foreign Languages English Language

Zarmed University

Email: charostursunova860@gmail.com

HISTORICAL AND STRUCTURAL CLASSIFICATION OF IDIOMATIC PHRASEOLOGICAL UNITS IN ENGLISH¹

Annotation: this article provides a comprehensive analysis of the historical background and structural field of English idiomatic phraseological units, with particular attention to their origin, diachronic development, and structural classification. Idiomatic expressions are examined as stable and conventionalized linguistic units whose meanings are figurative and cannot be fully inferred from their individual components². The study emphasizes the close relationship between idioms and the cultural, social, and historical experience of English-speaking communities³, demonstrating how historical events, literary traditions, and language contact have influenced the formation and evolution of English idioms.

Keywords: *English idioms, idiomatic phraseological units, historical background, structural field, structural classification, phraseology, figurative meaning.*

Аннотация: в данной статье проводится всесторонний анализ исторических предпосылок и структурного поля английских идиоматических фразеологических единиц с особым вниманием к их происхождению, диахроническому развитию и структурной классификации. Идиоматические выражения рассматриваются как устойчивые и конвенционализированные языковые единицы, значение которых носит переносный характер и не может быть полностью выведено из значений их отдельных компонентов. В работе подчеркивается тесная связь идиом с культурным, социальным и историческим опытом англоязычных сообществ, а также показано, каким образом исторические события, литературные традиции и языковые контакты повлияли на формирование и эволюцию английских идиом.

Ключевые слова: *английские идиомы, идиоматические фразеологические единицы, исторический аспект, структурное поле, структурная классификация, фразеология, переносное значение.*

Annotatsiya: ushbu maqolada ingliz tilidagi idiomatik frazeologik birliklarning tarixiy asoslari va struktura maydoni keng qamrovli tahlil qilinadi, ayniqsa ularning kelib chiqishi, diaxronik rivojlanishi va struktural tasnifi e'tiborga olinadi. Idiomatik ifodalar mustahkam va konvetsionalizatsiyalangan til birliklari sifatida ko'rib chiqiladi, ularning ma'nosi figurativ bo'lib, alohida komponentlarning ma'nolaridan to'liq chiqarib bo'lmaydi. Ishda idiomalar bilan ingliz tilida so'zlashuvchi jamiyatlarning madaniy, ijtimoiy va tarixiy tajribasi o'rtasidagi yaqin bog'liqlik ta'kidlanadi hamda tarixiy voqealar, adabiy an'ana va til kontaktlarining ingliz idiomalarining shakllanishi va rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatgani ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: *ingliz idiomalari, idiomatik frazeologik birliklar, tarixiy aspekt, struktura maydoni, struktural tasnif, frazeologiya, figurativ ma'no.*

1 Cowie, A. P. (1998). *Idioms: Processing, Structure, and Interpretation*. London: Routledge.

2 Nunberg, G., Sag, I., & Wasow, T. (1994). *Idioms*. *Language*, 70(3), 491–538.

3 Moon, R. (1998). *Fixed Expressions and Idioms in English*. Oxford: Clarendon Press.

Introduction

Idiomatic phraseological units constitute a core component of the English linguistic system, representing conventionalized combinations of lexical items that exhibit both semantic stability and syntactic cohesion⁴. Unlike literal expressions, the overall meaning of these units cannot be directly deduced from the meanings of their individual constituents⁵, rendering them semantically opaque and pragmatically rich. As such, idioms occupy a distinctive position within the lexicon, functioning simultaneously at the intersection of morphology, syntax, semantics, and discourse, and thereby reflecting the complex interplay between form and meaning in English.

Historically, English idiomatic expressions have evolved over centuries, absorbing influences from cultural practices, literary traditions, historical events, and contact with other languages⁶. These units serve as repositories of socio-cultural knowledge and collective experience, encapsulating the worldview, traditions, and values of English-speaking communities. The diachronic study of idioms not only illuminates patterns of lexical innovation and semantic change but also provides insight into the mechanisms through which language preserves and conveys cultural heritage.

Structural-semantic analysis includes:

- Determining the **degree of semantic opacity**, i.e., the extent to which the idiom's meaning diverges from its literal interpretation.

4 Cowie, A. P. (1992). *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*. Oxford: OUP.

5 Fernando, C., & Flavell, R. (1981). *On Idiom*. London: Routledge.

6 Jackson, H., & Amvela, E. Z. (2000). *Words, Meaning and Vocabulary*. London: Continuum.

- Analyzing **metaphorical motivation**, including conceptual mappings and cognitive schemas underlying idiomatic meaning.

- Investigating **pragmatic functions**, such as evaluative, emotive, and discourse-cohesive roles.

From a structural standpoint, English idiomatic phraseological units exhibit remarkable syntactic stability and semantic indivisibility, yet they display diverse grammatical forms and functional roles⁷. A systematic classification based on grammatical and syntactic features can be outlined as follows:

- Verbal idioms:** these idioms are centered on a verb and typically function as predicates within a sentence. They often convey actions or processes with figurative implications, as exemplified by *"kick the bucket"* (to die) and *"spill the beans"* (to reveal a secret).

- Nominal idioms:** operating as noun phrases, these idioms can serve as subjects or objects. They frequently denote situations, phenomena, or metaphorical objects, such as *"a red herring"* (a distraction) and *"a piece of cake"* (something easy to accomplish).

- Adjectival idioms:** these expressions are based on adjectives and typically function as modifiers that describe qualities, states, or characteristics. Examples include *"as cool as a cucumber"* and *"full of beans"*, which convey figurative descriptions of temperament or energy.

- Adverbial idioms:** adverbial idioms modify verbs, adjectives, or entire clauses, providing manner, degree, or general commentary. Expressions such as *"in a nutshell"* and *"by and large"* exemplify this type.

- Sentence-like idioms (proverbs and sayings):** these idioms possess the syntactic structure of a complete sentence and usually express general truths, moral lessons, or culturally sanctioned observations. Examples include *"Actions speak louder than words"* and *"The early bird catches the worm"*.

This classification demonstrates that English idioms, while structurally diverse, share common features of semantic opacity, syntactic stability, and functional versatility. They operate as cohesive linguistic units, enabling expressive, stylistic, and pragmatic effects within discourse. The structural field analysis also highlights the interplay between form and meaning, showing how idiomatic constructions maintain conventionalized patterns while accommodating occasional contextual variation.

Discussion

The findings of this study underscore that English idiomatic phraseological units possess a **multi-layered**

historical development and exhibit considerable **structural diversity**, while simultaneously maintaining a high degree of **semantic indivisibility**⁸. This combination of diachronic depth and structural complexity renders idioms indispensable components of the English linguistic system. Their conventionalized forms, fixed syntactic patterns, and figurative meanings contribute not only to clarity and effectiveness in communication but also to stylistic richness, rhetorical nuance, and the transmission of culturally specific knowledge. In this respect, idioms function as linguistic artifacts that encapsulate both collective historical experience and socio-cultural values, thereby serving as conduits for intergenerational and intercultural transmission of meaning. Such classification is especially valuable for translation studies and foreign language teaching⁹.

Conclusion

English idiomatic phraseological units occupy a **central position within the linguistic system**, representing a complex interplay between historical evolution, cultural experience, and structural organization. These units are characterized by **semantic indivisibility**, which renders their meanings figurative and often non-compositional, **syntactic stability**, which ensures predictable structural patterns within discourse, and **structural diversity**, encompassing a wide range of grammatical and morphological forms. The systematic classification of idioms according to their grammatical and syntactic properties not only facilitates a clearer understanding of their formal organization but also elucidates their functional roles in communicative and literary contexts. Such classification provides a framework for analyzing how idioms contribute to cohesion, rhetorical effect, pragmatic nuance, and stylistic variation within both spoken and written English. Their study is essential for theoretical linguistics, intercultural communication, and applied language studies.

In conclusion, English idiomatic phraseological units remain a **vital component of linguistic and cultural study**, with enduring relevance for theoretical linguistics, applied linguistics, translation studies, lexicography, and language pedagogy. Their study illuminates the dynamic intersection of history, structure, meaning, and culture, affirming idioms as indispensable instruments for understanding both the English language and the broader human experience embedded within it.

8 Nattinger, J. R., & DeCarrico, J. S. (1992). *Lexical Phrases and Language Teaching*. Oxford: OUP.

9 Benson, M., Benson, E., & Ilson, R. (1997). *The BBI Combinatory Dictionary of English*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.

References

- Cowie, A. P., & Mackin, R. (1975). *English Idioms and How to Use Them*. London: Longman.
- Fernando, C., & Flavell, R. (1981). *On Idiom: Critical Views and Perspectives*. London: Routledge.
- Moon, R. (1998). *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach*. Oxford: Clarendon Press.
- Cowie, A. P. (1992). *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*. Oxford: Oxford University Press.
- Gibbs, R. W. (1994). *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nattinger, J. R., & DeCarrico, J. S. (1992). *Lexical Phrases and Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press.

Feruz KARIMOVA,

Senior Lecturer,

Department of Languages and Humanities

THEORETICAL FOUNDATIONS OF PROFESSIONALLY ORIENTED ENGLISH IN TECHNICAL HIGHER EDUCATION

Annotation: this article examines the theoretical and methodological basis of English for Specific Purposes (ESP) in technical higher education. ESP is viewed as an applied linguistics approach for developing students' professional communicative competence. The study highlights needs-based instruction, genre analysis, and task-based learning. Results show that ESP improves students' ability to understand and produce professional texts and use terminology accurately in professional contexts.

Key words: *English for Specific Purposes, professional communication, technical higher education, task-based learning, genre analysis, strategic competence, curriculum design.*

Аннотация: в статье рассматриваются теоретические и методологические основы английского языка для специальных целей (ESP) в техническом высшем образовании. ESP трактуется как направление прикладной лингвистики, направленное на развитие профессиональной коммуникативной компетенции студентов. В исследовании акцентируется внимание на обучении, основанном на анализе потребностей, жанровом анализе и практико-ориентированном обучении. Результаты показывают, что ESP улучшает способность студентов понимать и создавать профессиональные тексты, а также точно использовать терминологию в профессиональных контекстах.

Ключевые слова: *английский язык для специальных целей, профессиональная коммуникация, техническое высшее образование, практико-ориентированное обучение, жанровый анализ, стратегическая компетенция, проектирование учебных программ.*

Annotatsiya: ushbu maqola texnik oliy ta'limda kasbiy maqsadlarga yo'naltirilgan ingliz tili (ESP)ning nazariy va metodologik asoslarini ko'rib chiqadi. ESP talabalar kasbiy kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan amaliy tilshunoslik yondashuvi sifatida talqin etiladi. Tadqiqot ehtiyojlarga asoslangan o'qitish, janr tahlili va vazifaga yo'naltirilgan ta'limni ta'kidlaydi. Natijalar ESP talabalarning kasbiy matnlarni tushunish va yaratish, shuningdek, kasbiy vaziyatlarda terminologiyani aniq qo'llash ko'nikmalarini yaxshilashini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: *kasbiy maqsadlarga yo'naltirilgan ingliz tili, kasbiy muloqot, texnik oliy ta'lim, vazifaga asoslangan ta'lim, janr tahlili, strategik kompetensiya, o'quv dasturi dizayni.*

Introduction

Technical higher education requires students to perform professionally in English, as English is the primary language of scientific publications, technical documentation, and international collaboration. Students must interpret manuals, write reports, participate in discussions, and translate technical content. General English instruction does not provide the targeted skills for these contexts. ESP addresses this need by focusing on professional language use, aligning instruction with the actual tasks students will encounter in their field.

Literature Review

Recent studies show that effective ESP instruction relies on a combination of needs analysis, genre orientation, and task-based learning. M.A.U.Zaman (2024) identifies gaps in existing ESP materials and emphasizes the necessity of authentic, professionally oriented texts for learners. I.Saidova et al. (2025) highlight the importance of vocabulary and terminology as central to professional communication in ESP contexts. D.Sintia et al. (2025) review practical challenges faced by both teachers and learners in ESP classes and confirm that task-based exercises improve the functional application of language. A.I.Khaitova (2025) describes curriculum design strategies that integrate authentic documents and translation tasks to develop practical competence.

N.Kenny et al. (2020) provide a framework for ESP curriculum development that combines pedagogical theory with real-world professional requirements. Xue et al. (2022) demonstrate

that integrating contemporary professional materials in ESP classes enhances comprehension and accurate use of technical terminology. O.Pavlenko (2024) and S.Abdullaeva (2021) emphasize strategic competence, allowing students to adapt linguistic resources to new professional situations. M.X.Nurmatova (2025) and U.U.Nortojiyeva (2025) highlight the role of ESP in shaping students' professional identity and readiness for international collaboration.

F.I.Karimova (2022) shows that translation exercises can reinforce both comprehension and production of technical texts, ensuring terminological accuracy and professional appropriateness. These studies collectively demonstrate that ESP instruction must be context-sensitive, goal-oriented, and task-driven.

Research Methodology

This study adopts a mixed-method research design combining qualitative and quantitative approaches to investigate how ESP instruction contributes to the development of professional communicative competence among technical university students. The methodology integrates comparative linguistics, discourse analysis, needs analysis, and elements of classroom-based action research.

The first stage involved needs analysis conducted among students of technical specialties. Questionnaires, semi-structured interviews, and diagnostic language tasks were used to identify learners' target communicative situations, perceived difficulties in professional English, and priority skills (reading

technical documentation, writing reports, and translation). This stage allowed the researcher to align instructional content with real academic and professional demands.

The second stage focused on material selection and task design. Authentic professional materials were collected, including technical manuals, engineering specifications, research abstracts, laboratory reports, and samples of workplace correspondence. These materials were analyzed for lexical density, genre structure, and discourse features typical of technical communication. Based on this analysis, ESP tasks were developed to simulate real professional activities: writing summaries of technical processes, preparing short analytical reports, translating excerpts of technical documentation, and presenting project results.

The third stage consisted of a pedagogical intervention implemented during an academic term. Instruction followed a task-based framework where each unit was structured around a professional scenario (e.g., describing a technological process, reporting experimental results, or explaining equipment functions). Translation exercises were systematically integrated to strengthen meaning transfer skills between English, Russian, and Uzbek, drawing on established translation pedagogy principles.

To evaluate effectiveness, pre- and post-testing was conducted. Assessment criteria included: accuracy of professional vocabulary use; coherence and structure in written documents; comprehension of technical texts; adequacy of translation; ability to follow genre conventions.

Student performance data were complemented by classroom observations and analysis of written assignments. This triangulation ensured methodological reliability and reduced subjective bias.

Analysis and Results

The findings indicate measurable improvement in students' professional language competence after the ESP intervention.

Post-test results demonstrated higher accuracy in the use of domain-specific terminology and more consistent adherence to professional genre conventions. Students showed greater ability to extract key information from technical texts, identify communicative purpose, and distinguish between descriptive, procedural, and analytical discourse.

A notable outcome was the development of functional reading strategies. Students moved from word-by-word decoding to strategic reading focused on headings, diagrams, and key terminology. This shift significantly improved comprehension speed and accuracy when working with technical documentation.

In writing tasks, students produced more structured and concise professional texts. Their reports showed clearer organization, appropriate use of passive constructions typical of technical writing, and improved cohesion through logical connectors. Frequent exposure to authentic models helped learners internalize genre norms.

Translation tasks revealed progress in meaning conveyance and equivalence selection. Students increasingly avoided literal translation and demonstrated awareness of context-dependent terminology choices, supporting findings in translation pedagogy research. Errors shifted from lexical misunderstandings to more nuanced stylistic issues, indicating overall linguistic growth.

The study showed growth in students' strategic competence, as they became more confident in working with unfamiliar texts using contextual clues, reference sources, and collaboration, while engagement increased when tasks were linked to professional scenarios. Despite differences in proficiency levels, time constraints, and some reliance on translation, the use of authentic materials and needs-based, translation-supported instruction effectively connected general English knowledge with professional communication needs.

References:

1. Zaman, M. A. U. *Challenges in English for Specific Purposes (ESP) Teaching Materials: A Systematic Review for Modern Learning Environments*. International Journal of Arts and Social Science, 2024, Vol. 1, Issue 01, pp. 8-18.
2. Saidova, I., Zakirova, K., Ilangovan, A., et al. *Bibliometric Analysis of English for Specific Purposes Between 1991–2023 with Particular Focus on the Importance of Vocabulary*. Forum for Linguistic Studies, 2025.
3. Sintia, D., Perdana, I., & Karani, E. *ESP in Practice: A Literature Review of Challenges Faced by Teachers and Learners*. English Journal of Indragiri, 2025, Vol. 9, No. 2, pp. 584-597.
4. Khaitova, A. I. *English for Specific Purposes (ESP) Course Project*. American Journal of Philological Sciences, 2025, Vol. 5, Issue 05, pp. 86-95.
5. Kenny, N., Işıktaş, E. E., & Huang, J. *English for Specific Purposes Instruction and Research: Current Practices, Challenges and Innovations*. Palgrave Macmillan, 2020.
6. Xue, M., Saffari, N., & Motevalli, S. *English for Specific Purposes Research and Practice in the Past 20 Years (2001-2020) in China: A Literature Review*. English Language Teaching, 2022, Vol. 15, No. 8, pp. 13-30.
7. Pavlenko, O. *Teaching English for Specific Purposes: Exploring Emerging Trends*. European Science, 2024.
8. Abdullaeva, S. *Effective Approaches in Teaching English for Specific Purposes*. Obshchestvo i Innovatsii, 2021.
9. Nurmatova, M. X. *Teaching English for Specific Purposes (ESP): Principles, Approaches, and Challenges*. Obrazovanie i Nauka v XXI Veke, 2025.
10. Nortoijiyeva, U. U. *ESP – O'zbekistonda Fanning Yangi Yo'nalishi*. International Journal of Science and Technology, 2025, Vol. 1(28), pp. 711.
11. Karimova, F. I. *Meaning conveyance in the translation of English texts*. Education and Science in the XXI Century, 2022, Issue 24, Vol. 2.
12. Karimova, F. I. *Methods of effective use of models in translation of English text into Russian and Uzbek*. International Conference of Advance Research in Humanities, Sciences and Education, Turkey, 2022.

Dilnoza LATIPOVA,
 Tashkent State Medical University
 e-mail: stolipova12@gmail.com

THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE BY MEDICAL STUDENTS IN A MEDICAL UNIVERSITY IN THE STUDY OF THE ENGLISH LANGUAGE

Annotation: in recent years, the digitalization of education has become one of the key directions in the development of higher education systems. Technological changes inevitably affect the process of learning foreign languages, particularly English, which serves not only as a means of international communication but also as an essential tool for professional activity in medicine. Artificial intelligence (AI) is increasingly integrated into the educational process, offering adaptive learning systems, automated assessment, and intelligent virtual assistants.

The article examines the advantages and limitations of using artificial intelligence in teaching English to medical students. Special attention is paid to personalized learning trajectories, immediate feedback, academic integrity tools, and interdisciplinary integration within English for Specific Purposes (ESP). The study concludes that AI should function as a supportive pedagogical tool rather than a replacement for the teacher, ensuring a balance between innovation and traditional educational values.

Key words: *artificial intelligence, digital education, medical students, English language teaching, adaptive learning, educational technologies*

Аннотация: в последние годы цифровизация образования становится одним из ключевых направлений развития системы высшей школы. Технологические изменения неизбежно затрагивают процесс изучения иностранных языков, прежде всего английского, который служит не только средством международной коммуникации, но и важным инструментом профессиональной деятельности в сфере медицины. Искусственный интеллект (ИИ) активно внедряется в образовательный процесс, предлагая адаптивные обучающие системы, автоматизированное оценивание и интеллектуальных виртуальных помощников.

В статье рассматриваются преимущества и ограничения использования искусственного интеллекта при обучении английскому языку студентов медицинского вуза. Особое внимание уделяется персонализации обучения, мгновенной обратной связи, вопросам академической честности и междисциплинарной интеграции в рамках профессионально-ориентированного обучения английскому языку. Делается вывод о том, что ИИ должен выступать вспомогательным педагогическим инструментом, а не заменой преподавателя, обеспечивая баланс между инновациями и традиционными ценностями образования.

Ключевые слова: *искусственный интеллект, цифровое образование, студенты-медики, обучение английскому языку, адаптивное обучение, образовательные технологии*

Annotatsiya: so'nggi yillarda ta'limni raqamlashtirish oliy ta'lim tizimining asosiy rivojlanish yo'nalishlaridan biriga aylandi. Texnologik o'zgarishlar chet tillarini, xususan ingliz tilini o'qitish jarayoniga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ingliz tili bugungi kunda nafaqat xalqaro muloqot vositasi, balki tibbiyot sohasida professional faoliyat uchun zarur vosita hisoblanadi. Sun'iy intellekt texnologiyalari ta'lim jarayoniga keng joriy etilib, adaptiv o'quv tizimlari, avtomatlashtirilgan baholash va raqamli yordamchilarni taqdim etmoqda.

Maqolada tibbiyot talabalari uchun ingliz tilini o'qitishda sun'iy intellektdan foydalanishning afzalliklari va cheklovlari tahlil qilinadi. Shaxsiylashtirilgan ta'lim yo'nalishlari, tezkor fikr-mulohaza, akademik halollik vositalari hamda kasbiy yo'naltirilgan ingliz tili (ESP) doirasidagi fanlararo integratsiya masalalariga alohida e'tibor qaratiladi. Xulosa qilib aytganda, sun'iy intellekt o'qituvchini almashtiruvchi vosita emas, balki uning pedagogik salohiyatini kuchaytiruvchi yordamchi texnologiya bo'lishi lozim.

Kalit so'zlar: *sun'iy intellekt, raqamli ta'lim, tibbiyot talabalari, ingliz tilini o'qitish, adaptiv ta'lim, ta'lim texnologiyalar.*

In recent years, the digitalization of education has become one of the key directions in the development of higher education systems. Technological changes inevitably affect the process of learning foreign languages, primarily English, which today is regarded not only as a means of international communication but also as an essential tool for professional activity and scientific interaction. In the context of globalization, proficiency in English is no longer a competitive advantage but is gradually becoming a necessary norm for students of medical and other specialized fields.

One of the most significant tools actively introduced into the educational process is artificial intelligence. While at early stages its use was limited to automating individual procedures, in recent years it has evolved into more complex solutions, including adaptive learning systems, intelligent platforms, and digital assistants.

The effectiveness of using artificial intelligence in university-level English language instruction remains an open question. On the one hand, AI can personalize the learning process, increase student motivation, and provide rapid access to a wide range of educational materials. On the other hand, several challenges arise, such as the potential loss of communicative and cultural aspects of language learning, the risk of technological dependence, and a possible reduction in the role of the teacher.

The modern educational system is undergoing a large-scale transformation associated with the active integration of digital technologies. Whereas ten to fifteen years ago, information resources were used mainly as supplementary teaching tools, today they are becoming an integral part of the educational environment. In this context, artificial intelligence attracts special attention from researchers and practitioners, as it no longer serves merely as a tool for automation but functions as an independent pedagogical resource.

In pedagogy, artificial intelligence is understood as a set of technologies capable of imitating human cognitive functions such as analysis, prediction, information processing, and decision-making. In education, this is reflected in the development of intelligent learning systems that adapt to students' proficiency levels, offer personalized learning trajectories, and provide real-time

feedback. According to analytical reports by the World Economic Forum, the integration of AI into educational practices will affect the majority of universities in developed countries by 2030, with language learning, engineering, and medicine being among the key areas of application.

Thus, artificial intelligence should be considered a key factor in the development of the modern educational environment. It is not only a technology but a tool that transforms the very logic of learning and interaction between students, teachers, and educational content. However, the prospects for its further implementation largely depend on how harmoniously AI is integrated into pedagogical practice while maintaining a balance between innovation and traditional educational values.

One of the most promising directions is the implementation of adaptive learning platforms. Such systems analyze students' language proficiency and offer tasks corresponding to their current level of knowledge. Unlike traditional methods, where educational material is usually presented uniformly to the entire group, AI makes it possible to design personalized learning trajectories that take into account individual strengths and weaknesses. For instance, if a student frequently makes grammatical errors, the system focuses on targeted grammar practice, while students with a strong vocabulary level are offered more advanced tasks.

Automated assessment technologies are also widely used. These include not only test-based tasks but also more complex formats such as the evaluation of written assignments, oral speech, and pronunciation. Modern algorithms can detect grammatical errors, suggest corrections, and assess fluency and accuracy of speech. According to studies conducted by the European Association for Language Learning, the use of AI-based assessment tools reduces the number of typical student errors by an average of 20–25% within the first semester.

The use of chatbots in the educational process also plays a significant role in teaching English. They allow students to practice the language in conditions close to real communication, which is especially important for developing speaking skills. Such systems can conduct dialogues, correct mistakes, suggest new topics, and simulate professional situations ranging from job interviews to business correspondence.

Unlike traditional textbooks, virtual interlocutors are available around the clock, increasing the intensity and continuity of language practice.

However, there are several disadvantages to using artificial intelligence. The lack of depiction of emotional and cultural elements is one of the most talked-about drawbacks. Algorithms can evaluate grammar and vocabulary well, but they are unable to capture emotional expression, cultural quirks, and the subtleties of interpersonal communication. This is particularly crucial in higher education, where one of the main goals is to promote intercultural competency. The danger of being overly reliant on technology and the possible diminution of the role of the instructor are further difficulties. Over-reliance on intelligent systems can lead to a lack of critical thinking abilities and superficial knowledge. In addition, unresolved problems with algorithm quality, data security, and information reliability still exist. Technical failures, differences in digital literacy levels among students and teachers, and unequal access to technology may also reduce the effectiveness of AI implementation.

Artificial intelligence also contributes to the development of academic honesty when used responsibly. Intelligent plagiarism detection tools, automated citation checkers, and writing assistants help students better understand academic writing conventions and avoid unintentional violations. When integrated into the learning process with

clear guidelines, these technologies can support the development of ethical academic behavior rather than merely serving as control mechanisms. This aspect is particularly relevant in higher education, where students are expected to master research and professional communication skills in English.

Furthermore, the use of artificial intelligence encourages interdisciplinary integration. English language instruction supported by AI can be closely connected with students' professional fields. Intelligent platforms are capable of generating domain-specific texts, simulations, and tasks that reflect real professional contexts. This approach enhances the practical relevance of language learning and supports the development of English for Specific Purposes (ESP), which is increasingly important in modern universities.

In conclusion, the advantages and disadvantages of using artificial intelligence in teaching English at universities should be considered in an integrated manner. Artificial intelligence can significantly enhance the effectiveness of the educational process; however, it should function not as a replacement for the teacher but as a tool that strengthens the teacher's methodological potential. Such a model ensures a balance between technological innovation and the humanistic foundations of education, which is especially important in the context of higher education.

Using the literary

1. Грязнова Е. В., Кузьмина С. Н. Цифровизация и искусственный интеллект в обучении иностранным языкам // Язык и культура. - 2021. - № 54. - С. 118-127.
2. Гареев Э. Р. Искусственный интеллект в образовании: современное состояние и перспективы. // Москва: Высшее образование, 2020. – С.163.
3. Мельников М. В. Возможности и ограничения использования искусственного интеллекта в преподавании английского языка // Вестник педагогических наук. - 2022. - № 3. - С. 76-83.
4. Селиверстова Н. В. Персонализированное обучение с использованием ИИ: опыт и перспективы // Педагогика. - 2022. - № 9. - С. 44-52.

Shakhnoza KHASANOVA,
Scientific researcher,
Samarkand, Uzbekistan

PEDAGOGICAL PRINCIPLES FOR DEVELOPING ORAL COMPETENCE THROUGH AGRO-TERMINOLOGY IN AGRICULTURAL ESP

Annotation: the paper demonstrates that effective oral competence development requires systematic integration of terminology instruction with authentic communicative practice, professional task engagement, and outcome-oriented evaluation. The findings suggest that combining communicative, task-based, and competency-based approaches enhances both terminological accuracy and fluency, strengthens disciplinary discourse competence, and contributes to the formation of professional identity among agricultural students. The proposed pedagogical model offers a theoretically grounded and practically applicable framework for improving oral performance in agricultural ESP programs.

Key words: *authentic communicative practice, professional task engagement, outcome-oriented evaluation*

Аннотация: в статье показано, что эффективное развитие устной компетенции требует систематической интеграции обучения терминологии с аутентичной коммуникативной практикой, вовлечением в профессиональные задания и оцениванием, ориентированным на результат. Результаты исследования свидетельствуют о том, что сочетание коммуникативного, заданийно-ориентированного и компетентностного подходов повышает как терминологическую точность, так и беглость речи, укрепляет компетенцию дисциплинарного дискурса и способствует формированию профессиональной идентичности у студентов сельскохозяйственных направлений. Предложенная педагогическая модель представляет собой теоретически обоснованную и практически применимую основу для совершенствования устной речевой деятельности в программах сельскохозяйственного ESP.

Ключевые слова: *аутентичная коммуникативная практика; вовлечение в профессиональные задания; оценивание, ориентированное на результат.*

Annotatsiya: mazkur maqolada og'zaki kompetensiyani samarali rivojlantirish terminologiya o'qitilishini autentik kommunikativ amaliyot, professional topshiriqlarga jalb etish hamda natijaga yo'naltirilgan baholash bilan tizimli integratsiya qilishni talab etishi asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari kommunikativ, topshiriqqa asoslangan (task-based) va kompetensiyaviy yondashuvlarni uyg'unlashtirish terminologik anqlik hamda nutq ravonligini oshirishini, sohaviy diskurs kompetensiyasini mustahkamlashini va qishloq xo'jaligi yo'nalishi talabalari orasida professional identifikatsiya shakllanishiga xizmat qilishini ko'rsatadi. Taklif etilgan pedagogik model qishloq xo'jaligi ESP dasturlarida og'zaki nutq samaradorligini oshirishga qaratilgan nazariy jihatdan asoslangan va amaliyotga tatbiq etish mumkin bo'lgan konseptual asosni taqdim etadi.

Kalit so'zlar: *autentik kommunikativ amaliyot; professional topshiriqlarga jalb etish; natijaga yo'naltirilgan baholash.*

Introduction

The modernization of agricultural education in the twenty-first century has significantly transformed the linguistic and communicative demands placed upon future specialists. Agriculture is no longer a purely local or traditional activity; it has become a technologically advanced, research-driven, and globally interconnected field. Agricultural professionals participate in international conferences, collaborate

on cross-border research projects, interpret scientific publications, negotiate agribusiness contracts, and engage in policy discussions concerning sustainability and food security. Within this global professional environment, oral competence in English, particularly in the use of agro-terminology, constitutes a fundamental professional skill. The development of such competence requires pedagogical approaches that move beyond vocabulary memorization toward

communicatively meaningful, professionally oriented instruction. Communicative, task-based, and competency-based approaches within Agricultural English for Specific Purposes provide a theoretically grounded and methodologically coherent framework for achieving this goal.

Oral competence in agricultural contexts can be defined as the ability to use specialized terminology accurately, fluently, and appropriately in professional spoken interaction. It involves not only correct pronunciation and lexical choice but also conceptual understanding, discourse organization, pragmatic sensitivity, and interactive responsiveness. Agricultural discourse frequently requires explanation of complex biological processes, justification of technological decisions, interpretation of experimental results, and argumentation regarding environmental sustainability. Therefore, the pedagogical development of oral competence must integrate conceptual mastery with communicative performance. Agro-terminology functions as the core medium through which disciplinary knowledge is constructed and transmitted. Terms such as sustainable crop rotation, integrated pest management, soil fertility enhancement, precision irrigation systems, and genetic crop improvement represent condensed conceptual structures that require both linguistic and scientific comprehension. Teaching such terminology effectively demands a pedagogical model that simultaneously addresses meaning, function, and professional application.

The communicative approach offers a foundational theoretical basis for integrating terminology into oral competence development. This approach conceptualizes language primarily as a tool for meaningful communication rather than as a system of isolated grammatical forms. Within agricultural ESP, communicative pedagogy situates terminology within authentic professional scenarios that replicate real-world interaction. Instead of asking students to recite definitions of soil salinity or nitrogen fixation, instructors create situations in which learners must explain the causes of declining crop productivity in saline soils or propose strategies to improve nitrogen availability in organic farming systems. In such contexts, terminology becomes a functional instrument for achieving communicative goals rather than an abstract lexical unit. Meaningful interaction

stimulates deeper cognitive processing and facilitates automatic retrieval of terms during spontaneous speech.

Task-based language teaching further deepens this communicative orientation by organizing instruction around meaningful professional tasks. A task in agricultural ESP reflects a real-world activity that agricultural specialists might perform. Designing a sustainable crop management plan, analyzing soil test results, presenting findings from a greenhouse experiment, or debating environmental impacts of pesticide use are examples of tasks that require purposeful use of terminology. Task-based pedagogy assumes that language is acquired most effectively when learners focus primarily on achieving communicative objectives rather than on consciously manipulating linguistic structures. Within agricultural tasks, students must mobilize agro-terminology to solve problems, persuade audiences, or present analyses. This integration of language and professional action creates contextualized learning conditions that mirror authentic agricultural practice.

The structure of task-based instruction supports systematic development of both fluency and accuracy. Prior to task performance, learners are introduced to relevant terminology through contextualized explanation, visual support, and conceptual mapping. During task execution, emphasis shifts toward fluent communication and collaborative problem-solving. After task completion, reflective feedback addresses terminological precision, discourse coherence, and pronunciation. This cyclical process ensures that learners experience terminology not as static vocabulary lists but as dynamic communicative tools. Repetition across varied tasks promotes automatization of lexical retrieval and strengthens semantic networks associated with agricultural concepts.

Competency-based education complements communicative and task-based approaches by providing clear outcome orientation. In agricultural higher education, oral competence through agro-terminology must be aligned with professional standards and measurable performance criteria. Competency-based pedagogy defines specific learning outcomes, such as the ability to present a crop disease management strategy using appropriate technical vocabulary or to defend a soil conservation

proposal in a simulated policy debate. Instructional design, classroom activities, and assessment procedures are then systematically aligned with these competencies. This alignment ensures coherence between educational objectives and professional expectations.

The integration of communicative, task-based, and competency-based approaches must also consider cognitive and psycholinguistic principles underlying vocabulary acquisition. Terminology learning is enhanced when learners engage in deep semantic processing rather than superficial memorization. Explaining causal relationships in crop failure, comparing irrigation technologies, or evaluating sustainability strategies demands analytical thinking that strengthens conceptual encoding. The more elaborately a term is processed, the more durable its representation in memory becomes. Frequent contextualized use fosters automaticity, reducing cognitive load during spontaneous speech. As lexical retrieval becomes faster, learners can devote greater attentional resources to organizing discourse and responding strategically to interlocutors.

Lexical chunking constitutes another important principle. Agricultural discourse often relies on multi-word units and formulaic expressions. Teaching such lexical bundles enhances fluency and naturalness of speech. Students who internalize phrases like integrated pest management strategies or sustainable soil conservation practices are better equipped to produce coherent professional discourse. Instruction that highlights collocational patterns and typical

phrase structures accelerates the development of domain-specific fluency.

Motivational factors also play a decisive role in oral competence development. Agricultural students are more likely to engage actively in terminology use when they perceive its relevance to their future careers. Demonstrating the practical value of English-mediated agricultural communication enhances intrinsic motivation. Classroom activities that simulate authentic professional challenges reinforce the perception that terminology mastery directly supports career advancement and global participation. A supportive classroom environment that tolerates errors as natural steps in learning reduces speaking anxiety and encourages risk-taking, which is essential for fluency development.

Ultimately, the development of oral competence through agro-terminology is not merely a linguistic objective but a professional imperative. It equips future agricultural specialists with the capacity to articulate scientific knowledge, participate in global discourse, and contribute to sustainable agricultural development. When pedagogical principles are theoretically grounded and systematically implemented, terminology becomes a vehicle for constructing professional identity and disciplinary voice. Through communicative, task-based, and competency-based approaches, agricultural ESP can transform terminology instruction into a dynamic process of professional empowerment, ensuring that graduates are not only knowledgeable but also articulate participants in the international agricultural community.

REFERENCES

1. Anderson, J. R. (2005). *Cognitive psychology and its implications* (6th ed.). Worth Publishers.
2. Cabré, M. T. (1999). *Terminology: Theory, methods, and applications*. John Benjamins.
3. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1–47. <https://doi.org/10.1093/applin/1.1.1>
4. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). *CLIL: Content and language integrated learning*. Cambridge University Press.
5. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227–268. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01
6. Ellis, R. (2003). *Task-based language learning and teaching*. Oxford University Press.
7. Graves, M. F. (2006). *The vocabulary book: Learning and instruction*. Teachers College Press.
8. Hutchinson, T., & Waters, A. (1987). *English for specific purposes: A learning-centered approach*. Cambridge University Press.
9. Hyland, K. (2006). *English for academic purposes: An advanced resource book*. Routledge.
10. Lewis, M. (1993). *The lexical approach: The state of ELT and a way forward*. Language Teaching Publications.

Sarvinoz ABDULHAKIMOVA,

Teacher

Department of Practical Aspects of English
Uzbekistan State World Languages University

PROJECT-BASED LEARNING AS A TOOL FOR DEVELOPING ACADEMIC SPEAKING SKILLS

Annotation: developing academic speaking skills is a crucial objective in higher education, particularly for students studying in English-medium environments. Traditional speaking instruction often emphasizes controlled practice and individual presentations, which may limit authentic communication and critical thinking development. This article explores Project-Based Learning (PBL) as an effective pedagogical tool for enhancing academic speaking skills. The study examines how structured project work promotes fluency, confidence, collaboration, and critical engagement with academic content. Findings indicate that PBL creates meaningful communicative contexts that foster student-centered learning and improve oral academic performance. The article concludes with practical recommendations for integrating PBL into academic speaking courses.

Key words: *Project-Based Learning, academic speaking, communicative competence, student-centered learning, collaborative learning, higher education, oral presentation skills*

Аннотация: развитие академических навыков устной речи является важной задачей высшего образования, особенно для студентов, обучающихся в англоязычной среде. Традиционное обучение устной речи часто сосредоточено на контролируемой практике и индивидуальных презентациях, что может ограничивать подлинную коммуникацию и развитие критического мышления. В данной статье рассматривается проектное обучение (PBL) как эффективный педагогический инструмент для совершенствования академических навыков устной речи. Исследование анализирует, как структурированная проектная работа способствует развитию беглости речи, уверенности, сотрудничества и критического осмысления академического содержания. Результаты показывают, что PBL создает содержательные коммуникативные ситуации, способствующие обучению, ориентированному на студента, и повышению качества академической устной речи. В статье также представлены практические рекомендации по внедрению PBL в курсы академического говорения.

Ключевые слова: *проектное обучение, академическая устная речь, коммуникативная компетенция, студенто-ориентированное обучение, совместное обучение, высшее образование, навыки устной презентации*

Annotatsiya: akademik nutq ko'nikmalarini rivojlantirish oliy ta'limning muhim vazifalaridan biridir, ayniqsa ingliz tilida ta'lim olayotgan talabalar uchun. An'anaviy nutq o'qitish usullari ko'pincha nazorat ostidagi mashqlar va individual taqdimotlarga e'tibor qaratadi, bu esa haqiqiy muloqot va tanqidiy fikrlashning rivojlanishini cheklashi mumkin. Ushbu maqolada loyiha asosida o'qitish (PBL) akademik nutq ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali pedagogik vosita sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqot tuzilgan loyiha ishlari ravonlikni, ishonchni, hamkorlikni va akademik mazmunni tanqidiy anglashni qanday rivojlantirishini o'rganadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, PBL mazmunli kommunikativ muhit yaratadi, talabaga yo'naltirilgan ta'limni qo'llab-quvvatlaydi va akademik og'zaki nutq samaradorligini oshiradi. Maqola akademik nutq kurslariga PBLni joriy etish bo'yicha amaliy tavsiyalar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: *loyiha asosida o'qitish, akademik nutq, kommunikativ kompetensiya, talaba markazli ta'lim, hamkorlikda o'qitish, oliy ta'lim, og'zaki taqdimot ko'nikmalari*

Introduction

Academic speaking is an essential component of higher education, enabling students to participate in seminars, conferences, presentations, and academic discussions. Effective academic speaking requires not only linguistic competence but also critical thinking, argumentation skills, organization of ideas, and audience awareness. However, many learners experience anxiety, limited vocabulary, and lack of confidence when speaking in academic settings. Traditional teaching methods often rely on memorized presentations or isolated speaking tasks that do not fully reflect real academic communication. In contrast, Project-Based Learning offers an innovative approach that

integrates content knowledge, collaboration, research, and authentic speaking practice. PBL is a student-centered methodology in which learners work over an extended period to investigate and respond to complex questions or problems, culminating in a final product or presentation.

By engaging students in meaningful tasks, PBL provides opportunities for authentic communication, problem-solving, and critical reflection. This study aims to examine how Project-Based Learning contributes to the development of academic speaking skills in higher education contexts.

Methods

This study employed a qualitative-quantitative mixed research design conducted with undergraduate students

enrolled in an academic speaking course at a university. The participants included forty students divided into small project groups. Over one academic semester, students engaged in structured project-based tasks requiring research, group discussion, data analysis, and formal oral presentations.

Data were collected through classroom observations, speaking performance assessments, student self-reflection journals, and pre- and post-course speaking evaluations. The evaluation criteria focused on fluency, coherence, vocabulary use, pronunciation, argumentation skills, and audience engagement. Surveys were also administered to measure students' confidence levels and attitudes toward academic speaking before and after the implementation of PBL.

The collected quantitative data were analyzed using descriptive statistics to compare improvement levels, while qualitative data from reflections and observations were analyzed thematically to identify recurring patterns related to engagement, collaboration, and speaking development.

Results

The findings demonstrate significant improvement in students' academic speaking performance after participating in project-based activities. Students showed increased fluency and better organization of ideas during presentations. Their use of academic vocabulary and discipline-specific terminology improved noticeably. Moreover, students demonstrated greater confidence and reduced speaking anxiety compared to the beginning of the semester.

Collaborative group work contributed to deeper understanding of content and encouraged peer feedback, which enhanced speaking accuracy and clarity. Students reported that preparing projects over time allowed them to practice repeatedly, refine their arguments, and gain familiarity with academic discourse structures. Observations also revealed higher levels of student engagement and active participation during project discussions compared to traditional lecture-based speaking lessons.

Discussion

The results support the view that Project-Based Learning is an effective tool for developing academic

speaking skills. One of the key strengths of PBL lies in its emphasis on authentic communication. Instead of performing isolated speaking tasks, students engage in meaningful inquiry, which requires them to negotiate meaning, explain ideas, defend arguments, and synthesize information.

PBL promotes learner autonomy and responsibility, as students must plan, research, and organize their projects independently. This process naturally strengthens critical thinking and discourse management skills, both of which are essential for academic speaking. Furthermore, collaboration within project groups reduces performance anxiety, as students feel supported by peers.

Another important aspect is the integration of content and language learning. Through research-based projects, students acquire subject-specific vocabulary and learn how to structure academic arguments logically. Repeated rehearsal and presentation practice also enhance pronunciation, coherence, and confidence.

However, successful implementation of PBL requires careful planning, clear assessment criteria, and teacher guidance. Without structured support, some students may struggle with time management or unequal participation in group work. Therefore, instructors must monitor progress and provide continuous feedback.

Conclusion and recommendations

Project-Based Learning significantly contributes to the development of academic speaking skills by creating authentic, collaborative, and student-centered learning environments. It enhances fluency, vocabulary acquisition, confidence, and critical thinking abilities. Through sustained engagement in research-based tasks and presentations, students become more competent and independent academic speakers.

It is recommended that higher education institutions integrate PBL into academic speaking curricula. Teachers should design clear project guidelines, incorporate peer and self-assessment strategies, and provide scaffolding to support language development. Future research may explore long-term impacts of PBL on academic performance and cross-disciplinary speaking competence.

References

1. Beckett, G. H., & Miller, P. C. Project-Based Second and Foreign Language Education. Greenwich: Information Age Publishing, 2006, pp. 15–32.
2. Bell, S. Project-Based Learning for the 21st Century: Skills for the Future. The Clearing House, 2010, Vol. 83, pp. 39–43.
3. Blumenfeld, P. C., et al. Motivating Project-Based Learning: Sustaining the Doing, Supporting the Learning. Educational Psychologist, 1991, Vol. 26, pp. 369–398.
4. Harmer, J. How to Teach English. London: Longman, 2007, pp. 123–145.
5. Helle, L., Tynjälä, P., & Olkinuora, E. Project-Based Learning in Post-Secondary Education. Higher Education, 2006, Vol. 51, pp. 287–314.
6. Stoller, F. L. Establishing a Theoretical Foundation for Project-Based Learning in Second Language Contexts. In Project-Based Second and Foreign Language Education, 2006, pp. 19–40.
7. Thomas, J. W. A Review of Research on *Project-Based Learning*. The Autodesk Foundation, 2000, pp. 1–45.

The background is a light blue surface with various educational items. At the top left is a yellow ruler. At the top center is an orange with two green leaves. At the top right is a blue spiral notebook. On the left side is a pink book with a white label. On the right side is a rolled-up white diploma tied with a blue ribbon. At the bottom center is an open book with a yellow cover, and a globe of the Earth is placed on its pages. At the bottom left is a green pencil, and at the bottom right is a red pencil. Small white and colored dots are scattered across the background.

PEDAGOGIKA

Nafisa XUJAMKULOVA,
Samarqand davlat pedagogika instituti
Boshlang'ich va maktabgacha ta'lim nazariyasi kafedrası
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori(Phd), dotsenti
xojamqulovanafisa5@gmail.com

OLIV PEDAGOGIK TA'LIM TIZIMIDA METODIK KOMPLEKSNING TARKIBIY QISMI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI AN'ANAVIY VA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Annotatsiya: mazkur maqolada oliy pedagogik ta'lim tizimida metodik kompleksning tarkibiy qismlari hamda uning rivojlanish bosqichlari an'anaviy va innovatsion yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Metodik kompleksning normativ, mazmuniy, metodik-texnologik, diagnostik va boshqaruv komponentlari tizimli yondashuv nuqtayi nazaridan yoritiladi. Shuningdek, bilimga yo'naltirilgan an'anaviy modeldan kompetensiyaviy, shaxsga yo'naltirilgan va raqamli pedagogika tamoyillariga asoslangan innovatsion modelga o'tish jarayoni asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari metodik kompleksni modernizatsiya qilish, pedagog kadrlar tayyorlash sifatini oshirish hamda ta'lim jarayonini raqamli transformatsiya sharoitida takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: metodik kompleks, oliy pedagogik ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv, innovatsion ta'lim, raqamli pedagogika, ta'lim transformatsiyasi, o'quv-metodik majmua, pedagogik texnologiyalar, baholash tizimi, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim

Аннотация: в статье анализируются структурные компоненты методического комплекса в системе высшего педагогического образования и этапы его развития на основе традиционного и инновационного подходов. Раскрываются нормативный, содержательный, методико-технологический, диагностический и управленческий компоненты комплекса с позиции системного анализа. Обосновывается переход от знаниево-ориентированной модели обучения к компетентностной, личностно-ориентированной и цифровой модели образования. Результаты исследования направлены на модернизацию методического комплекса и повышение качества подготовки педагогических кадров.

Ключевые слова: методический комплекс, высшее педагогическое образование, компетентностный подход, инновационное обучение, цифровая педагогика, трансформация образования, учебно-методический комплекс, педагогические технологии, система оценки, личностно-ориентированное обучение

Annotation: this article analyzes the structural components of the methodological complex within the system of higher pedagogical education and its stages of development based on traditional and innovative approaches. The normative, content-based, methodological-technological, diagnostic, and managerial components are examined from a systemic perspective. The transition from a knowledge-oriented model to a competency-based, learner-centered, and digitally transformed educational model is substantiated. The findings contribute to the modernization of the methodological complex and the improvement of teacher training quality in the context of educational transformation.

Key words: methodological complex, higher pedagogical education, competency-based approach, innovative education, digital pedagogy, educational transformation, teaching and methodological complex, pedagogical technologies, assessment system, learner-centered education

Oliy pedagogik ta'lim tizimida metodik kompleks (o'quv-metodik kompleks) – bu shunchaki darsliklar to'plami emas, balki ta'lim jarayonini ilmiy asosda loyihalash, tashkil etish, boshqarish va baholashni ta'minlovchi integrativ didaktik tizimdir. U pedagogik jarayonning maqsad, mazmun, metod, vosita va natija komponentlarini yagona konseptual asosda birlashtiradi.

Metodik kompleksning tarkibiy qismi odatda bir necha darajali struktura asosida shakllanadi va u normativ, mazmuniy, texnologik hamda diagnostik bloklardan iborat bo'ladi.

Birinchi tarkibiy qism — normativ-maqсадli blok. Bu blok metodik kompleksning konseptual poydevorini tashkil etadi. Unda fan yoki modulning maqsadi, vazifalari,

shakllantiriladigan kompetensiyalar, oʻquv natijalari va ularning indikatorlari belgilab beriladi. Aynan shu qism taʼlim jarayonining strategik yoʻnalishini aniqlaydi. Oliy pedagogik taʼlimda bu blok davlat taʼlim standartlari, malaka talablari va kasbiy kompetensiyalar modeli bilan uzviy bogʻliq boʻladi.

Ikkinchi tarkibiy qism — mazmuniy blok. Bu oʻquv dasturi, ishchi dastur (sillabus), mavzular rejalashtirishi, maʼruza matnlari, seminar va amaliy mashgʻulot materiallarini oʻz ichiga oladi. Mazmuniy blok nafaqat axborot berish, balki kasbiy-pedagogik tafakkurni shakllantirishga yoʻnaltirilgan boʻlishi kerak. Zamonaviy yondashuvda mazmun kompetensiyaviy va fanlararo integratsiya tamoyiliga asoslanadi.

Uchinchi tarkibiy qism — texnologik (protsessual) blok. Bu metodik kompleksning eng faol qismi boʻlib, oʻqitish metodlari, pedagogik texnologiyalar, interaktiv usullar, keyslar, loyiha ishlari, mustaqil taʼlim topshiriqlari va raqamli vositalarni oʻz ichiga oladi. Oliy pedagogik taʼlimda bu blok boʻlajak oʻqituvchining metodik kompetensiyasini shakllantirishga xizmat qiladi. Yaʼni talaba nafaqat mazmunni oʻzlashtiradi, balki uni oʻqitish usullarini ham egallaydi.

Toʻrtinchi tarkibiy qism — diagnostik-baholash bloki. Bu nazorat shakllari, baholash mezonlari, testlar, rubrikalar, portfel talablari va monitoring mexanizmlarini oʻz ichiga oladi. Zamonaviy metodik kompleksda baholash summativ emas, balki formatif va reflektiv xarakterga ega boʻlishi lozim. Ayniqsa, pedagogik taʼlimda baholash kasbiy refleksiya bilan uygʻunlashgan boʻlishi muhim.

Beshinchi tarkibiy qism — resursli-taʼminot bloki. Bu darsliklar, oʻquv qoʻllanmalar, elektron resurslar, videomateriallar, metodik tavsiyalar, amaliyot bazasi materiallari va innovatsion platformalarni qamrab oladi. Zamonaviy oliy pedagogik taʼlimda raqamli kontent metodik kompleksning ajralmas qismiga aylangan.

Oliy pedagogik taʼlim tizimida metodik kompleksning oʻziga xosligi shundaki, u ikki funksiyani bajaradi: birinchidan, talabaning fan boʻyicha kompetensiyalarini shakllantiradi; ikkinchidan, uni kelajakdagi pedagogik faoliyatga metodik jihatdan tayyorlaydi. Shu sababli metodik kompleks tarkibida pedagogik amaliyot materiallari, dars ishlanmalari namunasi, baholash vositalari va metodik refleksiya topshiriqlari alohida oʻrin tutadi.

Konseptual jihatdan metodik kompleksni quyidagi integrativ formula bilan ifodalash mumkin:

Metodik kompleks = (Maqsad + Mazmun) × (Texnologiya + Baholash) + Resurslar

Bu yerda koʻpaytma belgisi komponentlarning oʻzaro bogʻliqligini bildiradi. Agar ulardan biri yetishmasa, tizim samaradorligi pasayadi.

Ushbu tadqiqotimizda, oliy pedagogik taʼlim tizimida metodik kompleks — bu oʻqitish jarayonining strukturaviy modeli boʻlib, u normativ-maqsadli, mazmuniy, texnologik, diagnostik va resursli bloklarning integratsiyasidan iborat. Uning ilmiy asoslangan, kompetensiyaviy va reflektiv yondashuv asosida loyihalaniishi boʻlajak pedagogning kasbiy shakllanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

OLY PEDAGOGIK TAʼLIMDA METODIK KOMPLEKSNING BLOK-SXEMA MODEL

NORMATIV-MAQSADLI BLOK
DTS va malaka talablari
Fan maqsadi va vazifalari
Kompetensiyalar modeli
Kutilayotgan natijalar

MAZMUNY BLOK
Oʻquv dasturi (sillabus)
Mavzular rejas
Maʼruza matnlari
Seminar/amaliy materiallar

TEXNOLOGIK BLOK
Pedagogik texnologiyalar
Interaktiv metodlar
Keys va loyiha ishlari
Mustaqil taʼlim topshiriqlari

DIAGNOSTIK-BAHOLASH BLOKI
Nazorat shakllari
Baholash mezonlari
Testlar va rubrikalar
Reflektiv monitoring

RESURSLI-TA'MINOT BLOKI
Darslik va qo'llanmalar
Elektron resurslar
Video va multimedia
Amaliyot bazasi materiallari

Modellashtirish konseptual izohi

1. Normativ-maqсадli blok — strategik yo'nalishni olish.
2. Mazmuniy blok — intellektual asosni shakllantiradi.
3. Texnologik blok — jarayonni tashkil qiladi.
4. Diagnostik blok — natijani aniqlaydi va qayta aloqa beradi.
5. Resursli blok — tizimni moddiy va axborot xavfsiz qo'llab- oladi.

Bu bloklar o'zaro chiziqli emas, balki doimiy qayta aloqa asosida ishlaydi. pedagogik ta'limda diagnostik blok reflektiv jarayon bilan uzviy bog'liq bo'lishi zarur. Oliy pedagogik ta'lim tizimida metodik kompleksning texnologik jarayonlari pedagogika nazariyasining evolyutsiyasi, jamiyatning ijtimoiy buyurtmasi va ta'lim paradigmalari bilan bog'liq holda shakllangan. Metodik kompleks statik hodisa emas; u ta'limning transformatsiyasi, didaktik tizimlarining chuqurlashuvi va kompyuter texnologiyalarining kirib kelishi bilan birgalikda bosqichma-bosqich takomillashib borgan.

1-bosqich: Reproduktiv-an'anaviy bosqich

Bu bosqich metodik kompleksning shakllanish davrini ifodalaydi. O'ziga xos mazmunning mustahkamligi va bilimni ishlab chiqarish modeliga tayangandir. Metodik kompleks asosan darslik, o'quv qo'llanma va ma'ruza matnlaridan iborat bo'lgan. O'qituvchi markaziy subyekt, talaba esa bilimni qabul qilish obyekt sifatida qaralgan.

Ushbu bosqichda metodik ta'minot normativ xarakterga ega bo'lib, standart dasturlar va metodik tavsiyalar bilan tipik. Baholash tizimi esa nazorat va yakuniy natijaga yo'qotilgan. Pedagogik refleksiya va innovatsion texnologiyalar qo'llanilmagan.

2-bosqich: Strukturaviy-tizimli bosqich

Bu strukturada metodik kompleks oddiy materiallar to'plamidan tizimli ko'rinishga ega. Fan dasturi, ishchi reja, seminar va amaliy mashg'ulot materiallari yagona tizimlashtirilgan tartibga solinadi.

Ta'lim jarayonida metod va paydo bo'lishning xilma-xilligi oshadi, interaktiv moddalar bo'ladi. faqat asosiy e'tibor hanuz mazmunni yetkazib berishga bo'ladi. Tizimlilik paydoi shakllanadi, ammo kompetensiyaviylik hali to'liq integratsiyalanmagan.

3-bosqich: kompetensiyaviy-transformatsion bosqich

Zamonaviy oliy pedagogik ta'limda metodik kompleksning tub burilish bosqichi aynan shu davrga to'g'ri keladi. Ta'lim natijalari bilim hajmi bilan emas, balki kompetensiyalar orqali resurslar.

Metodik kompleks tarkibiga:

- kutilayotgan loyiha modeli,
- kompetensiya indikatorlari kriterial ishlab chiqarish, dastur va amaliy topshiriq kiritiladi.

Bu bosqichda metodik kompleks faqat mazmuniy emas, balki funksiya va diagnostik tizimga aylanadi. O'qituvchi fasilitator rolini egallaydi, talaba esa faol subyektga aylanadi.

4-bosqich: reflektiv-integrativ bosqich

Bu bosqich metodik kompleksning ichki chuqurlashuv davri. Ta'lim jarayoni milliy kompetensiyani shakllantiradi, balki metakognitiv va reflektor mexanizmlarni ham rivojlantiradi.

Metodik kompleks tarkibiga:

- portfel texnologiya,
- o'zini mexanizm ishlab chiqish,
- reflektiv topshiriqlar,
- pedagogik tahlil modullari kiritiladi.

Bu bosqichda metodik kompleks shaxsiy o'sish va kasbiy identifikatsiya vositalariga aylanadi.

5-bosqich: raqamli-ekologik integratsiya bosqich

Hozirgi davrda metodik kompleks kompyuter platformalar, masofaviy ta'lim, multimedia resurslari va sun'iy intellekt ishlab chiqarish bilan boyitilgan.

Ishda, ekologik g'oyalari, ekologik tafakkur va fanlararo integratsiya metodik kompleksning mazmuniy qismiga singdirilmoqda.

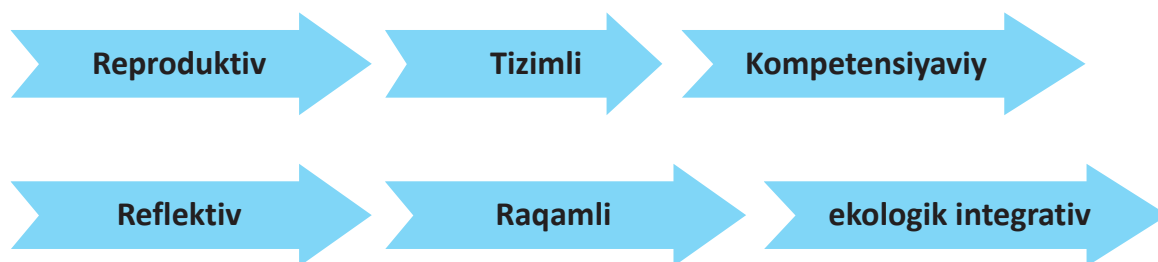
Bu bosqichda metodik kompleks:

- ochiq tizimga aylantirish,
- individual trayektoriyani qo'llab- qabul qilish,
- global kompetensiyalarni shakllantiradi.

Metodik kompleks endi faqat o'quv jarayonini emas, balki kasbiy hamjamiyat bilan aloqani ham ta'minlash.

Evolutsion modelning umumiy tuzilishi

Metodik kompleks davolash ketma-ketlikni aks ettiradi:

1-rasm. Metodik kompleks

Bu jarayon chiziqli emas, balki spiral xarakterga ega. Har bir yangi oldingi oldingisini inkor etmaydi, balki uni sifat darajasida boy beradi.

Umuman olganda, oliy pedagogik ta'lim tizimida metodik kompleksning ishlab chiqarish jarayoni reproduktiv modeldan integrativ va raqamli-ekologik modelgacha

bo'lgan murakkab evolyutsion transformatsiyani aks ettiradi. Har bir oldingi oldingisini inkor etmaydi, balki uni yangi sifatda bo'yitadi. tizimli metodik kompleks zamonaviy pedagogik ta'limning strategik mexanizmiga aylanib, kompetensiyaviylik, reflektivlik, tizimlilik va tajribalik jarayonlarini birlashtirgan yaxlit didaktik tizim sifatida shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Thomas Kuhn T. Структура научных революций. – Москва: АСТ, 2003. – 08 с.
2. Michael Fullan M. Новое понимание реформ образования. – Москва: Просвещение, 2016. – 272 с.
3. Andy Hargreaves A., Michael Fullan M. Профессиональный капитал: трансформация преподавания в каждой школе. – Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2015. – 324 с.
4. John Hattie Дж. Видимое обучение: синтез более 800 метаанализов, касающихся достижений учащихся. – London: Routledge, 2009. – 392 p.
5. Linda Darling-Hammond Л. Empowered Educators: How High-Performing Systems Shape Teaching Quality Around the World. – San Francisco: Jossey-Bass, 2017. – 304 p.
6. George Siemens Дж. Коннективизм: теория обучения цифровой эпохи // International Journal of Instructional Technology and Distance Learning. – 2005. – Т. 2, № 1. – С. 3–10.
7. David R. Krathwohl Д. Р. Пересмотр таксономии Блума // Theory Into Practice. – 2002. – Т. 41, № 4. – С. 212–218.
8. OECD. Future of Education and Skills 2030: OECD Learning Compass 2030. – Paris: OECD Publishing, 2019. – 23 p.
9. UNESCO. Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education. – Paris: UNESCO, 2021. – 186 p.
10. European Commission. Digital Education Action Plan 2021–2027. – Brussels, 2020. – 32 p.
11. World Bank. World Development Report 2018: Learning to Realize Education's Promise. – Washington, DC: World Bank, 2018. – 236 p.
12. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. Ta'lim to'g'risida: O'zbekiston Respublikasi Qonuni. – Toshkent, 2020.
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. 2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot Strategiyasi. – Toshkent, 2022.

Farzona OLLOQULOVA,
Termiz davlat pedagogika instituti
katta o'qituvchisi, p.f.f.d (PhD)
olloqulovafarzona93@gmail.com

KONSENTRIK YONDASHUV ASOSIDA KASBIY KOMPETENSIYA VA TADQIQOTCHILIK KO'NIKMALARINING NAZARIY-PEDAGOGIK ASOSLARI

Annotatsiya: mazkur maqolada konsentrik yondashuv asosida bo'lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyasi hamda o'quvchilarning tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirishning nazariy-pedagogik asoslari tahlil etiladi. Tadqiqotda ta'lim jarayonini bosqichma-bosqich, murakkablashib boruvchi mazmun asosida tashkil etish orqali o'quvchilarning kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarini izchil rivojlantirish imkoniyatlari yoritilgan. Konsentrik yondashuvning mohiyati, uning kompetensiyaviy ta'lim bilan uzviy bog'liqligi hamda tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirishdagi ahamiyati pedagogik va psixologik adabiyotlar asosida asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: kompetensiya, kasbiy kompetensiya, kompetentlik, kasbiy kompetensiya omillari. konsentrik yondashuv, tadqiqotchilik ko'nikmalari, kompetensiyaviy ta'lim,

Аннотация: в данной статье анализируются теоретико-педагогические основы формирования профессиональной компетентности будущих специалистов, а также исследовательских навыков учащихся на основе концентрического подхода. В исследовании освещаются возможности последовательного развития профессиональных знаний, умений и навыков учащихся путем организации образовательного процесса на основе постепенного, усложняющегося содержания. Сущность концентрического подхода, его неразрывная связь с компетентностным образованием и значение в развитии исследовательской деятельности обоснованы на основе педагогической и психологической литературы.

Ключевые слова: компетентность, профессиональная компетентность, компетентность, факторы профессиональной компетентности. концентрический подход, исследовательские навыки, компетентностное обучение.

Annotation: this article analyzes the professional competence of future specialists on the basis of a concentric approach, as well as the theoretical and pedagogical foundations of the formation of students' research skills. The study highlights the possibilities of consistent development of professional knowledge, skills and competencies of students by organizing the educational process on the basis of step-by-step, complex content. The essence of the concentric approach, its inextricable relationship with competency education and its importance in the development of research activities are substantiated on the basis of pedagogical and psychological literature.

Key words: competence, professional competence, competence, factors of professional competence. concentric approach, research skills, competency education.

Pedagogik adabiyotlarda "kompetensiya" va "kompetentlik" tushunchalari keng qo'llanilib, ular zamonaviy ta'lim paradigmasining muhim kategoriyalaridan biri sifatida qaraladi. Mazkur atamalarining ilmiy muomalaga keng kirib kelishi, avvalo, ta'lim mazmunini modernizatsiya qilish, ya'ni bilimga asoslangan yondashuvdan faoliyatga yo'naltirilgan, natijaviy ta'lim modeliga o'tish zarurati bilan bevosita bog'liqdir. Shunga qaramay, pedagogik tadqiqotlarda ushbu tushunchalarning mazmuni

va mohiyati hali ham bir xil talqinda emasligi ularni chuqur tahlil qilishni taqozo etadi.

Lotin tilidan tarjima qilinganda "kompetensiya" (competentia) muayyan soha doirasida bilimdonlik, tajriba va masalalar majmuiga ega bo'lish ma'nosini anglatadi. Zamonaviy pedagogik talqinlarda kompetensiya shaxsning bilim, ko'nikma, malaka va faoliyat usullarini integrativ holda qo'llay olish salohiyatini ifodalaydi. Kompetentlik esa ushbu salohiyatning real faoliyat jarayonida namoyon

bo'lish darajasi, ya'ni shaxsning muayyan vazifalarni mustaqil, mas'uliyatli va samarali bajara olish qobiliyati sifatida talqin etiladi.

Mazkur yondashuv konsentrik ta'lim modeli bilan uzviy bog'liq bo'lib, unda kompetensiyalar bosqichma-bosqich, takroriy va chuqurlashib boruvchi mazmunda rivojlantiriladi. Konsentrik yondashuv asosida o'quvchilar dastlab elementar bilim va ko'nikmalarni egallaydi, keyingi bosqichlarda esa ushbu bilimlar murakkabroq vaziyatlar va muammolarni hal etishga yo'naltiriladi. Natijada kasbiy kompetensiyalar bilan bir qatorda tadqiqotchilik ko'nikmalari ham tizimli tarzda shakllanadi.

Pedagogik nazariyada kompetensiya tushunchasining shakllanishida muhim ilmiy qarashlar mavjud. Jumladan, 1965-yilda Noam Chomsky tomonidan tilshunoslikda ilgari surilgan "kompetensiya va foydalanish" g'oyasi keyinchalik pedagogik kompetensiya nazariyasining metodologik asosiga aylandi. Olim kompetensiyani ideal bilim tizimi, foydalanishni esa uning real faoliyatdagi namoyoni sifatida izohlaydi. Ushbu yondashuv pedagogik faoliyatda kompetensiyaning faqat bilim darajasida emas, balki amaliy va tadqiqot faoliyatida namoyon bo'lishini ta'minlash zarurligini ko'rsatadi.

Milliy pedagogikada ham kompetensiyaviy yondashuv XX asrning 90-yillaridan boshlab faol o'rganila boshladi. O'zbekistonlik pedagog olimlar M. Ochilov va U. Inoyatovlar kompetentlikni shaxsning maxsus faoliyati natijasida namoyon bo'ladigan ijtimoiy va texnologik qobiliyatlar majmui sifatida baholaganlar. Ularning qarashlarida kasbiy kompetensiya mehnat faoliyatini samarali tashkil etish, resurslarni to'g'ri taqsimlash va muammolarni hal qilish qobiliyati bilan uzviy bog'liq holda talqin etiladi.

1965-yilda N.Xomskiy tillar nazariyasiga, transformatsion grammatikaga nisbatan qo'llaniladigan kompetensiya tushunchasini taklif qildi. N.Xomskiy ta'kidlaganidek, "... biz kompetensiya (o'z tilini gaplashish va tinglash darajasida bilish) va foydalanish (muayyan holatlarda tildan real foydalanish) o'rtasidagi fundamental farqni keltiramiz. Faqat ideal holatda foydalanish bu to'g'ridan-to'g'ri kompetensiyaning aks etishidir" [98;45-b.].

Mazkur holatda aynan foydalanish kompetensiyaning haqiqiy namoyon bo'lishidir. N. Xomskiyning so'zlariga ko'ra, foydalanish amalda

"haqiqatda" fikrlash, tildan foydalanishga reaksiya, ko'nikmalar va boshqa shaxsiy tajribalar bilan bog'liqdir.

N.A.Muslimovning fikricha inglizcha – "competence" tushunchasining lug'aviy ma'nosi – qobiliyat demakdir, biroq kompetensiya atamasi bilim, ko'nikma, mahorat va qobiliyatni ifoda etishga xizmat qiladi [75;34-37-b.].

B.X.Xodjayev — kompetensiya tushunchasiga berilgan aksariyat ta'riflar kasbiy ta'lim, kasbiy faoliyat bilan bog'liqlikda bayon etilganligini, biroq umumiy o'rta ta'lim bilan bog'liqlikda mazkur tushuncha innovatsiya tavsifiga ega bo'lganligi sababli, uning mohiyatini aniqlashtirishga alohida ehtiyoj mavjudligini qayd etib o'tib, kompetensiya – ma'lum bir sohada samarali produktiv faoliyat uchun zarur bo'lgan o'quvchining avvaldan belgilangan ta'limiy tayyorgarligiga qo'yiladigan ijtimoiy talablar (me'yorlar)dan ham o'zib ketishidir, degan xulosaga kelgan [97;79-b.].

"Konsentr" so'zi lotincha "kon" – (birlashma, jamoa, moslik ma'nosini bildiruvchi prefiks) va "centrum" (markaz, konsentratsiya) so'zlaridan hosil bo'lgan[101; 98-b].

"Konsentrik usul biror-bir muammoni o'rganish zarurati tug'ilganda qo'llaniladi. So'ngra ushbu muammo diqqat (tadqiqot) markaziga qo'yiladi va unga bog'liq, yaqin, masalalar, savollar, hodisalar, faktlar va hokazolarga oid mavzular atrofida davralarda to'planadi, so'ngra muammo yechimini ko'rsatuvchi keyingi savollar orqali yechimga keltiriladi"[104; 64-b].

Bo'lajak pedagog shaxsini shakllantirish muammosi bilan bog'liq ilmiy tadqiqot olib borish kompetentligini olima N.A.Abdullayeva o'rgangan. Tadqiqotchining fikricha, "o'qituvchining kasbiy salohiyatini oshirish ushuni muhim sanalgan ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish hamda tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish uchun ilmiy tadqiqot ishlarini tashkil etish zarur shart-sharoit yaratadi"[108; 3-b].

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda kasbiy kompetensiya bilimlarning oddiy yig'indisi emas, balki shaxsning kasbiy faoliyatga tayyorligini ta'minlovchi integrativ sifat sifatida e'tirof etiladi. Ayniqsa, konsentrik yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonida kasbiy kompetensiyalar tadqiqotchilik ko'nikmalari bilan uzviy integratsiyada rivojlanadi.

O'quvchilar muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, faraz ilgari surish, dalillarni asoslash va xulosalar chiqarish orqali bilimlarini faoliyatga tatbiq etishga o'rganadilar.

Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda quyidagi omillar muhim ahamiyatga ega:

Ta'lim tizimidagi o'zgarishlar: Ta'lim tizimining yangilanishi va zamonaviy pedagogik yondashuvlar, o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini oshirishga yordam beradi. O'qituvchilar yangi metodologiyalarni o'rganish va amaliyotda qo'llash orqali o'z bilimlarini yangilab borishlari zarur.

Texnologik rivojlanish: Zamonaviy texnologiyalar, masalan, onlayn ta'lim platformalari, interaktiv ta'lim vositalari va sun'iy intellekt, o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. O'qituvchilar ushbu texnologiyalarni o'z darslarida qo'llash orqali o'quvchilarning qiziqishini oshirishlari va ta'lim jarayonini samarali tashkil etishlari mumkin.

O'zaro hamkorlik: o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi o'zaro hamkorlik, shuningdek, o'qituvchilar o'rtasidagi tajriba almashish, kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilar bir-birlaridan o'rganish, tajribalarini baham ko'rish va birgalikda yangi yondashuvlarni ishlab chiqish orqali o'z kompetensiyalarini oshirishlari mumkin.

Professional yuksalish: o'qituvchilar uchun doimiy professional rivojlanish imkoniyatlari, masalan, seminarlar, treninglar va konferensiyalar, kasbiy kompetensiyalarni oshirishda muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilar o'z bilimlarini yangilab borish va yangi pedagogik yondashuvlarni o'rganish orqali o'z kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishlari mumkin.

Ko'plab tadqiqotchilar kasbiy kompetensiyani kasbiy faoliyatni standart va nostandart vaziyatlarda mustaqil, mas'uliyatli va ijodiy tarzda bajarish qobiliyati sifatida baholaydilar. Bu jihat tadqiqotchilik ko'nikmalarining rivoji bilan bevosita bog'liq bo'lib, konsentrik yondashuv ushbu jarayonning uzluksiz va tizimli tashkil etilishini ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, konsentrik yondashuv asosida kasbiy kompetensiya va tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish pedagogik mexanizmlari ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuv shaxsda nafaqat kasbiy bilim va ko'nikmalarni, balki mustaqil fikrlash, tahlil qilish va ilmiy izlanishga bo'lgan ehtiyojni ham shakllantiradi. Natijada kasbiy kompetensiya zamonaviy ta'lim natijasining markaziy ko'rsatkichi sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Узбек тилининг изохли лугати. "Ўзбекистон миллий энциклопедияси". Давлат илмий нашриёти. – Т., 2006. 3 жилд. -557 б.
2. Алджаиова. Г Булажак уқитувчиларнинг касбий компетентлигини лойихали-контекстли технология шароитларида шакллантириш. – Тошкент, 2019.
3. Хуторской, А. В. (2013). Компетентностный подход в образовании. – Москва: Академия.
4. Xodjayev B.X. *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahurat* – Toshkent, 2015 (va keyingi nashrlar)
5. Mulder, M. (2014). Conceptions of professional competence. In S. Billett et al. (Eds.), *International handbook of research in professional and practice-based learning* (pp. 107–137). 2014. Dordrecht: Springer.
6. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. – Тошкент, Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2004. 8-жилд. - Б. 55.
7. Исмоилова З. Замонавий уқитувчининг педагогик маҳорати ва педагогик техникасини оширишда бошқарув санъатидан фойдаланиш. "Олий таълим" журнал 7 сон. 2020 й. 92 - б.

Zaynab ABDUNAZAROVA,

Termiz davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi

p.f.f.d. (PhD) v.b dots.

BOSHLANG'ICH SINIF ONA TILI DARSLARIDA IMITATSION MODELLAR ASOSIDA O'QUVCHILARNING IJTIMOIIY-KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya: maqolada boshlang'ich sinf ona tili darslarida o'quvchilarning ijtimoiy-kommunikativ kompetentligini rivojlantirishda imitatsion modellardan foydalanishning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. Ijtimoiy-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish mezonlari aniqlangan, imitatsion modellar asosida maxsus dastur taklif etilgan hamda darslarni texnologik loyihalashtirish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, ona tili darsi, imitatsion modellar, ijtimoiy-kommunikativ kompetentlik, shaxs ijtimoiylashuvi, pedagogik model, tajriba-sinov, metodik ta'minot.

Annotation: the article highlights the theoretical and practical foundations for the use of imitative models in developing primary school students' social-communicative competence in mother tongue lessons. The criteria for developing social-communicative competence are identified, a special program based on imitative models is proposed, and methodological recommendations for the technological design of lessons are developed.

Keywords: primary education, mother tongue lesson, imitative models, social-communicative competence, personality socialization, pedagogical model, experimental research, methodological support.

Kirish. Ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuvning ustuvorligi o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishni talab etadi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning ijtimoiylashuvi, muloqot madaniyatining shakllanishi va nutqiy faoliyatining rivojlanishi muhim pedagogik vazifa hisoblanadi. Ona tili darslari mazkur jarayonning asosiy maydoni bo'lib, unda o'quvchilar til vositasida fikrlash, muloqot qilish va ijtimoiy munosabatlarga kirishishni o'rganadilar.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, xususan, imitatsion modellar o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash, ularni real hayotiy vaziyatlarga yaqinlashtirish va kommunikativ tajribasini boyitishga xizmat qiladi. Shu bois, boshlang'ich sinf ona tili darslarida imitatsion modellar asosida ijtimoiy-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish dolzarb ilmiy-amaliy muammo sifatida qaraladi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Muammo yuzasidan o'rganilgan ilmiy manbalarning nazariy va amaliy tahlillari shuni ko'rsatadiki, o'quvchi shaxsini shakllantirishda shaxsiy va jamoaviy omillar muhim o'rin tutadi. Shaxs ijtimoiylashuvi jarayoni falsafiy, psixologik va pedagogik manbalarda keng yoritilgan bo'lib, unda muloqot, ijtimoiy tajriba va faoliyat asosiy omil sifatida talqin qilinadi. O'quvchilarning ijtimoiylashuvi va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga doir tarixiy va xorijiy tajribalar tahlili ta'lim jarayonida interaktiv metodlardan foydalanish samarali natija berishini ko'rsatadi. Ayniqsa, roli o'yinlar, muammoli vaziyatlar, sahnalashtirish kabi imitatsion faoliyat turlari o'quvchilarning nutqiy faolligini oshirishda muhim vosita hisoblanadi.

Imitatsion modellar o'quvchilarning real hayotga yaqinlashtirilgan sharoitlarda faol ishtirok etishini ta'minlaydi, ularni mustaqil fikrlashga, o'z nuqtayi nazarini erkin ifodalashga va jamoa bilan ishlashga o'rgatadi. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf ona tili darslarida imitatsion modellarni qo'llashning pedagogik talablari, metodik asoslari hamda ularning ijtimoiy-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishdagi o'rni yoritiladi.

Imitatsion modellar — bu o'quv jarayonida real hayotiy vaziyatlarni sun'iy ravishda yaratish va o'quvchilarni ushbu vaziyatlarda faol ishtirok ettirishga qaratilgan metodik vositalardir. Ular roli o'yinlar, sahnalashtirish, muammoli vaziyatlar, dialogik mashqlar, kichik guruhlarda ishlash kabi shakllarda namoyon bo'lishi mumkin.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun taqlidiy faoliyat tabiiy jarayon hisoblanadi. Bolalar ko'proq o'yin orqali o'rganadilar, atrof-muhitni kuzatib, unga taqlid qiladilar. Shu bois, imitatsion modellar ularning psixologik xususiyatlariga to'la mos keladi.

Imitatsion modellar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda o'quvchilarning nutqiy faolligi ortdi, muloqot jarayonida ishtirok etish istagi kuchaydi hamda jamoaviy ishlash ko'nikmalari shakllandi. Shuningdek, imitatsion modellar uchun tanlangan mavzularni ijtimoiy muhit talablari bilan muvofiqlashtirish o'quvchilarda qiziqish va motivatsiyani oshirishi tajriba jarayonida tasdiqlandi. Masalan, "Mehmon kutish", "Do'konidagi suhbat", "Maktabdagi muloqot" kabi real hayotiy vaziyatlarga asoslangan mashg'ulotlar yuqori samaradorlik ko'rsatdi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh

xususiyatlarini hisobga olib tanlangan dekoratsiya va illyustrativ materiallarning rang-barangligi, ko'rgazmaliligi va tushunarliqligi ham ta'lim samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Muhokama. Imitatsion modellar asosida tashkil etilgan darslar o'quvchilarning faolligini oshiradi, ularni mustaqil fikrlashga undaydi va muloqot madaniyatini shakllantiradi. Bunday yondashuv o'quvchilarning nafaqat bilim, balki amaliy ijtimoiy tajribasini ham boyitadi.

Boshlang'ich sinf ona tili darslarida o'quvchilarning ijtimoiy-kommunikativ kompetentligini rivojlantirish tizimli va uzluksiz jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayonni modellashtirish o'qituvchiga faoliyat natijalarini oldindan prognozlash, natijalarni tahlil qilish va zarur hollarda korrektsiyalash imkonini beradi.

Imitatsion modellar asosida ishlab chiqilgan va modifikatsiyalangan mashg'ulotlar quyidagi bosqichlarda tashkil etilishi mumkin:

1. Motivatsiya bosqichi – o'quvchilarda qiziqish uyg'otish, mavzuga kirish.
2. Vaziyatni tushuntirish – rollar taqsimoti, topshiriq mazmunini izohlash.
3. Faol ijro bosqichi – rolli o'yin yoki sahnalashtirish jarayoni.
4. Tahlil va muhokama – bajarilgan faoliyatni baholash, xatolar ustida ishlash.
5. Xulosa chiqarish – o'rganilgan bilim va ko'nikmalarni umumlashtirish.

Mazkur metodika maxsus dastur asosida olib borilishi hamda darslarni tashkil etish jarayoni texnologiyalashtirilishi lozim. Ya'ni, har bir mashg'ulot oldindan rejalashtirilgan, maqsadga yo'naltirilgan va natijaga qaratilgan bo'lishi kerak.

Imitatsion modellarni qo'llashda ko'rgazmali materiallarni tayyorlash, o'quvchilarda ijobiy motivatsiya hosil qilish va har bir bolaning faol ishtirokini ta'minlash muhim shart hisoblanadi. Shuningdek, baholash jarayoni ham rag'batlantiruvchi xarakterga ega bo'lishi lozim.

Boshlang'ich sinf ona tili darslarida o'quvchilarning ijtimoiy-kommunikativ kompetentligini rivojlantirish jarayoni tizimli va uzluksiz amalga oshirilishi talab etiladigan murakkab pedagogik jarayondir. Ushbu jarayonni modellashtirish o'qituvchiga ta'lim samaradorligini

oshirish, natijalarni aniqlash va zarur hollarda tuzatishlar kiritish imkonini beradi.

Foydalanish uchun ishlab chiqilgan va modifikatsiyalangan imitatsion modellar o'quvchilarning yosh xususiyatlariga hamda ona tili ta'limi mazmuniga mos bo'lishi zarur. Ulardan foydalanishda ko'rgazmali vositalarni tayyorlash, qiziqarli vaziyatlar yaratish va o'quvchilarda ichki motivatsiyani shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Imitatsion modellar asosida ijtimoiy-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish metodikasi maxsus dasturga tayangan holda amalga oshirilishi, darslarni tashkil etish jarayoni esa texnologik yondashuv asosida qurilishi lozim. Bu esa ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, o'quvchilarning nutqiy faolligini kuchaytirish hamda ularni ijtimoiy hayotga tayyorlashga xizmat qiladi.

Jarayonni texnologiyalashtirish, ya'ni darsni aniq maqsad, bosqich va natijalar asosida loyihalash uning samaradorligini ta'minlaydi. Har bir imitatsion model pedagogik jihatdan asoslangan, o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lishi lozim.

Xulosa. Olib borilgan nazariy tahlillar, pedagogik kuzatuvlar va tajriba-sinov ishlari quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini berdi: o'quvchi shaxsini shakllantirishda shaxsiy va jamoaviy omillar muhim ahamiyat kasb etadi; ijtimoiylashuv jarayoni psixologik-pedagogik mazmunga ega bo'lib, muloqot asosiy vosita hisoblanadi. Boshlang'ich sinf ona tili darslarida imitatsion modellardan foydalanish jarayonini tizimli tashkil etish modeli ijtimoiy-kommunikativ kompetentlikni samarali rivojlantirishga xizmat qiladi. Imitatsion modellar asosida ishlab chiqilgan maxsus dastur o'quvchilarning nutqiy faolligini oshiradi va muloqot ko'nikmalarini mustahkamlaydi. Tanlangan mavzularni ijtimoiy muhit talablari bilan muvofiqlashtirish hamda rang-barang, qiziqarli ko'rgazmali materiallardan foydalanish o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi.

Shunday qilib, boshlang'ich sinf ona tili darslarida imitatsion modellarni qo'llash o'quvchilarning ijtimoiy-kommunikativ kompetentligini rivojlantirishning samarali pedagogik mexanizmi sifatida e'tirof etilishi mumkin. Mazkur yondashuvni yanada takomillashtirish va amaliyotga keng joriy etish istiqbolli yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. Boshlang'ich ta'lim fanlari bo'yicha o'quv dasturi (Ona tili). – Toshkent, 2021.
3. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2016. 240-b.
4. Yo'ldoshev J.G', Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2004. 152-b.
5. Ishmuhamedov R.J. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017. 208-b.
6. Mahmudov N.M. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2018. 176-b.

Oyistaxon XOLIQOVA,

Farg'ona jamoat salomat tibbiyot instituti "Xalq tabobati va farmakologiya" kafedrası mudiri, PhD

HIJOMA TERAPIYASINI O'QITISHNING METODIK-PEDAGOGIK ASOSLARI: QON BOSIMINI ME'YORLASHTIRISHDAGI SAMARASI

Annotatsiya: ushbu maqola tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida farmakologiya va xalq tabobati fanlarini o'qitish jarayonida "Hijoma terapiyasining qon bosimiga ta'siri" mavzusini metodik-pedagogik jihatdan samarali yetkazish asoslarini tahlil qiladi. Mavzuning o'quv dasturidagi o'rni, fanlararo integratsiyasi, interfaol o'qitish metodlari – klaster, muammoli ta'lim, keys-stadi, rolli o'yinlarning qo'llanilishi, dars tuzilmasi, baholash mezonlari hamda talabalarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirish tizimi ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Taqdim etilgan metodik yondashuv klinik farmakologiya va xalq tabobati o'qituvchilari uchun amaliy qo'llanma vazifasini o'taydi.

Kalit so'zlar: metodik yondashuv, xalq tabobati ta'limi, hijoma, qon bosimi, interfaol metodlar, keys-stadi, muammoli ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv, farmakologiya ta'limi, integrativ tibbiyot, pedagogik texnologiya

Annotation: this article analyzes the methodological and pedagogical foundations for effectively teaching "Hijama Therapy and Its Effect on Blood Pressure" within pharmacology and traditional medicine courses at medical higher education institutions. The paper addresses the topic's placement in the curriculum, interdisciplinary integration, interactive teaching methods - cluster, problem-based learning, case-study, and role-playing - lesson structure, assessment criteria, and the system for developing students' professional competencies. The proposed methodological framework serves as a practical guide for clinical pharmacology and traditional medicine instructors.

Key words: methodological approach, traditional medicine education, hijama, blood pressure, interactive methods, case-study, problem-based learning, competency-based approach, pharmacology education, integrative medicine, pedagogical technology

Аннотация: в данной статье анализируются методико-педагогические основы эффективного преподавания темы «Влияние терапии хиджама на артериальное давление» в процессе обучения фармакологии и народной медицины в высших медицинских учебных заведениях. Обоснованы место темы в учебной программе, её междисциплинарная интеграция, применение интерактивных методов обучения - кластер, проблемное обучение, кейс-стади, ролевые игры - структура занятия, критерии оценивания, а также система формирования профессиональных компетенций студентов. Представленный методический подход может служить практическим руководством для преподавателей клинической фармакологии и народной медицины.

Ключевые слова: методический подход, обучение народной медицине, хиджама, артериальное давление, интерактивные методы, кейс-стади, проблемное обучение, компетентностный подход, обучение фармакологии, интегративная медицина, педагогические технологии

Butun dunyo bo'ylab gipertenziyadan 1,28 milliard, gipotenzniyadan esa 15-20 million kishi aziyat chekmoqda. O'zbekistonda kardiovaskulyar kasalliklar o'lim sabablari orasida birinchi o'rinni egallaydi. Bu statistik ma'lumotlar tibbiyot ta'limida qon bosimi buzilishlarini davolash usullarini o'qitishning qanchalik muhim ekanini aniq ko'rsatib beradi.

Mavzu 3-4-kurs tibbiyot talabalari uchun mo'ljallangan bo'lib, quyidagicha taqsimlanishi maqsadga muvofiq: ma'ruza – 2 soat, amaliy mashg'ulot – 4 soat, mustaqil ta'lim – 2 soat, jami – 8 soat. Ma'ruzada fiziologik asoslar va mexanizmlar, amaliy mashg'ulotlarda esa klinik holat tahlili, keys-stadi va muammoli ta'lim o'tkaziladi.

Metodologiya

O'qituvchi darsning boshida quyidagi muammoli vaziyatni taqdim etadi: "52 yoshli bemor arterial gipertenziya sababli ACE ingibitori qabul qilmoqda. Bemor qo'shimcha davolash usuli sifatida hijoma o'tkazmoqchi.

Vrach sifatida siz qanday qaror qabul qilasiz? Hijomaning preparat bilan birgalikda qo'llanilishi maqsadga muvofiqmi? Qanday mexanizmlar orqali sinergistik ta'sir paydo bo'lishi mumkin?"

Amaliy mashg'ulotda uchta klinik holat tahlil qilinadi. Birinchi holat: 52 yoshli, sistolik bosimi 162 mmHg bo'lgan bemorga 12 haftalik hijoma kursi o'tkazilgandan so'ng bosim 142 mmHg gacha tushdi – talabalar nitrik oksid sintezi, endotelin-1 va renin faolligidagi o'zgarishlarni mexanizm jihatidan tushuntiradilar. Ikkinchi holat: 45 yoshli gipotenziya bilan kasallangan bemorda sistolik bosim 88 mmHg dan 105 mmHg ga ko'tarildi – hijomaning vegetativ asab tizimiga ta'sirini tahlil qilish talab etiladi. Uchinchi holat: onkologik kasalligi bor bemorga hijoma tayinlash to'g'rimi – kontraindikatsiyalarni asoslash va alternativ yondashuvni taklif qilish. Har bir guruh o'z holatini tahlil qilib, asosli xulosalar chiqaradi va boshqa guruhlariga taqdim etadi.

Talabalar dars davomida quyidagi jadvallarni mustaqil to'ldiradilar.

Jadvalda hijoma terapiyasining indikatsiyalari va kontraindikatsiyalarini aks ettiradi:

Ko'rsatkich	Indikatsiyalar	Kontraindikatsiyalar
Gipertenziya	Boshlang'ich va o'rta daraja gipertenziya	Og'ir yurak etishmovchiligi, akut miokard infarkti
Gipotenziya	Funktsional gipotenziya	Qon ketish kasalliklari
Vegetativ holat	Vegetativ-tomir distoniya, stress sharoitidagi bosim buzilishlari	Onkologik kasalliklar
Boshqa holatlar	Farmakoterapiya bilan birgalikda qo'llab, sinergistik ta'sir uchun	Homiladorlik

Kirish qismida (10 daqiqa) kardiovaskulyar kasalliklar statistikasi va hijomaning zamonaviy tibbiyotdagi o'rnini haqida muammoli savol bilan dars boshlanadi. Asosiy qismning birinchi bosqichida (20 daqiqa) gipertenziya va gipotenziya patofiziologiyasi ma'ruza-dialog shaklida yoritiladi. Ikkinchi bosqichda (25 daqiqa) klaster tuzish va hijomaning mexanizmlarini guruh muhokamasi orqali o'rganish amalga oshiriladi. Uchinchi bosqichda (40 daqiqa) klinik holat tahlili – keys-stadi – o'tkaziladi. To'rtinchi bosqichda (20 daqiqa) rolli o'yin – bemor bilan muloqot – amalga oshiriladi. Yakunlovchi qismda (15 daqiqa) jadvallar tahlil qilinadi, bilimlar mustahkamlanadi va refleksiya o'tkaziladi.

Natija.

Darsni muvaffaqiyatli o'zlashtirgan talaba quyidagi kompetensiyalarga ega bo'lishi lozim. Bilish darajasida: gipertenziya va gipotenziya patofiziologiyasini, hijomaning fiziologik mexanizmlarini, klinik samaradorlik ko'rsatkichlari va kontraindikatsiyalarni izohlash. Tushunish darajasida: hijomaning farmakoterapiya bilan qanday sinergistik ta'sir ko'rsatishini tushuntirish. Qo'llash darajasida: bemorning klinik holatiga qarab hijoma uchun indikatsiya yoki kontraindikatsiyani aniqlash.

Og'zaki so'rov hijomaning mexanizmlari va kontraindikatsiyalar bo'yicha o'tkaziladi – 20 ball. Jadvallarni to'ldirish topshirig'i – 20 ball. Keys-stadi tahlilining sifati – 30 ball. Rolli o'yinda bemorga ilmiy tushuntirish ko'nikmasiga ko'ra – 30 ball.

O'qituvchi darsni tayyorlashda hijomaga nisbatan ikkita keng tarqalgan noto'g'ri qarashni – “hijoma sehrli davo” yoki “hijoma befoydali” – ilmiy mexanizmlar orqali rad etishga tayyor bo'lishi lozim. Talabalar ongida muvozanatli, ilmiy-tanqidiy nuqtai nazar shakllantirilishi kerak. Klinik ma'lumotlardan foydalanishda aniq raqamlar foydali bo'ladi: gipertenziya guruhida 81,1%, gipotenziya guruhida

75,6% samaradorlik, nitrik oksid metabolitlari 28% oshishi va hokazo. Bu ko'rsatkichlar talabalarining diqqatini jalb qiladi va ma'lumotni yodda saqlashga yordam beradi.

Muhokama

Taqdim etilgan metodik-pedagogik yondashuv quyidagi asosiy xulosalarga asoslanadi. Birinchidan, hijoma terapiyasini o'qitishda ilmiy mexanizmlar doimo markazda bo'lishi lozim. Mikrosirkulyatsiyaning yaxshilanishi, nitrik oksid sintezining kuchayishi, endotelin-1 kamayishi va renin faolligining pasayishi – bu mexanizmlarni talabalar tushunmasa, hijomani klinik amaliyotda to'g'ri qo'llash imkoni bo'lmaydi. Ikkinchidan, klinik samaradorlik ko'rsatkichlari o'qitishning asosi bo'lib xizmat qilishi kerak. Gipertenziyada sistolik bosim o'rtacha 20 mmHg ga pasayishi, gipotenziyada 17 mmHg ga ko'tarilishi, umumiy samaradorlik 75-81% ekanligi – bu raqamlar talabalar uchun hijomaning real klinik ahamiyatini anglashda hal qiluvchi omil bo'ladi. Uchinchidan, kontraindikatsiyalar mavzusini alohida, chuqur o'rganish zarurligini bo'rttirib ko'rsatish lozim. Og'ir yurak yetishmovchiligi, akut miokard infarkti, qon ketish kasalliklari va homiladorlik – bu holatlarda hijoma qo'llash jiddiy asoratlarga olib kelishi mumkinligi talabalar ongiga mustahkam singdirilishi kerak.

Yuqoridagi ma'lumotlar asosida quyidagilarni aytish mumkin, hijoma terapiyasi va qon bosimini me'yorlashtirish mavzusini metodik-pedagogik jihatdan to'g'ri tashkil etish farmakologiya va xalq tabobati ta'limining sifatini sezilarli oshiradi. Klaster, keys-stadi, muammoli ta'lim va rolli o'yinlardan iborat kompleks yondashuv talabaning nazariy bilimini klinik ko'nikmaga aylantirish qobiliyatini rivojlantiradi. Darsning tuzilmaviy rejasi, baholash tizimi va mustaqil ish topshiriqlari birgalikda talabada zamonaviy integrativ tibbiyot talablariga mos kompetensiyalar shakllantirishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдуллаев Т.А. Хиджама терапия в лечении сердечно-сосудистых заболеваний. Ташкент: Медицина, 2022. 156 с.
2. Раимова Г.Ш., Юлдашева М.Х. Традиционные методы лечения гипертензии в Узбекистане. Кардиология и ангиология. 2023. №4. С. 23-29.
3. Хасанов Б.Б. Физиологические основы хиджама-терапии. Самарканд: СамГМИ, 2021. 203 с.
4. Назиров Ф.Г., Каримов С.С. Микроциркуляция и эндотелиальная функция при хиджама-терапии. Узбекский журнал кардиологии. 2023. №2. С. 45-52.

Madina NURMATOVA,
 Qo'qon DU v.b. dotsenti o'qituvchisi

BOLALAR RIVOJLANISHINING YOSH PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada bolalar rivojlanishining yosh psixologik xususiyatlari ma'lum bir yosh davriga xos bo'lgan anatomik, fiziologik (jismoniy) yosh xususiyatlari boladagi o'zgarishlar ularning rivojlanishidagi holatlar bola tarbiyasida muhim rol o'ynaydi, bolalarning tarbiyasiga to'g'ri yondashish, uni muvaffaqiyatli o'qitish uchun bola rivojlanishidagi turli yoshdagi davrlariga xos xususiyatlarni bilish va uni hisobga olish jarayonlarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: bola, rivojlanish, psixologik, fiziologik, yosh xususiyatlar, ta'lim, tarbiya.

Аннотация: в данной статье рассматриваются возрастные психологические особенности развития детей, анатомические, физиологические (физические) возрастные характеристики, характерные для определенного возрастного периода, изменения в ребенке, обстоятельства его развития, играющие важную роль в воспитании ребенка, правильный подход к воспитанию детей, успешное образование детей, процессы познания и учета особенностей различных возрастных периодов в развитии ребенка.

Ключевые слова: ребенок, развитие, психологические, физиологические, возрастные характеристики, воспитание, образование.

Annotation: this article discusses the age-psychological characteristics of children's development, anatomical, physiological (physical) age characteristics characteristic of a certain age period, changes in the child, the circumstances of their development, which play an important role in child upbringing, the correct approach to raising children, the successful education of children, the processes of knowing and taking into account the characteristics characteristic of different age periods in the development of the child.

Key words: child, development, psychological, physiological, age characteristics, education, upbringing.

Muayyan bir yosh davriga xos bo'lgan anatomik, fiziologik (jismoniy) va psixologik xususiyatlar yosh xususiyatlari deb ataladi. Ana shu yosh xususiyatlarni hisobga olgan holda ta'lim va tarbiya ishi tashkil etiladi. Shunda bola rivojlanishiga tarbiya ta'siri kuchli bo'ladi.

Ongdagi o'zgarishlar ichki harakat rejasi deb ataladigan narsaning paydo bo'lishi bilan tavsiflanadi – nafaqat vizual tarzda, balki ongdagi turli g'oyalar bilan ishlash qobiliyatidir. Bolaning shaxsiyatidagi eng muhim o'zgarishlardan biri uning o'zi haqidagi g'oyalari, o'zini o'zi "MEN" ning keyingi o'zgarishlardir. Ushbu shakllanishlarning rivojlanishi va murakkabligi olti yoshga to'lgan davrda aks ettirishning rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlarni yaratadi – o'z maqsadlari, olingan natijalar, ularga erishish usullari, tajribalari, his-tuyg'ulari va maqsadlarini amalga oshirish va bilish qobiliyati axloqiy rivojlanish sezgirdir. Bu davr asosan shaxsning kelajakdagi axloqiy karakterini oldindan belgilab beradi va shu bilan birga pedagogik ta'sirlar uchun juda qulaydir.

Axloqiy me'yorlarni o'zlashtirish jarayonida mehr-oqibat, g'amxo'rlik, hayotiy hodisalarga faol munosabatlarni shakllanadi. Ijtimoiy ahamiyatga molik motivlarning shaxsiy motivlardan ustun bo'lish tendensiyasi mavjud. Bolaning o'zini o'zi qadrlashi ancha barqaror, u ortiqcha baholanishi mumkin va kamdan-kam hollarda u kam baholanadi. Bu davrning eng muhim xususiyatlaridan biri barcha psixik jarayonlarning o'zboshimchaliklarining namoyon bo'lishidir.

Bolalarning tarbiyasiga to'g'ri yondashish, uni muvaffaqiyatli o'qitish uchun bola rivojlanishidagi turli yoshdagi davrlariga xos xususiyatlarni bilish va uni hisobga olish muhimdir. Chunki bola organizmining o'sishi ham, rivojlanishi ham, psixik taraqqiy etishi ham turli yosh davrlarida turlicha bo'ladi. Abu Ali Ibn Sino, Yan Amos Komenskiy, Abdulla Avloniylar ham bolani tarbiyalash zarurligini uqitirib o'tganlar. Bolaning o'ziga xos xususiyatini hisobga olish juda murakkab. Chunki bir xil yoshdagi bolalar ham psixik jihatdan turlicha bo'lishi mumkin.

Masalan, ko'rish va eshitish qobiliyati, faolligi, tez anglash, sust fikr yuritishi, hovliqma yoki vazminligi, sergap yoki kamgapligi, serg'ayrat yoki g'ayratsizligi, yalqov yoki tirishqoqligi, palapartish va chala ishlaydigan, yig'inchoqligi yoki ishga tez kirishib ketishi kabilar nerv faoliyati tizimining ta'siri bo'lib, o'qituvchi yoki tarbiyachi ularni bilishi zarur. Bolaning individual – o'ziga xos xususiyatini bilish uchun temperamentning umumiy tiplari va bolaning o'ziga xos xususiyatini o'rganish, metodikasini bilish muhim. Temperament (lot. "temperamentum" "qismlarning bir-biriga munosabati" ma'nosini anglatib, shaxsning individual psixologik xususiyatlari majmuidir. Shuningdek, turli yosh davrlarining o'ziga xos rivojlanish qonuniyatlari ham mavjud. Kichik maktab yoshida o'yin faoliyatining o'rnini endi o'qish faoliyati egallaydi. Bu juda qiyin o'tish davri bo'lib, bolaning bo'yi, og'irligi jihatdan uning tashqi ko'rinishi kam farq qiladi. Suyaklari qotmagani tufayli tez shikastlanadi. Muskullari tez o'sishi tufayli serharakat bo'ladi. Bosh miyasi tez rivojlanadi.

Jismoniy o'sishiga xos bu xususiyatlar tarbiyachidan ehtiyotkorlikni talab etadi. Bu yoshda bola bilim olish va o'rganishga qiziquvchan bo'ladi.

O'rta va katta maktab yoshi (o'smirlik, ilk o'spirinlik 12-17 yosh). O'smirlikning murakkabligi anatomik-fiziologik va psixologik xususiyatdagi kuchli o'zgarishlar bilan bog'liqdir. Bolaning o'sishi tezlashadi. Bu davrni o'tish davri ham deyiladi. Bu davrda jinsiy yetilish davri boshlanadi. Bu bolaning fe'l-atvoriga ta'sir etadi. O'smir hayotida mehnat, o'yin, sport va jamoat ishlari katta rol o'ynaydi. Ba'zilarining o'zlashtirishi pasayadi, intizomi bo'shashadi.

Bunga uning faoliyati, jamoada va jamoat joylarida o'zini tutishi, odamlar bilan tez muloqotga kirishishi ham turtki bo'ladi. O'zini kattalardek his etish, o'ziga xosligini namoyon etish, boshqalarning diqqatini o'ziga qaratishga harakat qiladi. Axloqiy muammolarni o'z qarashlari nuqtayi nazaridan hal eta boshlaydi. Hayot mohiyati, baxt, burch, shaxs erkinligini o'z qiziqishlari bilan o'lchaydilar. Shu bois ularga katta yoshlilarning beg'araz, to'g'ri yo'nalish berishlari o'ta muhim. Mazkur davrda yoshlar xulqi ham tarkib topa boshlaydi. Bunda shaxsning jamoadagi mavqeyi, jamoa shaxslari bilan muomala-muloqoti muhimdir.

Albatta, bu borada, ta'lim muassasasida faoliyat ko'rsatayotgan yoshlar ijtimoiy harakati ta'siri katta ahamiyatga ega. Chunki o'spirin-yoshlar mustaqil hayot ostonasida bo'lib, ularning bu hayotga to'g'ri qadam qo'yishi uning jamiyatning faol fuqarosi bo'lishining muhim shartidir.

Adabiyotlarda gender tushunchasining bir necha xil talqini mavjud. Jumladan, faylasuflar uni quyidagicha tavsiflaydilar: "Gender" inglizcha so'z bo'lib, jinsga mansublikning ijtimoiy jihatlari ma'nosini anglatadi. Bu tushuncha erkaklar va ayollar o'rtasida nafaqat biologik farqni, balki jamiyatning jinsiy taqsimotida ijtimoiy va madaniy tavsiflarning butun majmuini hisobga oladi. Erkaklar va ayollarga tegishli ijtimoiy bog'liqlik, xulq-atvor va kutilgan natijalarni ifodalaydi. Psixologlar ham gender tushunchasiga o'ziga xos tarzda yondashganlar: psixikaning gender asoslari jins va u bilan bog'liq ijtimoiy stereotiplar, shaxsning psixologik ko'rinishidir. Olimlar orasida bu xususiyatlarning qaysi biri tug'ma, qaysi biri esa ta'lim va tarbiya jarayonida rivojlanganligi to'g'risida keskin munozaralar bormoqda. O'g'il va qiz bolalarning har bir xalq madaniyatida har xil tarbiyalanishi tufayli, ular

maktabga kelgan davrdan boshlab jinslarning psixologik farqlari ma'lum bo'ladi. Bu farqlar orasida psixologlar (A.E.Taras, 2002) qizlar o'g'il bolalardan matematik va vizual qobiliyatlari bilan ustunroq deb ta'kidlashadi. O'g'il bolalarda qizlarga qaraganda o'ziga ishonch hissi kuchliroqdir. Qiz bolalar bir xillikka asoslangan qiziqarsiz faoliyatni yengilroq qabul qilishadi. O'zgaruvchan muhitga tez moslashishadi. O'g'il bolalar har bir holatni umumiy tarzda baholashsa, qizlar yaxshilab tekshirib, o'rganib, keyin unga baho berishadi. Pedagogik ma'noda gender – o'g'il va qiz bolalarning murakkab ta'limiy sotsiomadaniy birligi bo'lib, ularning xatti-harakati, mentaliteti va emotsional xususiyatlari, o'quv faoliyatidagi o'zaro teng va farqli jihatlarni o'z ichiga oladi. Bugungi kunda o'g'il va qiz bolalarning rivojlanishidagi fiziologik, axloqiy, emotsional, xulq-atvoriga oid farqlar to'liq o'rganilgan. Ana shu asosdan kelib chiqib, o'quvchilarning rivojlanishida hisobga olish lozim bo'lgan quyidagi gender xususiyatlarni sanab o'tish mumkin: Qiz bolalar o'g'il bolalarga qaraganda ikki marta ko'proq savol berishadi, qizlar to'g'ridan-to'g'ri o'zining istaklari haqida gapirmaydi, lekin tezda kelishib ketadi; o'g'il bolalar esa, hal qiluvchi fikrni ayta olishadi va o'z nuqtayi nazarida qolishni afzal ko'rishadi, mustaqil hal etish bilan bog'liq vazifalarni bajarishda o'g'il bolalar sifati, qiz bolalar esa hajmini hisobga olishadi, o'g'il bolalar ko'proq falsafiy fikr yuritadi, fikrning mantig'iga e'tibor berishadi, qizlarga ko'proq psixologiya, adabiyot yoqadi, o'g'il bolalar dialog, munozarani afzal ko'rishadi, qiz bolalar monologlikka moyil, eshitishni va o'zida aks ettirishni yoqtiradi, o'g'il bolalar ko'proq virtual(mo'jiza)likka, xayolotga qiziqishadi qiz bolalar o'g'il bolalarga qaraganda ratsional va pragmatik. Ular o'z tanlovlarini foydalilik nuqtayi nazaridan, ya'ni tanlanayotgan narsa qanchalik maqsadga erishishga imkon berishiga qarab amalga oshirishadi o'g'il bolalar o'z tuyg'ularini ochiq bayon etishadi; qiz bolalar o'z xohish va istaklarini yashirishadi, aytish uchun uzoq vaqt kutishadi.

Xulosa qilib, bolalar rivojlanishining yosh psixologik xususiyatlari ma'lum bir yosh davriga xos bo'lgan anatomik, fiziologik (jismoniy) yosh xususiyatlari boladagi o'zgarishlar ularning rivojlanishidagi holatlarni tushunish ta'lim-tarbiyaga ta'sirini ko'rish zarur. Bolaning o'ziga xos xususiyatini hisobga olish juda murakkab. Chunki bir xil yoshdagi bolalar ham psixik jihatdan turlicha bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. B.Xodjayev-Umumiy pedagogika nazariyasi va adabiyoti. –Toshkent: "Sano-standart" nashriyoti, 2017.
2. Yuzlikayeva E., Axmedova M., Qurbonova G., Sh. Tashmetova. Umumiy pedagogika. Darslik. – T.: TDPU, 2012.
- 3.Ro'ziyeva D.I., Tolipov O'Q. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. –T.: INNOVATSIYA-ZIYO, 2019
4. Nurmatova, Madina. "History Of Origin And Social And Pedagogical Need Of Tutor's Activity." *International Bulletin of Applied Science and Technology* 3 (2023): 151-154.
5. Madina, N. (2024). PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR IMPROVING THE SYSTEM OF CIRCULATION IN THE TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS ON THE BASIS OF INDICATIVE EDUCATIONAL MODELS. *Eurasian Journal of Academic Research*, 4(11), 144-146.

Hulkar RASULOVA,
Qarshi davlat universiteti
Maktabgacha ta'lim kafedrası tayanch doktoranti

TALABALARDA IJTIMOY KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRISHNING TARKIBIY VA OPERATSION KOMPONENTLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada talaba ijtimoiy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi, turli vaziyatlarda qaror qabul qilish tajribasiga ega bo'lishi, shuningdek, jamoa, uni o'rab turgan atrof-muhit bilan samarali muloqot qilishga tayyor bo'lishi kerakligi, pedagog olimlarning ishlarida kompetentlikni pedagogik nuqtayi nazardan yanada kengroq va sinchiklab o'rganish imkonini beradigan turli jihatlar va tarkibiy qismlari ajratib olingan va o'rganib chiqilgan.

Kalit so'zlar: kompetentlik, ijtimoiy bilim, individual qobiliyat, kasbiy faoliyat, tarkibiy komponenti, operatsion komponent.

Аннотация: в данной статье определяются и изучаются различные аспекты и компоненты, позволяющие студенту обладать социальными знаниями и навыками, опытом принятия решений в различных ситуациях и быть готовым к эффективному взаимодействию с обществом и окружающей средой, что позволяет более полно и глубоко изучать компетентность в работе педагогов-ученых с педагогической точки зрения.

Ключевые слова: компетентность, социальные знания, индивидуальные способности, профессиональная деятельность, структурный компонент, операциональный компонент.

Annotation: this article highlights the need for a student to have social knowledge and skills, to have experience in making decisions in various situations, and to be ready to effectively communicate with the community and the environment around him. Various aspects and components that allow for a more extensive and thorough study of competence from a pedagogical point of view in the work of educators and scientists have been isolated and studied.

Key words. Competence, social knowledge, individual abilities, professional activity, structural component, operational component.

Kirish. Zamonaviy vaziyatda ijtimoiy kompetentlik yoshlarni oliy ma'lumot olishida rivojlanadi. Talabalar jamoasi yosh o'spirin hayotidagi muhim davrdir. Oliy ta'lim samaradorligini oshirish, kasbiy va ijtimoiy kompetenligi zamonaviy milliy jamiyatini rivojlantirish uchun strategik resurslarni o'z ichiga olgan yosh mutaxassislarni tayyorlash va sifatini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi, chunki ular ijtimoiy sohada samarali hamkorlikni, kasbiy va ijtimoiy sohada innovatsion texnologiyalardan foydalanishni ta'minlaydi.

So'z boshida ta'kidlanganidek, ijtimoiy kompetentlik – bu insonning individual fazilatlarining murakkab dinamik integral tizimi bo'lib, uning umumiy qabul qilingan ijtimoiy me'yorlar va qoidalar, qadriyatlar, shuningdek jamiyat pozitsiyalarini hisobga olgan holda ijtimoiy muhitda harakat qilish qobiliyatini ta'minlaydi. Talaba ijtimoiy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi, turli vaziyatlarda qaror qabul qilish tajribasiga ega bo'lishi, shuningdek, jamoa, uni o'rab turgan atrof-muhit bilan samarali muloqot qilishga tayyor bo'lishi kerak.

Pedagog olimlarning ishlarida kompetentlikni pedagogik nuqtayi nazardan yanada kengroq va sinchiklab o'rganish imkonini beradigan turli jihatlar va tarkibiy qismlari ajratib olingan va o'rganib chiqilgan.

S.E.Shishov tomonidan kompetentlikning quyidagi ta'riflari keltirilgan: o'qish o'rganish tufayli egallangan bilimlar, tajriba, qadriyatlar va moyilliklarga asoslangan umumiy layoqatlilik; bilim va vaziyatlar o'rtasidagi aloqani o'rnata bilish qobiliyati, muammoga mos keladigan hal etish yo'lini topish (kompetentlik deb aytish uchun birorbir vaziyatda namoyon etiladigan

taqdirdagina joiz bo'ladi, namoyon etilmagan kompetentlik – kompetentlik emas, yashirin imkoniyatlar bo'lib qolsa ham katta gap).

L.M.Dolgova, P.V.Simonov va boshqalarning fikricha, kompetentlik – olingan bilimlarga asoslangan holda harakat qila olishlik demakdir. Namunalarga o'xshash harakatlarni ko'zda tutadigan "bilim, ko'nikma va malakalardan" farqli o'laroq, kompetentlik universal bilimlarga asoslangan holda mustaqil faoliyat tajribasini nazarda tutadi.

"Kompetentlik – ijtimoiy amaliyot ko'rinishidagi bilim va ko'nikmalarning mavjudligi bo'lib, u ta'lim jarayoni natijalariga ijtimoiy madaniy talablar va jamiyat tomonidan talablar qo'yiladigan hollarda namoyon bo'ladi", – deb ta'kidlaydi L.M.Dolgova.

V.V.Bashevning ta'kidlashicha, kompetentliklar – insonning individual qobiliyati bo'lib, ular shartsharoitlar o'zgargan paytda ushbu qobiliyatning boshqa shart-sharoitlarga ko'cha olishida namoyon bo'ladi. Qo'llash sohalari ularning maxsusligi va aniqligini belgilaydi (matematik, tillar bo'yicha, siyosiy va boshqa kompetentliklar).

Jamiyatni o'rganish sohasida samarali faoliyat ko'rsatuvchi odam quyidagilarga qodir bo'lishi kerak, ya'ni kompetentli odam:

- 1) o'zi tushib qolgan vaziyatni tadqiq eta olishi;
- 2) boshqa odamlar bilan muloqot o'rnata olishi;
- 3) qarorlar qabul qila olishi;
- 4) qabul qilingan qarorlarni amalga oshirish bo'yicha individual va jamoaviy harakatlarni tashkillashtira olishi;
- 5) faoliyatning yangi usullarini egallay olishi.

Shunday qilib, kompetentlikni layoqatlilik, tayyorlik, imkoniyatga egalik va shu bilan birga, ma'lim bir harakatlar natijasi sifatida talqin etish mumkin. Boshqacha qilib aytganda, kompetentlik – faoliyatga doir kategoriya bo'lib, subyektning qo'yilgan vazifalarni bajarishga qaratilgan kasbiy, ijtimoiy va boshqa faoliyati jarayonida namoyon bo'ladi. Eng umumlashtirilgan holda ta'riflaydigan bo'lsak, kompetentlik – individning umuman jamiyatda va xususan kasbiy sohasida muvaffaqiyatli faoliyat olib borishi uchun zarur bo'lgan, atrofidagi obyektlar va subyektlar bilan o'zaro hamkorligi bo'yicha ma'lum bir malakalari va kasbiy tajribalari shakllanganligining muayyan darajasi demakdir.

M.P.Choshanovning fikricha, kompetentlik – kasbiy tayyorgarlikning umuman yangi sifati bo'lib, uning o'ziga xos tomonlariga quyidagilar kiradi: kompetentli odamning bilimlari amaliy tezkor va harakatchan, ular bu bilimlarni doimo yangilab turadilar; kompetentlik mazmunli (bilimlar) va jarayonlarga doir (ko'nikmalar) komponentlariga ega. Muammoning mazmunini tushunishning o'zi yetarli emas, uni amaliy jihatdan maqbul usullar bilan yecha bilish kerak, ya'ni metodlarning moslashuvchanligi kompetentlikning zaruriy tavsifi hisoblanadi; kompetentlik maqbul yechimlarni tanlay bilish, qarorni asoslab bera olish, noto'g'ri yo'llarni chiqarib tashlash, ya'ni tanqidiy fikr olishni taqozo etadi.

A.K.Markova muayyan insonning kompetentligi uning kasbiy mahoratiga nisbatan torroq bo'ladi, deb hisoblaydi, ya'ni: "Inson umuman olganda o'z kasbining ustasi bo'lishi mumkin, lekin barcha kasbiy masalalarni hal etishda kompetentli bo'lmasligi mumkin"[4].

S.N.Krasnokutskayaning fikriga ko'ra, oliy o'quv yurtlari talabalarining ijtimoiy vakolatlari quyidagi yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

kasbiy faoliyatga tayyorlik: ish odob-axloq qoidalarini bilish; kasbiy layoqatini rejalashtirishga ega bo'lish, ish qidirish metalaridan foydalanish;

mehnat faoliyatining me'yoriy-huquqiy asoslarini, xodimlarning ish haqini tashkil etish va qo'llash usullarini bilish; lavozimga ko'tarilish uchun marketing va o'z-o'zini marketing ko'nikmalariga ega bo'lish;

o'z oilasini yaratishga tayyorlik: oila qonunchiligi va nikoh va oilaviy munosabatlar psixologiyasini bilish; bolalarni tarbiyalashda pedagogik madaniyat asoslari; uy xo'jaligi ko'nikmalari;

Mamlakat fuqarosi bo'lishga tayyorlik: ijtimoiy institutlar va tuzilmalar, ijtimoiy guruhlar, ularning faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari, o'z xatti-harakatlari to'g'risida tahlil qilish bilimlari[6].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – T.: Sharq, 2020.
2. Azizxodjayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: Fan, 2006.186-bet.
3. Белкин А.С. Витягнущее образование. Гипотеза. Концепция. Реализация. – Екатеринбург, 2000. – 120 с.
4. "Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish" moduli bo'yicha O'QUV-USLUBIY MAJMUA. – Vuxoro, 2024.
5. Рожков М.И. Юногика. Педагогическое обеспечение работы с молодежью. – Ярославль: ЯГПУ им. К.Д.Ушинского, 2007. – 312 с.
6. Загородников А. Н. Управление общественными связями в бизнесе // Учебник. – М.: Крокс, 2013 (гл .3 "SWOT-анализ: сущность, цель, содержание").

Oliy o'quv yurtlarida tahsil olayotgan talabalarining ijtimoiy kompetentligi tarkibiga quyidagilar kiradi:

1. Tarkibiy komponenti – ijtimoiy bilimdir.

2. Operatsion komponent, ya'ni amaliy komponent – ijtimoiy va kasbiy faoliyatning ijtimoiy texnologiyalariga ega bo'lish, ya'ni bu ijtimoiy ko'nikmalar va orttirilgan malakalar.

Talabalarining ijtimoiy kompetentligi mezonlari orasida quyidagilarni ta'kidlash kerak:

1. Shaxsning o'z-o'zini anglashi va uning qadriyatlarga munosabatlari, bu qadriyatlarni tanlay bilishi, ularni asoslash va umume'tirof etilgan ijtimoiy me'yorlar nuqtayi nazaridan, shuningdek ularning ijtimoiy mavqei nuqtayi nazaridan baholash qobiliyatini namoyon qilishi; shaxsning xulq-atvori, ijtimoiy xulq-atvorining aniq maqsadlari va ijtimoiy yo'nalishini belgilashda.

2. Metodologiya, kategoriyalik, refleksivlik, proektivlik va konstruktivlik aniq ijtimoiy bilimlarning empirik ko'rsatkichlariga aylanadi. Shaxs o'ziga xos sharoitlarning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, xilma-xillikda birlikni ko'rishi, ijtimoiy muammolarni muvaffaqiyatli hal qilishi kerak.

3. Mavzuning dolzarbligi shaxsning turli sohalarida mustaqil tanlov qilish, ushbu tanlov uchun javobgar bo'lish, harakat va muloqotning innovatsion ijtimoiy ahamiyatga ega variantlarini modellashtirish qobiliyatida namoyon bo'ladi; o'zini o'zi boshqarish, havaskorlik faoliyati, o'z-o'zini tarbiyalashda subyektivlik natijasi shaxsning mustaqilligi hisoblanadi.

4. Ijtimoiy kompetentlikning amaliy tarkibiy qismi – hayotning turli sohalarida texnika va texnologiyalarni o'zlashtirishda, ijtimoiy xulq-atvorni tashkil etish va konstruktivlikda namoyon bo'ladi.

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, muvaffaqiyatli ijtimoiylashuv hamda transformativ sharoitga moslashuv va faoliyatli individuallashuv o'rtasida muvozanat barqaror shakllangandagina amalga oshishi mumkin. Natijada shaxsning shaxsiy va jamoat manfaatlarini muvofiqlashtirish, o'z sa'y-harakatlarini jamoaning sa'y-harakatlari bilan bog'lash qobiliyati bo'lishi kerak, ya'ni belgilangan maqsadlarga erishish uchun innovatsion hamkorlikni yo'lga qo'yishi lozim[5]. Teskari jarayon-bu shaxsning qadriyatlari va bilimlari, talabalarining imkoniyatlari va uning haqiqiy ijtimoiy mavqei o'rtasida nomuvofiqlik mavjud bo'lganda, ijtimoiy qobiliyatsizlik kuzatiladi. Qobiliyatsizlik qadriyat shakllanmaganida, oila, jamoa, jamiyat, davlat, mamlakat hayotiga befarqlikda namoyon bo'ladi; o'zaro ish jarayonida ishlay olmaslikda, ya'ni talaba aniqrog'i mavjud bo'lgan ijtimoiy imkoniyatlardan qanday foydalanishni aniq bilmaydi.

TALABALARNI KONSTRUKTIV FAOLIYATGA TAYYORLASHDA UCH O'LCHAMLI GRAFIK MODELLARDAN FOYDALANISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya: mazkur maqolada talabalarni konstruktiv faoliyatga tayyorlash jarayonida uch o'lchamli grafik modellardan foydalanish metodikasini takomillashtirishning ilmiy asoslari va eksperimental natijalari yoritilgan. Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan metodik modelning fazoviy tafakkur, konstruktiv fikrlash hamda amaliy kompetensiyalarni rivojlantirishga ta'siri aniqlangan. Olingan natijalar 3D modellash tirish asosida tashkil etilgan o'quv jarayoni an'anaviy metodikaga nisbatan samaraliroq ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: konstruktiv faoliyat, uch o'lchamli modellash tirish, fazoviy tafakkur, grafik kompetensiya, raqamli pedagogika.

Аннотация: в статье представлены научные основы совершенствования методики использования трехмерных графических моделей в подготовке студентов к конструктивной деятельности. Экспериментально доказана эффективность разработанной модели в развитии пространственного мышления и профессиональных компетенций.

Ключевые слова: конструктивная деятельность, 3D-моделирование, пространственное мышление, графическая компетенция.

Annotation: the article presents the scientific foundations for improving the methodology of using three-dimensional graphic models in preparing students for constructive activity. The effectiveness of the developed model in enhancing spatial thinking and professional competencies has been experimentally confirmed.

Key words: constructive activity, 3D modeling, spatial thinking, graphic competence.

Zamonaviy oliy ta'lim tizimida bo'lajak mutaxassislarni konstruktiv faoliyatga tayyorlash masalasi professional kompetensiyalarni shakllantirish jarayonining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Globallashuv, ishlab chiqarish jarayonlarining raqamlashtirilishi va muhandislik-texnologik sohalarining jadal rivojlanishi natijasida uch o'lchamli modellash tirish vositalari amaliy faoliyatning ajralmas qismiga aylandi. Shu bois, grafik tayyorgarlikni zamonaviy talablar asosida qayta ko'rib chiqish, an'anaviy metodik yondashuvlarni innovatsion texnologiyalar bilan boyitish zarurati yuzaga kelmoqda.

Konstruktiv faoliyat pedagogik va psixologik adabiyotlarda shaxsning obyekt va jarayonlarni loyihalash, modellash tirish hamda muammoli vaziyatlarni amaliy hal etish jarayonidagi ijodiy-intellektual faolligi sifatida talqin etiladi. Mazkur faoliyat turi analitik tafakkur, fazoviy tasavvur, mantiqiy izchillik va ijodkorlik kabi sifatlarni o'zida mujassamlashtiradi. Ayniqsa, fazoviy tafakkur konstruktiv faoliyatning kognitiv asosi bo'lib, u uch o'lchamli obyektlarni ongda tasavvur qilish, ularni turli rakurslarda ko'ra olish va mental transformatsiyalarni amalga oshirish qobiliyati bilan bog'liqdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, fazoviy tafakkur yetarli darajada shakllanmagan talabalarda loyihalash va modellash tirish jarayonlari qiyinchilik bilan kechadi.

Raqamli ta'lim texnologiyalarining keng joriy etilishi pedagogik jarayonni transformatsiya qilmoqda. Interaktiv modellash tirish, simulyatsiya va loyiha asosida o'qitish yondashuvlari talabalarining mustaqil fikrlashini, muammoli vaziyatlarni hal etish ko'nikmalarini va refleksiv tahlil qobiliyatini rivojlantiradi. Shuningdek, 3D grafik modellar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar nazariy bilim bilan amaliy faoliyat o'rnatidagi uzviy bog'liqlikni ta'minlaydi. Bunday integratsiya konstruktiv faoliyatni shakllantirishning samarali mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi.

Shu bilan birga, amaliyot shuni ko'rsatadiki, uch o'lchamli grafik modellash tirishni o'quv jarayoniga joriy etish ko'pincha fragmentar xarakterga ega bo'lib, tizimli metodik asos yetishmaydi. Aksariyat hollarda 3D vositalar texnik ko'nikma sifatida o'rgatiladi, biroq ularning konstruktiv fikrlashni shakllantirishdagi didaktik imkoniyatlari yetarlicha ochib berilmaydi. Natijada, texnologiya mavjud bo'lsa-da, uning pedagogik samaradorligi to'liq ro'yobga chiqmaydi.

Shu nuqtayi nazardan, talabalarni konstruktiv faoliyatga tayyorlashda uch o'lchamli grafik modellardan foydalanish metodikasini ilmiy asosda takomillashtirish dolzarb vazifa sifatida qaraladi. Mazkur yo'nalishda nazariy konsepsiyalarni aniqlashtirish, pedagogik shart-sharoitlarni belgilash va eksperimental asoslangan metodik modelni ishlab chiqish zarur hisoblanadi. Bu esa grafik tayyorgarlikni yangi bosqichga olib chiqish hamda zamonaviy kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Fazoviy tafakkur psixologik tadqiqotlarda obyektlarning uch o'lchamli tuzilishini ongda tasavvur qilish, mental rotatsiya va proyeksiya transformatsiyalarni amalga oshirish qobiliyati sifatida izohlanadi. Ushbu qobiliyatning rivojlanishi grafik tayyorgarlik va muhandislik fanlarini o'zlashtirishda muhim omil hisoblanadi [2]. Ayrim tadqiqotlarda fazoviy tafakkur yetarlicha shakllanmagan talabalarda chizma va proyeksiyalarni o'qish jarayonida qiyinchiliklar yuzaga kelishi qayd etilgan.

Grafik modellash tirish metodikasiga oid ilmiy ishlarda vizualizatsiya vositalari bilish jarayonini optimallashtirishi, abstrakt tushunchalarni konkretlashtirishi hamda kognitiv yuklamani kamaytirishi ta'kidlanadi [3]. Ayniqsa, uch o'lchamli modellash tirish texnologiyalari obyektni dinamik va interaktiv tarzda ko'rish imkonini berib, fazoviy tasavvurni shakllantirishda samarali vosita sifatida e'tirof etiladi. Raqamli ta'lim texnologiyalariga

oid tadqiqotlarda 3D grafik modellar talabalarning o'quv motivatsiyasini oshirishi, mustaqil fikrlashini rivojlantirishi va loyiha asosida o'qitish samaradorligini kuchaytirishi asoslab berilgan [4].

Shu bilan birga, mavjud ilmiy manbalarda 3D modellashtirish ko'pincha texnik ko'nikma sifatida o'rgatiladi, biroq uning konstruktiv faoliyatni shakllantirishdagi integrativ didaktik imkoniyatlari yetarlicha tizimlashtirilmagan. Bu esa uch o'lchamli grafik modellashtirishni konstruktiv kompetensiyani rivojlantirish jarayoniga ilmiy asoslangan metodik model asosida integratsiya qilish zaruratini ko'rsatadi.

Tadqiqot 2024–2025-o'quv yili davomida pedagogika yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar o'rtasida olib borildi. Umumiy ishtirokchilar soni 64 nafarni tashkil etdi. Ishtirokchilar tasodifiy tanlash asosida ikki guruhga ajratildi: nazorat guruhi ($n=32$) va tajriba guruhi ($n=32$). Boshlang'ich bosqichda guruhlarining tayyorgarlik darajasi diagnostik testlar orqali aniqlanib, statistik jihatdan tengligi tasdiqlandi ($p>0,05$).

Tajriba ikki semestr davomida amalga oshirildi. Nazorat guruhida grafik fanlar an'anaviy ikki o'lchamli chizma va proyeksiya tasvirlari asosida o'qitildi. Tajriba guruhida esa o'quv jarayoni uch o'lchamli grafik modellashtirish asosida qayta loyihalashtirildi. O'qitish quyidagi bosqichlarda tashkil etildi: vizual namoyish bosqichi, interaktiv modellashtirish bosqichi, loyiha asosida o'qitish bosqichi va refleksiv tahlil bosqichi.

Baholash mezonlari uch komponent asosida ishlab chiqildi: fazoviy tafakkur darajasi, konstruktiv fikrlash ko'rsatkichi va amaliy loyiha bajarish sifati. Fazoviy tafakkur mental rotatsiya va hajmiy transformatsiya testlari orqali aniqlanib, konstruktiv fikrlash muammoli vazifalarni hal etish jarayonida ekspert baholash asosida baholandi. Amaliy kompetensiya yaratilgan 3D modellar sifatini tahlil qilish orqali aniqlashtirildi.

Tajriba-sinov ishlari yakunida olingan ma'lumotlar boshlang'ich va yakuniy diagnostika natijalari asosida qiyosiy tahlil qilindi. Boshlang'ich bosqichda nazorat va tajriba guruhlarining o'rtasida fazoviy tafakkur hamda konstruktiv fikrlash ko'rsatkichlari bo'yicha statistik jihatdan sezilarli farq aniqlanmadi ($p>0,05$). Bu guruhlarining tajriba boshlanishida deyarli teng tayyorgarlik darajasiga ega ekanligini ko'rsatadi.

Yakuniy natijalar esa tajriba guruhida ijobiy dinamikani namoyon etdi. Fazoviy tafakkur ko'rsatkichi tajriba guruhida o'rtacha 31,8 % ga oshgan bo'lsa, nazorat guruhida 9,4 % o'sish qayd etildi. Konstruktiv fikrlash darajasi tajriba guruhida 27,6 % ga, nazorat guruhida esa 8,7 % ga oshganligi aniqlandi. Student t-mezoni asosida hisoblangan t qiymati 2,37 ni tashkil etdi va $p<0,05$ darajada statistik ishonchlilik tasdiqlandi.

Amaliy loyiha topshiriqlarini bajarish sifati ham sezilarli darajada farq qildi. Tajriba guruhida yaratilgan 3D modellar grafik

aniqlik, strukturaviy to'g'rilik va funksional izchillik mezonlari bo'yicha yuqori baholandi. Nazorat guruhida esa proyeksiya xatolar va hajmiy tasavvur bilan bog'liq kamchiliklar ko'proq uchradi. Tajriba guruhida mustaqil qaror qabul qilish tezligi va muammoli vaziyatlarni hal etish samaradorligi ham oshgani kuzatildi.

Olingan natijalar uch o'lchamli grafik modellashtirishning konstruktiv faoliyatni shakllantirishdagi didaktik imkoniyatlarini tasdiqlaydi. Fazoviy tafakkurning sezilarli darajada o'sishi 3D vizualizatsiyaning kognitiv jarayonlarga bevosita ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi. Obyektni hajmiy ko'rinishda idrok qilish mental rotatsiya jarayonlarini yengillashtiradi va abstrakt fikrlash yuklamasini kamaytiradi. Bu esa konstruktiv fikrlashning tezligi va aniqligini oshiradi.

An'anaviy ikki o'lchamli grafik metodika ko'proq reproduktiv faoliyatga asoslangan bo'lsa, 3D modellashtirish interaktiv va ijodiy faoliyatni talab qiladi. Bu jarayonda talaba faqat chizma o'quvchisi emas, balki model yaratuvchi subyekt sifatida ishtirok etadi. Natijada bilish jarayoni passiv qabul qilishdan faol konstruktiv faoliyatga o'tadi.

Muhokama natijalari konstruktivizm nazariyasi tamoyillari bilan hamohangdir, ya'ni bilim shaxsning faol amaliy harakati jarayonida shakllanadi. 3D modellashtirish orqali nazariy bilim amaliy faoliyat bilan integratsiyalanadi. Bu esa professional kompetensiyalarni shakllantirish jarayonini jadallashtiradi.

Umuman olganda, natijalar uch o'lchamli grafik modellashtirishni grafik fanlar mazmuniga tizimli ravishda integratsiya qilish zarurligini ko'rsatadi. Mazkur yondashuv nafaqat fazoviy tafakkurni rivojlantiradi, balki konstruktiv faoliyat kompetensiyasini shakllantirishning samarali pedagogik mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot natijalari talabalarni konstruktiv faoliyatga tayyorlash jarayonida uch o'lchamli grafik modellashtirish texnologiyalaridan tizimli foydalanish pedagogik samaradorlikni sezilarli darajada oshirishini ko'rsatdi. Eksperimental ma'lumotlar fazoviy tafakkur, konstruktiv fikrlash va amaliy loyiha bajarish ko'rsatkichlarining statistik jihatdan ishonchli o'sishini tasdiqladi ($p<0,05$). Bu holat taklif etilgan metodik modelning ilmiy asoslanganligini hamda uning amaliy qo'llanish imkoniyatlarini ko'rsatadi.

Aniqlanishicha, 3D modellashtirish texnologiyalari obyektlarni hajmiy idrok qilish jarayonini yengillashtiradi, mental transformatsiyalarni optimallashtiradi va abstrakt fikrlash yuklamasini kamaytiradi. Natijada talabalarda konstruktiv qaror qabul qilish tezligi va aniqligi oshadi. An'anaviy ikki o'lchamli grafik metodika bilan taqqoslaganda, uch o'lchamli vizualizatsiya talabalarning bilish jarayonini faol va ijodiy xarakterga ega bosqichga olib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yo'ldoshev I. Pedagogik innovatsiyalar nazariyasi. – Toshkent: Fan, 2019.
2. Xolmurodov T. Muhandislik grafikasi asoslari. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020.
3. Karimov A. Raqamli ta'lim texnologiyalari. – Toshkent: O'qituvchi, 2022.
4. Abduqodirov A. Ta'limda axborot texnologiyalari. – Toshkent: Tafakkur, 2021.
5. Rasulov B. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2020.
6. Mayer R. Multimedia Learning. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
7. Piaget J. The Psychology of Intelligence. – London: Routledge, 2001.
8. Bruner J. The Process of Education. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1960.

Саодат РАХМАТОВА,
 Доцент Ташкентского
 международного университета Кимё
 Самаркандского филиала
 Ситора САЪДИЕВА,
 магистрант Ташкентского
 международного университета Кимё
 Самаркандского филиала

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ, ИЗУЧАЮЩИХ РУССКИЙ ЯЗЫК КАК ИНОСТРАННЫЙ

Аннотация: статья посвящена использованию игровых методик в обучении русскому языку как иностранному. Рассматриваются их роль в повышении мотивации студентов, влияние на развитие языковых навыков и преодоление психологических барьеров. Анализируются основные типы игр, применяемых в обучении РКИ, с примерами их использования в практике.

Ключевые слова: *игровые методики, мотивация студентов, русский язык как иностранный, коммуникативные навыки, интерактивное обучение, геймификация.*

Annotatsiya: maqola rus tilini chet tili sifatida o'qitishda o'yin usullaridan foydalanishga bag'ishlangan. Ularning o'quvchilar motivatsiyasini oshirishdagi o'rni, til ko'nikmalarini rivojlantirish va psixologik to'siqlarni bartaraf etishga ta'siri ko'rib chiqiladi. Rus tilini chet tili sifatida o'rgatishda qo'llaniladigan asosiy o'yin turlari tahlil qilinib, ulardan amaliyotda foydalanish misollari keltirilgan.

Kalit so'zlar: *o'yin usullari, talabalar motivatsiyasi, rus tili chet tili sifatida, muloqot qobiliyatlari, interaktiv ta'lim, o'yinlashtirish.*

Annotation: the article is devoted to the use of game methods in teaching Russian as a foreign language. Their role in increasing students' motivation, their influence on the development of language skills and overcoming psychological barriers are considered. The main types of games used in teaching are analyzed, with examples of their use in practice.

Key words: *game methods, student motivation, Russian as a foreign language, communication skills, interactive learning, gamification.*

Введение. Современные образовательные технологии требуют новых подходов к преподаванию иностранных языков, включая русский язык как иностранный (РКИ). Одной из наиболее эффективных методик, способствующих повышению мотивации студентов, является использование игр. Игровые методики позволяют создать благоприятную атмосферу, способствуют активному вовлечению студентов в учебный процесс и помогают интегрировать теоретические знания в практическое применение.

Игры в обучении РКИ выполняют сразу несколько функций:

- создают мотивационный стимул, делая изучение языка интересным;
- помогают преодолеть страх перед общением на иностранном языке;
- обеспечивают практическое применение полученных знаний;
- развивают когнитивные и социальные навыки.

Применение игровых методик особенно актуально в условиях мультикультурной среды, где важно учитывать индивидуальные особенности студентов и разнообразие их языкового опыта.

Анализ и методы. Игровые методики и их влияние на мотивацию студентов:

1. Повышение вовлеченности

Игры создают позитивный эмоциональный фон, благодаря которому студенты более активно включаются в

учебный процесс. Элементы соревнования, креативности и спонтанности делают обучение менее формальным и более увлекательным.

2. Преодоление языкового барьера

Для многих студентов одним из главных препятствий в изучении языка является страх совершить ошибку. Игровые форматы снижают тревожность, создавая комфортную атмосферу, в которой ошибки воспринимаются не как неудачи, а как естественная часть обучения.

3. Развитие коммуникативных навыков

Игры мотивируют студентов к использованию языка в речи, помогая им активизировать словарный запас, тренировать грамматические конструкции и развивать беглость речи.

4. Индивидуализация обучения

Игровые методики позволяют адаптировать процесс обучения под уровень и интересы студентов. Разные виды игр могут быть использованы как для начинающих, так и для продвинутых учащихся.

Типы игр и их применение в обучении РКИ

Лексические игры

Использование лексических игр помогает студентам расширить словарный запас и запомнить новые слова в естественном контексте.

«Лексический пазл»: студенты получают карточки с частями слов и должны составить из них правильные лексические единицы.

«Словесная цепочка»: игроки по очереди называют слова, начинающиеся на последнюю букву предыдущего слова.

«Кто больше?»: участники записывают как можно больше слов на заданную тему за ограниченное время.

Грамматические игры

Грамматические игры помогают студентам лучше усваивать сложные правила и применять их на практике.

«Загадки по грамматике»: преподаватель читает предложения с пропущенными словами, а студенты должны вставить правильную форму глагола или существительного.

«Морфологический конструктор»: участники получают карточки с корнями, приставками и суффиксами, из которых нужно составить новые слова.

«Исправь ошибку»: студенты работают в парах, исправляя ошибки в предложениях, написанных преподавателем.

Коммуникативные игры

Такие игры направлены на развитие навыков устной речи и активизацию разговорной практики.

«Диалог с незнакомцем»: студенты получают карточки с ролями (турист, продавец, официант) и должны разыграть диалог на русском языке.

«Расскажи историю»: участники последовательно продолжают историю, добавляя по одному предложению.

«Ситуация из жизни»: преподаватель предлагает студентам смоделировать реальную ситуацию (поход в кафе, телефонный разговор, поездка на вокзал).

Творческие задания

Игры, требующие творческого подхода, развивают креативное мышление и помогают студентам запоминать материал через ассоциации.

«Фоторепортаж»: студенты выбирают изображение и должны описать его, используя изученные слова и грамматические конструкции.

«Рассказ по картинкам»: участники составляют небольшие истории, используя предложенные иллюстрации.

«Сценарий короткого фильма»: студенты придумывают и записывают короткий диалог или сценку на заданную тему.

Цифровые игры

В современных условиях дистанционного обучения особенно востребованы цифровые игровые методики.

«Виртуальный квест»: студенты проходят задания в интерактивной среде, например, в Google Forms или на платформе Kahoot.

«Онлайн-викторина»: преподаватель создает тест на платформе Quizlet, а студенты соревнуются в знании лексики и грамматики.

«Цифровой комикс»: учащиеся используют онлайн-редакторы (например, Storyboard That) для создания комиксов с диалогами на русском языке.

Практическое применение игровых методик в обучении РКИ

Применение игровых методик в обучении РКИ уже доказало свою эффективность. Ниже представлены несколько конкретных примеров их использования: Грамматическое лото. Студентам раздаются карточки с разными глагольными формами. Ведущий зачитывает предложения, а учащиеся должны найти соответствующую форму глагола на своей карточке.

«Ожившие диалоги»

Преподаватель предлагает участникам разыграть реальные ситуации, записав их на видео или представив в виде театральной постановки.

«Миссия в России» (командная игра)

Студенты получают задания (например, «купить билет на поезд», «заказать блюдо в ресторане») и должны выполнить их, используя русский язык.

Заключение. Игровые методики являются мощным инструментом мотивации студентов, изучающих русский язык как иностранный. Они делают процесс обучения увлекательным, способствуют развитию коммуникативных навыков и преодолению языкового барьера. Интеграция игр в образовательный процесс повышает вовлеченность студентов и позволяет добиться лучших результатов в изучении языка.

Современные технологии открывают новые возможности для внедрения игровых методов, делая процесс обучения еще более эффективным и доступным. Использование геймификации в преподавании РКИ — это шаг к созданию инновационной и мотивирующей образовательной среды.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Журавлева, О.Б. Технологии Интернет-обучения [Электронный ресурс] : учебное пособие / О.Б. Журавлева, Б.И. Крук. — Электрон. дан. — Москва : Горячая линия-Телеком, 2015.
2. Щукин А.Н. Преподавание русского языка как иностранного: Учебное пособие. — М.: ФЛИНТА, 2020.
3. Петрова А.В. Игровые методики в преподавании РКИ. — СПб.: Наука, 2021.
4. С.А.Рахматова. Применение инновационных технологий преподавания русского языка в технических вузах. Наука и мир. Международный научный журнал. — № 1 (77), Том 1. ISSN 2308-4804, Импакт-фактор журнала -0,325(2013, Австралия). — Волгоград. 2020.— С.55-57.
5. Rakhmatova Saodat Amrakulovna. «Development of concepts of academic writing in the genres of scientific language among students of technical universities» Akademik journal Middle European Scientific Bulletin (MESB) ISSN: 2694-9970 Table of Content-Volume 20 (Jan2022) Стр187-191 <https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/1048>

Санобархон ИСРОИЛОВА,
 ФГТУ кафедра узбекский язык и обучение языкам
 sanobarxon507@gmail.com

ОРГАНИЗАЦИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ У СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ. ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ

Аннотация: в статье проанализирована проблема организации самостоятельной работы студентов высшего образования в современном образовании и определения перспектив работы, которая должна быть осуществлена для того, чтобы повысить ее эффективность в условиях системы кредитно - модульной системы обучения.

Ключевые слова: самостоятельная работа, самостоятельность, самостоятельное образование, кредитное модульное обучение.

Annotatsiya: maqolada zamonaviy ta'lim sharoitida oliy ta'lim muassasalarida talabalarning mustaqil ishini tashkil etish muammolarini tahlil qilishga harakat qilinadi va kredit-modulli ta'lim tizimi sharoitida uning samaradorligini oshirish bo'yicha olib borilishi lozim bo'lgan ishlarning istiqbollari belgilanadi.

Kalit so'zlar: mustaqil ish, mustaqillik, mustaqil ta'lim, kredit-modul o'qitish.

Annotation: the article tries to analyze the problems of organizing independent work of students in higher education institutions in the conditions of modern education and determines the prospects of work to be carried out to increase its effectiveness in the conditions of the credit-module education system.

Key words: independent work, independence, independent education, credit-module training

ВВЕДЕНИЕ

В нашей стране осуществляется всесторонние реформы, обеспечивается интеграция науки, образования и производства в построении нового общества на основе принципов «новый Узбекистан – новое мировоззрение», развивается система высшего образования, улучшаются формы и содержание образования, расширяется возможности введения в процесс новых педагогических технологий. По дальнейшему развитию системы высшего образования принято Постановление Президента Республики Узбекистан «О мерах по дальнейшему развитию системы высшего образования» № 2909 [3], Указ № ПФ-5847 «О развитии системы высшего образования». концепция развития системы образования до 2030 года» [2] В постановлении Кабинета Министров Республики Узбекистан № 824 «О мерах по совершенствованию системы, связанной с организацией учебного процесса в высших учебных заведениях» [1] предусмотрен поэтапный кредитный модуль образовательного процесса. в высших учебных заведениях внедрение системы. Сегодня образ жизни, вырабатываемый современной наукой и технологиями, требует от высокообразованных специалистов:

-уметь быстро адаптироваться к меняющимся жизненным и профессиональным положениям с учетом анализа существующих проблем;

-постоянно обновлять знания, саморазвиваться, получать новые знания. готов творить, умело использовать знания на практике для решения профессиональных задач;

- использование современных технологий для управления возрастающими потоками материала информации, анализа и

изменения информации, применения ее в профессиональной деятельности и личном жизненном опыте;

– критическое творческое мышление; - открытые, умеющие работать в разных коллективах, гибкие;

– требующие активности в достижении поставленных целей.

Именно такие специалисты, будучи конкурентоспособными на современном рынке труда, способны повысить конкурентность своих предприятий, учреждений и организаций.

МЕТОДЫ И МАТЕРИАЛЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Одним из проверенных путей повышения эффективности образования, усиления активности студентов на занятиях является организация самостоятельной учебной работы студентов на занятиях. В современном учебном процессе самостоятельная работа студентов занимает особое место, так как студенты хорошо осваивают необходимые знания и навыки в процессе индивидуальной самостоятельной деятельности.

В отличие от традиционных подходов в рамках кредитно-модульной системы обучения самостоятельной работе студентов уделяется значительно большее внимание, сегодня предпринимаются активные усилия для того, чтобы самостоятельное образование стало настоящим лидером в высших учебных заведениях нашей страны. Существует большая потребность и спрос на большое количество учебных материалов для самостоятельных исследований и разработок в высших учебных заведениях, и даже организуются дополнительные занятия в рамках самостоятельного обучения под руководством

преподавателя. Работа студентов в условиях кредитно-модульной системы обучения и ее обоснование;

- проблемы мотивации студентов в плане повышения эффективности их самостоятельной учебной деятельности;

- учащиеся, освоившие разумные методы воспитательной работы;

- вопросы формирования навыков и квалификации самостоятельной учебной работы не раскрыты в полной мере [4]. Кроме того, вопросы, связанные с конкретной реализацией самостоятельной работы студентов, должны осваиваться, прежде всего, посредством современных информационно-коммуникационных технологий. Современные проблемы организации и повышения эффективности самостоятельной работы студентов высших учебных заведений требуют постоянного внимания и качественного решения.

ОСНОВНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ И ИХ ОБСУЖДЕНИЕ

Важно правильно распоряжаться своим временем, овладевая рациональными способами и методами работы с учебными материалами, которые являются основой самостоятельной работы студентов в рамках любой учебной дисциплины. К таким способностям относятся:

- разумное использование времени, разделение труда и отдыха, правила учебной гигиены;

- поиск информации, работа с каталогами, словарями, энциклопедиями, сетевыми ресурсами и т. д.;

- техника скорочтения;

- смысловая обработка текстов. выделение главного (идеи, закономерности, принципы); – концентрация и запоминание;

- культура слушания и говорения;

- краткая рациональная запись информации (отрывки, рефераты, план, конспект, аннотация, рецензия, реферат и т. д.);

- подготовка. для лекций, семинаров, лабораторных и практических работ, а также итоговых занятий модулей.

С учетом этого роль преподавателя различается в зависимости от его вовлеченности в самостоятельную деятельность учащихся, цели и уровня приобретения знаний. таким образом, роль учителя как фасилитатора – как помощника в деятельности; роль учителя – как учителя, помогающего в деятельности; Таким образом, роль преподавателя многочисленна, и в рамках кредитно-

модульной системы обучения преподаватель, в наше мнение, в первую очередь он должен стать мотиватором, затем помощником, а в процессе деятельности он должен стать тренером, модератором и консультантом. иными словами, давая указания учащимся, преподаватель должен поощрять их, обеспечивать наиболее благоприятные условия для самостоятельной работы, координировать и консультировать учащихся в ходе учебной деятельности.

С другой стороны, целью самостоятельной работы учащихся является развитие их самостоятельности, а самостоятельное обучение предполагает наличие определенной самостоятельности. таким образом, самостоятельная работа является основой самостоятельного обучения, а также способствует действию готовности обучающегося к самостоятельной работе. Методы самообразования и саморазвития помогают развивать и совершенствовать качества, способности и навыки человека. все три компонента (самообучение, самообразование, саморазвитие) тесно связаны друг с другом, но ни один из этих компонентов не является основным [8].

Для развития самостоятельности у студентов, необходимо определить уровень готовности студентов к самостоятельной учебной деятельности; по возможности этот уровень будет повышен и, соответственно, организована самостоятельная работа с учетом индивидуальных особенностей обучающихся, уровня подготовки и необходимой мотивации. В качестве критериев развития личностной самостоятельности можно рассматривать интенсивность выполнения задач, предлагаемых для самостоятельной работы, а также процент задач, выполняемых в условиях самоорганизации, по отношению к общему количеству задач, предлагаемых для определенного субъекта. [7]

ВЫВОДЫ

В заключении следует отметить, что в кредитно-модульной системе обучения самостоятельная работа студентов считается главной и основной функцией организации и структуры обучения, включает индивидуальную и коллективную учебную деятельность, а группа, от группы во внеклассной деятельности, осуществляется под руководством преподавателя с учетом индивидуальных особенностей и интересных возможностей студентов, но без его непосредственного участия.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ (REFERENCES)

1. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан №824 «О мерах по совершенствованию системы организации образовательного процесса в высших учебных заведениях», Собрание Законов, №1.

2. Топольский, В. О. Проблема организации самостоятельной работы студентов вуза в процессе ведения бухгалтерского учета кредитно-модульной системы / Молодой ученый. -2014. - № 3 (62). -С. 1039-1043. - URL: <https://moluch.ru/archive/62/9549/> (дата обращения: 16.10.2023).

3. Байназарова А. В. Использование информационно-коммуникационных технологий и организация самостоятельной работы студентов / А. В. Байназарова, И. К. Проскурина Ярославский педагогический вестник. -2012. - № 3. - Том II (Психолого-педагогическая наука). -С. 170–174. 2.

5. Морозова Н. В. Инновационные средства организации самостоятельной работы студентов / Н. В. Морозова // Молодых ученых. -2011. - № 2. Т.2. -С. 102–104.

Gofur NIZAMOV,

Associate Professor Head of the Department of

Foreign Languages at Zarmed University,

Email: gofurnizamov8@gmail.com

Gulnoza NIZAMOVA,

Lecturer of English, Department of Foreign Languages,

Samarkand State University

Email: gulnozanizamova8@gmail.com

IMPROVING THE METHODOLOGY OF DEVELOPING INTERCULTURAL COMMUNICATION AMONG PROSPECTIVE ENGLISH LANGUAGE TEACHERS.

Annotation: this research article provides an in-depth analysis of the development of intercultural communication competence among prospective English language teachers. It explores the theoretical foundations of intercultural interaction, the interrelationship between language and culture, and the relevance of internationally recognized scholarly models within the pedagogical context. The article also examines comparative aspects of international practices and national educational approaches, identifying effective methodological strategies and innovative technologies aimed at enhancing intercultural competence in teacher education. The study emphasizes the importance of fostering global awareness, communicative adaptability, tolerance, empathy, and intercultural understanding among future teachers.

Key words: *intercultural communication, English language teacher education, linguocultural competence, communicative skills*

Аннотация: в данной научной статье представлен углублённый анализ процесса формирования межкультурной коммуникативной компетенции у будущих учителей английского языка. Рассматриваются теоретические основы межкультурного взаимодействия, взаимосвязь языка и культуры, а также значимость международно признанных научных моделей в педагогическом контексте. В статье также анализируются сравнительные аспекты зарубежного опыта и национальных образовательных подходов, выявляются эффективные методические стратегии и инновационные технологии, направленные на развитие межкультурной компетенции в системе подготовки учителей. Исследование подчёркивает важность формирования у будущих педагогов глобального мышления, коммуникативной адаптивности, толерантности, эмпатии и межкультурного взаимопонимания.

Ключевые слова: *межкультурная коммуникация, подготовка учителей английского языка, лингвокультурная компетенция, коммуникативные навыки.*

Annotatsiya: mazkur ilmiy maqolada bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarida madaniyatlararo muloqot kompetensiyasining shakllanish jarayoni batafsil tahlil qilinadi. Unda madaniyatlararo o'zaro ta'sirning nazariy asoslari, til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlik hamda xalqaro miqyosda tan olingan ilmiy modellarni pedagogik jarayonda qo'llash masalalari yoritilgan. Shuningdek, maqolada xorijiy tajribalar va milliy ta'lim yondashuvlarining qiyosiy jihatlarini ko'rib chiqilib, o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali metodik strategiyalar va innovatsion texnologiyalar aniqlanadi. Tadqiqot bo'lajak o'qituvchilarda global tafakkur, kommunikativ moslashuvchanlik, bag'rikenglik, empatiya va madaniyatlararo tushunishni shakllantirish muhimligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: *madaniyatlararo muloqot, ingliz tili o'qituvchilarini tayyorlash, lingvomadaniy kompetensiya, kommunikativ ko'nikmalar.*

Introduction

In the context of rapidly growing globalization processes in modern society, the expansion of international cooperation in the fields of science, culture, and education has become a natural phenomenon. In particular, the significant role of the English language as a global means of communication in international relations, business, education, and technology places great responsibility on future English language teachers. They are required not only to possess strong linguistic knowledge but also to deeply understand the essence of intercultural communication and effectively interact with representatives of various cultures and worldviews.

Intercultural communication is a socio-psychological process aimed at mutual exchange of information, mutual understanding, and accurate interpretation of oneself and others between individuals belonging to different cultural backgrounds. In the process of English language teaching, this concept holds significant importance, as language and culture are inseparably interconnected. Language reflects the identity of a culture, while culture reveals the essence of language. Therefore, an English language teacher should act not only as a specialist in grammar and vocabulary but also as a cultural mediator.

Enhancing the methodology for developing intercultural communication among prospective English language teachers

requires the integration of several fundamental approaches in the teaching process. First of all, the basic principles of intercultural communication—mutual respect, empathy, cultural sensitivity, correct interpretation of context, and communicative adaptability—must be strengthened through practical activities.

The use of interactive methods greatly increases the effectiveness of the educational process. Methods such as *Cultural Comparison*, *Role-play*, *Case Study*, *Intercultural Scenarios*, *Virtual Exchange* expose learners to various cultural situations and help them choose appropriate intercultural communication strategies in real-life contexts.

Another important aspect is the extensive use of digital tools in the educational process. International platforms, cultural forums conducted in English, podcasts, and documentaries provide students with deeper insight into the values of different nations. For future teachers, such experience contributes not only to mastering linguistic knowledge but also to developing global thinking and broadening their worldview.

In this regard, the present scientific article thoroughly examines the theoretical, practical, and methodological aspects of developing intercultural communication among prospective English language teachers. The main objective of the article is to analyze existing scientific ideas and methods, integrate them with the national educational context, and propose methodological recommendations that meet modern requirements.

Theoretical Foundations of Intercultural Communication

1. The Concept of Intercultural Communication and Its Components

Intercultural communication refers to the process of information exchange between individuals belonging to different cultural backgrounds. It encompasses linguistic proficiency as well as cultural codes, customs, values, worldviews, and communicative behaviors. Since the second half of the 20th century, intercultural communication has emerged as a distinct scientific field.

The Importance of Learning Culture in Foreign Language Teaching

While learning a foreign language, individuals also acquire the worldview, customs, and communication norms of that language's speakers. Culture contributes to foreign language teaching by:

1. Developing full communicative competence;
2. Reducing stereotypes and cultural misunderstandings (e.g., interpreting "How are you?" in Britain as a politeness formula rather than an inquiry about health).

Research Findings

This study thoroughly analyzed the theoretical foundations, methodological approaches, and practical mechanisms for developing intercultural communication competence among prospective English language teachers. It was revealed that, in conditions of globalization, international integration, and the rapid expansion of digital space, the role of English teachers expands beyond language teaching to include preparing globally competent individuals capable of effective intercultural communication.

Models such as

- M. Byram's *Intercultural Communicative Competence*,
- B. Bennett's *Developmental Model of Intercultural Sensitivity*, and

- D. Deardorff's *Pyramidal Model*

were utilized to identify modern requirements for teacher training. Opportunities for adapting these models to the context of Uzbekistan's education system were also discussed.

Practical Recommendations

The study proposes a methodological system for enhancing intercultural competence based on the use of:

- linguocultural instruction;
- authentic materials (interviews, podcasts, films, cultural samples);
- project-based and research activities;
- virtual exchange and online communication;
- role-plays, debates, and intercultural simulations;
- reflection and self-assessment practices.

Conclusion

In conclusion, the results of the study demonstrate that developing intercultural communication competence among prospective English language teachers is a fundamental requirement of modern education. It deepens teachers' professional competence, improves teaching effectiveness, and contributes to shaping students' global awareness. The proposed methodological approaches help future educators become competitive at the international level and support the promotion of cultural openness and tolerance within Uzbekistan's education system.

References:

1. Низамов Ф. М. Используя информационно-коммуникационные технологии, человек способен уравнивать местоимения с помощью предложений //Conference Zone. – 2023. – С. 67-69.
2. Nizamov G. M. Improving the professional competence of students in the specialty by teaching foreign languages //Научные исследования и общественные проблемы. – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 148-150.
3. Низамов Ф. М., Турсунова М., Мамаражабов С. М. Олий таълим муассасаларида касбий коммуникатив омилкорликни шакллантириш натижасида экспериментал гуруҳда касбий коммуникатив омилкорликнинг ривожлантириш босқичлари //Agrobiotexnologiya va veterinariya tibbiyoti ilmiy jurnali. – 2022. – С. 996-999.
4. Nizamov M. Axborot kommunikatsiya texnologiyalari vositasida huquqni muhofaza qiluvchi organlarda faoliyat yurutuvchilarning kasbiy kommunikativ komtetensiyasini rivojlantirish xorijiy tilning ahamiyati //Interpretation and researches. – 2024. – Т. 2. – С. 24.

Zilola REIMBAYEVA,

 Teacher Department of Applied Sciences 2,
 Uzbekistan State World Language University
Email: reimbayevaz@gmail.com

TAILORING PEDAGOGY: DIFFERENTIATED INSTRUCTION FOR DIVERSE SOCIO-HISTORICAL BACKGROUNDS

Annotation: this article examines the divergent language learning journeys of two adults in Uzbekistan: Khadija, a 23-year-old Palestinian refugee, and Kim Jong Un, a 24-year-old graduate student from South Korea. The study investigates how distinct life experiences—war-related stress and high societal pressure—shape linguistic identity and language investment. Khadija's journey, marked by displacement and trauma-induced anxiety, necessitates an integrative approach to language for survival and assimilation. In contrast, Kim Jong Un's experience is characterized by instrumental motivation and high cultural capital. The research further analyzes phonological and syntactic challenges—such as the absence of specific phonemes and structural differences—faced by Arabic and Korean learners. The study advocates for differentiated instructional practices, including Communicative Language Teaching (CLT) and the Audio-Lingual Method (ALM) for Khadija, and Task-Based Language Teaching (TBLT) for Kim Jong Un. The findings underscore the need to balance linguistic input with sensitivity to the socio-cultural and emotional backgrounds of language learners, offering insights for educators and policymakers.

Key Words: *language investment, social capital, Communicative Language Teaching (CLT), Audio-Lingual Method (ALM), Task-Based Language Teaching (TBLT), integrative motivation, instrumental motivation, refugee education.*

Аннотация: в данной статье рассматриваются разные пути изучения языка двух учащихся в Узбекистане: Хадиджи, 23-летней беженки из Палестины, и Ким Чен Ына, 24-летнего магистранта из Южной Кореи. Исследование анализирует, как различный жизненный опыт — стресс, связанный с войной, и высокое социальное давление — формирует языковую идентичность и «инвестиции» в обучение. Путь Хадиджи, отмеченный перемещением и посттравматической тревогой, требует интегративного подхода к языку для выживания и ассимиляции. Напротив, опыт Ким Чен Ына характеризуется инструментальной мотивацией и высоким культурным капиталом. Исследование также анализирует фонологические и синтаксические трудности (отсутствие специфических фонем и структурные различия), с которыми сталкиваются носители арабского и корейского языков. Автор выступает за использование дифференцированных методов обучения, включая коммуникативную методику (CLT) и аудиолингвальный метод (ALM) для Хадиджи, и проблемно-ориентированное обучение (TBLT) для Ким Чен Ына. Результаты подчеркивают необходимость баланса между лингвистическим материалом и чуткостью к социокультурному и эмоциональному фону учащихся.

Ключевые слова: *языковые инвестиции, социальный капитал, коммуникативная методика (CLT), аудиолингвальный метод (ALM), проблемно-ориентированное обучение (TBLT), интегративная мотивация, инструментальная мотивация, образование беженцев.*

Annotatsiya: ushbu maqolada O'zbekistondagi ikki nafar til o'rganuvchining til o'rganishdagi bir-biridan keskin farq qiluvchi yo'llari ko'rib chiqiladi: bular 23 yoshli falastinlik qochqin Xadicha va Janubiy Koreyalik 24 yoshli magistrant Kim Chen In. Tadqiqot turlicha hayotiy tajribalar — urush bilan bog'liq stress hamda yuqori ijtimoiy bosim — lisoniy o'zlikni va o'qishga bo'lgan "investitsiya"ni (sarmoyani) qanday shakllantirishini tahlil qiladi. Xadichaning ko'chish va travmadan keyingi xavotir bilan tavsiflangan yo'li omon qolish va moslashish (assimilatsiya) uchun tilga integrativ yondashuvni talab qiladi. Aksincha, Kim Chen Inning tajribasi instrumental motivatsiya va yuqori madaniy kapital bilan ajralib turadi. Shuningdek, tadqiqotda arab va koreys tillari so'zlashuvchilari duch keladigan fonologik va sintaktik qiyinchiliklar (o'ziga xos fonemalarning yo'qligi va tarkibiy farqlar) tahlil qilingan. Muallif tabaqalashtirilgan o'qitish usullarini qo'llash tarafdori bo'lib, Xadicha uchun kommunikativ metodika (CLT) va audio-lingval metodni (ALM), Kim Chen In uchun esa muammoli-orientirlangan o'qitishni (TBLT) taklif etadi. Natijalar lisoniy material bilan o'quvchilarning ijtimoiy-madaniy va hissiy holatiga bo'lgan sezgirlik o'rtasidagi muvozanat zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: *tilga sarmoya, ijtimoiy kapital, Kommunikativ til o'qitish (CLT), Audio-lingval metod (ALM), Vazifaga asoslangan til o'qitish (TBLT), integrativ motivatsiya, instrumental motivatsiya, qochqinlar ta'limi.*

Introduction

This article compares the divergent language journeys of two adults in the context of Uzbekistan: Khadija, a 23-year-old Palestinian refugee, and Kim Jong UN, a 24-year-old South Korean international student. According to Darwin and Norton (2017), Khadija's experience, which is characterized by "fragmented identity" as a result of post-war displacement and loss of family members, necessitates the use of the target language for survival and adaptation purposes. In contrast, Kim Jong UN's journey is shaped by high cultural capital and familial expectations (Bourdieu, 1986), yet his progress is mostly hindered by his internal pressure to demonstrate perfection. Drawing upon the subjects' trauma, motivations, and L1 interference, this study aims to provide frameworks tailored for their needs: CLT and ALM for Khadija and TBLT for Kim Jong UN.

Methods

This study employs a qualitative comparative case study methodology to identify sociolinguistic variables that influence second language acquisition. Data were collected over six months using a multi-method approach:

- Biographical interviews: The subjects provided detailed information about their educational history, trajectory of migration, and family dynamics.
- Linguistic Needs Analysis: Language proficiencies of the subjects were assessed through

systematic observations of their literacy skills, grammatical accuracy and oral fluency.

- Observational Data: The subjects were constantly monitored to see how the affective filter-post-war trauma for Khadija and the urge to achieve academic perfection- influenced their classroom participation and further progress.

Results

The analysis revealed significant differences in the learners' linguistic strengths and psychological barriers.

3.1 Profile Analysis

Khadija:

Several different things helped to shape her identity. First of all, it is her experience of war and displacement. For a long time after the war, Khadija was very stressed out and depressed. She could not feel safe in any place, even after moving to Uzbekistan. However, the war that took away both of her parents helped her to question what the most valuable things are for her and rethink the importance of her commitments to values, goals and beliefs.

Kim Jong UN:

His language identity is mostly influenced by the social status of his family and the academic pressure that his parents put on his shoulders. Darwin and Norton (2015) highlight the impact of social and cultural capital on language learning, suggesting that learners from affluent backgrounds may have advantages in terms of access to resources and opportunities.

Table 1. Profile analysis of the subjects

Feature	Khadija	Kim Jong Un
Status	Refugee	Graduate Student
Primary Motivation	Integrative	Instrumental
Linguistic Strengths	Fluency, Listening, Workplace Terms	Grammar, Reading, Standardized tests
Linguistic Weaknesses	Academic Reading, Formal Grammar	Pronunciation, Speaking
Key Barrier	Trauma-induced stress, Displacement	Introversion, Performance-related anxiety

3.2 Phonological and Syntactic Challenges

- Khadija (L1 Arabic): Faces difficulties with missing phonemes in her L1 (/p/, /v/) and vowel length distinctions (e.g., ship vs. sheep)

- Kim Jong Un (L1 Korean): Faces difficulties with English sentence structure (SVO) because of the SOV nature of Korean, alongside "r/l" consonant confusion.

Discussion

The findings suggest that motivation is not a static trait but a dynamic investment (Darvin & Norton, 2017).

4.1 Affective and Social Factors

The divergence in the linguistic trajectories of the two subjects- Khadija and Jong Un- is the result of their distinguishing affective filters and social capital. Khadija's language journey is influenced by her Affective Filter (Krashen, 1985). This means that every act she takes to improve her language abilities is her way to reclaim her status as a war survivor and a professional in her field.

4.3 Conclusion

This study highlights the fact that language learner's success does not only depend on their cognitive abilities, but also on their socio-historical

backgrounds. The experiences of Khadija and Kim Jong Un demonstrate two different natures of the Affective Filter (Krashen, 1982). While one is external and is caused by war, the other is internal pressure to prove oneself and meet high societal expectations. According to Waller (2016), it is important for teachers to be sensitive to their students' backgrounds in order to make their lessons effective. For students like Khadija, the classroom should serve as a sanctuary of social construction where she feels comfortable to interact with people in meaningful topics through Communicative Language Teaching (CLT). Conversely, for students like Jong Un, the classroom must serve as a laboratory where he forgets the fear of making mistakes with the help of functional practice offered by Task-Based Language Teaching (TBLT).

References

- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241–258). Greenwood.
- Darvin, R., & Norton, B. (2015). Identity and a model of investment in applied linguistics. *Annual Review of Applied Linguistics*, 35, 36-56.
- Darvin, R., & Norton, B. (2017). Language, identity, and investment in the twenty-first century. In T. L. McCarty & S. May (Eds.), *Language policy and political issues in education* (pp. 1–15). Springer International Publishing.
- Krashen S. D. (1982). *Principles and practice in second language acquisition*. Pergamon Press.
- Krashen, S. D. (1985). *The input hypothesis: Issues and implications*. Longman Publishing Group.
- Waller, L., Wethers, K., & De Costa, P. I. (2016). A critical praxis: Narrowing the gap between identity, theory, and practice. *TESOL Journal*, 8(1), 4–27. <https://doi.org/10.1002/tesj.256>

Dilbar IBRAGIMOVA,

Assistant teacher

Samarkand Zarmed University

E-mail: ibragimovadilbar1980@gmail.com

THE TEACHER'S ROLE IN FORMING STUDENTS' INDEPENDENT THINKING

Annotation: in this article, the issue of forming the competence of independent thinking among students in higher education institutions is covered in detail from a theoretical and methodological point of view. In the conditions of the modern educational paradigm, independent thinking is recognized as one of the main indicators determining the intellectual potential of a person. Therefore, in the educational process, it is an important task to form students as active subjects who acquire and process knowledge independently, rather than as subjects who receive ready-made knowledge.

Key words: *independent thinking, higher education, teacher's methodical activity, competence, educational methods, student activity, pedagogical approach, quality of education, cognitive process, reflection, problem-based education.*

Аннотация: в данной статье с теоретико-методологической точки зрения подробно освещен вопрос формирования компетенции самостоятельного мышления у студентов высших учебных заведений. В условиях современной образовательной парадигмы самостоятельное мышление признается одним из основных показателей, определяющих интеллектуальный потенциал человека. Поэтому в образовательном процессе важной задачей является формирование учащихся как активных субъектов, самостоятельно приобретающих и обрабатывающих знания, а не как субъектов, получающих готовые знания.

Ключевые слова: *самостоятельное мышление, высшее образование, методическая деятельность преподавателя, компетентность, методы обучения, деятельность учащихся, педагогический подход, качество образования, познавательный процесс, рефлексия, проблемное обучение.*

Annotatsiya: mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalarida talabalarda mustaqil fikrlash kompetensiyasini shakllantirish masalasi nazariy-metodik nuqtayi nazardan batafsil yoritiladi. Zamonaviy ta'lim paradigmasi sharoitida mustaqil fikrlash shaxsning intellektual salohiyatini belgilovchi asosiy ko'rsatkichlardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Shu sababli ta'lim jarayonida talabalarni tayyor bilimlarni qabul qiluvchi subyekt emas, balki bilimlarni mustaqil egallovchi va qayta ishlovchi faol subyekt sifatida shakllantirish muhim vazifa hisoblanadi.

Kalit so'zlar: *mustaqil fikrlash, oliy ta'lim, o'qituvchining metodik faoliyati, kompetensiya, ta'lim metodlari, talaba faolligi, pedagogik yondashuv, ta'lim sifati, bilish jarayoni, refleksiya, muammoli ta'lim.*

Introduction

Reforms in the education system and modern pedagogical approaches in recent years are setting new tasks for higher education institutions. Today, it is not enough to just give students knowledge; it is necessary to prepare them as specialists who can think independently, analyze problems and justify their decisions. Therefore, the formation of independent thinking competence in students is an urgent issue in the process of higher education. Independent thinking is the student's ability to analyze, compare, generalize and adapt knowledge to new situations, rather than just receiving it. This skill is crucial not only for academic success, but also for a student's future career, creative potential, and ability to solve problems. From this point of view, development of independent thinking is considered as one of the priority tasks of higher education. The formation of independent thinking in the educational process is directly related to the activity of the teacher. The teacher plays an important role not only as a provider of knowledge, but also as a motivator, guide and supervisor of the student's activity. The teacher contributes to the formation of the student's thinking competence by choosing the content of the lessons, methods and methods,

creating opportunities for the student to work independently and involving them in decision-making in problematic situations. Also, the development of independent thinking is inextricably linked with the modern educational paradigm. In this process, the teacher's role is not limited to just conveying information, it is to direct the student's search, create problem situations and organize the process of exchanging ideas. From this point of view, the teacher appears as a guiding and motivating tool in the student's independent acquisition of knowledge.

Literature analysis

Formation of independent thinking in students is one of the most urgent issues of the higher education system. In the higher pedagogical literature, independent thinking is emphasized not only as a component of the cognitive process, but also as the main competence that develops the student's ability to think critically and creatively (Masudov, 2018). From this point of view, one of the main tasks of the higher education methodology is to determine the effective methods and approaches for the formation of independent thinking in students. Uzbek and foreign studies show that the process of forming independent thinking depends on

several structural factors: the methodical approach of the teacher: the teacher is required to use interactive methods, problem situations and project-based work in planning lessons. In this way, students become more engaged and engage in independent research (Smith & Brown, 2019). Student's personal activity: independent thinking requires the student to be active, ask questions, justify his decision and analyze knowledge. This directly depends on the content and method of training. Reflective activity: the student analyzes his work process, evaluates his mistakes and corrects them. Reflection deepens independent thinking and develops critical thinking (Johnson, 2017). Research shows that problem-based learning and project methods are the most effective in developing independent thinking in students. In problem-based learning, the student does not accept the solution ready-made, but looks for it himself. It is noted that the role of the teacher is also of central importance in foreign studies. For example, as noted by Smith and Brown, the teacher is the main tool that organizes student activity.

Research methodology

The process of forming independent thinking in students occupies a central place in the methodology of higher education. As part of the research methodology, the following main principles can be distinguished in the analysis of this process: theoretical foundations, formation of independent thinking in students are related to pedagogical and psychological theories. Teacher's methodical activity, educational methods and student's activity are formed on the basis of theoretical knowledge. From this point of view, the principle of organizing the educational process based on the development of knowledge, skills and competencies is important in the methodology.

Results

Based on the literature analysis and research methodology, it can be seen that the process of forming independent thinking in students is directly related to the methodical approach of the teacher. Through interactive methods, problem-based exercises and project-based work, the student is not only a learner, but acquires the skills to independently analyze, compare and adapt it to new situations. In this process, the student's ability to think critically and creatively develops significantly. Methodical activities of the teacher significantly affect the process of results.

Therefore, the methodical approach of the teacher should be focused on increasing the student's motivation and interest. The results also show that the process of forming independent thinking in students is important not only for academic development, but also for future professional activity and personal growth. Through independent thinking, the student is prepared to solve problem situations, make decisions and be active in the social environment. Thus, the teacher's methodical activity and his pedagogical approaches play a central role in improving the quality of the higher education process and developing the student's intellectual potential.

Discussion

According to the results of the process of formation of independent thinking in students, pedagogical methods and methodical approach of the teacher determine the effectiveness of the process. Interactive exercises, problem situations and project-based work increase student activity, direct them to analytical and critical thinking. At the same time, the motivating and guiding role of the teacher encourages the student to acquire his knowledge independently, which deepens the skills of independent thinking. Reflective activity is important in the formation of the student's independent thinking. The student analyzes his work, identifies his mistakes and corrects them.

Conclusion

The results of the research show that the formation of independent thinking in students is one of the most urgent tasks of the higher education process. Independent thinking is an important competency for a student's academic, professional, and personal development, and it develops analytical, critical, and creative thinking skills. At the same time, independent thinking increases the student's social responsibility; he is ready to make independent decisions in various situations in society. The methodical approach of the teacher plays a key role in the process of forming independent thinking in students. By carefully planning lessons, choosing effective methods, increasing student motivation and encouraging them, the teacher effectively develops the student's ability to think independently. Working on the basis of interactive methods, problem situations and projects forms the student's skills of independent analysis of knowledge, decision-making and adaptation to new situations. In this way, the student shows himself as a creative and intellectually active subject.

List of literature:

- Ahmadjonovna, R. S., Genjibaevna, A. P., Saydullaevna, N. N., Atakulovna, R. N., Sadulayevna, I. D. (2021). The Teacher's Role in the Effective Organization of the Lesson Process in Foreign Language. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 3072-3078.
- Kakhramon, S., Dilbar, I., & Kamola, S. (2023). TERMINOLOGY AS A SPECIAL BRANCH OF LANGUAGE. *Journal of new century innovations*, 22(4), 46-49.
- Saydullaevna, I. D., & Abbas, H. (2023, November). PRESCRIPTION, STRUCTURE OF PRESCRIPTION, USE OF GENDER SINGULAR AND PLURAL IN PRESCRIPTION. In *International conference on multidisciplinary science* (Vol. 1, No. 5, pp. 222-225).
- Sadullaevna, I. D., & Teja, A. S. C. (2024). GRAMMAR CATEGORIES AND VOCABULARY FORM OF ADJECTIVES IN LATIN LANGUAGE. *Journal of Universal Science Research*, 2(1), 419-424.

Nasiba ERGASHEVA,
Teacher, English Department
"TIAME" National Research University
ergashevanasiba7274@gmail.com

IDENTITY, MOTIVATION AND INSTRUCTIONAL CONSIDERATIONS IN ADOLESCENT EFL LEARNERS: A COMPARATIVE CASE STUDY

Annotation: this article analyzes two adolescent EFL learners with different linguistic, social, and economic backgrounds. The study explores how identity, motivation, investment, instructional context, and language aspects (syntax and phonology) influence their language development. The research is grounded in contemporary SLA theories and methodological approaches such as CALL, ALM, CLT, and TPR. The findings demonstrate that learners' identity, access to resources, and socio-cultural positioning significantly affect their fluency, accuracy, and overall language acquisition process.

Key words: *identity, motivation, investment, CALL, ALM, syntax, phonology, adolescent learners, EFL.*

Аннотация: в данной статье анализируются два подростка, обучающихся английскому языку с разным языковым, социальным и экономическим происхождением. Исследование изучает, как идентичность, мотивация, инвестиции, учебный контекст и языковые аспекты (синтаксис и фонология) влияют на их языковое развитие. Исследование основано на современных теориях SLA и методологических подходах, таких как CALL, ALM, CLT и TPR. Результаты показывают, что идентичность учащихся, доступ к ресурсам и социально-культурная позиция существенно влияют на их беглость, точность и общий процесс усвоения языка.

Ключевые слова: *идентичность, мотивация, инвестиции, CALL, ALM, синтаксис, фонология, учащиеся-подростки, EFL.*

Annotatsiya: ushbu maqolada turli lingvistik, ijtimoiy va iqtisodiy kelib chiqishga ega bo'lgan ikkita o'smir EFL (Ingliz tilini chet tili sifatida o'rganish) o'rganuvchilari tahlil qilinadi. Tadqiqot ularning til rivojlanishiga o'ziga xoslik, motivatsiya, sarmoya, ta'lim konteksti va til jihatlari (sintaksis va fonologiya) qanday ta'sir qilishini o'rganadi. Tadqiqot CALL, ALM, CLT va TPR kabi zamonaviy SLA nazariyalari va uslubiy yondashuvlarga asoslangan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning o'ziga xosligi, resurslardan foydalanish imkoniyati va ijtimoiy-madaniy mavqei ularning ravonligi, aniqligi va umumiy til o'rganish jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: *o'ziga xoslik, motivatsiya, investitsiya, CALL, ALM, sintaksis, fonologiya, o'smir o'quvchilar, EFL.*

Introduction

Modern language education recognizes that second language acquisition is not determined solely by cognitive ability but is deeply influenced by identity, motivation, and socio-cultural context. Identity shapes learners' participation and investment in language learning. Intrinsic and extrinsic motivations are considered key determinants of academic achievement.

This article presents a comparative case study of two adolescent EFL learners in Tashkent, examining how identity, motivation, instructional conditions, and socio-economic factors influence their syntactic and phonological development.

Methodology

This research employs a qualitative comparative case study design. Data were collected through classroom observation, informal interviews, and analysis of learners' oral and written performance. Two 15-year-old learners with different socio-economic and linguistic backgrounds were selected. The analysis focuses on:

- Learner identity
- Motivation and investment
- Instructional environment
- Syntax and phonology development

Learner profiles and identity

Anvar is an intermediate-level learner studying in a Russian-medium school in Tashkent. Due to early migration to Russia and short-term residence in the USA, he developed strong communicative competence in English and Russian. English exposure at home and through digital media contributed to his fluency; however, his grammatical accuracy occasionally requires improvement. His identity is shaped by global exposure and technological engagement. Digital media participation enhances language acquisition and identity construction among youth [3]. His socio-economic background allows access to exchange programs and online platforms, strengthening his investment in language learning.

In contrast, Lola is a pre-intermediate learner from a modest socio-economic background. She studies in a low-technology classroom environment where the Grammar-Translation Method (GTM) predominates. While her grammatical accuracy is strong due to structured instruction, her fluency is limited because of shyness and restricted communicative exposure. Limited technological access reduces opportunities for linguistic development, as technology plays a crucial role in enhancing language competence.

Motivation and investment

Anvar demonstrates both extrinsic and intrinsic motivation. Initially encouraged by parental rewards, his motivation gradually internalized into personal ambition. Intrinsic motivation refers to engaging in learning for satisfaction and personal interest. His long-term goal of studying abroad increases his daily engagement with English.

Lola's motivation is largely extrinsic, influenced by family expectations and academic achievement. However, motivation alone does not guarantee investment in language practice. Financial limitations reduce her access to supplementary learning resources, influencing her investment opportunities.

Instructional considerations

Anvar studies in a technology-equipped classroom where CALL (Computer-Assisted Language Learning) can be effectively integrated. CALL enhances traditional instruction and promotes learner autonomy. Digital platforms provide immediate feedback and interactive engagement. Lola studies in a classroom lacking technological resources. In such contexts, the Audio-Lingual Method (ALM) is considered appropriate, particularly for pronunciation practice and repetition-based learning. Total Physical Response (TPR) supports comprehensible input and active engagement in language learning.

Language aspects

• Syntax

Adolescents benefit from explicit grammar instruction and demonstrate strong syntactic awareness. Lola responds positively to deductive grammar explanations and structured practice, which strengthens her accuracy.

However, learners exposed primarily to communicative contexts may demonstrate errors in word order and punctuation, requiring explicit instruction. Focused written feedback and structured grammar reinforcement would support syntactic development.

• Phonology

Early exposure significantly influences pronunciation development. Learners who begin language acquisition earlier often demonstrate stronger phonological competence. Anvar's

immersion experience contributes to his strong pronunciation skills.

Older learners may face phonological challenges after puberty. Guided phonetic instruction, repetition, and communicative practice can gradually improve confidence and pronunciation accuracy.

Discussion

The findings indicate that socio-economic capital, technological access, and identity significantly shape learners' language development. Immersion experiences and digital literacy enhance communicative fluency by increasing exposure to authentic input and interactive practice, whereas structured formal instruction contributes to grammatical accuracy and metalinguistic awareness.

Motivation alone does not guarantee investment; supportive environments and accessible resources are essential for effective language acquisition. Intrinsic and extrinsic motivations explain variations in learner participation. Motivation alone does not guarantee investment; without supportive instructional environments, meaningful interaction, and access to technological and educational resources, engagement may remain superficial. Interaction-based theories stress that language development requires active negotiation of meaning. Therefore, balanced instruction integrating communicative practice with explicit grammar teaching is essential.

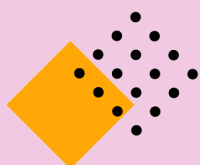
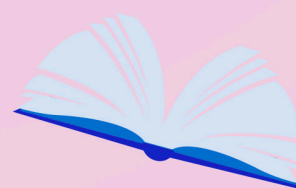
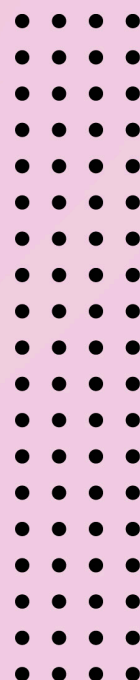
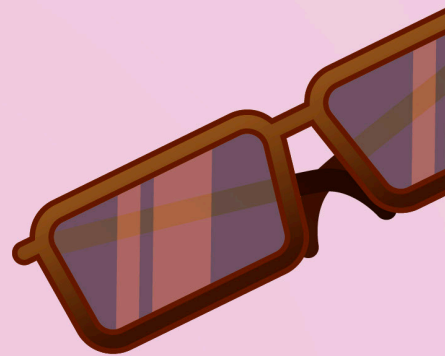
Conclusion

This comparative case study demonstrates that adolescent EFL development is strongly influenced by identity, motivation, socio-economic background, and instructional context. Effective language teaching requires differentiated instruction that acknowledges learners' identities and available resources. Integrating communicative practice with explicit grammar instruction can significantly enhance both fluency and accuracy among adolescent learners. Motivation must be complemented by supportive environments and accessible resources to ensure meaningful investment. Differentiated pedagogy, combining communicative and formal approaches, is recommended for balanced language development.

References:

1. Norton, B., & Toohey, K. (2011). Identity, language learning and social change. *Language Teaching*, 44(4), 412–446.
2. Vallerand, R. J. (1997). Toward a hierarchical model of intrinsic and extrinsic motivation. *Advances in Experimental Social Psychology*, 29, 271–360.
3. Poyntz, S. (2009). Youth media participation and identity construction. *Review of Education, Pedagogy, and Cultural Studies*, 31(4), 265–386.
4. Lam, W. S. E. (2006). Re-envisioning language and literacy in new mediascapes. *Pedagogies: An International Journal*, 1(3), 171–195.
5. Norton, B., & Toohey, K. (2021). Identity and investment in language learning. *Language Teaching Research*, 25(1), 1–20.
6. Warschauer, M., & Healey, D. (1998). Computers and language learning: An overview. *Language Teaching*, 31, 57–71.
7. Larsen-Freeman, D., & Anderson, M. (2011). *Techniques and principles in language teaching* (3rd ed.). Oxford University Press.
8. Krashen, S. (1985). *The input hypothesis: Issues and implications*. Longman.
9. Muñoz, C. (2014). Age and syntactic development in SLA. *Applied Linguistics*, 35(4), 369–373.
10. Lenneberg, E. H. (1967). *Biological foundations of language*. Wiley.
11. Stanovich, K. E. (1992). Early reading acquisition and phonological development. In P. B. Gough, L. C. Ehri, & R. Treiman (Eds.), *Reading acquisition* (pp. 307–342). Lawrence Erlbaum Associates.
12. Singleton, D., & Lengyel, Z. (1995). *The age factor in second language acquisition*. Multilingual Matters.

KICHIK TADQIQOT

Gavharshodbegim NOSIROVA,

Navoiy davlat universiteti

o'zbek tili va adabiyoti kafedrasida magistranti

ZULFIYA QUROLBOY QIZI HIKOYALARIDA IJTIMOIY HAYOT MANZARASI

Annotatsiya: mazkur maqolada o'zbek nasrining yorqin vakillaridan biri – Zulfiya Qurolboy qizi hikoyalarida ijtimoiy hayot manzaralari ayol obrazining jamiyat bilan ziddiyati ichki psixologik holati badiiy ifodasi tahlil qilinadi. Adibaning hikoyalarida jamiyatdagi ijtimoiy muammolar, ayol taqdiri, shuningdek insonning ruhiy kechinmalari badiiy yoritilgan. Maqolada adibaning hikoyalarining g'oya va mazmuni, ijtimoiy hayotga bo'lgan munosabati hamda badiiy ifoda uslubi ilmiy tahlil asosida ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Zulfiya Qurolboy qizi, ijtimoiy muammo, hikoya janri, badiiy obraz, konflikt, kontrast.

Bugungi zamonaviy o'zbek adabiyotida badiiy asarlarda ayol obraziga tobora alohida e'tibor qaratilmoqda. Zamonaviy o'zbek nasrida ayol ijodkorlarning faol ishtiroki, ayniqsa, ijtimoiy hayotdagi muammolarni badiiy tahlil qilishdagi yondashuvlari alohida e'tiborga loyiqdir. Hozirgi o'zbek adabiyotida o'z o'rniga ega, o'zining hikoyalari bilan adabiyot ixlosmandlarning keng bahs-munozaralariga sabab bo'lgan, Zulfiya Qurolboy qizi o'zining realistik ijtimoiy ruhdagi asarlari bilan tanilgan. Zulfiya Qurolboy qizi o'z hikoyalarida ayollar dunyosi, jamiyatdagi adolatsizlik va ichki ruhiy kechinmalarni o'ziga xos badiiy uslubda tasvirlaydi. Uning hikoyalarida ijtimoiy voqelik, psixologik kechinmalar, ayolning jamiyatdagi o'rni va ijtimoiy hayot badiiy tasvir vositasida ochib beriladi. Yozuvchining hikoyalarida asosan bosh qahramonlar ayol obrazi bo'lib, ijtimoiy hayotda sinovlarga duch kelgan, oddiy insonlar bo'lib, ularning ichki ziddiyatlari orqali jamiyatdagi muammolar ko'rsatib beriladi. Tadqiqotchi Turotova Parizod ta'kidlaganidek, "Zulfiya Qurolboy qizining Istiqlol davrida yaratilgan asarlarida iqtisodiy bo'ronlar davrida ham inson inson ekanligini esdan chiqarmasligi kerak. Ma'naviy poklik har qanday sharoitlarda ham adabiy-estetik ideal turishi kerak bo'lgan eng yuksak cho'qqi ekanligi ta'kidlanadi. Ijodkor yangi davr ideali sifatida o'z asarlari personajlarida, eng avvalo, ma'naviy barkamollikni ko'rishni istaydi. Bular bilan bir qatorda adiba asarlarida milliy g'ururining so'nmasligi bilan bog'liq idealari o'z aksini topgan."¹

Zulfiya Qurolboy qizining "Havoga sovruqlan umr" hikoyasida turmush qiyinchiliklariga bardosh berolmay,

Muxtorqulni tark etganini ko'rishimiz mumkin. Yozuvchining mahorati shundaki, uning asarlarida biror obrazni yaxshi yoki yomon deya olmaymiz, Manzura ham yaxshi yashashni istashi tabiiy hol. Muxtorqulni biri – ikki bo'lmaganligidan nolib, uyini tark etadi. Hikoyada kambag'allikni asl ko'rinishi deb Muxtorqulning uyi tasvirlanadi. *"Muxtorqul qaynonasidan ko'zini olib qochib, uy ichiga razm soldi. Devorlari yarmigacha zax bosib ketgan ikki xonadan iborat uy ichida ko'zga ko'rinarli hech vaqo yo'q edi hisob. To'rdagi eski, ranglari o'ngib ketgan qo'pol sandiq ustiga yetti-sakkiz ko'rpa-to'shak yig'ilgan, uning yonida bir tomonga sal og'ib qolgan eski shifoner, ichida nima borligiyam ma'lum: Manzura necha yillardan buyon avaylab-asrab kelayotgan uch-to'rt ko'ylak-lozim. Zax o'tmasin uchun yerga poxol solinib, ustiga har yili yuvilaverganidan rangi o'chib ketgan sholcha to'shalgan. Turgan – bitgani qashshoqlikdan darak berib turgan bu xonadonning hech qanday jozibasi yo'qday."*² Yozuvchi uyni jihozlarini aytish orqali Manzura haq ekanligini badiiy tasviriy ifoda orqali ko'rsatib bergan. Lekin Muxtorqul ularga bittagina shkaf olib berish uchun tunu – kun tinimsiz ishlaydi. Hatto oyoq-kiyimini yamash uchun kelgan odamlarga narxni oshirib boradi, uning birgina istagi bor edi, ko'p pul topib, Manzurani xursand qilmoqchi edi. Yozuvchi bunda bosh qahramonning istagi orqali, uning xarakterini, qanday ma'sum inson ekanligini ko'rsatib bera olgan. Bu hikoya kitobxonni ancha o'ylatadi. Bu qahramonlarni taqdiri boshqacha bo'lishi mumkinmi? Ko'pchilik kitobxonlar Manzura ketmasligi kerak, edi, sabr qilishi

¹ Туропова П. Адабий-эстетик идеал категориясининг трансформациялаш жараёни. Тошкент: Mumtoz so'z, 2020й. 99 б.

² Зулфия Куролбой кизи. Ёвузлик фариштаси. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2005 й. 200 б.

kerak edi, deydi. lekin real hayot aslida shunday, barcha voqealar yaxshilik bilan yakun topmaydi. Bu ayni haqiqat. Yozuvchining mahorati shundaki, har bir obrazni xarakterli ravishda ochib beradi, hamda barcha voqealar real hayotdan olinganligi bilan qiziqarlidir. Muxtorqulning uzoq qarindoshi boʻlgan, oqsoqol bir kuni uning ustaxonasiga keladi, uni Manzura taloqini bersin deb yuboradi, lekin oqsoqol Muxtorqulning abgor holatini koʻrib bu soʻzni ayta olmaydi va asta ketadi. Oqsoqol obrazi orqali hayotiy tajriba, andisha va ulugʻlarning sermulo hazakorligi koʻrsatib berilgan. Muxtorqul oʻzini unutib ishlaydi, sogʻliqiga qaramay ishlaydi. Ovqatlanmay, davolanmay ishlaydi. Pul yigʻadi. Afsuski bu pullar uning janozasiga ishlatiladi.

Baʼzi asarlarda bir obraz bir necha insonning xarakter jamlanmasi sifatida yuzaga kelsa, Zulfiya Qurolboy qizi asarlarida bu farqlidir. Gʻafur Gʻulom oʻzining “Shum bola” qissasida Qoravoy obrazini bir nechta shoʻx bolalarning xakteri jamlanmasi deb taʼriflaydi. Zulfiya Qurolboy qizi esa bir obrazga faqat yaxshi yo yomon xislatlarni yuklamaydi. U obrazlarini real hayotdan olib, asosan ijtimoiy muammolarga eʼtiborini qaratadi. Uning qahramonlari xarakterida insoniy sof xislatlar ham va ogʻir vaziyatga tushganda yomon xislatlar ham mujassam. Uni hikoyalarini oʻqir ekanmiz, har bir qahramon oʻzligicha haq. Bu kitobxonning asarlarga qaysi rakursda boqishiga ham bogʻliq. Bu asarlarni oʻqigan kitobxon bevosita asardagi qahramonlar oʻrniga oʻzini qoʻyib koʻradi, men boʻlganimda nima qilgan boʻlardim? Oʻquvchini oʻylantirayotgan va bahs-munozaralarga sabab boʻlgan asarlarning umrboqiyli aniq. Yozuvchi asarlaridagi yana bir oʻziga xos xislat konflikt obrazlarni yaratishdir. Shu bilan birga bitta Muxtorqul obrazi orqali ham ezgulik, ham ochkoʻzlikni koʻrsatib bera olgan.

Qozoqboy Yoʻldoshev “Sindirilgan taqdirlar tasviri” maqolasida Zulfiya Qurolboy qizi haqida taʼkidlab, quyidagi fikrlarni bildiradi. “Oldinlari asarlardagi timsollar chindan ham oʻz nomiga muvofiq timsol sifatida namoyon boʻlardi. Yaʼni ular tirik odamlardan kim yoki kimlarningdir, umumlashtirgan obrazlari edi. Endilikda adabiy obraz faqat bir kishining, faqat oʻzining timsoli, xolos! Shunisi bilan – u betakror. Odamni toʻdalab emas, bittalab tasvirlash, unda biror qavm yohud ijtimoiy qatlamga xos xususiyatni emas, balki yolgʻiz ungagina tegishli belgilarni badiiy aks ettirishga urinish shu xil estetik natijaga olib keldi.”³

3 Йўлдошев Қ. Сўз ёлкини. Тошкент: Фахур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. 2018 й. 300 б.

Zulfiya Qurolboy qizi hikoyalaridagi har bir obraz oʻziga xos takrorlanmas, ijtimoiy hayot tasvirlanishi hamda ayol obraziga alohida eʼtibor qaratilganligini koʻrishimiz mumkin. Bunda yozuvchining uslubi alohida ahamiyatga egadir. Umarali Normatov taʼkidlaganidek “U yoki bu yozuvchining uslubi tasvir vositalarini oʻz oʻrnida ishlatish, til mahoratidangina iborat emas. Uslub poetik gʻoya bilan uzviy aloqador, badiiy gʻoya esa ijodkor dunyoqarashi bilan bogʻliqdir. Demak ijodkor shaxsi, insonparvar dunyoqarashi va uslub masalalariga yondashish oʻz mantiqiy asosiga ega boʻlib, adabiyotimizni yaqin oʻtmish tajribalari bilan boyitilishi, milliy-estetik tafakkur rivojiga samarali taʼsir etishi jihatidan muhimdir.”⁴

Azaldan ayol ajoyib hilqat, u xushnud boʻlsa, butun oila baxtlidir. Adiba hikoyalarida qahramonlarning ruhiy holati chuqur ochib beriladi. Ular faqat tashqi muhit taʼsirida emas, balki ichki dunyosidagi kurashlar orqali shakllanadi. Adiba jamiyatlardagi ijtimoiy portretlarni badiiy vositalar orqali sodda, ammo taʼsirli tarzda badiiy tasvirlab beradi. Yozuvchining “Quyosh men tomonda” hikoyasini oʻqir ekanmiz, dastavval bosh qahramon Nafisaga eʼtiborimizni qaratamiz. Turmush oʻrtogʻining xiyonatini bila turib, indamasligi uning oqzigida degan fikr tugʻiladi. Tohirning beshafqatligi begunoh rafiqasini xiyonatda ayblab, uni bolalarini tortib olganligida koʻrishimiz mumkin. Aslida insonning haqiqiy xakteri ogʻir vaziyatlarda namoyon boʻladi. Nafisa yillar davomida birga yashagan Tohirni tanimay qoladi, balki uni xiyonatini bilgan vaqtidayoq, uni tark etsa, Nafisaning oʻzi xiyonatda ayblanmasmidi?! Oʻquvchi hikoyani oʻqiganda qarama-qarshi fikrlar ichida qoladi. Hikoyada kontrast holatlarini kuzatishimiz mumkin. Nafisa bolalaridan ajralgani uchun aqlidan ozgan vaqtda, Tohir boshqa ayolga uylanadi. Oʻquvchini oʻyga toldiradigan yana bir narsa hikoyaning nomidir. Nega hikoya “Quyosh men tomonda” deb nomlangan? Nafisani Tohir xiyonatda ayblaganida hatto unga onasi ham ishonmadi. Nafisa tomonda hechkim boʻlmadi, Hechkim unga yordam qoʻlini choʻzmadi. Folklor adabiyotida quyosh mehr-muhabbat ramzi. Butun dunyo undan yuz oʻgirsam ham, quyosh mehr-muhabbat bilan oʻz nurlarini taratishda davom etdi. Shuning uchun ham hikoyaning nomi shunday tanlangan. U shu kecha podyezda qolganiga, yillar davomida Nafisadan ayb topolmagan Tohir uchun bu ayni muddao boʻldi.

4 Тўйчиева Ш. Ижодкор дунёқараши ва бадий услуб. Тошкент: Академија нашриёти. 2009 й. 5 б.

Nafisani xiyonatda aybladi. Hatto sud ham bolalarini Nafisaga olib berolmadi. Nafisa nega aqldan ozdi?

Inson ongi ma'lum nuqtada hayotida bo'layotgan voqealarni qabul qila olmasa, aqldan ozish darajasiga keladi. Nafisani aqldan ozdirgan so'z nima edi? O'sha ayol bilan telefondagi suhbat edi.

“ – Iltimos bolalarimga ozor bermang. Ular juda qo'rqoq...

–Unda haqqing yo'q endi!

–Dilshodning anginasi bor. Sovuq narsa yeb qo'ymas. Iltimos. Isitmasi ko'rib ketsa sudurga tutib qoladi.

– Erimning ko'ngli uchun tutqanoq bolalariningni boqishga rozi bo'ldim. Jig'imga tegsang, ikkalasiniyam yo'q qilib yuboraman!”⁵

Ona uchun farzandlaridan azizrog'i bo'lishi mumkinmi? Nafisa ruhiy kasalliklar shifoxonasida yotsa ham, o'zining aqldan ozganligini bilmas, osmondagi quyoshga qarab, yerdagi yaxshiyu-yomon insonlarga birdek nur sochayotganini ko'rib, quyosh men tomonda deb qo'ydi.

Bugungi zamonaviy adabiyotda asarlar syujetiga emas, qahramonlar ruhiy-psixologik holatiga e'tibor qaratilmoqda. Yozuvchilar ijodida ham evrilishlar kuzatilmoqda, o'quvchi asarni o'qish jarayonida kutilmagan yakunni ko'radi. Bu ham adabiyotning yangilanayotgan tendensiyalarini bildiradi. Qozoqboy Yo'ldoshev o'zining “Istiqlol nasri belgilari” maqolasida fikr bildirib, mustaqillik adabiyotida ijodkorlar zamonaviy adabiyotning yangi yo'lini ochib berganligini ta'kidlaydi. “Omon Muxtor, Luqmon Bo'ri, Ulug'bek Hamdam, Abdurashid normurod, Salomat Vafo, Abduqayum Yo'ldosh, Zulfiya Qurolboy qizi, Jamila Ergash, To'xtamurod Rustamov kabi bir qur nosirlar o'z bitiklarida inson va uning mohiyatini tamomila yangicha

nuqtayi nazardan ko'rish hamda ko'rsatish yo'lini tutdilar. Agar oldinlari nasriy asarlarda bir yoki bir necha qahramonning hayot yo'li yoki taqdiri tasvirlangan bo'lsa, endilikda tasvirga tortilgan insonning mohiyati butun murakkabligi bilan tadqiq etishga tulinildi. Shuning uchun ham nasriy asarlarning qahramonlari faqat faoliyat odamigina emas, balki o'y va mushohada kishisi sifatida ham tasvirlanadigan bo'ldi.”⁶

Zulfiya Qurolboy qizi hikoyalarida zamonaviy o'zbek jamiyatining turli qatlamlari, insoniy munosabatlar ayol qismati va ijtimoiy tengsizlik kabi dolzarb muammolar badiiy ifodasini topgan. Adiba oddiy insonlar hayotini yoritish orqali jamiyatdagi murakkab jarayonlarni, ayniqsa ayollar duch keladigan ruhiy va ijtimoiy to'siqlarni yuksak badiiy saviyada tasvirlaydi. Uning hikoyalaridagi realistik obrazlar, sodda ammo chuqur ma'noli til va teran ijtimoiy mazmun o'quvchini hayot haqiqatini anglashga undaydi. Zulfiya Qurolboy qizi ijodi zamonaviy adabiyotida insonparvarlik, adolatparvarlik va ijtimoiy hayotning rangin qirralarini, g'oyalarini ilgari surishi bilan ahamiyatlidir. Adibaning hikoyalari o'zbek nasrining ijtimoiy yo'nalishini boyitib, jamiyat hayotining badiiy aksidir.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Zulfiya Qurolboy qizi ijodi o'zbek adabiyotida ayol obrazini yangicha ko'rinishda namoyon etdi. Uning hikoyalarida tasvirlangan ijtimoiy hayot, insoniylik psixologik tasvir va o'zligini anglash kabi falsafiy masalalarni ilgari suradi. Hikoyalaridagi ayol obrazi orqali adiba o'zbek jamiyatidagi chuqur muammolar, ayollarning turmush tashvishlari, ijtimoiy mavqei, oilaviy ziddiyatlar kabi masalalarni badiiy nuqtayi nazardan yoritadi. Uning hikoyalari ijtimoiy hayotni chuqur ko'rsatuvchi badiiy asar sifatida qadrlidir.

⁵ Zulfiya Qurolboy qizi. Ёвузлик фариштаси. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2005 й. 60 б.

⁶ Ёўлдошев Қ. Ёниқ сўз. Тошкент: Янги аср авлоди. 2006 й. 196 б.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Туропова П. Адабий-эстетик идеал категориясининг трансформациялаш жараёни. –Тошкент: Mumtoz so'z, 2020й. 100-б.
2. . Ёўлдошев Қ. Сўз ёлқини. –Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт матбаа ижодий ўйи. 2018 й. 504-б.
3. Зулфия Қуролбой қизи. Ёвузлик фариштаси. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2005. 264-б.
4. Ёўлдошев Қ. Ёниқ сўз. –Тошкент: Янги аср авлоди. 2006. 548-б.
5. Тўйчиева Ш. Ижодкор дунёқараши ва бадий услуб. –Тошкент: Akademiya нашриёти. 2009. 132-б.

Gulsevar ISMATOVA,
Buxoro davlat universiteti filologiya fakulteti
 6-2UZB25 guruh talabasi

ZEBO MIRZO IJODIDA RAMZIY-STIXIYAVIY VA RAMZIY-KOSMIK OBRAZLARNING QO'LLANILISHI

Annotatsiya: ushbu maqolada zamonaviy o'zbek adabiyotining yorqin vakillaridan biri, xalqaro jurnalist, shoira Zebo Mirzo ijodida stixiyaviy (dengiz, olov, shamol) va kosmik (samo, yulduz, nur) obrazlarning tahlili kuzatiladi. Tabiatda mavjud bo'lgan ushbu obrazlarga ramziy ma'nolarni yuklab, asosiy mazmun va mohiyatni yetkaza olgani turli parchalar orqali sharhlanadi. Shoira bu obrazlar orqali insonning ichki dunyosini, ruhiy kechinmalarini va falsafiy qarashlarini chuqur va ta'sirchan ifodalaganiga guvoh bo'lamiz.

Kalit so'zlar: *stixiyaviy obrazlar, kosmik obrazlar, dengiz, olov, nur, soya, samo, quyosh, to'fon, tig', shom, vaqt, tosh, iz, panja.*

Annotation: this article examines the analysis of elemental (sea, fire, wind) and cosmic (sky, star, light) images in the work of Zebo Mirzo, one of the brightest representatives of modern Uzbek literature, an international journalist and literary critic. The symbolic meanings of these images, which exist in nature, are interpreted through various fragments, which convey the main content and essence. Through these images, we witness how the poet deeply and movingly expresses the inner world, spiritual experiences, and philosophical views of a person.

Key words: *stichy images, cosmic images, sea, fire, light, shadow, sky, sun, flood, sword, evening, time, stone, trace, paw.*

Аннотация: в статье рассматривается анализ стихийных (море, огонь, ветер) и космических (небо, звезда, свет) образов в творчестве Зебо Мирзо, одного из ярких представителей современной узбекской литературы, международного журналиста и литературного критика. Символические значения, заложенные в эти образы, существующие в природе, интерпретируются через различные отрывки, которые способны передать основное содержание и суть. Мы видим, что через эти образы поэтесса глубоко и трогательно выразила внутренний мир человека, его духовные переживания и философские взгляды.

Ключевые слова: *стихийные образы, космические образы, море, огонь, свет, тень, небо, солнце, потоп, меч, закат, время, камень, след, лапа.*

Kirish. O'zbek she'riyatining yorqin vakillaridan biri Zebo Mirzo ijodining qadr-qiyamati vaqt o'tgan sayin ortib, teran va chuqur fikrlash sirlari bir-bir ochilib, adabiyot shnavandalari ko'nglidan joy olmoqda. Zebo Mirzo she'riyatiga chuqur nazar solsak, uning asosiy mohiyati, falsafasi ramziy ma'nolardan, ayniqsa, tabiat in'om etgan obrazlardan iborat ekanligi ko'rinadi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, ramziy ma'nolar, xususan, dengiz, olov, shamol, samo, yulduz va h.k. lar shoira she'rlariga chuqur mazmun, yuksak pafos va ramziy novatorlik baxsh etgani aniqlangan.

Zebo Mirzo inson ruhiyatini ochish, falsafiy va ilohiy g'oyalarni aniqlash, ayollar qalbining ichki olamini keng va ta'sirchan ko'rsatishda stixiyaviy va kosmik obrazlarga ko'p bor murojaat qilgan.

Asosiy qism. Shoiraning millionlab adabiyot ixlosmandlari tomonidan e'tirof etilgan "Ishq" she'rida stixiyaviy va kosmik obrazlar ustuvorligini kuzatish mumkin:

Hayot qanday go'zal, yashash qanday baxt,
 Olam burkanganda oppoq nurlarga.
 Yurak qonin ichib ko'rganmisan, ayt,
 Kuning qolganida makri zo'rlarga.
 Senga aytish oson, o'zingni emas,
 Elaysan o'zganing qiyu qonini.

Sen qaydan bilasan, to'fonda qolgan,
 Ojiz odamlarning g'arib holini... [1,12]

Dastlabki bandda shoira hayotni inson ruhiy holati bilan bog'lab tasvirlaydi. "Nur" obrazi orqali u ezgulik, umid va ma'naviy poklanishni ramziy tarzda ifodalaydi. Darhaqiqat, olam nurlarga burkanganda, inson qalbi ham yorishadi va hayotning naqadar go'zal ekanligini anglaydi. Keyingi banddagi misralardan birida shoira insoniy rahm-shafqat, hamdardlik masalasini to'fon obrazi orqali beradi. Uni hayotning og'ir sinovlari ramzi sifatida qo'llab, ojiz insonlarning g'arib holini tushunishga chorlashi ifodalashadi.

Shoira "Saraton" she'rida ham asosiy g'oyani ifodalash uchun ushbu ramziy timsollardan o'rinni foydalangan.

Oftob nurlariga toblanib yotar,
 Daryoning oqbadan, go'zal toshlari.
 To'sh urib yaltirar, kunning tig'ida,
 Baliqlar, qushlarning qarindoshlari.
 Yuksakdan yalang'och suvlar boshiga,
 Quyosh yog'dirarkan, oltin nayzalar.
 Vujudi qizigan, daryo qoshiga,
 Yugurib chiqadi, chanqoq maysalar... [1,16]

Yuqoridagi dastlabki satrda daryo tubidagi oq, chiroyli toshlarning quyosh nuri ta'sirida qizib, toblanib yotishi, bu tabiatning sokin, ammo ich-ichidan qizigan holatini

bildiradi. "Oftob" obrazi orqali kuchli hayot, taqdir izohlab o'tilgan. Keyingi bandda esa baliqlar suv yuzasiga chiqib, quyoshning "tig'i", ya'ni o'tkir issig'ida yaltirab ko'rinishi vositasida "Kunning tig'i" – shafqatsiz issiq ramziy ma'noda hayotning keskin sinovi deya e'tirof etilgan. Keyingi bandda quyosh balanddan daryoga o'z nurlarini yog'dirishini ifodalab, "quyosh nurlari"ning kuchli, achchiq va beomon ekanligini, "yalang'och suvlar" – himoyasiz holat degan mazmunni yuzaga chiqargan.

... Bemakon manzillar sargardonida,

Befarah cho'kadi, umr degan shom.

Bir sog'inch yonadi, ko'ngil qonida,

Nur bilan soyalar qo'shilgan oqshom... [1,26]

Betakor ijodkorning "Qora nur" she'rida "shom", "oqshom" ramzlari umrning yakunini, "Qora nur" esa iztirobli haqiqatni, "nur" bilan "soya" lar satrida esa hayot va o'lim oralig'ini ramziy detallardan foydalanib, go'zal poetik obraz yaratgan.

Olis-olis edi osmonim,

Olis-olis orzum edingiz...

Yorug'-yorug' xayollarimdan,

Yuragimga kirib keldingiz... [1,38]

"U ishq edi" lirikasida "osmon" va "orzu" so'zlari orqali erishishi qiyin bo'lgan muhabbatni ifodalagan. "Yorug'" so'zi vositasida poklikni, ya'ni muhabbat tasavvurdan chiqib, haqiqiy tuyg'uga aylanishi izohlangan. Binobarin, bu misralarda takrir, tazod, tanosub va bir qator badiiy san'atlarning mohirona qo'llanganiga guvoh bo'lamiz.

Men – jannatdan quvilgan Havvo,

Ko'zlarimga yorug' olam yo'q.

Tentirayman, zulmatlar aro,

Odamzod ko'p, ammo odam yo'q!... [1,52]

"Men" she'rining dastlabki bandida ayollarning jamiyatdagi ezilgan, tushkun holati falsafiy darajada yoritilgan. "Havvo" – Jannatdan quvilgan Momo Havodir. Uning jannatdan quvilganligi go'yo ayollarning azaliy fojiasi, jazoga mahkumlik belgisi ekanligini dalillagan. Keyingi bandda zulmatlararo "tentirash" orqali jamiyatda insoniylik, rahm-shafqat va vijdon yetishmasligi keskin tanqid qilingan.

Ko'tarib turibdi yelkalariga,

Hukm bosib turgan, osmon toshini.

Qum kabi poyida o'qib yotgan vaqt,

Asrlar sinaydi, kuch-bardoshini... [1,55]

"Sizif" she'rining mazkur bandiga Sizif afsonasi asos qilib olingan². Lirik obraz yelkasida osmon toshini ko'tarib turibdi. "Sizif" – inson, "osmon toshi" esa hayot yuklari va mas'uliyat ramzidir. Keyingi bandda "Vaqt" ning ustuvor hodisa ekanligi, to'xtovsiz o'tib ketishi va asrlar davomida Sizifning sabri va bardoshi sinovdan o'tishi, bu insonning umr bo'yi davom etadigan mashaqqatlari timsolidir.

...Hisor tizmalari, Nuhning kemasi,

O'shal to'fonni ham, buzgan chamasi.

Bir ulkan dengizning xarsanglarida,

Ulkan dinovavr izi, panjasi...

Odam ato ko'rgan, ko'hna dunyosan–

Qashqadaryosan... [1,63]

Zebo Mirzoning "Qashqadaryosan" she'ri Abdulla Oripovning "Toleyimga bitgan Qashqadaryosan" she'riga nazira shaklida, Qashqadaryoning 2700 yilligiga bag'ishlab yozilgan bo'lib, o'zida folklor afsonalarini ham namoyon etgan. Shuningdek, Nuh to'foni ham tilga olinadi³. Binobarin, "Tog'" abadiylik ramzi sifatida Qashqadaryoning qadimdan ma'lum va mashhur ekanligi anglashiladi. "Iz" va "Panja" poetik obrazlari orqali ham o'tmishni, qachonlardir bu hudud dengiz tubi bo'lgani va dinovavrlar izi qolganini tuyish mumkin. Odam Ato insoniyatning ibtidosi ma'nosida, ya'ni hududning ma'naviy qadriyatga ega ekanligini qalb satrlari orqali izohlashga harakat qilgan.

Xulosa. Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirib aytadigan bo'lsak, yangi o'zbek she'riyatida stixiyaviy va kosmik obrazlarni qo'llash zamonaviy she'riyatning o'ziga xos xususiyatlaridan biri ekanligini ko'rsatadi. Zebo Mirzo she'rlarida mazkur obrazlardan samarali foydalangan bo'lib, ushbu jihat shoironing individual mahoratini dalillaydi hamda betakrorligi bilan ajralib turishini ko'rsatadi. Zebo Mirzoning yuksak iste'dod sohibi ekanligi, qalbidagi og'riqli va turli ruhiy kechinmalarini ramziy obrazlar orqali go'zal va ohorli qilib o'zbek lirikasida o'chmas iz qoldirayotgani ham maqtovg'a sazovordir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zebo Mirzo. Ishq. – T.: Akademnashr, 2011.128-b.
2. Xurshid Do'stmuhammad. Donishmand Sizif. – T.: Yoshlar nashriyot uyi, 2007.142-b.
3. Qur'oni Karim. O'zbekcha izohli tarjima (Alouddin Mansur tarjimasi). – Bishkek, 2001.768-b.
4. FITRAT IJODIDA NABOTOT VA HAYVONOT TALQINI. (2025). *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, 5(6), 730-733. <https://mjstjournal.com/index.php/mjst/article/view/4002>
5. Nafosat O'roqova. (2024). YANGI O'ZBEK SHE'RIYATIDA MEVALI DARAXT OBRAZLARI POETIKASI. *Hamkor Konferensiyalar*, 1(8), 11–18. Retrieved from <https://academicsbook.com/index.php/konferensiya/article/view/1055>
6. O'ROQOVA N. O'ZBEK MUMTOZ ADABIYOTIDA FAUNISTIK OBRAZLARNING AN'ANAVIYLIGI //News of the NUUZ. 2024. – T. 1. – №. 1.10. 1. C. 327–328.
7. O'roqova, N. Y. (2024). YANGI O'ZBEK SHE'RIYATIDA OLAM BADIY MANZARASINI GUL TIMSOLLARI ORQALI IFODALASH POETIKASI. *QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 12, 103–108. <https://doi.org/10.54613/ku.v12i.1001>
8. CHO'L PON LIRIKASIDA HAYVONLAR RAMZI. (2024). *CONFERENCE ON THE ROLE AND IMPORTANCE OF SCIENCE IN THE MODERN WORLD*, 1(4), 203

Maxbuba YUSUPOVA,
Samarqand davlat pedagogika instituti
O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi
I bosqich magistranti

O'ZBEK MUMTOZ ADABIYOTIDA O'YNOQI VAZNLAR

Annotatsiya: ushbu maqolada she'riyatda vazn tushunchasi, uning nazariy asoslari hamda aruz tizimining o'ziga xos jihatlari ko'rib chiqiladi. O'zbek mumtoz adabiyotida barakali ijod qilgan buyuk shoirlar – Alisher Navoiy, Bobur, Ogahiy, Mashrab kabi ijodkorlarning she'r va g'azallarida uchraydigan mashhur va ohangdor o'ynoqi vaznlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: o'ynoqi vazn, aruz, barmoq, bayt, rukn, zihof, bahrlar.

Аннотация: в данной статье рассматриваются понятие метра в поэзии, его теоретические основы, а также особенности системы аруз. Анализируются известные и мелодичные игривые размеры, встречающиеся в стихах и газаллах выдающихся узбекских классических поэтов – Алишера Навои, Бабур, Огахи, Машраба.

Ключевые слова: игривый метр, аруз, бармак, байт, рукн, зихоф, бехр.

Annotation: this article explores the concept of poetic meter, its theoretical foundations, and the distinctive features of the aruz system. The study analyzes well-known and melodious playful meters found in the poems and ghazals of prominent classical Uzbek poets such as Alisher Navoi, Babur, Ogahi, and Mashrab.

Key words: playful meter, aruz, barmoq, bayt, rukn, zihof, bahr.

O'zbek mumtoz adabiyoti she'riy tizimining asosini aruz vazni tashkil etadi. Aruzning turli bahrlari va ruknlari orqali shoirlar nafaqat fikrni, balki ruhiy holat, ohang va kayfiyatni ham ifoda etganlar. Ayniqsa, o'ynoqi va jarangdor vaznlar mumtoz she'riyatda ishqiy, lirik hamda tasavvufiy g'oyalarni ta'sirchan yetkazishda muhim ahamiyat kasb etgan. Buyuk mutafakkir va shoirlar – Alisher Navoiy, Bobur, Ogahiy va Mashrab ijodida o'ynoqi vaznlar badiiy mahorat bilan qo'llanib, mazmun va shakl uyg'unligini ta'minlagan. Ushbu maqolada aruz tizimining nazariy asoslari qisqacha yoritilib, mumtoz adabiyotimiz namunalari asosida o'ynoqi vaznlarning badiiy-estetik xususiyatlari tahlil qilinadi.

O'zbek mumtoz adabiyotida deyarli barcha shoirlar, asosan, aruz she'riy sistemasida ijod qilishgan. Aruz vazni dastlab arab va fors adabiyotida paydo bo'lgan. Aruz sistemasiga milodiy VIII asrda arab tilshunosi Xalil ibn Ahmad (790-791) tomonidan asos solingan. Bu davrda, albatta, barmoq tizimi ham mavjud edi, lekin barmoq vaznida xalq og'zaki ijodi namunalari (xalq qo'shiqlari, baxshilar tomonidan kuylanadigan xalq dostonlari, alla va hokazo) yozilgan. Bu haqda Alisher Navoiy "Me'zon ul-avzon" asarida arab va eron aruz sistemasiga kirmagan she'rlarni vaznsiz deb ataydi va bu ma'lumotni Abdurauf Fitrat "Aruz haqida" asarida keltirib o'tadi: "chun o'zan'larning o'zmog'i va o'zbeklarning buday-budayi hech vazn bilan rost (to'g'ri) kelmas erdi. Anga taarriz qilinmadi (ular haqida gapirilmadi). Agarchi asar (ta'sir)lari bor: ammo aning aruz ilmiga dahli yo'qtur".²

Keyinchalik xalq she'rlarining o'zining alohida vazni borligi, bu vazn arab va eron she'r sistemasiga to'g'ri kelmasligi aniqlandi va bu vaznga "hojo vazni" yoki "barmoq vazni" deb nom berildi. Arab va eron she'riy tizimi esa "aruz vazni" deb nomlandi.

Aruz vazni arab adabiyotida paydo bo'lganligi sababli arab harflari bilan mutlaqo bog'liqdir. Bu vaznda so'zlar bo'g'inlarga emas, harflarga bo'linadi. Harflar mutaharrik (harakatli – a, o, u, i) va sokin (harakatsiz – b, n, l, k va

¹ Baxshi

² A. Fitrat. Aruz haqida. –T.: "O'qituvchi", 1997, 210-bet.

h. k.) harflardan iboratdir. Bu harflar birlashib juzvlarni hosil qiladi. Juvlar – ruknning ichidagi tarkibiy bo‘lakdir (sabab: sababi hafif va sababi saqiyl, vatad: vatadi majmu’ va vatadi mafruq, fosila: fosilai sug‘ro va fosilai kubro). Rukn – ustun degan ma’noni bildirib, juzvlar va hijolarning ma’lum tartibda guruhlanishidir. Juzvlarning bir-biriga qo‘shilishi natijasida bir qancha ruknlar paydo bo‘ladi. Manbalarda asosiy bo‘lgan sakkizta asl ruknlar keltiriladi. Sakkiz running sakkiz bahri mavjuddir. Bular:

1. Faulun – Mutaqorib (V - -).
2. Foilun – Mutadorik (- V -).
3. Mafoiylun – Hazaj (V - - -).
4. Foilotun – Ramal (- V - -).
5. Mustaf’ilun – Rajaz (- - V -).
6. Maf’ulotu (- - - V).
7. Mutafoilun – Komil (V V - V -).
8. Mafoilatun – Vofir (V - V V -).³

Bahrlar bir ruknning aynan takrorlanishidan hosil bo‘ladi. Bir baytda bu ruknlar to‘rt marta takrorlansa, bu vaznni murabba’ (arabcha “to‘rtlik”), olti marta takrorlansa musaddas (arabcha “oltilik”), sakkiz marta takrorlansa musamman (arabcha “sakkizlik”) deb ataladi. Ruknlarning eng oxirgisi o‘zgarishiga qarab vazlar ham o‘zgarib ketadi. Yuqoridagi asl vaznlarning har biridan bir qanchadan zihoflar yaratiladi. Faqatgina, asosan, o‘ynoqi vaznlarni yuzaga chiqaradigan bahrlarni keltirib o‘tmoqchiman. Masalan, Ramal bahrining foilotun rukni foilun shaklida yozilsa *mahzuf*:

Ko‘r ga li hus / nung ni zo ru / mub ta lo bo‘l / dim sa nga,
 - V - - - / - V - - - / - V - - - / - V - - -
 Ne ba lo lig‘ / kun e di kim / o sh no bo‘l / dim sa nga.
 - V - - - / - V - - - / - V - - - / - V - - - .

Navoiyning mashhur “Bo‘ldim sanga” radifli g‘azali aruzning ramali musammani mahzuf (foilotun – foilotun – foilotun – foilun) bahrida yozilgan bo‘lib, tushunilishi oson, sodda va ohangdor g‘azallaridan biridir. Asl bahr nomi ramal, bir misrada 4 rukn borligi uchun musamman, oxirgi rukn mahzuf bo‘lishining sababi esa oxirgi rukn qisqartirilib, foilotun → foilun shakliga o‘zgargan.

Agar hech qanday o‘zgarish bo‘lmasdan, ruknlar bir xil, misra oxirigacha takrorlansa *solim* bahri yuzaga chiqadi:

Mu ro ding ga/ ye tay de sang/ qa lan dar bo‘l, / qa lan dar bo‘l,
 V - - - / V - - - / V - - - / V - - -
 Si tam ah lin / yu tay de sang / qa lan dar bo‘l / qa lan dar bo‘l.
 V - - - / V - - - / V - - - / V - - - .

Vaznning qanchalik musiqiy ekanligiga xalq orasida sevib kuylanadigan “O‘rtar” radifli qo‘shiq misol bo‘ladi. Bu mumtoz qo‘shiq ham vazn talablariga mos ravishda ijro etilgan:

A gar o shiq / li gim ayt sam, / ku yub jo n-u / ja hon o‘r tar,
 V - - - / V - - - / V - - - / V - - -
 Bu ishq sir rin/ ba yon qil sam / ta qi ul xo / nu mon o‘rtar.
 V - - - / V - - - / V - - - / V - - - .

Rahimbobo Mashrab dardli nolalarini ifodalashga qulay kelganligi uchun shoir bir qancha mashhur she‘rlarini shu vaznda yozgan. G‘azallar hazaji musammani solim vaznida yozilgan bo‘lib, uning taqtesi (V - - -) hazaj bahriga tegishliligi uchun hazaji, misrada foilotun to‘rt marta takrorlanganligi sababli musammani, afoili bir xil, o‘zgarishsiz takrorlanganligi uchun solim. Demak hammasini birlashtirsak, hazaji musammani solim (mafoiylun – mafoiylun – mafoiylun – mafoiylun) bahri yuzaga chiqadi.

Hazaj bahrining mafoiylun afoili misra oxirida mafoiylun shakliga o‘zgarsa *musabbag’* deb aytiladi. Bu vaznda yozilgan g‘azallarning uch rukni mafoiylun, oxirgi bittasi esa mafoiylun shaklida yoziladi:

Qizil yoxud qaro yo ko‘k to‘ning har bir erur mavzun,
 V - - - / V - - - / V - - - / V - - - ~

3 A.Hojjahmedov. Mumtoz badiiyat malohati. –T.: “Sharq”, 1999, 120-160-bet.

Nechukkim, oy libosi ham shafaq, ham kecha, ham gardun.

V – – – / V – – – / V – – – / V – – – ~.

Alisher Navoiyning ushbu mashhur baytini ruknlarga ajratib, chizmasi aniqlangandan keyin, oxirgi rukn tarkibidagi oxirgi hijo tarkibidagi “u” unlisi “o” unlisiga almashgan va to’liq talaffuz qilinganligi sababli cho’ziq talaffuz qilingan va o’ta cho’ziq belgisi (~) bilan yozilgan va musabbag’ tarmog’i yuzaga chiqqan. Bayt hazaji musammani musabbag’ bahrida yozilgan bo’lib, uning taqdesi: mafoilun – mafoilun – mafoilun – mafoilon.

Bulardan tashqari bir baytda ikki, ba’zan uch xil ruknlar ma’lum tartibda takrorlanib keladi. Bu vaziyatda asl bo’lmagan yangi bahrlar paydo bo’ladi. Ular taxminan 45 tacha atrofida bo’lib, zihoflar deb yuritiladi.

Aruz tizimini qisqacha ko’rib chiqdik, endi o’ynoqi vazn tushunchasiga to’xtalamiz. Avvalo “o’ynoqi vazn” atamasi – bu termin adabiyotshunoslikda rasman aniq ishlatiladigan standart termin emas, balki she’riyatda ritmik, ohangdor, musiqiy oqim hosil qiluvchi o’ziga xoslikni ifodalaydi. Ko’pincha aruz vaznining ramal va hazaj kabi ohangdor bahrlari aynan o’ynoqi vaznlarni yuzaga chiqaradi. Bular ayrim shoirlar ijodida g’azalni yanada oqimli va o’ynoqi qilib eshitishga sabab bo’ladi. Bu tushuncha rasmiy aruz nazariyasidan emas, balki adabiy ta’sir va adabiy jarayon, shuning bilan birga ijodkor pozitsiyasidan kelib chiqadi, ritmning mazmun bilan uyg’unligi natijasida “o’ynoqi” effekt paydo bo’ladi.

Bu vazn mumtoz adabiyotda keng tarqalgan. Chunki aynan oshiqona g’azal janri qonuniyatlari, uning musiqiylikni ta’minlashda bu vazn imkoniyatlari nihoyatda o’numli. Shuning bilan birga mumtoz adabiyotimizda bir qancha shoirlarimiz o’ynoqi vaznda go’zal durdonalar yaratganlar.

Bobur:

Char x ning men / ko’r ma gan jav / ru ja fo si / qol di mu,

– V – – / – V – – / – V – – / – V –

Xas ta ko’ng lum / chek ma gan dar / du ba lo si / qol di mu.

– V – – / – V – – / – V – – / – V –

Zahiriddin Muhammad Bobur qalamiga mansub bo’lgan ushbu g’azal ramal (ramali musammani mahzuf, foilotun, foilotun, foilotun, foilun) bahrida yozilgan bo’lib, g’azal sharxi kerak emas. O’quvchi bir o’qishdayoq gap nimada borayotganligi ravshanlashadi va ohangdorlik ham e’tibor tortadi. G’azal ritmi bir maromda takrorlanganligi, radif (“qoldimu”) ohangni kuchaytirganligi va ramal bahri qo’shiqqa o’xshash va tez oqimli bo’lganligi uchun o’ynoqi vaznga misol bo’la oladi.

Ogahiy:

Ey yu zing shav / qi ta nim din / ol di jon, bir / bo’ sa ber,

– V – – / – V – – / – V – – / – V –

Vay la bing zav / qi i chim ni / qil di qon, bir / bo’ sa ber.

– V – – / – V – – / – V – – / – V –

Ogahiyning mashhur, qo’shiq qilib kuylangan “Bir bo’sa ber” radifli g’azali Boburning yuqoridagi g’azali singari ramal (ramali musammani mahzuf, foilotun, foilotun, foilotun, foilun) bahrida yozilgan. G’azalda ko’proq o’ynoqi vaznni yuzaga chiqaradigan ramal bahri musiqiylikni oshirgan.

Aruz vazni o’zbek mumtoz she’riyatining asosini tashkil qiladi. Chunki bu vaznda shoirlarimizning eng go’zal va shoh asarlari bitilgan. Bu vaznning imkoniyatlari lirik qahramon ruhiy holatlarini va kechinmalarini maromiga yetkazib ifodalay oladi. Ayniqsa, ramal va hazaj kabi ohangdor bahrlar “o’ynoqi vazn” deb ataluvchi musiqiy, jarangdor ritmni yuzaga keltirib, g’azal janrining ta’sirchanligini oshirgan. O’ynoqi vaznlar lirik va tasavvufiy g’oyalarni sodda, ravon hamda xalqona ohangda yetkazishga xizmat qilgan. Demak, aruz tizimidagi ritmik imkoniyatlar mumtoz adabiyotimizda badiiy-estetik mukammallikni ta’minlagan muhim omillardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hojiahmedov A. Mumtoz badiiyat malohati. – Toshkent: Sharq, 1999. 240-bet.
2. Hojiahmedov A. Maktabda aruz vaznini o’rganish. – Toshkent: O’qituvchi, 1995.192-bet.
3. Fitrat.A. Aruz haqida. – Toshkent: O’qituvchi, 1997.210-bet.
4. Umurov H. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti.264-bet.

XX ASR O'ZBEK MADANIYATI VA ILM-FANI STRATEGIYASIDA AKADEMIK G'AFUR G'ULOMNING ILMIY-IJODIY MEROSI

Annotatsiya: XX asr o'zbek adabiyotining yirik vakili, O'zbekiston Fanlar akademiyasining birinchi tarkibdagi akademigi G'afur G'ulomning serqirra faoliyatini yoritishga bag'ishlangan. Maqolada adibning olimlik salohiyati, u asos solgan "ustoz-shogird" maktabining o'zbek filologiyasidagi o'rni, mumtoz adabiyot va folklorga oid ilmiy tadqiqotlari hamda jahon adabiyotidan qilgan mahoratli tarjimalari manbalar asosida batafsil tahlil qilinadi. Shuningdek, G'afur G'ulom ijodidagi milliy va umuminsoniy g'oyalar uyg'unligi, uning inson huquqlari va bag'rikenglik borasidagi qarashlari bugungi kun nuqtai nazaridan yoritilgan.

Kalit so'zlar: *G'afur G'ulom, akademik, ilmiy meros, ustoz-shogird an'anasi, tarjimashunoslik, Alisher Navoiy, Muqimiy, "Shum bola", insonparvarlik.*

Аннотация: статья посвящена освещению многогранной деятельности крупного представителя узбекской литературы XX века, академика первого состава Академии наук Узбекистана — Гафур Гулям. В статье на основе источников подробно анализируются научный потенциал писателя, роль основанной им школы "учитель-ученик" в узбекской филологии, его исследования по классической литературе и фольклору, а также мастерские переводы произведений мировой литературы. Кроме того, с позиций современности рассматривается гармония национальных и общечеловеческих идей в творчестве Гафура Гуляма, его взгляды на права человека и толерантность.

Ключевые слова: *Гафур Гулям, академик, научное наследие, традиция "учитель-ученик", переводоведение, Алишер Навои, Муками, гуманизм.*

Annotation: this article is devoted to highlighting the multifaceted activity of a prominent representative of 20th-century Uzbek literature, academician of the first composition of the Academy of Sciences of Uzbekistan — Gafur Gulam. The article provides a detailed source-based analysis of the writer's scholarly potential, the role of the "teacher-student" school he founded in Uzbek philology, his research on classical literature and folklore, as well as his masterful translations from world literature. It also examines, from a contemporary perspective, the harmony of national and universal ideas in the works of Gafur Gulam along with his views on human rights and tolerance.

Key words: *Gafur Gulam, academician, scholarly heritage, teacher-student tradition, translation studies, Alisher Navoi, Muqimi, humanism.*

Kirish. XX asr o'zbek ma'naviy uyg'unishi va ilm-fani rivoji tarixida G'afur G'ulom (1903–1966) shaxsi alohida o'rin tutadi. U nafaqat o'zbek xalqining otashin shoiri va mohir nosiri, balki yirik davlat hamda jamoat arbobi, teran mushohadali adabiyotshunos olim sifatida millat tafakkurini boyitgan siymodir.

Adibning ijodiy va ilmiy faoliyati milliy g'ururni umuminsoniy qadriyatlar bilan bog'lay olganligi bilan ham qimmatlidir. G'afur G'ulom o'zining sarmahsul umri davomida o'zbek tili va adabiyotining taraqqiyotiga, milliy madaniyatning jahon miqyosida tanilishiga mislsiz hissa qo'shdi. Uning ilmiy qarashlari bugungi kunda ham O'zbekiston va qardosh Tojikiston kabi davlatlarning oliy ta'lim tizimida fundamental manba sifatida o'rganib kelinmoqda.

Asosiy qism. G'afur G'ulomning ilmiy olim sifatidagi qiyofasi birinchi navbatda, uning o'ta bilimdonligi va dunyoqarashining kengligida namoyon bo'ladi. Zamondoshi Maqsud Shayxzoda adibning 60 yilligi munosabati bilan yozgan maqolasida uni "jahonni qalbi

bilan his etadigan, tarix tomiridagi qonning tepishini (nabzini) bexato seza oladigan" olim sifatida ta'riflagan edi. Bu shunchaki maqtov emas, balki G'afur G'ulomning o'z xalqi tarixini, klassik Sharq adabiyotini va jahon ilm-fanini qanchalik chuqur o'zlashtirganligining e'tirofidir. Adibning olimlik salohiyati uning bolalikdan shakllangan mutolaaga bo'lgan ehtiyoji bilan bog'liqdir. Uning oilasi o'z davrining ziyoli va ma'rifatparvar kishilari bo'lganligi sababli, G'afur G'ulom yoshligidan Tatariston (Qozon, Orenburg), Ozarbayjon va Bog'chasaroydan keladigan vaqtli matbuot nashrlari hamda A. To'qay, Rizoiddin Faxriddin kabi jadid mutafakkirlarining asarlari bilan tanishib o'sgan. Aynan mana shu ma'naviy poydevor keyinchalik uning ensiklopedik olim bo'lib yetishishida muhim rol o'ynadi. Uning asarlaridagi til va uslubiy xususiyatlar boshqa ijodkorlardan tubdan farq qilishi ham uning o'zbek tilining boy xazinasidan, xalq og'zaki nutqidan mahorat bilan foydalana olganidan dalolat beradi.

G'afur G'ulomning olim sifatidagi eng buyuk xizmatlaridan biri — bu u yaratgan yirik ilmiy-adabiy

maktabdir. Shoiri Zulfiya xotirlaganidek, adib o'z davrining ko'plab yosh ijodkorlariga nafaqat maslahatchi, balki haqiqiy "ma'naviy homiy" bo'lgan. Uning bu murabbiylik faoliyati qadimiy sharqona an'analarning zamonaviy davomchisi sifatida namoyon bo'ldi. Akademik G'afur G'ulomning shogirdlari sirasiga o'zbek filologiyasi fanining zabardast vakillari — akademik Salohiddin Mamajonov, Azizkhon Qayumov, Asqar Zunnunov va Nuriddin Shukurovlar kiradi. Ushbu olimlarning ilm yo'liga kirib kelishida, ularning ilmiy metodologiyasi shakllanishida G'afur domlani o'giti va talablari poydevor vazifasini o'tagan. U shogirdlariga shunchaki ijod qilishni emas, balki hayot mazmunini, go'zallik sirlarini kashf etishni va doimo zamon bilan hamnafas bo'lishni o'rgatgan. G'afur G'ulomning ilmiy asarlari o'zbek adabiyotshunosligida yangi yo'nalishlarni ochib berdi. Uning olimlik faoliyatida quyidagi fundamental tadqiqotlar markaziy o'rin egallaydi. "Navoiy va bizning davr" deb nom olgan asari 1948-yilda yozilgan bo'lib, ushbu asar Alisher Navoiy merosini yangi davr talablari asosida tahlil qilgan eng muhim ishlardan biridir. Undan tashqari, 1941-yilda yozilgan "Muqimiy" va "Furqat" risolalari esa G'afur G'ulomga o'zbek adabiyoti vakillarini ilmiy tadqiq etishga ulkan hissa qo'shdi. Ayniqsa, u 1938-yilda "Muqimiy bayozi"ni tuzib, uning asarlarini birinchi bo'lib hozirgi yozuvda nashrga tayyorlagan va keng jamoatchilikka taqdim etgan. Uning Muqimiy ijodi haqidagi dastlabki mulohazalari va metodik qarashlari hozirga qadar adabiyot tarixi darsliklari uchun asos bo'lib xizmat qilib kelmoqda. Alisher Navoiyning "Farhod va Shirin" dostonini hozirgi o'zbek tiliga nasriy bayon qilgani uning tilshunos va matnshunos sifatidagi mahoratini ko'rsatadi. Uning Muqimiy hayoti va ijodiga doir "Mulla Muhammad Aminxo'ja Muqimiy", "Muqimiy maktublari" kabi o'nlab maqolalari bugungi kunda ham o'z ilmiy qimmatini yo'qotmagan.

G'afur G'ulomga akademiklik unvoni uning ilm-fanga qo'shgan ulkan hissasi va o'sha davrdagi yuqori intellektual salohiyati uchun berilgan. 1943-yilda O'zbekiston Fanlar akademiyasi ta'sis etilganida, G'afur G'ulom o'zbek ijodkorlari orasida birinchilardan bo'lib akademik etib saylandi. Hukumatning ushbu tarixiy qarori "Qizil O'zbekiston" gazetasida e'lon qilingan bo'lib, bu

voqea adibning nafaqat badiiy, balki ilmiy doiralarda ham naqadar yuksak obro'ga ega ekanligini tasdiqlaydi. Manbalarha ko'ra, ushbu yuksak ilmiy maqom unga mumtoz adabiyotni zamonaviy metodlar asosida tadqiq etgani va ilmiy muomalaga olib kirgani, o'zbek filologiyasi va matnshunosligi sohasida fundamental asoslarni yaratgani uchun munosib deb topilgan. Shuningdek, jahon adabiyoti durdonalarini (Shekspir, Sa'diy) o'zbek tiliga o'girib, milliy fanni jahon madaniyati bilan boyitgan va murabbiylik faoliyati bilan o'nlab yosh olimlarni yetishtirgan. G'afur G'ulom o'z she'rlarida Alisher Navoiy, Muqimiy, Furqat kabi siymalar merosiga, shuningdek, jahon miqyosidagi "Shohnoma", "Xamsa", "Mahabxarata" kabi asarlarga qayta-qayta ishora qiladi. U yangi davr tarixini yaratishni "minglab "Shohnoma" yozishdan ham yuksakroq" deb baholagan. Shoirning klassik adabiyot nazariyasini mukammal bilgan olim ekanligidan dalolat beradi. Adibning nasriy asarlari, ayniqsa, Shum bola, "Netay", "Yodgor", "Mening o'g'rigina bolam" qissalari o'zbek adabiyotining durdonalaridir. "Shum bola" qissasi chuqur milliy ruhi va badiiy to'qimaning hayotiy haqiqat bilan uyg'unligi jihatidan Mark Tvenning "Tom Soyer sarguzashtlari" va Dikens romanlariga qiyoslanadi. Ushbu asarlar nafaqat badiiy, balki huquqiy va ijtimoiy nuqtai nazardan ham katta ahamiyatga ega. G'afur G'ulom o'z asarlarida inson erki, bolalar huquqlari va ijtimoiy adolat muammolarini ko'tarib chiqdi. U jamiyatdagi illatlarga, qabohatli muhitga qarshi o'zining "shum" qahramonlari orqali kurashdi. Adib insonni axloqiy tarbiyalash va uning ma'naviy yuksalishini o'z ijodining bosh maqsadi deb bildi.

Xulosa qilib aytganda, akademik G'afur G'ulom o'zbek xalqining ma'naviy xazinasini, ilm va adabiyot olamining yorqin yulduzi hisoblanadi. Uning akademiklik unvoni faqatgina rasmiy daraja emas, balki uning ensiklopedik bilimi, o'zbek adabiyotshunosligi va tarjimashunosligiga qo'shgan ulkan hissasi hamda yuzlab olimlarni tarbiyalagan murabbiylik xizmatlarining munosib e'tirofidir. G'afur G'ulom qoldirgan boy ilmiy-badiiy meros kelajak avlodni vatanparvarlik, insonparvarlik va ilmga muhabbat ruhida tarbiyalashda asosiy mayoq bo'lib xizmat qiladi. Adibning o'zi aytganidek, uning nomi va asarlari "yangi tarix"ning ajralmas qismi bo'lib mangu barhayot qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "G'afur G'ulom ijodida milliy va umuminsoniy g'oyalar uyg'unligi" xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. — T.: TDYU, 2023.
2. Qayumov A. Akademik G'afur G'ulom. — T.: ART FLEX, 2008.
3. G'afur G'ulom. Mukammal asarlar to'plami (12 jildlik). — T.: Fan, 1983–1989.
4. "G'afur G'ulom xotiralarda" (N. Ramazonov, L. Ilhomjonov nashri). — T.: TDYU, 2021.

IQTISODIY TERMINLARNING GLOBALIZATSIYA SHAROITIDA O'ZLASHUVI VA ULARNING MAHALLIY TILGA TA'SIRI

Annotatsiya: ushbu maqolada mamlakatimizda chet tillarini o'rganishga bo'lgan e'tibor, iqtisodiy munosabatlarda chet tillarini bilishning zaruriyligi, iqtisodiy neologizmlarning qay tarzda qo'llanilishi haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar: XXI asr, diplomatik iqtisodiy munosabatlar, termin, neologizmlar.

Annotation: this article focuses on the study of foreign languages in our country, the need to know foreign languages in economic relations, how to use economic neologisms.

Key words: XXI century, diplomatic economic relations, terms, neologisms.

Аннотация: данная статья посвящена изучению иностранных языков в нашей стране, необходимости знания иностранных языков в экономических отношениях, использованию экономических неологизмов.

Ключевые слова: XXI век, дипломатические экономические отношения, термины, неологизмы.

Kirish. Terminlarni o'rganishning zamonaviy bosqichida terminlar u yoki bu sohada birlamchi o'rinni egallashi yoxud semantik dominantlik kasb etishi e'tirof qilinmoqda. Zamonaviy terminshunoslikda rasman qabul qilingan va lug'atlarda qayd qilingan "terminologiya", "terminosistema", "terminologik maydon" singari terminlar bilan bir qatorda "terminosfera" tushunchasidan foydalanish keng tarqalgan. A.A.Proshina o'zining rus va nemis tillarida "Iqtisod" terminosferasi va tushunchalar sferasining shakllanishiga bag'ishlangan ishida T.R.Kiyak tomonidan taklif qilingan izohga tayanadi, unga ko'ra: "Muayyan bilim sohasiga oid terminlar yig'indisi terminosfera deb ataladi. XX asrning oxiriga kelib iqtisodiyot sohasi bilan bog'liq lingvistik tadqiqotlar soni ortishi kuzatildi. Masalan, O.L.Shaxbazyan bozor iqtisodiyotini terminologik kontinuum sifatida, iqtisodiy terminlarni o'zlashtirish va derivatsion jarayonlarini atroflicha o'rgangan. V.V.Kasyanov esa moliya sohasi terminologiyasini ingliz va rus tillarida qiyosiy tahlil qilgan bo'lsa, O.S.Ahmedov o'zining doktorlik ishida soliq-bojxona terminlarining lingvistik tahlili, tarjima muammolarini ingliz va o'zbek tillari asosida tadqiq etgan. L.M.Mitireva iqtisodiy terminlar materiali asosida neologizmlarning psixolingvistik tahlilini, E.V.Kinchina iqtisodiyot terminologiyasining asosiy shakllanish yo'llari va manbalarini aniqlashga qaratilgan ishlarini alohida ta'kidlash lozim. Moliya-iqtisod terminlarini tilshunoslik obyekti sifatida o'rganishning dolzarbligi ushbu sohalarning jadal rivojlanishi bilan belgilanadi. Moliya-iqtisod terminologiyasi bilan bog'liq qiyosiy-tipologik plandagi tadqiqotlar soni yil sayin ortib bormoqda. Ta'kidlash kerakki, o'zbek tiliga davlat tili maqomi berilganidan keyingi o'n besh yilliklarda xalqaro munosabatlarning kengayib borishi, jahon iqtisodiyotidagi uzluksiz integratsiya jarayonlari, o'zbek tili lug'at tarkibining

boyib borishiga xizmat qildi. Davlat xizmat ko'rsatish va servis sohalari spektrining kengayishiga bog'liq ravishda moliya-iqtisod yo'nalishida diskursiv faollashish jarayoni yuz beradi. Biroq, mamlakatimizda moliya-iqtisod terminologiyasi yoki uning tarkibiy qismlarini lingvistik tadqiq qilishga intilishlar nisbatan kam bo'ladi. Chorak asrdan ortiq vaqt mobaynida rivojlanib kelayotgan moliya tizimi zamonaviy jamiyatning barcha qatlamlari bilan o'zaro hamkorlik qilmoqda; ayni vaqtda terminologik birliklarning qo'llanilish darajasi ham rivojlanmoqda. "XX asr oxirlarida Rossiya iqtisodiyotida kuzatilgan jadal bozor islohotlari rus marketing terminologiyasining shakllanish va rivojlanish jarayonlariga turtki bo'ldi. U dastlab o'zlashma terminlar va kalkalash yo'li bilan olingan maxsus nominativ birliklar hisobiga boyib bordi, keyinchalik esa rus tilining derivatsion qonunlariga bo'ysungan holda termin yasash jarayonlari ham kuzatiladi".

Bugungi kunda butun dunyoda fan-texnika rivojlanayotgan bir davrda albatta xorijiy tillarni o'rganishga bo'lgan e'tibor kundan kun ortmoqda. "O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tartiblari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori bunga yaqqol misoldir.

Hozirda chet tillarini bilish nafaqat filologlar uchun, balki barcha soha vakillari uchun juda ham zarur bo'lib kelmoqda. Qaysi sohada ish yurituvchi bo'lsangiz ham, albatta, aynan XXI asrda kamida 2-3 tacha xorijiy tillarni bilish zamon talabi bo'lib kelmoqda. Hozirgi O'zbekistonda ona tili bilan birga ingliz va rus tillarini bilish mutaxassislik sohasida katta yordam beradi va sohadagi yutuqlarni o'rganishni kengaytiradi. Ayniqsa, ba'zi bir holatlarda ya'ni bir davlat boshqa davlat bilan iqtisodiy shartnoma imzolayotganda yoki turli xil diplomatikmunosabatlar,

xalqaro aloqalarni oʻrnatish paytida xorijiy tillarni biladigan soha vakillariga zarurat tugʻiladi.

Maʼlumki har qanday jamiyatda iqtisodiyot muhim rol oʻynaydi. Shu sababli iqtisodiyotga tegishli soʻz va terminlar aniq, loʻnda va mantiqan asoslangan boʻlmogʻi lozim.

Fan va texnikaning shiddat bilan rivojlanishi iqtisodiyot sohasiga ham oʻz taʼsirini oʻtkazmasdan qolmaydi, buning natijasida yana bir qancha iqtisodiyot sohasida yangi neologizmlarni yuzaga kelishiga olib keladi.

Umuman baynalmilal iqtisodiy soʻzlarni oʻzbek tiliga qabul qilishda koʻp jihatlarni eʼtiborga olmoq lozim. Iqtisodiy termin oʻzbek tiliga kirib kelayotganda uning quyidagi jihatlari eʼtibor berish kerak boʻladi: terminning oʻzbek tilini tovush tizimiga mosligiga; uning oʻzbekcha muqobili bor –yoʻqligiga; kalka yoki tarjima qilish zaruriyatiga; iqtisodiy terminning mazmuniga; uning sodda va ravonligiga; mohiyatiga va oʻngʻayligiga.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Boshqa tillardan oʻzbek tiliga kirib kelayotgan iqtisodiy terminlar dastlab mutaxassislar va atamaqoʻm muhokamasidan oʻtmogʻi, soʻngra Oliy Majlisning tegishli qoʻmitasidan tasdiqlanmogʻi lozim. Ana shundagina bunday iqtisodiy terminlar qonuniy kuchga kiradi va ularni bimalol qoʻllash mumkin.

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan keyin bosqichma– bosqich bozor iqtisodiyotiga oʻtib bormoqda. Jamiyatda bozor iqtisodiyoti qonuniyatlari joriy qilinmoqda. Bozor iqtisodiyotiga xizmat qiluvchi neologizmlar yanada koʻpaymoqda. Bularning muayyan qismi ona tilimiz imkoniyatlari asosida oʻzbekchalashtirib berilmoqda, maʼlum qismi esa baynalmilal oʻzlashma sifatida ishlatilmoqda.

Iqtisodiyot terminlarining oʻzbek tilida qoʻllanilishida quyidagi holatlarni kuzatish mumkin:

Koʻplab terminlar tilimiz imkoniyatlari asosida oʻzbekchalashtirilgan. Bunda bir guruh terminlar oʻzbek tilidagi tayyor muqobillari bilan berilmoqda, maʼlum qismi esa tarjima qilinib ishlatilmoqda, bir qismi esa oʻzbek tili qonun– qoidalari asosida yasalmogʻi. Masalan: auksion–kimoshdi, makler–dallol, kommersant–tijoratchi, kommissionie voznagrajdeniya–vositachilik haqi, ekonomika– iqtisodiyot, chek na predʻyavitelya–oq chek, shaxssiz chek, aksioner–aksiyador, biznesmen–bizneschi va hokazolar.

Yana bir usul dunyoning koʻpchilik mamlakatlarida ishlatilib kelinayotgan baynalmilal terminlarning oʻzbek tiliga ham oʻz holicha oʻzlashtirilishidir. Bu oʻrinda shuni taʼkidlamogʻi zarurki, yangidan kirib kelayotgan terminlarning hammasiga ham oʻzbekcha muqobilini topish qiyin. Shuning uchun ularning asosiy qismi dunyoning koʻpchilik mamlakatlari tillarida bir

shaklda oʻz asl holicha ishlatiladi va bu qoʻllanish dunyo bizneschilari axborotlashuvini uchun qulay. Masalan: korrupsiya, kredit, eksport, grant, auditor, avizo, valyuta, lizing, menedjer, litsenziya, biznesmen, norezident.

Quyida iqtisodiyot sohasida keng ishlatiladigan bir nechta terminlarni keltiramiz. Ularning baʼzilari oʻzbekcha soʻzlar boʻlsa, baʼzilari esa boshqa tillardan bevosita kirib kelib tilimizda qoʻllanilmoqda.

MUHOKAMA

AUKSION – (lat.auction) – „kimoshdi“ savdosi, ochiq savdo qilish. Bu savdo xizmati mahsulotni eng yuqori narxga koʻtargan xaridor sotib oladi.

BANK – yuridik va jismoniy shaxslarning vaqtiga qarab pul mablagʻlarini bir davolash yigʻuvchi va uzluksiz aylanib turushini taʼminlovchi, korxonalarga va umuman pulga tekshirishga kredit, suda qilingan, tomonlar ishlash toʻlovi va boshqa hisob–kitob ishlarida vositachilik qilib turuvchi, oltin vachet el valyutasi bilan bogʻliq operatsiyalarni bajaruvchi kredit–moliya muassasi. B. pul qoʻyuvchilarga maʼlumot foizini toʻlash, qarz olganlardan davomiy foiz stavkasini undiradi va ana shu foizlar boʻyicha farq qiladigan bank foydasi mavjud.

BIZNES– (inglizcha business–ish, faoliyat, mashgʻulot) boylik, foyda orttirishga yoʻnaltirilgan ish, faoliyat. Biznes xoʻjalik yuritish koʻlamiga qarab yirik, oʻrta va mayda turlarga boʻlinadi. Xodimlarning oʻrtacha soni va mahsulot hajmiga qarab ajratiladi.

BIZNESMEN – (inglizcha business–ish, man–odam)– biznes bilan shugʻullanuvchi shaxs, korchalon.

BIRJA – (goll.beurs, nem. Borse–hamyon)– 1) mahsulot, valyuta va qimmatbaho qogʻozlarni ayirboshlashda, hisob va maʼlumot xizmatlarini amalga oshirishda faol qatnashuvchi tashkilot. Xizmat koʻrsatgani uchun vositachilik yigʻimini oladi; 2) birja savdo–sotigʻi boʻladigan joy.

BOJ– (arab.–oʻlpon, soliq) – bojxona nazorati ostida davlat tomonidan mamlakat chegarasidan olib oʻtiladigan tovarlar, mol–mulk va qimmatbaho qogʻozlardan undiriladigan pul yigʻimlari.

BROKER – (ingl.broker)– mahsulot, qimmatbaho qogʻozlar, valyuta sotuvchilar va xaridorlar oʻrtasidagi rasmiy dallol. Oʻzi yoki mijozlar nomidan kelishuvlar, shartnomalar tuzish huquqiga ega shaxs.

VALYUTA – (ital. valuta. lat. valere– qadrlanmoq, qiymat)– mamlakatning pul birligi va uning tipi (oltin, kumush, qogʻoz, pul)ga tenglashtirilgan toʻlov vositalari.

VEKSEL – (nem.Wechsel, aynan–ayirboshlash)– qarz majburiyatlari xususida yozma holda berilgan maxsus koʻrinishdagi qimmatbaho qogʻoz. qarz bergan tomon vekselda koʻrsatilgan muddat tugashi bilan qarzni talab qilish huquqiga ega.

IMPORT – (lat.importo–kiritaman) – 1) mamlakat ichiga foydalanish yoki sotish uchun chetdan olib kelingan xorijiy mahsulotlar; 2) kapital xorijdan mamlakatga kelayotgan kapital (kredit, zayom va boshqa); 3) chetdan olib kelingan mahsulotlarning umumiy soni va qiymati.

INVESTISIYA – (nem.investitlion, lat. investire–kiyintirmoq)– investor tomonidan biror bir faoliyatni amalga oshirish uchun kapital mablagʻlarni, sarmoyalarni joriy qilish, foyda olish maqsadida sarf qilish. I. mamlakat ichida (ichki investisiya) va xorijiy mamlakatlarda (tashqi investisiya) amalga oshirilishi mumkin. Moliya I.si–qimmatbaho qogʻozlarni xarid qilish, pul mablagʻlarini jamgʻarish va boshqalarni, real moddiy ishlab chiqarishga sarflangan sarmoyalarni oʻz ichiga oladi.

IPOTEKA – (yunon.hypotheke–garov)– qarz, kredit olish uchun biror–bir muayyan koʻchmas mulkni (yer, imorat va hokazo) garovga qoʻyish.

LISENZIYA – (lat.licentia–erkinlik, huquq)– ruxsatnoma; 1) chet mamlakatlardan mol keltirish yoki chet elga mol chiqarish uchun davlat organlari tomonidan beriladigan ruxsatnoma; 2) biror narsadan yengil shartlar bilan yoki bepul foydalanish huquqi; 3) chegaradan mol chiqarish yoki mol kiritishda boj toʻlovlarini kamaytirish. Patentlangan L.– roʻyxatga olinib, guvohnoma berilgan kashfiyotdan foydalanish huquqini boshqalarga berish.

PATENT – (lat. patens–guvohnoma, yorliq)– 1) xususiy tarzda tadbirkorlikning biror bir turi bilan shugʻullanishga ruxsat beruvchi guvohnoma, tegishli hujjatlar asosida moliya organlari tomonidan beriladi; 2) ilmiy kashfiyot va ixtiroga mualliflikni tasdiqlovchi guvohnoma. P. davlat tomonidan patentlashtiriladi.

POLIS – (fr.police, ital, polissa–tilxat)–shaxsiy yoki mulkiy sugʻurta shartnomasi tuzilgani va uning shartlari haqidagi hujjat.

REKLAMA – (fr.reclame)–tovar yoki koʻrsatiladigan xizmat toʻgʻrisidagi xolis axborot, ularni koʻproq sotish maqsadida xaridorlarga ularning xossalari, afzalliklari va sotib olish shartlarini yetkazish. R. maxsus firmalar orqali amalga oshiriladi va yuqori daromad manbai hisoblanadi.

SERTIFIKAT – (fr.certifikat–tasdiqlayman, guvohlik beraman) – bu guvohlik beruvchi hujjatdir. Masalan: auditor sertifikati– eʼlon qilingan firma balansining toʻgʻriligini tasdiqlovchi hujjat. Sugʻurta sertifikati– bu sugʻurta shartnomasining shartlari qayd etilgan hujjat. Aksionerlik sertifikati–bu oʻz egasining jamiyat (kompaniya) kapitalining bir qismiga egaligini tasdiqlovchi hujjat. Tashqi iqtisodiy aloqalarda tovar sifati guvohnomasi va h.k.

XULOSA

Mamlakatimizda bozor iqtisodiyoti mexanizmlarining takomillashuvi natijasida xususiy mulkchilikning barcha shakllari rivojlanib, tadbirkorlik faoliyatiga keng yoʻl ochilmoqda, natjada chet davlatlar bilan oldi–sotdi yaʼni export– import ishlari amalga oshirilmoqda bu borada esa chet tilini bilish juda muhim, xususan iqtisodiy neologizmlarni tushunish har birimizga kerak. Bu borada Respublikamizning birinchi Prezidenti I.A.Karimovning nutqini esga olaylik:

“Mamlakatimiz ijtimoiy–siyosiy, maʼnaviy–iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishga jahon andozalari darajasi bilim olgan zakovatli, har tomonlama barkamol, dunyoqarashi keng milliy kadrlarni tayyorlashda chet tilining xizmati katta”.

ADABIYOTLAR

1. Akobirov S. Til va terminologiya. –T., 1968.
2. Anikina A. Iqtisodiy atamalar lugʻati inglizcha–ruscha. T., 1993.
3. Bektemirov X., E.Begmatov. Mustaqillik davri atamaları. –T.,2002.
4. Barotov.Z Iqtisodiy matnlarda neologiznlarning tarjima qilinishi. S., 2013.
5. Husanov N. Mirahmedova Z. Iqtisodiy atamalar va ish yuritish.–T., 2005. B. 106.
6. “Iqtisodiy matnlarda neologiznlarning tarjima qilinishi” mavzusidagi bitiruv malakaviy ishi _ Samarqand–2013.
7. Salimova N. Iqtisodiyotga oid matnlar tarjimasining oʻziga xosliklari. T.,2015.
8. Tursunov U. Oʻzbek terminologiyasi masalalari. –Toshkent, 1933.
9. Toymuhammedov I. Bank ishi – Toshkent, 2005.
10. Togʻayev S. Bank ishi uslubiy qoʻllanma. –Samarqand 2016.
11. Zoyirov Z. Iqtisodiyotga oid atamalar va tushunchalar izohli lugʻati. Toshkent, 2004.

Husnida RO'ZIOHUNOVA,
Andijon davlat chet tillari instituti magistranti
E-mail: sadiyasaydullayeva00@gmail.com

XUSUSIY ATAMALARNING PRAGMATIK TAHLILI

Annotatsiya: mazkur maqolada xususiy atamalarning nutq jarayonidagi pragmatik xususiyatlari lingvistik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda atamalarning ilmiy, rasmiy va ommaviy kommunikatsiyadagi funksional qo'llanishi hamda kontekstga moslashuvi yoritiladi. Xususiy atamalarning persuasiv, identifikatsion va kommunikativ ta'sir imkoniyatlari misollar asosida ochib beriladi. Tadqiqot natijalari terminologiya va lingvopragmatika o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: *xususiy atama, pragmatika, lingvopragmatika, terminologiya, diskurs, kommunikativ maqsad, nutqiy vaziyat, kontekst.*

Аннотация: в данной статье с лингвистической точки зрения анализируются прагматические особенности специальных терминов в процессе речевой коммуникации. В исследовании рассматриваются функциональное употребление терминов в научной, официальной и массовой коммуникации, а также их контекстуальная адаптация. На примерах раскрываются персуазивные, идентификационные и коммуникативные возможности воздействия специальных терминов. Результаты исследования демонстрируют взаимосвязь терминологии и лингвопрагматики.

Ключевые слова: *частный термин, прагматика, лингвопрагматика, терминология, дискурс, коммуникативная цель, речевая ситуация, контекст.*

Annotation: this article analyzes the pragmatic features of special terms in the process of speech from a linguistic perspective. The study examines the functional use of terms in scientific, official, and mass communication as well as their contextual adaptation. The persuasive, identificational, and communicative impact of special terms is revealed through illustrative examples. The research findings demonstrate the interrelation between terminology and linguopragmatics.

Key words: *private term, pragmatics, linguopragmatics, terminology, discourse, communicative purpose, speech situation, context.*

Kirish. Global kommunikatsiya jarayonlarining jadallashuvi, ilm-fan va texnologiyaning tez rivojlanishi natijasida terminologik tizimlar kengayib, turli sohalarga oid xususiy atamalar faol nutqiy birliklarga aylana boshladi. Shu bois xususiy atamalarning faqat nominativ vosita sifatidagi emas, balki kommunikativ ta'sirni amalga oshiruvchi pragmatik birlik sifatidagi mohiyatini tadqiq etish zarurati yuzaga kelmoqda.

Tilshunoslikda termin va atama tushunchalari ko'pincha aniqlik, bir ma'nolilik va sistemalilik bilan bog'lanadi. Biroq real nutq jarayonida xususiy atamalar qat'iy terminologik chegaralardan chiqib, turli kommunikativ vaziyatlarda qo'shimcha pragmatik ma'no kasb etadi. Ayniqsa, ilmiy diskurs, siyosiy nutq, ommaviy axborot vositalari hamda professional muloqot jarayonida atamalarning kontekstga moslashuvi, adresatga yo'naltirilganligi va ta'sirchanlik darajasi kuchayadi. Bu holat

terminologiya va pragmalingvistika kesishgan nuqtada yangi tadqiqot yo'nalishlarini shakllantirmoqda.

Pragmatika til birliklarining nutq ishtirokchilari, kommunikativ maqsad va ijtimoiy kontekst bilan o'zaro munosabatini o'rganadi. Shu jihatdan xususiy atamalarni pragmatik nuqtai nazardan tahlil qilish ularning real kommunikatsiyadagi funksional imkoniyatlarini ochib berishga xizmat qiladi. Chunki atama nutqda nafaqat ma'lumot uzatadi, balki baholash, ishontirish, ta'sir ko'rsatish va professional identifikatsiyani ifodalash vositasi sifatida ham namoyon bo'ladi.

Tadqiqotning vazifalari sifatida xususiy atama tushunchasini lingvistik jihatdan aniqlashtirish, ularning diskursdagi pragmatik xususiyatlarini tahlil qilish hamda ilmiy va professional kommunikatsiyada qo'llanish mexanizmlarini misollar asosida yoritish belgilandi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Terminologik birliklar ko'plab xorij va o'zbek olimlari, tadqiqotchilari tomonidan o'rganilgan. Ulardan, terminologik birliklarning ilmiy tizim sifatidagi mohiyati haqida dastlabki ilmiy qarashlar Dmitriy Sergeyevich Lotte tomonidan ilgari surilgan bo'lib, olim terminni ma'lum soha tushunchasini aniq ifodalovchi va tizimli xarakterga ega birlik sifatida izohlaydi. Uning fikricha, terminning asosiy belgisi – aniqlik va standartlashuvdir¹.

Terminologiya va umumiy til birliklari o'rtasidagi munosabat masalasi Yevgeniy Alekseyevich Reformatskiy tadqiqotlarida chuqur yoritilgan. Olim terminni umumxalq tilidan ajralgan yopiq tizim emas, balki nutqiy faoliyat jarayonida rivojlanib boruvchi dinamik birlik sifatida baholaydi². Yana bir boshqa olim Charles William Morris pragmatika nazariyasining shakllanishida muhim o'rin egallaydi. U semiotikaning pragmatik yo'nalishini ishlab chiqib, til belgilarining inson faoliyati va kommunikativ maqsad bilan bog'liqligini asoslab berdi³. Mazkur yondashuv keyinchalik lingvopragmatik tadqiqotlarning metodologik asosiga aylandi.

Nutqiy aktlar nazariyasini rivojlantirgan John Langshaw Austin til birliklari faqat axborot yetkazish emas, balki harakat bajarish vositasi ekanligini ta'kidlaydi⁴. Ushbu qarash terminlarning pragmatik funksiyasini tushuntirishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

O'zbek tilshunosligida esa terminologiya sohasiga katta hissa qo'shgan Shavkat Rahmatullayev terminologiyani tizimli o'rganib, terminlarni milliy til taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq hodisa sifatida talqin qiladi⁵. U terminlarning nutqiy qo'llanish xususiyatlari pragmatik yondashuv asosida tahlil qilinishi zarurligini ta'kidlaydi. Shuningdek, uning "O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati" asari terminologiya, frazeologiyaga katta asos bo'lib xizmat qiladi.

Lingvopragmatika sohasida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, terminologik

birliklar real kommunikatsiyada statik emas, balki diskursiv muhit ta'sirida semantik va funksional o'zgarishga uchraydi. Demak, xususiy atamalarni faqat terminologik tizim doirasida emas, balki kommunikativ jarayon kontekstida o'rganish zamonaviy tilshunoslikning muhim ilmiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Ushbu maqolani yozishda deskriptiv metod terminlarning lingvistik xususiyatlarini, semantik tuzilishi va funksiyalarini aniqlashda, kontekstual tahlil metodi xususiy atamalarning kontekstda, ilmiy matnlarda, media diskursda qanday qo'llanishini aniqlashda hamda qiyosiy tahlil metodi terminlarning diskurs va aholi orasidagi so'zlashuv nutqdagi farqlarni solishtirishda foydalanildi.

Muhokama va natijalar. Xususiy atamalar deganda muayyan fan, texnika, san'at, ishlab chiqarish, kasb-hunar yoki professional faoliyatning tor sohasiga oid tushunchalarni ifodalovchi maxsus leksik birliklardir. Ular umumiste'moldagi so'zlardan farqli o'laroq, faqat ma'lum bir soha mutaxassislari tomonidan tushuniladi va qo'llaniladi. Professor V.M.Leychik ta'rifiga ko'ra: "Xususiy atamalar – bu maxsus bilim sohasining elementi bo'lib, umumiy terminologik tizim ichida o'zining aniq o'rniga ega bo'lgan leksik birliklardir"⁶.

Xususiy atamalar turli sohalar kesimida mavjud bo'lib, ulardan *huquqiy (yuridik) atamalar*: apellyatsiya, kassatsiya, delikt, alibi; *iqtisodiy atamalar*: dividend, lizing, forfeyting, demping, trast; *tibbiy atamalar*: diagnoz, prognoz, remissiya, patologiya, etiologiya; *texnik atamalar*: transmissiya, kavitatsiya, injeksiya, drossel, adapter; *lingvistik atamalar*: fonema, morfema, sintagma, leksema va boshqalar.

Har bir atama muayyan funksional uslubga xizmat qiladi. Jumladan, huquqiy atamalar asosan, rasmiy-uslubiy va publitsistik uslubda, texnik atamalar ilmiy-texnik uslubda, iqtisodiy atamalar esa ilmiy, rasmiy va publitsistik uslublarda qo'llaniladi. Masalan, aksiya, dividend, kredit, lizing kabi iqtisodiy atamalar ilmiy matnlarda terminologik ma'noda qo'llansa, ommaviy axborot vositalarida ular publitsistik vazifa bajaradi.

Xususiy atamalarning turli nutqiy vaziyatlarda qo'llaniladi. Jumladan:

1 Lotte D.S., Osnovy postroeniya nauchno-tehnicheskoy terminologii, – Moskva: Nauka, 1961, 24-bet

2 Reformatskiy E.A., Vvedeniye v yazykovedeniye, – Moskva: Prosveshcheniye, 1967, 312-bet

3 Morris C.W., Signs, Language and Behavior, – New York: Prentice Hall, 1946, 219-bet

4 Austin J.L., How to Do Things with Words, – Oxford: Clarendon Press, 1962, 98-bet

5 Rahmatullayev Sh., O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati, – Toshkent: O'qituvchi, 1992, 15-bet

6 Лейчик В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура. – Изд. 4-е, перераб. и доп. – М.: ЛЕНАНД, 2014. 264 с.

a) Ilmiy nutqda. Ilmiy matnlarda atamalar qat'iy terminologik ma'noda qo'llaniladi. Jumladan, Mahmudov ta'kidlaganidek, "Ilmiy matnda har bir atama o'zining aniq definititsiyasiga ega bo'lishi va butun matn davomida shu ma'noda qo'llanilishi lozim"⁷. Masalan: "Pragmatika – tilshunoslikning til birliklarining nutq jarayonida qanday maqsadda, kim tomonidan, qaysi vaziyatda va qanday ta'sir bilan qo'llanishini o'rganuvchi bo'limidir." (lingvistik matnda)

b) Rasmiy-uslubiy nutqda. Rasmiy hujjatlarda atamalar normativ-huquqiy ma'noda qo'llaniladi. O'zbekiston Respublikasining "Reklama to'g'risida"gi Qonunida (2020) reklama, reklama beruvchi, reklama tarqatuvchi kabi atamalarning qat'iy ta'riflari berilgan va ular butun hujjat davomida shu ma'noda qo'llanilgan.

c) Ommaviy axborot vositalarida. OAV matnlarida atamalar ko'pincha metaforik va obrazli ma'noda qo'llaniladi. Xususan, iqtisodiy blokada, moliyaviy yomg'ir, qonun bo'roni kabi birikmalar orqali atamalar publitsistik ta'sirchanlik kasb etadi. Van Deyk fikricha, "ommaviy axborot vositalari diskursida atamalar nafaqat axborot berish, balki jamoatchilik ongiga ta'sir etish vazifasini ham bajaradi"⁸.

d) Kasbiy muloqotda. Mutaxassislar o'rtasidagi norasmiy muloqotda atamalar qisqargan, soddalashtirilgan shaklda qo'llanishi mumkin. Masalan, huquqshunoslar norasmiy suhbatda fuqarolik ishi, jinoyat ishi, sud majlisi kabi atamalarni qisqartirib, fuqarolik, jinoyat, sud tarzida qo'llaydilar.

Atamalarning pragmatik tahliliga kelsak, ularning potentsiali ularning nutqiy vaziyatlarda turli maqsadlarni ifodalash imkoniyati tushuniladi. Bunda xususiy atamalar persuasiv (ishontirish), manipulyativ, identifikatsion, deontik (majburiyat) ta'sir ko'rsatishi mumkin. Persuasiv ta'sirda ayrim atamalar tinglovchi yoki o'quvchini biror narsaga ishontirish, uning fikriga ta'sir etish imkoniyatiga ega bo'lsa, manipulyativ potentsialda atamalar yordamida jamoatchilik ongiga manipulyativ ta'sir ko'rsatish mumkin bo'ladi. Identifikatsion potentsialda esa atamalar muayyan ijtimoiy guruh, kasb egalari, professional hamjamiyatga mansublikni ifodalaydi. Deontik (majburiyat) potentsialda huquqiy atamalar ko'pincha majburiyat, zaruriyat, imkoniyat kabi deontik ma'nolarni ifodalaydi.

Xulosa. Olingan natijalar terminologiya va lingvopragmatika o'rtasidagi o'zaro integratsiyani tasdiqlab, xususiy atamalarning real kommunikatsiyadagi funksional faolligini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Ushbu xulosalar terminologik siyosatni shakllantirish, ilmiy matn yaratish hamda professional kommunikatsiyada amaliy ahamiyat kasb etadi. Xususiy atamalar murakkab pragmatik potentsialga ega bo'lib, ular turli nutqiy vaziyatlarda turlicha qo'llaniladi, kontekstga qarab qo'shimcha ma'no va vazifalar kasb etadi. Atamalarning pragmatik xususiyatlarini o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ega bo'lib, terminologik lug'atlar tuzish, atamalarni standartlashtirishga xizmat qiladi.

⁷ Махмудов Н. Ўзбек тилининг прагмалингвистикаси. – Тошкент: Mumtoz so'z, 2019. 164 б.

⁸ Дейк Т.А. ван. Язык.Познание. Коммуникация: Сборник работ / Сост. В.В. Петрова; Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1989. 312 с.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Лотте Д.-С., Основы построения научно-технической терминологии, – М.: Наука, 1961, с. 24
2. Реформатский Е.А., Введение в языковедение, – Москва: Просвещение, 1967, с. 312
3. Morris C.W. Signs, Language and Behavior, – New York: Prentice Hall, 1946, p.219
4. Austin J.L., How to Do Things with Words, – Oxford: Clarendon Press, 1962, p.98
5. Rahmatullayev Sh., O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati, – Toshkent: O'qituvchi, 1992, 15-bet
6. Лейчик В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура. – Изд. 4-е, перераб. и доп. – М.: ЛЕНАНД, 2014. 264 с.
7. Махмудов Н. Ўзбек тилининг прагмалингвистикаси. – Тошкент: Mumtoz so'z, 2019. 164 б.
8. Дейк Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация: Сборник работ / Сост. В.В. Петрова; Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1989. 312 с.

Dilzoda SHODMONQULOVA,
 Iqtisodiyot va pedagogika universiteti magistri

TIL QATLAMLARI O'RTASIDAGI BOG'LIQLIKKA KO'RA TIPOLOGIYA MUAMMOLARI

Annotatsiya: mazkur maqolada til qatlamlari (fonologiya, morfologiya, sintaksis, semantika va leksika) o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tipologik nuqtayi nazardan kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqotning nazariy asoslari sifatida strukturaviy, funksional va kognitiv yondashuvlar umumlashtirildi. Xususan, Vilgelm fon Gumboldt, Edvard Sapir, Roman Yakobson, Joseph Greenberg, Bernard Comrie, Charles Fillmore, George Lakoff va Ronald Langackerlarning ilmiy qarashlari asos qilib olindi. Maqolada fonologiya va morfologiya, morfologiya va sintaksis, sintaksis va semantika o'rtasidagi integrativ munosabatlar tahlil qilinadi hamda ularning tipologik parametr sifatidagi ahamiyati ochib beriladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, til qatlamlari o'rtasidagi bog'liqlik deterministik emas, balki ehtimollik xarakteriga ega bo'lib, universal va individual xususiyatlarning uyg'unligi asosida shakllanadi.

Kalit so'zlar: *til tipologiyasi, til qatlamlari, fonologiya, morfologiya, sintaksis, semantika, leksika, lingvistik universal, qatlamlararo bog'liqlik, strukturaviy yondashuv, funksional yondashuv, kognitiv tilshunoslik, grammatiklashuv, tipologik parametr, integrativ tahlil.*

Аннотация: в данной статье взаимосвязь языковых уровней (фонология, морфология, синтаксис, семантика и лексика) анализируется комплексно с типологической точки зрения. В качестве теоретической основы исследования обобщены структурный, функциональный и когнитивный подходы. В частности, в основу работы положены научные взгляды Вильгельма фон Гумбольдта, Эдварда Сепира, Романа Якобсона, Джозефа Гринберга, Бернарда Комри, Чарльза Филлмора, Джорджа Лакоффа и Рональда Лэнгакера. В статье анализируются интегративные отношения между фонологией и морфологией, морфологией и синтаксисом, синтаксисом и семантикой, а также раскрывается их значение как типологических параметров. Результаты исследования показывают, что взаимосвязь языковых уровней носит не детерминистический, а вероятностный характер и формируется на основе сочетания универсальных и индивидуальных особенностей.

Ключевые слова: *языковая типология, языковые уровни, фонология, морфология, синтаксис, семантика, лексика, лингвистическая универсалия, межуровневая взаимосвязь, структурный подход, функциональный подход, когнитивная лингвистика, грамматика, типологический параметр, интегративный анализ.*

Annotation: this article provides a comprehensive typological analysis of the interconnection between language levels (phonology, morphology, syntax, semantics, and lexicon). The theoretical framework of the study is based on structural, functional, and cognitive approaches. In particular, the scholarly views of Wilhelm von Humboldt, Edward Sapir, Roman Jacobson, Joseph Greenberg, Bernard Comrie, Charles Fillmore, George Lakoff, and Ronald Langacker are taken as a foundation. The paper examines the integrative relations between phonology and morphology, morphology and syntax, and syntax and semantics, revealing their significance as typological parameters. The results of the study demonstrate that the interconnection between language levels is not deterministic but probabilistic in nature, formed through the interaction of universal and language-specific features.

Key words: *linguistic typology, language levels, phonology, morphology, syntax, semantics, lexicon, linguistic universals, inter-level interconnection, structural approach, functional approach, cognitive linguistics, grammatical, typological parameter, integrative analysis.*

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda tipologiya nafaqat tillarni tashqi struktur belgilari asosida tasniflash, balki til tizimining ichki qatlamlari o'rtasidagi murakkab o'zaro aloqalarni aniqlashga qaratilgan ilmiy yo'nalish sifatida rivojlanmoqda. Til ko'p qatlamli tizim bo'lib, fonetika-fonologiya, morfologiya, leksika, sintaksis va semantika qatlamlaridan tashkil topadi. Ushbu qatlamlarning har biri mustaqil tizim sifatida o'rganilishi mumkin bo'lsa-da, ular o'zaro uzviy bog'liq holda amal qiladi.

Til tipologiyasi tarixan morfologik tasnifga asoslangan. Vilgelm fon Gumboldt tilni inson tafakkuri bilan uzviy bog'liq "ichki shakl" sifatida talqin qilgan. Edvard Sapir esa morfologik tipologiyani tizimli ravishda ishlab chiqqan.

Strukturaviy tilshunoslik davrida Roman Yakobson fonologik tizimlarning universallik va oppozitsion xususiyatlarini ochib berdi. Keyinchalik Joseph Greenberg lingvistik universalialar asosida qatlamlararo bog'liqlikni empirik dalillar bilan asoslashga harakat qildi. Bernard Comrie esa sintaktik va morfologik parametrlar o'rtasidagi tipologik munosabatlarni chuqur tahlil qildi.

Til tizimining qatlamlari o'rtasidagi bog'liqlik masalasi strukturaviy, funksional va kognitiv tilshunoslik doirasida turlicha talqin qilinadi. Strukturaviy yondashuvga ko'ra, til — bu elementlar tizimi bo'lib, har bir birlik boshqa birliklar bilan munosabatda mavjud bo'ladi. Fonema morfemani shakllantiradi, morfema so'zni, so'z esa gapni hosil qiladi.

Shu sababli bir qatlamdagi o'zgarish boshqa qatlamda aks etadi. Funktsional yondashuv til birliklarini kommunikativ vazifasi bilan bog'liq holda o'rganadi. Bu nuqtai nazarga ko'ra, sintaktik tuzilma semantik ehtiyojdan kelib chiqadi, morfologik shakllar esa sintaktik munosabatlarni aniqlashtiradi. Kognitiv yondashuv esa til qatlamlarini inson tafakkuri va konseptual tizimi bilan bog'laydi. Bu yo'nalishda George Lakoff va Ronald Langacker ishlari muhim ahamiyatga ega.

Fonologik tizim tilning eng quyi, ammo asosiy qatlamidir. Fonologik oppozitsiyalar morfologik shakllanishga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Roman Yakobson fonologik tizimdagi binar oppozitsiyalar grammatik tizim bilan uzviy bog'liq ekanini ta'kidlagan. Agglyutinativ tillarda fonologik tizim nisbatan barqaror bo'lib, affiksalar aniq segmentatsiyalanadi. Flektiv tillarda esa fonologik o'zgarishlar morfologik ma'noning tashuvchisiga aylanadi (masalan, ichki fleksiya). Analitik tillarda esa fonologik reduksiya morfologik soddalashuv bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Tipologik muammo shundaki, fonologik murakkablik darajasi bilan morfologik tip o'rtasida to'liq deterministik bog'liqlik yo'q. Bu esa universallik mezonlarini aniqlashni qiyinlashtiradi.

Morfologik va sintaktik qatlamlar o'rtasidagi munosabat tipologiyaning markaziy masalalaridan biridir. Morfologik boy tillarda sintaktik erkinlik yuqori bo'lishi kuzatiladi. Analitik tillarda esa so'z tartibi qat'iylashadi. Bernard Comrie morfologik ko'rsatkichlar bilan so'z tartibi o'rtasidagi tipologik bog'lanishni tahlil qilgan. Masalan, SOV tipidagi tillarda postpozitsiyalar, SVO tillarda esa predloglar ustun bo'lishi ko'p hollarda kuzatiladi. Bu bog'liqlikni Joseph Greenberg o'z universaliyalarida statistik asosda ko'rsatgan. Biroq barcha tillar ushbu modelga to'liq mos kelmaydi. Demak, qatlamlararo bog'liqlik ehtimollik xarakteriga ega.

Sintaktik tuzilma semantik mazmunni ifodalash vositasidir. Charles Fillmore ning freym semantikasi nazariyasiga ko'ra, gap tuzilmasi konseptual freymlarga asoslanadi. Semantik rollarning ifodalanishi tipologik jihatdan turlicha bo'ladi. Ba'zi tillarda rollar morfologik vositalar orqali, boshqalarida esa so'z tartibi orqali ifodalanadi. Bu esa semantika va sintaksis o'rtasidagi bog'liqlikni tipologik parametr sifatida ko'rib chiqishni talab qiladi.

Grammatiklashuv jarayoni leksik birliklarning grammatik vositaga aylanishini ko'rsatadi. Bu jarayon qatlamlararo

dinamik bog'liqlikni isbotlaydi. Leksik ma'no asta-sekin grammatik ma'noga aylanadi. Bu hodisa tipologik jihatdan muhim, chunki grammatiklashuv darajasi tillar o'rtasida farqlanadi. Shu sababli qatlamlararo o'tish jarayonlari tipologiyaning diaxron aspektini ham qamrab oladi.

Kognitiv tilshunoslik til qatlamlarini inson tafakkuri bilan bog'liq holda talqin qiladi. George Lakoff konseptual metafora nazariyasida semantik strukturalar sintaktik ifodaga ta'sir qilishini ko'rsatadi. Ronald Langacker esa grammatikani konseptual tuzilma sifatida talqin qiladi. Bu yondashuv tipologiyada yangi muammolarni yuzaga keltiradi: universal grammatik modellar inson tafakkurining universal xususiyatlariga asoslanadimi yoki madaniy farqlarga bog'liqmi?

Qatlamlararo bog'liqlikning muammoli jihatlari:

1. Determinizm va ehtimollik masalasi.
2. Universallik va individual xususiyatlar o'rtasidagi ziddiyat.
3. Diaxron va sinxron yondashuv muammosi.
4. Korpus ma'lumotlarining yetishmasligi.
5. Formal va funktsional parametrlarni uyg'unlashtirish zarurati.

Hozirgi davrda korpus lingvistikasi, kompyuter modellashtirish va statistik tipologiya qatlamlararo bog'liqlikni aniqlashda muhim rol o'ynamoqda. Empirik ma'lumotlar asosida ehtimollik modellari ishlab chiqilmoqda. Interdisiplinar yondashuv (psixolingvistika, neyrolingvistika, sotsiologiya) til qatlamlari o'rtasidagi bog'liqlikni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Xulosa. Til qatlamlari o'rtasidagi bog'liqlik tipologiyaning nazariy va amaliy jihatdan murakkab yo'nalishidir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki:

- 1) Til qatlamlari o'zaro uzviy bog'liq tizimni tashkil etadi.
- 2) Qatlamlararo bog'liqlik universal, ammo ehtimollik xarakteriga ega.
- 3) Morfologiya va sintaksis, sintaksis va semantika o'rtasidagi munosabat tipologik parametr sifatida muhim ahamiyatga ega.
- 4) Zamonaviy tipologiya kompleks, kognitiv va empirik yondashuvni talab qiladi.

Kelgusida katta korpuslar asosida statistik modellashtirish orqali qatlamlararo bog'liqlikni yanada aniqroq aniqlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vilgelm fon Gumboldt. Til falsafasi bo'yicha asarlar.
2. Edvard Sapir. *Language*. 1921.
3. Roman Yakobson. Fonologiya nazariyasi ishlari.
4. Joseph Greenberg. *Universals of Language*. 1963.
5. Bernard Comrie. *Language Universals and Linguistic Typology*. 1981.
6. Charles Fillmore. *Frame Semantics*. 1976.
7. George Lakoff. *Women, Fire and Dangerous Things*. 1987.
8. Ronald Langacker. *Foundations of Cognitive Grammar*. 1987.

Shohida MAXAMATKULOVA,
 SamDU magistranti

O'ZBEK TILI MILLIY KORPUSI YARATILISHINING AHAMIYATI

Annotatsiya: maqola o'zbek tilshunosligida keyingi yillarda rivojlanib borayotgan korpus lingvistikasi va uning ilmiy ahamiyati masalasi yoritilgan. Milliy korpusini yaratish, bosqichma-bosqich rivojlantirish uchun mamlakatimizda olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar, mavjud korpuslarning ilmiy ahamiyati, nazariy asoslari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: korpus lingvistikasi, milliy korpus, elektron matnlar, tabiiy tilni qayta ishlash, mashina tarjimas.

Аннотация: в статье освещается вопрос корпусной лингвистики, которая развивается в узбекском языкознании в последние годы, и ее научная значимость. Проанализированы научные исследования, проводимые в нашей стране для создания и поэтапного развития национального корпуса, научная значимость существующих корпусов, их теоретические основы.

Ключевые слова: корпусная лингвистика, национальный корпус, электронные тексты, обработка естественного языка, машинный перевод.

Annotation: the article explores the issue of corpus linguistics, which has been developing in Uzbek linguistics in recent years, and its scientific significance. Scientific research conducted in our country on the creation and phased development of the national corpus, the scientific significance of existing corpora, and their theoretical foundations were analyzed.

Key words: corpus linguistics, national corpus, electronic texts, natural language processing, machine translation.

Korpus lingvistikasi zamonaviy tilshunoslikning istiqbolli yo'nalishlaridan biri bo'lib, ushbu sohada o'zbek tili bo'yicha olib borilayotgan amaliy tadqiqotlar ilmiy-nazariy jihatdan mukammal bosqichga ko'tarilib borishi natijasida o'zbek tilining milliy korpusi yaratilishi va uning mukammallashuvi amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi kunda bu fan sohasi nafaqat tilshunoslikda, balki sun'iy intellekt, axborot texnologiyalari, tibbiy informatika va huquqshunoslik kabi sohalarida ham muhim o'rin egallamoqda.

Korpus lingvistikasi tamoyillari deyarli bir asrdan beri mavjud. Leksikograflar so'zlarning ma'nosini aniq belgilash uchun XIX asr oxiridan boshlab tilning real qo'llanilishiga oid misollarni to'plab kelishgan. Kompyuterlar paydo bo'lishidan oldin bu til namunalarini kichik qog'oz varaqchalariga yozib, maxsus bo'limlarda saqlashgan. Kompyuterlarning paydo bo'lishi esa bugungi kunda zamonaviy korpuslar deb ataladigan tizimlarning yaratilishiga olib keldi. Birinchi kompyuterga asoslangan korpus "Brown korpusi" 1961-yilda yaratilgan bo'lib, taxminan 1 million so'zdan iborat edi. Bugungi kunda umumiy korpuslar yuz millionlab so'zlarni o'z ichiga oladi va korpus lingvistikasi ikkinchi tilni o'rganish hamda o'qitish sohalariga katta hissa qo'shmoqda. [1; 2-b]

So'nggi yillarda tilshunoslikda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi an'anaviy tadqiqot metodlariga tub o'zgarishlar kiritdi. Intuitiv va kuzatuvga asoslangan tahlillar o'rnini korpus lingvistikasi egallab bormoqda. "Korpus – ma'lum maqsadda yig'ilgan matnlar majmuyini tashkil etuvchi til birliklari yig'indisi, tabiiy tildagi elektron shaklda saqlanadigan yozma yoki og'zaki, kompyuterlashtirilgan qidiruv tizimiga dasturiy ta'minot asosida joylashtirilgan online yoki off-line tizimda ishlaydigan matnlar jamlanmasi" [2; 8-b]. Korpus lingvistikasi tilni bevosita tajriba, kuzatish va amaliyotga asoslangan bilish dalillariga asoslangan holda o'rganish imkonini beradi, bu esa ilmiy tahlilning obyektivligini oshiradi.

O'zbek tilshunosligida korpus lingvistikasi nisbatan yangi yo'nalish bo'lib, uning shakllanishi XXI asr boshlariga to'g'ri keladi. Dastlabki bosqichda tadqiqotlar o'zbek tilidagi matnlarni raqamlashtirish, elektron lug'atlar va matn bazalarini yaratishga qaratilgan edi. Bu jarayon o'zbek tilini kompyuter orqali qayta ishlash uchun zarur bo'lgan texnik va nazariy asosni yaratdi.

Keyingi bosqichda esa o'zbek tilining turli funksional uslublarini qamrab olgan elektron korpuslar yaratish masalasi dolzarb vazifaga aylandi. O'zbek tilining badiiy, publitsistik va ilmiy matnlaridan iborat elektron korpuslar shakllantirildi. Ushbu korpuslar asosida so'zlarning qo'llanish doirasi, grammatik shakllarning funksional xususiyatlari va uslubiy farqlari tadqiq etila boshlandi. Xususan, tilshunos olimlar V.Zaxarov, B.Mengliyev, Sh.Hamroyevlar hamkorligida tilshunoslik sohasida izlanish olib borayotgan tadqiqotchilar va talabalar uchun "Korpus lingvistikasi" nomli o'quv qo'llanma ishlab chiqdilar. Mazkur qo'llanma korpus lingvistikasi nazariyasi, tashkil topishi, taraqqiyot yo'li va bugungi holati, korpus texnologiyalarini o'rganish, korpuslar bilan ishlash ko'nikmasini paydo qilish imkonini yaratadi. Shu bilan birgalikda, Sh.Hamroyevaning "Korpus lingvistikasi atamalarining qisqacha izohli lug'ati" nashr etildi. Ushbu lug'at terminologik lug'at hisoblanib, ijtimoiy-gumanitar va axborot texnologiyalari sohasi talabalari, tadqiqotchilar va sohaga qiziquvchilar ommasiga mo'ljallangan.

So'nggi yillarda professor S.Karimov rahbarligida ham bir qancha ilmiy tadqiqotlar yaratildi. Xususan, B.Xolmuxamedovning "Qur'oni karim ma'nolari tarjimasini va tafsirining til korpusi: lingvistik va dasturiy ta'minot muammolari (Shayx Usmonxon Temurxon Samarqandiyning "Tafsiri irfon" asari asosida)" nomli doktorlik dissertatsiyasi himoya qilindi va mualliflik korpusi (<https://tafsiri-irfon.uz/ru/>) yaratildi. M.Tursunovning ham "O'zbek lingvistik korpusini yaratish tajribasidan (konkordans, tokenayzer, lemmatayzer, razmetkalash dasturlari asosida)"

nomli dissertatsiyasi himoya qilindi va mualliflik korpusi (<http://uzbekcorpora.uz/>) yaratildi.

Shu bilan birga, o'zbek tili korpuslarini tuzish masalasiga bag'ishlangan qator tadqiqotlar mavjud. Ushbu sohani rivojlanishiga ulkan hissa qo'shayotgan B.Mengliyev, Sh.Hamroyeva, N.Abdurahmonova, G.Toirova, M.Abjalova, N.G'ulomova, D.Jumayeva, M.Alimbekova kabi ko'plab olimlarimizning ishlarini alohida qayd etish o'rinni.

Milliy til korpusini yaratishdan ko'zlangan maqsad o'zining aniq va samarali faoliyat ekanligi bilan barcha davrlarda ajralib turadi. Tuzilgan korpus til tizimini ilmiy o'rganish – o'zbek tilining grammatikasi, leksikasi va sintaksisini chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Korpus lingvistikasi natijalari asosida tilning zamonaviy alifboli, chastotali, ters lug'atlarini yaratish va yangi so'z hamda terminlarning qo'llanishini aniqlash imkoniyati kengaydi. Shuningdek, korpus ma'lumotlari til me'yorlarini takomillashtirish, imlo va grammatik qoidalarni qayta ko'rib chiqishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Mazkur yo'nalish nutqni avtomatik qayta ishlash, mashina tarjimai va sun'iy intellekt tizimlarida tildan foydalanish imkoniyatlarini rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Shu o'rinda eslatib o'tish joizki, korpus – elektron yig'ilgan matnlar bazasidir. Korpus tarkibiga kiradigan matnlar quyidagi turlarda bo'lishi mumkin:

- alohida bir muallif yoki bir necha yozuvchi asaridan olingan matnlar;
- ma'lum davr (bir necha o'n yillik yoki yuz yillik)ni qamrab olgan matnlar;
- belgilangan mavzudagi zamonaviy matnlar;
- til va jamiyatning bugungi holatini aks ettiruvchi matnlar [2; 20-b].

Til korpuslarini yaratishning muhimligi bir necha omillar bilan izohlanadi:

birinchidan, korpuslar til materiallarini obyektiv, miqdoriy va statistik tahlil qilish imkonini beradi. Bu esa tilshunosga subyektiv fikrlardan holi holda, aniq faktlarga tayanib xulosa chiqarish imkonini beradi;

ikkinchidan, korpuslar leksikografiya sohasida beqiyos ahamiyatga ega. Ular yangi avlod izohli, tarjima va o'quv lug'atlarini yaratishda, so'z birikmalari va kollokatsiyalarni aniqlashda asosiy manba sifatida xizmat qiladi;

uchinchidan, til korpuslari sun'iy intellekt va kompyuter lingvistikasi uchun tayanch ma'lumotlar bazasidir. Avtomatik

tarjima, matnni tahlil qilish, nutqni tanish va yaratish tizimlari aynan katta hajmdagi korpus ma'lumotlariga tayangan holda ishlaydi;

to'rtinchidan, korpus lingvistikasi tilning tarixiy rivojlanishi, uslubiy qatlamlari va mintaqaviy variantlarini o'rganishda ham keng qo'llanadi. Masalan, o'zbek tilining milliy korpusi orqali dialektal farqlar, zamonaviy adabiy til dinamikasi va yangi so'zlarning shakllanish jarayoni tahlil qilinadi.

Til korpusi foydalanuvchilarga taqdim etgan bir qancha qulay imkoniyatlar bilan bir qatorda ba'zi bir kamchiliklarni ham o'zida aks ettiradi. Masalan, korpus lingvistikasi salbiy dalillarni taqdim eta olmaydi. Bu shuni anglatadiki, korpus bizga til birliklarining mumkin yoki to'g'ri yoxud mumkin emas yoki noto'g'ri ekanini aytib bera olmaydi. U faqatgina korpus ichida mavjud yoki mavjud emasligini ko'rsatadi. Ko'plab foydalanuvchilar xato ravishda shunday deb hisoblaydilarki, agar korpus ma'lum bir fikrni ifodalashning barcha usullarini ko'rsatmasa, unda korpus umuman noto'g'ri hisoblanadi. Aslida esa foydalanuvchilar shuni tushunishlari kerakki, agar korpusda ma'lum bir fikrni ifodalashning aniq bir usuli uchramasa, ehtimol bu usul korpusda aks ettirilgan uslub (register) doirasida juda kam qo'llaniladi.

Korpus lingvistikasi bir vaqtning o'zida tilning barcha mumkin bo'lgan shakllarini ham taqdim eta olmaydi. Ta'rifga ko'ra, korpus tizimli (prinsipial) bo'lishi kerak, ya'ni: "tabiiy ravishda yuzaga kelgan matnlarning katta va puxta rejalashtirilgan to'plami". Bu shuni anglatadiki, korpusga kiritiladigan til materiali tasodifiy emas, balki oldindan rejalashtirilgan bo'ladi. Biroq, korpus qanchalik puxta rejalashtirilgan, tizimli yoki katta bo'lmasin, u butun tilning to'liq vakili bo'la olmaydi. Boshqacha aytganda, hatto Cambridge International Corpus (CIC) kabi bir milliard so'zdan iborat korpusda ham tilning barcha qo'llanilish holatlari mavjud bo'lmasligi mumkin. [1; 3-b]

O'zbek tili milliy korpusini yaratish zamonaviy tilshunoslikning muhim vazifalaridan biridir. Korpus lingvistikasi tilni empirik asosda o'rganish imkonini beradi va ilmiy tadqiqotlar samaradorligini oshiradi. O'zbek tili milliy korpusining yaratilishi lug'atchilik, grammatika, tarjima nazariyasi, ta'lim va axborot texnologiyalari rivojiga katta hissa qo'shadi.

Shunday qilib, o'zbek tili korpusini yaratish jarayoni ko'p bosqichli va murakkab bo'lsa-da, uning ilmiy va amaliy ahamiyati nihoyatda kattadir. Raqamli davr sharoitida tilning korpus bazasiga ega bo'lishi uning global axborot makonidagi o'rnini mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Using Corpora in the Language Learning Classroom: Corpus Linguistics for Teachers Gena R. Bennett <http://www.press.umich.edu/titleDetailDesc.do?id=371534> Michigan ELT, 2010
2. Zaxarov V., Mengliyev B., Hamroyeva Sh. Korpus lingvistikasi. - Toshkent, 2023.
3. McEnery, T., & Hardie, A. 2012. *Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. <https://tafsiri-irfon.uz/ru/>
5. <http://uzbekcorpora.uz/>

Mahliyoxon XOSHILOVA,
FarDU 2-kurs magistranti

O'ZBEK TILIDA O'ZLASHMA SO'ZLARNING LEKSIK QATLAMDAGI O'RNI (Abdulla Avloniy asari misolida)

Annotatsiya: mazkur maqolada o'zbek tilidagi o'zlashma so'zlarning leksik qatlamdagi o'rni "Turkiy Guliston yoxud axloq" asari misolida tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida o'zlashma leksemalarning terminologik, uslubiy va nominativ xususiyatlari aniqlanib, ularning til tizimidagi funksional ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, o'zlashma so'zlarning axloqiy va ma'naviy tushunchalarni ifodalashdagi roli ilmiy asosda ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: o'zlashma so'zlar, leksik qatlam, terminologiya, uslubiy qatlam, nominativ funktsiya, axloqiy terminlar.

Аннотация: в данной статье анализируется место заимствованных слов в лексическом слое узбекского языка на примере произведения «Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ». В ходе исследования выявляются терминологические, стилистические и номинативные особенности заимствованных лексем, а также раскрывается их функциональная значимость в языковой системе. Кроме того, на научной основе показана роль заимствованных слов в выражении нравственных и духовных понятий.

Ключевые слова: заимствованные слова, лексический слой, терминология, стилистический слой, номинативная функция, нравственные термины.

Annotation: this article analyzes the role of borrowed words in the lexical layer of the Uzbek language based on the work "Turkiy Guliston yoxud axloq." The study identifies the terminological, stylistic, and nominative features of borrowed lexemes and highlights their functional significance within the language system. Furthermore, the role of borrowed words in expressing moral and spiritual concepts is demonstrated on a scientific basis.

Key words: borrowed words, lexical layer, terminology, stylistic layer, nominative function, moral terms.

Kirish

O'zbek tili leksik tizimi tarixiy taraqqiyot jarayonida turli manbalardan kirib kelgan birliklar hisobiga boyib borgan. Xususan, arab va fors tillaridan o'zlashgan so'zlar tilning muhim qatlamini tashkil etib, ko'plab ijtimoiy, diniy va axloqiy tushunchalarni ifodalashda faol qo'llanadi. Shu jihatdan o'zlashma so'zlarning leksik qatlamdagi o'rnini aniqlash tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biridir. "Turkiy Guliston yoxud axloq" asari o'zbek adabiy tilining rivojida muhim manba bo'lib, unda o'zlashma so'zlar keng qo'llanilgan va ular orqali murakkab axloqiy hamda ma'naviy tushunchalar ifodalangan.

Asosiy qism

Til leksik tizimi bir nechta qatlamlardan tarkib topgan bo'lib, ularning har biri tilning semantik boyligi hamda uslubiy imkoniyatlarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur qatamlar ichida, avvalo, tub va o'zlashma so'zlar alohida ajralib turadi. Tub so'zlar milliy asosga ega bo'lib, tarixiy taraqqiyot jarayonida shakllangan

va xalq tilida faol qo'llanib kelayotgan birliklardir. Ular tilning asosiy semantik poydevorini tashkil etadi hamda kundalik nutq va adabiy matnlarda keng iste'mol qilinishi orqali ifodaning soddaligi, ravonligi va tabiiyligini ta'minlaydi. O'zlashma so'zlar tilning leksik qatlamida muhim funksional birlik sifatida namoyon bo'ladi. Ular yangi tushunchalarni nomlash, mavjud ma'nolarni aniqlashtirish hamda tilning ifoda imkoniyatlarini kengaytirish vazifasini bajaradi. O'zlashma leksemalar tub so'zlar bilan bir qatorda qo'llanib, leksik tizimning boyishiga xizmat qiladi.

Mazkur asarda o'zlashma so'zlar ayniqsa axloqiy va ma'naviy mazmunni ifodalashda faol ishtirok etadi. Bu esa ularning leksik qatlamda faqat qo'shimcha emas, balki zaruriy element sifatida shakllanganini ko'rsatadi.

O'zlashma so'zlar asarda terminologik qatlamni shakllantiruvchi muhim vositalardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Ular turli semantik yo'nalishlarga mansub guruhlarini hosil qilib, murakkab axloqiy, diniy va ma'naviy tushunchalarni tizimli hamda aniq ifodalash imkonini

beradi. Xususan, “Turkiy Guliston yoxud axloq” asarida uchraydigan o‘zlashma leksemalarni bir necha mazmuniy guruhlariga ajratish mumkin.

Birinchi guruh – ma’naviy-falsafiy terminlar bo‘lib, unga *islomiyat, diyonat, nazofat, iffat, hayo, idrok va zako, hifzi lison, viqor* kabi birliklar kiradi. Mazkur leksemalar insonning ichki ruhiy kamoloti, e’tiqodi va axloqiy pokligini ifodalashga xizmat qiladi.

Ikkinchi guruhni axloqiy fazilatlar va tarbiyaga oid terminlar tashkil etadi. Bu qatlamga *axloq, xulq, yaxshi xulq, yomon xulq, tarbiya, badan tarbiyasi, fikr tarbiyasi, axloq tarbiyasi, fatonat, sa’y va g’ayrat, riyozat, shijoat, sabr, hilm, intizom, vijdon, vatanni suymak, haqqoniyat, nazari ibrat, sadoqat, adolat, muhabbat, oliyhimmat, afu* kabi birliklar kirib, ular shaxsning ijtimoiy-axloqiy shakllanishi va tarbiyaviy fazilatlarini ifodalaydi.

Uchinchi guruh ilmiy-ma’rifiy terminlardan iborat bo‘lib, *ilm, aqsomi’ ilm, idrok va zako* kabi o‘zlashmalarni qamrab oladi. Ushbu leksemalar inson tafakkuri va ma’rifiy rivoji bilan bog‘liq tushunchalarni nomlashda muhim ahamiyatga ega.

To‘rtinchi guruh esa axloqiy-ijtimoiy illatlar va salbiy xususiyatlarni ifodalovchi terminlardan tashkil topgan. Unga *yomon xulqlar, g’azab, shahvat, aqsomi jaholat, jaholat, safohat balosi, hamoqat, atolat, xasosat, raxovat, anoniyyat, adovat, namimat, g’iybat, haqorat, jibonat, hasad, kizb, nifoq, tama’, zulm* kabi birliklar kiradi. Bu leksemalar asarda salbiy xulq-atvor va ijtimoiy illatlarni ochib berish, shuningdek, axloqiy kontrastni yuzaga keltirish vazifasini bajaradi.

Shu tariqa, o‘zlashma so‘zlar terminologik qatlamda muayyan tizim asosida guruhlanib, insonning diniy, axloqiy, ma’rifiy va ijtimoiy jihatlarini aniq hamda ravon ifodalashga xizmat qiladi. Ular tilning leksik-semantik boyligini kengaytiradi, murakkab tushunchalarni nomlash va tasniflash imkonini yaratadi hamda axloqiy qarama-qarshiliklarni yoritishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Bundan tashqari, o‘zlashma leksemalar nafaqat terminologik va leksik qatlamda, balki uslubiy qatlamda

ham sezilarli ahamiyat kasb etadi. Ular matnga rasmiylik, jiddiylilik va tantanavorlik baxsh etib, asardagi g‘oyaviy-axloqiy mazmunni kuchaytiradi. Shu jihatdan, bunday birliklar semantik yuk bilan birga, matnning badiiy-estetik qimmatini ham oshiradi.

Asarda qo‘llangan ayrim o‘zlashma so‘zlar uslubiy jihatdan alohida ekspressiv vazifani bajaradi. Masalan, riyozat shaxsning ichki qat’iyati va mehnatsevarligini ifodalab, matnga jiddiy va odobiy ohang bag‘ishlaydi; shijoat jasorat va faoliyatga intilishni bildirib, nutqqa kuchli ta’sirchanlik kiritadi; qanoat insonning ichki barqarorligi va irodasini aks ettirib, matnga falsafiy-estetik ruh beradi; hilm sabr-toqat va muloyimlikni ifodalab, badiiy tasvirda yumshoqlik bilan jiddiylilik uyg‘unligini yuzaga keltiradi; viqor esa shaxsiy salobat va nufuzni bildirib, matnda tantanavor ohangni kuchaytiradi.

Shuningdek, o‘zlashma so‘zlar uslubiy qatlamda qarama-qarshi va ta’kidlovchi juftliklar orqali ham muhim vazifa bajaradi. Ular sinonimik va antonimik munosabatlar asosida axloqiy kontrastlarni yuzaga keltirib, matnning ta’sirchanligini oshiradi. Masalan, *riyozat va beparvolik* yoki *shijoat va cho’chish* kabi qarama-qarshi birliklar orqali asarda dramatik va ma’naviy keskinlik kuchaytiriladi.

Umuman olganda, o‘zlashma so‘zlarning uslubiy qatlamdagi o‘rni ularning semantik funksiyasini yanada boyitadi. Ular matnning badiiy va g‘oyaviy ifodasini chuqurlashtirib, tilning ekspressiv imkoniyatlarini kengaytiradi hamda murakkab tushunchalarni o‘quvchiga aniq va ta’sirchan tarzda yetkazishga xizmat qiladi.

Xulosa

Tahlil natijalariga ko‘ra, o‘zlashma so‘zlar o‘zbek tilining leksik qatlamida muhim va barqaror birlik sifatida shakllangan. Ular til tizimida yangi tushunchalarni nomlash, semantik maydonni kengaytirish hamda axloqiy va ma’naviy konsepsiyalarni aniq ifodalash imkonini beradi. Shuningdek, o‘zlashma leksemalar terminologik va uslubiy jihatdan faol bo‘lib, matnning g‘oyaviy mazmunini boyitadi va uning ta’sirchanligini oshiradi. Shu sababli ular tilning leksik tizimida alohida ahamiyatga ega bo‘lgan qatlam sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdulla Avloniy. Turkiy Guliston yoxud axloq. – Toshkent: “Turon Zamin”, 2023.
2. Shavkat Rahmatullayev. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2006.
3. E.Begmatov. O‘zbek tili leksikologiyasi. – Toshkent: Fan, 1985.
4. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006-2008.

Shoira ESHBOYEVA,
 O'zbekiston Milliy universiteti
 Lingvistika (o'zbek tili) yo'nalishi 2-kurs magistranti

NUTQNI TANISH MODELLARINING O'ZBEK TILIGA MOSLASHTIRILISHI: NAZARIY ASOSI VA EKSPERIMENTAL TAHLILI

Annotatsiya: maqolada nutqni tanishning nazariy modellarini o'zbek tiliga moslashtirish masalasi tahlil qilinadi. Cohort, TRACE, Shortlist va NAM modellari o'zbek tilining agglutinatativ xususiyatlari nuqtayi nazaridan baholanadi. Tadqiqot natijalari fonologik o'xshashlik, leksik raqobat va kontekst ta'siri nutqni tushunishda muhim omil ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: *nutqni tanish, psixolingvistika, leksik raqobat, fonologik qo'shnichilik, agglutinatativ til, interaktiv model.*

Аннотация: в статье рассматриваются теоретические модели распознавания речи и их адаптация к узбекскому языку. Анализируются модели Cohort, TRACE, Shortlist и NAM с учётом агглютинативной структуры языка. Результаты показывают, что фонологическая близость, лексическая конкуренция и влияние контекста играют важную роль в понимании речи.

Ключевые слова: *распознавание речи, психоллингвистика, лексическая конкуренция, фонологическое соседство, агглютинативный язык.*

Annotation: this article examines major speech recognition models and their adaptation to Uzbek. The Cohort, TRACE, Shortlist, and NAM models are analyzed in relation to the agglutinative structure of Uzbek. Findings highlight the importance of phonological similarity, lexical competition, and contextual inference in speech perception.

Key words: *speech recognition, psycholinguistics, lexical competition, phonological neighborhood, agglutinative language.*

Kirish. Nutqni idrok etish va so'zlarni tanish jarayoni psixolingvistika, kognitiv tilshunoslik va neyrolingvistika fanlarining eng dolzarb tadqiqot yo'nalishlaridan biridir. Inson miyasining murakkab tizimi fonetik signallardan semantik ma'no hosil qilishgacha bo'lgan bosqichlarda turli mexanizmlarni ishga soladi. Ayniqsa, og'zaki nutqda so'zlarni tez va aniq tanish jarayoni turli fonetik, morfologik, leksik va pragmatik omillarga bog'liq. Shu sababli XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab nutqni tanishning nazariy modellarini ishlab chiqish tilshunoslik va psixologiya fanlarining muhim yo'nalishiga aylangan. Nutqni qabul qilish va uni so'z darajasida tanish insonning kognitiv tizimida sodir bo'ladigan murakkab psixolingvistik jarayondir. Quyida eng mashhur va ilmiy jihatdan asosli deb e'tirof etilgan modellar — **Cohort modeli**[1;29-63], **TRACE modeli**[2;1-86], **Shortlist modeli**[3;1-79] va **NAM (Neighborhood Activation Model)**[4;1-36] tahlil qilinadi.

1. Cohort modeli (Marslen-Wilson va Welsh, 1978; Marslen-Wilson, 1987). Cohort modeli nutqni tanish jarayonini bosqichma-bosqich faol so'z nomzodlarini qisqartirib borish orqali tushuntiradi. Masalan, ingliz tilida "capt-" tovushi eshitisli bilan, *captain*, *capture*, *captive* kabi barcha nomzodlar bir vaqtning o'zida ishga tushadi. Keyingi fonemalar kirib borishi bilan, mos kelmaydigan so'zlar ketma-ketlikdan chiqariladi va nihoyat yagona mos so'z tanlanadi. Shu tarzda nutqni idrok etish vaqt bo'yicha kechuvchi dinamik jarayon sifatida modellashtiriladi.

Afzalligi: ushbu model nutqni idrok etish jarayonida sodir bo'ladigan qayta ishlash mexanizmlarini batafsil tushuntiradi, bu esa so'zlarni ketma-ketlikda tanish jarayonini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Kamchiligi: model so'zning kontekstual ma'nosini, ya'ni yuqoridan pastga (top-down) jarayonlarni yetarlicha hisobga olmaydi.

O'zbek tiliga tatbiqi: o'zbek tilining morfologik boyligi, ya'ni qo'shimchalarning ko'pligi va ularning kombinatsiyalanish imkoniyatlari Cohort modelining ishlash mexanizmini murakkablashtiradi. Shunga qaramay, so'zning asosini aniqlash bosqichida ushbu model o'zbekcha so'zlarni tahlil qilishda samarali bo'lishi mumkin, ayniqsa o'zakdosh so'zlarni tanish jarayonlarini o'rganishda foydali yondashuv bo'ladi.

2. TRACE modeli (McClelland va Elman, 1986). TRACE modeli nutqni tanish jarayonini interaktiv va parallel mexanizm sifatida izohlaydi. Ushbu modelda uchta asosiy daraja mavjud: 1. Xususiyatlar darajasi — akustik signallardan fonetik belgilarni ajratish bosqichi. 2. Fonema darajasi — tovush birliklarini aniqlash va ularni moslashtirish jarayoni. 3. So'z darajasi — fonemalar asosida leksik birliklarni faollashtirish bosqichi. Mazkur darajalar o'zaro ikki yo'nalishda — pastdan-yuqoriga va yuqoridan-pastga ta'sir orqali ishlaydi. Bunda yuqori darajadagi semantik yoki kontekstual taxminlar pastki darajadagi akustik va fonetik signallarni tahlil qilishni osonlashtiradi. Masalan, tinglovchi kontekst orqali ma'lum bir so'zni kutayotgan bo'lsa, bu kognitiv prognoz fonemalarni aniqlash jarayonini tezlashtiradi va tanish aniqligini oshiradi.

Afzalligi: TRACE modeli real nutqni idrok etish jarayonining vaqtinchalik va interaktiv tabiatini aks ettiradi. U nutqni tanishda kontekst, tajriba va oldingi bilimlarning rolini inobatga olgan holda, inson miyasidagi kognitiv mexanizmlarni modellashtiradi. Modelning eng katta ustunligi shundaki, u pastdan-yuqoriga va yuqoridan-pastga jarayonlarning o'zaro ta'sirini dinamik tarzda ifodalab, nutqni idrok etishdagi moslashuvchanlik va kontekstual prognoz mexanizmlarini yoritadi. Haqiqiy nutq jarayonining dinamikasini, kontekst va tajribaning rolini inobatga oladi.

Kamchiligi: model juda murakkab hisoblash tuzilmasiga ega bo'lib, uni matematik yoki kompyuter asosida to'liq

modellashirish qiyin. Shuningdek, model fonologik o'zgarishlar, dialektal farqlar yoki fonetik kontekstning noaniqliklarini yetarlicha aks ettira olmaydi. Bu esa modelning tabiiy nutqdagi real fonetik variatsiyalarni to'liq qamrab olish imkoniyatini cheklaydi.

O'zbek tiliga tatbiqi: TRACE modeli o'zbek tilida nutqni idrok etish jarayonlarini tushuntirishda samarali konseptual asos bo'la oladi. Chunki o'zbek tili agglutinatativ tuzilishga ega bo'lib, so'zning ma'nosi ko'plab morfologik qo'shimchalar orqali shakllanadi. Bu holat so'zning fonetik shakli va semantik ma'nosi o'rtasidagi bog'lanish jarayonini murakkablashtiradi, biroq TRACE modeli aynan shu kabi interaktiv va raqobatli tarmoqlarni izohlash uchun mos keladi. Ayniqsa, modelning fonema va so'z darajalari o'zbek tili uchun dolzarbdir, chunki fonetik o'xshashlik (masalan, *bor-yor*, *ol-bol*) yoki urg'u o'zgarishlari tanish jarayonini kechiktiradi. Bunday holatlarda TRACE modelidagi leksik raqobat mexanizmi ishga tushadi — ya'ni bir nechta so'z nomzodlari bir vaqtning o'zida faollashadi va kontekst yoki semantik taxminlar orqali ularning bittasi tanlanadi. Shuningdek, modelning yuqoridan-pastga teskari aloqasi o'zbek tili uchun muhim ahamiyatga ega. Gap konteksti tinglovchining oldindan taxmin qilish imkonini kengaytiradi, bu esa ko'p ma'noli so'zlarni yoki fonetik jihatdan o'xshash birliklarni tezroq aniqlashga yordam beradi. Masalan, "*Ko'l muzlabdi*" gapida "*muz*" so'zi akustik jihatdan "*tuz*" yoki "*mis*" so'zlariga o'xshash bo'lishi mumkin, biroq kontekst ma'nosi orqali kerakli so'z tezroq faollashadi. Demak, TRACE modeli o'zbek tilidagi nutqni idrok etish jarayonida akustik, fonetik va semantik darajalar o'rtasidagi o'zaro ta'sirni modellashiradi. Ushbu yondashuv o'zbek tilining psixolingvistik tadqiqotlarida ham, avtomatik nutqni tanish tizimlarini ishlab chiqishda ham nazariy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

3. Shortlist modeli (Norris, 1994; Norris va McQueen, 2008). Shortlist modeli TRACE modelining soddalashtirilgan, biroq samaraliroq shaklidir. Bu model interaktiv emas, ya'ni yuqoridan-pastga ta'sirni inkor etadi va pastdan-yuqoriga axborot oqimiga asoslanadi. Modelga ko'ra, tinglovchi eshitilgan akustik signalni tahlil qilib, u bilan eng ko'p mos keluvchi bir guruh ehtimolli so'zlarni tanlaydi — bu guruh "shortlist", ya'ni nomzodlar ro'yxati deb ataladi. Keyingi bosqichda esa model ichki raqobat mexanizmi orqali eng mos keluvchi so'zni tanlaydi. Bunda so'zlar akustik moslik darajasi, leksik chastotasi va fonologik yaqinligi asosida baholanadi. Shortlist modeli TRACE modeliga nisbatan hisoblash nuqtayi nazaridan ancha yengil, lekin u interaktivlikdan voz kechgani sababli semantik yoki kontekstual omillarni kamroq hisobga oladi. Shu sababli model akustik jihatdan toza va izchil nutq holatlarida samarali ishlaydi, ammo kontekst noaniq yoki ma'nolar raqobatli bo'lgan sharoitlarda TRACE modelichalik aniqlik bermaydi.

Afzalligi: Shortlist modeli hisoblash jihatidan ixcham va tezkor bo'lib, real vaqtli nutqni qayta ishlashda aniq va barqaror natijalar beradi. Model, ayniqsa, leksik raqobatning boshlang'ich bosqichlarini o'rganishda foydali.

Kamchiligi: modelning interaktiv bo'lmagani sababli semantik kontekst, tajriba yoki top-down taxminlarning rolini e'tiborga olmaydi. Natijada, kontekst noaniq yoki ko'p ma'noli nutq birliklari tahlilida aniqlik pasayadi va leksik tanlovda xatolik ehtimoli ortadi.

O'zbek tiliga tatbiqi: o'zbek tili uchun Shortlist modeli fonetik aniqlik yuqori bo'lgan so'zlarni tanishda foydalidir. Ayniqsa, qisqa, bir bo'g'inli so'zlar va kontekstsiz nutqni qayta ishlashda samarali bo'ladi.

4. NAM (Neighborhood Activation Model) — Luce va Pisoni (1998). NAM modeli so'z tanish jarayonida fonologik o'xshashlik tamoyiliga asoslanadi. Har bir so'zning "qo'shnilari" mavjud — ya'ni bir yoki bir nechta tovush farqi bilan farqlanadigan so'zlar. Nutqni tanishda bu qo'shnilar bir-biri bilan raqobatlashadi. Masalan, "*yur*" so'zi "*yun*", "*yuz*", "*yut*" kabi qo'shnilar bilan raqobatlashadi, va ularning chastotasi va tanilish darajasi tanish tezligiga ta'sir qiladi.

Afzalligi: model tajriba asosida sinovdan o'tgan bo'lib, tovush o'xshashligiga asoslangan so'z tanish mexanizmlarini aniq namoyon etadi.

Kamchiligi: semantik kontekstni hisobga olmaydi; faqat fonologik yaqinlik asosida ishlaydi.

O'zbek tiliga tatbiqi: O'zbek tilida ko'plab fonologik jihatdan o'xshash so'zlar mavjud (masalan, "*tol*", "*pol*", "*sol*", "*mol*"), shuning uchun NAM modeli tovush darajasidagi chalkashliklarni o'rganishda juda samarali. Ayniqsa, talaffuzdagi farqlar yoki shevalar ta'sirini tahlil qilishda bu model qo'llanilishi mumkin.

Ushbu modellardan kelib chiqqan holda, hozirgi kunda og'zaki so'zni idrok etish ikki asosiy jarayon bilan tavsiflanishi keng qabul qilingan: (a) xotirada o'xshash tovush shakllariga ega bo'lgan bir nechta so'z shakllarining faollashuvi (ya'ni, qo'shnichilikning faollashuvi), va (b) bu faollashgan shakllar o'rtasidagi tanish uchun raqobat jarayoni.

Xulosa. Tadqiqot natijalari nutqni tanish jarayoni ko'p bosqichli va interaktiv xususiyatga ega ekanini ko'rsatdi. O'zbek tilining agglutinatativ tuzilishi va morfologik boyligi leksik faollashuv hamda raqobat mexanizmlarini murakkablashtiradi. Interaktiv modellar, ayniqsa TRACE modeli, o'zbek tilida nutqni idrok etishni izohlashda samaraliroq ekanligi aniqlandi. NAM modeli esa fonologik o'xshashlik va talaffuzdagi farqlarni tahlil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Kelgusida eksperimental tadqiqotlar va korpusga asoslangan modellashirish ishlarini kengaytirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Marslen-Wilson, W. D., & Welsh, A. (1978). *Processing interactions and lexical access during word recognition in continuous speech*. Cognitive Psychology, 10(1), 29–63.
2. McClelland, J. L., & Elman, J. L. (1986). *The TRACE model of speech perception*. Cognitive Psychology, 18(1), 1–86.
3. Norris, D. (1994). *Shortlist: A connectionist model of continuous speech recognition*. Cognitive Psychology, 29(1), 1–79.
4. Luce, P. A., & Pisoni, D. B. (1998). *Recognizing spoken words: The Neighborhood Activation Model*. Ear and Hearing, 19(1), 1–36.

LINGVOPERSONOLOGIYA: BADIY MATNDA SHAXS NUTQINING TIPOLOGIK JIHLATLARI

Annotatsiya: mazkur maqolada lingvopersonologiya yo'nalishi doirasida badiiy matnda qahramon nutqining tipologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda badiiy asardagi individual nutq muallif tomonidan konstruksiya qilingan lingvistik shaxs modeli sifatida talqin etiladi. Qahramon nutqining ijtimoiy, psixologik, madaniy va diskursiv omillar asosida farqlanishi ilmiy asosda yoritiladi. Metodologik jihatdan kognitiv-semantik, pragmatik, stilistik va diskursiv tahlil usullari qo'llanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, lingvopersonologik yondashuv badiiy matn interpretatsiyasini chuqurlashtirib, qahramon obrazining konseptual va kommunikativ xususiyatlarini ochib beradi.

Kalit so'zlar: *lingvopersonologiya, til shaxsi, badiiy diskurs, individual nutq, tipologiya, pragmatika, stilistika.*

Аннотация: в данной статье в рамках лингвоперсоналогии анализируются типологические особенности речи персонажа в художественном тексте. Индивидуальная речь в художественном произведении интерпретируется как модель языковой личности, сконструированная автором. Научно обосновывается дифференциация речи персонажа по социальным, психологическим, культурным и дискурсивным факторам. В методологическом плане используются когнитивно-семантический, прагматический, стилистический и дискурсивный методы анализа. Результаты исследования показывают, что лингвоперсоналогический подход углубляет интерпретацию художественного текста, раскрывая концептуальные и коммуникативные особенности образа персонажа.

Ключевые слова: *лингвоперсоналогия, языковая личность, художественный дискурс, индивидуальная речь, типология, прагматика, стилстика.*

Annotation: this article examines the typological features of character speech in literary texts within the framework of linguopersonology. Individual speech in a literary work is interpreted as a model of linguistic personality constructed by the author. The differentiation of character speech according to social, psychological, cultural, and discursive factors is substantiated on a scientific basis. Methodologically, the study employs cognitive-semantic, pragmatic, stylistic, and discourse-analytical approaches. The results demonstrate that a linguopersonological approach deepens the interpretation of literary texts by revealing the conceptual and communicative characteristics of fictional characters.

Key words: *linguopersonology, linguistic personality, literary discourse, individual speech, typology, pragmatics, stylistics.*

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda antropotsentrik paradigma kuchayib borar ekan, tilni shaxs omili bilan uzviy bog'liq holda o'rganish dolzarb vazifalardan biriga aylandi. Lingvopersonologiya aynan shaxsning til orqali namoyon bo'ladigan xususiyatlarini tadqiq etishga yo'naltirilgan yo'nalish sifatida shakllandi. Badiiy matn esa til shaxsining eng murakkab va ko'p qatlamli namoyon bo'ladigan maydoni hisoblanadi, chunki unda real nutqdan farqli ravishda muallif tomonidan modellastirilgan individual nutq shakllari mavjud bo'ladi. Badiiy asarda qahramon nutqi nafaqat syujetni rivojlantirish vositasi, balki qahramon shaxsiyatini, ijtimoiy mavqeyini, ruhiy holatini va madaniy identitetini ifodalovchi lingvistik mexanizmdir. Shu sababli qahramon nutqini lingvopersonologik nuqtayi nazardan o'rganish adabiy matnning semantik

va pragmatik qatlamlarini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Mazkur maqolaning maqsadi badiiy matnda shaxs nutqining tipologik jihatlari ilmiy asosda tahlil qilish va ularni lingvopersonologiya doirasida tizimlashtirishdan iborat. Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat:

- 1) lingvopersonologiya tushunchasining nazariy asoslarini aniqlash;
- 2) badiiy matnda individual nutqning tipologik mezonlarini belgilash;
- 3) shaxs nutqining ijtimoiy, psixologik, madaniy va diskursiv xususiyatlarini tahlil qilish.

Mazkur tadqiqotda kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Jumladan, quyidagi usullar asosiy tahlil vositasi sifatida tanlandi:

1) Kognitiv-semantik tahlil – qahramon nutqida ifodalangan konseptual tuzilmalarni aniqlash uchun;

2) Pragmatik tahlil – nutqiy aktlar, kommunikativ strategiya va intensionallikni tahlil qilish uchun;

3) Stilistik tahlil – badiiy vositalar, ekspressiv birliklar va individual uslubiy xususiyatlarni ochish uchun;

4) Diskurs tahlili – nutqning vaziyatga bog'liqligi va ijtimoiy kontekstini aniqlash uchun;

5) Lingvokulturologik tahlil – milliy-madaniy kodlar va qadriyatlarining nutqdagi aksini o'rganish uchun.

Tadqiqot materialisifatida ingliz va jahon adabiyotidan tanlab olingan badiiy matnlar lingvistik kuzatuv obyekti sifatida umumlashtirilgan holda qo'llanildi. Metodlar kombinatsiyasi individual nutqni ko'p qatlamli tahlil qilish imkonini berdi. Tahlil natijalariga ko'ra, badiiy matnda shaxs nutqining tipologik jihatlari bir nechta asosiy omillar bilan belgilanadi:

Qahramonning jamiyatdagi mavqei, kasbi, ta'lim darajasi va yoshi nutqning leksik-semantik va sintaktik tuzilishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Masalan, ziyoli obrazlar nutqida adabiy til birliklari, murakkab sintaktik konstruksiyalar va abstrakt leksika ustun bo'lsa, oddiy xalq vakillarida so'zlashuv nutqi, dialektizmlar va qisqa gaplar ko'proq uchraydi. Bu holat badiiy matnda ijtimoiy stratifikatsiyani ifodalovchi lingvistik mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

Qahramonning ruhiy holati va xarakteri nutqning pragmatik tashkil etilishida aks etadi. Emotsional jihatdan beqaror obrazlarda undov gaplar, baholovchi birliklar va intensifikatorlar ko'p uchrasa, sokin xarakterli qahramonlarda ichki monolog, bilvosita ifoda va yumshoq modal birliklar ustun bo'ladi. Demak, psixologik tipologiya shaxs nutqining kommunikativ strategiyalarini belgilaydi.

Qahramon nutqida milliy madaniyatga xos birliklar – maqollar, frazeologizmlar, diniy yoki an'anaviy realiyalar aks etadi. Bu birliklar shaxsning madaniy identitetini belgilovchi semantik kod vazifasini bajaradi. Madaniy tipologiya badiiy matnda milliy mentalitetni til orqali namoyon etishga xizmat qiladi.

Nutqning vaziyatga bog'liq ravishda o'zgarishi diskursiv tipologiya orqali aniqlanadi. Konflikt vaziyatida nutq qisqa, emotsional va ellipsisli bo'lsa, izohiy yoki didaktik vaziyatda nutq mantiqan izchil va kengaytirilgan shaklda namoyon bo'ladi. Bu holat qahramon nutqining funksional moslashuvchanligini ko'rsatadi.

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, badiiy matndagi individual nutq real kommunikatsiyaning oddiy nusxasi emas, balki muallif tomonidan ongli ravishda yaratilgan lingvistik modeldir. Qahramon nutqidagi tipologik farqlar muallifning badiiy maqsadiga bo'ysunadi va obraz yaratishning asosiy vositalaridan biri hisoblanadi. Lingvopersonologik yondashuv badiiy matnni talqin qilishda an'anaviy stilistik tahlilni to'ldiradi, chunki u shaxs omilini markazga qo'yadi. Natijada qahramon obrazi faqat syujet doirasida emas, balki uning til orqali namoyon bo'ladigan konseptual dunyosi asosida ham tahlil qilinadi.

Xulosa qilib aytganda, lingvopersonologiya badiiy matnda shaxs nutqini kompleks tarzda o'rganish imkonini beruvchi samarali nazariy-metodologik yondashuvdir. Shaxs nutqining tipologik jihatlari ijtimoiy, psixologik, madaniy va diskursiv omillar bilan belgilanadi. Ushbu omillarning o'zaro ta'siri qahramon obrazining lingvistik modelini shakllantiradi. Lingvopersonologik tahlil adabiy matn interpretatsiyasini chuqurlashtiradi hamda badiiy asarda shaxs fenomenining til orqali ifodalanish mexanizmlarini ochib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bakhtin, M. M. (1981). *The dialogic imagination: Four essays*. Austin: University of Texas Press.
2. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Karaulov, Y. N. (1987). *Russian language and linguistic personality*. Moscow: Nauka.
4. Karasik, V. I. (2002). *Language circle: Personality, concepts, discourse*. Moscow: Gnosis.
5. Maslova, V. A. (2001). *Linguoculturology*. Moscow: Akademiya.
6. van Dijk, T. A. (2008). *Discourse and context: A sociocognitive approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Vinogradov, V. V. (1980). *On the language of fiction*. Moscow: Nauka.

Madina MIRZAKAMOLOVA,
 Andijon davlat chet tillari instituti magistranti
 mirzakamolovam@gmail.com

ZOONIZMLAR ASOSIDAGI FRAZEOLGIK BIRLIKLAR: SEMANTIK, KOGNITIV VA LINGVOMADANIY TAHLIL

Annotatsiya: ushbu maqola zoonizmlar (hayvon nomlari) asosida shakllangan ingliz tilidagi birikmalarni semantik, kognitiv va lingvomadaniy nuqtayi nazardan chuqur tahlil etadi. Birikmalar tilning leksik tizimida muhim o'rin tutadi, chunki ular nafaqat so'zlarning yangi ma'nolarni yaratishida, balki madaniy va kognitiv jarayonlarni aks ettirishida ham rol o'ynaydi. Maqolada ingliz tilidagi 50 dan ortiq birikmalar misollar orqali tahlil o'tkaziladi, ularning semantik tarkibi, kognitiv metaforalari va lingvomadaniy konnotatsiyalari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: *zoonizm, birikma, semantika, kognitsiya, lingvomadaniyat.*

Аннотация: в данной статье проводится глубокий анализ английских словосочетаний, образованных на основе зоонимов (названий животных), с семантической, когнитивной и лингвокультурологической точек зрения. Сочетания занимают важное место в лексической системе языка, поскольку они играют роль не только в создании новых значений слов, но и в отражении культурных и когнитивных процессов. В статье анализируется более 50 английских словосочетаний на примерах, изучается их семантический состав, когнитивные метафоры и лингвокультурные коннотации.

Ключевые слова: *зоонизм, сочетание, семантика, когниция, лингвокультура.*

Annotation: this article provides an in-depth analysis of English phrases formed on the basis of zoonyms (name of animals) from semantic, cognitive, and linguocultural perspectives. Compounds occupy an important place in the lexical system of language, since they play a role not only in the creation of new meanings of words, but also in the reflection of cultural and cognitive processes. The article analyzes more than 50 English phrases using examples, examining their semantic structure, cognitive metaphors, and linguocultural connotations.

Key words: *zoonism, combination, semantics, cognition, linguoculture.*

Kirish. Tilshunoslikda zoonizmlar – ya'ni hayvon nomlari – tilning leksik boyligini boyituvchi muhim elementlar sifatida qaraladi. Ular nafaqat oddiy nomlash funksiyasini bajaradi, balki metaforik va idiomatik ifodalarda inson faoliyati, xulq-atvori va madaniy qadriyatlarini ifodalashda ishlatiladi. Birikmalar (compounds) esa tilning sintetik vositalaridan biri bo'lib, ikki yoki undan ortiq so'zning birlashishi orqali yangi semantik birlikni hosil qiladi. Zoonizmlar asosida shakllangan birikmalar, masalan, ingliz tilidagi *"catfish"* yoki *"bull market"* kabi ifodalar, tilning semantik, kognitiv va lingvomadaniy qatlamlarini ochib beradi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi zoonizmlar asosida shakllangan birikmalarni uchta asosiy jihatdan tahlil qilish: semantik (ma'no tarkibi), kognitiv (tushunchaviy metaforalar) va lingvomadaniy (madaniy konnotatsiyalar).

Metodologiya. Tadqiqot metodologiyasi sifatida deskriptiv-semantik usul, kognitiv lingvistika tamoyillari (Lakoff va Johnsonning metafora nazariyasi asosida) va lingvomadaniy interpretatsiya qo'llaniladi. Material sifatida ingliz tilidagi 50 ta birikma tanlab olindi, ular OED (Oxford English Dictionary) va COCA (Corpus of Contemporary American English) korpuslaridan foydalanildi. Tadqiqotda zoonizmlarni nafaqat frazeologik birliklar, balki sintetik

birikmalar sifatida ko'rib chiqiladi va ularning kognitiv evolyutsiyasini lingvomadaniy kontekstda bog'laydi.

Zoonizmlar tilshunoslikda hayvonlarning nomlari sifatida ta'riflanadi, ularning semantik maydoni tabiiy xususiyatlar (shakl, harakat, xulq-atvor) bilan cheklanibgina qolmay, antropomorfik (insonshunos) metaforalarga boy¹. Birikmalar esa, ingliz tilida endotsentrik (maqsadli) va ekzotsentrik (metaforik) turlarga bo'linadi. Zoonizmlar asosida shakllangan birikmalar ko'pincha ekzotsentrik bo'lib, yangi ma'no hosil qiladi. Masalan, *"butterfly"* (kapalak) – bu oddiy hayvon nomi, ammo *"social butterfly"* birikmasida *"ijtimoiy faol odam"* ni bildiradi.

Natijalar va muhokamalar. Ingliz tilida zoonizmlar asosida shakllangan birikmalar soni 1000 dan oshadi, ularning 30% i metaforik ma'noga ega². Bu birikmalar tilning evolyutsiyasini ko'rsatadi: dastlabki literal ma'nodan (masalan, *"dog"* – it) metaforikga (*"hot dog"* – *"issiq kolbasa"*) o'tishdir.

Semantik tahlil zoonizmlar asosida shakllangan birikmalarning ma'no tarkibini o'rganadi, ya'ni komponentlarning kompozitsionligi (qo'shilish qonuni)

¹ Lakoff G., Johnson M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press

² Oxford English Dictionary (2023). Online edition.

yoki idiomatikaligini (yangi ma'no hosil qilish). Ingliz tilida bunday birikmalar ikki turga bo'linadi: kompozitsion (ma'no komponentlardan hosil bo'ladi) va idiomatik (ma'no o'zgaradi).

Kompozitsion birikmalarda zoonizmning semantik xususiyatlari saqlanib qoladi. Masalan, *“seahorse”* (*dengiz oti*) – bu dengiz hayvoni, uning ma'nosi *“sea”* (*dengiz*) + *“horse”*(ot) komponentlaridan to'g'ridan-to'g'ri hosil bo'ladi. Yana bir misol: *“dogfish”* (*it baliq*) – kichik akula turi, bu yerda *“dog”* ning kichiklik va yirtqichlik semasi saqlanadi.

Idiomatik birikmalarda ma'no komponentlardan ajralib chiqadi. Masalan, *“catfish”* – dastlab baliq turi, ammo hozir *“onlayn soxta profil”* ma'nosida ishlatiladi, chunki baliqning yashirincha ovlanishi metaforasi orqali insonni aldash aks etadi. Yana bir misol: *“bull market”* (*boshqotirma savdo*) – bu yerda *“bull”* (*bug'u*) ning yuqoriga urishi iqtisodiy o'sishni ramziy ifodalaydi, ammo semantik jihatdan *“market”* bilan bog'lanmagan. Ushbu birikmalarda zoonizmning semantik o'tkazishi (transfer) sodir bo'ladi: hayvon xususiyatlari inson faoliyatiga o'tadi.

Semantik jihatdan, zoonizmlar asosidagi birikmalar tilning moslashuvchanligini ko'rsatadi: literal ma'nodan idiomatikgacha o'tish orqali leksik boylikni kengaytiradi.

Kognitiv lingvistika nuqtayi nazaridan, zoonizmlar asosidagi birikmalar tushunchaviy metaforalar (conceptual metaphors) vositasida inson kognitsiyasini aks ettiradi. Lakoff va Johnsonning nazariyasiga ko'ra, metaforalar “kontseptsialarni boshqa konsepsiyalarga o'xshatish” orqali ishlaydi³. Zoonizmlar bu yerda “hayvonlar inson xulqini tushuntirish manbayi” sifatida xizmat qiladi.

Metaforik tuzilmalar. Masalan, *“foxglove”* (*tulki qo'li guli*) – bu o'simlik nomi, ammo kognitiv jihatdan *“fox”* (*tulki*) ning ayyorligi va *“glove”* (*qo'lqop*) ning himoyalanihi metaforasi orqali tabiatdagi xavfni ifodalaydi. Boshqa bir misolni ko'radigan bo'lsak: *“horsefly”* (*ot pashshasi*) – pashshaning ot kabi tezligi kognitiv ramz sifatida qabul qilinadi, bu insonning “tezlik” konsepsiyasini hayvon orqali modellashtirishdir.

Zoonizmlar asosidagi birikmalar kognitiv xaritalash (mapping) orqali evolyutsiyalashadi. *“Dog days”* (*it*

kunlari) – yozning eng issiq kunlari, bu yerda *“dog”* (Sirius yulduzining it shakli) va *“days”* ning bog'lanishi qadimgi astronomik bilimlarni aks ettiradi. Bu kognitiv jarayonlar madaniy tajribaga bog'liq: G'arb madaniyatida *it* “sodiqlik”, *tulki* “ayyorlik” ramzi hisoblanadi.

Kognitiv tahlil shuni ko'rsatadiki, zoonizmlar til orqali kognitiv modellar hosil qiladi, bu inson aqliy faoliyatini tushunishga yordam beradi.

Lingvomadaniy yondashuv zoonizmlarni madaniy konnotatsiyalar va etnolingvistik kontekstda o'rganadi. Ingliz tilidagi birikmalar G'arb madaniyatining hayvonlarga nisbatan munosabatini aks ettiradi: hayvonlar ijobiy (sodiqlik, kuch) yoki salbiy (aldov, zaiflik) ramzlar sifatida ishlatiladi.

Masalan madaniy konnotatsiyalarda *“catfish”* birikmasi 2010-yillarda internet madaniyatida paydo bo'lgan, bu yerda baliqning yashirin ovlanishi onlayn aldov madaniyatini ifodalaydi. Bu lingvomadaniy o'zgarishni ko'rsatadi: texnologik taraqqiyot zoonizmlarni qayta talqin qiladi. Yana bir misol: *“dogwood”* (*it daraxti*) – AQSh madaniyatida Xristian ramzi (daraxtning shakli xochga o'xshaydi), bu yerda *“dog”* ning sodiqligi diniy qadriyat bilan bog'lanadi.

Ingliz tilidagi zoonizmlar o'zbek tilidagi bilan solishtirganda farq qiladi: inglizda *“bull”* (*bug'u*) kuch ramzi bo'lsa, o'zbek tilida *“sigir”* (*sigir*) boylik ramzi. *“Foxglove”* ning salbiy konnotatsiyasi (tulki ayyorligi) G'arb ertaklarida (masalan, Reynard the Fox) ildiz otgan.

Lingvomadaniy tahlil zoonizmlarning madaniy identifikatsiyani shakllantirishdagi rolini ta'kidlaydi, bu globalizatsiya sharoitida muhimdir.

Xulosa. Zoonizmlar asosida shakllangan birikmalar ingliz tilining semantik boyligini, kognitiv metaforalarini va lingvomadaniy qatlamlarini ochib beradi. Semantik jihatdan ular kompozitsion va idiomatik turlarga bo'linib, tilning moslashuvchanligini ko'rsatadi; kognitiv nuqtayi nazardan metaforalar orqali inson aqlini modellashtiradi; lingvomadaniy jihatdan esa madaniy ramzlarni saqlaydi. Tadqiqot natijalari tilshunoslikda yangi metodlarni taklif etadi: zoonizmlarni kognitiv-lingvomadaniy integratsiya sifatida o'rganish. Kelajakdagi ishlar boshqa tillar bilan qiyosiy tahlilni o'z ichiga olishi mumkin.

3 Sweetser E. (1990). *From Etymology to Pragmatics*. Cambridge University Press.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kunin A.V. (2006). *English Phraseology*. Moscow: Vysshaya Shkola.
2. Oxford English Dictionary (2023). Online edition.
3. Ginzburg R.S. et al. (1987). *A Course in Modern English Lexicology*. Moscow.
4. Cruse D.A. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge University Press.
5. Lakoff G., Johnson M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
6. Sweetser E. (1990). *From Etymology to Pragmatics*. Cambridge University Press.
7. Wierzbicka A. (1997). *Understanding Cultures through their Key Words*. Oxford University Press.
8. Palmer G.B. (1996). *Toward a Theory of Cultural Linguistics*. University of Texas Press.

Ёкутхон ЖУРАЕВА,
 Магистрантка 2 курса, УзГУМЯ
 Узбекистан, Ташкент

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И ФИЛОСОФСКИЕ АСПЕКТЫ ОСМЫСЛЕНИЯ ТЕМЫ «ПОТЕРЯННОГО ПОКОЛЕНИЯ» И ОБРАЗ ЧЕЛОВЕКА НА ГРАНИЦЕ ВОЙНЫ И МИРА В ТВОРЧЕСТВЕ В. С. МАКАНИНА

Аннотация: в статье исследуется философско-психологическое осмысление феномена «потерянного поколения» в прозе Владимира Маканина. Писатель показывает человека, утратившего духовные опоры в постсоветскую эпоху, но сохраняющего внутреннее чувство ответственности и совести. Особое внимание уделяется образу героя на границе войны и мира, символизирующему пограничное существование личности между памятью и забвением, между страхом и состраданием. Анализируются тексты «Андеграунд, или Герой нашего времени», «Испуг», «Кавказский пленный», «Лаз» и другие произведения, в которых воплощена тема утраты, отчуждения и нравственной устойчивости человека в эпоху духовного кризиса.

Ключевые слова: *Маканин, потерянное поколение, война и мир, страх, отчуждение, совесть, память, философия выживания.*

Annotation: the article examines the philosophical and psychological interpretation of the “lost generation” in the prose of Vladimir Makanin. The writer portrays an individual who has lost spiritual footholds in the post-Soviet era yet preserves an inner sense of responsibility and conscience. Special attention is paid to the figure of a hero at the boundary of war and peace, which symbolizes a liminal existence between memory and oblivion, between fear and compassion. The analysis focuses on *Underground, or A Hero of Our Time*, *Fear*, *The Prisoner of the Caucasus*, *The Crawlway (Laz)* and other texts that embody the themes of loss, alienation, and moral resilience amid a spiritual crisis.

Key words: *Makanin, lost generation, war and peace, fear, alienation, conscience, memory, philosophy of survival.*

Annotatsiya: maqolada Vladimir Makanin nasrida “yo’qotilgan avlod” fenomenining falsafiy-psixologik talqini tahlil qilinadi. Yozuvchi postsovet davrida ma’naviy tayanchlarini yo’qotgan, biroq ichki mas’uliyat va vijdon tuyg’usini saqlab qolgan shaxsni tasvirlaydi. E’tibor urush va tinchlik orasidagi chegara holatida turgan qahramon obraziga qaratiladi; bu obraz xotira va unutilish, qo’rquv va rahm-shafqat o’rtasidagi liminal mavjudlikni ifodalaydi. Tahlil “Andegraund yoxud Bizning zamon qahramoni”, “Qo’rquv”, “Kavkaz asiri”, “Laz” hamda boshqa asarlarga tayangan holda yo’qotish, yotlashuv (begonalashuv) va ma’naviy inqiroz sharoitida axloqiy sobitlik mavzularini yoritadi.

Kalit so’zlar: *Makanin, yo’qotilgan avlod, urush va tinchlik, qo’rquv, begonalashuv, vijdon, xotira, omon qolish falsafasi.*

Творчество Владимира Маканина представляет собой художественную лабораторию, где исследуется человек на грани — между войной и миром, между прошлым и будущим, между словом и молчанием. Его герои живут после катастрофы — не

физической, а смысловой. Они пережили не поражение, а распад идеала, когда великие идеи обесценились, а новые ещё не возникли. Потерянность у Маканина не социальная, а метафизическая: человек теряет не только цель, но и способность верить в смысл.

Уже в романе «Андеграунд, или Герой нашего времени» писатель создаёт портрет поколения, которое вышло из эпохи идеологического культа и оказалось в пустоте. Главный герой, писатель Пётр Войтов, передаёт свободу как опыт, который не освобождает, а обжигает: она воспринимается как «обугленный» воздух, насыщенный гарью от «сгоревших» слов, и рождает чувство, что язык исчерпан и дышать нечем — не физически, а смыслово.[1]

Войтов осознаёт, что свобода, пришедшая после несвободы, не наполняет, а опустошает. Он определяет своё поколение как людей, которые уже вышли из роли диссидентов, но ещё не обрели себя как граждане нового порядка: они зависли в промежутке и живут в состоянии «просто остаться».[2] Маканин фиксирует феномен постсоветской интеллигенции как «класса памяти» — людей, не способных забыть, но лишённых веры в то, что память кому-то нужна.

Его герой не бунтует и не подчиняется — он молчит. Молчание у Маканина становится философской категорией, формой внутренней честности. После эпохи, когда слово обесценилось, молчание превращается в последний способ сохранить достоинство: не как равнодушие, а как духовная самооборона и отказ участвовать в смысловой инфляции речи.[3] Повесть «Испуг» (2006) переносит эту философию на уровень внутренней психологии. Герой, безымянный мужчина, живёт «обычно», но внезапно его жизнь разрывает беспричинный страх. Он проявляется телесно: ночные пробуждения, резкое сердцебиение, ощущение, что сам страх управляет телом, а свет не успокаивает — наоборот, делает человека беззащитным и «обнажённым» перед пустотой.[3] Герой боится не смерти, а жизни, боится самой пустоты. Он постепенно связывает страх с отсутствием внутренней опоры, с невозможностью «наполнить» существование смыслом: пугает не событие, а ощущение, что жить нечем.[3] В этом смысле страх становится не унижением, а прозрением: человек впервые ясно видит, насколько мир лишён твёрдых оснований.

Но страх не замыкает человека в себе — напротив, у Маканина он рождает сострадание. В рассказе «Кавказский пленный» (1995) два русских солдата, Андрей и Ваня, захватывают

молодого чеченца. В критический момент Андрей ощущает не идеологический «образ врага», а живого мальчишку — и вместе с этим приходит жалость, почти родственное чувство, как будто заранее чувствуется неизбежность гибели пленного.[4]

Сострадание делает героя уязвимым, но именно оно возвращает ему человеческий облик. В логике Маканина человеческое труднее всего удержать в пространстве всеобщего ожесточения: нравственный выбор совершается не «по правилам войны», а вопреки ей.[7]

Граница между войной и миром у Маканина не политическая и не географическая, а психологическая. Герои его рассказов, даже в мирное время, продолжают жить в состоянии внутренней войны. В «Долге» звучит мысль о том, что война не заканчивается вместе с приказами и датами: она закрепляется в способе видеть людей и мир, превращаясь в привычку оценивать взглядом, как будто прицеливаясь.[5] Так писатель показывает, что человек, переживший войну, остаётся её носителем: внешне — мир, внутри — прежний ритм напряжения.

Человек в мире Маканина — это свидетель, живущий между памятью и забвением. Он не способен вернуться к прежней целостности, но и не хочет стать равнодушным. В этом внутреннем раздвоении рождается отчуждение — не разрушительное, а спасительное. Герой уходит от мира не из ненависти, а из усталости от лжи. Это видно в повести «Лаз» (1991), где уход под землю становится символом ухода в себя: движение в тесноте и тишине оборачивается возвращением к элементарному — к собственному дыханию и к минимальной правде о себе.[6] Здесь герой проходит не физическое, а духовное испытание. Он ищет выхода, но находит осознание: спасение невозможно без внутреннего молчания. Когда он возвращается, внешне мир остаётся тем же, но меняется перспектива — прежняя «тьма» как будто превращается в пугающую ясность, и именно это пугает сильнее всего.[7]

Граница войны и мира в прозе Маканина становится метафорой границы между добром и злом, между страхом и состраданием, между памятью и забвением. Его герои — люди, у которых внутри «ещё идёт бой». Каждый из них

несёт след утраты, но эта утрата у Маканина — не поражение, а форма выживания: пока болит, значит, жив.

В «Андеграунде» Войтов обобщает опыт своего поколения как существование в промежутке: их не «победили» в прямом смысле, но и победы у них нет; остаётся жизнь между прошлым и пустотой, без устойчивой опоры и без финального итога.[8] Эта формула задаёт оптику «поколения свидетелей», а не героев: они не спасли мир, но и не позволили ему окончательно умереть — их способ жить превращается в моральное выживание.

Философия Маканина в этом смысле соединяет экзистенциализм с русской традицией нравственного самопознания. Если у Камю человек противостоит абсурду, сохраняя достоинство, то у Маканина человек живёт внутри абсурда, удерживая совесть. Его герои не столько ищут истину, сколько избегают лжи; эта стойкость без религиозной опоры делает их фигурами трагическими и одновременно «святыми повседневности».

Образ человека на границе войны и мира, утраты и отчуждения, становится итогом маканинской антропологии. Это человек, живущий «после»: после войны, после веры, после утопий. Он осознаёт, что мир больше не даёт ответа, но сам становится вопросом. Он не

требует спасения — он пытается не омертветь окончательно, сохраняя способность чувствовать ответственность.

В «Испуге» финальный смысл формулируется предельно просто: страх парадоксально удерживает жизнь и становится намёком на смысл — не как пафосная идея, а как минимальная внутренняя причина продолжать существовать.[9] Так страх, память и жалость у Маканина выступают последними признаками живой души.

Маканин создал тип героя, который соединяет философию и этику выживания. Его «потерянное поколение» — это поколение молчаливых, для которых совесть важнее деклараций. Он показывает, что человечность не исчезает даже на грани небытия — она меняет форму и проявляется в отказе от лжи, в способности к состраданию и в сохранении меры.

Таким образом, темы «потерянного поколения» и «человека на границе войны и мира» у Маканина сливаются в единый образ современного человека, прошедшего через духовную катастрофу, но сохранившего чувство меры, стыда и сострадания. В этом и заключается гуманистическая сила его прозы: она не предлагает готового выхода, но утверждает, что даже в безысходности возможно достоинство — пока человек способен помнить, бояться и не лгать самому себе.

Список литературы

1. Маканин В. С. *Андеграунд, или Герой нашего времени*. — М.: АСТ, 2019. — С. 71.
2. Маканин В. С. Записные заметки писателя. // *Знамя*. — 2003. — № 7. — С. 12.
3. Маканин В. С. *Испуг*. — М.: Эксмо, 2016. — С. 27.
4. Маканин В. С. Кавказский пленный // *Новый мир*. — 1995. — № 6. — С. 113.
5. Маканин В. С. Долг // *Знамя*. — 2000. — № 2. — С. 64.
6. Маканин В. С. *Лаз*. — М.: АСТ, 1999. — С. 41.
7. Там же. — С. 52.
8. Маканин В. С. *Андеграунд, или Герой нашего времени*. — С. 276.
9. Маканин В. С. *Испуг*. — С. 47.
10. Кузнецов Ю. И. Проблема экзистенциального выбора в прозе В. С. Маканина // *Вопросы литературы*. — 2004. — № 5. — С. 110–124.
11. Трунов Е. П. Философия одиночества в прозе Маканина // *Русская литература*. — 2010. — № 3. — С. 45–58.
12. Немзер А. Литература конца: о позднем Макаине // *Знамя*. — 2001. — № 8. — С. 95–107.
13. Мамардашвили М. К. *Сознание и цивилизация*. — М.: Прогресс, 1992.

Guldona MAMADALIYEVA,

Master's student

Andijan State Institute of Foreign Languages

E-mail: guli77904mohi@gmail.com

FUNCTIONAL ANALYSIS OF COLORS

Annotation: this article analyzes the functional features of colors in the communicative process from a linguopragmatic perspective. The relevance of the research is determined by the increasing role of colors as a means of nonverbal communication in today's global communication processes. The article scientifically analyzes the informative, emotional-psychological influence, persuasive, social-status expression, identificational (distinguishing and identifying), and evaluative functions of colors.

Key words: colors, communicative function, pragmalinguistics, nonverbal communication, color psychology, persuasion, social semiotics, identification, evaluative function.

Аннотация: в данной статье анализируются функциональные особенности цветов в коммуникативном процессе с лингвопрагматической точки зрения. Актуальность исследования обусловлена возрастающей ролью цветов как средства невербальной коммуникации в современных глобальных коммуникационных процессах. В статье научно анализируются информационная, эмоционально-психологическая, персуазивная (убеждающая), социально-статусная, идентификационная (различительная и узнаваемая) и оценочная функции цветов.

Ключевые слова: цвета, коммуникативные функции, прагматическая лингвистика, невербальная коммуникация, психология цвета, персуазия, социальная семиотика, идентификация, оценочная функция.

Annotatsiya: mazkur maqolada ranglarning kommunikativ jarayondagi funksional xususiyatlari lingvopragmatik jihatdan tahlil qilinadi. Maqolada ranglarning axborot berish, emotsional-psixologik ta'sir ko'rsatish, persuasiv (ishontirish), ijtimoiy-statusni ifodalash, identifikatsion (ajratish va tanitish) hamda baholovchi (evaluativ) funksiyalari ilmiy tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: ranglar, kommunikativ funktsiya, pragmatik lingvistik, noverbal muloqot, rang psixologiyasi, persuaziya, sotsial semiotika, identifikatsiya, baholash funksiyasi.

Introduction

Colors, as one of the oldest and most universal means of human communication, constitute not only an aesthetic phenomenon but also a complex semiotic system. Through them, information is transmitted, emotions are expressed, social status is determined, and interpersonal relations are regulated in society.

Colours function not only as visual perceptions but also as linguistic and cultural signs that transmit symbolic and pragmatic meanings within discourse. Research conducted in the field of color psychology has proven the influence of colors on human emotional state. Swiss psychiatrist Carl Jung described colors as "the mother tongue of the subconscious," connecting them with archetypes and human behavior¹. Max Lüscher, through the "Lüscher Color Test" developed

in 1969, created the opportunity to assess a person's stress level and personality traits based on their color preferences².

In Uzbek society, the colors of uniforms of various professional groups encode specific social meanings: the white coat of medical workers – purity and trust, the blue uniform of law enforcement officers – stability and reliability, the green uniform of military personnel – a symbol of protection.

The purpose of this research is to analyze the functional features of colors, revealing their informative, emotional influence, persuasive, social-status, identificational, and evaluative functions.

Literature Review and Methodology

The phenomenon of colour has been investigated in linguistics, psychology, semiotics, and cultural

1 Jung C.G. Collected Works. Volume 9: The Archetypes and the Collective Unconscious. – Princeton: Princeton University Press, 1981. – 451 p.

2 Lüscher M. The Lüscher Color Test. – New York: Pocket Books, 1971. – 187 p.

studies as an important communicative and cognitive category. The linguistic study of colour terminology was systematically developed by Brent Berlin and Paul Kay, who demonstrated the universality of basic colour categories across languages. According to the authors, colour naming systems reflect shared cognitive mechanisms and evolve according to predictable linguistic patterns³. Their research provided a theoretical foundation for analysing colours as functional linguistic units.

From a semiotic perspective, Roland Barthes emphasized that colours operate as cultural codes participating in meaning production. He argued that visual signs, including colours, contribute to ideological and symbolic interpretation in communication and media discourse⁴. This approach allows colours to be analysed as pragmatic tools influencing interpretation.

In this article, several methods are used to analyze, describe and collect the data about functions of colours in communication. Among them, descriptive method is used to identify and classify colour terms and colour-related expressions within linguistic material. Functional analysis and contextual analysis are also used to examine different function of colours and how colour meanings vary depending on discourse type, communicative situation, and cultural context. Moreover, in comparative analysis, comparison of colour usage across literary discourse, media communication, advertising language, and everyday interaction are enabled.

Results and Discussions

The analysis of colors and their communicative functions reveals several important findings regarding how colors operate as a nonverbal semiotic system in human interaction. This section discusses the six main functions of colors identified in our research, supported by empirical data and theoretical frameworks.

1. Informative Function. The primary function of colors is to transmit quick, universal, and precise information without the need for verbal expression. This function is most vividly exemplified by traffic signs and traffic lights, where colors convey specific meanings that are socially coded rather than

biologically determined. As our analysis shows, these color codes become so firmly established in society that they are processed automatically and unconsciously. Research indicates that the informative function relies on social conventions that have been reinforced through repeated exposure and cultural learning. Unlike verbal language, which requires decoding through linguistic competence, color information is processed almost instantaneously by the human visual system, making it an efficient medium for rapid communication⁵.

2. Emotional and Psychological Influence Function.

Colors possess the capacity to shape the emotional atmosphere between communicants. Color psychology examines how different colors influence human mood and behavior. Our analysis draws upon several key empirical studies that demonstrate this function. In International Color Association Survey, it was conducted in 2020 tested 4,598 participants from 30 different countries regarding their color-associated emotions. The findings revealed significant cross-cultural patterns in color-emotion associations⁶:

Black – associated with grief and sorrow by 51% of respondents

White – associated with lightness by 43% of participants

Red – associated with love by 68% of people

Blue – associated with a feeling of lightness by 35%

Green – associated with satisfaction by 39%

Yellow – associated with joy by 52% of participants

Purple – associated with pleasure by 25%

Brown – associated with disgust by 36%

Orange – associated with happiness and joy by 44%

Pink – associated with love by 50% of respondents

These findings demonstrate that while some variations exist across cultures, there are remarkable commonalities in how humans emotionally respond to colors, suggesting both universal psychological mechanisms and culturally specific influences.

3. Persuasive Function. From a linguopragmatic perspective, persuasion (persuasion) is the process of purposefully influencing the addressee's thoughts,

3 Berlin B., Kay P. Basic Color Terms: Their Universality and Evolution. – Berkeley: University of California Press, 1969. – 178 p.

4 Barthes R. Elements of Semiology / Translated by A. Lavers, C. Smith. – New York: Hill and Wang, 1968. p.112

5 Singh S. Impact of Color on Marketing // Management Decision. – 2006. – Vol. 44, No. 6. – P. 783-789.

6 International Color Association. Global Color Survey 2020: Cross-Cultural Color Associations // Color Research and Application. – 2021. – Vol. 46, Issue 3. – P. 512-528.

emotions, or behavior. In this process, colors function as nonverbal influence tools with significant persuasive power. Colors serve as “silent salespeople,” influencing consumers’ emotions, behaviors, and most importantly, their purchasing decisions at the subconscious level. Research indicates that up to 90% of snap judgments about products can be based on color alone⁷. Colors function as visual persuasion tools by attracting attention to products or messages, creating brand identity and recognition, establishing the desired mood or atmosphere that aligns with the brand’s message, influencing consumer perceptions of product quality and value

4. Social-Status Function. Throughout history, color has been an integral part of fashion and social identity. The colors of people’s clothing have indicated their social class, profession, and affiliations. The symbolic power of color in conveying social messages is exemplified by the enduring image of the “woman in red,” which has become a timeless symbol of femininity, energy, passion, and power. Our observation of professional uniforms in Uzbek society reveals specific social meanings encoded in color choices:

Medical workers – White coat means *hygiene, purity, trust, responsibility*

Judges, businessmen, officials – Black suit/pants means *formality, seriousness, neutrality*

Military personnel, ecologists – Green uniform means *Protection, harmony with nature, strategic camouflage*

⁷ Singh S. Impact of Color on Marketing // Management Decision. – 2006. – Vol. 44, No. 6. – P. 783-789.

5. Identificational Function (Distinguishing and Identifying). The identificational function of colors is used for immediately recognizing, understanding, and classifying objects or information about them. From a linguopragmatic perspective, identification is the process of distinguishing and identifying individuals, groups, organizations, or phenomena from others.

6. Evaluative Function. This function of colors is implemented through the human brain’s process of assessing, classifying, and assigning meaning to the environment, objects, and experiences. This cognitive process allows people to quickly and unconsciously evaluate quality, safety or danger, and emotions. Research indicates that within the first impression, people form conclusions about a product or environment within 90 seconds, and color accounts for 62-90% of this evaluation⁸.

Conclusion

In this article, it is demonstrated that colors function as a complex semiotic system serving six primary communicative functions: informative, emotional-psychological, persuasive, social-status, identificational, and evaluative. Drawing on empirical data from international surveys and theoretical contributions from Jung, Lüscher, and Van Leeuwen, our analysis confirms that colors operate as powerful nonverbal tools that transmit information rapidly and encode social meanings across cultural contexts.

⁸ Labrecque L.I., Milne G.R. Exciting Red and Competent Blue: The Importance of Color in Marketing // Journal of the Academy of Marketing Science. – 2012. – Vol. 40, No. 5. – P. 711-727.

References:

1. Jung C.G. Collected Works. Volume 9: The Archetypes and the Collective Unconscious. – Princeton: Princeton University Press, 1981. – 451 p.
2. Lüscher M. The Lüscher Color Test. – New York: Pocket Books, 1971. – 187 p.
3. Berlin B., Kay P. Basic Color Terms: Their Universality and Evolution. – Berkeley: University of California Press, 1969. – 178 p.
4. Barthes R. Elements of Semiology / Translated by A. Lavers, C. Smith. – New York: Hill and Wang, 1968. p.112
5. Singh S. Impact of Color on Marketing // Management Decision. – 2006. – Vol. 44, No. 6. – P. 783-789.
6. International Color Association. Global Color Survey 2020: Cross-Cultural Color Associations // Color Research and Application. – 2021. – Vol. 46, Issue 3. – P. 512-528.
7. Labrecque L.I., Milne G.R. Exciting Red and Competent Blue: The Importance of Color in Marketing // Journal of the Academy of Marketing Science. – 2012. – Vol. 40, No. 5. – P. 711-727.

Dilrabo KATTABOYEVA,

English faculty -3,

The English methodology department
Uzbek State World Languages University

THE STRUCTURAL-SEMANTIC CHARACTERISTICS OF PREDICATES

Annotation: this article examines how bottom-up instructional strategies can enhance learners' mastery of predicates—the part of a sentence that explains what the subject does or is. In a bottom-up approach, instruction builds from the smallest language units (words and grammar forms) toward larger structures like full sentences. Learners develop accurate grammatical competence by identifying predicates through structured examples, practice exercises, and inductive reasoning. The paper highlights key classroom strategies, such as guided discovery and progressive grammar sequencing that support learners in internalizing predicate structures efficiently and meaningfully.

Key words: *bottom-up processing; predicate; inductive grammar; language teaching; grammar pedagogy; sentence structure; ESL/EFL instruction.*

Аннотация: в статье рассматривается, как стратегии обучения «снизу вверх» способствуют усвоению учащимися сказуемого как части предложения. В рамках данного подхода обучение начинается с наименьших языковых единиц (слов и грамматических форм) и постепенно переходит к более сложным структурам, таким как полные предложения. Учащиеся формируют прочную грамматическую компетенцию, определяя сказуемое через структурированные примеры, практические упражнения и индуктивный анализ. В работе выделяются ключевые методические приёмы, включая поэтапное обучение и направленное открытие правил, способствующие эффективному усвоению структуры сказуемого.

Ключевые слова: *подход «снизу вверх»; сказуемое; индуктивное обучение грамматике; методика преподавания языка; грамматическая педагогика; структура предложения; обучение английскому языку (ESL/EFL).*

Annotatsiya: ushbu maqolada "pastdan yuqoriga" (bottom-up) strategiyalarini qo'llash orqali kesimni gap bo'lagi sifatida o'qitish samaradorligi tahlil qilinadi. Ushbu yondashuvda ta'lim jarayoni eng kichik til birliklaridan (so'zlar va grammatik shakllar) boshlanib, asta-sekin murakkab tuzilmalarga, ya'ni to'liq gaplarga o'tadi. O'quvchilar tuzilgan misollar, mashqlar va induktiv tahlil orqali kesim tuzilishini chuqur o'zlashtiradilar. Maqolada bosqichma-bosqich o'qitish va qoidalarni mustaqil aniqlash kabi asosiy metodik xususiyatlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: *pastdan yuqoriga yondashuv; kesim; induktiv grammatika; til o'qitish metodikasi; grammatika pedagogikasi; gap tuzilishi; ingliz tilini o'qitish (ESL/EFL).*

In language education, understanding *predicate* as a part of speech is foundational for sentence comprehension and production. The predicate typically includes a verb and accompanying elements that describe what the subject does or the state it is in. In teaching practice, two broad instructional paradigms exist: top-down and bottom-up. Bottom-up strategies begin with language elements like sounds, words, and grammatical components and build toward understanding larger units like clauses and sentences.

This article explores the rationale, features, and practical classroom strategies of bottom-up approaches to teaching predicates as part of speech, offering examples that illustrate how learners can progress from basic units to complex grammar comprehension.

In English grammar, a predicate is the part of a sentence that tells what the subject does or what state the subject is in. It typically contains a verb and may include objects, modifiers, or complements. Every complete sentence requires both a subject and a predicate to express a full idea.

Components of a Predicate

Commonly, predicates consist of:

- **Main verb (action/state):** e.g., *runs, is happy*

- **Modifiers:** adverbs and prepositional phrases that expand meaning

- **Objects or complements:** direct or indirect objects, nominal or adjectival complements

Types of Predicates

Predicates vary by complexity:

- **Simple predicate:** only the main verb (e.g., *She sings*).
- **Complete predicate:** verb + all modifiers (e.g., *She sings beautifully*).
- **Compound predicate:** subject linked with multiple verbs (e.g., *He laughed and cried*).

Bottom-up processing in language teaching refers to an instructional focus that starts with the smallest units of language (sounds and words) and gradually builds up to complex structures like clauses, sentences, and texts. Learners use linguistic knowledge—such as vocabulary and grammar patterns—to create meaning from the data they encounter.

In the classroom, bottom-up strategies encourage learners to recognize individual elements like words and grammar forms before integrating them into larger structures. Although sometimes considered less efficient than holistic top-down

methods, bottom-up strategies are essential when learners must internalize grammar rules and sentence building.

Grammar—such as predicates—can be challenging for learners if presented without a solid base of language units. Teaching grammar inductively (a form of bottom-up strategy) encourages students to discover patterns through examples rather than learning abstract rules first.

Bottom-up strategies help learners:

1. Develop automatic recognition of language forms through repeated practice.

2. Analyze sentence structure by recognizing verbs and their associated elements.

3. Build meaningful sentence construction skills by combining smaller components into correct predicate structures.

1. Sequencing from Simple to Complex

Teachers introduce students to basic language units first—such as verbs and simple verb phrases—before progressing to complete predicate structures. This follows the bottom-up logic of starting with foundational elements and building upward.

2. Inductive Grammar Discovery

Rather than explaining rules upfront, teachers provide examples of predicates within sentences and guide learners to notice patterns. For example, learners might examine multiple sentences and deduce that every predicate contains a verb.

3. Focused Recognition Tasks

Activities often include sentence deconstruction where students identify predicates, recognize verb types, and label components. This strengthens learners' ability to parse sentences accurately.

4. Progressive Practice

Learners move from identifying predicate elements in isolated exercises to constructing sentences with correct predicate use. These activities might include fill-in-the-blank exercises, sentence combining, and guided production tasks.

Have learners identify verbs in isolation before putting them into sentences. (e.g., verbs like *run*, *eat*, *is*).

STEP 2: Simple Predicate Identification

Provide short sentences and ask learners to underline the predicate.

Example: *The dog barked.* → *barked* is the predicate.

STEP 3: Predicate Expansion

Ask students to extend predicates with modifiers or complements.

Example:

• *The cat sleeps* → *the cat sleeps peacefully every night.*

STEP 4: Compound Predicate Practice

Introduce sentences where a subject has multiple actions:

• *She sings and dances.*

Learners identify each predicate action respectively.

Bottom-up teaching emphasizes ongoing formative assessment. Teachers can use:

• **Sentence analysis quizzes** to gauge predicate recognition.

• **Peer review** in small groups where learners assess each other's predicate usage.

• **Dictation tasks** (similar to dictogloss) where students reconstruct sentences including predicate elements based on guided listening.

Feedback focuses on accurate language form and structural integration, reinforcing the progression from units to whole structures.

Advantages

• Encourages deep internalization of grammar.

• Promotes analytical thinking about language patterns.

• Supports learners who benefit from structured progression.

Limitations

• May be slower than meaning-focused methods.

• Can risk decontextualizing grammar if not linked with communicative contexts.

Integrating bottom-up approaches with communicative tasks ensures learners connect structural knowledge to real language use.

Incorporating bottom-up strategies into teaching predicates as a part of speech supports learners' systematic language development by building from fundamental units to complex grammatical structures. By sequencing instruction, using inductive discovery tasks, and offering progressively complex exercises, educators can help learners' master predicate structures effectively. While bottom-up strategies work best when balanced with meaning-focused methods, they remain a core component of explicit grammar pedagogy that strengthens learners' accuracy in sentence production.

References

1. Bown, Claire (2004). Historical change in complex predication: Bardi verb morphology in historical perspective. PhD dissertation, Harvard University, Cambridge, Massachusetts.228p
2. KD Kattaboyevna. (2024) STRUCTURAL ANALYSIS OF THE COMPLEX PREDICATE. Web of Teachers: Inderscience Research.225 p
3. Chomsky, N. (1995). The Minimalist Program, MIT Press, Cambridge, MA.138p
4. Rasulova M.I. (2005) The basis of lexical categorization in linguistics. Tashkent: Fan. 27p
5. Safarov Sh. (2006) Cognitive linguistics. Djizakh: Sangzor.45 p

Zarifaxon ANVARJONOVA

1st-year master's student Graduate Department

Linguistics: English, Fergana State University

zarifaanvarjonova12@gmail.com

METAPHOR AND MENTALITY: A COGNITIVE CULTURAL STUDY

Annotation: this study examines how metaphors reflect and shape cultural mentality within Conceptual Metaphor Theory. Comparing English and Uzbek data, it identifies shared embodied patterns such as anger as heat, alongside culturally specific models rooted in individualism or collectivism. Proverbs and discourse examples demonstrate how metaphors encode values, worldview, and intercultural differences.

Key words: *metaphor, mentality, Conceptual Metaphor Theory, cultural variation, universality, Uzbek proverbs, collectivism, intercultural communication.*

Аннотация: данное исследование рассматривает, как метафоры отражают и формируют культурный менталитет в рамках Теории концептуальной метафоры. На материале английского и узбекского языков выявляются универсальные телесно обусловленные модели, такие как гнев как жар, а также культурно специфические различия, связанные с индивидуализмом и коллективизмом. Пословицы и примеры демонстрируют выражение ценностей и мировоззрения.

Ключевые слова: *метафора, менталитет, теория концептуальной метафоры, культурная вариация, универсальность, узбекские пословицы, коллективизм, межкультурная коммуникация.*

Annotatsiya: ushbu tadqiqot Konseptual Metafora Nazariyasi doirasida metaforalarning madaniy mentalitetni qanday aks ettirishi va shakllantirishini tahlil qiladi. Ingliz va o'zbek materiallari qiyosida g'azab issiqlik kabi umumiy modellar hamda individualizm va kollektivizmga asoslangan madaniy farqlar aniqlanadi. Maqollar va nutqiy misollar metaforalarning qadriyat va dunyoqarashni ifodalashini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: *metafora, munosabat (yoki mentalitet), konseptual metafora nazariyasi, madaniy farq, universalizm, o'zbek maqollari, kollektivizm, madaniyatlararo muloqot*

Introduction

Metaphors are more than linguistic ornaments; they structure cognition and reflect cultural understanding. Lakoff and Johnson's "Metaphors We Live By" (1980) showed that metaphors map abstract concepts onto embodied experiences (e.g., love as a journey, anger as heat, society as a body). These mappings draw from universal bodily realities but are shaped by culture.

This cognitive-cultural study examines the dual nature of metaphors: universal mechanisms enabling shared thought, and culture-specific variations encoding distinct mentalities culturally patterned ways of perceiving and reasoning. Individualistic cultures favor self-as-independent metaphors ("stand on your own two feet"), while collectivist ones highlight interconnectedness ("we are all threads in the same fabric").

Interdisciplinary insights from cognitive science (mapping and entailments) and cultural linguistics (historical/social influences) reveal how metaphors construct worldviews. Musolff's work on cultural cognition illustrates divergent interpretations of shared metaphors (e.g., nation as family/container) in political discourse.

This article argues metaphors bridge universality and relativity, illuminating language-thought-society co-evolution. Structure: CMT foundations; cultural variation examples; implications for mentality; future research and intercultural applications.

Literature Review

Metaphor studies evolved from rhetorical device to core cognitive-cultural mechanism.

Conceptual Metaphor Theory (CMT) (Lakoff & Johnson, 1980) posits metaphors structure thought via embodied mappings (e.g., ARGUMENT IS WAR, TIME IS MONEY), yielding cross-cultural universals from shared experiences (orientation, containers, force).

Zoltán Kövecses ("Metaphor in Culture", 2005; "Metaphor and Emotion", 2000) balances universality (e.g., ANGER IS PRESSURE IN A CONTAINER) with variation: generic scaffolds are universal, but specifics reflect cultural models, history, and ecology reconciling embodiment with diversity in mentalities.

Andreas Musolff ("Metaphor and Cultural Cognition", 2017) focuses on collective identities, showing culture-specific interpretations of metaphors (e.g., NATION

AS BODY/PERSON) in discourse lead to divergent understandings via schemas, shaping ideology and communication.

Metaphors thus function dually: universal via embodiment, variable via culture windows into mentality. Early CMT stressed universals; later works integrate relativity, supporting discourse analysis and intercultural applications.

Analysis

This section examines key metaphorical domains in English and Uzbek, drawing on Conceptual Metaphor Theory (CMT) to reveal universal cognitive patterns and culture-specific mentalities. Uzbek metaphors, shaped by an agrarian, collectivist, pastoral Central Asian heritage (Turkic, Islamic, and oral traditions), emphasize community, patience, moral endurance, harmony with nature, and social unity. English metaphors, by contrast, often reflect individualistic, pragmatic, and efficiency-oriented worldviews.

A clear universal is ANGER IS FIRE/HEAT, rooted in embodied physiological arousal. English examples include “burning with anger,” “make my blood boil,” and “spitting fire.” Uzbek parallels “g’azabdan lov-lov yonar edi” (eyes blazing with rage), “g’azab o’ti” (fire of wrath), “qonini qaynatmoq” (make the blood boil) show the same destructive-heat mapping. Uzbek expressions, however, frequently nominalize anger and highlight self-harm (“first burns its owner”), aligning with collectivist values of self-restraint and moral caution.

The orientational metaphor SUCCESS/HAPPINESS IS UP is also shared. English: “climb the ladder of success,” “rise to the top,” “on cloud nine.” Uzbek: “mansab pillapoyalaridan ko’tarilmoq” (rise up the career ladder). Yet Uzbek sometimes associates being “off the ground” negatively, favoring grounded stability and communal steadiness over individualistic exuberance.

Culture-specific differences stand out in society, nature, and animals. English society metaphors lean toward navigation and competition: “we’re all in the same boat,” “steer clear,” “time is money.” Uzbek metaphors draw from agriculture, kinship, and pastoral life:

- LIFE/MORALITY IS PLANT GROWTH: “Ko’chat qanday qiyqasa, daraxt shunday o’sadi” (As the sapling is bent, so grows the tree) emphasizing communal nurturing.

– UNITY IS LIGHTENING BURDEN: “Birlik bor joyda tiriklik bor” (Where there is unity, there is ease).

– HOMELAND IS MOTHER: “Vatan- onaday muqaddas” (The land is sacred like a mother).

– Animals: camel (tuya) for endurance, fox (tulki) for cunning with moral undertones, donkey (eshak) for rural resilience.

These patterns portray Uzbek mentality as community-oriented, patient, and tradition-grounded, with proverbs acting as cognitive anchors. English mentality prioritizes individualism, pragmatism, and personal control.

In political discourse, NATION AS FAMILY appears in both languages but is elaborated differently: Uzbek stresses kinship harmony and collective duty; English highlights individual roles within the whole.

Overall, universal embodied mappings (anger as fire, success as up) enable cross-cultural understanding, while cultural elaborations encode distinct mentalities Uzbek collectivist harmony versus English individualistic agency. This dual role explains why metaphors both reflect and shape cultural cognition, with direct implications for intercultural communication, where mismatched framings (e.g., “time is money” vs. moral-spiritual time) can cause misunderstanding.

Conclusion

This cognitive-cultural analysis shows that metaphors serve as dual mechanisms: universal patterns rooted in shared human embodiment (e.g., ANGER IS HEAT, SUCCESS IS UP) enable cross-cultural comprehension, while culture-specific elaborations reveal distinct mentalities. English metaphors often reflect individualistic, pragmatic, and efficiency-oriented worldviews, whereas Uzbek metaphors shaped by agrarian, collectivist, and pastoral traditions emphasize community, patience, moral endurance, harmony with nature, and interdependence.

Recognizing these differences has practical value in a globalized world. It helps explain intercultural misunderstandings, improves communication across cultures, and promotes empathy by highlighting how metaphors both reflect and actively shape collective cognition. Future research could explore contemporary shifts in metaphorical systems through corpus studies and digital discourse, further illuminating the dynamic interplay of language, thought, and society.

References:

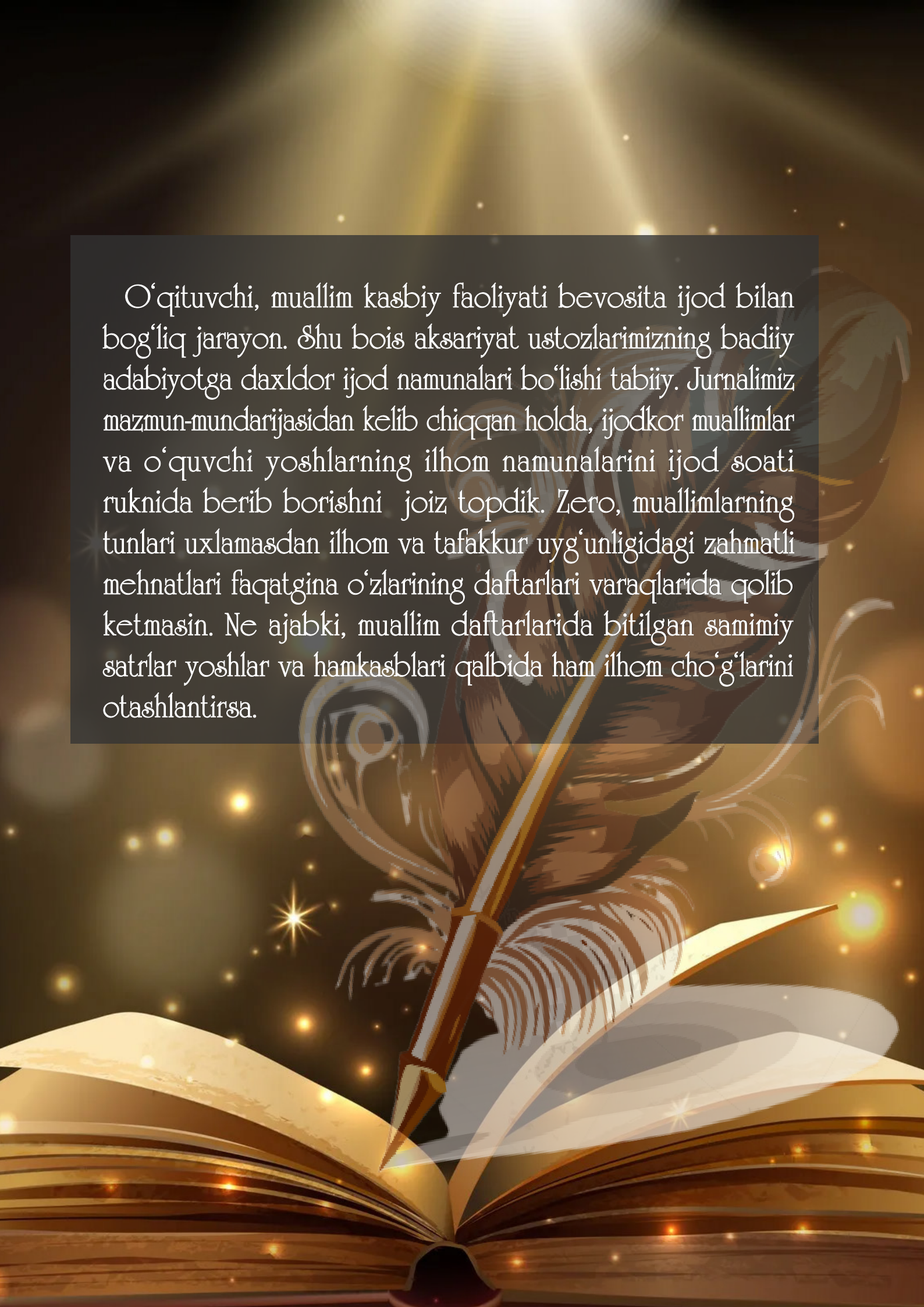
1. Kövecses, Z. (2000) “Metaphor and emotion: Language, culture, and body in human feeling”. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Kövecses, Z. (2005) “Metaphor in culture: Universality and variation”. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Lakoff, G. and Johnson, M. (1980) “Metaphors we live by”. Chicago: University of Chicago Press.
4. Musolff, A. (2017) “Metaphor and cultural cognition”. In: Semino, E. and Demjén, Z. (eds.) “The Routledge handbook of metaphor and language”. London: Routledge, pp. 325–340.

Tjad soati

O'qituvchi, muallim kasbiy faoliyati bevosita ijod bilan bog'liq jarayon. Shu bois aksariyat ustozlarimizning badiiy adabiyotga daxldor ijod namunalari bo'lishi tabiiy. Jurnalimiz mazmun-mundarijasidan kelib chiqqan holda, ijodkor muallimlar va o'quvchi yoshlarning ilhom namunalarini ijod soati ruknida berib borishni joiz topdik. Zero, muallimlarning tunlari uxlamasdan ilhom va tafakkur uyg'unligidagi zahmatli mehnatlari faqatgina o'zlarining daftarlari varaqlarida qolib ketmasin. Ne ajabki, muallim daftarlarida bitilgan samimiy satrlar yoshlar va hamkasblari qalbida ham ilhom cho'g'larini otashlantirsa.

Ijod soati

Saodat
QURBONOVA

Qashqadaryo viloyati
Nishon tumanidagi
18-maktab o'qituvchisi

Bahoroyga sog'inch maktubi

Bugun tongda chumchuqlarning yoqimli chug'urlagan ovozi va shivirlab yog'ayotgan yomg'ir sasi bilan uyg'ondim. Hovliga chiqib yomg'irning yoqimli hidini tuyib, zumrad bahor, seni sog'inganimni tushundim. Qalam va qog'ozimni olib senga maktub yozmoqqa chog'landim.

Assalomu alaykum fasllar kelinchagi, yasharish va yangilanish fasli BAHOROYIM! Sening iliq nafasingni, anvoyi hidlar taratadigan xushbo'y chechaklaringni, maysalar yuzidagi shudringlaringni, kurtak urayotgan nihollaringni, tog' malikasi lolalaringni, qip-qizil alvon qizg'aldoqzorlaringni entikish bilan eslab, seni juda sog'inganimni his etdim.

Quyoshdagi iliq nurlaring,
Gul yuzida marjon durlaring,
Yaltiragan shudring zarlaring,
Bahor seni sog'inganim rost!

Qishning uzun sovuq tunlarida, qor-qirovli kunlarida sening iliq taftingni naqadar sog'indim. Sening iliq mehring barcha dillarga quvonch va baxt olib kelishga qodir. Sen naqadar maftunkorsan, xuddi yangi tushgan kelinchak misol tarovating o'zgacha.

Bahoroy, mening qalbim hamisha senga talpinib yashaydi. Barcha fasllarning ham o'ziga xos o'rne bor, ammo men fasllar ichidan seni o'zgacha yaxshi ko'raman.

Oshiq bulbul gulin intiq kutadi,
Harir kapalaklar qo'shiq aytadi.
Qoraqosh qaldirg'och yana qaytadi,
Men bahor faslini yaxshi ko'raman!

Chunki men sening qizingman. Go'zal mart oyida tavallud topganman. Yangi hayotga ham mart oyida qadam qo'yanman. Eng sevimli bayramlarimizdan "8-mart – Xalqaro xotin-qizlar kuni", "21-mart – Navro'z umumxalq bayrami" ham sen bilan boshlanadi. Sen yoshlarga shijoat, qariyalarga xotirjamlik, ijodkorga ilhom olib keladigan fasldirsan.

O'zgacha bir intiq bo'b kutdim,
Yo'llaringga poyonoz tutdim,
Uzr, oromingdan uyg'otdim,
Bahor seni sog'inganim rost!

Bahoroyim, tezroq kelib qalblarimizni shod et, ey zumrad bahor.

Ilmiy-metodik elektron jurnal

TAHRIR HAY'ATI:

Nizomiddin Mahmudov, Yorqinjon Odilov,
Jabbor Eshonqulov, Baxtiyor Daniyarov,
Abdurahim Nosirov, To'liq Saydaliyev,
Barno Buranova, Zulxumor Mirzayeva,
Qozoqboy Yo'ldoshev, Bahodir Jovliyev,
Salima Jumayeva, Qayum Baymirov,
Manzar Abdulxayrov, Alijon Safarov,
Husniddin Norqulov, Odiljon Boynazarov,
Madina Nuriddinova, Barno Kadirova,
Nargiza Mirzayeva, Guli Shukurova,
Yuldosh Raxmatov, Ramziddin Abdusatorov,
Feruz Manukyan, Gulchexra Keldiyorova,
Gulsanam Xolikulova, Svetlana Umirova,
Xolmo'min Fayzullayev, Nilufar Namazova,
Sayyora Halimova, Tadjixon Sabitova,
Mohigul Fozilova, Maxpuza Karaxodjayeva,
Dilfuza Toshniyozova, Gulboxor Ernazarova,
Komiljon Qarshiyev, Uyg'unjon Turdimurodov,
Diyora Yunusova, Ra'no Abdullayeva,
Sharif Yarashov, Shaxnoza Xudaykulova,
Mahliyo Elboyeva Sanobar Ulliyeva,
Surayyo Inomjonova, Nurali Hamidov,
Davronova Mahfuza, Dilafruz Jabborova,
Begali Mardiyev, Normuhammad Ubaydullayev,
Feruz Sharopova, Adiba Ma'diyeva,
Nilufarxon Mahmudova, Munisjon Hakimov,
Sharipboy Bobojonov, Madixabonu Pardayeva,
Xilola Ismailova, Kamola Jumayeva,
Marxabo Abdullayeva, Nigoraxon Ro'zibayeva,
Dildora Usarova, Mahkamoy Tursunova.

Bosh muharrir:

Nargiza Berdiyeva

Muharrirlar:

Bibimariyam Rahmonova,
Shabnam G'aniyeva, Bonu Do'smatova

Sahifalovchi:

Rustambek Yusupov

Tahririyat manzili:

100038, Toshkent shahri,
Navoiy ko'chasi 30-uy.

Telefonlar:

(93) 759-43-66, (77) 003-34-33,
(94) 095-96-22, (90) 288-32-92.

E-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com

Axborot hamkorimiz:

TIL VA ADABIYOT TA'LIMI

ilmiy-metodik jurnali

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2023-yil 3-iyundagi 338/6-sonli qarori bilan Filologiya, Pedagogika hamda Psixologiya fanlari bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari (PhD, DSc) asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrdir.
<https://oak.uz/pages/4802>

MUNDARIJA

DOLZARB MAVZU

Aziza MO'MINOVA.

Komilaxon ISKANDAROVA.

O'TINCH NUTQ AKTINING LINGVOMADANIY VA PRAGMATIK TALQINI..... 3

Kamola ULUG'MURODOVA.

ALISHER NAVOIYNING HAMD VA OSHIQONA G'AZALLARIDA QO'LLANGAN LAYLI OBRAZINING TALQINI..... 9

Uljamol XONNAYEVA.

GLOBALASHUV SHAROITIDA MADANIY-MA'RIFIY RADIODASTURLARNING MUHIM AHAMIYATI VA JANRLAR TRANSFORMATSIYASI..... 11

Sarvinov KARIMOVA.

O'ZBEK TILI VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR: YANGI IMKONIYATLAR VA MUAMMOLAR..... 15

Сайёра АЛИМСАИДОВА.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОБЪЯСНЯЮЩИХ ВОПРОСОВ В ПРОЦЕССЕ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ..... 18

TILSHUNOSLIK

Solijon AZIZOV.

"ADOLAT" KONSEPTINING KONSEPTUAL MAYDONI VA UNING SEMANTIK YADROSI..... 22

Ikram XUDAYNAZAROV.

SOTSIOLINGVISTIK KOMPETENSIYA..... 26

Bereke JUMAKAEVA.

Ersayn MOLDASANOV.

Nurjan ABDUVALITOV.

BADIIY MATNNI ANGLASHDA KOGNITIV YONDASHUVNING SAMARADORLIGI 31

Shaxlo XALILOVA.
So'g'diyona SHERQULOVA.
SHARQ VA G'ARB TILLARIDA ZONIM MUNOSABATLI
MAQOLLARNING SEMANTIK TAHLILI 34

Yulduz NUROVA.
O'ZBEK XALQ PAREMALARIDA
OZIQ-OVQAT NOMLARINING
ETNOLINGVISTIK XUSUSIYATLARI 37

M.G'.MO'MINOVA.
TOPONIMIKA VA TILSHUNOSLIK 39

Dilbar NIYAZOVA.
TILSHUNOSLIKDA ASSOTSIATIV MAYDON
HAQIDAGI QARASHLAR 41

Шоира БАБАЕВА.
ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКАЯ СПЕЦИФИКА
ПОНЯТИЙ “ВЕРА”, “НАДЕЖДА”, “ЛЮБОВЬ” И
“МУДРОСТЬ” В ГЕНДЕРНОМ АСПЕКТЕ 43

Насибaxon TOЙЧИЕВА.
АНАЛИЗ ПРОБЛЕМ, ПРИ ИЗУЧЕНИИ И
СОПОСТАВЛЕНИИ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ,
ОТРАЖАЮЩИХ ПОВСЕДНЕВНУЮ БЫТОВУЮ
СФЕРУ, В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ 47

Ниетбай КАРИМБАЕВ.
Гульзира УСЕНОВА.
ПОНЯТИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНО-ОЦЕНОЧНОЙ
ЛЕКСИКИ 49

Albina GALIAKBEROVA.
Almira NIGMATULLINA.
THE EFFECTIVENESS OF TRANSLATION THEORY IN
TEACHING ESP TERMINOLOGY 51

Utkir OSTONOV.
SOCIAL-CULTURAL CONNOTATIONS OF
RURAL TOURISM TERMS AND THEIR
LINGUOCULTUROLOGICAL INTERPRETATION 53

Mamura SAIDOVA.
THE CORRELATION BETWEEN GRAMMATICAL AND
COMMUNICATIVE ASPECTS OF INTERROGATIVE
SENTENCES IN ENGLISH AND RUSSIAN 56

ADABIYOTSHUNOSLIK

Shoxista NIZOMOVA.
O'ZBEK XALQ MAROSIMLARIDA TO'RT UNSUR
(SUV OLOV, HAVO, TUPROQ) OBRAZLARINING
POETIK IFODASI 59

Iroda TURAYEVA.
GULJAHON MARDONOVA ASARLARIDA ZAMON,
QADRIYATLAR VA GLOBAL MUAMMOLAR
ZIDDIYATINING IJTIMOY-FALSAFIY
HAMDA BADIY YECHIMI 61

Gulandom TOG'AYEVA.
MIRZO KENJABEK VA ASQAR MAHKAM –
ORIFONA SHE'RIYAT VAKILLARI 63

Safiya SADRIDDINZODA.
LINGUCULTURAL FEATURES OF RELIGIOUS
LEXICOLOGY IN THE POEM “NIGHT AND DAY”
BY ABDULHAMID CHO'L PON 67

Sabina MAKHMUDOVA.
THE ROLE OF THE AUTHOR'S
PERSONALITY IN THE COGNITIVE
ANALYSIS OF A LITERARY TEXT 70

ILG'OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA

Zohida AMIROVA.
INTERNET VA RAQAMLI LINGVISTIKA:
TILNING YANGI MULOQOT MAKONIDAGI
TRANSFORMATSIYASI 73

Oydin MO'MINOVA.
FILOLOGIYA FANLARINI O'QITISHDA
INNOVATION TEXNOLOGIYALAR 76

Sunnatillo BOZOROV.
HYBRID LEARNING MUHITIDA RAQAMLI
KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHNING
INTEGRATIV YONDASHUVI 79

Khafiza NISHANOVA.
INNOVATIVE PEDAGOGICAL STRATEGIES
IN TOURISM EDUCATION UNDER THE CONDITIONS
OF DIGITAL TRANSFORMATION 81

TADQIQOTLAR

Gulnoz SAMANDAROVA.
JADIDCHILIK DAVRIDA SONLARNING
MAQOLLAR TIZIMIDA QO'LLANISHI 84

Diyora ZOYIROVA.
HOZIRGI O'ZBEK DOSTONI VA UNING
JANRIY RANG-BARANGLIGI 86

Dilnoza ERGASHEVA.
SHARQ ALLOMALARINING FAOLIYATI VA ULARNING
QOLDIRGAN ILMIY MEROSLARI, JAMIYAT
HAYOTIDAGI O'RNI VA AHAMIYATI 90

Nargis QUDRIDINOVA.
O'TKIR HOSHIMOVNING “URUSHNING SO'NGGI
QURBONI” ASARIDA URUSH FOJIASI VA INSON
RUHIYATI TALQINI 92

Zarnigor ESHIMOVA.
“QO'RQMA” ROMANIDA QO'RQUVNING
BADIY MANZARALARI VA SHAKLLARI 94

Sunbula RAXMATOVA.
IZQUVAR FENOMENINING O'ZGARISHI:
EDGAR ALLAN PONING KLASSIKASIDAN
DEN BRAUNNING KONSPIROLOGIK
OLAMIGACHA 96

Shirin XAMRABAYEVA.
“G'URUR VA ANDISHA” ASARIDA LEKSIK-STILISTIK
XUSUSIYATLAR VA GENDER NUTQ FARQLARI 98

Dilnozaxon SUYUNOVA.
TAZMIN VA IQTIBOSNING NASRDAGI
LINGVOPOETIK MODEL: “BOBURNOMA” VA
“BOBURIYNOMA” MISOLIDA 101

Munira MIRZAYEVA.
ISLOM DINIDA HAYVON NOMLARINING
RAMZIY TALQINI 103

Amina LUTFIYEVA. BADIIY XRONOTOP TUSHUNCHASINING SHAKLLANISHI VA ILMIY TALQINI.....	105
Nargiza RASHIDOVA. O'ZBEK TILIDAGI DIPLOMATIK MATNLARDAGI LEKSIK-FRAZEOLGIK BIRLIK LARNING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI.....	107
Zulayxo NISHANOVA. TIL KOMPETENSIYALARINI BAHOLASHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR	111
Mahzuna QODIRIY. "TASVIRIY VOSITALARNING TARJIMADAGI MUAMMOLARI: LISONIY VA MADANIY TO'SIQLAR TAHLILI"	114
Nilufar AHADOVA. KONSEPT TUSHUNCHASINING LINGVISTIK VA LINGVOMADANIY MOHIYATI	116
Hurmatoy SHERALIYEVA. TJO'RAYEVNING "ILINJ" HIKOYASIDA AYOL RUHIYATI VA XARAKTER TASVIRINING O'ZIGA XOSLIGI	119
Muborak QUDRATOVA. ASQAR MAHKAM SHE'RIYATIDA ILOHIY-IRFONIY MOTIVLAR TADRIJI.....	122
A.A. AXMEDOVA. INFORMATSION TEXNOLOGIYALARNING BUGUNGI JAMIYATIMIZDAGI ROLI.....	124
Go'zal TILOVOVA. ZAMONAVIY O'ZBEK TERMINOLOGIYASINING NAZARIY VA AMALIY RIVOJLANISH MASALALARI	126
Saida JUMANAZAROVA. O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA SINONIMIYA HODISASI: LINGVISTIK TAHLIL VA USLUBIY-PRAGMATIK ASPEKTLAR	128
Nodirabegim TURSUNOVA. O'ZBEK LINGVOMADANIYATIDA AYOL OBRAZINING PAREMIOLGIK TALQINI.....	132
Alisher YORBOBOYEV. LOTIN TILINI TA'LIM JARAYONIGA TALQIN QILISHNING DOLZARB MUAMMOLARI	135
Aktam MURATZAYEV. TA'LIM TIZIMIDA LOTIN TILINI O'RGATISHNING DOLZARBLIGI	137
Farxod FAYZULLAYEV. Otabek ISAKOV. KASALLIKLAR VA ANATOMIK TERMINLARNING KELIB CHIQISHI.....	139
Salohiddin RAHMONOV. SAMARQAND O'G'UZLARIGA XOS SO'Z YASALISHINING AYRIM MASALALARI	141
Xurshida SAIDOVA. O'ZBEK TILIDA OT LUG'AVIY BIRLIK LARNING TARAQQIYOT JARAYONI	143
Zamira AMONOVA. NEMIS VA O'ZBEK TILLARIDA DESTRUKSIYANI IFODALOVCHI FE'LLARNING SINTAKTIK VALENTLIGI.....	146

Aziza TALIBJANOVA. INGLIZ TILIDAGI PUBLITSISTIK MATNLARDA YOSHLAR SLENGINING FUNKSIONAL-SEMANTIK O'ZIGA XOSLIGI.....	149
Madina SHAKIROVA. RANG KOMPONENTLI IDIOMALARDA MILLIY MADANIYAT VA KOGNITIV KONSEPT LARNING IFODALANISHI: INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI MISOLIDA	151
Go'zal JUMANOVA. INGLIZ TILI TA'LIMINING AMALIY YO'NALTIRILGAN XUSUSIYATLARI.....	153
Muqaddas ABBOSOVA. INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA ASSERTIV NUTQIY AKTLARDA VOQEALANTIRUVCHI OMILLARNING SEMANTIK STRUKTURALARI.....	157
Charos ISMOILOVA. TURKIY LEKSEMALARINING INGLIZ TILIGA O'ZLASHUVI: ETIMOLOGIK VA MORFOLOGIK TAHLIL	159
Dilafro'z UBAYDULLAYEVA. TIBBIYOTDA TURK TILI O'QITISHNING ILMIY VA KASBIY AHAMIYATI	161
Nargiza JUMAQULOVA. PEDAGOGIK TA'LIMDA GENDER MUAMMOSINING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI.....	164
Nuriddin BOBOLOV. BOSHLANG'ICH SINF TEXNOLOGIYA DARSLARIDA 4K MODELIDAN FOYDALANIB, O'QUVCHILAR KREATIVLIGINI RIVOJLANTIRISH	166
Eshqobil SHARIPOV. Sharofatxon O'ROQOVA. ZAMONAVIY BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI SONLI TENGLIK, TENGSIKLIK VA UNI YECHISHGA O'RGATISH METODIKASI	169
Raxima TAGAYNAZAROVA. SO'ZLARARO SEMANTIK MUNOSABATLAR TIZIMIDA TUR-JINS MUNOSABATINING O'RNI	171
Shahrizoda YARASHOVA. BUXORO TOPONIMIKASIDA -CHI AFFIKSLI JOY NOMLARINING LEKSIK TAVSIFI.....	174
Moxinur G'ULOMOVA. BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING INGLIZ TILIDAGI KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI.....	177
Кристина ЦОЙ. ОСОБЕННОСТИ МНОГОУРОВНЕВОГО ПОСТРОЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ. ИНТЕРТЕКСТ	179
Мухаббат БУРИЕВА. Наргиза ФАТУЛЛОЕВА. ПОЭТИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ИЗОБРАЖЕНИЯ ПРИРОДЫ В ЛИРИКЕ СЕРГЕЯ ЕСЕНИНА	182

Шахло ДАВЛАТОВА. КЛАССИФИКАЦИЯ СПОСОБОВ И ПРИЁМОВ ПЕРЕВОДА ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В РАССКАЗАХ А. П. ЧЕХОВА НА УЗБЕКСКИЙ ЯЗЫК 184	Nigora MUKHAMEDOVA. THE PROBLEM OF PERCEIVING NON-CATEGORIC STATEMENTS IN PUBLICISTIC TEXTS 222
Алёна ШАДМАНОВА. ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫЕ АСПЕКТЫ ПОДГОТОВКИ КАДРОВ НА ПРИМЕРЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ РАССКАЗОВ К. Г. ПАУСТОВСКОГО..... 187	Kamola SAIDOVA. SEMANTIC ANALYSIS OF LEXICAL BINARY TAUTOLOGISMS 224
Елена ШЕВЧЕНКО. СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПТА “ИСТОРИЧЕСКАЯ ЛИЧНОСТЬ” В РОМАНАХ В. ПИКУЛЯ “ФАВОРИТ” И П. КАДИРОВА “ЗВЕЗДНЫЕ НОЧИ” 189	Nozima RAKHMATILLAYEVA. CONCEPTS OF TERM AND TERMINOLOGY AND THEIR DIFFERENCE FROM WORDS 226
Муса МУБАРАКОВ. ДЕРЕВЕНСКАЯ ПРОЗА XX ВЕКА В РУССКОЙ И ЛИТЕРАТУРЕ СТРАН СНГ: ТИПОЛОГИЯ, ПОЭТИКА, АКСИОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ 191	Oybek QULMAMATOV. SOCIOLINGUISTICS IN THE DIGITAL AGE: LANGUAGE, IDENTITY, AND POWER IN ONLINE ENVIRONMENTS..... 228
Бехрузабону АКМАЛОВА. КОММУНИКАЦИОННЫЕ СТРАТЕГИИ РЕСТОРАННЫХ БРЕНДОВ В СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСА: МЕДИААНАЛИЗ И PR-ПРАКТИКИ..... 194	Laylo MATYAKUBOVA. INTEGRATING AI TRANSLATION TOOLS INTO LANGUAGE CURRICULUM DESIGN 230
Адхам ТУРСОАТОВ. СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КАК МЕТОД ИССЛЕДОВАНИЯ ФРАЗЕОЛОГИИ..... 199	Guzal SAGDIEVA. STRUCTURAL APPROACH TO THE STUDY OF THE LINGUISTIC PERSONALITY IN MODERN LINGUISTICS 232
Махмуд ФАТХУЛЛАХОДЖАЕВ. О ПРОИСХОЖДЕНИИ ФРАЗЕОЛОГИЗМА «ПОПАСТЬ В ПЕРЕПЛЕТ»..... 201	Kumush KAMOLOVA. Matluba QAHHOROVA. STRENGTHENING HOUSEHOLD DEVELOPMENT THROUGH FOREIGN LANGUAGE ACQUISITION IN UZBEKISTAN 234
Мухайё МАДУМАРОВА. УРОК РУССКОГО ЯЗЫКА НА ОСНОВЕ МЕТОДА СИТУАЦИОННОГО АНАЛИЗА..... 203	Dilnoza ISMOILOVA. N. XURSANOV. COMMUNICATIVE AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO DEVELOPING COMPETENCE IN FUTURE ENGLISH LANGUAGE LEARNERS 237
Азиза УСМОНОВА. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКОЙ БАЗЫ ПРИ АНАЛИЗЕ АРХИТЕКТУРНО- СТРОИТЕЛЬНОЙ ТЕРМИНОСИСТЕМЫ 205	Charos TURSUNOVA. HISTORICAL AND STRUCTURAL CLASSIFICATION OF IDIOMATIC PHRASEOLOGICAL UNITS IN ENGLISH 240
Альфия ЛУТФУЛЛИНА. ЗАКОНОМЕРНОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ ТОПОНИМОВ. 207	Feruza KARIMOVA. THEORETICAL FOUNDATIONS OF PROFESSIONALLY ORIENTED ENGLISH IN TECHNICAL HIGHER EDUCATION 242
Aziza SAYDALIYEVA. IRONY EXPRESSION FEATURES IN THE NOVEL “SHOVQIN” 210	Dilnoza LATIPOVA. THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE BY MEDICAL STUDENTS IN A MEDICAL UNIVERSITY IN THE STUDY OF THE ENGLISH LANGUAGE..... 244
M.A. FOMINA. HERBAL MEDICINE: A LOOK INTO THE PAST 213	Shakhnoza KHASANOVA. PEDAGOGICAL PRINCIPLES FOR DEVELOPING ORAL COMPETENCE THROUGH AGRO-TERMINOLOGY IN AGRICULTURAL ESP 247
Shaxnoza GAZIYEVA. EXPERIMENTAL APPROACHES TO LANGUAGE TEACHING BASED ON LINGUODIDACTIC PRINCIPLES..... 215	Sarvinoz ABDULHAKIMOVA. PROJECT-BASED LEARNING AS A TOOL FOR DEVELOPING ACADEMIC SPEAKING SKILLS..... 250
Dilnora BAXTIYOROVA. PRESUPPOSITION AND IMPLICATURE IN COMMUNICATION 218	
Gulyora SAIDOVA. APPLICATIONS OF WEB2 IN WRITTEN TRANSLATION 220	

Nafisa XUJAMKULOVA. OLIY PEDAGOGIK TA'LIM TIZIMIDA METODIK KOMPLEKSNING TARKIBIY QISMI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI AN'ANAVIY VA INNOVATSION YONDASHUVLAR.....	253
Farzona OLLOQULOVA. KONSENTRIK YONDASHUV ASOSIDA KASBIY KOMPETENSIYA VA TADQIQOTCHILIK KO'NIKMALARINING NAZARIY- PEDAGOGIK ASOSLARI	257
Zaynab ABDUNAZAROVA. BOSHLANG'ICH SINIF ONA TILI DARSLARIDA IMITATION MODELAR ASOSIDA O'QUVCHILARNING IJTIMOIY-KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH	260
Oyistaxon XOLIQOVA. HIJOMA TERAPIYASINI O'QITISHNING METODIK- PEDAGOGIK ASOSLARI: QON BOSIMINI ME'YORLASHTIRISHDAGI SAMARASI	262
Madina NURMATOVA. BOLALAR RIVOJLANISHINING YOSH PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	264
Hulkar RASULOVA. TALABALARDA IJTIMOIY KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRISHNING TARKIBIY VA OPERATSION KOMPONENTLARI	266
Navro'za NORMURODOVA. TALABALARNI KONSTRUKTIV FAOLIYATGA TAYYORLASHDA UCH O'LCHAMLI GRAFIK MODELARDAN FOYDALANISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH.....	268
Саодат ПАХМАТОВА. Ситора САЪДИЕВА. ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ, ИЗУЧАЮЩИХ РУССКИЙ ЯЗЫК КАК ИНОСТРАННЫЙ.....	270
Санобархон ИСРОИЛОВА. ОРГАНИЗАЦИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ У СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ. ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ.....	272
Gofur NIZAMOV. Gulnoza NIZAMOVA. IMPROVING THE METHODOLOGY OF DEVELOPING INTERCULTURAL COMMUNICATION AMONG PROSPECTIVE ENGLISH LANGUAGE TEACHERS.....	274
Zilola REIMBAYEVA. TAILORING PEDAGOGY: DIFFERENTIATED INSTRUCTION FOR DIVERSE SOCIO-HISTORICAL BACKGROUNDS	276
Dilbar IBRAGIMOVA. THE TEACHER'S ROLE IN FORMING STUDENTS' INDEPENDENT THINKING.....	279
Nasiba ERGASHEVA. IDENTITY, MOTIVATION AND INSTRUCTIONAL CONSIDERATIONS IN ADOLESCENT EFL LEARNERS: A COMPARATIVE CASE STUDY.....	281

Gavharshodbegim NOSIROVA. ZULFIYA QUROLBOY QIZI HIKOYALARIDA IJTIMOIY HAYOT MANZARASI	284
Gulsevar ISMATOVA. ZEBO MIRZO IJODIDA RAMZIY-STIXIYAVIY VA RAMZIY-KOSMIK OBRAZLARINING QO'LLANILISHI.....	287
Maxbuba YUSUPOVA. O'ZBEK MUMTOZ ADABIYOTIDA O'YNOQI VAZNLAR	289
Sevara G'AYBULLAYEVA. XX ASR O'ZBEK MADANIYATI VA ILM-FANI STRATEGIYASIDA AKADEMIK G'AFUR G'ULOMNING ILMIY-IJODIY MEROSI.....	292
Shaxnoza SADULLAYEVA. IQTISODIY TERMINLARNING GLOBALIZATSIYA SHAROITIDA O'ZLASHUVI VA ULARNING MAHALLIY TILGA TA'SIRI	294
Husnida RO'ZIOHUNOVA. XUSUSIY ATAMALARNING PRAGMATIK TAHLILI	297
Dilzoda SHODMONQULOVA. TIL QATLAMLARI O'RTASIDAGI BOG'LIQLIKKA KO'RA TIPOLOGIYA MUAMMOLARI.....	300
Shohida MAXAMATKULOVA. O'ZBEK TILI MILLIY KORPUSI YARATILISHINING AHAMIYATI	302
MahliyoXon XOSHIMOVA. O'ZBEK TILIDA O'ZLASHMA SO'ZLARNING LESIK QATLAMDA O'RNINI	304
Shoira ESHBOYEVA. NUTQNI TANISH MODELARINING O'ZBEK TILIGA MOSLASHTIRILISHI: NAZARIY ASOSI VA EKSPERIMENTAL TAHLILI	306
Shoira BERDIYAROVA. LINGVOPERSONOLOGIYA: BADIY MATNDA SHAXS NUTQINING TIPOLOGIK JIHATLARI	308
Madina MIRZAKAMOLOVA. ZONIZMLAR ASOSIDAGI FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR: SEMANTIK, KOGNITIV VA LINGVOMADANIY TAHLIL	310
Ёкутхон ЖУРАЕВА. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И ФИЛОСОФСКИЕ АСПЕКТЫ ОСМЫСЛЕНИЯ ТЕМЫ «ПОТЕРЯННОГО ПОКОЛЕНИЯ» И ОБРАЗ ЧЕЛОВЕКА НА ГРАНИЦЕ ВОЙНЫ И МИРА В ТВОРЧЕСТВЕ В. С. МАКАНИНА	312
Guldona MAMADALIYEVA. FUNCTIONAL ANALYSIS OF COLORS.....	315
Dilrabo KATTABOYEVA. THE STRUCTURAL-SEMANTIC CHARACTERISTICS OF PREDICATES	318
Zarifaxon ANVARJONOVA. METAPHOR AND MENTALITY: A COGNITIVE CULTURAL STUDY	320

IJOD SOATI

Saodat QURBONOVA. BAHORUYGA SOG'INCH MAKTUBI	323